

A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

VII. KÖTET, 3—4. SZÁM

*A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály
1955. évi nagygyűlési előadásai*

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1955

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

BÓKA LÁSZLÓ, LAKÓ GYÖRGY, SZABOLCSI BENCE

A szerkesztésért felel

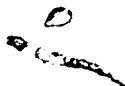
BÓKA LÁSZLÓ
osztálytitkár

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V. SZÉCHENYI RAKPART 3.
KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica,
Acta Orientalia.

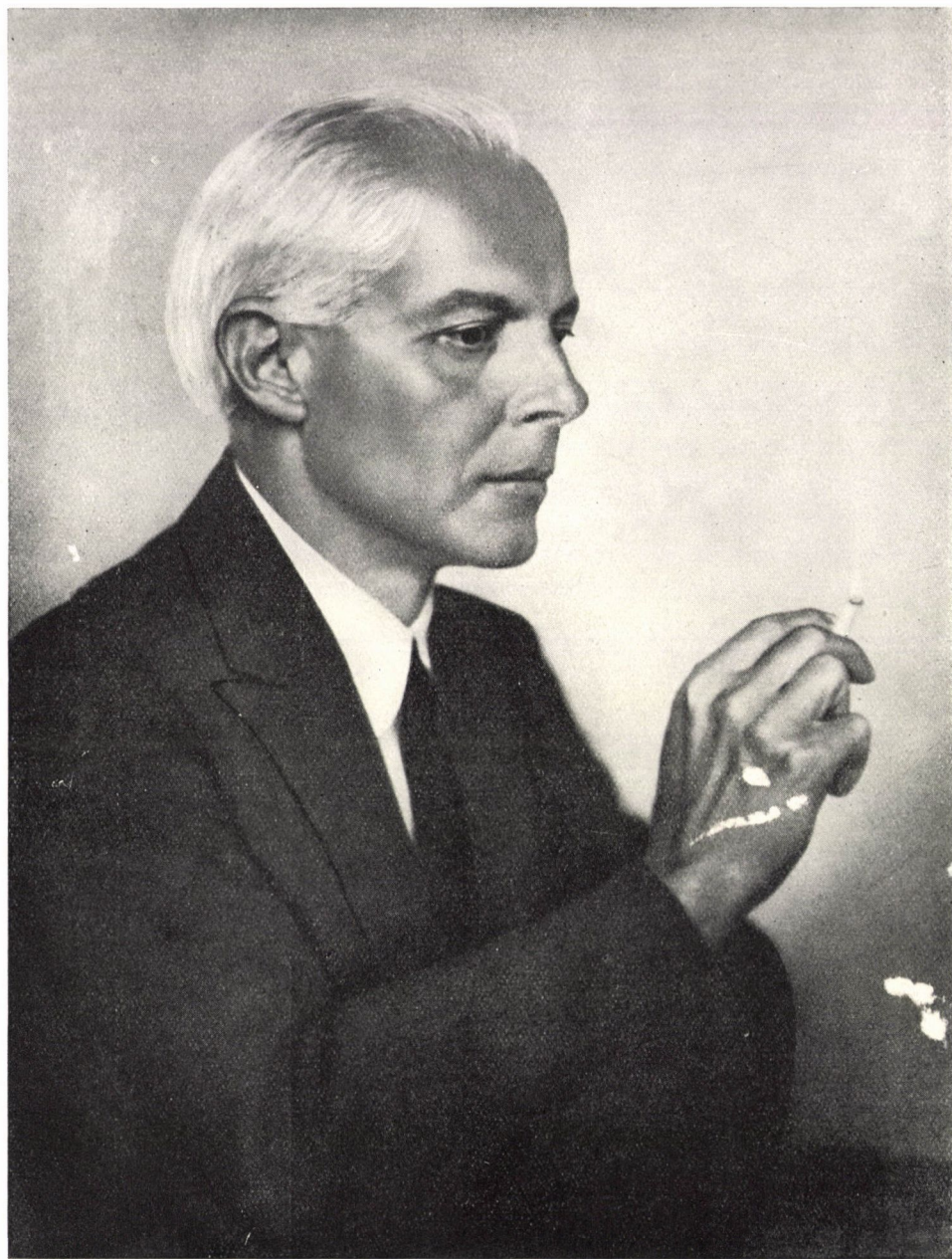
A Nyelv- és Irodalomtudományok, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közös folyóirata;

Acta Antiqua.

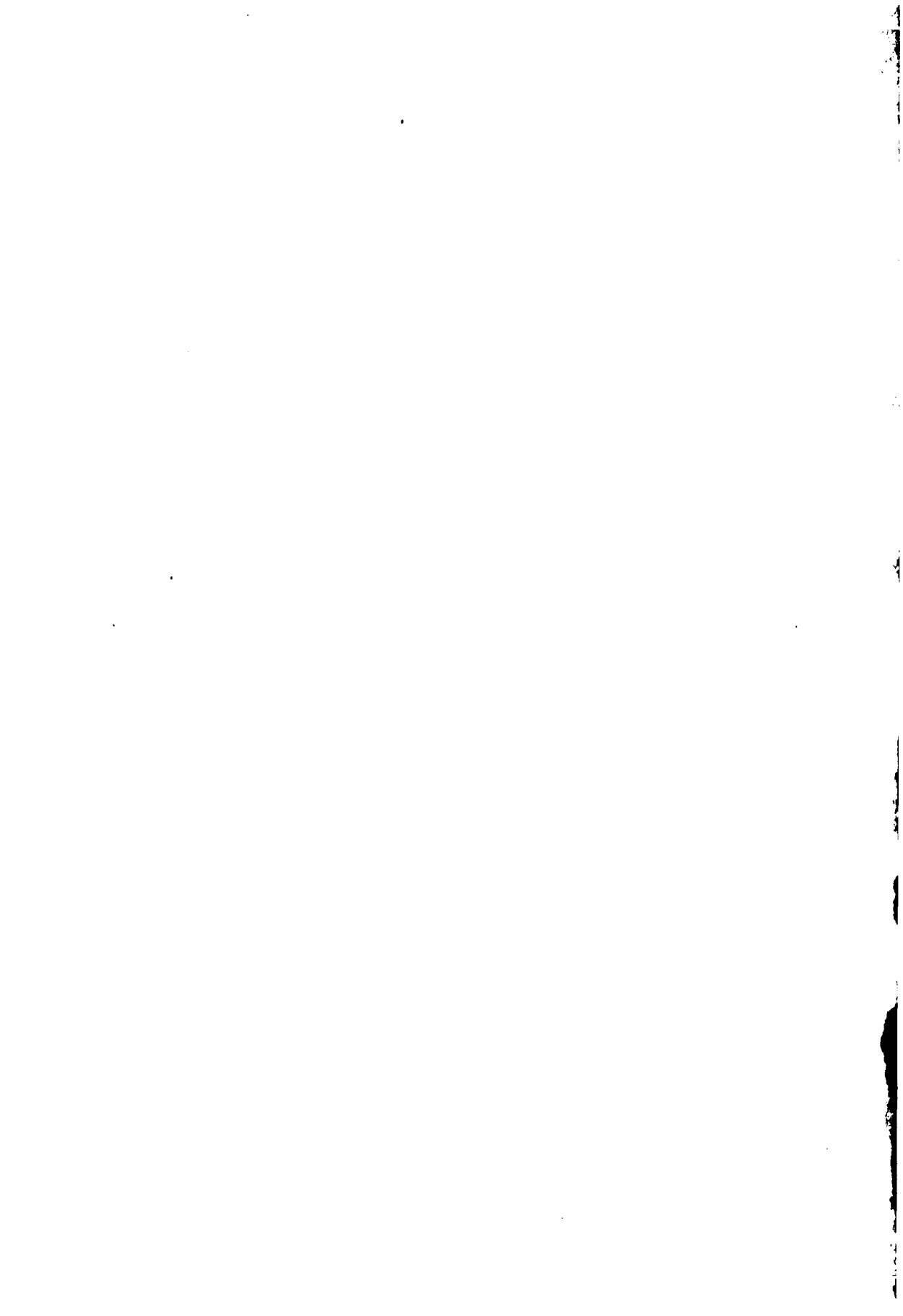
Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven, vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők meg. Az Acta Linguistica szerkesztősége Budapest, V., Váci u. 12., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége Budapest, V., Alkotmány u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 Ft, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) belföldi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 04-878-111-16), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Sztálin út 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

BARTÓK BÉLA
(1881—1945)

A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

VII. KÖTET

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1955

I. OSZT. KÖZL.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI
VII. 1—4. SZÁMÁNAK ÖSSZESÍTETT TARTALOMJEGYZÉKE

Az I. Osztály Vezetőségének beszámolója (Az Osztályvezetőség nevében felolvasta Szabolcsi Bence osztályelnök).	195
H o z z á s z ó l á s o k :	
Bárczi Géza	213
Tamás Lajos	214
Iorgu Iordan	216
Tolnai Gábor	216
Andrej Mráz	220
Pais Dezső	221
Szabolcsi Bence válasza	221
 <i>Beke Ödön</i> : Ismeretlen és ritka névszóképzők a mari és a permi nyelvekben	 1
 <i>Iorgu Iordan</i> : A román nyelv kialakulása és alkotó elemei	 371
H o z z á s z ó l á s o k :	
Tamás Lajos	387
Fodor István	391
Bakos Ferenc	393
I. Tóth Zoltán	394
Pais Dezső	396
Gáldi László	397
Iorgu Iordan válasza	400
Bárczi Géza elnöki zárószava	402
 <i>Kardos Tibor</i> : A régi magyar színjátszás néhány kérdéséhez	 17
 <i>Kniezsa István</i> : A magyar állami és jogi terminológia eredete	 237
H o z z á s z ó l á s o k :	
Eckhart Ferenc	244
Hadrovics László	246
Harmatta János	249
Perényi József	254
Varga Endre	258
Gáldi László	259
Pais Dezső	260
Kniezsa István válasza	263
Pais Dezső elnöki zárószava	265
 <i>Kodály Zoltán</i> : Szentirmaytól Bartókig	 223
H o z z á s z ó l á s o k :	
Szabolcsi Bence	228
Bartha Dénes	230

<i>Lakó György</i> : Válasz az 1954. évi osztálytitkári beszámolóhoz fűzött hozzászólásokra	9
<i>Andrej Mráz</i> : A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében	405
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Sziklay László</i>	414
<i>Kemény G. Gábor</i>	419
<i>Angyal Endre</i>	422
<i>Andrej Mráz</i> válasza	425
<i>Sötér István</i> elnöki zárószava	426
<i>Nagy Miklós</i> : Két százéves Jókai-regény	65
<i>Pável Poucha</i> : A csehszlovák orientalisztika munkája, célkitűzései és szervezete	91
<i>Sötér István</i> elnöki megnyitója Andrej Mráz előadása előtt	403
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Petőfi világirodalmi jelentőségéhez	267
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Andrej Mráz</i>	347
<i>Zöldhelyi Zsuzsa</i>	348
<i>Sötér István</i>	351
<i>Pándi Pál</i>	355
<i>Szalatnai Rezső</i>	359
<i>Turóczi-Trostler József</i> válasza	361
<i>Tolnai Gábor</i> elnöki zárószava	367
<i>Klaniczay Tibor</i> : Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban	429
<i>Varga József</i> : Beszámoló romániai tanulmányutamról. (Ada'ékok a XIX. század második fele és a XX. század magyar irodalmának történetéhez: Arany, Petelei Mikszáth, Ady, Szép Ernő, Emil Isac, Móricz, Kosztolányi, Babits, Emőd Tamás, Ignotus, Oláh Gábor és Szabó Dezső levelek publikálása.)	443
VITA :	
A magyar ly-hang kérdéséhez :	
Benkő Loránd „A magyar ‚LY‘ hang története” című munkájának megvitatása a Nyelvtudományi Főbizottság 1954. november 30-i ülésén	103
<i>Pais Dezső</i> megjegyzései	103
<i>Bárczi Géza</i> megjegyzései	116
<i>Benkő Loránd</i> válasza	124
Jegyzőkönyvi kivonat a Nyelvtudományi Főbizottság 1954. november 30-i üléséről	151
<i>Erdődi József</i> kandidátusi disszertációjának vitája (Tompai József)	152
AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL :	
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége 1954-ben a következő fontosabb kérdésekkel foglalkozott	155
Beszámoló a Nyelvtudományi Főbizottság 1954. évi munkájáról	155
Beszámoló az MTA Klasszika-filológiai Főbizottságának 1954. évi munkájáról. (Borzsák István)	159
Beszámoló a Könyvtártudományi Főbizottság 1954. évi működéséről (Kőhalmi-Pajkossy)	164
Az Irodalomtörténeti és Világirodalmi Főbizottság 1954-ben a következő fontosabb kérdésekkel foglalkozott	169
A Nyelvművelő Főbizottság munkája 1954-ben	170
A Helyesírási Főbizottság munkája 1954-ben	170

A Szótári Főbizottság munkája 1954-ben.....	170
A Zenetudományi Főbizottság munkája 1954-ben.....	170
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály felolvasó-ülései 1954-ben.....	171
Tudományos Minősítések 1954-ben	171
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1954-ben megjelent kiadványai.....	171
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály ösztöndíjasai 1954-ben.....	172
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály a következő művekért adott prémiumot 1954-ben	173
Akadémiai jutalommal kitüntetettek 1954-ben.....	176
Külföldi tanulmányutak 1954-ben.....	177
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály külföldi vendégei 1954-ben.....	178
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1954. évi célhiteleinek intézetek és témák szerinti felosztása. (A rovatot összeállította: Hopp Lajos)	178
Vita a „Magyar Nyelvőr”-ről Beszámoló az MTA Nyelvművelő Főbizottságának 1955. május 3-án tartott kibővített vitaüléséről. (Rácz Endre referátuma. A vitát összefoglalta: Kovalovszky Miklós)	473

SZEMLE :

A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere (Gáldi László).....	485
Megjegyzések Deme Lászlónak „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” című tanulmányához. (Benkő Loránd)	500
Néhány reflexió Benkő Lorándnak „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” című munkámról írt bírálatára. (Deme László).....	523
<i>Gálos Rezső</i> : Kármán József (Wéber Antal).....	181
Észrevételek Koltay-Kastner Jenőnek az Olasz-magyar szótárról írott bírálatához (Herczeg Gyula)	184
<i>Kozocsa Sándor</i> : A magyar irodalom bibliográfiája 1953. (Szentmihályi János)...	535

AZ I. OSZTÁLY VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA*

Tisztelt Akadémia, tisztelt Hallgatóság!

A jelentés, melyet itt felolvasni készülök, nem osztálytitkári beszámoló, hanem osztályunk vezetőségének beszámolója: a vezetőség öt tagjának és két bizottsági tagjának közös munkája, mely az osztályunkban képviselt öt tudományág életéről ad áttekintést. Erre a kollektív munkára nemcsak azért volt szükség, mert osztályunk titkára, Bóka László, betegsége miatt, sajnálatos módon hónapok óta passzivitásra kényszerült, hanem azért is, mert felszabadulásunk 10. évfordulója osztályunknak is kötelességévé teszi, hogy nagyobb távlatban, egy-egy tudományszak fejlődésének szélesebb és behatóbb áttekintésével adjon számot az 1945. óta eltelt évtized eredményeiről és problémáiról. A beszámoló épp ezért, az utóbbi egy-két év kiemelése mellett, mindenütt igyekszik ennek az évtizednek főbb irányvonalairól számot adni.

Kezdeném a legújabb helyzettel, mely osztályunkon a legutóbbi ragygyűlés s a Párt Központi Vezetőségének márciusi határozata óta kialakult. Meg kell állapítanunk, hogy Elnökségünk fokozott segítségben részesítette és részesíti osztályunkat, feladatainkkal, problémáinkkal ismételten és behatóan foglalkozott és foglalkozik, — s ugyanezt tapasztaltuk Akadémiánk minden szerve részéről, a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságtól az Akadémiai Kiadóig. Magának az osztálynak munkájában többféle területen is számottevő és örvendetes változás mutatkozott. A személyi ellentétek, melyek a múltban nem egyszer zavarták osztályunk munkáját háttérbe szorultak az elvi, érdemi problémák mögött. Elmondhatjuk, hogy az egyes tudományszakok közötti helytelen rivalizálásnak nyomát sem látjuk többé s a személyi ügyek lényegesen kisebb helyet foglalnak el üléseink tárgyszózatában, mint azelőtt. Örvendetes változásnak nevezhetjük azt is, mely az osztályunkban képviselt tudományok és a velük kapcsolatos vagy szomszédos munkaterületek között végbement. Szorosabbá vált a kapcsolat a II. osztály munkájával (Néprajzi Főbizottság, Esztétikai Bizottság). Javult a Magyar

* Az Osztályvezetőség nevében felolvasta Szabolcsi Bence osztályelnök.

Írók Szövetségével való kapcsolat : felhívásunkra a Szövetség bekapcsolódott a két világháború közötti irodalom történetének feldolgozásába, osztályunk tagjai fokozottabban vesznek részt a Szövetség folyóiratainak munkájában. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat munkájának irányításában osztályunknak vezető szerepe van ; így különösen jelentősnek ígérkezik az a munka, mely Pais Dezső akadémikus kezdeményezésére az anyanyelvi ismeretek tudatosítása érdekében megindult. Az osztály elvi állásfoglalása egyre nagyobb súllyal érvényesül a szépirodalmi és tudomány-népszerűsítő könyvkiadás terén is. Fejlődésről számolhatunk be az osztály munkájának jellege és iránya tekintetében ; több tudományos vita bizonyítja, hogy osztályunk immár szükségesnek érzi a közelmúlt irányzatainak rendszeres bírálatát ; vitáink egyre többször vetnek fel mai szükségleteinkkel kapcsolatos kérdéseket. Ez magyarázza azt az érdeklődést, mely nemcsak felolvasó-üléseinket, hanem a tudományos minősítésért pályázók disszertációs vitáit is kíséri, de idevágna az olykor a napisajtóig elhullámzó polémiák is. Talán elmondhatjuk, hogy az osztály munkássága egyre inkább közérdekű : az élet szükségleteit elégíti ki. Hozzájárult a munka nyugodtabb légköréhez az a tapasztalatesere is, melyet külföldjáró tagjainkon és külföldi vendégeinken keresztül folytattunk a baráti államok tudományos köreivel ; hadd utaljak itt csak arra a felvillanyozó hatásra, melyet Szerebrennyikov elvtárs ittléte egész nyelvtudományi munkánkra és közvéleményünkre gyakorolt. De utalhatok a csehszlovák, lengyel, román és kelet-németországi tudományos élettel való egyre erősödő kapcsolatainkra s arra a bátorító ösztönzésre is, melyet tudományszakjaink mindez országokban elfoglalt kedvező, sőt mintaszerű helyzetének köszönhetünk.

Szólnunk kell itt az első ötéves terv teljesítéséről. A tervekészítés idején osztályunk és osztályvezetőségünk tagjai között úgyszólván senki sem volt, akinek a tervekészítés módszeréről reális tapasztalata lett volna ; terveink épp ezért sokáig ingadoztak a maximalizmus és minimalizmus között. Mégis kimondhatjuk, hogy osztályunk első ötéves tervének egyetlen olyan pontja sem volt, melynek megvalósulását ma ne tartanók kívánatosnak, bírálatunk tehát nem a célkitűzésre, hanem a lehetőségek megvalósítására vonatkozik. Már maga a tervekészítő munka igénye hasznosnak bizonyult, s hamarosan leküzdötte azt az ellenérzést, melyet tudósaink egyrésze kezdetben tanúsított a tervezési szemlélet ellen. Ha ma körünkben elégedetlenséggel találkozunk, az már nem a tervezés tényére, hanem inkább a terv teljesítésének fogatkozásai ellen irányul.

Most pedig hadd szóljunk az osztályunkban képviselt szaktudományokról egyenként.

Mikor a magyar nyelvtudománynak a felszabadulás óta eltelt 10 esztendejéről beszélünk, voltaképpen öt évet kell értenünk: azt az öt évet, mely az Akadémiának 1949 őszién történt átszervezésével kezdődött. Az eredmény,

a munka mennyiségének és értékének mérlegelésekor *ezt* az időt kell reálisan alapul venni. És akkor — talán nem az elbizakodottság mondatja velünk — meg lehetünk elégedve nyelvtudományunk eredményeivel. Nem adhatunk itt teljes és részletes felsorolást vagy méltatást. Inkább csak a fő irányokat jelezzük, s főképp azokat az újabb egyéni vagy együttes teljesítményeket, melyeknek értékelésére eddig egyáltalán nem, vagy csak kevéssé került sor.

Először az akadémiai tervmunkák állását vázoljuk. Az Értelmező Szótár munkálatai, Bárczi Géza akadémikus irányításával, zavartalanul folynak. Meg lehetünk elégedve az anyanyelvünk Leíró Nyelvtana körül kifejtett tevékenység ütemével is. Sajnos, nem mondhatjuk ezt el a Nagyszótárról. Azonban bízunk abban, hogy az Akadémián belüli és kívüli tényezők megértése hamarosan kedvező fordulatot teremt ebben az ügyben, mely nem csupán a nyelv- és irodalomtudomány szempontjából nagyjelentőségű, hanem a magyar nemzeti művelődésnek is elsőrangú érdekei fűződnek hozzá. — A Magyar Nyelvatlasz munkálatai sikeresen haladtak előre, s ha az anyagi, illetőleg technikai feltételek kedvezőbbek volnának, hamarosan a magyar nyelvjárás-tanulmányozásnak legnagyobb szabású alkotásával dicsekedhetnénk. A Nyelvatlasz körül kifejtett és kifejtendő munka magas színvonaláról tanúskodik „A magyar nyelvatlasz munkamódszere” c. tanulmánygyűjtemény, mely — értesülésünk szerint — figyelmet ébresztett a szovjet nyelvészek körében is.

A nyelvtudomány különféle ágainak művelése, főképp a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészet területén, meglehetősen egyensúlyban folyik. Ennek szemléltetői a Magyar Nyelv-nek a közelmúlt években napvilágot látott füzetei, melyeket többnyire úgy lehetett megszerkeszteni, hogy szinte minden lényeges körből kerültek beléjük cikkek vagy cikkcsoportok.

Hogy nyelvtudományunk mennyire átérzi kötelességét, mellyel a magyar művelődés és köznevelés ügyének tartozik, megmutatkozik a magyar nyelvtudomány egyetemi tankönyvével kapcsolatban. Elismerést érdemel, hogy ez majdnem teljesen elkészült, nagyobb részében az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek számaiban már meg is jelent, részben még kiadásra vár. A sorozat nemcsak felsőoktatásunknak szolgál fontos segítséggel, hanem mint összefoglalás és új mozzanatok feltárása is lényeges gyarapodása nyelvtudományunknak. — Kiemelendő a „Bevezetés a nyelvtudományba”: Bárczi Géza e munkája világos cáfolata annak a még mindig hallható panasznak, hogy a magyar nyelvészek elhanyagolják az általános kérdések, az elvi szempontok tárgyalását. A kiadványt — tudomásunk szerint — külföldön is példászerűnek tartják.

Nagyjelentőségű munka indult meg a magyar irodalmi nyelv, s a múlt század magyar nyelvfejlődésének vizsgálatával. Az előbbiben Pais Dezső akadémikus múltévi kongresszusi előadása jelent útmutató példát, utóbbiban a „Nyelvünk a reformkorban” c. új tanulmánygyűjtemény, mely

nemcsak a szaktudomány igényeit, hanem a szélesebb közönség érdeklődését is kielégítő módon foglalkozik irodalmi és köznyelvünk fejlődésének ezzel a fontos szakaszával.

A nyelvművelés jelentősége nem a legutolsó évtized felfedezése ; de a közelmúlt években lett nyilvánvalóvá, hogy a nyelv művelése, a nyelv helyesége túllép a nyelvi élet keretein, a társadalom életének hatásos tényezőjeként kell vele számolni. Jó hatása volt Lőrincze Lajos „Nyelv és élet” c. 1953-ban megjelent egyéni kötetének, s annak a dolgozatgyűjteménynek, mely „Nyelvművelésünk főbb kérdései” címen, ugyancsak Lőrincze szerkesztésében jelent meg 1953-ban. — Hogy a nyelvművelés munkája helyesen és sikeresen folyik, abban fő része van a Nyelvművelő Bizottságnak, s az átalakult „Magyar Nyelvőr”-nek ; mindkettőnek gondviselője Kodály Zoltán, aki ebben is bizonyosságát adja annak, hogy mélyen átérzi a magyar zene és a magyar nyelv elszakíthatatlan és szerves összefüggését.

A megújult Akadémiának elsőrendű gondjai közé tartozott a helyesírás ügye. Így jött létre az akadémiai helyesírási szabályzat 1950-ben megjelent 9. kiadása, s több év buzgó munkájának gyümölcseként mozdítja elő a magyar nemzeti nyelv és műveltség egységbe-forrását a szabályzat 10. kiadása is, melyet ha nem is széleskörű, de szinte szervezett, rosszindulatú támadás-sorozat hasztalanul igyekezett elgáncsolni.

A magyar nyelvtörténet területén számos jelentős tanulmány jelent meg. Meg kell itt említenünk Benkő Loránd terjedelmes és értékes monográfiáját az *ly*-hang történetéről, Bárcezi Géza Kossuth-díjjal jutalmazott monográfiáját a Tihanyi apátság alapítóleveléről, B. Lőrinczy Éváé a Königsbergi Töredékről. Nagyjelentőségű Kniezsa István Kossuth-díjjal jutalmazott munkája a régi magyar helyesírásról. Mindezek az értekezések számos magyar művelődés-történeti problémát világítottak meg.

Meg kell említenünk tájszótáraink gyarapodását is. Megjelent Kiss Géza és Keresztes Kálmán ormánysági szótára, kiadásra vár Bálint Sándor szegedi tájszótára. A Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztálya több ezer lemezre vett fel magyar nyelvjárási szövegeket.

Szorosabb kapcsolatba lépett nyelvtudományunk az iskolákkal. Irányadó helyről nyert kifejezést az iskolai nyelvtanítás, az anyanyelv kultúrájának rendkívüli hatása a közművelődésre.

A legutóbbi hónapok fő nyelvészeti eseménye Kniezsa István „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. munkája első részeinek megjelenése. A szerző e művét nyilván nem az idevágó kérdések lezárásának szánta, hanem nagyszabású, rendszeres alapvetésnek, mely gazdag anyagával ösztönzést és lehetőséget teremt a további termékeny megvitatásokra.

A finnugor nyelvészetre nézve talán joggal fejezzük ki reményünket arra, hogy eloszlanak az utánpótlás körüli nehézségek, és ez a nagymúltú tudományszakunk lendülettel teljesítheti a reá váró fontos feladatokat.

Fontos kezdeményezésekben ezen a területen sem volt hiány. Nyelvtudományunknak maradandó értékű forrásai azok a szövegkiadványok, melyek Zsirai Miklós, Fokos Dávid, Beke Ödön gondozásában jelentek meg a chanti, komi és mari (osztják, zürjén és cseremisiz) nyelvek területéről. Számos további kötet van készülöben, nemcsak szövegkiadványok, hanem szótárak, köztük a mari nyelv nagy szótára.

Általában elmondhatjuk, hogy a nyelvhasznítás területén kutatásunk lényegesen erősödött. Nagyterjedelmű értekezések tárgyalták az urál-altáji probléma, az uráli és altáji nyelvtudomány számos részletkérdését. Jórészt nyelvészeti eszközökkel bizonyító őstörténeti, vallástörténeti vagy településtörténeti művek jelentősen előbbrevítették a tárgyalt kérdések megoldását. Finnugristáink közül egyre többen, így N. Sebestyén Irén és Hajdu Péter, kiszélesítik tanulmánykörüket az uráli nyelvrokonság, a szamojedológia területére is. A szovjet nyelvtudomány hivatott képviselőivel való egyetértésben egyre határozottabb formát ölt egy közös expedíció kiküldésének a terve, amely expedíció célja finnugor és uráli nyelvrokonságunk közvetlen tanulmányozása lesz.

Kísérletek történtek a magyar nyelvtörténet leghomályosabb korszakának, a nyelvhasznítással kutatható ősi kor és a feljegyzésekben bővelkedő történeti kor közötti adattalan és csak következtetésekkel hozzáférhető 1000—1500 év hangtörténetének a kutatására. Felvetődött az a gondolat, hogy az ősi magyar-török érintkezés kezdete az V. századnál jóval korábbi időre teendő. — A magyar nyelvtudomány az utóbbi években sem tudott és akart lemondani arról a jogáról és kötelességéről, hogy közreműködjék a magyar őstörténet felderítésében. Lényeges mozzanatokot vet fel ezen a területen Hajdu Péter tanulmánya: „A magyarság kialakulásának előzményei”, valamint az az új kötet, mely „A magyar őstörténet kérdései” címen a Molnár Erik akadémikus őstörténeti munkájával kapcsolatos vita anyagát ismerteti.

A magyar és uráli nyelvészet után legfontosabb Magyarországon a távolabbi rokonnyelvek kutatása. Ez nálunk régen inkább műkedvelő jellegű volt, de az elmúlt tíz év itt gyökeres változást hozott. Nemcsak a főleg Németh Gyula munkásságában képviselt turkológia, hanem az altáji nyelvtudomány eddig elhanyagolt ágai (mongol, tunguz-mandzsú) is kitűnő kutatókkal vannak képviselve, ugyanígy azok a belső- és kelet-ázsiai szakok (főleg a kínai, tibeti), melyeknek tanulmányozása altáji szempontból elengedhetetlen. Hadd említsük itt különösen Ligeti Lajos tanulmányait és hadd állapítsuk meg örömmel, hogy osztályunk keretében legutóbb már megalakulhatott az Orientalisztikai Bizottság, Németh Gyula elnöklete alatt. A magyar orientalisztika területén sokban úttörő munkálatok folynak. Nemzetközi megbecsüléséhez bizonyára jelentősen hozzá fog járulni Fekete Lajosnak a Siyākat-írást tárgyaló, rövidesen megjelenő, nagyszabású műve. Indo-európai nyelvészetünk, melynek a század

elején kiváló képviselője volt a budapesti egyetemen, ma újra fejlődőben van, de jelenleg még inkább részfőleletein van kiváló szakemberekkel képviselve, így az indo-iráni, az albán, a szláv, a germán, a román, a görög nyelvészetben, az archeológiai vonatkozásokban.

Ma több nyelvtudományi folyóirat áll rendelkezésünkre, mint a múltban. A vezető folyóirat, mint már említettük, a kitenően szerkesztett „Magyar Nyelv”, mely ebben az évben 50 éves. Hagyományainak megfelelően ma is a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozik a „Magyar Nyelvőr”, és terjedelmesebb, főleg finnugor nyelvészeti értekezéseket közöl a Nyelvtudományi Közlemények. Számos fontos értekezés jelent meg az I. Osztály Közleményeiben, s idegen nyelven az Acta Orientaliában. Szerencsés újítás volt az Acta Linguistica létesítése, mely a magyar nyelvtudomány fontosabb eredményeit a világnyelveken viszi be a nemzetközi tudományba, ugyanígy a rövidesen meginduló „Studia Slavica”. Fontos hivatást tölt be a Nyelvtudományi Intézet Közleményei c. időszak kiadvány, részben a szovjet nyelvtudomány eredményeit ismertető cikkeivel, részben nagyértékű bibliográfiájával.

Annak az előadásnak, mely a most két éve, 1953 májusában tartott nagygyűlésen nyelvtudományunk időszerű kérdéseivel foglalkozott, ez volt az egyik részlete: „Az Akadémiának az utóbbi években kelt nyelvészeti kiadványai között az anyagközlések számban és terjedelemben jóval meghaladják az értekező, fejtegető munkákat. Ezért szemrehányások hangzanak el. A szemrehányások jogosultak, de nem egészen úgy, ahogyan a szemrehányók képzelik. Azt mi nem fogadjuk el, hogy az anyagközlés sok, — az nem sok, ellenben magunk is tudjuk és sajnáljuk, hogy az értekező munkákat kevés, igen kevés.” (M. Tud. Akadémia I. Oszt. Közl. IV. 28.). Az ismertetett kifogást újabban nem hallani, de nem is volna alapja, mert sikerült a nyelvtudományi kiadványok körében a kellő arányt elérni anyagközlő és értekező jellegű munkák között. — Arra kell törekednünk, hogy a folyóiratközlemények és a könyvméretű kiadványok között legyen egy közép-típus, melyben a 2 ívtől 5—6 ívig terjedő munkálatok kerülhetnek a nyilvánosság elé. A keretek meg is vannak: egyrészt a Nyelvtudományi Értekezések, másrészt a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatában. Ezeknek az anyagi biztosítását kell szorgalmaznunk, s reméljük, hogy a szorgalmazásnak lesz is eredménye.

Bár csak közvetve tartozik az eddig tárgyalt munkakörbe, itt kell megemlítenünk öröndetesen gyarapodó szótári állományunkat, mely a Szótári Főbizottság gondozásában, a világnyelvek nagyszótárain túl, ma már a kéziszótárok egész sorát is felmutathatja.

S most néhány szót nyelvtudományunk elvi kérdéseiről. Köztudomású, hogy Sztálin nagyjelentőségű cikkei, melyeket nálunk is nagyterjedelmű irodalom népszerűsített és kommentált, egész nyelvtudományunkat mozgásba

hozták. Kiadtunk egy kötet szovjet nyelvtudományi értekezést, mely nagy hatással lesz marxista nyelvészetünk fejlődésére. De ezenkívül is számottevő értekezéseket és előadásokat kaptunk egyes elvi problémákról, így a hangváltozások tudatosságának kérdéséről, a magyar hangtörténeti kutatás irányelveiről, a mondat és a szó-összetétel elméletéről, a nyelv és gondolkodás viszonyáról, a nyelvi fejlődés belső törvényeiről és egyebekről. A Nyelvtudományi Intézet külön előadássorozatban tárgyalja nyelvtudományunk új irányának problémáit, s külön ülést rendezett Pavlov jelzőrendszer-elméletének nyelvtudományi vonatkozásairól. Kétségtelen, hogy a nyelv anyagának rendszeres leírását, ahogyan Nyelvtudományi Intézetünk végzi, folytatnunk kell. De az is bizonyos, hogy a nyelvtörténet további nagyarányú művelése is elengedhetetlen. A leíró és a történeti nyelvészethez csatlakozik a harmadik, a nyelvtudomány elveinek, az általános nyelvtudománynak a területe. Ez a másik kettőnél magasabbrendű, ebben nyer a másik kettő igazi, alapos értelmet. Beletartoznak a nyelvleírás és a nyelvtörténeti kutatás műhelymunkájának elvi kérdései, de a nyelv életének általános kérdései is. Beleilleszthetők a nyelvre, a nyelvi jel lényegére, a nyelvrendszer és a beszéd viszonyára, a nyelv eredetére, fejlődésének törvényeire, nyelv és gondolkodás kapcsolatára vonatkozó általános elgondolások. S innen közelíthetjük meg leginkább a marxista nyelvtudomány problémáját is. Minden társadalomtudománynak világnézeti háttere van, s egy társadalomtudomány alapelgondolásait, tartalmát, célkitűzéseit, felépítését sokféleképp lehet alakítani. Hogyne alakítaná éppen a marxizmus, melynek a leghatározottabb világnézete s a társadalmi tudományokban a leghatározottabb elgondolásai vannak! A marxista nyelvtudomány alapja adva van a marxista ideológiában, melynek elveit Sztálin nyelvtudományi cikkei érvényrejuttatták. Ami itt, nálunk is meg fogja hozni az átalakulást, az a nyelvtudomány legfontosabb területének, az általános nyelvtudománynak — reális részletkutatásokon alapuló — új fejlődése lesz. Az új elvek azután át fogják hatni a nyelvtudományt minden részletében. Bizonyos, hogy ez nem megy máról holnapra; de hogy az első lépéseket ebben az irányban megtettük, s hogy ezek az első lépések nem eredménytelenek, azt máris láthatjuk több jeltől. Láthatjuk kongresszusainkon, külföldi vendégekkel való megbeszéléseinken, a nyelvészeti főbizottságok és a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésein, melyeknek munkamódszere egyre tökéletesedik; láthatjuk vitáinkon, melyeknek szelleme érezhetően javul, s az öncélú, akadémikus hangról mindjobban áttér az elvi színvonalra; s láthatjuk általában tudósaink munkájának megváltozott szellemében. Sok segítséget, útmutatást várunk a szovjet nyelvtudománytól, mely a marxizmus letűnése után új, egészséges, intenzív, máris jelentős eredményeket felmutató munkába fogott. De a döntő munkát természetesen magunknak kell elvégeznünk; s itt úgy érezzük, hogy helyes úton járunk, hogy munkánk irányelveiben egyre jobban közeledik a szocialista tudomány

igényeihez, s annál inkább válik azzá maga is, mennél eredményesebben és intenzívebben kapcsolja össze az életet és a tudományt.

Áttérünk most az irodalomtudomány beszámolójára.

Irodalomtudományunk első öt éves terve az alábbi fő célkitűzéseket tartalmazta. Lényegében a magyar irodalomtörténet marxista revízióját tűzte ki célul, irodalmi fejlődésünk újraértékelését, haladó hagyományaink feltárását és közkinccsé tételét. Előírta klasszikusaink kritikai kiadásának megindítását, a klasszikusok életművének monografikus feldolgozását, haladó irodalmi örökségünknek a nagyközönség számára, de tudományos színvonalon való közzétételét, a magyar irodalom egyes korszakainak és irányzatainak monografikus feldolgozását, — végül, mindezek összefoglalásaként, irodalomtörténetünk négykötetes új marxista kézikönyvének előkészítését, s mind e feladatok megvalósítása érdekében az Irodalomtörténeti Kutatóintézet felállítását. Az a tény, hogy ez utóbbi kiváncsalm mindmáig nem teljesülhetett, természetesen hátrányosan befolyásolta a munka ütemét; ennek ellenére a terv teljesítésében inkább csak mennyiségi hiányról beszélhetünk. Az új irodalomtörténeti koncepció szolgálatában a monográfiákon kívül számos kisebb-nagyobb tanulmány készült el és az egyetemi jegyzetek számos olyan kérdést is tisztáztak, melyeknek monografikus feldolgozása megkészt. Ma beszámolhatunk róla, hogy a klasszikusok kritikai kiadásai közül teljesen elkészült Balassi és Rimay, jelentős részben Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Batsányi és Sárosi, kiadás előtt állnak Vörösmarty, Csokonai és Fazekas. Az életrajzi monográfiák közül megjelent Mikszáth, Eötvös, Vajda, Móricz, Zrínyi, részben Ady, megjelenés előtt áll Kölcsey, Tóth Árpád, Juhász Gyula, rövidesen elkészül Apáczai Csere, Balassi, Radnóti; kisebb összefoglaló monográfia készült még Bessenyeiről, Aranyról stb. A Magyar Klasszikusok sorozatának mintegy a fele megjelent. Elkészült és megjelent továbbá a reformáció és a felvilágosodás irodalmának feldolgozása; sajtó alatt van a humanizmus monográfiája; az 1954. évi nagygyűlés keretében megvitatásra került a romantika kérdése és ez év őszén, az irodalomtörténeti kongresszuson kerül megtárgyalásra a realizmus problematikája. A Kézíkönyv előkészítő munkálatai befejezéshez közelednek, s amennyiben a kutatóintézet 1955-ben létrejön, a jövő évre elkészül a Kézíkönyv kézírata is. Ha ezek után felállítjuk az öt éves terv mérlegét, leginkább két hiányosságot állapíthatunk meg: egyik, hogy tervünk nem helyezte kellő súlyt legnagyobb költőnk, Petőfi életének feldolgozására, a másik, hogy a két világháború közötti irodalom feldolgozását nem szorgalmazta kellő súllyal. Nem sikerült kellő mértékben megindítani az irodalomelméleti munkát sem, tisztázatlan maradt számos esztétikai és formatörténeti kérdés, bár a verstan területén jelentős lépések történtek; s végül a világirodalmi kutatások terén tervünk távolról sem volt kielégítő, s nem is lehetett kellő eredménye. Ezen a téren, mint legfőbb eredményekre, a Világirodalmi Antológia két kötetére, a Világ-

irodalmi Évkönyvre, néhány kisebb monográfiára, s legutóbb a Filológiai Közlöny megindulására hivatkozhatunk.

Irodalomtudományi munkánk egyik legfőbb problémája kezdettől fogva ugyanaz volt, mint a nyelvészeté: sokáig túltengett benne a szövegkiadások és adatközlések körüli foglalatosság az értékelő munka rovására. Ezt sokan az állásfoglalástól való tartózkodással, az elvi helytállástól való húzódozással magyarázták, s eleinte, legalább is részben, nem alaptalanul. Egyidejűleg jogos szemrehányás érte kutatóinkat, hogy szívesebben fordulnak a múltba, s nem vállalják feladatukat élő irodalmunk támogatása terén. Ugyanakkor szóvá kellett tennünk, hogy a szovjet tudomány számunkra is iránymutató tanításai csak igen hiányosan jutnak el irodalomtudományi köztudatunkba, s végül, ami mindezzel szorosan összefügg, hogy hiányzik munkánkból a tudományos élet legösztönzőbb mozgatója, a vitaszellem.

Mi a helyzet *ma* ezeket a problémákat illetően? Ami az adatfeltáró és értékelő munka aránytalanságát illeti, az valóban szembeszökő volt, főleg a felszabadulásunk utáni első években. De az adatgyűjtő, adatközlő munkába való menekülésnek nyilván nemcsak az elvi állásfoglalástól való húzódozás volt az oka, hanem tudománypolitikánknak bizonyos szűkkeblősége is. Eleve hibátlan, ideológiai szempontból gáncstalan munkákat vártunk azoktól a tudósainktól, akik csak a felszabadulás után kezdtek ismerkedni a marxizmus—leninizmus ideológiájával; a kialakult viták sokszor inkább elkedvetlenítő, mint felbátorító vagy ösztönző hatásúak voltak. De ha végigtekintünk az utolsó három-négy év monográfiáinak során, Király István Mikszáth-jától, Nagy Péter Móricz Zsigmond-ján, Sötér István Eötvös József-én át, Klaniczay Tibor Zrínyi Miklós-áig, Komlós Aladár Vajda János-áig, Bóka László Ady-kötetéig (közülök Király, Sötér és Klaniczay köteteit Kossuth-díj jutalmazta) s gondolunk itt olyan kisebb, de összefoglaló s részben kezdeményező jellegű monográfiákra is, mint Barta János Arany János-a, Tolnai Gábor Szenczi Molnár Albert-je és „Rákóczi Ferenc az író”-ja, Szauder József Bessenyei-je: nyilvánvaló, hogy irodalmi kutatásunknak itt, az író-monográfiák területén sikerült először helyreállítania a szükséges és természetes összhangot ideológiai tisztázottság és adatközlő alaposság között. Mint megújhódó Petőfi-kutatásunk egyik első életjelét, itt említjük meg Hatvany Lajos most megindult nagy Petőfi-életrajzát is. Beszámolhatunk róla, hogy általánosabb körben, egy-egy korszak feldolgozásával is megtettük már a kezdeményező lépéseket, akkor is, ha a feldolgozott hatalmas anyag részben megoldatlan problémákat hozott magával és állított előtérbe; gondolunk itt különösen Horváth János könyvére a reformáció, és Waldapfel József könyvére a felvilágosodás magyar irodalmáról. Melléjük állíthatjuk *íjj*. Horváth János Kossuth-díjas monográfiáját Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémáiról, mely részben a történettudomány eredményeit gyümölcsösztetve derít új fényt a magyar írásbeliség kezdeti korára, valamint

Kardos Tibor sajtó alatt levő monográfiáját a magyar humanizmusról, mely ugyancsak az új adatok és megállapítások egész sorával formálja át egy teljes korszak irodalmi képét. S hogy a problémáknak, egy-egy korszak irodalmi képének ez az újrafogalmazása mily jelentős sikerrel folyik a kisebb tanulmányok területén is, azt az olyan úttörő érdemű bevezetések mutatják, mint Esze Tamásé a „Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig” c. versgyűjteményhez, vagy Dömötör Tekláié „A régi magyar vigjátékok” c. kötethez; de mutatja folyóirataink, az „Irodalomtörténet” és az „Irodalomtörténeti Közlemények” akárhány tanulmánya is. S itt, azoknak a munkáknak során, melyeknek majdnem mindegyike komplex munkának, különböző tudománysszakok együttműködése eredményének tekinthető, szóvá kell tennünk azt a megújhodott légkört, melyben tudományos munkánk folyik, melyet az Akadémia azzal biztosít, hogy egységbe fogja nemzeti tudományosságunk egészét, s a tudományos munkát hazánk fejlődésének szolgálatába állítja. A tudományok együttese nem formális, hanem organikus egység, melynek keretében egy-egy tudomány előregresszása ösztönzőleg hat a többire, egy-egy tudomány elmaradása sokkal szembetűnőbbé válik. S azon az úton, melyet egész tudományosságunk az öncélúságtól a céltudatos tervszerűségig megtett, a tudományos munka szocialista erkölce egyre mélyebben hatja át az irodalomtudományt is, fokozza a szakadatlan fejlődés köteleességtudatát, a hibák és hiányosságok kiküszöbölésének közösségi felelősségtudatát. Szorosan idetartozik a tudományos fokozatok új rendszere és a tudósképzés új formája, az aspirantúra intézménye. A felsorolt művek jelentős részét szerzőjük tudományos fokozat elnyeréséért nyújtotta be Akadémiánk Tudományos Minősítő Bizottságához, s a készülő munkák tekintélyes része mint aspiráns-disszertáció készül.

Elég segítséget ad-e irodalomtudományunk az élő irodalomnak? A kérdés éle ma már letompult. Irodalomtudományi munkásságunk korántsem szorítkozik a régi irodalom kutatására és az előkészületben levő monográfiák között nemcsak a közelmúlt íróival és irodalmi mozgalmaival foglalkozó művek vannak, hanem élő íróinkkal, mai irodalmi problémáinkkal érdemben foglalkozó művek is. Itt említjük meg, hogy Akadémiánk Irodalomtörténeti Dokumentációs Központjának egyik legfontosabb munkája a XX. századi magyar irodalom bibliográfiájának elkészítése, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság XX. századi munkaközössége és az IDK közösen dolgozik jelenkori irodalmunk dokumentációs anyagának összegyűjtésén. Több olyan kutatónk-ról tehetnénk említést, akiknek szakterülete irodalmunknak egy régebbi korszakéval foglalkozik, s emellett aktív résztvevője kritikai életünknek. Vagy gondoljunk csak arra a tényre, hogy Horváth János és Vargyas Lajos verstani művei valósággal forrongásba hozták irodalmi közvéleményünket. Persze nem mondhatjuk még, hogy ezen a téren minden rendben van. Az irodalomtörténet történeti tudomány, melynek éppúgy

szüksége van a régi irodalom kutatóira, mint a jelen irodalom történetének specialistáira; de irodalomtörténetírásunk egészét ma még nem hatotta át eléggé az a követelmény, hogy a történelem minden korszakával *jelenünk* szempontjából kell foglalkoznunk, hogy a messzi múltban jelenünk magyarázatát kell keresnünk és ugyanakkor példát és tanulságot a jövő számára. A múlt marxista vizsgálata ahhoz nyújt segítséget, hogy irodalmunk fejlődését mint összefüggő folyamatot tanuljuk meg szemlélni, s épp ezen a réven tanít meg eligazodni a mai irodalmi élet jelenségei között is. Mindenesetre: irodalomtudományunk művelőiben egyre erősebb az a meggyőződés, hogy minél nagyobb ideológiai felkészültséggel, minél magasabb minőségű szakszerűséggel foglalkoznak szakterületük kutatásával, annál hathatósabban fogja irodalmi életünk felhasználni és méltányolni munkásságukat.

Ma még nem problémátlan a szovjet irodalommal való kapcsolatunk sem. De a hibát itt sem abban látjuk már, hogy nem foglalkozunk a szovjet példa tanulmányozásával, hanem abban, hogy még nem mindig foglalkozunk vele *helyesen*. Irodalomtörténészeink között egyre többen vannak abban a helyzetben, hogy a szovjet irodalomtudomány eredményeit első kézből tudják tanulmányozni, s könyvkiadásunk, de főként Dokumentációs Központunk munkája a nyelvi nehézségekkel küzdők számára is egyre inkább lehetővé tette, hogy megismerjük a szovjet tudománynak nemcsak kész eredményeit, hanem folyamatban levő munkáit, belső szakmai vitáit is. Fejlődésünk első szakaszában egyik jellemző fogyatkozásunk volt, hogy sokáig kritikátlanul, mint automatikusan használható patront, tanulmányoztuk a szovjet irodalomtudomány példáját: kész megoldásokat, olykor kész formulákat kerestünk benne, — gondoljunk csak az idézgetésnek egyidőben elburjánzott divatjára! Ma már tudjuk, hogy a legjobb tanítvány nem a magoló diák, aki megreked mestere szavánál, hanem a gondolkodó fiatalember, aki önálló utakra indul mestere példája nyomán. A marxi—lenini irodalomtudomány az első olyan tudományos rendszer, mely követőitől azt követeli, hogy fejlesszék tovább. A szovjet tudományt követni azt jelenti, hogy elmélyülten kell tanulmányoznunk a marxizmus—leninizmus klasszikusait, s a történelmi materializmus módszerével folytatni és fejleszteni kell kezdeményüket. De azt is megtanulhatjuk a szovjet irodalomtudománytól, hogy a viták tüzeiben, a tisztázás, az összemérés, a bírálat, a pártos állásfoglalás szenvedélyében hogyan újul meg az igazi tudomány. Ehhez persze az kell, hogy ne csak a magunk mezsgyéjét járjuk, hanem alaposan ismerjük az ellenkező irányban haladók munkásságát is. A szovjet tudomány nem a klasszikusok idézgetésével szerez súlyt igazának, hanem azzal, hogy a klasszikusok tanításából kiindulva, marxista kritikával cáfol és tisztáz; aki valóban követi, nem követheti dogmatikusan, hanem perspektívájának szélességében is követnie kell. Hogy tudományunk erre felé halad, annak jelei nemcsak az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ egyre szélesebb körű munkás-

ságában mutatkoznak meg, s nemcsak új Filológiai Közlönyünk megindulásában, hanem a komoly igényű bírálatok növekedő számában is. Ezzel függ össze szaktudományunk vitáinak kérdése. Sok szó esett vitaszellemünk hibáiról és hiányairól. Úgy hisszük, ezen a téren javulásról számolhatunk be. Nem mintha kritikáink már minden esetben megtalálták volna a helyes utat, mintha teljesen el tudtak volna már szakadni a régifajta pajtássági szellem, a ledorongolás és a tömjénezés egyformán káros hagyományaitól. Nem egy vitánk, sajnos, még ilyen jegyben zajlott le és ezért elkedvetlenítő és lehangoló hatása volt. Meg kell említenünk azt is, hogy legfiatalabb kutatóinkat sem neveljük eléggé a bírálat helyes szellemében. Műveik sokszor megfelelő megvitátás nélkül kerülnek napvilágra, s megjelenésük után sem kapnak megfelelő kritikát; holott a gondos és komoly nevelés igénye épp az ő bíráló irányításukban kötelez bennünket fokozott felelősségre. Sokat jelenthet itt Akadémiánknak az a törekvése, hogy a testvértudományok lehetőleg közösen tárgyalják meg komplex problémáikat, s talán még többet a tudományos fokozatok elnyeréséért benyújtott disszertációk megvitátása, mely — elmondhatjuk — valósággal iskolájává vált a vitaszellem kifejlesztésének.

A felszabadulás óta kibontakozott magyar irodalomtörténeti kutatást ma már szervezetté teszi az a hatalmas közös munka, mely minden irodalomtudósunkat összefogja és a társadalomtudományokkal való együttműködést egyre nélkülözhetetlenebbé teszi: a készülő egyetemi irodalomtörténeti tankönyv, irodalmunk egész történetét feldolgozó és újjáértékelő munkája. Ez a négy hatalmas kötetre, továbbá egy irodalomelméleti bevezető-kötetre és egy népköltészeti függelékre tervezett munka, melyet egy népszerűbb irodalomtörténet előz majd meg s a nagy akadémiai irodalomtörténet fog követni, csak az erők teljes koncentrációjából, megfeszített munka és szakadatlan viták között születhetik meg. Ennek a nagy munkának ad majd szervezeti keretet a felállítás előtt álló Irodalomtudományi Intézet, mely hogy megalakulhat, önmagában is jellemzi tíz esztendő munkáját: méltó feladatok és egy egyre szélesülő kutatógárda készen várja megalakulását.

Térjünk most át a z e n e t u d o m á n y beszámolójára.

Zenetudományunk hatalmas munkát végzett a felszabadulás óta; munkásságának már eddig látható dokumentumai is felülmúlják számban és jelentőségben múltjának szinte egész termését. Első helyen áll itt a magyar népzene kutatás, Bartók Béla és Kodály Zoltán nemzetközi és korszakos jelentőségű munkája, mely most kezdi meghozni a maga igazi gyümölcsét. A népzene gyűjtés hatalmas munkáját Bartók 1940-ben történt tragikus emigrációja óta Kodály egymaga irányítja, s munkatársaival ő szabja meg monumentális népdalkiadványunknak, a Magyar Népzene Tárának (eddig három kötet, terjedelme előreláthatólag 25 kötet) tartalmi programját. Százéves kezdeményt folytatott, százéves mulasztást tett jóvá a Magyar Tudományos Akadémia, amikor e hatalmas zenei arzenál kiadását meg-

kezdte, s vállalkozásának jelentősége egyelőre fel sem becsülhető. A sorozat első kötetei a magyar nép életének alkalmakhoz, szokásokhoz, szertartásokhoz fűződő dallamait közlik (gyermekjáték, ünnepi köszöntő és kántálás, regölés, betlehemezés, lakodalom, párosító, halottsiratás), kötetenként átlag 1000 melódiát, gondos jegyzetek kíséretében; a továbbiak az alkalomtól független dalokat, népdalkincsünk zömét fogják tartalmazni. A páratlanul sokrétű anyagban, mely a néprajz, a történelem, az irodalom, a nyelv búvárának majdnem ugyanannyit nyújt, mint a zenekutatónak, állandóan keresztezi egymást a tisztán zenei jellegű és a tartalomszerű rendezés-közlés elve, amint az nem is képzelhető másként ilyen úttörő és jóformán előd-nélküli publikációban; minden kötetnek külön-külön kellett és kell kidolgoznia a maga közlési elveit. Ugyanilyen „ad hoc” jellegűek azok a közlési elvek is, amelyek az 1951-ben megalakult Zenetudományi Főbizottság eddigi kiadványait jellemzik. Legjelentősebb eredményünk itt Arany János népdalgyűjteményének, Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekének és a Zenetudományi Tanulmányok első két kötetének közzététele. Arany János 80 éven át kéziratban maradt dalgyűjteményét Kodály Zoltán; Pálóczi Horváth Ádám közel másfélszáz évig kiadatlan kéziratát Bartha Dénes rendezte sajtó alá, hatalmas jegyzet- és változatapparátussal; irodalomtörténész-munkatársaik Gyulai Ágost, illetve Kiss József voltak. A Zenetudományi Tanulmányok első kötetei Kodály és Bartók, Erkel és Liszt művészetének jegyében szólaltatják meg a magyar zenetudomány képviselőit. Megkezdtek nagy mestereink életének és munkásságának feltárását, a népzene és a történelmi hagyomány kapcsolatának, a magyar s az európai zenefejlődés viszonyának, a magyar színpadi zene, népének, táncmuzsika, zenetanítás és zenetudomány hagyományainak módszeres feldolgozását. Nehézség természetesen itt is bőségesen adódik, a munkát sokszor nemcsak az anyaghiány, hanem elavult nézetek továbbélése is hátráltatja; ezek jelentős részben annak a régi szellemű nevelésnek a maradványai, mely elvi különbséget látott írott és szóbeli hagyomány, tehát „folklore” és „történelem” között, megfeledezve róla, hogy a néphagyomány is történelmi jelenség, mozgó, változó, alakuló tömkeleg, s viszont a „történelem” sem történelem, ha nem nyugszik a legszélesebb alapon, a tömegek életének ismeretén. Ugyanez a nevelés volt az, mely elvi módon megkülönböztette és távortartotta a múlttal való foglalkozást a jelen áramlataiban való állásfoglalástól, az anyagszerű vizsgálatot az értékeléstől, tehát megint csak a „történelmet” a kritikától és esztétikától. Mindez fokozatosan tisztázódik az egyes tanulmányokról szóló viták során, a korlátok csak fokozatosan omlanak le, s bizonyára csak akkor tűnnek el majd végleg, amikor egy újszellemű, komoly képzettségű zenekritikus-nemzedéknek adhatjuk át a szót.

Minden nehézség ellenére egyre érezhetőbbé vált a legutóbbi évek folyamán, hogy a magyar zenetudomány a maga újonnan nyert távlataiban

olyan kérdések felvetésére és megoldására merhet immár vállalkozni, amelyeknek régebben csak körvonalait látta. A népzene kutatása már Bartók és Kodály útmutatásaiban, de még fokozottabban az őket követő fiatalabb kutatónemzedék (Kerényi György, Vargyas Lajos, Járdányi Pál) munkájában kezd kibővílni a szociográfia, a településtörténet, a hangszer- és formatörténeti vizsgálatok eredményeivel, az előadásmód vizsgálatával, a népzene életformáinak módszeres feltárásával. Keveset foglalkoztunk a hangszeres népzene ma is élő, gazdag formáival; ezen a hiányon Lajtha Lászlónak a legutóbbi években megindított, s máris több kötetre rúgó munkája segít. Kevés figyelmet szenteltünk az egyházi népének élő változatainak, holott ezek számtalan esetben régi századok magyar dallamainak leghitelesebb formáját őrzik; ezt a fogyatkozást most készülő gyűjtemények fogják pótolni. Rajeczky Benjámint régi feljegyzések dallamformáit veti össze a népi gyakorlat élő típusaival s feltárja a magyarországi többszólamú zenegyakorlat legkorábbi forrásait; Domo-kos Pál Péter népi táncok messzenyúló rokonsági szárait nyomozza; Vargyas Lajos a rokonnépek zenéjének vizsgálatával figyelmeztet a magyar őstörténet eddig kevésbé megvizsgált mozzanataira; és így tovább. A népzene vizsgálata mind e témákban egyre elválaszthatatlanabbnak bizonyult a zenetörténettől, néprajztól, nyelv- és irodalomtörténettől, egyszóval a közösség életének — teljes, történelmi életének — egyre behatóbb vizsgálatától.

De ugyancsak kitérőben van a régi értelemben vett zenetörténet anyaga és módszere is. Kihajt belőle a stílus- és formatörténet, a dallam-, összhang- és ritmustörténet, a zenei földrajz, a mű-elemzés külön-külön önállósuló s mégis szorosan összetartozó részlettudománya. Talán semmi sem annyira jellemző, mint az a tény, hogy mindezek *összehasonlító* szak-tudományokká fejlődnek: összehasonlító dallamtörténetté, aminőt a közelmúltban épp a magyar zenetudomány igyekezett a legelsőik között felvázolni, összehasonlító ritmikává és formatanná, aminőn ugyancsak dolgoznak zenetudósaink. Legfőbb témáink szinte maguktól bővülnek „komplex” témákká, egyre több „szomszédos” területre csapnak át; így egy Wagner-vitán filozófusainkkal, egy verstani vitán nyelv- és irodalomtörténészeinkkel, egy őstörténeti vitán történészeinkkel találkozhattunk. Érettségben, színvonalban, módszerben állandóan tanulnunk kell tőlük, — céljaink kitűzésében nyilván mindinkább a magunk lábán fogunk járni.

S itt derül ki, mily jótékonyan nevelő hatással volt zenetudományunkra az a körülmény, hogy a felszabadulás utáni években egy új didaktikus szükséglet, egy új közönség-igény hatása alatt bontakozott ki. Új tudományos kiadványaink jelentékeny részben tanító-jellegű művek, — akkor is, abban is, ahogyan új tudományos eredményeket közölnek, a legszélesebbkörű olvasóközönséghez, a tanulni vágyó fiatalsághoz, az izmosodó új értelmiséghez

fordulnak, s vele akarnak kapcsolatba lépni. Az is szinte törvényszerű, hogy fiatal kutatóink, ugyanakkor, amikor erősödik bennük a marxista értelmezés igénye, egyre jobban kívánják az anyagközlés és az értékelés, tehát filológia és ideológia szoros egységét is, s egyre inkább nőnek esztétikai igényeik a közlés és feldolgozás módjával szemben: a tudományos munka szépségét megérezve, mesterségesnek ismerik fel a tudomány és irodalom, ténszerűség és stíláriis ábrázolókézség merev elválasztását. Így kovácsolódik össze az új tudományos munka műhelyében, egyelőre ígératként, de a közeli megvalósulás reményével mindaz, amit éppen a zenével kapcsolatban, a szocialista tudományról oly sokáig csak elképzeltünk: eszmeiség és valóság, élet és művészet közös, legmélyebb törvényeinek feltárása.

Még egy fontos tanulságról kell szólnunk, melyet meginduló tudománytörténeti munkánk és forráskiadványaink tapasztalatai legutóbb megérleltek. Az a mód, az az apparátus, mellyel a zene történelmi emlékeit eddig közzétettük, meggyőzött róla, hogy nem elég, ha ezeket az emlékeket csak a zenész szempontjából vizsgáljuk, s többnyire az sem elég, ha pusztán a magyar zenetörténet szűkebb igényeivel közeledünk hozzájuk. A legtöbb zenei stílus nemzetközi kapcsolatú, ha nem eredetében, legalább kisugárzásában, feltárását egyetlen nemzeti kultúra többnyire csak fogyatékosan végezheti el. Egyre inkább rá kell tehát térni a szakma-közi és nemzetközi tudományos közlésmódra. Vannak XVII. századi emlékek, melyeket csak magyar, román és szlovák szakemberek együttműködése tárhat a nyilvánosság elé komoly tudományos ígénnyel; s az olyan művészek életét és munkásságát, mint Liszt Ferenc vagy Bartók Béla, valóban csak egy megszervezendő nemzetközi kutatócsoport tudja majd méltó módon megvilágítani. Épp ezért bizottságaink egyik legközelebbi feladata a magyar zenetudomány nemzetközi kapcsolatainak kiépítése. Ha itt lesz az ideje, nyilván ebben a jegyben születik majd meg zenetudományunk akadémiai intézete is, melynek középpontja és magva, a Kodály vezetése alatt álló Népzene-kutató Csoport, már ma is él és működik.

Negyedik tudományszakunk a klasszika-filológia. Főbizottsága, mely 1950-ben létesült, megalakulása után nyomban hozzálátott, hogy összefogja tudományszakjának messzeágazó területeit s elkészítette a magyar klasszika-filológia első öt éves tervét. Mindenekelőtt az alapvető szovjet kézikönyvek lefordítását tűzte ki, mint legfontosabb feladatot. Így közvetítették szak-tudósainkhoz a szovjet tudomány legfontosabb eredményeit Avgyijev, Szergejev, Maskin, Tronszkij, Ranovics és mások művei. Ezzel párhuzamosan mind több önálló feldolgozó és értékelő munka készülhetett el. A publikációs lehetőségek biztosításában nagy jelentősége volt annak a ténynek, hogy 1951-ben megindulhatott az Acta Antiqua, mely ma már rendszeresen jelenik meg s rendszeresen közvetíti tudósaink eredményeit a külföld tudományosságához. Harmatta János egy-egy tanulmánykötete, Borzsák István

bibliográfiája egy-egy lépését jelentették klasszika-filológiai tudományunk megerősödésének. Moravcsik Gyula 1953-ban kiadott műve, a „Bizánc és a magyarság”, a szerző gazdag munkásságának eredményeit összegezte szélesebb körök számára is. A tudományos és irodalmi jelentőségű fordítások sora a Világirodalmi Antológia I. kötetével, Sophoklész drámáinak magyar fordításával, Devecseri Gábor Homéros-, Gaál László Ovidius-, Trencsényi-Waldapfel Imre Hésiodos- és Ritoók Zsigmond Aristotelés-fordításával gazdagodott, Moravcsik Gyula Biborban született Konstantin művét, a „Birodalom kormányzása”-t tette közre kritikai kiadásban és fordításban.

Ki kell emelnünk Szilágyi János György „Görög művészet”-ét és Szabó Árpád Homéros-át, valamint Falus Róbert Sophoklész tanulmányát, s rá kell mutatnunk azoknak a tanulmányoknak jelentőségére, melyeket Trencsényi-Waldapfel Imre fűzött Hésiodos „Munkák és napok” c. költeményének magyar kiadásához. Az elmúlt évben megindult klasszika-filológiánk régóta nélkülözött magyar nyelvű folyóirata is, „Antik Tanulmányok” címen; második kötete ünnepi szám volt a 70 éves Marót Károly tiszteletére.

Ha most az idevágó egyes szakterületekről külön kívánunk számot adni, meg kell említenünk az ókori kelet kutatóit, akik az egyiptomi, sumér, ó-ind, sémi, ó-perzsa nyelv, irodalom, vallás és filozófia kérdéseivel foglalkoznak, mint Dobrovits Aladár, Dávid Antal, Vekerdi József, Aisleitner József, Harmatta János és mások; a klasszikus antikvitás kutatóit, köztük első helyen Marót Károlyt, aki már 1948-ban többévtizedes kutatás eredményeit összegezhette Homéroszról szóló könyvében; Trencsényi-Waldapfel Imrét, aki főleg a klasszikus irodalom és népköltészet újszemponitú vizsgálatával gazdagította tudományát; Szabó Árpádot, aki a Homéros-on kívül az ógörög filozófia történetéről is értékes tanulmányokat jelentetett meg, és Borzsák Istvánt, aki említett bibliográfiáján és több fordításán kívül Tacitus kutatásaival végez érdemes munkát. Rendszeresen folynak a szoros értelemben vett történeti kutatások is, s mind tervszerűbben bontakozik ki a fordítások programja. A Pannonia-kutatásból klasszikus-filológusaink az Archeológiai Főbizottsággal együttműködve vesznek ki részüket. A két főbizottság együttműködése számos területen kifejezésre jut, így többek között a berlini Tudományos Akadémia által új kiadásra szánt latin feliratsorozat pannóniai vonatkozású kötetének összeállításában. — A közép- és újkori latinság kutatómunkája Horváth János és Juhász László, a bizantinológia Moravcsik Gyula és Gyóni Mátyás munkáira hivatkozhatik, a készülő szótárak között első helyen áll „A magyarországi latinság szótára”, mely nemzetközi jelentőségű kiadványnak ígérkezik. Komoly előkészületeket folynak az ez év őszén rendezendő klasszika-filológiai kongresszusra.

Könyvtártudományi Főbizottságunk legfiatalabb az osztály bizottságai között: 1954 tavaszán alakult. Feladata a könyvtártani, bibliográfiai, dokumentációs, írás-, könyv-, nyomdászat- és könyvtártörténeti munkásság irányítása. E szakterületek közül többnek régebben is volt kapcsolata az Akadémiával, de többnyire esetleges és személyi jellegű. A Főbizottság most hozzáfogott nagy könyvtárainknak a kutatómunka hálózatába való szerves és rendszeres bekapcsolásához. A nagy könyvtárakon kívül bevonja a könyvtártudományi munkába a jelentős szakkönyvtárakat, egységet teremt a bibliográfia eddig elszórt s rendszertelen munkálataiban. Tervbe s részben munkába vette a legfontosabb bibliográfiai kézikönyvek (így a nemzeti bibliográfia hiányzó ciklusainak, a magyar folyóiratok bibliográfiájának, a Régi Magyar Könyvtár új adatgyűjtésének) elkészítését. Felvette a kapcsolatot a könyvtártudomány művelőivel, s reméljük, hamarosan irányító szerepet fog játszani a fiatal könyvtárosnemzedék képzésének és munkábaállításának megszervezésében. Újra kiadja a Magyar Könyvszemle c. folyóiratot, publikációs lehetőséget biztosít a könyvtártudományi kutatás kiemelkedő eredményei számára.

Már az elmondottakból kiderült, de itt végül külön is szóvá kell tennünk, hogy az osztályunkban képviselt tudományágak igen sokat köszönhetnek a külföld tudományosságával való, s az utóbbi években jelentékenyen megélenkült kapcsolatoknak. Hadd említsük itt csak a legutóbbi időszakból Szerebrennyikov, Szergejevskij, Itkonen, Cohen, Georgiev, Angelov, Zolkiewski, Steiner, Alscher és Irmischer professzorok látogatását a Szovjetunióból, illetve Finnországból, Franciaországból, a Lengyel, Csehszlovák, Bolgár és Német Demokratikus Köztársaságokból. A mi tudósaink külföldi tanulmányútjai közül pedig Németh Gyula szovjetunióbeli, németországi és bulgáriai, — Ligeti Lajos kínai, Lakó György, Hajdu Péter, Papp István, Kálmán Béla finnországi, illetve szovjetunióbeli, Trencsényi-Waldapfel Imre szovjetunióbeli, Tolnai Gábor, Kniezsa István, Waldapfel József, Ország László lengyelországi, Turóczy-Trostler József és Moravcsik Gyula kelet-németországi, Marót Károly olaszországi, Kardos Tibor, Klaniczay Tibor, Pirnát Antal és Bán Imre csehszlovákiai, illetve romániai, Szilágyi János György bulgáriai látogatását és kutatóútjait. Megélenkült az aspiránsok nemzetközi cseréje is. Mindezek a tudományos, kollégális és baráti kapcsolatok jelentékenyen hozzájárultak és hozzájárulnak tudományos munkánk távlatainak kiszélesüléséhez, s elviszik a magyar tudomány eredményeinek híret barátaink és küzdőtársaink közé, a legtávolabbi külföldre is.

Ha most, beszámolónk végére érve, programot kívánnánk adni osztályunk elkövetkező munkájáról, leginkább a következő közös feladatokra mutathatunk rá.

Következetes és türelmes munkát kell folytatnunk munkánk ideológiai színvonalának emelése, az alapvető kérdések komoly és felelősségteljes tisz-

tázása érdekében. Szembe kell szállnunk minden káros, visszahúzó, helytelen és romboló nézettel, mert az ilyenek munkánknak nemcsak erkölcsi, hanem tudományos színvonalát is leronthatják; fel kell ismernünk, hogy a tudomány egy új és emberibb világ felépítésének fegyvere, s épp ezért elválaszthatatlan a hajlíthatatlanul becsületes, meg nem alkuvó, s mindig mindenben a haladás mellett döntő erkölcsi állásfoglalástól. Törekednünk kell arra, hogy azok a munkálatok kerüljenek előtérbe, melyek fejlődésünk mai állapotában a legnagyobb, legégetőbb szükségletet elégítik ki, s legközvetlenebbül támogatják népünk kulturális fejlődését, népművelésünk és oktatásügyünk munkáját. Tovább kell fejlesztenünk a bírálat és a vita egészséges szellemét, fel kell használnunk a szovjet tudomány segítségét, a baráti népek tudományosságának tapasztalatait, a nemzetközi tudományosság eredményeit; és küzdenünk kell az ellen, hogy tudományosságunk bármely téren elveszítse a világkultúrában kivívott szellemi rangját és színvonalát, s visszasüllyedjen a helyi érdekek kicsinyes, provinciális fokára. Ha ezeket a szempontokat munkánk alapelveivé tesszük, úgy érezzük, méltó öntudattal állhatunk azoknak a sorába, akik ma népünk felszabadulásának 10. évfordulóját ünneplik, mert úgy érezhetjük, hogy ennek a felszabadulásnak és felemelkedésnek magunk is részesei és cselekvő tényezői vagyunk.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÁRCZI GÉZA

Tisztelt Akadémia! Az osztálytitkári beszámoló oly szép, oly szemléletes volt, hogy mindnyájan élvezettel hallgattuk és azt hiszem mindnyájan megfelelő képet kaptunk az Akadémia utolsó öt évi munkájáról. A nyelvtudományi résszel kapcsolatban a beszámoló talán nem emlékezett meg minden nagyobb közösségi munkáról, hiányzott a tájszótár, az új nyelvtörténeti szótár, és a fontos újítást jelentő, de nehézségekkel vívódó nyelvtörténeti adattár megemlézése, pedig ez utóbbtól nyelvtudományi munkásságunk igen értékes segédeszközét várjuk. A beszámoló igen szemléletesen foglalta össze a kutatás fő irányait és eredményeit, csak a történeti nyelvjáráskutatás fejlődéséről való beszámolást hiányoltam. Ez a munka ugyan még csak részleteredményekkel kérkedhet, de tőle várjuk — egyéb sok más munkaeszköz mellett — a nyelvtörténeti kutatás igazi megújulását.

Ami az eredményeket illeti, azt hiszem, azokat a beszámoló tárgyilagosan, túlbecsülés nélkül ítélte meg és a kritikát is helyes mértékben alkalmazta, de itt-ott hiányoltam egy-egy kritikai megjegyzést. Amikor pl. a régi szövegek kiadásáról volt szó, szívesen láttam volna, ha elhangzott volna felelős helyről egy pár kritikai megjegyzés a szövegközlések helytelen elveiről, arról, hogy huzamos időn át a betűszerint való kiadásról Akadémiánk lemondott. Igaz, azóta ebben a kérdésben lényeges javulás történt, irodalomtörténészeink új szabályzatot dolgoztak ki, amely ezt a hiányt orvosolni fogja. De mégis szükségesnek látnám annak hangsúlyozását, hogy régi szövegeinknek ilyen átírásos kiadása alapjában véve súlyos vétség nemzetgazdaságunkkal szemben. Ti. kiadunk szövegeket, nagy többséggel olyan módon, hogy azokat igen sok tudomány nem tudja felhasználni saját céljaira. Az átírásos szövegek teljesen értéktelenek a helyesírástörténet bűvára számára és majdnem teljesen értéktelenek a nyelvtörténész számára. A szövegeknek ilyen átírásos módon való közlése nem fedi egészen irodalomtörténészeink felfogását, erre mutat nemcsak az újabban megváltoztatott kiadási szabályzat, hanem az a tény is, hogy az Irodalomtörténeti Közleményekben a régi szövegeket igenis betűszerint való pontos átírásban szokták közölni, sőt hasonmást is mellékelnek, ami ezeknek a szövegeknek minden szempontból való tanulmányozását lehetővé teszi.

Ezzel kapcsolatban megemlíteném azt is, hogy érzékeny hiányt jelentett I. osztályunk munkatervében a hasonmás kiadásokról való lemondás. A hasonmás kiadások megindultak már a felszabadulás előtti időben, három kódexünk jelent meg, és szépen bontakozott ki ezeknek a munkaeszközöknek közzéadását, XVI. századi nyomtatványok hasonmás kiadásai is készültek. E kérdés rendkívül fontos, mert hiszen ezek a hasonmás kiadások helyettesíthetik az eredetit: minden szempontból használható munkaeszközök adnak, sőt pótolni tudják az eredeti esetleges elpusztulása vagy tönkremenetele, elkopása által okozott hiányokat is. Szükségesnek tartanám, mint megfelelő helyen ismételt hangsúlyoztam, hogy a hasonmás kiadások kérdését újra tűzzük napirendre, s ezzel elősegítsük régi szövegeink hasonmás kiadását, hogy ily módon egyrészt megóvjuk a lassú tönkremenéstől vagy hirtelen

pusztulástól ezeket a becses emlékeket, másrészt hozzáférhetővé tegyük a kutatók valóban széles körei számára.

A beszámoló többi részét illetően az én benyomásom az volt — ehhez persze nem tudok hozzászólni —, hogy igen részletes, helyes, számomra valóban teljes és összesítő képet adott az Akadémia I. osztályának munkájáról.

TAMÁS LAJOS

Tisztelt Osztályülés! Ha a kollektív munka gyümölcseként összeállított elnöki beszámolót értékelni próbáljuk, kétségtelenül elsősorban az a kérdés merül fel — legalább is előttem — vajon helyes-e az, hogy tulajdonképpen csak az irodalomtudomány fejlődésében akadnak kisebb-nagyobb hiányosságok, míg a nyelvészetet csupán dicséret illetheti.

Mint láttuk, Bárczi Géza akadémikus még keveselte is ezt a dicséretet, mert megtoldotta még jónéhány olyan szép eredménnyel, amelyet az elnöki beszámolóban is tartalmaznia kellett volna. A beszámolóból tehát lényegében az derül ki, hogy a nyelvészet frontján minden rendben van, ellenben az irodalomtudomány munkájában akadnak bizonyos hiányosságok.

Úgy vélem, hogy ez a kép így feltétlenül hamis, nemcsak egyedül az én magánvéleményem ez, s ha mások is hozzászólnak, lehet, hogy valamilyen hasonló benyomásról fognak beszámolni. Én ugyanis merem állítani, hogy az irodalmárok sokkal többet vitatkoztak, sokkal előbbre jutottak tudományuk marxista-szellemű továbbfejlesztésében, ezzel szemben a nyelvészek kevesebbet vitatkoztak, s egyébként is úgy látom, hogy az a bizonyos ideológiai színvonalkülönbség, amely igen sok tekintetben tapasztalható az egyes tudományágak között, ha javult is a közelmúltban, de helytelen volna azt mondani, hogy ezen a téren megfelelő mértékben jutottunk tovább, mert csak lefegyvereznők és így olyan önelégteltségbe ringatnók magunkat, amely inkább fékje a haladásnak, mint előre lendítője.

Azt hiszem, hogy nyelvész akadémikusaink Szabolcsi Bence elnökünknek nem adtak ebben a tekintetben teljes képet, s talán ennek tudható be ez az aránytalanság.

A jelentés szövéatette továbbá: szemrehányást kaptunk azért, hogy nagyon sok az anyagi publikáció, ezzel szemben kevés a feldolgozás, a szintetikusabb jellegű munka, a szintézis.

Azt hiszem, ez fogalmazásbeli helytelenség. Hiszen mi derül ki ebből a fogalmazásból? Ha bírálat hangzik el, azt nagyon sokan mindjárt szemrehányásnak fogják fel, holott itt egészen biztosan nem erről van szó. Különösen egy akadémiai osztályban — akár az elsőben, akár a másodikban — az akadémikusok egymásnak nem szemrehányásokat tesznek, hanem eléggé ritkán ugyan, de mégis bírálják egymást. Én tehát elvileg is helytelennek tartom az ilyen megfogalmazást, mert nem szemrehányásról van szó.

Ami pedig az aránytalanságot illeti, nézetem szerint helyesen állapítja meg a beszámoló, hogy ezen a téren az aránytalanság felszámolása tekintetében igenis történt haladás. Ezt örömmel könyvelhetjük el, és reméljük, hogy ezen a téren még tovább jutunk. Nemcsak a népgazdaság szervezésében, hanem a tudomány szervezésében is vannak bizonyos arányossági törvények.

amelyeket csak úgy tudunk eredményesen szolgálni, ha elsősorban mi magunk igyekszünk e törvények érvényesülését elősegíteni.

Így kell néznünk ezt a kérdést, és azt hiszem, nincs abban semmi, ha beismerjük, hogy ezen a téren, kiemelve eredményeinket, további javulásra van szükség. Helytelen volna, ha ebből bárki azt a következtetést vonná le, hogy lebecsüljük az anyagi publikáció vagy az adatgyűjtés fontosságát, mert semmiféle nyelvtudomány, legkevésbé a marxista szellemű nyelvtudomány sem képzelhető el igen alapos, megfelelő és lehetőleg teljes anyagi publikációk nélkül. Ez továbbra is minden elméleti munka elvitathatatlan alapja kell hogy maradjon.

Hogy csak egy példát mondjak, a strukturalizmus azért olyan idegen az élettől, a valóságtól, mert teljesen elrugaskodik a valóságtól.

Örültem volna, ha a jelentés kitért volna az Akadémián elhangzott előadások vagy a kandidátusi és doktori disszertációk értékelésére is, hiszen jól tudjuk, hogy ezen a téren is akadnak nagyon könnyen megszüntethető visszasságok. Volt pl. egy disszertáció, amelyet a TMB nem tartott alkalmasnak arra, hogy doktori szinten elfogadják, s ugyanakkor a disszertáció érdekében rendkívül jól megrendezett vita zajlott le minden vezető nyelvtudósunk részvételével. Olyan részvétel volt itt, amilyent még a nyelvészkongresszuson sem tapasztaltunk, és szükségesnek tartották leszögezni, hogy hangtörténeti probléma is lehet disszertáció tárgya. Ez magától értetődő.

Végeredményben Schuchardtnak *Der Vokalismus des Vulgärlateins* című munkája elsősorban hangtani munka, de kitér az egész vokalizmusra, és nagy horderejű elvi kérdéseket is behatóan tárgyal. Ugyanez vonatkozik Saussurenek az indoeurópai magánhangzó-rendszerrel írt alapvetően fontos disszertációjára, amely egy egész nyelvcsalád nyelvtörténetére vet világot. Egyetlenegy hang elszigetelt vizsgálata azonban azt hiszem, legfeljebb csak kandidátusi fokozat elnyerésére képesíthet.

Sajnos, ezeket a kérdéseket nem tisztázzuk eléggé. Én nem tartanám szerencsésnek, ha 5–10 éven belül volna 5–10 olyan doktorunk, akik mind egy-egy hang történetét dolgoznák fel. Akkor valóban megérdemelt szemrehányást kapnánk azért, hogy a tervezésben elmaradt az arányosság és joggal kérdezhetnék, hogy mit kezdünk ezzel a sok, eléggé egyoldalúan fejlesztett doktorral, amikor igen lényeges kérdéseket sokkal kevésbé vitatunk meg, illetve nem mindenki vesz részt ezekben a vitákban azzal az elhatározottsággal, amellyel ezeknek a kevésbé lényeges kérdéseknek a megvitatásában foglal állást.

Az irodalmárok talán hiányolhatnák — elnézést kérek, hogy fogadatlan prókátorként ehhez is hozzászólok —, hogy a beszámolóból kimaradt az Akadémia és az Egyetem jól sikerült Schiller-estjének említése, hogy nem esett szó a „Petőfi a világirodalomban”-témával kapcsolatos kutatásokról, vagy kimaradt az, hogy a *Filológiai Közöny* nemcsak hogy megindult, hanem egyben magas színvonalú programot is közölt, ami elvi szempontból is komoly haladást jelent. Nem csodálhám, ha az irodalmárokból valami olyasféle érzés támadna, hogy a jelentésben bizonyos világirodalom-fóbia mutatkozik meg, persze nem szándékosan, hanem valószínűleg az előkészítési nehézségek miatt.

IORGU IORDAN (Gáldi László tolmácsolása nyomán)

A Román Tudományos Akadémia Nyelvi, Irodalomtudományi és Művészeti Osztálya nevében üdvözlöm a Magyar Tudományos Akadémiát. Örülök, hogy az üléseken részt vehetek, s azokból számomra rendkívül tanulságos következtetéseket vonhatok le. Az ülések és különösen az I. Osztály titkárának beszámolójában hallottak nemcsak a legnagyobb mértékben kielégítették várakozásomat, hanem, hogy úgy mondjam, bizonyos baráti irigységgel figyelem azt a nagy haladást, amelyet a magyar tudomány mindhárom téren: a nyelvészetben, az irodalomtudományban és a zenetudományban tanúsított.

Annak is örülök, hogy a beszámolóban sok szó esett a különböző nemzetközi kapcsolatokról. Itt-tartózkodásom során magam is tárgyalok a különböző kiadványok cseréjéről, valamint a különböző akadémiai és általában a tudományos élet képviselőinek kölcsönös látogatásáról.

Feltétlenül szükségesnek tartom az együttműködést, melynek máris minden területen a legjobb eredményei mutatkoznak. Különösen fontos, hogy a népi demokratikus országok tudósai közt minél bensőségesebb, minél barátságosabb együttműködés alakuljon ki. Éppen ezért sajnálatos viszont az a tény, hogy a Román Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia együttműködése még aránylag gyenge lábbon áll, amennyiben Romániában kevesen tudják, hogy mi történik Magyarországon, és viszont: a román tudományos élet eredményeit sem tudják a magyar kartársak kellő figyelemmel kísérni.

Meg vagyok győződve róla, hogy a tudományos együttműködés terén elsősorban Bartók Béla példáját kell követnünk, hiszen ő egész életművében nemcsak a magyar, hanem a szomszédos népek zenei kincseire is támaszkodott. A legnagyobb szeretettel és barátsággal kívánok további sikereket a Magyar Tudományos Akadémiának a magyar felsőoktatás és a magyar tudomány minden területén.

TOLNAI GÁBOR

Tisztelt Osztályülés, tisztelt Hallgatóság! Szabolcsi osztályelnök referátumának egész tartalmával lényege szerint egyetérték és hadd kapcsolódok ahhoz, amivel az ő referátuma kezdődött és ahhoz is, amivel befejeződött. A mostani nagygyűlés és Akadémiánk osztályainak ülései felszabadulásunk 10. esztendejében folynak. Ez a nagygyűlés kitűnő alkalom arra, hogy felmérjük az elmúlt 10 évben végzett munkánkat és előre tekintsünk jövő feladataink felé. Ezt tette lényegében Szabolcsi osztályelnök referátuma is, és ahogy végighallgattuk beszámolóját, nyilván nemcsak benne, hanem mindnyájunkban az a jóleső érzés támadt, hogy a mi munkánk, az Akadémia I. osztályához tartozók tudományos munkája komoly mértékben hozzájárult ahhoz, amit felszabadulásunk tíz esztendeje alatt elértünk. Ahogy ezen a kérdésen gondolkoztam a referátum elhangzása közben, még nagyobb mértékben világossá vált előttem az, amit felszabadulásunk jubileumi ülései alkalmával az egész ország viszonylatában megállapítottunk, sokszor leszögeztünk és világosan érzünk, hogy mit jelentett ez a tíz esztendő, mit jelentett felszabadulásunk a mi tudományunk számára is. És azt is jelzi ez egyúttal, hogy milyen további feladatok állnak előttünk kulturális forradalmunk megvalósítása, továbbvitele

érdekében. Ezen a vonalon szeretnék néhány olyan gondolatot, néhány olyan problémát felvetni, amelyet a referátum talán nem hangsúlyozott ki eléggé. Az irodalomtörténész szemszögéből az irodalomtörténet területéről vetem fel a problémákat, de úgy gondolom, hogy nem egy probléma az osztályunkhoz tartozó más szaktudományokra, így a nyelvtudományra és a klasszika-filológiára is vonatkozik.

Mi irodalomtörténészek irigylésreméltó helyzetben vagyunk a baráti népi demokráciák irodalomtörténészei előtt. Igen gyakran hallottuk már lengyel, cshszlovák, román, bolgár barátainktól azt, hogy nekik nincsen abban részük, hogy két olyan tudóstól tanulhatnának közvetlenül marxista irodalomtörténetírást mint mi: Révai elvtárstól és Lukács György elvtárstól. Valóban kivételes helyzet ez a mi számunkra és joggal felvethetjük azt a kérdést, hogy vajon megtanultuk-e tőlük mindazt, amit meg lehetett volna tanulnunk? Azt hiszem, nyugodtan leszögezhetjük, hogy nem. Sokat tanultunk tőlük, sokat tanultunk a marxizmus—leninizmus klasszikusaitól, sokat tanultunk a szovjet tudomány eredményeitől, de további munkánk során még rengeteg teendőnk, rengeteg tanulnivalónk van.

Engedjék meg azonban, hogy mielőtt rátérnék ezekre a problémákra, hadd fűzzek néhány kiegészítést a referátumhoz. Csatlakozom Tamás elvtárs-hoz abban, hogy a referátumban nem volt eléggé hangsúlyozva világirodalomtörténeti kutatásaink kérdése. A referátum helyesen állapította meg, hogy ezen a téren elmaradtunk. Későn kaptuk meg a lehetőséget a világirodalomtörténeti kutatáshoz. De máris történtek ezen a téren kezdeményező lépések. A romanisztika, a germanisztika, az olasz kutatások területén már nemcsak előkészületben lévő munkák vannak, hanem befejezett munkák is. Hallottuk, hogy megindult a Filológiai Közlöny. Hangsúlyozni kell, mint ezen a téren komoly eredményt — mely akadémiai témáink közé tartozik —, hogy Turóczy-Trostler akadémikus Petőfi a világirodalomban címmel holnapi ülésünkön fog ezzel kapcsolatos — nagyon érdekes — kutatásairól beszámolni. Mint mondtam, a referátum nem emlékezett meg részletesebben a világirodalomtörténeti kutatásról és itt mindjárt szeretném hangsúlyozni az I. osztály vezetőségének felelősségét. Nemesak későn indítottuk el a világirodalomtörténeti kutatásokat, hanem a megindult kutatásokat sem támogattuk megfelelő vitával, megfelelő kritikával. A világirodalomtörténeti kutatások szinte elszigetelve folytak a Világirodalomtörténeti Főbizottságban, az osztály vezetősége egyetlenegyszer sem foglalkozott e munkával, még pl. arra sem kerítettünk sort, hogy megvitattuk volna a Filológiai Közlöny bevezető tanulmányát, melynek az volt a célja, hogy a világirodalomtörténeti kutatások helyes marxista—leninista értelmezését adja. Sem előzetesen, kéziratban nem vitattuk meg ezt a cikket és utólag sem merült fel az a kérdés, hogy vita tárgyává tegyük, pedig azt hiszem — és ebben nyilván egyetértenek velem a világirodalomtörténettel foglalkozó tudósok —, hogy még sok megvitató kérdés van előttünk, még sok kérdés nem világos az ő számukra sem.

Irodalomtörténeti eredményeinkkel kapcsolatban hadd említsek meg egy olyan jóleső valamit, ami így megfogalmazva nem volt benne a jelentésben. Irodalomtörténészeink derékhada a fiatalabb korosztályhoz tartozik, az én korosztályomhoz, ha szabad fiatalnak neveznem magam. Számunkra nagy öröm, hogy régebbi irodalomtörténészeink — elsősorban mindannyiunk büszkesége, a Kossuth-díjas Horváth János. de ugyanígy említhetném Eckhardt

Sándort, az irodalomtudományok doktorát — velünk együtt haladnak, segítik a munkánkat, teljes összhangban dolgoznak velünk. Nagy büszkeség ez a mi számunkra és egy kicsit azt is jelenti, hogyők is megbecsülik a mi munkánkat, hogy közeledtek hozzánk, hogy eljutottak a marxista irodalomtörténetírás megbecsüléséhez.

Szeretnék még néhány apróbb kiegészítést fűzni a referátumhoz. Egészen apró dolgok ezek, de azért említém meg, mert már a mi új, felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk eredménye. Az egyik, amit meg akarok említeni az, hogy Klaniczay Tibor elvtárs vezetésével évek óta folyik — Stoll Béla kiváló fiatal irodalomtörténészünk végzi e munkának gyakorlati részét — a régi kéziratos énekeskönyv irodalmunk bibliográfiai feldolgozása, leíró irodalmának elkészítése.

Ugyancsak szeretném megemlíteni, hogy sok évtizedes hiány pótlásaként két esztendővel ezelőtt indult meg egy kisebb munkacsoport munkájával levéltáraink irodalomtörténeti anyagának tervszerű feltárása. Azt is meg kell mondanom, hogy minden jelentősebb új irodalomtörténeti emlékünknél, amit az utóbbi esztendőkből publikáltunk, ennek a levéltári munkaközösségnek köszönhető. Azt hiszem, nem kell az elvtársak előtt hangsúlyoznom, mennyire jelentős az, hogyha levéltárainkban végre irodalomtörténészek is tervszerűen kutatnak, hogyha a családi levéltárakat, és nemcsak a családi levéltárakat, irodalomtörténészek is áttanulmányozzák.

Szeretnék néhány elvi természetű problémát is felvetni az irodalomtörténetírással kapcsolatban. Szabolcsi elvtárs referátumában irodalomtörténetírásunknál kiáltó hibaként említette meg — nem vitatkozni akarok vele, inkább én is alá szeretném húzni ezt —, hogy Petőfi-kutatásunk és a két világháború közötti irodalomtörténeti kutatásunk terén bizony gyengén állunk. Egyenesen szégyen az a mi számunkra, hogy a Petőfi-kutatókkal elmaradtunk, és hangsúlyozni szeretném ezt a szégyent, mint ahogy tegnap megdöbbentő volt mindannyiunk számára, amit a Kodály Zoltán akadémikus előadásával kapcsolatos hozzászólásában Szabolcsi akadémikus mondott, hogy a magyar zenetudomány elmaradt egyik legnagyobb büszkeségünk, Bartók Béla életművének feltárásában és a külföldi kutatások itt előttünk járnak. Petőfi a mi irodalmunk egyik legnagyobb világirodalmi mértékkel mérhető büszkesége, és az ő nagyságához méltó kutatómunka az elmúlt esztendőben nem folyt. Szinte csak az utolsó hetekben mértük fel a Petőfi-kutatás előttünk lévő feladatait, és ennek a munkának majd csak az eljövendő években lesz meg az eredménye.

Egy másik hibát is felvetett Szabolcsi elvtárs a világirodalmi történet-kutatásunkkal kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy elhanyagoltuk az irodalomelméleti kutatásokat. Azt hiszem ezen a vonalon egy lépéssel tovább kell mennünk. Ha irodalomtörténetírásunkban hiányzik az irodalomelmélet kutatása, ez azt hiszem nagy összefüggésre mutat rá. Ha nem foglalkozunk az irodalomelmélettel, mint külön kérdéssel, ez azt a gyanút ébresztheti mindazokban, akik egy kicsit otthon vannak az irodalomtörténetírásunk műhelytitkaiban, hogy valahogy baj van irodalomtörténetírásunk elméleti színvonala körül is.

Hadd szögezzem le, hogy irodalomtörténetírásunk elméleti színvonala körül, igenis, vannak még súlyos problémák. Nem véletlen, hogy az irodalomelméleti kutatás terén nemcsak hogy nincsenek eredményeink, hanem a kezdő lépéseket sem tettük meg. Lukács elvtárs nem egyszer hangsúlyozza a mi

munkánkkal kapcsolatban: elméleti hiányosságainknak egy része az, hogy a mi társadalmi analízisünk nincs gységben a stílusanalízissel. Elméleti fogyaté-kosságunknak egyik alapkérdésere szokott ezzel rátapintani. Jó marxista— leninista stílusanalízis, irodalomtörténeti analízis csak úgy képzelhető el, ha egységben valósul meg a társadalmi analízissel. A mi stíluselemzésünk még igen gyenge. Nem akarok itt pesszimista húrokat pengetni, nem akarom azt mondani, hogy ez általános, de igen gyakran még a régi burzsoá irodalom-történetírásnak jelzőkkel való stíluselemzésével dolgozik, és nem a társadalmi analízis során, a társadalmi analízissel egységben ad igazi marxista— leninista stíluselemzést.

Ugyancsak elméleti fogyaté-kosságaink következménye ez, amivel kap-csolatban megint Lukács elvtársra hivatkozom. Lukács elvtárs tegnapp-előtti akadémiai előadásában az esztétikai visszatükröződés kérdését elemezte mindnyájunk számára példamutatóan, felvetette azt, hogy a marxista iro-dalomtörténettudományban a történelmi materializmus elvei viszonylag elég jól érvényesülnek, de a dialektikus materializmus érvényesülése meglehetősen hiányos. Ez azzal a problémával kapcsolatban, amelyet felvetettem, központi probléma. Mi a dialektikus materializmus érvényesítésére nem fektetünk olyan súlyt kutatásaink, feldolgozásaink során, mint a történelmi materializmus érvényesítésére.

Egy másik kérdés a vitaszellem kérdése. Helytálló az, hogy vitaszelle-münkben, vitáink színvonalában emelkedés tapasztalható. Helytálló és nagyon megnyugtató, hogy vitáink konkrét vitákká kezdenek alakulni, hogy vitáinkban nem szólamszerűleg emlegetjük a marxizmus— leninizmust, hanem a konkrét eredményekkel kapcsolatban analizáljuk az eredménye-ket és a hibákat.

Hadd említsem meg azonban, hogy vitáink terén e mellett a javulás mellett bizonyos tekintetben stagnálás, sőt, érzésem szerint, valamelyes visszaesés tapasztalható. Arra gondolok, hogy a régi durva vitahanggal szem-ben egy udvariaskodó hangnem kezd kialakulni, amely nem egyszer már a viták megfékezését, akadályozását és zsákutcába jutását jelenti. Arról van szó, hogy túlságosan tiszteljük egymás eredményeit, s úgy néz ki, mintha mindig attól félnénk, hogy ha mi vitázunk egy kollégánk tudományos eredmé-nyeivel, akkor az illető személyében fogja sértve érezni magát. Ez nagyon rossz tulajdonság. Itt nyilván nem egyszerű udvariaskodásról van szó, hanem esetleg arra gondolunk, hogy ha ma udvariasak vagyunk valakivel szemben és nem bíráljuk meg, akkor ő sem fogja legközelebb megbírálni megjelenendő tanulmányunkat.

Ez a kérdés kapcsolódik a kandidátusi és doktori disszertációk vitájának kérdéséhez is. Itt is igen gyakran tapasztalható ilyen nem helyes, nem marxista, kommunista tudóshoz méltó magatartás: Tudósaink egy része elolvassa a disszertációt, s az a válasza, hogy „a disszertáció rossz, nem tudom elfogadni”, de ezt nem írja meg, hanem visszaadja a disszertációt, mert nem akar rosszat mondani egy jóra való és tehetséges kutatóról. Áthárítja azt egy másik tudósra, aki esetleg hajlamos arra, hogy ne mondja meg az igazat, nem mondja meg rosszálló véleményét, hanem opportunista módon elfogadja a disszertációt és a tudományos fokozat odaítélését javasolja.

Legvégül engedjék meg, hogy nagy örömmel és lelkesedéssel csatlakoz-zam Iorgu Iordan akadémikus előttem elhangzott felszólalásához. A baráti, szomszédos népi demokráciákkal való kapcsolataink az utóbbi esztendő-kben

elmélyültek. Gyakran megfordulunk a baráti népi demokráciákban, megfordulunk a Szovjetunióban is, a baráti országok tudósai megfordulnak a mi körünkben, kicseréljük tapasztalatainkat, megbeszéljük központi problémáinkat, mindnyájunkat érdeklő tudományos kérdéseinket, de hadd mondjam meg én is, hogy ezen a téren még rengeteg tennivaló van.

Vannak kérdések, amelyeket nem lehet megoldani azzal, hogy meglátogatjuk egymást és a tárgyalóasztalnál barátilag megbeszéljük saját kutatásaink problémáit. Itt olyan kérdések vannak, elvtársak, amelyek szervezett, komoly együttműködést kívánnak.

Újra csak az irodalomtörténész oldaláról vetem fel a problémákat. Elképzelhetetlen marxista szellemű magyar irodalomtörténetet írni anélkül, hogy ismerjük a román, a cseh, a szlovák, a lengyel irodalomtörténet fejlődését, és szégyenkezve kell bevallanunk, hogy nem ismerjük. Nem tudunk egymás eredményeiről, alig ismerjük egymás irodalmának fejlődését, pedig újra hangsúlyozom, hogy amikor tervbe vettük az egyetemi irodalomtörténeti tankönyv megírását, már akkor jól láttuk ezt, és magunk elé tűztük azt a feladatot, hogy egyes fejezeteket, amelyekhez hozzászólást kérünk, elküldünk a szomszédos, baráti népi demokráciák tudósainak. Meg kell azonban mondani, hogy ezt csak egymás között vetettük fel, és — azt hiszem — a baráti népi demokratikus országok tudósai mindezekről a terveinkről egyáltalán nem tudnak.

Nem valósítottuk meg azt az elgondolásunkat sem, hogy olyan fiatalokat neveljünk, akik a szomszédos népi demokráciák irodalomtörténetírásának szakemberei legyenek. Ezen a téren a csehszlovák akadémiaé a kezdeményezés. A csehszlovák akadémia küldött először hozzánk fiatal irodalomtörténészt, fiatal nyelvészt, hogy a magyar irodalomtörténet, illetve a magyar nyelvtudomány eredményeit megismerje, s hogy Csehszlovákiában legyen egy jól képzett magyar irodalomtörténész, magyar nyelvész.

Azt hiszem, ezt is tervszerűen keresztül kell vinnünk. Arra kell törekednünk, hogy mindegyik baráti országba küldjünk ki nyelvészt, küldjünk ki irodalomtörténészt, aki az illető ország nyelvtudományának, irodalomtörténetének marxista szakértője lesz, és helyes, ha a népi demokráciák is elküldenek hozzánk fiatalokat. Csak így tudom elképzelni, hogy az együttműködés, amelyet elvileg minden alkalommal felvetünk, de a gyakorlatban még nem tudtunk megvalósítani, valóban a gyakorlat síkjára menjen és valóban eredményeket hozzon.

Iorgu Iordan akadémikus Bartók Béla példájára hivatkozott. Hadd fejezzem be felszólalásomat Ady Endrével, kissé patetikusán, de szívünk szerint, hadd idézzem azt, amit évtizedekkel ezelőtt megálmodott abban a csodálatos forradalmi versében, s amit most meg tudunk valósítani: „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Most már valóban egy lehet a hangjuk, együtt dolgozhatunk, együtt valósíthatjuk meg közös nagy íróinknak, közös nagy harcosainknak, közös nagy forradalmárainknak álmát, mert azt szeretnénk, hogy az álmok most már ne álmok maradjanak, hanem meg is valósuljanak.

ANDREJ MRÁZ (Süteő Imre tolmácsolása nyomán)

Mráz akadémikus kifejtette, hogy a mai Csehszlovákia és Magyarország között már nincsenek meg azok az ellentétek, amelyek megakadályoznák a baráti együttműködést a tudományok terén. Ma mindkét ország a mar-

xista-leninista nemzetiségi politika alapján áll. Kijelentette ezután, hogy Tolnai elvtárs felszólalásához akar kapcsolódni. A két főcél az, hogy nemcsak szakmai téren, hanem az eszmei propaganda terén is eredményesen emeljük a tudományos munkát. A múlt és jelen élesen különbözik abban, hogy ma már a közös célok ugyanazok Csehszlovákiában is, mint a Magyar Népköztársaságban. Az irodalomtörténet és az irodalomtudomány célja, hogy kiűzze a régi burzsoá maradványokat és azok ellen harcoljon. Mráz akadémikus azt mondja, úgy érzi magát itt a Magyar Tudományos Akadémia ülésén, mintha otthon volna és saját hallgatói előtt beszélne. A tudomány kapcsolatain kívül megvannak a legjobb baráti kapcsolatok is, és hogyha hazatér, tovább akarja ápolni a nemzetek közötti barátságot és együttérzést. A Tudományos Akadémia ülésén szerzett tapasztalatai alapján az a meggyőződése, hogy fokozni kell a nemzetek közötti tudományos kapcsolatokat, könyvcsere, a közös problémák megvitatását. Ezt elősegíti az, hogyha személyre vesszük problémáinkat és céljainkat, azt látjuk, hogy azok Csehszlovákiában ugyanazok, mint Magyarországon. Sok esetben előfordul, hogy egy Csehszlovákiára vonatkozó tudományos anyag magyar könyvtárakban található, és az is sokszor előfordul, hogy magyar kutatók csehszlovák könyvtárakban vagy tudományos intézetekben találnak megfelelő anyagot. Ezért szükséges, hogy a magyar tudósok ellátogassanak Csehszlovákiába, a csehszlovák tudósok pedig Magyarországra, és így szerezzék be azt az anyagot, ami tudományos kutatásaikhoz szükséges.

Mráz akadémikus ezután a Tolnai akadémikus által idézett Ady-verssel kapcsolatban megemlíttette, hogy Pavel Ország Hviezdoslav, a nagy szlovák költő ugyancsak a nemzetek közötti barátságot hirdette, és hasonló felfogása volt, mint Ady Endrének. Hangsúlyozta végül, hogy hazatérése után fel fogja használni Magyarországon szerzett tapasztalatait és minden igyekezetével azon lesz, hogy elmélyítse a tudományos érintkezést Csehszlovákia és Magyarország között abban a szellemben, amit itt tapasztalt.

PAIS DEZSŐ (az elnökség átadása után)

Egyetlen megjegyzést óhajtok tenni, tisztelt Osztály és tisztelt Közönség! Ez a megjegyzés Tamás Lajos rektor úr felszólalására vonatkozik. Az ő hozzászólását különösen mint személyes önkritikát tartom igen sikerültnek. Kár, hogy hozzászóló kollégám ezt a mozzanatot elfelejtette kidomborítani.

SZABOLCSI BENCE válasza

Megköszöni az elhangzott felszólalásokat. Maga is szükségesnek látja a felemlített hiányok pótlását, az adatok kiegészítését és a beszámolóinak egységes szempontú átfogalmazását. Különösen nagyra értékeli külföldi vendégeink baráti segítségét és hozzájárulását az akadémiai nagygyűlés sikeréhez. Az ülést bezárja.

KODÁLY ZOLTÁN

SZENTIRMAYTÓL BARTÓKIG

Mikor 1906-ban első népdalfüzetünket, a „20 magyar népdalt” közreadtuk, kölcsönösen megbíráltuk egymás választását. Az „Utca, utca” kezdetű dal ellen volt némi kifogásom, mert annyira elütött, nem formájában, de tartalmában az addig ismert népdaltípusoktól, szövege sem volt népdalszerű. Bartók ragaszkodott hozzá, különösnek éppen a népdalban szokatlan tercismétléseit és 5-ütemes voltát találta. (Török Erzsébet elénekeli a dalt.) Minthogy odáig nem igen forgattam a letűnt népszínművek kottáit, csak pár év múlva jöttem rá, hogy a dal szerzője Szentirmay Elemér. A későbbi kiadásokból kimaradt a dal, de Bartók vonzódása a tercismétléshez elkísérte élete végéig. Műveiben lépten-nyomon találkozunk vele. Tömeges előfordulása nem lehet pusztán a Szentirmay-dal visszhangja, bár nyilván az váltotta ki először, mert régebbi műveiben nem találjuk. Később annyiszor és annyiféle formában jelenik meg, hogy mélyen gyökerező, ösztönös vonzódást kell látni benne, melyből végre egyéni stílusjegy lett.

Szentirmay dala egyedül áll saját dalai és az egész népdal- és népies dal-irodalomban. Hasonló dalcsírával alig egy-kétszer találkozunk, ha itt-ott előfordul is, mint a dal alárendelt részlete. Egy cseremiszdalban van hasonló, de azt sem Szentirmay, sem Bartók nem ismerhette. Lássunk néhány alkalmazását műveiben. (Gramofonlemezen bemutatásra kerül a II. vonósnégyes második tétele és a „Tánc Suite” több részlete.)

Ezekon kívül sok művében van kisebb-nagyobb szerepe a fel- és leugró, kis- és nagyterc ismétlésének. Mindezek bemutatása órákig tartana. Csak egyet említek még: A II. zongorakonzert fináléját. Ott a tercismétlés ugyan csak kíséző figura, de igen feltűnő és a téma is belőle fejlődik. Az ismétlés itt éri el a maximumot: 4 szakaszban több mint 200-szor halljuk a fölugró kistercet.

A tercismétlés nem az egyetlen szál, ami Bartókot a századvég népszerű magyar zenéjéhez fűzi.

Ezt a zenét még senki sem vizsgálta alaposan. Mellesleg: szövegének vizsgálatával is adós az irodalomtudomány. Pedig ha valami, ez az akkori magyar társadalom tükörképe. Sokkal inkább, mint az egykorú magasabb-

rendű költészet. Nélküle a XIX. sz. második felének a története sem érthető teljesen. Az akkori magyar társadalom lelkébe, gondolat- és érzésvilágába semmi sem világít bele jobban, mint e szövegek. Mindenki szívében és szájában voltak, sokat idéztek belőlük a mindennapi beszédben, töredékeik közmondásokká lettek.

A zene meg éppen egyetlen zenéje volt a magyarság zömének. Élő zene volt, a magyar élet szerves része. Minden emberöltő meghozta a maga új dalait. A legtöbb tiszavirág életű. Ha már egy-két nemzedéket kibírt, kivételes életerő jele volt.

Ez a dallétkör vett körül mindenkit, aki Magyarországon élt. Ezeket a nótákat dalolta Ady diáktársaival a zilahi éjszakákban. Amint Arany Jánost jobban értjük, ha forgatjuk gyermek- és ifjúkora magaföljegyezte népszerű dalait, úgy Adyt is jobban értjük, ha tudjuk, hogy miket dalolt.

E dalokat hallotta, ha tán nem is igen dalolta a gyermek és ifjú Bartók is. Érzékeny fülében kitörölhetetlen nyomot hagytak. Első dalai ebben a légkörben fogantak. És bármennyire hátat fordított ennek a stílusnak később, még legutolsó műveiben is viszacseng belőle néha egy-két hang. Halljunk néhányat közülük. (Bemutatásra került Bartók két dala: Őszi szellő és Nincs olyan bú.) Az előbbinek egy jellemző fordulata visszatér a II. Suite lassú tételének basszusklarinét szólójában. A másodikban feltűnő, hogy egy aszmoll darab közepén d-mollba modulál. A nyelv, a frazeológia még Szentirmay és társaié, de Szentirmay közönsége ezt a modulációt már nem tudta követni. Már akkor felbukkan a rá később annyira jellemző tritonus-kapcsolat, amelyre már többen utaltak, de részletesen még nem fejtették ki jelentőségét.

Sajátságos, Ianus-arcú hangköz ez. Ha mint a dúr-hangsor felemelt negyedik foka jelentkezik, van valami előretörő, túlfeszített jellege, ifjú lendülete. Ha pedig a moll-skálában jelentkezik ugyanúgy, valami fájdalmas lankadtságot fejez ki, görnyedt öregre emlékeztetően. Hasonló karaktere van ha, mint néha a román népzeneben, a moll-skála szűkített quintje gyanánt szerepel, az ún. locrisi modusra emlékeztetve. Bartók minden alakjával számtalanszor él. De él vele Szentirmay is. (Bemutatásra kerül Szentirmay Húzzad cigány... kezdetű dala.)

De legjellemzőbb hangköze az egész korszak magyar zenéjének a bővített szekund. A vele megtüzdelt moll-skálát a sűrű használat jogán nevezhették magyar skálának, bár a népzene alig ismeri és bár eredete délkeletre mutat: török, arab zenére. Bartók sűrűn él vele, I. rapszodiájának témája mindjárt így kezdődik. Első motívuma a Szentirmay-dal első hangjainak megfordítása. Ez nyilván öntudatlan volt. Bár Bartók Bach példájára korán megszokta témáit úgy koncipiálni, hogy megfordításuk is értelmes legyen. Későbbi műveiben gyakran föl is használja.

Mind a tritonus, mind a bővített szekund használatára más irányból is kapott ösztönzést. Különösen a román, szerb és arab népzeneből. A tritonust használja 1. mint dallamot, egyrészt a magyar műdal és a szomszéd népek népzeneje példájára. De pl. a szlovák népzeneben kedvelt lyd hangsor gyakori használatára Debussy is ösztönözhetette. 2. Mint harmonikus kapcsolatot. Ebben Berlioz és Liszt példája vezette. Ismeretes Schumann lelkes ismertetése Berlioz Fantasztikus szimfóniájáról. Abban még a G-dúr akkordnak közvetlen Desz-dúr mellé helyezését az általa tévesen 18 évesnek gondolt zeneszerző ügyetlenségével mentegeti. És ilyenekkel kapcsolatban idézi a Berlioz zenéjéről szárnyra kelt francia mondást: *Que cela est fort beau, quoique ce ne soit pas de la musique.* 3. Mint szimultán hangközt, gyakran kísérő harmónia gyanánt. 4. Kánont is ír tritonus távolságban. 5. Mint moduláció célpontját. Így hallottuk egyik első dalában s így találjuk utolsó előtti műve, a hegedű szólószonáta fűgájában.

A kromatikusan alterált hangközök s a belőlük folyó szimultán hangcsoportok sűrű használata egyik főoka, hogy zenéje oly gyakran eltér attól, amit az átlagember normálisnak érez. Bizonyos, hogy ebben szándékosság is vezette. Műve nagy része hangosan hirdeti: „Nem leszeka szürkeké hegedőse.” De erre nem elég a szándék: ez alkat, veleszületett ösztön működése, ami ellen hiába küzdene, ha akarna is. Más művészetekből vett analógiák gyakran félrevezetők és nem sokat magyaráznak. De nem hallgathatom el, hogy Greco kedvenc festője volt. Műveit eredetiben, reprodukciókban gyakran, nagy kedvvel nézegette.

A normálistól eltérés hajlama mindig megvolt benne, s azt csak erősítették a századforduló újat kereső külföldi törekvései. Nagy figyelemmel, sőt szenvedéllyel tanulmányozott minden efféle kísérletet, és maga is próbálkozott minden irányban. S ő nemcsak kereste az újat, de igen gyakran meg is találta. Tercisméltés, tritonus, kromatika, enharmónia, sűrű hangnembváltás stílusának lényeges alkotórészei. Ellensúlyképpen járul hozzá a pentatónia, egyszerű motívumok osztinátószerű ismétlése. Természetesen mindez főlbonthatatlan egységben.

Ezúttal éppencsak a magyar műdallal való kapcsolatára akartam rámutatni. Ha majd valaki komolyan vizsgálat alá veszi stílusát, olyanféleképp, mint Wyzewa és Saint-Foix Mozartét (és ilyen sokrétű stílust nem is igen lehet másként elemezni), ezt a szempontot nem mellőzheti. Természetes, hogy ez a valaki csak magyar lehet, mert alig képzelhető, hogy idegen annyira bele tudja magát élni egyrészt a századforduló magyar zenei légkörébe, melyben a Bartók-zene első csirái sarjadtak, másrészt a magyar és szomszéd népek népzenejébe, amelyek későbbben döntően befolyásolták. Ez a vizsgálat ki fogja mutatni, hogy minden külföldi hatás csak járulék, gyökere és termőtalaja az 1900-as évek Magyarországá, minden erényével és hibájával. Ez a zene csakis itt jöhetett létre, és itt fejtheti ki legnagyobb hatását, mert sehol másutt

nincsenek megértésének olyan föltételei, mint itt. Mindent el kell követnünk, hogy Bartókot Magyarország számára és Magyarországot Bartók számára visszahódítsuk, hogy éltető hatása azt a földet termékenyítse, amelyből fakadt.

Láttuk, első kísérletei a magyar népies dalhoz kapcsolódtak. Ez magyarázza első műveinek lelkes fogadtatását. Ismert és kedvelt hangokra reagált a magyar hallgatóság. Az I. suiteben még a „Kék nefelejts”-re is ráismert.

Hogy 1906-tól megismerte a népzénet, annak elemeit is mindinkább beolvasztotta stílusába. Eltűntek a nótareminiszcenciák, a népzene kemény, ősprimitív hangja pedig a magyar közönségnek teljesen idegen volt. Érthető: az akkori magyar értelmiségben kevés volt a népi származás, aki e hangban a magáéra ismert volna. Minthogy egyidejűleg mind jobban telítődött stílusa az új európai hang szokatlan elemeivel, Bartók itthon közönség nélkül maradt. Mert a zeneileg műveltek egyrészt nem voltak eléggé magyarok arra, hogy a népzene hangját magukénak ismerjék. De másrészt eléggé műveltek sem voltak, hogy az új európai hangot megértsék. Többnyire megrekedtek egy német zenei provincializmusban. A műveletlen tömegek pedig legfeljebb a népzenei elemet értették volna meg, de ami velejárt, és amit Bartók fölbonthatatlan egységbe tudott olvasztani, őket is elriasztotta volna, ha egyáltalán elébük kerül.

Ellenben egyre több külföldi levél és újságcikk visszhangzott újabb műveire. Ezért vágyott külföldre. 1920 óta folyton kivándorlási tervekkel foglalkozott. Már nem hitt abban, hogy itthon is lehet olyan állapotot teremteni, melyben megértésre talál. Ez volt igazi oka távozásának. Közelebb akart lenni azokhoz, akik megértették és méltányolták. Bosszantotta az itthoni sok tudatlan vagy rosszakarató félremagyarázás, a magyar és román sovinizmus egyaránt komikus és értelmetlen támadása. Olyan légkört keresett, ahol zeneszerzői és tudományos munkáját zavartalanul folytathatta, ahol csak elfogulatlan bírálókkal kell számolnia, nem ostoba előítéletek rabjaival. Bartók Szentirmayval egyivású kezdeteinél nem állt meg. Folytonos tanulás, fejlődés útján a szerény kezdetből világraszóló művészetig jutott: „Az Értől az Óceánig.” A zeneszerzés Szentirmaytól Bartókig nem sejtett magaslatokra jutott, a közönség ott maradt Szentirmay níveljén.

Miért? Mi az oka a magyar közönség rendkívüli zenei elmaradottságának? Nem egészen ő maga. Van ugyan a magyar életben valami nehézkesség, tunyaság, szellemi téren különösen. Az igazi városi élet hiányzik, még a fővárosban is. De a főok köznevelési intézményeink állapota. Magyarországon műveltséget szerezni mindig nehezebb volt, mint más, szellemileg fejlettebb országokban. Ott szinte az utcán fekszik, aminek itt fáradságos küzdelem az ára. A zenei műveltségé még különösen. „Nem élhetek muzsikaszó nélkül.” Ez szinte minden magyar jelszava. De miféle muzsikaszó? Olyan, amely mellett étkezni is lehet. „Tafelmusik.” Az a muzsika, amely nem tűri a pohár-

csengést, vajmi keveseknek kellett. Pedig ez a Rubicon, ezen kell átlépni annak, aki a magasabb zene birodalmába akar hatolni. Amint természetes mindenkinek, hogy a Nemzeti Színházban előadás alatt nem lehet enni-inni, éppoly természetes, hogy bizonyos fajta zene annyi figyelmet követel, hogy mellette testi táplálkozásnak nincs helye.

Innen a cigányzene és magasabb zene közti nagy távolság, amit áthidalni keveseknek sikerült. A magyar társadalom zenekedvelése megrekedt egy fejlődésre képtelen fokon.

Ha azt kérdezzük, tett-e a magyar köznevelés a lefolyt 10 év alatt annyit, amennyit tehetett volna ez állapot megszüntetésére, határozott nemmel kell felelnünk. Zenei köznevelésünk némely ponton máig sem érte el a régi szintet. Van ugyan néhány kezdemény, hogy csak a zenei általános iskolát említsem, örvendetes jelül, hogy a közoktatás felelős vezetői e téren is hajlanak a mulasztottak pótlására. Ezeket azonban sürgősen és erélyesen kellene folytatni, hogy eredményét lássuk.

Utóvégre lehet élni zené nélkül is. A sivatagon át is vezet út. De mi akik azon fáradozunk, hogy minden gyermek kezébe kapja a jó zene kulcsát s vele a rossz zene elleni talizmánt, azt akarjuk, ne úgy járja végig élete útját, mintha sivatagon menne át, hanem virágos kerteken.

Egy ország létének nemcsak gazdasági feltételei vannak. A magyarság joga az élethez elsősorban egy sajátos kultúra, amit magából merítve megteremt, s amivel naponta él. Ez a kultúra megvan és folyton fejlődik. További életének másik feltétele a közösség, amely használja. Ezt a közösséget tervszerű munkával megteremteni: első és főkötelessége mindenkinek, aki a magyar kultúra és vele a magyarság fennmaradását akarja. Mert enélkül a kultúra az űrben lebeg, használatlanul elsorvad. Idegenek érdeklődhetnek iránta, de teljes megértésére nem juthatnak. Ha a magyarság nem törekszik minden téren az elérhető legnagyobb műveltségre, elmerül a népek tengerében. Olyan kevesen vagyunk, hogy a műveletlenség luxusát egy magyar sem engedheti meg magának. Semmi sem sok, minden kevés, ami a népművelési programban eddig fölmerült és kivételre került.

Mindent el kell követnünk, hogy képletesen szólva, minden téren eljussunk Szentirmaytól Bartókig, azaz eredetiségünk naiv, öntudatlan kezdetlegességétől a tudatos tökéletességig. Ebben van nemzeti létünk fennmaradásának legfőbb biztosítóka.

HOZZÁSZÓLÁSOK

SZABOLCSI BENCE

Tisztelt Akadémia, tisztelt Hallgatóság!

Kodály akadémikus előadásához nehéz dolog *lényegében* hozzászólni, hiszen ez az előadása is, mint minden megnyilatkozása, maga a klasszikus tömörség. Amit hozzáfűznék, ide csak lazán kapcsolódó, inkább Bartók alakjával és jelentőségével kapcsolatos megjegyzések.

Kezdeném azzal, hogy most, amikor a Béke-Világtanács határozata Magyarország egyik legnagyobb művész-fiára irányítja a világ figyelmét, mulaszthatatlan kötelességünkké válik, hogy körülnézzünk a magunk házatáján: mit is teljesített a magyar zenetudomány a Bartók munkásságával kapcsolatban reáharuló teendőkből. Nem a népzene gyűjtés korszakos jelentőségű munkáját értem: annak a munkának nagy elindítója és folytatója, Kodály Zoltán, szerencsére itt él és munkálkodik közöttünk. Annál fájdalmasabban kell megállapítanunk, hogy a Bartók alakjával és munkájával kapcsolatos kutatás elsőségét bizony máris átengedtük a külföldnek. Az első tudós, aki ezelőtt harminckét esztendővel könyvet írt Bartók Béláról, a szovjet orosz zenetudomány kiváló képviselője; a Bartók zenéjéről szóló első elemző monográfia német nyelven jelent meg, a legutóbbi jelentős Bartók-könyvek francia, angol, amerikai és portugál zenekutatók művei. S komoly vád lehet egész kritikai és esztétikai munkásságunk ellen, hogy ezzel az évről-évre gyarapodó Bartók-irodalommal már lépést tartani is alig tudunk. Lassan és nehezen értettük meg, mit jelentett az ő küzdelme a népek megbékéléseért a sovinszta hajsza sötét évtizedeiben, — lassan és nehezen értettük meg azt is, mit jelent az ő művészetében a népek találkozása. Nem vizsgáltuk eléggé kifejezőeszközeit, műformáit, fejlődésének sajátos törvényeit, sem azt, amit művészetete magyar elődeitől, sem azt, amit a magyar, román, szlovák, ukrán, orosz, jugoszláv, bolgár, török, arab, mongol és jávai népzeneiktől kapott; de életének, működésének részleteit sem tártuk még fel kellő gonddal és részletességgel. Amikor a közelmúlt és a jelen magyar zenetudományi irodalmából néhány nevet emelek ki, inkább a fájdalmas kontraszt, a kezdeményezők elszigetelt helyzetének érzetése végett teszem. Az első hely itt is Kodály Zoltáné, aki nagy barátja és fegyvertársa művészetének nemesak állandó inspirálója, hanem a köztudat számára is út-egyengetője és ismertetője volt; Molnár Antal és Tóth Aladár a legelsőek között küzdöttek Bartók zenéjének elismertetéseért s elsőnek írtak Bartók műveiről magasszínvonalú esztétikai méltatásokat. A mai kutatók közül pedig hadd emeljem ki Demény Jánost, aki Kodály kezdeményezésére lelkes buzgalommal fogott hozzá Bartók életrajzi dokumentumainak felkutatásához s közzétételéhez, és Lendvai Ernőt, aki beható elemzésekkel derített meglepő világosságot Bartók nagy műveinek szerkezeti törvényszerűségeire. Látható, hogy mint sok más téren, itt is *egy* kutató, egyes tudósok erőfeszítéseinek kellett pótolniuk az elmaradt rendszeres munkát. Sokkal messzebb tartanánk, ha sikerült volna belevinni zenei és tudományos köztudatunkba azt a felismerést, hogy Bartók zenéje közügy, hogy művészetének feltárása, megvilágítása nemzeti kötelesség. Reméljük, hogy a jövő igazolni fogja várakozásainkat. Hét éve, hogy megjelentettük

Bartók írásainak első gyűjteményét s levelezésének első kötetét, hogy hozzákezdünk bibliográfiája összeállításához, hogy elkezdjük élete dokumentumainak rendszeres összegyűjtését egy létesítendő múzeum számára ; két esztendeje, hogy megkezdtük életrajzának módszeres feldolgozását és közzétételét ; a műveire, zenei nyelvezetére vonatkozó beható vizsgálatok sem sokkal régebbiek. Négy évvel ezelőtt Bukarestben, a Rómán Tudományos Akadémián került először kezünkbe az az addig ismeretlen levele, melyben a népek testvérválását jelöli meg munkássága céljául ; ott és akkor fogalmazott meg a gondolat, amelynek azóta igyekeztünk érvényt szerezni : hogy Bartók levelezését csak nemzetközi összetételű szerkesztőbizottság adhatja ki méltó módon. Teljesen tudatában vagyunk annak, hogy a magyar zenetudománynak mind életrajzi, mind esztétikai vonatkozásban sokkal több, súlyosabb mondanivalója van Bartókról, mint bármilyen külföldi kutatónak ; de ez a helyzeti előny, ez a mondanivalóbeli többlet természetesen nem arra jó, hogy elbizakodottan büszkélkedjünk vele, hanem ellenkezőleg, még sokkal nagyobb felelősséget ró ránk. Az elkövetkező éveknek meg kell mutatniok, felismertük-e ezt a felelősségünket és helyesen vontuk-e le következményeit.

Másik megjegyzésem Bartóknak a maga magyar zenész-elődeihez való viszonyát illeti. Ez az a kapcsolat, amelyről mindmáig szinte a legkevesebbet tudunk ; akikre hivatkozhattunk, s akinek korszakos árnyéka egyre meggyőzőbben rajzolódik ki Bartók alakja mögött, az Liszt Ferenc, de senki más. Kodály akadémikus most meggyőzően mutatta ki Bartók kapcsolatát a századvégi népies műdallal, azzal az irodalommal, mellyel az érett művész később annyit hadakozott. 1911-ben a verbunkos- és csárdás-muzsikáról állapítja meg, hogy „jóízlésű ember nem gyönyörködhetik” benne, hogy „ezekről a dilettáns munkákról csak dilettáns 'zenetudósok' tárgyalhatnak komoly hangon. S emellett mindez még csak nem is nemzeti zene, mert hiszen nem magyaros, hanem cigányos.” (A magyar zenéről.) Húsz évvel később élesen elválasztja az igazi népzene-től a népies műzene dallamait, „amelyeket úri osztályból származó dilettáns szerzők komponáltak és amelyek elsősorban az úri osztályban terjedtek el” (Mi a népzene?) ; ugyanekkor egy vitairatában kifejti, hogy az igazi népzene „tartalmi értéke, akár esztétikai szempontból, akár nemzeti jelentőségét tekintve, hasonlíthatatlanul nagyobb” a népies műzenénél ; egy Németországban megjelent gyűjtemény szerkesztőjét pedig, aki aránytalanul sok népies műdalt vett fel kiadványába, azzal vádolja meg, hogy „a válogatásnak ez a pártos eredménye tudat alatt működő és az úri osztály dalaival rokonszenvező érzéseinek tudható be.” (Cigányzene? Magyar zene?) Ez a szenvedélyes állásfoglalás az új világot teremtő, a régít maga mögött hagyó művészt jellemzi, de nem magát a talajt, amelyből művészte kisarjadt. És itt valóban kötelességünk tudomásul venni és a jövőben gondosabban ügyelni rá, hogy Bartók művészetét — zeneszerző-elődei és kortársai mellett — nemcsak a népzene inspirálta s követte végső kibontakozásáig, hanem a századforduló népszerű magyar műzenéjének emlékei is. Olyan emlékek, olyan benyomások persze, amelyek mindinkább távoli visszfényekké vagy bonyolult képzettársításokká alakultak át. Valóban sajátságos és egyenesen megdöbbentő, milyen változó, mélyülő, egyre meszebbre s mélyebbre gyűrűző hullámmozgást mutatnak ezek a visszaemlékezések és visszanyúlások Bartók művészetében. Ő maga mondta egyszer e sorok írójának, hogy művészi fejlődését spirális rajzúnak érzi : hogy mindig magasabb szinten igyekszik megoldani ugyanazt a feladatot. Gondoljunk csak arra a

roppant különbségre, mely az ifjúkori zongorarapszódia s a harmincas években készült hegedűverseny és Divertimento „cigányos”-improvizációs hangja, vagy az első zenekari szvit és az 1943-ban készült Concerto „nóta-idézetei” között tátong. Ez a roppant érzelmi és súlybeli különbség Bartók egész nyelvzetére, egész tematikájának fejlődésére jellemző lehet. (Idevág maga az egytémájúságra való hajlam is, a központi gondolat, az „omnia ex uno” bachi, berliozói és lisztferenci elve, mely Bartókot az 1. szvit-től a hegedűversenyig s a 6. vonósnégyesig elkíséri. Ami itt *egyetlen* mű megszerkesztésében érvényesül, kiterjedhet egy egész időszakra is.) Ugyanaz, de más, — ugyanaz, de másképp; hiszen a nagy zeneszerzők fejlődését, sőt a nagy zenekultúrák tartalmi kibontakozását éppen ez a dialektikus egység jellemzi. S éppen itt lehetetlen nem gondolni Bartók legnagyobb elődjére és legközvetlenebb mintájára, Liszt Ferencre. Ő is, legalább magyar vonatkozásban, a közkeletű népies műzenéből, a nótából és csárdásból indul ki, — de hová jut vele, hová ragadja magával mindezt, bár nem táplálja a népzene élő forrása! Egy sokban Bartókéra emlékeztető, nagyszerű és magányos művészi magaslatra. Itt, öregkorában, már vakmerő erőszakkal töri szét ezt a nyelvet, olyan feladatokra kényszerítve azt, melyekre nem született, melyeknek mélységét és kemény indulatát már alig-alig bírja elviselni. (Bemutatás: néhány adat Liszt tritonusairól amelyek valószínűleg a cigányskálából eredtek.) A kései Liszt-rapszódiaiak, Arcképek és Csárdások már többnyire úgy viszonylanak ahhoz a maguk mögött hagyott népies dallamvilághoz, mint a havasok a lábuknál elterülő szelíd dombvidékhez. Értelmük, jelentőségük azzal és abban is újszerű, amit ez aprólékos és kisszerű nyersanyagból vettek. Bizonyára nem lennének e nyersanyag nélkül; de értelmet, célt, rendeltetést, történelmi nagyságot tőlük kapott a tápláló nyersanyag is, a köznyelv, az általánosság, a rég elhagyott dajkáló környezet.

Itt is az történt, hogy „valaki az Értől indul el s befut a szent, nagy Óceánba”, hogy elvigye szülőföldje hangját az egész emberiségnek, az egvete-mes kultúra, a történelem világtengeréig.

BARTHA DÉNES

Mélyen tisztelt Hallgatóim! Kodály Zoltán előadását csak közvetlenül annak elhangzása előtt volt alkalmam megismerni. Így annak részleteihez nem kívánok hozzászólni. Annál kevésbé, minthogy annak magyar zene-történeti és zenepolitikai vonatkozásait az előttem szóló Szabolcsi Bence oly behatóan ismertette, hogy ahhoz lényegeset hozzátenni ebben a pillanatban nincs módom. — annál kevésbé, minthogy vele minden tekintetben teljesen egyetérték. Ebből a szempontból csak egyet szeretnék még hangsúlyozni. Nevezetesen azt, hogy amit Kodály Zoltán itt (és sok más helyen) a magyar iskolai zeneoktatás kérdéséről elmondott, az nemcsak az ő tiszteletreméltó egyéni véleménye, hanem a sokezernyi magyar zenésztársadalom osztatlan egészének, különösen pedig a kezünk alatt felnövő ifjúságnak egységes meggyőződése.

Ahhoz, hogy Szentirmaytól mi magyarcnk mindnyájan eljuthassunk Bartókhoz, olyan iskolai zeneoktatás, olyan tanterv kell, amely nem ellenség-

nek vagy szükséges rossznak tekinti a zenét, hanem a humanista embernevelés, a magyarrá nevelés egyik legfontosabb eszközének.

Kodály előadásának magyar zenei vonatkozásait Szabolcsi Bence példaadó módon már előttem megvilágította. A magam részéről szíves engedel-mükkel arra szorítokoznám, hogy az általános zenetörténet köréből is néhány illusztrációt adjak az elhangzottakhoz, megmutatván, hogy a Bartókéhoz hasonló eljárásra a klasszikus német mestereknél is akad példa.

Általános fogalmazásban a kölcsönzött, az idegen motívum-anyag kérdéséről van itt szó. Vizsgálódásunkból ez szinte eleve kirekeszti a romantika korszakát, amelynek komponistái — kevés kivétellel — annyira tisztelik az „inventio”, a *lelemény* eredetiségét, hogy kölcsönzött téma feldolgozása náluk szinte fehér holló.

A hozzánk közelebbálló régibb zenetörténeti korszakból különösen a XVIII. század lesz az, amelynek komponista-termésében eredményesen kutathatunk a Bartók muzsikájában megfigyelt jelenség analógiái után. A XVIII. század, mint jellegzetes zenei aranykor, a tipikus fordulatok és témák hallatlan bőségének és szabad felhasználásának a korszaka. Ekkoriban valamely téma művészi feldolgozása — ahogy akkoriban mondták, *elaborációja* — legalább annyira értékes alkotómunkának számít, mint maga az *inventio*, a téma megelégszések adománya.

A régi művészet alapelve e tekintetben: a zeneszerző szinte teljesen szabad kezet kap a bárhol fellelhető dallamanyag felhasználására, amennyiben munkáját a kidolgozás magasabb művészi színvonala fölébe emeli mintaképeinek, dallamkölcsönző forrásának.

Kodály előadása is említette Bartókkal kapcsolatban *Bach Sebestyén* nevét. Engedjék meg, hogy egy pillantást vessünk Bach munkásságára — ebből a szempontból. Eltekintünk a saját zenei anyagából történt zenei átdolgozás, az úgynevezett *paródia* számtalan példájától. Egyelőre itt minket csak az *idegen zenei anyagra* épülő művek érdekelnek. E művek anyagát három csoportra oszthatjuk: 1. Kész művek átiratai; ide tartoznak az úgynevezett Vivaldi-koncertek átiratai cembalora és orgonára. 2. Mint ennek ellenpólusa: olyan művek, amelyek csak a témát veszik át idegen szerzőtől, de kidolgozásuk teljesen Bach munkája. Ide tartoznak a jólismert fűgák Legrenzi-, Albinoni- és Corelli-témákra. 3. Aránylag kevésbé megfigyelt kategória: kevert művek, amelyek részben átiratok, részben adott témákra készült új kompozíciók.

Az 1. kategóriáról itt most nem szólnunk. Ezek gyakorlati célra készült transzkripciók; minket nem érdekelnek.

A 2. kategóriába tartozó művek, tehát az idegen témára írt saját kompozíciók, kivétel nélkül fűgák. Bach, leginkább weimari korszakában, megismeri a korabeli olasz kamarazene alkotásait és saját művészetében gátlás nélkül felhasználja annak témaanyagát, amikor úgy érzi, hogy a kölcsönzött témából ő maga fejlettebb, művészibb alkotást tud készíteni, mint az eredeti szerzője. Hogy Bach mekkora odaadással és felelősségérzettel dolgozott ezeken a fűgákon, mutatja, hogy az ő fűgái minden esetben már pusztán terjedelmükkel messze felülmúlják az eredeti olasz műveket. Ezt természetesen ott tudjuk pontosan megállapítani, ahol az eredeti munka lelőhelyét sikerült pontosan megtalálni. A Legrenzi-téma eredetijét mindezekig nem találták meg. Megvan azonban az Albinoni fűgák és a Corelli-fűga mintaképe. Az Albinoni fűgák egyikének, a H-moll fűgának eredetije 36 ütem; Bach azonos témájú

fúgája 112 ütem: jó háromszorosa az eredetinek. Hasonló az arány Corelli esetében. Corelli 39 ütemnyi, Bach 102 ütemnyi fugált feldolgozást készített ugyanabból az anyagból. A feldolgozó munkának ilyen merész nekilendülése mellett — mondhatjuk — teljesen eltöri a témakölcsönzés ténye.

Ebben a weimari időszakban az organista Bachot — úgy látszik — még nem érdekli a szonáták többi, úgynevezett homofon, akkordikus tétele. Az olasz szonátákból kiválasztja a saját fejlődése szempontjából legfontosabb fúgátémákat és csak azokkal foglalkozik. Nincsen példánk arra, hogy Bach ebben az időszakban teljes olasz szonátákat feldolgozott volna.

Az előbb említett *harmadik, vegyes csoport* legérdekesebb példái Bach cembalo-művei között vannak. Ezek a *Reinken* németalföldi származású hamburgi organista *Hortus Musicus* c. triószonáta-sorozatából készült úgynevezett átíratok. A régebbi Bach—irodalom általában átíratok minőségében tartja őket nyilván. A bázei zenetudományi kongresszuson 1949-ben tartott egyik előadásból tudjuk, hogy ezek a művek csak részben átíratok. Éppen a legjelentősebb szakaszokban, a fúgákban pedig éppúgy Bachnak *Reinken-témákra* készült eredeti, jelentékeny kompozíciói, mint az imént említett Corelli-, illetve Albinoni-témákra készült fugák. A baseli előadás fejtegetései nyomán ma már tisztán látjuk ezeknek az átdolgozásoknak, illetőleg az új kompozíciók keletkezésének a kérdését.*

Reinken trio-szonátái 1686-ban jelentek meg, Bach születési éve után egy évvel. Bach valószínűleg már Weimarban, vagy talán Köthenben ismerte meg őket, és úgy látszik, kedve kerekedett a szonáták anyagát átíratban magának megörökítenie. Reinken szonátái szonáta- és szvitelemek furesa keverékét mutatják. Mindegyik elején van egy három részes prelúdium, *adagio-allegro fugato-adagio* tagolással, utána pedig a szokványos szerkezetű szvittételek sorozata. Nagyon jellemző, hogy Bach hogyan bánik ezzel az anyaggal, amikor a kezébe kerül. Az első szonátát teljesen átírta magának, a másodikból már csak a háromrészes prelúdiumot és a táncételek elsejét, a harmadikból már csak a fúgát, amelyik a prelúdium közepét alkotja.

Meglátszik ebből, mi az, ami Bachot Reinken darabjaiban igazán érdekelte: a friss invenciójú fúgátémák. A lényegében homofon szerkezetű részek, az adagiók és a táncételek Bach feldolgozásában sem többek pusztán átíratnál. Ami ellenben a fúgákat illeti, azok kivétel nélkül, mindhárom esetben lényegében új, művészibb kidolgozású kompozíciók Reinken témáira. Itt is érdekes felsorolni a méretek adatait. Bach az első fúgában 50-ről 85 ütemre, a másodikban 47-ről 97-ütemre, a harmadikban 50-ről 95 ütemre bővítette Reinken rövidlegetű, gyorsan elakadó fúgáit.

A következtetés, amit ebből levonhatunk, ez: Bach nem állja meg, hogy idegen szerzők fúgáit változatlanul átírja. Úgy látszik, minden esetben kipróbálja az idegen témákon fölényes polifon művészetét és valóban sikerül is minden esetben a témaadó eredetinel lényegesen komplikáltabb, művészibb fúgát alkotnia.

Még egy példát Bachtól, ha megengedik. Az idegen témára épülő, illetve idegen motívumanyag felhasználására épülő Bach-fúgák sorában egészen különös helyet foglal el a híres *G-moll orgonafantázia* nagyszerű fúgátémája. Erről a fantáziáról az a tudományos közhiedelem, hogy Bach azt Hamburgban

* Kongress-Bericht. Int. Ges. f. Musikwiss. Basel 1949. — 160—161. l. (H. Keller előadása.)

Reinken előtt játszotta 1720-ban, amikor Köthenből Hamburgba utazott az akkor 98 esztendőös öreg mester meglátogatására és talán a hamburgi Szent Jakab templom megüresedett orgonista állásának megpályázására.

A fúga-téma eredetére vonatkozóan Terry angol kutató kiváló Bach-könyve óta általánosan elfogadott nézet, hogy a téma az öreg Reinkenre való tekintettel régi németalföldi népdal mintájára készült. Terry könyvének 151. oldalán közöl is egy dallamot, mint Bach témájának állítólagos holland mintáját. Be kell vallanom, hogy Terry könyvének ezt a dallamát régóta gyanakvással néztük. Egyrészt a Terrynél forrásként közölt folyóirat-évfolyamban nem találtuk a dallamot, másrészt a dallam annyira *nem népdalszerű*, hogy óhatatlanul felmerült a gyanú: vajon nem önkényes konstrukcióról, Bach témájának utólagos leegyszerűsítéséről, dekolorálásáról van-e itt szó.

A Budapesten rendelkezésre álló források hiányossága miatt eddig gondolnunk sem lehetett arra, hogy ezt a kissé gyanús adatot ellenőrizzük. Annál kellemesebb meglepetésben volt részünk, amikor az 1950. évi lüneburgi Bach-kongresszus előadásai sorában Heinrich Bessler fejtegetéseiből megtudtuk, hogy gyanúnk nem volt alaptalan. A Terry által közölt dallam ismeretlen eredetű, kétes hitelű konstrukció. Bessler hollandi közlés nyomán megállapította, hogy Bach fúga-témájának valóban van hollandi népi eredetije egy 1700 táján megjelent kiadványban, amelynek ez a jellemző címe: „Régi hollandi parasztdalok és kontratánok.” Ennek dallama azonban lényegesen másképpen hangzik, mint az imént idézett melódia.*

Ennek már valóban van keze-lába, és valóban feltételezhető, hogy a hollandi népi tánc-anyag képviselője. Így, azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a nemzetközi kutatás megtalálta a Bach-féle fúgatéma mintáját, mert a kettő hasonlósága kétségtelen. Ritmusa szerint holland dalunk éppen a táncos ritmusú népi dallamok közé tartozik. A Bach témájával való összehasonlítás szépen megmutatja, hogy Bachnak milyen fölényes művészettel sikerült az eredeti népi táncmelódia kissé monoton lüktetésű dallamát pregnáns ritmusú és dallamú fúgatémává fejlesztenie.

Befejezésül engedjék meg, hogy néhány szót szóljak Bach legnagyobb kortársának, *Händelnek* egy problémájáról. Közismert dolog, hogy Händel munkásságában nem egy példáját találjuk az idegen témára való kompozíciónak. Híres példái ennek az úgynevezett *Erba Magnificat*-ból és az *Urlo Te Deumból*, valamint a Stradella Serenátájából merített közismert oratórium-részeket. Az eljárás annyiban más, mint Bachnál, hogy Händel nem elégszik meg egyes fúga-témák átvételével, hanem feldolgozási részeket is átvész, néha szabadabban, máskor pontosabban. Ezeknek az átvételeknek hatalmas irodalma van, amire itt nincs okunk és időnk kitérni.

A Bach-féle módszerhez szorosabban kapcsolódó fúga-téma átvételek csoportjába tartozik azonban két eset, amelyekre lélektani és fejlődéstani érdekességük miatt érdemesnek tartom itt pár szóval figyelmeztetni. Kodály előadásából éppen most megint megtudtuk, hogy a fiatalkori benyomások — például Bartóknál is — gyakran hallatlanul mélyen beivódnak a művész lelkébe, és évtizedek múltán is képesek művészi hatóerővé válni. Erre találunk Händelnél két érdekes példát.

Két *Buxtehude*-téma átvételéről van szó. Tudjuk, hogy Händel élete 1707 januárjától kezdve, amikor hátat fordít Németországnak és Itáliába,

* Közli Bessler, Kongress-Bericht Lüneburg, 1950. 14. 1.

majd onnan három év multán Londonba veszi útját, véglegesen elválík német hazájától és Buxtehudetól, aki különben is 1707-ben magas korban meghalt. Händel nem volt kottagyűjtő, hagyatékában semmi nyoma az amúgyis igen ritka Buxtehude-kiadványoknak. Buxtehude muzsikáját hallania alighanem életének egyetlen időszakában volt alkalma: 1703-ban, amikor 18 éves korában egy barátjával átlátogatott Hamburgból Lübeckbe, talán azzal a ki nem mondott céllal, hogy szemügyre vegyék az agg mester utódlásának kérdését.

Egy bizonyos: Händel ekkor, 18 éves korában, megismert egyet s más Buxtehude művészetéből. Utána éveken, sőt évtizedeken át semmi nyoma annak, hogy Buxtehude alkotó munkája mélyebb, maradandóbb benyomást hagyott volna hátra lelkében. Az operazene, a londoni olasz operatársulat szervezése és vezetése Händel minden energiáját igénybe veszi, és tartósan elhomályosítja benne az ifjúkori nyári lübecki kirándulás zenei emlékét.

A meglepő az, hogy 33 esztendővel később, 1740 táján mintha egyszerre meglevenednék benne ennek a régi utazásnak az emléke. Händel ekkor 55 esztendőös. Kereken húsz éves operaszerzői és operaigazgatói működés, óriási sikerek, nagy bukások sorozata áll mögötte, közben egy nagy fizikai és lelki összeroppanás is, amely 1737-ben már majdnem a sírba vitte hatalmas szervezetét. Csodával határos módon sikerül összeszednie magát. — Most pedig, 1739–40-ben újabb válság fenyegeti: vállalkozásai a csőd szélén állanak, londoni pozíciója az angol arisztokrácia ellenségeskedése miatt tartathatatlannak látszik. Mintha minden összeesküdött volna ellene. Azzal a gondolattal foglalkozik, hogy meghátrál és 1741 áprilisában búcsúkoncertet hirdet Londonban.

És ekkor történik az, amit alig tudunk másképpen jellemezni, mint lélektani csodának. A legnagyobb depresszió közepette nekiül és egy dublini kirándulás céljára megírja élete legnagyobb remekét, a *Messiást*, 1741. augusztus 23-ától szeptember 14-ig, tehát kerek három hét leforgása alatt. A lelki erőnek és a lelki regenerációnak ez a csodája régtől fogva felkeltette a zenevilág és a zeneirodalom érdeklődését, sőt *Stefan Zweig* egyik szép írásában még a szépirodalom is foglalkozott vele. Érdekes és jellemző, hogy ebben a legteljesebb elmerülés és koncentráció hangulatában fogant műben egyszerre újra feltűnik az öreg Buxtehude árnyéka három-négy évtized távlatából: a *Messiás* első kórusainak egyike egy régen hallott Buxtehude-orgonafúga témájára épül. A téma második fele majdnem szó szerinti idézet Buxtehude-nek egy nyilván 1700 körül írt orgonakompozíciójából. (*Messiás*, 6. sz.: And he shall purify the sons of Levi).

Másik hasonló példánk nem a *Messiásból* való, hanem a két évvel korábban komponált *Concerto Grossok* sorozatából. A sorozat leghíresebb darabjának, a *12. számú h-moll* concertónak a fináléja ugyancsak Buxtehude témájából épül. Híres és sokat játszott darab ez. A téma magában véve nem jelentékeny. Jelentékennyé akkor válik, amikor Händel belőle nagyszerű, szimfonikus tételt készít.

Mindkét példa arra utal, hogy az 1737. évi fizikai-lelki válság rég elmúlt, majdnem eltemetett emlékeket ébresztett fel Händel lelkében. Mindkét esetben (Bachhoz hasonlóan) olyan remekművekről van szó, amelyek az eredeti téma-leleménynél sokkal magasabb szintű művészettel dolgozzák fel a kölcsönvett anyagot.

Ez a pár vaktában kiragadott példa legyen szerény illusztrációja annak, hogy a Kodály előadásában olyan mesteri okfejtéssel kimutatott jelenség: alacsonyabb szintű motívum-anyag nemesebb keretben való, magasabb művészi potenciájú felhasználása nemcsak Bartóknál van meg, hanem megismétlődő, jellegzetes vonása a *régebbi zenei történet* fázisainak is.

*

Végül illetődőnek tartom rámutatni, hogy az ilyenfajta vizsgálódások alap gondolatát éppen Kodály Zoltán már másfél évtizede klasszikusan megfogalmazta „Népzene és műzene” című, 1940-ben tartott előadásában, ahol többek között ezeket mondja: „Az eredetiség mai fogalma és követelménye egészen új keletű. Régebben csak a kész művet nézték, senki sem kérdezte, honnan vette a szerző. Mindenki jogosultnak érezte magát, hogy átírjon, átdolgozzon kész műveket. Shakespeare nemcsak meséit vette át, hanem egész darabokat átírt”. Majd a zenére térve: „A népzeneben szigorúan véve minden alkalommal új „átírat”, új variáns keletkezik a daloló ajkán. Ezt a feltétlenül rendelkező tulajdonjogot többször kiemelték, mint a népdal lényeges sajátosságát. Látjuk, megvolt régebben a magasabb művészetben is, és ma sem merné senki Arany Toldiját plágiumnak minősíteni, bár benne van az egész Ilosvai.”

A felhozott példák azt bizonyítják, hogy a régi műzene alkotásmódjában, akárcsak Bartóknál, elevenen él a zenei köztulajdonnak az a tágabb fogalma, a zenei alkotásmódnak az a módszere, amelyet a népzeneből ismerünk. Így tehát megint egy adatunkkal több van arra, hogy a legnagyobb mesterek alkotásmódja valósággal *édestestvére a népzeneinek*. Azért, hogy ezt már 15 éve világosan megmutatta és ma ismét megmutatja nekünk, el nem múló hálával tartozunk mindnyájunk mesterének, a mai magyarság legnagyobb tanító-mesterének, Kodály Zoltánnak.

A MAGYAR ÁLLAMI ÉS JOGI TERMINOLÓGIA EREDETE

Mai előadásomban – közbejött betegségem miatt – a címmel ellentétben csak e terminológiák szláv eredetű részével tudok foglalkozni. A terminológiák egész területét majd egy más alkalommal szeretném fel dolgozni.

A magyar állami terminológia is sokféle elemből áll. Mindenekelőtt eredeti szavakból (pl. *úr, ország, fejedelem, vezér* stb.), valamint honfoglalás-előtti jövevényszavakból (pl. *tanács, vár* stb.) és nem csekély mértékben szláv elemekből *császár, király, nádorispán, ispán, udvar, udvarnok, asztalnok, vajda, zászló*, esetleg *vitéz*, majd a horvát-magyar államuniótól kezdve a *bán*). Nem tárgyalom itt a katonai terminológia kifejezéseit, amelyek között szintén tekintélyes számú szláv eredetű szó van (*cúca, kopja, zászló, csata* stb.).

Mindenekelőtt szükséges néhány szót mondani az egyes szavakról.¹ A *császár* szó megfelelője megvan valamennyi szláv nyelvben (*цѣсарь*) közelebbi forrása tehát hangtani és szóföldrajzi alapon nem állapítható meg. Mivel azonban, mint látni fogjuk, az állami terminológia szláv kifejezéseinek tekintélyes része délszláv jellegű, a *császár* is minden bizonnyal valamelyik délszláv nyelvből származik. Mivel pedig az nem lehet kétséges, hogy a magyarság ezt a kifejezést a bizánci császárra vonatkozólag ismerte meg, ezt pedig még a honfoglalás előtt kellett megismernie, nincs kizárva, hogy a szó az ó-oroszból származik. Mindenesetre bizonyos, hogy nem lehet nyugati eredetű. Ezzel szemben a *király* határozottan nyugati kifejezés: szláv megfelelője Nagy Károly nevéből (*Karl* > szláv **korľь*) alakult csak Nyugaton eleven. Az oroszban és a bolgárban is megvan ugyan, de mindig csak idegen ország fejedelmét jelölte, a saját uralkodójukat sohasem. A szerbek viszont a *kráľj* címet kifejezetten magyar hatásra vették föl.

Az *ispán* nyilván a szláv *županъ*-ból való. A szláv nyelvekben (az oroszon kívül, ahol a szó nem mutatható ki) a *županъ* mellett, amely egy kisebb terület

¹ Az itt említett szavakra vonatkozólag l. Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Bp. Akad. Kiadó. 1955.

vezetőjét jelentette, mindenütt ott volt a megfelelője, a *župa* is, az a terület, amelyen a *župan* uralkodott. Ez még inkább megnehezíti a szópár magyarizációját. Ma minden esetre az a feltevés, hogy a *župan* az eredeti, ez pedig összefügg az óceh *hpán*, mai *pán* 'úr' szóval (< indoeur. **geupanos*). A magyarba azonban csak a személy neve került át, a megfelelő terület neve már a magyarban alakult *egy*, a szerb-horvátból átvett *megye* szóból. De a szláv *župan* és a magyar *spán*, *ispán* szavak egymáshoz való viszonya egyáltalában nincs tisztázva. Az én magyarizációs kísérletem a **vári-zsupán*, **udvari-zsupán* összetételekből való kiválással (> **várizspán*, **udvarizspán* stb., vö. MNy. XLIX, 196, SzJsz. I, 225) általában nem talált tetszésre, és főleg ilyen összetételek kimutatását követelik rajtam. Bár ilyen összetételeket idézni sajnos nem tudok, véleményem szerint a *ž-u-pan* -u-ja a magyarban csak valami ilyen, vagy hasonló szintagmában eshetett ki.

A *nádorispán* kétségtelenül egy szláv **nad-dvorj*-*župan*, mintegy 'udvar (népei) feletti ispán' átvétele. Ezzel kapcsolatban azonban ki kell emelni, hogy ez a vitán felüli szláv szintagma sehol, semmiféle szláv népnél, nem mutatható ki. Fel kell tehát tennünk, hogy e szó csak a magyarságba olvadt szlávsnágnál volt meg.

A *vajda* szláv megfelelője 'hadvezért, katonai parancsnokot' jelent, a magyarban Erdély kormányzóját (azaz Erdély hét megyéjének közös katonai és közigazgatási vezetőjét). Külön ki kell emelnünk, hogy ez a szó eredetileg kizárólag Erdély kormányzóját jelentette. Mivel pedig a későbbi román államok fejedelmeit is így nevezték (*voivod* és *vodă*), kétségtelennek látszik itt az összefüggés. Mivel pedig a román szavak hangtani okokból aligha származhatnak a magyarból, nyilvánvaló, hogy itt egymástól független átvétellel van dolgunk a bolgárból.

Az udvari élet körébe tartozik maga az *udvar*. Nem kétséges, hogy a szláv *dvor* átvétele, csak a szókezdő *u*-okoz némi nehézséget. Hasonló probléma van az *udvarnok* szónál is. Ez azonban származhatik egy szláv **u-dvornik* szóból is, amely, más jelentésben ugyan, de pl. a csehben meg is van. A másik talán még súlyosabb nehézség a magyar szó jelentése. A szláv *dvornik* ugyanis, ahol megvan (pl. ó-orosz, ó-bolgár, ó-cseh), mindenütt a legmagasabb udvari méltóságot jelöli (az ó-bolgárból átvett román *dvornik* > *vornic* 'comes palatinus', tehát a mi nádorispánunknak felelt meg). Ezzel szemben a magyar szó kezdetől fogva a legalacsonyabb társadalmi rétegek egyikét, a kétkézi munkával és földműveléssel dolgozót jelentette. Itt vagy azt kell feltennünk, hogy a szónak a magyarországi szláv nyelvben a többi szlávoktól eltérően nem udvari főméltóság, hanem udvari szolga volt a jelentése, vagy pedig azt, hogy ez a jelentésfejlődés a magyarban ment végbe.

Az udvari méltóságnevek közül az *asztalnok* nyilván a bolgárból való, mert megvan a románban *stolnic* alakban, ez pedig a bolgárból való, másutt pedig nem mutatható ki.

Ami a *vitézt* illeti, amennyiben egy társadalmi réteg, a jobbágyfiúk neve volt, ide tartozik. Egész hangtete világosan déli-szláv közvetítésre mutat. Hasonlóan déli-szláv eredetű a *zászló*, mert a *zastava* jellegzetesen déli-szláv szó. Megvan ugyan a szlovákban is, de itt kétségtelenül jugoszlavismus.

A *bán* a horvátból való, itt pedig a *Bajan* avar kagán nevéből alakult. Hogy a horvátba a magyarból származzék, mint az EtSz. véli, az ellen tiltakozik a horvát szó kora: megvan ugyanis már Konstantinos Porphyrogenetosnál, éspedig az óhorvát *βόανος* formában.

Ezeket a biztosan a szlávból származó szavakon kívül van egynébány, amelyeket eddig általában a szlávból magyaráltak, azonban szerintem helytelenül. Ilyenek a *pohárnok* és *tárnok*. A *pohárnok*-ot azon az alapon szokás a szlávól magyarázni, hogy a szláv *-niko* képző van benne, maga az egész szó pedig megvan Miklosichnak *Lexicon paleo-slovenico-graeco-latinum*-jában *pecharniko* alakban. Azonban ez az „egyházi-szláv” adat nem egyéb, mint román méltóságnév, Miklosich ugyanis csakis román forrásokból idézi. Itt pedig világosan magyar eredetű. Hogy a románban nem lehet bolgár, azt az alapszónak, a *pecharo*-nak az ófelnémetből való eredete mutatja. A bolgárban ugyanis ófelnémet eredetű szavak nincsenek. A *peharnik* szó megtalálható ugyan még a bosnyákban és a kaj-horvátban, azonban abból a tényből, hogy a régi horvát állam terminológiájában nincs meg, innen tehát nem eredhet, azt bizonyítja, hogy mindkét helyen a magyarból való. Eszerint tehát nincs más hátra, mint feltenni, hogy ez a szó a magyarban alakult az ófelnémetből átvett **pehár > pohár* szóból. az *asztal ~ asztalnok*, *baj ~ bajnok*, *udvar ~ udvarnok* szópárokból elvont *-nok* képző segítségével, amely képző egyébként a *Fegyvernek* hn-ben már a XIII. század elején jelentkezik. Egyébként maga a *pohár* szó is számos szláv nyelvbe a magyarból került át.

A másik ilyen szó a *tárnok*, amelynek eredeti alakja a *Tárnok* hn-ek tanúsága szerint *tavarnik* volt. Látszólag itt egy szláv *tovarbnik* átvételével van dolgunk, amely a török eredetű *tovaro* „áru” továbbképzése volna. Azonban ilyen szó a magyarnak megfelelő jelentésben egyetlen-egy szláv nyelvben sincs. Sőt, hogy nem volt meg a régiségben sem, bizonyítja, hogy a hn-ekben sem fordul elő. Ahol mégis megvan (mint a Szerémségben és Nyitra megyében), az természetesen a magyarból való. Mármint itt sem tehetünk egyebet, mint feltesszük, hogy ez a szakkifejezés is a magyarban keletkezett az „áru” jelentésű magyar *tavar > tár* szóból.

Már az egyes szavakkal kapcsolatban is jeleztem, hogy egyik-másik szó honnan származik. A legtöbbször déli-szlávot említettem. Ideje ezt megokolni.

Tudni kell, hogy a szláv állami terminológiák udvari tisztségeinek nevei típus szempontjából két egymástól teljesen különböző típushoz tartoznak. Az egyik a cseh-lengyel, a másik pedig a horvát-szerb-bolgár-orosz. Az előbbiben *podz* „alatt” praepositívóval vannak szerkesztve: *podzstolbje*, *podzčašbje*,

podzkomorŕje, *podŕkonŕje* > cseh *podstoli*, lengyel *podstole* 'asztalnok', cseh *podčestl*, lengyel *podczasze* 'pohárnok', cseh *podkomorŕi*, lengyel *podkomorze* 'cubicularius', cseh *podkonl*, lengyel *podkonie* 'lovászmester'. Az utóbbiakban viszont *-nikŕ* képzővel: orosz *stolnikŕ* 'asztalnok', *jabetnikŕ* 'udvarbíró' stb. A bolgárban is, amelyet közvetlenül ugyan nem ismerünk, (hiszen az egész középkorból mindössze 7 oklevél maradt ránk és azokban méltóságnevek nincsenek), de a román vajdaságokból közvetve ismeretes, szintén ez a típus élt (*stolnic*, *postelnic*, *vornic*). És megvan a régi horvátban is: *postelnikŕ* *ŕtitnikŕ*.

Ez a néhány adat is világosan mutatja, hogy a magyar terminológiának semmi köze sem lehet a cseh-lengyelhez, mert a *podŕstolŕje* típusnak, amely pedig itt a szabályos, a legcsekélyebb nyoma sem található. Marad tehát az orosz-déli-szláv típus. De itt talán azonnal kizárhatjuk az orosz, mint olyant, amely történeti okokból nem jöhet szóba az udvari méltóságnevek átadásának kérdésében. A honfoglalás előtt a magyarság egész más, nomádpásztor-típusú szervezetben élt (vö. az akkori *gyula*, *horka*, *kende*, *tolmács* méltóságneveket, amelyek viszont a feudális-keresztény rendszer meghonosodásával tökéletesen kivesztek), feudális jellegű állami szervezet szakkifejezéseire, az idegen uralkodókat jelölő *császár*, *király* kivételével nyilván semmi szüksége nem volt. De feltűnő az is, hogy a jellegzetesen orosz méltóságnevek: *konędzŕ*, *tivun*, *jabetnikŕ*, *konjuch*, *kaznačej*, a magyarban ismeretlenek. Ezért tehát az orosz (a *császár* szó kivételével, amely viszont történeti okok miatt valószínűleg éppen az ó-oroszból van átvéve) aligha lehet a magyar állami terminológia forrása. Maradnak tehát a déli-szláv nyelvek. Ezek közül kettőnek ismerjük annyira-amennyire az állami terminológiáját. Az egyik a bolgár, amelyet mint említettem, a román vajdaságokéból lehet kikövetkeztetni. A másik pedig a horvát, amelynek a terminológiája közvetlenül is ránk maradt az oklevelekben. Ha azonban ezt összehasonlítjuk a magyarral (*tepcŕija*, *ubrusar* 'asztalnok', *postelnikŕ* 'cubicularius', *ŕtitnikŕ* és *ŕtitonoŕa* 'fegyverhordozó', *vinotokŕ* 'pohárnok', *volar* és *bravar* 'lovászmester', *sambčbj* 'tárnokmester'; vö. még szerb *kaznacŕ* 'tárnokmester'), meg kell állapítanunk, hogy a legcsekélyebb egyezés sem állapítható meg.

Ezekből az összehasonlításokból tehát kiderült, hogy a magyar állami terminológia nem egy forrásból származik. Valószínűen ó-orosz eredetű a *császár*, valószínűleg bolgár az *asztalnok*, *vajda* és talán az *udvarnok* (ha ugyanis feltesszük, hogy a magyarban ismert jelentés a magyarban fejlődött), esetleg a többi meghatározhatatlan, de déli-szláv kifejezés, mint az *ispán*, *zászló*, *vitéz*. Az utóbbi megvan a románban is *viteaz* alakban. Azonban mivel a szó itt nemcsak főnévi 'Held', hanem melléknévi 'tapfer' jelentésben is megvan, az utóbbi pedig csak a magyarból kerülhetett át, valószínű, hogy a főnév is magyarból származik. De feltétlenül nyugati eredetű a *király* szó, amely különben, mint idegen (horvát vagy német) uralkodó címe már koráb-

ban is meghonosodhatott. Viszont helyi szláv eredetű lehetett a *nádorispán*. Azaz, terminológiánk szláv része nem egy szláv terminológiának az átvétele; hanem, mondhatni, különböző forrásokból származik és egységes terminológiává csak a magyarban került össze. Azaz a magyarság nem egy kész terminológiát vett át valamelyik szláv nyelvből, hanem ez a terminológia a magyarban alakult ki különböző ősi és korábban a törökből, iránból átvett szavak mellett a különböző szláv nyelvekből átvett kifejezések segítségével.

Ez a megállapításunk azonban homlokegyenest ellenkezik azzal a véleménnyel, amelyet a mai történeti szakirodalom MOLNÁR ERIK nyomán képvisel. Eszerint a magyar állami terminológia igenis egy kész szláv terminológia átvétele. Ez pedig a zalavári Pribina-féle kis államocskáé lett volna. Azonban ez aligha valószínű. Mindenekelőtt azt hiszem, hogy ennek a kis államocskának a jelentőségét igen eltúlozták. Ez talán azért van, mert véletlenül szerepel a Cirill és a Metód legendákban. Reális jelentőségét talán a mostani régészeti ásatások fogják megállapítani. De hogy a magyar terminológia szláv részének lenne a forrása, az egyszerűen valószínűtlen. Mert feltevé, hogy egyáltalában volt szláv állami terminológiája (és nem csupán a németből volt átvéve), az kétféle lehetett. Vagy Pribina és főemberei hozták magukkal és akkor lényegében azonos lehetett Morávia terminológiájával. Sajnos, ebből ugyan nem ismerünk semmit sem, de tekintve, hogy Moráviának bizonyos fokig Csehország az utóda (Csehország egy ideig Morávia tartománya volt), feltehető, hogy a cseh terminológia tulajdonképpen a morva terminológia folytatása. Akkor pedig Pribina kis államában a cseh-lengyel típusú terminológia élt. Lehetséges azonban, hogy e terület szláv lakosságánál már Pribina előtt is a horvát-típusú terminológia élt és Pribináék ezt egyszerűen átvették. De akár az egyik, akár a másik eset forgott fenn, ez a terminológia nem volt azonos azzal, amelyet a magyarság átvett. MOLNÁR ERIK eljárása, hogy ezt a fejedelemséget a magyarból kikövetkeztetett terminológiával ruházza fel (de természetesen azokkal a kifejezésekkel együtt, amelyek szerintem nem is lehetnek szláv eredetűek), semmiféle reális érvre nem támaszkodik.

Előadásom másik kérdése, amelyet itt röviden érintenem kell, a jogi terminológia. Ezzel sem tudok jelenleg teljes egészében, valamennyi ide tartozó különböző eredetű szavak tömegével (pl. *biró, törvény, kölcsön, adós, véd* stb.) foglalkozni, itt is csak a szláv részre fogom korlátozni rövid mondani-
valómat. A *baj* 'bajvívás' és *bajnok* 'aki a perdöntő párbajt vívja', *kaloda, tömlőc* és a *pecsét* olyan szavak, amelyeknek a szláv megfelelőim nincs különösebb közelebbi forrást jelölő bélyeg. Ezek ugyanis éppúgy lehetnek északi-, mint déli-szlávok. Viszont a többi szláv eredetű jogi műszó kivétel nélkül mind déli-szláv eredetű. Így biztosan déli-szláv eredetű a *kamat, perel, panaszol, poroszló, vádol, zálog*. A *kamat* végeredményben a görögből származó balkáni szó, északon ismeretlen. A *perel* megfelelője, a *prěti*, csak a szerb-
ben és horvátban vált jogi műszóvá, másutt csak 'veszekedni' a jelentése.

Érdekes viszont, hogy másutt az ebből származó főnév, a *perja* 'per', került be a jogi műnyelvbe. A magyar *per* (és *pör*) azonban nem ennek az átvétele, hanem magyar elvonás a *perel*, *pöröl*-ből. A *panaszol* forrása, a *ponositi* 'szid' jelentésben csak a déli-szláv nyelvekből mutatható ki. Viszont a *panasz* 'Klage' jelentésben talán a magyarban alakult ki, mert ebben a jelentésben csak a szlovákban van meg, viszont itt a szó alighanem a magyarból való. Déli-szláv eredetű a *porozló* is, amely a *pristavb*-ből van átvéve. Megvan ugyan a lengyelben is, de a magyar szó nyilván nem innen származik. Ugyancsak jellegzetesen déli-szláv a *vádol* szó szláv megfelelője, a *vaditi* 'accusare'. Megvan az oroszban is. De a nyugati-szláv nyelvekben ilyen jelentése nincs (itt csak *vaditi se* 'veszekedni' van). Ennek a szónak a magyar változata a *vall* 'confiteri', amely a kaj-horvátba és a szlovénbe is átment *vadluvati* alakban. Szintén déli-szláv (és orosz) a *zálog* megfelelője. Megvan ugyan a szlovákban is *zalog* alakban, azonban ez is egyike azoknak a szavaknak, amelyekben a szlovák nem a nyugati-, hanem a déli-szlávokkal egyezik. És ide való a *dolog*, amelynek 'kötelezettség, szolgálat' jelentése csak a horvátban van meg, míg másutt csak 'tartozás'.

A legérdekesebb azonban talán a 'per' jelentésű régi magyar *patvar* szó. Ma a *perpatvar*-ban él tovább. Először is a *potvor* másutt, mint szerb-horvát területen sehol sem jelent 'calumnia, per'-t (a nyugati-szláv nyelvekben a *potvora* 'szörnyeteget' jelent), tehát valószínű, hogy ez a szó egyenesen a horvátból származik. De ha igaza van Mažuranić-nak, a horvát jogtörténeti szótár szerzőjének, hogy a horvát *potvoriti* a latin *contrafacere*, olasz *contrafare* fordítása, akkor nem is lehet más, mint horvát eredetű (és pl. sem bolgár, sem orosz nem lehet, ahol a szó különben nincs is meg).

Ezzel a jellegzetesen délnyugati szóval szemben viszont a *szavatol* csak délkeletről származhatik. Forrása egy szláv *szvodě*, amely a szerben kívül megvan az oroszban (itt *izvodě* alakban is), és a lengyelben is. Hogy e szót én mégis a bolgárból magyarázom, annak oka egyrészt e szó régi elterjedése (a régiségben is, a mai nyelvjárásokban is úgy látszik csak Erdélyből és Debrecenből van kimutatva: a *szavat*, *zuvaty* 'a lopás vádjának elhárítása azzal, hogy a gyanúsított megnevezi azt a személyt, akitől a kérdéses tárgyat vette vagy kapta'), másrészt a zöngétlen hang a szóvégi zöngés *-d* helyén. Mivel ez a jelenség a magyarban különben szokatlan, nyilván már az átadó nyelvben kellett meglennie. Viszont ez újra a bolgárra mutat, mert itt ez a jelenség aránylag régi, míg a szerb-horvátban és az ukránban ma is ismeretlen.

Megállapítható tehát, hogy a magyar jogi terminológiának jelentékeny része déli-szláv, éspedig részben szerb-horvát, részten pedig bolgár eredetű. Ez a terminológia nyilván bizonyos jogi processzusok meghonosodásával terjedt el. Ilyen pl. a *pristaldus*-okkal való bizonyítás, vagy pl. a tüzes vas próba (szláv eredete mellett látszik szólni, hogy a Váradi Regestrumban fennmaradt a műszava is: *prauda*, amely a szláv *pravda*-val azonos)

Ami a déli-szláv hatást illeti, nem lehetetlen, hogy akkor vált jelentőssé, amikor Horvátország Magyarországgal egy király alatt egyesült. Ezt a kérdést azonban elsősorban jogtörténeti szempontból kellene megvizsgálni. Azonban ennek ellenére is bizonyos, hogy a magyar jogi terminológia is nem egy kész terminológia átvétele, hanem különböző elemekből a magyarban alakult ki.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ECKHART FERENC

Tisztelt Osztályülés!

Igen nagy kíváncsisággal, ámbár készületlenül, jöttem el a mai előadásra, mert ha valami, akkor ez a téma igen közelről érdekli a jogtörténetet, hiszen a jogtörténet a legrégebb korra vonatkozólag tulajdonképpen csak a nyelvészetre támaszkodhatik.

Bocsánatot kérek Kniezsa akadémikustól, de kissé csalódott vagyok az ő előadása után. Én azt hittem, hogy valamilyen részletesebben kidolgozott munkának egy részét fogjuk itt hallani. Ő azt mondta, hogy egészségi állapota miatt volt kénytelen röptében áttekinteni a ma előadott témát. Ezért talán megbocsátható, hogy voltak olyan kérdések, amelyek már igen régen ismertek. Így a *király, a megye, a nádor, az ispán, az udvarnok*, amely szavakról már Melich János és sokan mások is írtak. Tulajdonképpen arra lettünk volna kíváncsiak, hogy azok közül a szláv átvételek közül, amelyekről MOLNÁR ERIK ír munkájának megfelelő lapjain, az ő elemzése szerint mi az, ami ténylegesen fennáll, megállja a helyét, és mi az, amit el kell vetni.

Azt hiszem, vannak ott olyan szavak, amelyek tényleg szlávok és amelyekre Kniezsa akadémikus nem fektetett súlyt. Így különösen nem fektetett súlyt a társadalommal szorosan összefüggő jogi vonatkozásokra, amilyen például a *szolga*, vagy a *rab* szó. Ebből keletkezett a rabszolga. Azt hiszem, hogy a *rab* szó szláv eredetű. Nem fektetett súlyt a *dolog* szóra és így egyáltalán nem hozta kapcsolatba a szláv átvételt a társadalmi fejlődéssel. Ezek a szavak csak akkor juthattak a magyar nyelvbe, amikor a társadalmi fejlődés olyan volt, hogy volt úr és szolga, amikor tehát voltak leigázottak, akik az úr dolgát intézték. Tudjuk, hogy még a 16. században az úriszéki ítéletekben is folyton „az úr dolgáról” beszéltek.

Hiányolom Kniezsa akadémikus előadásában azt, hogy a szavak átvétele tekintetében nem tett időbeli megkülönböztetést. Ez szintén kapcsolatos azzal, hogy nem a társadalmi fejlődéssel kapcsolatban nézte a szavakat, tehát először beszélt a királról, a megyéről, a nádorról, azután az udvarnokról. Az udvarnok fogalmát nézetem szerint nem jól ismeri, mert az udvarnok nem a legutolsó fajtája volt a szolgáknak, hanem éppen az előkelőbb, akiknek bizonyos ipari szolgáltatásokat, teendőket kellett elvégezniök, a földesúr — mint amilyen a király is — gazdaságában, vagy például az esztergomi érsek, a pannonhalmi főapát önellátó gazdaságában. Maga az udvar szó is — mint említette — szláv eredetű.

Nagyon kíváncsi lettem volna éppen a fejlődés meghatározása szempontjából, ha foglalkozott volna a magyar nyelv és egyszersmind a jogtörténet egyik legfontosabb kérdésével, a jobbágy szó eredetével. Nem hiszem, hogy ez a szó szláv eredetű volna, de mindenesetre rendkívül különös szó, amely mint tudjuk, eredetileg a legelőkelőbb urakat, a nádort, az országbíró, a tárnokmestert, jelentette, akik a királyt körülvették, később pedig a szolganépet. A jobbágy szó tehát abban az időben kerülhetett a magyar nyelvbe, amikor a jobbágy valami előkelőbbet, valami különbet jelentett, mint a szolga, vagy a rabszolga. Figyelmeztetek a francia *eubagio* szóra ezzel kapcsolatban.

Ezekre a hiányokra akartam rámutatni. Főleg azt hiányolom, hogy nem említette meg: bizonyos szavak, — például a pohárnok, az asztalnok, vagy a

vajda — mikor kerülhettek a magyar nyelvbe. Ez nekünk nagy segítség volna a jogtörténet szempontjából, mert tudjuk, hogy írásbeli emlékeink elég későn kezdődnek. Nem hiszem, hogy asztalnokról, vagy pohárnokról a 13. század előtt szó lehetett volna. Nem tudom, hogy van-e olyan akár latin nyelvű emlék, amelyben ez előfordul a 13. század, vagy a 12. század vége előtt.

A vajda elnevezése pedig úgy tudom, szintén a 13. században jelent meg először. Nagyon érdekes volna tudni, vajon ez megfelel-e az akkori nyelvfejlődésnek, a szláv nyelvek fejlődésének, vagy esetleg korábbi nyelvfejlődésből ered, mint például a nádor szó. Itt azonban támpontot nyújt nekünk a nádor latin elnevezése, a comes palatii, a palatinus, amely már kétségtelenül Szent István korában a Pfalzgraf intézményének átvételével kapcsolatban kerülhetett be a magyar jogi nyelvbe. Kétségtelen, hogy a nádor szó szláv eredetű, de azok a szlávok nevezhették el így azt az urat, aki nekik parancsolt, akik az udvort alkották, akik felett ő uralkodott. Azért lett ő a nádorzsupán, tehát az udvar feletti ispán.

Meg kellene keresnünk, hogy melyik nyelvből történt az átvétel. Ez nagyon érdekes lenne, de itt az a nagy baj, hogy nem ismerjük azt a dunántúli szlovén nyelvet, mely rokon kellett hogy legyen a horvát nyelvvel, amelyből ezek az átvételek történtek.

Nagyon érdekes, amit Kniezsa kartárs a *baj*, *perel*, *panasz*, *kamat*, *patvar*, *szavatol* és más szavakról mond, ezek azonban már jórészt eddig is ismereteseek voltak.

Ami már most a társadalmi fejlődésnek a figyelembevételét illeti, itt nem tudok szláv eredetű szóra hivatkozni. Csak egy magyar szóra hivatkozom, mégpedig az *ország* szóra, ami kétségtelenül az uruszág szóból ered, amint ez a Halotti beszédben is előfordul. Az ország szó eredetileg csak az urakat jelentette, tehát azokat, akik a király körül vannak. Ezt bizonyítja az Aranybulla is. Az Aranybullában azt találjuk pl., hogy azok az ispánok, akik hűtlenül járnak el az ő tisztségükben, „coram omni regno”, vagyis az egész ország előtt fosztassanak meg az ő hivataluktól. Itt országon nem lehet mást érteni mint a királyi kíséretet, a királyi udvarban levő urakat. Erre mutat az is, hogy amikor a király az országnak a tanácsában, „totius regni consilio” határoz, akkor ezt nem tudom másképp érteni, minthogy itt az uraknak a tanácsáról van szó, tehát szinte az országot fordítja le latinra a törvényt, vagy az oklevelet leíró pap, amikor ezt megörökíti. Később azután, amikor már nemcsak az urak, hanem a közönséges nemesek is résztvesznek az ország ügyeinek intézésében, az *ország* már gyűlést, országgyűlést jelent. Tudjuk pl., hogy az erdélyi országgyűlés feljegyzéseiben, amely magyarul hozott törvényt, minduntalanul ez szerepel: „Országul határozták ezt el”. Akkor tehát az ország már nemcsak az urakat jelenti, hanem az összes rendeket.

Ezt csak azért hozom fel, hogy mennyire fontos az időbeliségnek, a társadalmi fejlődésnek ismerete a szóátvételek magyarázatánál is. És itt fel szeretném hívni Kniezsa kartárs figyelmét arra, hogy a magyar jogi nyelv olyan érdekes emlékei talán seholsem maradtak ránk, mint az úriszéki bíráskodásnak a területén, ahol a XVI. századtól kezdve régi, ősrégi magyar jogi kifejezéseket találunk meg, így a törvény szónak, az igazság szónak és sok más kifejezésnek a használatát. Ilyeneket egyébként a mi régi latin emlékeinkben — amint ezt Kniezsa akadémikus jól tudja — a hiteles helyeken vagy más oklevelekben nem találunk. A Tudományos Akadémia jogi főbizottsága most adja majd ki egy munkaközösség gyűjtésének eredménye-

ként ennek az úriszéki anyagnak igen szép magyar nyelvű szemelvényeit. Sajnos, csak a XVI. századig nyúlnak vissza, de még így is a legrégebb magyar nyelvű jogi emlékek ezek, melyekben a nyelvészek is sok érdekeset találhatnak.

Én mindenesetre arra kérem Kniezsa kartársat, hogy kutatási területét a törökeredetű szavakra is terjessze ki. Bennünket nagyon érdekelne, hogy a *biró* szónak vagy a *törvény* szónak, melyek a legrégebb magyar jogi szavak közé tartoznak, hogyan változott a jelentése az idők folyamán. Tudjuk, hogy mi mindent értettek törvény alatt. S ha már itt a jogi szavakról beszélünk, hadd említssem meg, hogy maga a *jog szó*, teljesen új nyelvújítási szó, csak az 1830-as években keletkezett, éppolyan új, mint az *állam* szó. A jognak a fogalmát régen az igazság és törvény szavakkal fejezték ki. Az állam kifejezés pedig akkor, amikor az államegység fogalma még nem volt meg, egyáltalán nem létezett, csak az országot ismerték, de az államot nem a rendi dualisztikus országban, amikor az államon belül a király és rendek egymással marakodtak. A XIX. században kezdenek csak beszélni államról és államhatalomról.

Nagyon köszönöm mindazt, amit Kniezsa kartárs elmondott és kérem őt, hogy folytassa és szélesítse ki ezt a munkásságát, amely érdekel bennünket jövő tankönyvünk és kutatásaink szempontjából is, és akkor majd rendszere-sebb és mindenre jobban kiterjedő eredményt fogunk itt látni.

HADROVICS LÁSZLÓ

Tisztelt Hallgatóság!

Eddig is tudtuk, hogy a magyar állami és jogi terminológia eredete egyik legnehezebb komplex kérdése korai középkorunknak. Ebben az előadásban ezek a nehézségek még jobban kidomborodtak, még világosabbá váltak. Arról, hogy a kérdést minden részletében tisztázhassuk, mai eszközeink, kutatási módszereink ismeretében egyelőre le kell mondanunk. De vannak talán egyes pontok, ahol némileg közelebb tudunk jutni az igazsághoz. E hozzászólás keretében egyrészt szeretném saját kutatási területemről vett konkrét példán bemutatni azt, hogy egy szláv állami terminológiának, közelebb-ről az udvari méltóságok neveinek vizsgálatában az adatok hiányossága miatt milyen nehézségekkel kell megküzdeni. Másrészt szeretnék az előadásban említett egyik szó eredetének kérdéséhez hozzászólni.

A legrégebb délszláv állam a horvát. Már 800 táján tudunk „dux Chroatorum”-ról, és kb. 920–930 óta a horvát állam mint királyság szerepel, „rex Chrovatorum”-ot említene a források. Ez a horvát állam a nemzeti dinasztia uralma alatt mindaddig fennáll, amíg 1102-ben ki nem alakul a magyar–horvát államközösség. A horvát állam szervezetéről a IX–XI. századból való latin oklevelekből szerezhetünk némi tájékozódást. Ezekben fordulnak elő azok a méltóságnevek, amelyeket az előadó is felsorolt: ezek a *tepičij*, vagy *tepičica*, *ded*, *dvornik*, *postelnik*, *ubrusar*, *vinotok*, *vratar*, *volar*, *psar*, *ščitonoša*. Nincs azonban *peharnik*, *tovarnik*, *stolnik* s más hasonló elnevezés, amelyet a magyar terminológiából ismerünk. A felsorolt horvát méltóságok az oklevelekben mint tanúk szerepelnek, s ezért szükségképpen az adatok igen soványak. Az 1050-es évek óta az oklevelek egyszerűen felsorolják, hogy kik voltak a tanúk, pl. Georgius *vratarus*, Dobrodrugo *scitonosa*, Dadovit

vinotoc stb. Bármilyen becsesek is ezek az adatok, magán a néven kívül alig tudunk meg belőlük valamit. Nem tudjuk ugyanis azt, hogy ezek a nevek valójában milyen állami funkciót takarnak, mert nincsenek olyan adataink, amelyek ezeket a méltóságokat a tanúként való szereplésen túl valamilyen funkcióban mutatnák be. Az egyetlen, amit tehetünk, hogy a szavak etimológiája alapján következtetünk a funkciókra. Így amikor a horvát történészek és jogtörténészek a horvát állam szervezetét tárgyalják, nem igen tudnak egyebet tenni, mint hogy felsorolják ezeket az elnevezéseket, anélkül, hogy pontosabban meg tudnák határozni állami funkciójukat. Így tesz Šišić is mind német, mind horvát nyelven megjelent horvát történetében. A horvát történészeknél még az is zavart kelthet, hogy egyszerűen a mai elnevezéseket vetítik vissza a múltba, s félrevezetik azt, aki nem az eredeti forrásokhoz nyúl vissza.

Az udvari méltóságnevek mögött rejlő állami funkciókkal tudomásom szerint újabban a horvát Lanović Mihajlo foglalkozott a régi horvát állam közjogáról írt nagy tanulmányában (Rad 265 és 266). Ennek eredményeit csak közvetve (Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest. Zagreb 1940. 128. old. alapján) ismerem, mert a Radnak ezek a kötetei nálunk nincsenek meg. Lanović a horvát udvari terminológiának eredetét vagy inkább típusát igyekszik meghatározni, és frank analógiákra hivatkozik. Így pl. a *ded*-et azonosítja a frank udvar *maior domus*-ával. Ez termékeny gondolatnak látszik, mert magamnak is az a véleményem, hogy a nyelvészeti vizsgálaton túlmenően főleg azt kellene kutatni, hogy a magyarságot környező népeknél milyen típusú udvar ill. államszervezet alakult ki, s ezek közül melyik hasonlít leginkább a magyarhoz. Itt csak a jogtörténészeké lehet a szó.

Lanović magyar-horvát viszonylatban tovább is megy. Ti. mivel az udvari méltóságok a magyar oklevelekben később jelennek meg, mint a horvátoknál, arra következtet, hogy ezek a közjogi méltóságok a magyaroknál később alakultak ki, s így felteszi, hogy a magyarok 1102 után egyszerűen átvették a horvát méltóságokat. Meg is próbálja, hogy a magyaroknál és horvátoknál használt egyes méltóságjelöléseket összevesse egymással. Így a *tepcij*, latinul *iupanus palatinus* vagy *comes palatinus* megfelelne a magyar *nádor*-nak, *palatinus*-nak, a *regalis curiae index* megfelelne a magyar *udvarbíró*-nak, a horv. *djed* a *personalis*-nak, a *postelnik* pedig megfelelne a magyar *tárnokmester*-nek, *magister tavernicorum*-nak.

Ezek az egybevetések természetesen így globálisan nem fogadhatók el. Elsősorban is nagyon nehéz feltételezni azt, hogy 1102 táján, amikor a magyar államszervezetnek már kétségtelenül kialakult hagyománya volt, ebbe mindeztől átemelték ki, s így felteszi, hogy a magyarok 1102 után egyszerűen átvették a horvát méltóságokat. Meg is próbálja, hogy a magyaroknál és horvátoknál használt egyes méltóságjelöléseket összevesse egymással. Így a *tepcij*, latinul *iupanus palatinus* vagy *comes palatinus* megfelelne a magyar *nádor*-nak, *palatinus*-nak, a *regalis curiae index* megfelelne a magyar *udvarbíró*-nak, a horv. *djed* a *personalis*-nak, a *postelnik* pedig megfelelne a magyar *tárnokmester*-nek, *magister tavernicorum*-nak.

Ezek az egybevetések természetesen így globálisan nem fogadhatók el. Elsősorban is nagyon nehéz feltételezni azt, hogy 1102 táján, amikor a magyar államszervezetnek már kétségtelenül kialakult hagyománya volt, ebbe mindeztől átemelték ki, s így felteszi, hogy a magyarok 1102 után egyszerűen átvették a horvát méltóságokat. Meg is próbálja, hogy a magyaroknál és horvátoknál használt egyes méltóságjelöléseket összevesse egymással. Így a *tepcij*, latinul *iupanus palatinus* vagy *comes palatinus* megfelelne a magyar *nádor*-nak, *palatinus*-nak, a *regalis curiae index* megfelelne a magyar *udvarbíró*-nak, a horv. *djed* a *personalis*-nak, a *postelnik* pedig megfelelne a magyar *tárnokmester*-nek, *magister tavernicorum*-nak.

Lanović feltételezésének van egy harmadik nehézsége is, amely a következőkben foglalható össze. Ha a horvát udvari szervezet átmertődött volna a magyar udvarba, ennek kétségtelen megőrzött nyomait kellene látnunk

maguknál a horvátoknál, mint pl. a *bán* esetében. Ezeknek az udvari méltóságneveknek talán mégis csak fenn kellett volna maradniuk a horvátoknál. Ezzel szemben ilyen nyomot nem igen találunk. Nincsen ugyan óhorvát oklevélszótár, de Mažuranićnak a jogtörténeti adalékai ezt némileg pótolják, s magam is az utóbbi időkben éppen magyar-szláv szótörténeti kutatásokkal kapcsolatban átnéztem kb. 1350 tájáig a horvát területekre vonatkozó okleveleket. Sehol nem találtam nyomát ilyen méltóságneveknek, mint *tepcij(a)*, *ubrusar*, *postelnik*, *vinotok*, *volar* stb. Az egyetlen talán a *dvornik*, amelyet használnak, de nem az eredeti udvari méltóság értelemben, hanem más, de szintén jogi funkció jelölésére. Megjegyzem még azt is, hogy az északabbi horvát területeken használt állami és jogi terminológia teljesen magyar hatás alatt alakult ki.

Ilyen nehézségek vannak tehát egy olyan állami terminológia körül is, amelyről aránylag korai időből aránylag sok adatunk van. Még nehezebb a dolgunk szerb vonatkozásban. Van ugyan egy-két terminus, amely egyezik a magyarral, de a szerb államszervezetről tudjuk, hogy aránylag későn alakult ki, s azt is tudjuk, hogy mintája részben bizánci, részben pedig magyar volt. Nem véletlen az, hogy Nemanja főzsupán 1198-ban kelt oklevelének bevezetésében hangsúlyozza, hogy Isten, aki minden nép fölé uralkodókat rendelt, a görögöket császárokkal, a magyarokat királyokkal erősítette meg. Szeme előtt tehát nyilván ez a két fejlettebb államszervezet lebegett. S amikor a fia felveszi a királyi címet, ez minden bizonnyal magyar mintára történik. Így bár a *király* szavunk kétségtelenül szláv eredetű, szilárd meggyőződésem, hogy magát a *királyság* intézményét a szerbek a magyaroktól vették át. Alig hiszem tehát, hogy állami terminológiánk kialakulásában jelentős szerb hatással kellene számolnunk.

Hozzászólásom második részében egy szó etimológiáját szeretném közelebről megvizsgálni. Ez az *ispán*. Kétségtelen, hogy ez a szavunk összefügg a délszláv *župan*nal. Kniezsa legújabb könyvében az átvételt úgy magyarázza, hogy a szláv *župan* alak a magyarba átkerülve a *vári-zsupán*, *udvari-zsupán* összetételekben már igen korán elvesztette a *zs* után álló *u*-t és így lett a *span* alak, melyből később *ispán* alakult. Ennek a magyarázatnak gyengéje egyrészt az, hogy nem tudunk kimutatni a régiségből ilyen összetételeket, másrészt pedig egyetlen adatunk sincs arra, hogy a magyarban valamikor is lett volna **zsupan* vagy **zsopan* alak, mert a legrégebb adatokban már a *spán* jelentkezik. Így Kézai krónikájában, amikor a *Hispania* név eredetét magyarázza, és az OklSz legkorábbi adataiban is. Én egy más lehetőségre gondolok. Feltevésem az, hogy délszláv területen, nevezetesen az északi és északnyugati horvát területen, vagyis a Dráva—Száva közén a *župan* szó *špan* alakban élt, azaz a nem hangsúlyos, csekély intenzitású *u* hang kiesett. Ilyen kiesésre van példánk eredeti horvát szavakban is ugyanerről a nyelvterületről, pl. *studenec*, *studenac*, 'kút, forrás' mellett van *zdenec*, *zdenac* is. Ez utóbbi alak a középkor óta ismeretes mint helynév, s ájtött a magyarba is *Izdenec* alakban. Ugyanígy *razumeti* mellett van *razmeti* is, bár erre csak újkori adatok vannak. A déli területek *župan* alakjával szemben a Dráva—Száva közén tehát a *špan* alak élt. Ezt látszik bizonyítani nemcsak az, hogy a szó ilyen alakban ma is megvan a horvátban, hanem több *Span* személynév, amely e területekre vonatkozó középkori oklevelekben előfordul. S főleg ezt bizonyítja egy 1225-ből való oklevél, amely éppen erre a területre vonatkozik és a Vojkovićok nemzetsége által viselt ispáni ill. kenézi tisztséget

említi. Ezek bemutatják régebbi okmányaikat: *litteraria instrumenta, quorum vigore spanatum sive knezeatum in jam fata terra tenuissent.* (Smičik-las III, 293). Ez az adat azért érdemes figyelmet, mert a magyarországi latinban eredeti vagy az eredetihez közelálló alakjukban szoktak megmaradni azok a jövevényszavak, amelyek a magyarban tovább fejlődtek, pl. *vajda* ~ *vajvoda*, *tárnokmester* ~ *magister tavernicorum*, *poroszló* ~ *pristaldus*, *kenézség* ~ *knezeatus*, s több más hasonló szó. Éppen ezért úgy gondolom, hogy ebben az adatban is **supanatus* szerepelne, ha a *župan* alakból származna a magyar szó, s azért merem a magyar szó forrásaként a *špan* alakot feltételezni, mert a latin *spanatus* alak éppen erre utal. Én tehát a magyar *ispán*-t a horvát *špan*-ból származtatom, s nem fordítva a horvát *špan*-t a magyarból. (Ezt az egyeztetést már Mažuranić is felvetette, de részletes okfejtés nélkül.)

HARMATTA JÁNOS

Tisztelt osztályülés!

Kniezsa István előadásának témaválasztását két szempontból is örömmel kell üdvözölnünk. Mint köztudomású, a szókészlet a nyelvnek az a területe, amely a legérzékenyebben tükrözi a nyelvet beszélő társadalom életében bekövetkezett változásokat. Természetes tehát, hogyha a társadalmi élet egy fontos területének a szókészletét — mint jelen esetben a magyar állami és jogi terminológiát — megvizsgáljuk, ez fontos eredményeket hozhat mind a szókészlet és a társadalmi fejlődés összefüggésének általános, elméleti problémája, mind pedig a nyelvet beszélő közösség konkrét történetének kérdései szempontjából is.

Kniezsa előadásának témaválasztása így komoly távlatokat nyit nemcsak a nyelvtudomány, hanem a történettudomány művelői számára is, és termékeny szempontot nyújt e két tudomány szak szoros összeműködésének megvalósítására. Éppen ezért nehezen lehetne egyetérteni azzal a felfogással, amely szerint az előadás nem mutathat fel számbavehető eredményeket. A helyzet ugyanis az, hogy bár a tárgyalt szókészleti anyag az előadón kívül álló okok miatt erősen korlátozott volt, az előadás mégis kézzelfogható eredményt hozott egy igen fontos kérdésben.

Az utóbbi években igen népszerűvé vált történeti irodalmunkban az az elgondolás, hogy a honfoglaló magyarság Magyarországra való érkezésekor még nemzeti társadalomszervezetben élt, s csak a Dunántúlon talált ún. „pannon-szláv” állam szervezetének átvételével ért el az osztálytársadalom és az államalkotás fokára. Ez a felfogás éppen arra a tényre támaszkodik, hogy a magyar állami terminológia egy része szláv eredetű.

Most Kniezsa előadása azonban világosan megmutatta, hogy a nyelvi adatok nem támasztják alá ezt az elgondolást, mert állami terminológiánk szláv elemei különböző szláv nyelvekből származnak, s egy részük — mégpedig igen fontos részük — azt a jelentését, amellyel az államszervezetben bír, csak a magyarban kapta meg. Következésképpen tehát nem gondolhatunk arra, hogy a honfoglaló magyarság készen vett volna át egy szláv államszervezetet az állami terminológiával együtt.

Az előadásnak ez az eredménye feltétlenül helytállónak mutatkozik akkor is, ha a történeti és régészeti forrásanyag szemszögéből ellenőrizzük.

A történeti forrásadatok tanúbizonyossága szerint ugyanis a Dunántúlon a történeti irodalmunkban újabban olyan nagy szerepet játszó „pannón-szláv állam” a valóságban sohasem létezett. Pribina és Kocel itt csupán frank hűbéresek voltak, akik nem is túlságosan hosszú időre, csak kb. három évtizedre kaptak Zalavár környékén hűbértartásokat. De Pribina és Kocel hűbéresi szereplése is jóval a magyar honfoglalás előtt véget ért. A történeti forrásanyagnak ezt a vallomását a legutóbbi régészeti kutatások is megerősítették. Zalaváron ugyanis az 1953–54. évi ásatások során sikerült megtalálni azoknak a bajor harcosoknak a temetőjét, akik Pribina székhelyén állomásoztak, s ott fenntartották a frank állam uralmát.

Ha már meg akarjuk vizsgálni a honfoglaló magyarság és a Magyarország területén talált államalakulatok viszonyát, akkor nem a nemlétező dunántúli „pannón-szláv állammal”, hanem a IX. században a Kárpátok medencéjét valóban magában foglaló három állammal, éspedig a Dunántúltra kiterjeszkedő frank, a Dunától északra eső részeket magában foglaló morva s az Alföldet és Erdélyt hatalmában tartó bolgár állammal kell számolnunk. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy állami terminológiánk szláv elemeinek nyelvészeti vizsgálata alapján nem gondolhatunk arra sem, hogy ezeket az elemeket a maguk összességében a bolgárból vettük volna át. Nem tekinthetjük tehát meggyőzőnek azokat a kísérleteket sem, amelyek a magyar állam szervezetét a Kelet-Magyarországot valóban magában foglaló bolgár államszervezetből igyekeznek levezetni.

Ami mármost állami terminológiánk szláv eredetű elemeit illeti, ezek közül egy szóhoz szeretnék röviden hozzászólni. Mint Kniezsa előadásában hallottuk, az I. István új, feudális jellegű politikai és gazdasági szervezetében olyan alapvető fontosságú szerepet játszó várispánság intézményét jelölő *ispán* szónak a szláv *županъ* szóból való származtatása komoly hangtani nehézségekbe ütközik, mert a szláv alakból nem *ispán*, hanem **zsupán* vagy esetleg **supán* alakot várhatnánk a magyarban. Ezt a nehézséget Kniezsa azzal a feltevéssel igyekezett áthidalni, hogy a szót **vári-zsupán*, **udvari-zsupán* összetételekben használták, s ezekből azután **vári-spán*, **udvari-spán* alakok fejlődtek, amelyekből a tővéghangzók eltűnése után *ispán* alakot vontak el. Azonban — mint Hadrovics László helyesen rámutatott — ezeknek az összetételeknek a magyarban nincs semmi nyoma. Ehhez hozzátehetjük még azt, hogy ha voltak is ilyen összetételek a magyarban, alakjuk bizonyára nem **vári-zsupán*, **udvari-zsupán*, hanem sokkal valószínűbben **váru-zsupán* **udvoru-zsupán* lett volna. Ezekből pedig *ispán* nem vonódhatott el. A szláv *županъ* szóból tehát a magyar *ispán* alakot ezzel a feltevéssel nem magyarázhatjuk meg.

Igen ötletesen próbálta ezeket a hangtani nehézségeket megoldani előbb elhangzott hozzászólásában Hadrovics László. Szerinte a *županъ* szó elsőszótagbeli hangsúlytalan magánhangzója a kaj-horvátban eltűnt, s az így létrejött kaj-horvát *špán* alakból, amelyre első adatunk 1228-ból van a latin továbbképzésű *spanatus* szóban, a magyar *ispán* alak hangtanilag kifogástalanul megmagyarázható. Előnyösnek látszik ez az elgondolás ezenkívül szóföldrajzi szempontból is. Kétségtelen azonban, hogy ennek a tetszetős magyarázatnak látszólagos előnyei komoly ellenérveket is rejtenek magukban. Az a szóföldrajzi szempontból előnyösnek látszó körülmény ugyanis, hogy a *špán* alak éppen a magyarral közvetlenül érintkező horvát nyelvjárásban van meg, egyúttal azt a lehetőséget is magában foglalja, hogy ez az alak

a magyarból való átvétel. Mivel az első adat erre az alakra csak 1228-ból származik, nagyon valószínűnek látszik Kniezsának az a felfogása (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 225 l.), hogy ez a magyarból került át a horvátba.

Mivel így a magyar *ispán* szónak a szláv *županъ* alakból való származtatása továbbra is megoldatlan hangtani nehézségekbe ütközik, talán nem lesz érdektelen rámutatni arra, hogy *ispán* szavunk iráni eredetű is lehet. A szogdból ismerünk ugyanis egy olyan szót, amelynek feltehető közép-északiráni megfelelőjéből a magyar *ispán* kifogástalanul megmagyarázható. A kérdéses szó a szogdban *span*-nak hangzik, jelentése 'felügyelő, ügyintéző, a gazdaság vezetője'. Ennek magában a szogdban is lehetségeses **špan* változata, úgyhogy ilyen alakkal a középiráni korban más északiráni nyelvekben is számolhatunk. Egyilyen közép-északiráni **špan* 'felügyelő, ügyintéző, gazdaság vezetője' alakból a magyar *ispán* szó minden nehézség nélkül megmagyarázható. Még megjegyezhetjük, hogy az *ispán* szónak ezt a magyarozatát tárgyi szempontból alátámasztja az is, hogy az ispánság intézményével történetileg szorosan összefüggő *vár* szavunk szintén iráni jövevényszó, és pedig valószínűleg ugyancsak egy közép-északiráni **var* 'vár, erődítmény' átvétele. Ha *ispán* szavunk eredetére vonatkozó fentebbi feltevésünk helyesnek bizonyul, akkor egy igen fontos pontban jelentősen módosítanunk kell állami terminológiánk eredetéről alkotott eddigi elképzelésünket.

Állami terminológiánk eredetével kapcsolatban a szorosabb értelemben vett nyelvészeti kérdéseken kívül bizonyos elméleti és történeti kérdéseket is fel kell vetnünk. Az állami terminológia vizsgálatánál a nyelvi adatokon kívül elengedhetetlenül szükséges a társadalmi fejlődésnek, s ennek keretén belül az államszervezet fejlődésének figyelembe vétele. Enélkül, pusztán a nyelvi adatokból nem nyerhetünk meggyőző, világos képet állami terminológiánk kialakulásáról sem. Itt tehát olyan határterületen vagyunk, ahol a történeti kutatás teljes mértékben rá van utalva a nyelvészek segítségére, másrészt pedig a nyelvtudomány is kénytelen igénybe venni a történet-tudomány és minden más olyan tudomány szak segítségét, amely a történeti folyamatot megvilágíthatja.

Ha ilyen szempontból nézzük állami terminológiánk eredetének kérdését, akkor mindenek előtt arra kell rámutatnunk, hogy az államszervezet, akárcsak maga a társadalom sem állandó, változatlan valami, hanem folytonos mozgásban, alakulásban van. Amikor tehát az Árpád-kori magyar államszervezet terminológiájának eredetét vizsgáljuk, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy egy fejlődésben levő jelenséget vizsgálunk, és meg kell kísérelnünk ebben a fejlődésben bizonyos szakaszokat vagy rétegeket meghatározni. Ez vonatkozik elsősorban magára az Árpád-korra. Valószínűleg teljes mértékben helyes az a felfogás, hogy I. István államszervezete bizonyos tekintetben eltérő volt attól, amelyet a XII. és XIII. században Magyarországon találunk. Ennek a fejlődésnek — ha nem tudjuk is nyelvészetileg ma még kimutatni — bizonyára tükröződnie kellett állami terminológiánk alakulásában is.

Ezenkívül fell kell azonban vetnünk azt a kérdést is, hogy Árpád-kori feudális jellegű államszervezetünk terminológiája előtt létezett-e már nyelvünkben valamilyen más államszervezetet tükröző terminológia, vagy pedig korábban csak állam előtti társadalmi (nemzetségi) terminológiáról beszélhetünk. Ez a kérdés természetesen szorosan összefügg a magyar társadalom fejlődésének kérdésével.

Az utóbbi időben uralkodóvá vált nálunk az a felfogás, hogy a honfoglalás előtti magyarság még nemzetségi társadalomban (illetőleg annak legmagasabb fokán: katonai demokráciában) élt, s az osztálytársadalom és az állam csak a honfoglalás után jelent meg a magyarság történeti fejlődésében. Kérdés azonban, hogy a magyar társadalom fejlődésének kérdése mennyiben tekinthető ebben a formában véglegesen megoldottnak. Éppen az újabb szovjet kutatások hívták fel a figyelmet arra, hogy az állam kialakulásának a kérdése sokszor elég nehezen fogható meg. Az államnak vannak ugyanis olyan primitív formái — ezek a szovjet irodalomban „barbár állam” néven szerepelnek —, amelyekben a nemzetségi szervezetnek még nagyon sok maradványa őrződik meg. Szinte azt lehetne mondani, hogy ezeknek a „barbár államoknak” a keretében a nemzetségi szervezet még sok tekintetben érintetlenül él tovább, és ha a primitív államszervezet valamilyen oknál fogva felbomlik, akkor a nemzetségek tovább folytatják a maguk különálló életét, míg újra meg nem indul az államszervezet kialakulásának folyamata. E rövid jellemzésből is világos, hogy a „barbár államok” történetileg meglehetősen nehezen megfogható, bár a nemzetségi társadalom legfejlettebb fokozataitól, a törzsszövetségtől és katonai demokráciától világosan különválasztható államalakulatok.

Ha mármost megvizsgáljuk a honfoglalás előtti magyarságra vonatkozó forrásadatokat, ezekből sok tekintetben ellentmondásos kép bontakozik ki előttünk. Mint őstörténetkutatásunk ugyanis már régebben megállapította, Konstatinos Porphyrogenetos tudósítása nem egyeztethető össze az arab források adataival. Az arab forrásokban leírt magyarság — ha helyesen értelmezzük ezeket a forrásokat — világosan egy „barbár állam” szervezetében élő nép képét mutatja. Ezzel szemben Konstantinos tudósítása szerint a magyarság még a törzsszövetséget is csak közvetlenül a honfoglalás előtt hozta létre. Ennek a szembeeső ellentmondásnak a magyarázatát valószínűleg abban találhatjuk meg, hogy a honfoglalás előtti magyarságnak Dél-Oroszországban már volt — a szovjet terminológiát használva — egy barbár államszervezete. A besenyő támadás alkalmával ez az államszervezet megsemmisült, és a nyugatra szorult törzsek keretében ekkor újra kezdődött az államszervezet kialakulásának folyamata, amely azonban már nem egy „barbár állam”, hanem végül is az Árpádok feudális államának a létrejöttéhez vezetett.

Ha ilyen formában felvethető egy honfoglalás előtti magyar államszervezet kérdése, akkor igen fontossá válik állami terminológiánk kétségtelenül honfoglalás előtti korból származó török eredetű elemeinek vizsgálata. Ezekről most az előadón kívül álló okok miatt nem hallhattunk az előadásban, de kétségtelen, hogy alapos megvizsgálásuk nyelvtudományunknak és őstörténeti kutatásunknak egyik fontos feladata.

Nagyon érdekes lenne állami terminológiánk kialakulásának folyamatát még a dél-országi magyarság „barbár államának” szervezetén túl is nyomon követni. Természetesen ebben az esetben már nem beszélhetünk állami, hanem csupán általánosságban társadalmi terminológiáról. Azonban ennek a vizsgálata is igen fontos lenne, mert bizonyára több ponton fényt vethetne a magyarság társadalmi fejlődésének mindezideig csak teljesen feltevészerűen megrajzolt folyamatára.

Az állami terminológia történeti rétegeinek kérdésén kívül fel kell vetnünk szóképzési kereteinek problémáját is. Aligha lehet kétséges, hogy

az uralkodó osztályra és az államigazgatás szerveire vonatkozó kifejezéseken kívül fontos és érdemes megvizsgálni minden olyan szóképzési elemet, amely valamilyen módon összefüggésben van az osztálytársadalommal és az állam szervezetével. Meg kell tehát néznünk a társadalom különböző osztályait jelölő kifejezéseket, a jogi élet szavait, az osztálytársadalom kialakulásával összefüggő termelési módok, a települési formák terminológiáját is. Ezáltal sokoldalúan ellenőrizhetjük és kiegészíthetjük azt a képet, amelyet az államigazgatás szervezetére vonatkozó kifejezések vizsgálatából nyerhetünk.

Állami terminológiánk eredetének kérdésével kapcsolatban foglalkoznunk kell a nyelvészeti vizsgálatok eredményének történeti értékelésével is. Ez nem könnyű feladat, és a tudományos irodalomban máig sem alakult ki teljesen megnyugtató módszer a megoldására. Általában azonban rámutathatunk arra, hogy elhibázott dolog túlságosan messzemenő következtetéseket levonni egy vagy akár több, az állami terminológia körébe tartozó szónak, sőt még a szó által jelölt intézménynek az átvételéből is. A helyzet ugyanis az, hogy egy-egy intézménynek az átvétele valamelyik másik néptől, illetőleg fejlettebb társadalmi rendszerből csak akkor lehetséges, ha az átvevő társadalom már saját fejlődése során eljutott arra a fokra, amelyen a szóban forgó intézményt átveheti vagy saját maga létrehozhatja. Így nehezen lehetne arra gondolni, hogy a honfoglaló magyarság készen vett át egy idegen államszervezetet, amikor még nem jutott el az állam létrehozásának fejlődési fokára. Nagyon érdekesek viszont az állami terminológia körébe tartozó jövevényszavak olyan szempontból, hogy bizonyos történeti-politikai tájékozódásról tesznek tanúbizonyságot. Igen valószínűnek látszik pl. hogy I. István sem véletlenül, hanem tudatosan, bizonyos politikai tájékozódás következményeképpen és a maga korában világosan meghatározott rangigény kifejezése céljából vette fel a frank uralkodót jelölő szláv eredetű *krāl'* (> *király*) címet.

Most végül — némileg az előadás anyagának kiegészítéseképpen — érdemes talán állami terminológiánk három fontos elemének: az *úr*, *jobbágy* és *in* szavaknak az eredetkérdését röviden vizsgálat alá vennünk.

Mint köztudomású, *úr* szavunk eredetileg a királyi hercegeknek volt a címe, s korábban is valószínűleg fejedelmi cím lehetett. Ebből a jelentésből kell tehát a szó eredetét kutatóknak kiindulniok. A szó eddigi iráni (< árja *asura*-) és török magyarázatának közös hibája, hogy az átvett iráni ill. török alakokból a magyarban kettőshangzót tartalmazó, ebből pedig hosszú magánhangzós tőszónak kellett fejlődnie. A magyar hangtörténet azonban szemmel láthatólag nem nyújt semmi alapot arra a feltevésre, hogy az *úr* szó *u*-hangja eredetileg hosszú lett volna. Olyan magyarázatot kell tehát találnunk, amely nem követeli meg az *u* eredeti hosszú voltát. Ebben az összefüggésben rámutathatunk arra, hogy *úr* szavunkat hangtani és jelentéstani szempontból egyaránt kifogástalanul megmagyarázhatjuk, mint az óiráni **sūra*- 'úr, parancsoló' (v. ö. avesztai *sūra*- 'stark, gewaltig; gebietend, Herr über...') szó átvételét.

Jobbágy szavunk eredeti jelentése 'úr, főúr' volt. Eddigi magyarázata, amely szerint a *jó* szó középfokának kicsinyítőképzős származéka, nem teljesen megnyugtató sem a szóképzés, sem a jelentés szempontjából. Így talán érdemes volna közelebbről megvizsgálni azt az újabban felmerült feltevést, hogy a *jobbágy* szó végső fokon a török *yabyu* méltóságnévre megy vissza.

Az *in* szó régi állami és társadalmi terminológiánknak egyik fontos eleme. Jelentése rabszolga volt, ma már azonban csak az *ínség* szóban él nyelvünkben. E szóra ezideig nem sikerült megfelelő magyarázatot találni. Éppen ezért megemlíthetjük, hogy mint iráni jövevényszó, *in* szavunk is jól megmagyarázható. Tárgyi szempontból arra is rámutathatunk, hogy az iráni nyelvekből a finnugor nyelvekbe több, rabszolgát jelölő kifejezés is került át. Az óirániiban a rabszolga jelölésére több szó is volt használatban: **bandaka-*, **varta(ka)-*. **hantaka-* stb. Ezek közül az első újperza folytatása átkerült a török nyelvekbe (v. ö. pl. karakalpak *bändä* 'rabszolga'). A második közép-északiráni fejleményét átvették a mordvinok. Végül a harmadiknak egyik közép-északiráni nyelvben feltehető **in(a)* folytatásából minden nehézség nélkül megmagyarázhatjuk régi *in* 'rabszolga' szavunkat.

Befejezésképpen még egyszer szeretném hangsúlyozni, amit hozzászólásom elején mondtam. Kniezsa István értékes előadása világosan megmutatta azt, hogy állami és jogi terminológiánk vizsgálata igen fontos feladat, s hogy az erre vonatkozó nyelvészeti kutatások eredményei valószínűleg értékes következtetések levonását teszik majd lehetővé mind a magyar középkori történet, mind pedig a magyar őstörténet számára.

PERÉNYI JÓZSEF

Tisztelt Osztályülés! A magyar államalapítás kérdése mindig egyik legjobban vitatott problémája volt történetírásunknak. A források szegény-sége ugyanis meglehetősen tág teret engedett az egyes történészek fantáziájának. Ennek következtében a probléma megoldása az esetek nagy részében a kutató társadalmi helyzetétől, világnézetétől, politikai felfogásától függött és ennek megfelelően, ezzel összhangban történt. A legutóbbi száz évben, a nacionalizmus egyre erősebb válása idején a történeti jogok kérdése állt az előtérben mind nálunk, mind pedig a szomszéd országokban. Ez meghatározta a magyar államalapítással kapcsolatban kifejtett nézeteket is. Különösen erősen mutatkozott meg ez a jelenség az első világháború utáni időkben, amikor a magyar történészek nagy része tudatosan vagy öntudatlanul a magyar revíziós politikát szolgálta. Az utódállamok történészei viszont éppen ellenkezőleg, a de facto helyzet alátámasztására igyekeztek csoportosítani az elég széles keretek között interpretálható forrásokat. Így azután természetes, hogy a magyarok és szlávok egymás közti viszonya, az átvételek, a kölcsönzések kérdése, amelyek mind fontos problémái a honfoglalás utáni időknek, azaz a magyar állam megalakulása kérdésének, egészen torz megvilágításba kerültek. Magyar oldalról általában a szlávok szerepét erősen kicsinyítették, a másik oldalról pedig felnagyították. Ennek következtében a magyar szintézisekben — elsősorban a rövidebb összefoglalásokra gondolok, amelyek idegen nyelven is megjelentek — a szlávok szerepe teljesen eltűnt, míg az utódállamokban készült feldolgozásokban a magyar állam szinte szláv jellegűvé vált.

A felszabadulás után azonban a helyzet megváltozott. Létrejötték azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik e kérdések valóban objektív, tudományos feldolgozását. Magyar részről is történtek kísérletek ebben az irányban, de ezek eredményei még nem tekinthetők véglegesnek. Hiányzik egy alapos monográfia, amely mind a magyar, mind a külföldi polgári feldolgozásokat kritikailag átdolgozná és ismereteinket a legújabb nyelvtudományi és régészeti

eredményekkel kiegészítve, nacionalizmustól mentesen, a marxista módszer segítségével egységes képpé alakítaná. Ehhez a nagy munkához azonban előtanulmányok szükségesek. Nemcsak a szorosan vett történettudománynak, hanem a nyelvészetnek és az archeológiának is meg kell oldania még egy egész sor függőben levő problémát. A nyelvtudomány megtette az első lépéseket. Az előadónak nemrégiben megjelent munkája szláv jövevényszavainkról lehetővé teszi számunkra, hogy a magyar—szláv viszony sok kérdését tisztázzuk. Reméljük, hogy a régészet is nagyobb erőfeszítéseket fog tenni a magyar honfoglalás utáni idők és elsősorban a magyar—szláv viszony problémáinak megvilágítására. Ha ez is megtörténik, akkor már semmi áll útjában annak, hogy a magyar állam kialakulásának problémáját összes részleteiben megoldjuk.

Kniezsa István akadémikus előadása a magyar állami és jogi terminológia kérdését vizsgálva, egyik legfontosabb történeti problémánk megoldásához nyújtott bizonyos segítséget. A szláv és a magyar nyelvtudomány teljes fegyverzetét bevetve végeredményben azt a kérdést igyekezett megoldani, hogy milyen befolyással voltak a szlávok a magyar állam kialakulására.

Az előadásból kiderült, hogy állami terminológiánk jelentős része szláv eredetű. Ha ez így van, akkor nyilván tarthatatlanok a polgári tudománynak azok az állításai, amelyek szerint Géza és István a magyar államot frank mintára szervezték meg. Az állam keletkezése különben is hosszú gazdasági-társadalmi folyamat eredménye és intézményei sem egyik napról a másikra jöttek létre. Marad azonban még egy másik lehetőség, az tudniillik, hogy a frank állam intézményei és nevei szláv közvetítéssel kerültek át hozzánk. Azok, akik a Pribina-féle államhoz, ennek az állítólagos államnak a lakosságához fűzik nyelvünk szláv jövevényszavait, ezt feltételezik, ha tagadják is, mint az majd a következőkből kiderül. De ugyanezen a jövevényszavak alapján már arról is beszélhetnénk, hogy az avar birodalom állami terminológiája került át nyelvünkbe szláv közvetítéssel, hiszen az avar birodalom lakosságának jelentős része szláv volt és ezek a honfoglaláskor is itt éltek Magyarországon. Erre azonban — érthető okokból — még kísérlet nem történt történettudományunkban.

Itt szeretném Kniezsa akadémikus eredményeit gondolatmenetembe bekapcsolni, mert kitűnő kiindulópontot jelentenek a további okoskodáshoz. Szerinte állami terminológiánk túlnyomó része déli szláv eredetű és pedig elsősorban a bolgáról felé mutat.

Eredményei ugyan a kifejtett okok folytán nem kizárólagos érvényűek, de erősen valószínűnek látszanak. A komplex módszer segítségével alá szeretném támasztani az előadó eredményeit, mégpedig a konkrét történeti helyzet elemzésével.

Kiindulópontul le szeretnék szögezni egy tételt, amelynek igazságáról éppen az előadó nemrégiben megjelent könyve győzött meg véglegesen. Arról van ugyanis szó, hogy az a hatalmas szláv hatás, amely a magyarságot a honfoglalás után érte és kiterjeszkedett a gazdasági, politikai és kulturális élet szinte minden területére, nem a honfoglalást követő rövid száz év eredménye. Hosszú folyamat volt ez, még napjainkban is tart. Lényeges még az is, hogy ez a hatás sohasem volt egyoldalú, hanem kölcsönös volt.

Ez szépen kimutatható mind a Magyarországon élt szláv népeknél, mind a szomszédos népeknél. Ha viszont ez a tétel igaz, akkor állami és jogi terminológiánk szláv része sem egyszerre került nyelvünkbe. De nem is kerül-

hetett, mert mind a magyar állam, mind jogi intézményeink hosszú idő alatt alakultak ki. Valószínűnek tartom, hogy a fejlettebb állami és jogi intézmények neve, csak később, az Árpádok alatt, a feudalizmus teljes kifejlődése idején honosodott meg és akkor esetleg valamelyik szomszédos szláv államból került át hozzánk. Ez azonban csak egyes szavakra, intézményekre vonatkozik. Metodikailag tehát csak úgy járhatunk el, ha ezt a gondolatot figyelembe vesszük. Az előadó ezt nem vette figyelembe, legalábbis csak kis mértékben, mert mint ECKHART professzor és HADROVICS akadémikus is rámutatott, a felsorolt 9 szóból legalább négy olyan késői eredetű, hogy nem tételezhetjük fel meglétüket a XII. vagy XIII. század előtt. Szerintem tehát csak a nádorispán, ispán és udvarnok szavak jöhetnek számításba, és esetleg a vajda szó, miután azt Constantinus igen korán említi. Úgy gondolom, hogy az állami terminológiát nagyon nehéz elválasztani a társadalmi terminológiától, s csak a két terület egészét vizsgálva állapíthatjuk meg, hogy valójában mekkora is volt a szláv hatás a honfoglalás után.

Ezek előrebocsátása után a konkrét kérdés így hangzik: volt-e a honfoglalás előtti Magyarország területén olyan korafeudális szláv állam, amelynek intézményeit és velük együtt az ezt jelentő szavakat is átvehettük volna. Úgy gondolom, hogy más kérdés az intézmények átvétele és más a szavak átvétele, de e kérdés feszegetése messzire vezetne. Így tehát itt csak a nyelvi átvétel lehetőségeiről beszélek. Hangsúlyozom azonban, hogy az állam kialakulása korszakában ilyen kölcsönzésekről csak akkor beszélhetünk, ha a kölcsönző nép valóban az ország területén élt, mert ekkor a fejedelmi családnak és a nagyuraknak még nem voltak olyan kapcsolataik a szomszédos szláv országokkal, amelyek segítségével a kölcsönzéseket magyarázni lehetne.

A kérdésre felelni csak akkor tudunk, ha megvizsgáljuk a konkrét helyzetet.

Magyarország területe hosszú időn át az avar birodalomhoz tartozott. Ez a birodalom lassanként összeszorult és bukása pillanatában már csak a régi Magyarország területére szorítkozott. Az avar birodalom lakosságának jelentős része szláv volt, akiket az avarok a források tanúsága szerint borzalmas elnyomásban és terror alatt tartottak. Aligha lehet feltételezni azt, hogy ezek a szlávok a nemzeti szervezeten túl eljutottak volna a törzsi keretekhez és gazdasági és társadalmi differenciálódásuk normálisan haladt volna az államalakulás felé.

Az avar birodalom gyengülésével azonban megváltozott a helyzet. A határterületeken élő szlávoknak sikerült lerázniuk az igát. Így a cseh, a horvát és a szlovén szlávok egy része most már végigmehetett a normális fejlődésen. A horvátok igen gyorsan el is jutnak az állam megszervezéséhez. A cseheknel viszont ez később következett be, más okok miatt. A szlovéneknél megint a fejlődés magasabb fokán bekövetkezett a frank-bajor hódítás, úgyhogy ott a törzsszövetségnel tovább nem jutott a dolog.

A magyarországi szlávoknál azonban másképpen volt a helyzet. Itt az avar uralom egészen a IX. század elejéig tartott. Nagy Károly több hadjáratban ekkor verte le az avar főerőket és a Dunántúl területét országához csatolta. A frank feudális állam kiterjesztette a szlávok fölé is fennhatóságát. Az állam tehát itt nem a belső fejlődés eredményeként jött létre, hanem hódítás útján.

Egyes történéseink azonban e forrásokkal igazolható körülményről nem vesznek tudomást, hanem úgy képzelik, hogy az avar igától való meg-

szabadulás után, amelyről nem beszélnek, a dunántúli szláv társadalom 30—40 év alatt eljutott az államalakulásig. Pribinát és Kocelt már egy fejlett korafeudális állam főnökeinek tartják. Ez természetesen lehetetlen. A dunántúli szlávok ilyen rövid idő alatt nem juthattak el az állam kialakulásáig. Pribináról tudjuk, hogy egy németbarát morva-szlovák fejedelem volt, akit elűztek országából. Barátai, a németek a Dunántúlon nagyobb birtokot adományoztak neki, mert bármelyik pillanatban szükségük lehetett rá a morvák elleni harcban. Ha tehát az ún. pannon-szláv állam létét Pribina fejedelemhez kötjük, akkor ez annyit jelentene, hogy a frankok tették lehetővé a nevezett állam kialakulását, ami nyilvánvaló képtelenség. Pribina és utóda csak annyiban különbözött a többi dunántúli frank és bajor feudális földbirtokostól, hogy szláv volt, birtokán lehetőséget adott Metódnak, hogy térítő tevékenységét a Moráviából való kiűzése után folytassa.

De nem ilyen egyszerű a kérdés nyelvészetileg. El lehet képzelni, hogy a dunántúli szlávok, akik kétségtelenül valamelyik szlovén, azaz délszláv nyelvjárást beszéltek, a frank-bajor állami terminológiát átvették a szomszédos és már régebben frank uralom alá került szlovénektől és azt azután közvetítették a magyarokhoz. Ennek azonban nehézségei vannak, mert a szláv eredetű magyar szavak megfelelői nincsenek meg a szlovéneknél, nem mutathatók ki. A dunántúli szlovén közvetítést, tehát, úgy gondolom, el kell ejtenünk.

Az avar uralom megszűnése után kiterjedt Magyarország területére a morva állam is. Az itt kialakult állami és jogi terminológia átvétele a magyarság részéről tehát nem lehetetlen, de a Knieszsa akadémikus által felhozott nyelvészeti érvek és más okok is, ezt nem teszik valószínűvé.

Ugyancsak ki kell zárunk a horvátokat. Nemcsak nyelvészeti, hanem egyéb indokok alapján is. HADROVICS akadémikus nyelvészeti okokat hozott fel. Én csak annyit szeretnék hangsúlyozni, hogy horvát állam a szóban forgó időben csakis a tengerparton létezik, a Drávaig való kiterjedése erősen kétséges. De ha még így volt is, a kölcsönzés akkor sem valószínű kiinduló tételünk értelmében, mely szerint a szomszédságból átvenni az állami és jogi terminológiát teljes egészében nem lehet. I. László-ig a horvátokkal való érintkezésünk esetleges, nagyobb hatásokat erről az oldalról nem várhatunk.

A szerbek semmiképpen sem jöhetnek szóba az átvételeknél, — itt mindig csak a korai terminológiáról beszélek és nem az asztalnok, tárnok, pohárnok, stb. szavakról, amelyek egy későbbi, olyan fejlett állam udvartartását tükrözik, amilyen a honfoglalás utáni száz évben és közvetlenül az állam megalakulása után nyilván még nem volt. Tehát a legelső átvételeknél a szerbek semmi esetre sem jöhetnek szóba, mert a magyar határtól jóval délebbre éltek és a szerb állam sokkal később alakult ki a magyar államnál.

Ezekután viszont most már nem marad más hátra, mint a Duna—Tisza között és a Tiszántúlt venni vizsgálat alá. Vajon fennmaradt-e itt az avar birodalom? A bizánci források tudósítása szerint nem, mert Krum bolgár kán közvetlenül a Nagy Károly-féle hadjáratok befejezése után megtámadta a még megmaradt avarokat és területüket országához csatolta. E területet a források ugyan nem határozzák meg pontosan, de elegendő támpontunk van nagy vonalakban való megrajzolásához. A bolgár birodalomhoz került a Duna—Tisza köze egészen a Csörsz árkáig, azaz a Vác—Kis Köre vonalig. A bolgárok országuk határán mindig mély árkot húztak. A dobrudzsai és észak-bulgáriai árkok igen hasonlítanak a Csörsz árkához. Úgy gondolom,

hogy az archeológusoknak kellene ezt a kérdést megvizsgálniuk. Így érthető volna Pest városának bolgár neve is. A Tiszántúl ugyancsak a bolgárokhoz került, amiről a helynevek tanúskodnak, míg Erdély birtokára forrásadataink is vannak.

A bolgár birodalom etnikailag kevert képződmény volt. A bolgártörökök azonban kevesen voltak és így már a IX. században elszlávosodtak. A korafeudális bolgár állam, amelyet tehát szláv államnak kell tartanunk, kiterjesztette hatalmát Magyarország területének nagy részére. Ebben az államban nyilvánvalóan kialakult az állami és jogi terminológia és ezt a volt avar alattvaló szlávok azonnal átvették. A bolgár uralom a magyarországi területeken egész a honfoglalásig fennmaradt, a bolgár állami terminológia az itteni szlávoknál meggyökeresedett. Véleményem szerint a magyar állami és jogi terminológia éppen ezektől került a magyar nyelvbe. Ezt természetesen nem merem állítani, hogy a bolgár uralom alá került magyarországi szlávok mind valóban a bolgárszláv nyelvet beszélték. Könnyen lehetséges, hogy nagy részük valamelyik nem bolgár sajtáságokat mutató déli szláv nyelvet beszélte. Ebben az esetben a bolgár hangsajtáságokat nem vették át, hanem a szláv szót saját hangtörvényeik szerint használták. Ez azonban már részletkérdés.

A magyarság ezekkel a szlávokkal került először érintkezésbe, mert a Dunántúlra nem hatolt be, csak megérkezése után néhány év múlva. A honfoglalás első művelete nyilván ezeknek a szlávoknak a hódoltatása volt. Könnyen lehetséges, hogy a magyarság eleinte meghagyta várszervezetüket is és csak adószedésre szorítkozott. Az összetelepődés jóval későbbi folyamat és összefügg a nomád magyarok földművelésre való áttérésével. A szláv intézmények így szolgáltathatták azt az alapot, amelyre a magyar államszervezet épült, amikor a magyar fejlődés az államszervezés stádiumába jutott.

Amikor határozottan a bolgár állami és jogi terminológia átvétele mellett kardoskodom a dunántúli szlávokkal szemben, akkor ebben nem utolsó szerepet játszik az a körülmény is, hogy a magyarság által megszállt területnek a Dunántúl még egy harmadát sem alkotta, míg a bolgár-szlávok által lakott terület sokkal nagyobb és a régészeti leletek szerint sűrűbb lakosságú volt.

Ezzel be is fejezem felszólalásomat és kifejezem azt a reményemet, hogy Kniezsa akadémikus remélhetőleg rövidesen vizsgálata alá veszi szláv jövevényszavaink más rétegeit is. Gondolok itt elsősorban a földművelési szavakra. Ezzel ugyanis nagymértékben megkönnyítené a nyelvészet göröngyös útjain csak bizonytalanul járó történészek munkáját.

VARGA ENDRE

Kniezsa akadémikus elvtársnak a magyar jogi terminológia szláv jövevényszavairól elhangzott megállapításait kívánom egy ponton kiegészíteni. Kniezsa professzor említette a „szavatos” szót, mely egy XIII. századi oklevélben szerepel először s mely jogtörténeti és nyelvészeti irodalmunk szerint a szlávból átvett „szavaty” szóból ered. Az utóbbi kifejezés jelentése eredetileg: rágalom, pl. lopás vádja, illetőleg annak áthárítása, tovább vezetése. Ha valaki be tudja bizonyítani, hogy a lopott tárgyat kitől szerezte, ezzel a lopás vádját tovább adja. A szavatos (szavatyos) viszont az, aki a „szavaty” felől felel, annak terhét magára veszi, pl. a vitás tárgy tulajdonjogának eredetét igazolja.

Nyelvészeink megállapítása szerint a szavaty, illetőleg szavatos (zuodus, szvodus stb.) szó egy eset kivételével csak Kelet-Magyarországon fordul elő, legnyugatibb előfordulási helyeként Debrecent említik. Ez a körülmény a szláv nyelvek közül a szó bolgár eredetére engedne következtetést.

Fel akarom azonban hívni a figyelmet arra, hogy a szavatos szóval — „czuados” (cvados) alakban — az ország nyugati részén, az Esterházyak dunántúli uradalmainak úriszéki jegyzőkönyveiben is többször találkozunk. Az Országos Levéltár úriszéki kiadványának, melyről Eckhart professzor itt említést tett, a Dunántúl területéről vett szövegeiben a czuados szó használatára több adatot fogunk közölni. Ezekben a kifejezés korábbi értelme már módosult: az nem a lopás vádjának továbbadását, illetőleg a vád terhének vállalóját, hanem — a szavatos szó — a vádoló személyt jelenti. Olyan értelemben fordul elő pl., hogy a vádolt azzal védekezik: akik ellene vallanak, azok, mikor a lopás történt, nem tartózkodtak a környéken, ezért nem is tudhatnak róla terhelő adatot, czuadosai, szavatosai tehát nem lehetnek. Az elmondottakhoz hozzá kell tenni, hogy a szó azon a területen fordul elő, melyen keresztül a horvátság az Északnyugati Felvidékre, Pozsony, Nyitra megyékbe s még tovább északra felhúzódott. Ezen a területen, a dunántúli Esterházy-birtokokon, több horvát település, illetőleg falurész volt. Így adataink is, bár elég későiek, a XVII. század első feléből maradtak fenn, a magyar jogi nyelv szláv jövevényszavai eredetének kérdésében a Kniezsa professzor által képviselt felfogást igazolhatják: horvát kapcsolatokra utalnak. — Egyébként az utóbbi kérdésben, a szembenálló két álláspontra, a vizsgálat alá vonódott szavak bolgár vagy horvát eredetére vonatkozólag legyen szabad megemlítenem még a következőket. Nem vagyok nyelvész, a tárgyhoz csak jogtörténeti szempontból s csak annyiban szólhatok hozzá, amennyiben a kérdés erről az oldalról megközelíthető. Így nézve a tárgyat, azt hiszem, hogy itt két különböző rétegről van szó. Az állam életével kapcsolatos, átvett kifejezések bizonyára régebbi eredetűek s bolgár származásúak lehetnek. Az újabb rétegben, a későbbben kialakult jogi terminológiában azonban sok olyan szó fordul elő, mely valóban a horvátból vagy más szláv nyelvekből kerülhetett át a magyarba. Az említett úriszéki anyag, részben közvetlenül, részben a jogszokásokon keresztül, bizonyára nyelvészeti kérdések eldöntéséhez is fel lesz majd használható, a nyelvészek számára is sok új adatot fog szolgáltatni.

GÁLDI LÁSZLÓ

Néhány fontos kérdést szeretnék nagyon röviden megemlíteni. Ha az ember szótárak között él, akkor mindenütt lexikográfiai feladatokat lát. Azt hiszem, Kniezsa akadémikus is egyetért velem abban, hogy a ma érintett kérdések feltétlenül szilárdabb talajon volnának tárgyalhatók, ha már elkészültek volna a középkor európai nyelveire vonatkozó nagy szótárak és így a középkori művelődés nyelvi forrásai mindnyájunk számára a jelenlegi állapotnál sokkal jobban hozzáférhetőek lennének.

Sajnálatos tény, hogy — noha a ma délelőtti osztálytitkári beszámolóban is szó esett róla — a magyarországi latinság szótára nem halad olyan mértékben, ahogyan kívánatos volna. Égyelőre nincs biztosítva, hogy ez a szótár

(történészek kellő bevonásával) a puszta szógyűjtésen túlmenően történészek és nyelvészek számára egyformán használható és minden tekintetben megbízható, európai színvonalú munkaeszközzé válják. Sajnos, a lengyelekhez képest nagyon el vagyunk maradva e téren; az ő középkori latinságuknak nagy szótárából néhány füzet már meg is jelent. Magától értetődik, hogy éppen terminológiai kérdésekben efféle nagy szótári művek nélkül meg sem lehet mozdulni.

Kniezsa akadémikus előadásában sok említés történt a romániai szláv terminológiáról. A román fejedelemségek szláv írásbeliségéről semmiféle világos képünk nem lesz addig, amíg valamilyen nemzetközi együttműködés keretében el nem végeztetnek a legsürgősebb lexikográfiai feladatok: feltétlenül el kell készíteni az okleveles gyakorlatban oly fontos középbolgár nyelv nagy szótárát. Éppen ezért rendkívül fontos lenne, ha az erre irányuló és egy más tanácskozás alkalmával a közelmúltban már említett együttműködés valóban konkrét formát öltene.

Egy másik megjegyzésem a mai előadás vázlatos voltával kapcsolatos. Nem szeretném, ha a hallgatóságban egy futólag említett részlettel kapcsolatban valami téves asszociáció maradna. A románság keresztény terminológiájáról van szó. Senki sem vonja kétségbe azt, amit Kniezsa akadémikus mondott, hogy ti. a szlávágtól a románok igen sok egyházi vonatkozású szót vettek át. Nem szabad azonban elfelednünk azt a közismert tényt sem, hogy a románságnak a keresztény hitre térítését természetesen nem a szlávok hajtották végre. A román nyelvben van egy sokkal régebbi, latin eredetű keresztény terminológia is.

PAIS DEZSÓ

Nem az előadáshoz, hanem az egyik hozzászóláshoz kívánok hozzászólni: ECKHART FERENC barátomnak az *úr* — *szolga* és a *jobbágy* szókat vagy fogalmakat illető megjegyzéseihez. — Amit mondok, az természetesen kapásból való, mivel nem számíthattam arra, hogy a mostani előadással kapcsolatban éppen ezekre a szókra nézve merül fel kérdés. Tehát az itt előadandók sem teljességre, sem véglegességre nem tartanak igényt. Esetleg az is kiderülhet belőlük, hogy a grammatikusok, azaz nyelvészek nem mindig versengenek vagy viaskodnak egymással.

I. ECKHART kollégám — ha jól értettem — az előadás egyik hiányá gyanánt tekinti, hogy nem mutatott rá az *úr* és *szolga* szókra, illetőleg fogalmakra egymáshoz való relációjára. Én nem látom elég biztosan igazolhatónak, még valószínűsíthetőnek sem, hogy a két szó — legalábbis kezdetben: a *szolga* szó átvételének korában és még utána is hosszabb időn keresztül — vonatkozásban volt egymással. Sőt nem vehetünk fel egymásra való vonatkozást az *úr* meg a szolgaságnak a *szolga* szónál korábbi valószínű magyar kifejezője: az *in* (*inség*) szók között sem. — Az *úr* szó adatai azt vallják, hogy az korábban — még a XI., de a XII. században is — a későbbinél magasabb, sőt az akkori magyar társadalomban a legmagasabb állást, rangot jelentette: a királyi család (előbb valószínűleg a fejedelmi család) férfi tagjainak a címe volt, míg a női tagoknak az *asszony* (az oszét eredetű *axszin*) járt. Történészeink is bizonyára tudják, hogy a tihanyi apátság egyik

Esztergom környéki *Urkuta* nevű birtokát mint I. András fia, Dávid herceg adományát emlegetik, így az 1093. évre keltezett hamis oklevélben: „Villa in *Puteo Ducis*... Villa *Vrkuta*... de *puteo Vrkuta*” (PannhRendtört. X, 499; l. i. h. 426–9).¹ Közismert, hogy Kinnamosz bizánci történetíró „Epitome”-jának 1180–1185 körül kelt részében azt mondja, hogy II. László király öccse, a későbbi IV. István király megszólítása, illetőleg címe *Ὀβροῦ* a. m. *Uram* volt (ÓMolv. 50). — Az *úr*-nak kimagasló rangértékben való használata mellett szól, hogy a szentek nevének utójelzőjéül jelentkezik, például a Halotti Beszédben *szent peter urot* vagy a védőszenti templom-címekből való ilyen helynevekben, amilyen *Szent Péter-úr* és *Szent Kereszt-úr* vagy *Keresztúr* Zala megyében (CSÁNKI III, 110, 106), *Szent Mihál-úr* és *Szent András-úr* (OkI Sz.). — Ezekben az időkben tehát az *úr* szót mint társadalmi fokozat megjelölőjét nem a *szolga* szóval való viszonyításban alkalmazhatták, hanem a királyi családon kívüli minden alattvalótól: előkelőtől, szabadtól, szolgarendűtől megkülönböztető címül, rangjelölőül.

Az *úr* szó etimológiájáról tennék néhány megjegyzést. Az *úr* szót nézetem szerint helyesen kapcsolhatjuk bele BUDENZ JÓZSEF (Magyar-ugor összehasonlító szótár 867–8) nyomán egy finnugor szócsoporthoz, amelynek kiinduló alakja *ur* vagy *or* lehetett, rokonnyelvi jelentéseiül pedig ’felserdült férfi, derék férfi, hős — férfi-ember, férj, kérő, nagybátya — hím állat, például vadkan, csődör, hím madár — úr, nemesember, király’ idézhetők. Vagyis olyanféle jelentésfejlődést vehetünk fel vele kapcsolatban, amilyennel a németben, illetőleg germánban a korábbi *karl*, későbbi *kerl* ’férfi stb.’ hasonló rangjelölővé meg személynévvé fejlődött.² — Hogy a hím állatnak, például a vadkannak a neve tiszteleti jelzőként vagy tekintélyi névként szerepelt, mutatja a besenyő főember *Tonuzaba* neve, továbbá a német *Eber* előtagú személynévek, mint *Eberhart*.

Az *úr* szó rangértéke később, amint az már szokott, lefokozódott. Mintha az 1138/1329. évi dömösi összeírásban jelentkező több szolganév erre mutatna, ha csakugyan az *úr* szóhoz tartozik és nem az *ur* ~ *or* ~ *orr* testrésznévhez. A XIII. századi *Uros*, *Urocs*, *Urod*, *Urk*, *Urka*, *Uraj* ~ *Urej* ~ *Ureh*, *Ura*, *Uroló*, *Urló* személynévek, részben szolgák nevei, — ha nem is mind — az *úr* ’dominus’ szó képzős tartozékai.³ Az *úr* szóval való összefüggés nem lehet kétséges az 1138/1329: *Vrodi* és *Muncas* (MonStrig. I, 96), valamint az 1211: *Moncat* és fia *Vreh*, továbbá a csoportjukban *Vrod* (PRT. X, 511) névegyüttesek esetében, amelyek a középkori magyar személynévadásban szokásos név-vonatkoztatásnak: az *úr* és *munka* szavak vonatkoztatásának indítékából jöttek létre. Nézetem szerint az *úr* szóval összefüggő név szolgákra vonatkoztatva valószínűleg gúnynévként szerepelt.⁴

Ami az *ország* szót illeti, ECKHART kollégámnak rá vonatkozó értelmezését sem tudom elfogadni. Hogy az *ország* valamikor azt jelentette volna, hogy ’az urak’, ’az urak gyülekezete’, vagyis hogy gyűjtőnév lett volna, annak semmi

¹ ERDÉLYI LÁSZLÓ (i. h. 429) utal arra, hogy Querfurti Brunó, aki néhány évvel Géza dux halála után személyesen megfordult Esztergomban, ezt a „dux”-ot „senior magnus”-nak nevezi.

² Vö. PAIS, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 3—4: *király* szavunkkal és szláv eredetijével összefüggésben.

³ Vö. PAIS, Régi személynéveink jelentéstana: MNy. XVIII, 99 és Irányelvek a magyar hangtörténet tárgyalásában: MNyTK. 78. sz. 11.

⁴ PAIS: i. h.

nyomát nem látom. Hogy ilyenféle értelemben volna felfogható a latin megfelelőjeként alkalmazott *regnum* az Arany Bullában, azt sem tartom valószínűnek. A Halotti Beszéd *munhi uruzagbele* kifejezésében olyan értelemben szerepel, mint ahogyan most használjuk. Az eredetibb régi jelentése mint az *úr* szó *-szág ~ -ság* képzős származékának természetesen 'uraság', azaz 'az uraság, az uralkodás tárgya', latinul *dominatio, dominium*, másik magyar szóval *birodalom, uradalom*. Eszerint „közjogi” értelemben az *ország* nem az *urak országa*, hanem az *úr-nak*, a királynak az *országa*, dominiuma. Sőt hajlandó volnék ennek a hozzászólásnak a során a *regnum*-ot is így értelmezni: 'a rex birtoka'. Egyébként tudjuk, hogy Anonymus már a honfoglalással kapcsolatban *regnum*-ot emleget, 40. fejezetében a *szeri* rendezéssel kapcsolatban: „ibi ordinatum fuit totum negotium regni”. Vagyis Árpád Anonymus szerint *dux*, azonban a birodalma, *országa: regnum*.

Ami mármost a HARMATTA kollégámtól az *úr*-ra vonatkozólag felvetett etimológiát illeti, az *úr* szó magánhangzójának a magyar nyelv történeti korában való rövidebbé közvetve ugyan, de bizonyítható. Az *uruzság > ország* megfeleléssel bizonyítható: az *uruzság* formából a második nyílt szótag utának a kiesésével vált *urszág*-nak a szókezdő hangja csak úgy változhatott *o*-ra, hogy az rövid volt. Tehát egy korábbi *uru* tőből lett az alanyesetben a szóvégi *u* lekopása során *úr*, azaz történeti szempontból hangnyújtó tővel van dolgunk. A fentebb érintett etimológiával kapcsolatban idézhető finnugor megfelelők is erre vallanak.

2. ECKHART kollégámnak a *jobbágy* szóhoz kapcsolódó kérdéséhez szólnék valamit. A *jobbágy* szóval jó ideje elég behatóan foglalkozom, úgyhogy egyik fiókomban néhány nem jelentős részlet híján szinte teljesen kész dolgozatot tartogatok róla.

Vizsgálódásaim eredményeit szélesebb nyilvánosság előtt nem fejtettem ki, csak egész röviden jeleztem a *Scriptores Rerum Hungaricarum* egyik Anonymus-jegyzetében (i. h. I, 64). Eszerint: A 11., 22., 52. fejezetbeli *i[y]obagi[y]o* a magyar *jobbágy* szónak a latinositása. Ez pedig nem más, mint a magyar *jóu (jó)* 'bonus' szónak *jobb* 'jobb' középfoka magyar *-gy (-d)* kicsinyítő képzővel ellátva. Tehát az ekkori emlékekben gyakran előforduló *meliores, optimates* stb. szókkal együtt ilyenféle jelentése van: 'azok, akik valamely néposztályból kiemelkednek'.¹

A szó a korai adatokban első szótagbeli *ou* kettőshangzóval szerepel; ebből előbb *ó*, majd rövidüléssel *o*, sőt *a* is fejlődött. A fokozó képző itt is — mint más alakulatokban — eredetileg egy *b* volt, s magánhangzóközi helyzetben kettőződött meg. A *-b* fokozó képző meg a *-gy* kicsinyítő képző közti magánhangzó előbb rövid illabialis *a* volt, s ez nyúlt meg utóbb *á*-ra. A *-gy* változata a kicsinyítő *-d*, előbbi *-di* képzőnek, amellyel egyébként a *jobb*-nak *jobbádán* határozószói tartozékában találkozunk. A *jobbágyio* ejtésű latinositás lehet, hogy a képzőnek még eredetibb *gyi* magánhangzós végű alakjával keletkezett, vagyis egy magyar *jobbágyi* formát őrizhet.

Ami a *jobbágy* a. m. *jobbacska* társadalomtörténeti tárgykörű jelentését, illetőleg jelentésváltozatait vagy jelentésfejlődését illeti, a fentebb idézett *Scriptores*-beli megjegyzésemet azzal egészítem ki, hogy a szó eredetileg, sőt

¹ Az adatok dolgában a jegyzet végén utalok JAKUBOVICH EMIL „P. mester” című tanulmányának ide vágó részletére (Klebensberg-Emlék 198—9).

századokon át a kivételes elemekre vonatkozott, így a főurakra, sőt ezek közül is a legfőbbekre, az alsóbb rétegekben pedig a szolgareteg fölé emelkedő rétegre vagy arra, amely a szolgarendben a felső fokozatot foglalta el.

3. ECKHART barátom említette, hogy számíthatunk egy jogtörténeti jellegű kútfőkiadványra. De közben valakitől hallottam azt is, hogy megint nem betűhű közlést fognak adni. Sajnos, a második osztály részéről — nemcsak az új Akadémia második osztályáról beszélek, a régebbiéről is ezt kell mondanom — immár szinte intézményes az, hogy a nyelvtudomány igényeit nem tartja szem előtt. — Ezen feltétlenül változtatni kell!

Eckhart Ferenc: Hogyan magyarázza PAIS kolléga, hogy a francia jogi terminológiában is van *jobagio*?

Pais Dezső: Van egy többször előforduló magyar alakváltozat, tudniillik *eubagio*.

Eckhart Ferenc: A franciák átvették a magyaroktól?

Pais Dezső: A *jobbágy* szónak teljesen szabályos megfelelője a magyar nyelvben az *eubagy*, amelynek az elején az *eu* a *jou*-ból fejlődött. — Azt gondolom, hogy a francia megfelelő gyanánt kezelt kifejezés körüli homályt eddig közzé nem tett dolgozatom ECKHART barátom számára is el tudná oszlatni.

Eckhart Ferenc: Nem hiszem, hogy a franciák vették volna át tőlünk.

Pais Dezső: Hát kérem, akkor a nem-hittel szemben hirtelen nem tudok mit csinálni. (Derűtség.)¹ Most pedig Kniezsa István akadémikusnak adom át a szót.

KNIEZSA ISTVÁN válasza

Eckhart Ferencnek válaszolva sajnálom, hogy az előadásom nem elégtette ki. Kétségtelen tény, hogy ilyen szerteágazó kérdésekről egy rövid előadás keretében behatóan foglalkozni nem lehet. Még ha két külön előadásban tárgyalom az állami és a jogi terminológiát, akkor sem tudtam volna eléggé részletezni az ezekkel összefüggő különböző kérdéseket. De kétségtelen, hogy kimaradt a *szolga*, a *dolog* és a *rab*. Ezekre nézve is utalok a már idézett munkámra. Ami a *szolga* szót illeti, már PAIS DEZSŐ rámutatott, hogy nem az *úr* ellentéte. A *dolog* is déli-szláv eredetű, mert a magyarnak megfelelő 'kötelezettség' csak itt van meg, északon csak 'adósság'. A *rab* viszont eredetileg nem a jogi, hanem a hadi terminológia része volt, eredetileg ugyanis 'hadifogoly'-t jelentett. Különbösen aránylag kései szó, mert csak a XV. század végén került át a szerbből, és az úgynevezett hódoltságkori jövevényszavak közé tartozik, mint a *príbék* is (eredetileg 'szökevény').

Kétségtelenül igaza van, hogy hiányzik a társadalmi rajz. Ezt munkám II. kötetével kapcsolatban fogom pótolni. Viszont hiányzik a jogtörténeti háttér is, amit elsősorban a jogtörténészekről kell várnunk.

Nem értem, mit jelent e szavak korára vonatkozó kérdés. Mivel a *bán* szót későbbinek jelzem, márpedig biztos, hogy legkésőbb a XI—XII.

¹ Azt, hogy a franciák ez esetben átvettek volna valamit tőlünk, én nem is állítottam. Esetleg az ófrancia *jobard*-ra gondol ECKHART FERENC? Erről BÁRCZI, A magyar nyelv francia jövevényszavai 21. — PAIS DEZSŐ.

század határán került át, a többit nyilván korábbi átvételnek tartom. Azért, mert forrásaink nem szólnak róla, a *pohárnok*, *asztalnok*, *lovászmester* nyugodtan lehetnek egyidősek a magyar fejedelmi udvar kezdeteivel, azaz a X. század második felével (Géza fejedelem korával). Ha nem maradt volna ránk véletlenül a veszprémi apácák 996/1109. évi birtokösszeíró-levele, a *király* szóra csak a XV. század elejéről volna adatunk. Ha ez az egy oklevél nem volna, még abban is lehetne kételkedni, vajon Szent István valóban *király*-nak, és nem pl. valami **kőnong*-nek nevezte magát a német *König*-ből, ami biztosan megtörtént volna, ha rajta állt volna! — Egyébként Eckhart egész előadásomat, ha nem lát benne mást, mint régés-régóta elsévelt dolgok felújítását. Kénytelen vagyok megállapítani, hogy ezeket a dolgokat Eckhart csak felületesen ismeri, különben tudná, hogy ezeket a kérdéseket ilyen megvilágításban előttem még senkisémm tárgyalta!! Az úriszéki bíraskodásra vonatkozó forrásanyag publikálását azonban türelmetlenül várom...

Hadrovics Lászlónak az *ispán* magyarzatát nem tudom elfogadni. Hogy a horvátban néhány (attól tartok, hogy alig-két-három) esetben hangsúlytalan helyzetben a magánhangzó kiesett, még nem tartom elég bizonyítéknak, hogy a horvát *špan* alak nem a magyarból van átvéve, hanem a horvátban alakult a *župan*-ból. Ehhez, úgy gondolom, nagyobb bizonyító anyagra van szükségünk. Hogy különben az *ispán* esetleg nem is szláv eredetű volna, hanem az iránból került volna át a magyarba, mint Harmatta János mondja, az így első hallásra nehezen fogadható el. Mindenestre várjuk részletesebb megokolását.

Hadrovicsnak az a véleménye, hogy a szerb *králj* a magyarból származik, nyilván úgy értendő, hogy a szerb Nemanja István a magyar király tekintélye miatt vette fel a „király” címét. Egyebekben azonban a szerb szó alakja pontosan megfelel az ósszláv **korljь* alaknak nemcsak hangtanilag, hanem az intonáció szempontjából is. Ebben a szóban ugyanis — bár nem tudjuk az okát — úgynevezett új akutos intonáció van, amelynek a szerbben hosszú eső intonáció, csehben, szlovákban hosszú hang (*král*), a lengyelben hosszúságból származó (*król*), az oroszban pedig hangsúly a második szótagon (*korólbь*) felel meg. Ez az intonáció szempontjából is pontos megfelelés a szerbben elképzelhetetlen volna, ha a szó a magyarból származnék. Ami az *udvarnok*-ot illeti, nyilván igaza van, hogy a szó ismert szláv jelentései és a magyar között kellett valami átmenetnek lennie, valami olyasfélének, amelyentő is idézett.

Harmattának arra a megjegyzésére, hogy nem kell azt gondolni, hogy Szent István a *királyi* cím felvételekor valami szláv államot utánozott volna, vagy hogy akár az *ispán* szót akkor vette volna át egy újonnan létesített funkciójú állás jelölésére, az a válaszom, hogy semmiesetre sem. Szent István hatalmas reformtevékenysége során keletkezett új intézmények nevét, elsősorban a méltóságneveket, biztosan nem Szent István és német jellegű udvara alkalmazta először. Szerintem ezek a szakkifejezések már korábban is éltek, mint idegen címek és intézmények nevei, ahogy ma is ismerjük a perzsa *sah* és abesszín *negus*, vagy a japán *mikadó* nevet anélkül, hogy ezek beletartoznának a magyar állami terminológiába. A magyarság a *király*, *ispán* stb. címeket szláv alattvalói révén nyilván már évtizedekkel korábban ismerte, mint idegen címeket, míg a magáénak akkor ismerte el, amikor a magyar intézmények kezdtek az ilyen néven ismert idegen intézményekhez hasonlítani. Véleményem szerint tehát e kifejezések korábban honosodhattak meg a magyarban, mint a megfelelő intézmények.

Perényi József felveti a kérdést, vajon nem tekinthető-e a szláv terminológia az avar egyszerű utódjának. Sajnos, erre nehéz válaszolni, mert nem ismerjük az avar terminológiát. Az eddig az avarral kapcsolatba hozott *župan* szót ma már alig tartja valaki avarnak. De biztosan avar eredetű a horvát *ban* annyiban, hogy a szó *Bajan* avar uralkodó nevéből alakult, tehát olyanfajta szó, mint a *császár* (Julius Caesar nevéből) és a *király* (Nagy Károly nevéből). Hogy esetleg a horvát *tepčija*, vagy *sambčija* nem avar eredetű-e, azt még senki sem próbálta megvizsgálni. Szláv eredetűek mindenestre nem lehetnek. Azonban ezek nem kerültek át a magyarba.

Bizonyos fokig egyetértek Perényivel, hogy a magyar állami terminológia bolgár eredetű. De nem teljesen! Talán inkább azt kellene mondani, hogy állami terminológiánk bolgár jellegű. Mindenesetre azonban vannak olyan elemei is, amelyek, mint arra már rámutattam, bolgárok nem lehetnek, mint pl. a *király* szó. A jogi terminológiában pedig ezek száma még jelentősebb.

Varga Endre felszólalásából azt vettem ki, hogy a most készülő, az úriszéki bíráskodásra vonatkozó anyagban az Eszterházy levéltárból Dunántúl szintén előfordul a *szavatos*, amely szerintem csak keleten van elterjedve és a bolgárból származik. Azonban a szó alakja a Dunántúl nem *szva-t-os*, hanem *szva-d-os*, tehát *d*-vel, amely a szláv *svod d*-jét teljesen megőrizte. Azonban ez a két változat nem lehet magyar belső fejlemény eredménye. A szóra vonatkozó első adatban is *-d*-t találunk (1239: „cum expeditore quod dicitur *Zuodus*” HO. VIII, 35; vö. Kniezsa, SzlJsz. I, 493), Szlavóniából, azaz szintén Nyugatról. A Varga Endre által közölt *szvados* azt bizonyítja, hogy ez a XIII. századi magyar *szvodus*-nak (így olvasandó ugyanis a fenti *Zuodus*) egyenes folytatása. Nyilván külön átvétel egy szerb *svod* alakból.

Teljesen egyetértek Gáldi Lászlóval, hogy rendkívül fontos volna a jogi terminológia összegyűjtése nemcsak nálunk, hanem a környező népeknél is. Mert bizony a terminológia összegyűjtése egy-egy nyelv területén sem könnyű, hát még majd egy tucatban. Olvastam a cseh Časopis pro moderní filologii valamelyik évfolyamában a harmincas évekből, hogy a prágai Tudományos Akadémia megindította a szláv jogtörténeti szótár anyagának gyűjtését, és állítólag már kb. 30 000 cédulányi anyaga van hozzá. Nem tudom, hogy mi van ezzel, de örvendetes volna, ha folytatnák.

Én egy szóval sem említettem, hogy a román vallási terminológia teljesen szláv. Tudom jól, hogy az alap ott is az eredeti szókincshez tartozik.

Még egyszer hangsúlyoznom kell, tisztában vagyok vele, hogy előadásom távolról sem sikerült olyan mértékben, ahogyan azt szerettem volna, és ahogyan az kívánatos lett volna. Sajnos azonban, rajtam kívül álló okokból nem voltam abban a helyzetben, hogy jobban belemérljek a kérdésbe. Munkám II. kötetében azonban módomban lesz a mostani hiányosságokat pótolni.

PAIS DEZSŐ elnök zárószava

Megragadom az alkalmat, hogy Kniezsa kollégámat melegen üdvözöljem szláv jövevényszavainkról készülő nagyszabású műve — megismétlem a jelzót — nagyszabású — részleteinek megjelenése alkalmából. A munka eddig közzétett részei nyelvtudományunk különleges értékei közé tartoznak. Első-

sorban annál fogva, amit tartalmaznak, de annál fogva is, ami belőlük kifejtethető. Arra nézve, hogy mit tud belőle kifejtteni a szerző, példát kaptunk a mai előadásból. A hozzászólásokból is kiderült, hogy Kniezsa akadémikus fejtegetései nem csupán nyelvészeti tanulságok levonására adnak módot, hanem művelődéstörténeti és más történeti ágakra vonatkozólag is kiválóan értékesíthetők.

Kívánom, hogy Kniezsa kollégám munkája további részeinek kidolgozását minél hamarabb elvégezhesse a hazai és a külföldi tudomány érdekében egyaránt.

Hálásan köszönöm Kniezsa akadémikusnak, hogy kitűnő előadásának megtartásával áldozatot hozott a nagygyűléshez kapcsolódó nyelvtudományi tárgyú osztályülés sikere érdekében.

Megköszönöm a hozzászólóknak, amit elmondtak. Meg vagyok győződve arról, hogy az előadó is hasznát fogja venni a hozzászólásokban elhangzottak jó részének, és a hallgatók is nem csekély tanulságot merítettek nemcsak az előadásból, hanem a hozzászólásokból is.

Megköszönöm a közönségnek a kitartó érdeklődést, és ezzel ülésünket berekesztem.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

PETŐFI VILÁGIRODALMI JELENTŐSÉGÉHEZ

Mai előadásomban részleteket mutatok be készülő munkámból, amelynek címe : „Petőfi belép a világirodalomba.” Tekintve, hogy nagy területet átfogó, úgynevezett komplex témáról van szó, kénytelen voltam több olyan kérdéssel foglalkozni, amelyeknek marxista értelmezése vagy tisztázása csak az utolsó években történt meg. Hogy csak a legfontosabbakat említsem : mi a lángelme eredetiségének a lényege, milyen egyetemes szükségleteket elégít ki, melyek a költői világhír kialakulásának történeti, ideológiai, esztétikai feltételei, hogyan tükröződik az egyenlőtlen fejlődés elve a világirodalomban? Az ilyen kérdések természetesen egy kérdésben összpontosulnak: miben áll, s hogyan teljesíti Petőfi világirodalmi küldetését?¹

Az egyes részleteket úgy válogattam össze, hogy előadásomban az általánosabb jellegű kérdések mellett megfelelő arányban érvényesüljenek a speciális természetűek. S hogy elébevégyak minden félreértésnek : könyvem lényegében Petőfi világhírének első, egyúttal leggazdagabb fejezetével, a némettel foglalkozik. Már csak azért is, mert Petőfi első fordítói németek s mert jósokáig e fordítások helyettesítik a magyarul nem értők számára az eredeti szöveget, s végül: mert Petőfi visszhangja a német nyelvterületen volt a legmélyebb és a legintenzívebb.

A hagyományos filológiai gyakorlatot követve, be kellene számolnom munkám történeti előzményeiről, forrásairól, módszeréről. De részletes beszámoló helyett ezúttal mindössze néhány elvi—módszertani megjegyzésre szorítokozom. Először is meg kell állapítanom, hogy olyan munka, amely Petőfi világhírének kialakulásával, történetével foglalkoznék, nincs, s hozzá teszem : az ilyen feladat meghaladná egy ember erejét s csak kollektív alapon volna megoldható, főleg ha arra gondolunk, hogy a Petőfivel foglalkozó magyar és nem-magyar nyelvű cikkek, tanulmányok, könyvek száma ma már sok százra rúg. De teljes, egzakt P. bibliográfiánk sincs. Főforrásaink még mindig

¹ A problémához l. köv. tanulmányaimat : *Petőfi rangrejtve*, M. Nyelvőr, 1948. — *G. Fr. Daumer, hegelianus író és Petőfi-fordító, Világir. Évkönyv*, Bpest, 1953. — *Petőfi és a m. népköltészet belép a világirodalomba*, uo. 1953.

Petőfi leglelkesebb fordítójának és propagálójának, Kertbenynek statisztikai. Wurzbach, Szinyei életrajzi lexikonai, Meltzl „Aktái”, a „Petőfi-Muzeum”, a „Petőfi-Almanach”, hírlapjaink, folyóirataink alkalmi közleményei nem pótolják ezt a hiányt. Nem kevésbé égető, sőt ha lehet még égetőbb hiány, hogy Petőfi idegennyelvű fordításainak sincsen teljes, vagy megközelítően teljes könyvészete. Gulyás Pál kizáróan a Nemzeti Múzeum anyagát leltározta, Demeter Imre kézirati leltára tovább megy egy lépéssel, de még messze van a teljességtől.

Valamivel kedvezőbb a helyzet az anyag feldolgozása körül. Amennyire látom, ma már alig van nemzeti irodalom, amelynek Petőfi-kultuszáról ne volna legalább vázlatos képünk. Ebben a vonatkozásban ki kell emelnem a francia szektort, ahol úgyszólván minden jelentékenyebb fordító: Thalès Bernard, Charles-Louis Chassin, Saint-René Taillandier, François-Etienne Adam megkapta a maga disszertációját (Thalès Bernard, Chassin kettőt is). Utána mindjárt a német és az olasz következik. Van tanulmányunk a román, a cseh, szlovák, lengyel, szerb, az angol Petőfi-irodalomról. Csakhogy az eddig megjelent munkák jó része történeti-politikai keretbe ágyazott, anyag feltáró vagy statisztikai jellegű. Úgyszólván kivétel nélkül megállnak ott, ahol a mélyebb összefüggéseknek, Petőfi ideológiai, politikai, felszabadító hatásának felderítése következne. Csupa ablaktalan, távlatlájás monád, amelyek ugyan visszatükrözik Petőfi lángelméjét, de vakok egymás iránt s alig vesznek tudomást egymásról. Az ilyen történelmietlen szemléletnek kirívó példája az a gyűjteményes kötet, amely „Petőfi a világirodalomban” címen jelent meg a Petőfi-Könyvtárban. Átfogó cikk mindössze kettő van benne: Kont Ignácé a francia s Baróti Lajosé az olasz P.-irodalomról. Folyamatban van az orosz anyag feltárása és feldolgozása.

Ezek után nyilvánvaló, hogy amikor megrajzolom legnagyobb lírikusunk világhírének kialakulását, nem érem be, ahogyan eddig történt, tények és adatok egyszerű statisztikai leltározásával, a fordítások puritán számbavételével, hanem megpróbálok leátni e világhír társadalomtörténeti, politikai-ideológiai gyökeréig. Ez az eljárás mindenestre lehetővé teszi, hogy leszámoljunk azzal a történelemellenes felfogással, mintha Petőfi kizáróan a forradalmi légkörnek s nem elsősorban a maga forradalmi magatartásának, emberi-művészi kvalitásainak köszönhetné világhírét, s hogy kimutassuk: recepciója nem véletlen folyamat, hogy a fordítók, kritikusok, az első megértő olvasók viszonyát Petőfihez nem csupán valami szerencsés ösztön, hanem a szó legkonkrétabb értelmében vett ideológiai—politikai rokonságuknak ilyen vagy amolyan mértéke határozza meg. Ennek aztán az lesz az eredménye, hogy az eddig szabadon lebegő címek, nevek, szövegek mögött esetről-esetre feltűnik az élő, kora gondjaiban, törekvéseiben és feladataiban érdekelt költői lángelme.

Petőfi világhíre

Egy költő áttöri egy nemzeti nyelv korlátait, belép más népek tudatába és emlékezetébe, hogy hosszú századokig el ne homályosuljon benne. Világhír: maradandóság, amely túléli a költőt, élet a halál után a műalkotásban. Van műalkotás, egész irodalom, amelynek világhíre a leggazdagabb tartalom és a legművészebb forma gáncstalan összhangján, eszmei, erkölcsi és esztétikai példaszerűsége, a népek és korok közmegegyezésén alapul. Ilyen az antik klasszicitás. Érvényéhez ma sem fér kétség, megújító, nevelő szerepe ma sem szűnt meg a gépek, az atomenergia ipari felhasználásának korában, de ha szabad azt mondanom, inkább csak életünk ünnepibb és ünnepélyesebb pillanataiban gyakorolja s látja el ezt a szerepet. Van aztán egy másfajta halhatatlanság és példaszerűség is, a Shakespeareé, a Goetheé, a Puskiné, a Heinéé, a Petőfié, akiknek közvetlenebbül, konkrétabb formában, mindennapi gondjaink és örömeink közepette is érezzük állandó segítő, felemelő jelenlétét, akik időszerű szükségleteket elégítettek ki a maguk korában s elégítenek ki még ma is.

Valamennyi újabb világhír között a Byron, Puskin, Heine világhíre mellett Petőfié a legfiatalabb és a legtüneményesebb. Milyen problematikus volt pl. sokáig Dante értékelése, mennyi félreértéssel, elfogultsággal kellett megküzdenie, mennyi ellenérzést és ellenállást kellett leküzdenie Shakespeare-nak, Goethének, vagy akár Heinének, mire elfoglalhatták helyüket a népek irodalmi tudatában. S ami a legkülönösebb: Petőfi kezdődő világhíre még csak nem is alapul egy lezárt, áttekinthető életmű ismeretén, ahogyan ezt Shakespeare vagy Goethe esetében látni, hanem mindössze ez életmű töredékein, mégpedig jórészt rosszul közvetített és tolmácsolt töredékein. És mégis olyan természetesen, úgyszólván akadálytalanul töri át egy elszigetelt nyelv és irodalom korlátait s győzi le azt a csökönyös ellenérzést vagy közömbös-séget, amellyel Nyugat-Európa népei viseltettek a rendi Magyarország iránt. Mert rég elmúltak azok az idők, amikor a török veszedelmet elhárító s Európa népeinek biztonságáért vérző Magyarország a „kereszténység védőbástáya” volt. Igaz viszont: alig van XIX. századi költő, aki olyan kedvező történeti és társadalomtörténeti, politikai—eszmei feltételek között lépett volna be Európába, mint Petőfi.

Mindenekelőtt: élete, költészete mintegy Európa szeme láttára, a nemzeti szabadságharcok izgalmas légkörében bontakozik ki és 48—49-ben kulminál. A magyar forradalom egyik első tette Petőfi „Nemzeti dal”-a, a magyar szabadságharc egyik utolsó megrázó eseménye pedig Petőfi halála a segesvári csataterén. S ahogyan a szabadságharc igazolja Magyarországot politikailag és történetileg Európa haladó népei előtt, úgy igazolja Petőfi a magyar költészetet századok óta először Európa haladó olvasói és kritikusai előtt: a magyar szabadságharc és Petőfi költészete úgyszólván egyek végső

történeti funkciójukban. Amikor Európában megbukik minden forradalom, a magyar forradalom éppen akkor nő át a szabadságharcba: a kereszténység védőbástyájából az európai szabadságeszme utolsó reménye és bástyája lett. Ez olyan mértékben emeli Európa szemében a magyar nép erkölcsi tekintélyét, mint még soha a török háborúk óta.

Viszont arról sem szabad megfeledkezni, hogy Petőfit 1845 óta állandóan fordítják, hogy már 1846-ban, amikor idehaza is még csak kialakulóban van a híre, egy kötetnyi verse jelenik meg német fordításban s hogy ezt szórványfordítások mellett 48–49 között újabb kötetek követik. Egyszóval: kellett lenni olyan objektív tényezőknél, amelyek már a forradalom előtt, utána pedig a forradalommal és a szabadságharcral együttműködve, elhárították az akadályokat Petőfi világirodalmi érvényesülése előtt.

Valamennyi költői világhír között a Petőfié nemesak a legtüneményesebb, de a legkésőbbi is. Ismerjük a késedelem okát: a magyar gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés lassított, akadályozott és sokszor kihagyásos menetét. S tegyük hozzá: e késedelem következményei jóval nagyobb mértékben mutatkoznak meg az irodalomban, mint az ideológiai felépítmény más területein. Itt találkozunk azzal az anakronisztikus jelenséggel, hogy humanistáinkat, a reformáció első „nagy” nemzedékét, néhány magánjáró eretneket nem tekintve, alig van írónk, aki nemesak időben, hanem szellemileg is kortársa volna az egykorú haladó Európának. A XVIII. századig mindössze két olyan világi jellegű s magyarul író költőt ismerünk, akik össze tudják hangolni koruk magyar és európai távlatát s éppen ezért már Európa számára is volna mondanivalójuk: Balassit és Zrinyit. Balassi költészete az első korszakos minőségi változás, amely irodalmunkat éri. Vörösmartyig nem is lesz hozzá fogható. Az is végzetes hatással volt költészetünk sorsára, hogy a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszabadulni a biblicizmus, általában a teológia gyámságától. Emiatt, a kuruckor költészetét kivéve, nem lehet normális a viszonya a társadalmi, a politikai valósághoz s képtelen a maga erejéből olyan világi terminológiát teremteni, amellyel zavartalanul tudná kifejezni e valóságot.

Ha jól meggondoljuk, csak a kapitalizálódás és iparosodás, a felvilágosodás behatolása az írók és olvasók tudatába, mindenekelőtt pedig a francia forradalom okozta ideológiai világválság hozza meg a szabad mozgást a magyar politikában s tűzi napirendre egy új, időszerű magyar irodalom s vele együtt egy megfelelő terminológia megteremtésének szükségességét. A régi ösztönös nyelvújítást most váltja fel a tudatos, elvszerű, amely nem véletlenül fűződik a magyar felvilágosodás legátfogóbb képviselőjének, Kazinczynak a nevéhez. A nyelvújítás diadala a progresszió diadala s egyik legpozitívabb teljesítménye. Minden bevált új szó nemesak a magyar szókincset gazdagítja, hanem a magyar gondolat- és fogalomkör, a társadalmi tudat és látókör korlátait is tágítja, visszavonhatatlanul világvivá teszi a magyar irodalom

nyelvét. Ebben az irányban hatnak a fordítások is. Amikor a magyar olvasó német, angol, francia regényeket olvas, idegen eredetű drámát lát a színpadon, nemcsak elemi-tárgyi kíváncsiságát elégíti ki vele: a nyugati országok fejlett társadalmának eszményített vagy reális rajza megnyitja szemét a maga helyzetének, társadalmának ellentmondásai, visszasságai, kicsinyessége iránt. A magyar író és költő a júliusi forradalom táján első ízben élhet egy új, eddig ismeretlen politikai és társadalmi szabadmozgás lehetőségével s fejezheti ki érzelmeit, gondolatait, felemelkedő népe hősi illúzióit úgy, hogy egyetemes humanista távlatot ad nekik s Európát is érdekeltté tudja tenni a maga külön nemzeti problémáiban. A magyar költészetet ezzel olyan mélyreható, ezúttal második minőségi változás éri, amely egyszersmindenkorra megszünteti eddigi archaikus jellegét s a magyar költők és európai kortársaik között végre helyreállítja az osztatlan, konkrét egyidejűséget. Berzsenyi ódáiban, Vörösmarty nagy humanista költeményeiben már megtalálni azt a sajátos nemzeti többletet, mégpedig Európa számára is megközelíthető művészi formában kifejezve, amellyel hozzájárulhatnak az emberiség közös kultúrkincséhez s elvben már most is beléphetnének a világirodalomba. Gyakorlatilag azonban csak Petőfi teszi meg ezt a lépést, mert ő vonja le első ízben a legerélyesebben, a legeredetibb és legművészibb módon a minőségi változás következtetéseit, s mert mint nemzeti költő olyan példaszerű szükségleteket elégít ki, hogy Európaszerte ébresztő, felszabadító erővel avatkozik bele az 1848 előtti vagy körüli politikai-eszmei pártharcokba s azoknak a költőknek és íróknak a tudatába, akik odahaza az övéhez hasonló nemzeti feladatok előtt állanak s akiknek segítségére lehet a régi bázis lerombolásában és egy új bázis megépítésében.

Már most az a kérdés, mi az az emberi és művészi többlet, amellyel Petőfi hozzájárul az egyetemes kultúrkincshez s milyen eszmei, politikai, érzelmi, esztétikai szükségletek kielégítését várhatja tőle a haladó nemzeti irodalmak összessége, a modern világirodalom? Meg kell jegyezmem, hogy én itt és most nem úgy nézem és értelmezem Petőfit, ahogyan megszoktuk, belülről, belső magyar nézőpontból, hanem kívülről, európai távlatból, ahogyan első német, francia, olasz olvasói és kritikusai látják, de hozzáteszem, hogy a két nézőpont s az így keletkezett két kép plasztikusan egészíti ki egymást, még akkor is, ha az európai képet, jórészt a fordítók hibájából, — jóhiszemű távlattévedések, félreértések terhelik és torzítják.

Petőfi, a nép költője

A minden kultúrától érintetlen népköltő mítoszát a felvilágosodás századának költői és esztétikusai teremtették meg, amikor tudatára ébredtek annak, mennyire elszakadtak az anyagi javakat termelő néptől és a nép-

költészettől. A reakciós romantika kisajátította, tovább fejlesztette a mítoszt s eszközül használta a forradalom, kapitalizmus és a városi kultúra elleni eszmei, egyúttal mélységesen politikai jellegű hadjáratában. A romantika nép- és népdalkultuszának egyik pozitív eredménye az a fölismerés, hogy a népi forrásokhoz való visszatérés nélkül nincsen magasrendű kötészet. A romantika elméletirői vonták meg első ízben az éles határt a „műköltészet” s a népköltészet között. A romantika virágzása idején, de a romantika bukása után is alig akad pl. német költő, aki legalább egyszer ne kísérelte volna meg fölkeresni az ősi, népi forrásvidéket, de gyakorlatilag legtöbbjük alig jutott tovább a nyílt vagy leplezett szerepjátszásnál. Jellemző, hogy Heine is csak hazájától távol, Párizsban szabadul meg attól a korai érzelmes vagy ironikus mellézköngétől, amely a népköltészethez való korai viszonyát jellemezte. S nem véletlen, hogy Németország haladó polgársága, amely megcsömörlött az idealizmus filozófiájától és gyökértelen költészetétől s fölismerete a hanyatló romantika nép- és népköltészetkultuszának reakciós célzatait, most első ízben látja Petőfiben megvalósítva, mégpedig minden reakciós vonás nélkül, az alkotó, természetes népköltő eszményét, akinek Percy és Herder óta hiába várta az eljövetelet. De amit akkor még csak nem is sejtett senki, amit csak ma tudunk: Petőfi a modern világirodalom egyetlen plebejus lírai lángelméje. Népköltő jellege nem merül ki abban, hogy népdalokat vagy népies jellegű dalokat ír. Főlölesleges leszállnia, visszatérnie a néphez, népköltészethez érzelmes nosztalgiával, mert nem szakadt el tőlük soha, s így mindig az ősforrásnál van. Népdalokat ír, de nem népieskedve, igazi népdalokat utánozva vagy szerepet játszva, de úgy, hogy a maga személyében is mindig a nép nevében beszél. Csak meg kell szólalnia, s népének hangját hallani ki a hangjából. Egész életműve a nép állandó jelenlétéről tanúskodik. Éppen a néphez való viszonyából hiányzik minden érzelmős vagy ironikus vonás: nem akarja sem romantizálni, sem örök idillé változtatni az életét, hanem felemelni, humanizálni s politikailag is szabaddá tenni. Aranyhoz írt első levelében egy politikai alapvetésű, népi esztétikának körvonalai bontakoznak ki, amelynek megfelelőjét hiába keressük az egykorú Európa irodalmi és irodalompolitikai programjai között: „Hiában a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az arisztokráciát!”

Az európai írókat és kritikusokat mindenekelőtt az döbbeneti meg — s ezt a hiteles nyilatkozatok egész sorával igazolhatjuk —, hogy a kapitalizmus és technika korában, a természet társadalmi átalakításának korában még egyáltalán lehetséges ilyen Petőfi-szerű emberi és költői jelenség. Nem kevésbé meglepően, de egyúttal megnyugtatóan is hat az egyetemes ideológiai, poli-

तिकai zűrzavar és tanácstalanság, a megalkuvások és pálfordulások közepette Petőfi ideológiai tisztasága s ezen a tisztaságon alapuló következetessége és biztonságérzete, amellyel a kínálkozó és nem egyszer megtévesztő utak és formák közül végül mindig meg tudja találni az egyetlen szükséges kivezető utat s tárgyainak, helyzeteinek megfelelő egyetlen alkalmas formát. Ez a biztonságérzet emberi, erkölcsi magatartásában, politikai, esztétikai hitvallásában egyaránt megnyilatkozik. Ebben a csálhatatlan biztonságérzetben gyökerezik sokat emlegetett optimizmusa, amelynek azonban semmi köze a megalkuvó, önelégült, minden problémát elhárító nyárspolgári derűlátással, hiszen éppen a problémákkal, csalódással, pesszimizmussal, ellenállással, nyomorúsággal való szakadatlan küzdelemben izmosodott Petőfi világnézetének egyik alapelemévé. Forrása az a felismerés, hogy élni nemcsak öröm, hanem kötelesség is, s hogy az ember addig meg nem halhat, amíg boldog nem volt. S a renaissance koráig (Hutten : *juvat vivere!*) vagy a modern világi líra feledhetetlen nyitányáig Goethe „Májusi dalá”-ig kell visszanyúlnunk, hogy a túláradó életörömmel olyan megnyilatkozásaival találkozunk, amilyen Petőfinek „Mily édes az élet, mily szép a világ” c. verse, vagy a Júliakorszak költészete. Mindez pedig csak azért vált lehetségessé, mert — az orosz költőket kivéve — az egykorú európai költők legnagyobb részének inspirációs forrása a demokratizálódó polgárság helyzete, vágyai, törekvései és csalódásai, azé a polgárságé, amely most éli utolsó hősi korszakát, Petőfi inspirációs forrása viszont a magyar nép, amely most vele együtt emelkedik s lép első, igazi hősi korszakába.

Ezen a ponton utalunk Petőfi viszonyára a nemzeti romantikákhoz s a romantikához általában.

1830—48 között a régi típusú romantika már-már elveszti létjogosultságát, lassan megszűnik a félig feudális, félig kapitalista alappal együtt, amelynek ideológiai felépítményéhez tartozik. Ez ideológia kialakításában tudvalevőleg döntő szerepe van az első francia polgári forradalomnak, amely halálos csapást mér a feudális abszolutizmusra, ennek minden intézményére s egyik napról a másikra megrendíti a régi világ nyugalmas biztonságérzetét („Aki nem élt a forradalom előtt, nem tudja mi a fiataltság” — mondja Goethes mondhatná vele együtt számos kortársa). A forradalom mozgósítja elsősorban a „maradandóság” erőit, a forradalom ellenségeinek egész táborát, aminek a költészetben, művészetben, filozófiában a legitimitás, a középkor, az idillipatriarchális viszonyok kultusza, a valláshoz, mint a földi és túlvilági biztonságérzet utolsó forrásához való visszatérés felel meg.

De persze, ha valahol, éppen ebben a problémakörben fenyeget a legjobban az általánosítás veszedelme. A romantikus ideológia jellege, színezete, a romantikus költészet és művészet forma-problémái, sőt még tárgyválasztása is országoként, irodalomként változók. Sorsát meghatározza az alap, amelyben gyökerezik, azok a társadalmi—történeti viszonyok, amelyek között

kibontakozott, vagy hogy képviselői milyen közel vannak a forradalom centrumához, vagy milyen távol esnek tőle, milyen tudattal reagálnak a forradalom következményeire.

Elég az hozzá, a harmincas évek óta a romantika feudális törekvései, középkorkultusza, csoda- és mitoszHITE tehetetleneknek bizonyulnak a teljesen kifejlődő kapitalista renddel, a diadalmas burzsoázia valóságérzetével, a természettudományok felfedezésével, a technika vívmányaival szemben. A helyzet tisztázódik: most válnak el egymástól a haladás és a reakció erői. Ami megmaradt a régi „nagy” romantikából, az, kivéve a francia romantikát, idővel vagy a politikai reakció eszközüvé aljasul vagy néhány költő és filozófus magánügyévé válik, veszélytelen, kispolgári- kísérteti romantikává süllyed. Utolsó menedéke a vallás, az utópia és a filozófiai pesszimizmus (Schopenhauer). A forradalmak bukása után az ellenforradalom erőivel együtt mégegyszer felüti a fejét, de ideje lejárt. Ezzel szemben a legismertebb, legönállóbb romantikus költők és művészek — itt elsősorban Byronra, Shelleyre, Lamartinera, V. Hugora, Berliozra, Delacroixra gondolok — idejében megteszik a döntő lépést a forradalmi romantikáig, a kor egyik legnagyobb lírikusa, Heine, pedig romantikus kezdeteit levetkőzve, hamarosan eljut a realizmusig.

Petőfi ebben a vonatkozásban is a legszerencsésebb helyzetben van.

A magyar romantika sajátos magyar jelenség, de természetesen éppolyan kevésbé szigetelhető el az átfogó európai mozgalomtól, mint a magyar kapitalizmus fejlődése a nyugat-európaiktól. Mégis egészen más bázisban gyökerезik; mindaz, ami a nyugati romantikák előzményei közé tartozik, így a polgári felvilágosodás és klasszicizmus, összefonódik benne a nemzeti nyelvért és függetlenségért, a politikai reformokért folytatott küzdelemmel; költői, írói, olvasói jórészt a reform-kor haladó nemességéből kerülnek ki, ami eleve meghatározza látókörét és távlatait: de jellegzetes magyar vonás benne az is, hogy, — a Kisfaludy Sándor-típust nem tekintve, ő- és középkor látomásai-ban csak kevés vagy semmi nyoma a restaurációs szándéknak. S legnagyobb képviselője, Vörösmarty, úgyszólván törés nélkül jut el a romantikától a leghaladóbb, legtisztább politikai humanizmusig. Petőfi érzelmileg a legelnyomottabb osztállyal azonosítja magát, amelynek történeti emlékezetét nem táplálja hiteles írott forrás, hanem legjobb esetben néhány nemzedéknyi időre terjedő élő szájhagyomány. Petőfinek nem kell szakítania a rendi társadalommal, őt nem kötelezik e társadalom hagyományai és korlátai. Azt hiszem, magyar és európai kortársai között ebben az időpontban nem akadt senki, aki ilyen vallomással állna a világ elé:

*En jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám.*

Aki így gondolkozik, az gyökeresen leszámolt a múlttal s csak a jelenben s a jövőnek él. Ez a magatartás azonban korántsem jelenti azt, hogy

Petőfi megtagadja a történelmet, csak éppen másképp viszonylik hozzá, mint például a régi szabású romantika. Történeti, sőt világtörténeti és világforradalmi kategóriákban gondolkozik: csak azt tagadja meg a történelemben, ami erejét vesztette, anakronizmusként nyúlik bele a jelenbe, ami gátolja személyi szabadságharcát, de elfogadja, ami támogatja ebben a harcban, ami segít szétrombolni a régit, a feudális bázist. Ebből a célból mozgósítja a történelem erőit. Petőfi legitimitása a szabadság. Családfáját a világszabadság hősei alkotják. Ezért azonosíthatja magát fenntartás nélkül valamennyiükkel, Cassiussal, Tell Vilmoossal, Desmoulin Camillel, Dózsával olyan mértékben, mint rajta kívül senki más. A romantikában, amelynek szükségszerűen a történeti múlt a második hazája, szintén csak a hamis illuzionizmust és a reakciós törekvéseket tagadja meg. S már ő is vallja azt az igazságot, amelyet legnagyobb lírikus kortársa, Heine fogalmazott meg a legvilágosabban: az éjszaka nem bitorolhatja a nappal, a halál az élet szerepét; „aki meghalt, annak a sírban a helye”.

Petőfi huszonegy éves, amikor megírja a „János vitéz”. Ekkor áll legközelebb a romantika délköréhez. Még nem zárult le belső vitánk a „János vitéz” igazi értelméről és irodalomtörténeti helyéről. Meggyőződésem szerint nagy mértékben elősegítené a kérdés végleges tisztázását, ha egyszer felderítők a mindmáig felderítetlen eszmei szálakat, amelyeket az optimista mese-époszt látszólag pesszimista és realista ellenvilágához, az „Apostol”-hoz fűzik. Mostani összefüggésünkben inkább arra szorítokozom, hogy egyszer végre megmutassam, mi a „János vitéz” egykorú, időszerű európai távlata, ami természetesen nem történhetik meg anélkül, hogy ne érintsem a belső vonatkozásokat. Annyi bizonyos, a „János vitéz” igazi jelentőségét elhomályosították bent a félreértések hosszú sora, kint az elégtelen fordítások. Ma már nincs komoly kutató, még folklórlista sem, aki ezt a jelentőséget kizáróan a költemény tárgyában látná: kerete, menete, technikája adva van hősének mesei eleveelrendelésével, ha úgy tetszik, a Gilgames-eposz, az Odysseus-, a Szindbád-típus s a világirodalom megszámlálhatatlan tündérvölgyei és ellentündérvölgyei óta. A forráskérdésnek ma már csak másodrendű fontosságot tulajdonítunk. Hiszen a mesekutatás mai állását és apparátusát tekintve, nem nehéz kimutatni, mi származik az élő néphagyományokból s mi a „magsabbrendű” irodalomból. Nem kellett hozzá más, mint a fiatal Petőfi készsége, hogy magába fogadja az egész gazdag anyagból azt, ami megközelíthető volt a számára. Csakhogy, s ezt ma már felesleges megállapítani, itt többről van szó, mint egyszerű tárgyválasztásról, szerencsés találatról, vagy ahogyan évekkal ezelőtt mondták mesei „attitűd”-ről. Elég ha arra utalunk, hogy Petőfi választott hősét Tündérországba küldi királynak, maga pedig Pesten marad gondjaival, hogy a látszólag teljesen apolitikus „János vitéz”-t 1844. utolsó hónapjában, a maga művészi kibontakozásának, radikalizálódásának izgatott időpontjában, körülbelül ugyanakkor írta, amikor tiszteletlen evo-

kációját V. Ferdinándhoz vagy a még jóval tiszteletlenebb és lázítóbb versét a „Királyok ellen” s benne olyan sorokat, amelyeket előtte aligha írt még le magyar költő. Türelmetlenségének, radikálizálódásának egyik oka, hogy be kell látnia: programja, a magyar nép politikai felszabadítása és humanizálása, morális felemelése a fennálló társadalmi és politikai rend alapján nem valósítható meg, ezért elébe vágva az időnek, megvalósítja a megvalósíthatatlant, ott ahol ennek semmi akadálya: mesei-utopisztikus feltételek között. (Ezeket a sorokat évekkel ezelőtt írtam le). Valóban úgy van, ahogyan SÓTÉR ISTVÁN látja a magyar romantikáról szóló előadásában: „A nem-mesei környezetben, pl. az 1844-es Magyarország valóságos környezetében — a felemelkedő, diadalmaskodó népi hőst vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak a legkülöncebb romantika alkalmazásával lehetett volna akkor még bemutatni. A népmesei környezetben azonban János vitéz cselekedetei, hőstettei: természetesek, valóságosak. És ami a legfontosabb: mind maga az egész történet s mind a cselekmény — a legmélyebb történelem-társadalmi valóság kifejezése.” Amikor elfogadom Sótér értelmezését, egyúttal tovább is mennek egy lépéssel: a „János vitéz” nem menekülés a valóság megoldhatatlan problémái elől, nem menekülés a mesébe és a csodába. Petőfi a mindennapi, megszokott és egyelőre még meggyőzhetetlen realitásból egyszerűen átlép egy másfajta realitásba, amely szokatlanabb, de lényegében az igazi realitás anyagából épült s nem kevésbé pozitív és meggyőző. Akárcsak a népmesében, elmosódnak a kétfajta realitás határai. Csak egy ponton különböznek egymástól, de ez a különbség egy egész világot jelent: ami az egyik realitás törvényei szerint lehetetlen, az a másikban megvalósítható. Petőfi alakjai nem vendégszerepelnél járnak hol az egyikbe, hol a másikba, ahogyan az abszolút romantikában szokás, úgy hogy a végén azt sem tudják, melyik az igazi hazájuk s mi az igazi anyanyelvük, hol válik el az álom a valóságtól. (Itt elsősorban a német Hoffmanura s az osztrák-német Raimundra gondolok). Ilyenformán itt is, ott is gyökértelenek és hontalanok. Petőfi viszont birtokába veszi az egész tündérvilágot, rémeivel, kísérteteivel együtt, meseföldrajzot, meseóceánt, mesetörténelmet, boszorkányságot, Operenciát, mint akinek természetes joga van hozzá. De ugyanakkor érintetlen hagyja a mese eredendő szerepét, az anyagi javakat termelő nép világát, félelmeit, viszonyát halálhoz és túlvilághoz, a természet érthetetlen jelenségeihez, továbbá azt, hogy a mese ne csak tükrözze, hanem teljesítse is a nép álmait és vágyait s hogy ugyanakkor korrektúra is legyen egy olyan valóságnak, ahol a szegény ember hiába remél jóvátételt és igazságot. A csoda itt nem kívülről vagy felülről avatkozik bele az ember életébe, hanem hozzá tartozik társadalmi létéhez. Tudatának alkotó, de egyúttal a mesei eposz koncepciójának formáló eleme. Innen van, hogy János vitézék mindenütt szilárd, meghitt talajt éreznek a lábuk alatt, az Óriások országában, az Operencián túl, akárcsak odahaza Magyarországon. „Ha meggondoljuk”, írtam „Petőfi belép a világiro-

dalomba” című tanulmányomban (1953) „milyen apparátust milyen pátoszt, képzeletet mozgósítanak az utolsó „nagy” romantikusok, hogy a kapitalizmussal, a természeti törvénnyel szemben még egyszer megment-sék a „lelküket”, illúzióikat, az irreális csodát, sokszor fájdalmas iróniával leplezve kudarcaikat; ha meggondoljuk, hogy az európai romantika utolsó szabad erdei dalában, Heine „Atta Troll”-jában, hogyan zsugorodik a romantika minden varázsa egyetlen holdfényes kísérteti látomássá, amely nem tart tovább egy pireneusi éjtszakánál; ha meggondoljuk, hogy a romantikus csoda és mese egyik főcélja, hogy elterelje a figyelmet a valóságtól, az osztálytársadalom ellentmondásaitól s így a politikai reakciót támogatja; ha meggondoljuk, mennyi kétely közepette, majdnem illúziók nélkül lépi át Csongor a magyar költészet legszebb tündérvölgyének határát, kirekesztve belőle a vaskosan reális Balga-világot; egyszóval: ha mindezt meggondoljuk, csak akkor látjuk igazán, hogy a régi romantika csodája egy menthetetlenül halálraítélt világ utolsó szép megnyilatkozása volt, a „János vitéz” csodáiban és mesés kalandjaiban viszont egy felemelkedő nép fiatal költőjének diadalmas partraszállása, a sötétség és maradiság erőivel vívott első diadalmas harca tükröződik. Sem a korai, sem a kései romantika nem ismeri a népi meseeposznak ezt a fajtáját.” Mialatt Petőfi körül már-már befejeződött a világ „varázstalanítása”, a történelemből kiűzik a mítoszt, mindenki kiábrándult a meséből és mesei csodából, költők és olvasók filozófiai és politikai utópiákkal kárpótolják magukat vesztett illúzióikért, gyermekkoruk elsüllyedt paradicsomáért a magánélet abszolút csendjébe, nihilizmusba és pesszimizmusba menekülnek. Petőfi még egyszer reprodukálja a mesei csodát és nyelvét, kétely, fölény nélkül, mintha ez a nyelv csak folytatása volna a megszokott hétköznapiak, olyan optimizmussal, amelyhez foghatót nem ismert a romantika.

MARX veti fel egyízben azt a kérdést, vajon a természetnek és a társadalmi viszonyoknak az a szemlélete, amely a görög mitológiának és így a görög művészetnek is alapja, összeegyeztethető-e az automatikus fonógépekkel, vasutakkal, mozdonyokkal és elektromos távírókkal. Hiszen minden mitológia a képzeletben és a képzelet erején győzi le az összes természeti erőket, így uralkodik rajtuk és így formálja őket, s ezért eltűnik, mihelyt a valóságos uralom leváltja a képzeletbelit . . . A görög művészet feltételezi a görög mitológiát, azt, hogy a népképzelet öntudatlan művészi módon már feldolgozta a természetet és a társadalmi formát. — Azt hisszük, hogy Marx felismerése a mesére is érvényes, amely nem egy vonatkozásban rokon a mítosszal, s érvényes egy olyan költészetre is, amelynek anyaga és arzenálja a mese, tehát Petőfi meseeposzára is. Hiszen nem egy mesének az emberiség társadalmi gyermekkorát, a társadalmi fejlődésnek rég meghaladott formáit örökítette meg. S csakis egy Petőfi-szerű mélységesen népi s mélységesen művészi lángelmének adatott meg, hogy még egyszer megújítsa és hihetővé

tudja tenni a mesevilágot s a mese, csodát. Éppen ezért nem lehet eléggé kiemelni, hogy Petőfi ezzel — egy kivétel híján — egyedül áll kora világ-irodalmában.

Ez a kivétel Nyekraszov híres költeménye „Ki él boldogan Oroszországban?” Igaz, a csoda csak egyik indító eleme a hatalmas orosz költemény koncepciójának, de az a teljesen hitelt érdemlő mód, ahogyan a mesei csoda beavatkozik hét kisparaszt életébe, s mintha ez csak a legtermészetesebb dolog volna a világon, lehetővé teszi számukra, hogy boldog embert keresve, bejárják Oroszországot, rokon Petőfi költői-reális módszerével. De ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a két költő s a két költemény közötti áthidalhatatlan különbségről sem: Semmiesetre sem lehet közömbös, hogy Petőfi a mesei világot reálisan, ugyanakkor némileg mesei, azaz irreális külsőségek között ábrázolja a valóságot, — különben a „János vitéz” megszűnnék mesei eposz lenni. Nyekraszovot viszont nem fészélyezi, nem köti semmiféle mesei külsőség, ezért is válhatott költeménye a jobbagyfelszabadítás körüli orosz élet igazi enciklopédiájává. (Mellesleg: Nyekraszov az első orosz költők közé tartozik, akik megismerkedtek Petőfivel.)

Az a sokszor kiemelt tény, hogy Petőfi talált gyermeknek, szegény juhászbojtárnak tündérkirályságot, örök ifjúságot juttat osztályrészül, magában még nem volna forradalmi lépés, hiszen ez hozzátartozik a népmesei hagyományhoz. Viszont: az már valóban forradalmi lépés számba megy, hogy János vitéz minden népmesei hagyománnyal ellentétben kikoszorúzza a királylány kezét s a magáéval azonos sorsú árva parasztlánnyal osztja meg királyságát. Ezzel János vitéz teljesítette utopisztikus történeti küldetését: szakított a múlttal, a maga személyében jogaiba iktatta a jognélküli népet s a költő intenciójának megfelelően végrehajtotta osztályának erkölcsi-politikai rangemelését. De nem kevésbé merész Petőfinek az a lépése, hogy amikor eposzi távlatot ad a mesének s parasztfiúra ruházza az eposzi hős funkcióját, gyökeresen szakít azzal a megrögzött elmélettel és gyakorlattal, amely szerint — akár klasszicisztikus vagy romantikus eposzról van szó, a travesztia vagy paródia eseteit kivéve, — ez a funkció csak az uralkodó osztályok képviselőit — fejedelmet, lovagot, nemes urat, — illeti meg.

Hogy ne maradjunk elvont légüres térben, néhány reprezentatív európai példán szeretném megmutatni a „János vitéz” világirodalmi jelentőségét. Igaz, az egyik formája szerint regény, a másik dráma, de témájukat, időszámításukat, helyesebben időnkívüli jellegüket és céltakat tekintve a mese kategóriájába tartoznak s ebben rokonai a magyar „Csongor és Tündé”-nek, de a „János vitéz”-nek is. Elöljáróban meg kell jegyezmem, hogy nem kergetek sem felszínes analógiákat, sem céltalan motivális hasonlóságokat.

Friedrich Novalis a korai német romantika problematikus költői között is a legproblematicusabb.

Érdekes feladat volna megmutatni, ami mindeddig nem történt meg, hogyan lett a forradalommal rokonszenvező és Goetheért lelkesedő fiatal költőből ellenforradalmár és Goethe romantikus ellenzékének egyik legszenvedélyesebb tagja a protestánsból, a felvilágosodás tanítványából, a szakképzett geológusból a reformáció és minden felvilágosodás ellensége, idealista, a reakciós középkor-ideológia egyik főtámasza. Mindehhez tudni kell, hogy egy győztes forradalom után vagyunk, amelyből Németországnak — Marx szerint — csak az ellenforradalom, a pánikhangulat s a biztonságérzet megrendülése jutott. Olyan helyzet ez, amikor egy egész nép hitvallása: most már csak a csoda segíthet. Itt van Novalis páfordulásainak nyitja s nagy meseregényének a „Heinrich von Ofterdingen”-nek a forrásvidéke. Többek között Novalisra gondoltunk, amikor azokról az írókról beszéltünk, akik az utópia teljességével kárpótolják magukat az elveszett aranykorért, ebben az esetben a forradalommal megszűnt biztonságérzetért. Az „Ofterdingen” úgy indul, mint egy szabályos német fejlődési regény, egy fiatal költő kibontakozásának regénye, de aztán a reális polgári valóság, Goethe „Wilhelm Meister”-ének valósága váratlanul átcsap az irrealitás, a romantika világába. Innen kezdve Novalis — Ofterdingen élete képzelt élet a csodában. S ha valahol, itt válik kézzel foghatóvá: hogyan hamisítja meg az idealista a valóságot, hogyan állítja fejtetőre, hogy végül teljesen megsemmisítse. A természeti törvény érvénye megszűnt, az élet egyetlen törvénye: zűrzavar és anarchia. A Novalis regénye csak egy a sok közül. Éppen azért ideje levonni a tanulságot: Petőfi mesei külsőségek között is mindvégig megmarad realistának s meséjének eposzi, sőt történeti távlatokat ad, Novalis a valóságot lefokozza s kiszolgáltatja irreális álmainak, regényének mesei távlatot ad, sőt ha befejezi, teljesen meseivé alakította volna át. Novalis hőséneke is meghal a kedvese, ő is feltámasztja halottaiból egy virággal, amely azonban nem a reális élet reális rózsája, hanem a romantika kék álomvirága. Petőfi a maga kiolthatatlan optimizmusát adja útravalóul János vitéznek, Novalis fiatal alakmásának vállára rakja mélabúját, halálos gondjait. Pedig mennyi a hasonló mozzanat a két hős útjában s abban a folklór-anyagban, amelyből ott egy vágyva-vágyott szabadságharc és egy nemzeti újjászületés, itt pedig egy nagy nemzeti válság tükre épült. De még nem rögzítettük a két mű legjellegzetesebb ellentétét.

Ha nem tévedek, a magyar Petőfi-kutatás mindeddig nem vette észre, hogy a „János vitéz”-nek van egy részlete, amelyet bátran úgy tekinthetünk, mint Petőfi hitvallását a felvilágosodás programja mellett, amelynek tántoríthatatlan híve volt s az is maradt. János vitéz az óriások országából jövet, a sötétség országába érkezik. Itt, a tartomány kellős közepében tartják országgyűlésüket a boszorkányok. János vitéz előveszi sípját s idehívja

óriásait, akik sorra megölik a boszorkányokat. Ilus mostohájával ő maga végez.

*Legnevezetesebb a dologban az volt,
Hogy valahányszor egy-egy boszorkány megholt,
Mindannyiszor oszlott az égnek homálya.
S derült lassanként a sötétség országa.*

*Sötétség országa kiderült végképpen
Örökös homálynak napfény leit helyében,
János vitéz pedig rakatott nagy vüzet,
A tűz minden seprőt hamuvá égetett.*

Ennek a jelenetnek pontosan az ellenkezőjét látnók, ha Novalis befejezi regényét. Ránkmaradt vázлата szerint, Heinrich mélyvízben aranykulcsot talál, kinyitja vele Csodaországot, ahol először csengő fává, majd aranykossá változik s végül újra visszanyeri eredeti alakját. „A mesevilág megmutatkozik, a maga teljességében, az igazi világ pedig meseinek tetszik.” S míg János vitéz megalapítja az örök fény birodalmát, H. elpusztítja a felvilágosodás jelképét, a napot, s megalapítja az álomboldogság irreális, naptalan birodalmát.

Csak röviden érintem a leghíresebb svéd romantikust, Per Daniel Atterboomot, noha a „Bolodogság szigete” c. hatalmas drámája Novalis regényénél is alkalmasabb arra, hogy kidomborítsa, mi a „János vitéz” eszmei — politikai mondanivalója a világirodalom számára. Hiába a romantika minden illúziója s a szépség birodalma, össze kell omlania, ha szembe helyezkedik az olyan ellenállhatatlan erővel, amilyen a francia forradalom.

S végül hadd igazolja ugyanaz a beteg, pesszimista Heine, akinek egyik utolsó költői élménye éppen Petőfi volt, azt a tételünket, hogy a régi romantika csodája a menthetetlenül halálra ítélt polgári világ szép, de végső, a „János vitéz” pedig egy születendő új világ első megnyilatkozása volt. Heine, az érzéki földi paradicsom nagy költője, aki a romantikától való elszakadása után már csak néha s akkor is csak rövid időre s abban a tudatban idézi fel a mesei vagy romantikus csodát, hogy mindez nem egyéb hazajáró kísértetnél vagy hitelét vesztett szép káprázatnál. Ezt teszi egyik kései versében, amelyben az öreg Don Juan Ponce de Leon, az egykori hódító és felfedező, elindul hajóján megkeresni Bimini csodaszigetét s rajta az örök ifjúság forrását. De mielőtt megtalálná, meghal. Az örök ifjúság forrása helyett kénytelen beérni az örök felejtés vizé vel. Minden földi szépségnek és hősiségnek az a földi sorsa, hogy rossz véget érjen: ez Heine utolsó verskötetének, a „Romanzeró”-nak s a polgári forradalom bukott hőseinek felismerése. Az ember addig

meg nem halhat, amíg boldog nem volt : ez a forradalmat váró Petőfi hitvallása.

Más helyen részletesen foglalkozunk azzal, milyen szerepet tölt be Petőfi a hagyományos európai Magyarország és a magyarságkép deromantizálásában. Ez a szerep éppen a „János vitéz”-zel kezdődik. Itt arra a ma is érvényes megkülönböztetésre kell gondolnunk, amelyet két tipikus emberiművészi magatartás és gyakorlat, a naiv és szentimentális típus között látható. Az egyik fajta akár akarja, akár nem, mindig a valóságot tükrözi meggyőző erővel, a másik — sokszor intenciója ellenére — sem tud elfogulatlan maradni a valósággal szemben, amely mindig csak érzelmeinek, vágyainak, ábrándjainak tükörképe vagy utópiáinak színhelye. Hiába a legtöbb romantikus, vagy politikai költő rokonérzése : Magyarorszáruk mindvégig egy többé-kevésbé érzelmesen átalakított, atmoszferikusan szétfolyó Magyarország marad. A „János vitéz”-ben viszont Magyarország, a magyar puszták és azok a típusok (juhász, haramia, huszár), amelyek a legteljesebben romantizálódtak, egyszer s mindenkorra megszabadulnak romantikus közelmúltjuktól : a dekoratív magyarságból igazi magyarság lett.

Amikor Kertbeny a szabadságharc összeomlása után hozzáfog a „János vitéz” fordításához, még alig jutott túl az első terminológiai kísérleteken és nehézségeken. Emellett a „János vitéz” igazi jelentőségét épp olyan kevésbé látja, mint kortársainak nagy része. „A költemény úgy hat, mint egy kigöngyölődő képszalag. Hőse a juhász, betyár, huszár, királyfi alakjában bontakozik ki előttünk, olyan helyzetekben, amelyeket annyira szeret a magyar nép,” írja fordításának előszavában („Der Held János.” Ein Bauernmärchen. Stuttgart, 1850.). — „Érthető, hogy bensőséges hatást tett a magyar olvasóra, aki ujjongva fogadta a vitéz huszár kalandjait. Hiszen a világ első huszárja magyar volt, s ha ezt a nemes nemzetet kiirtanák, vele pusztulna az utolsó igazi huszár ; mert ahol Európában előkerül, ott merő utáztatásról van szó.” Kertbeny érzi, hogy egy szokatlan, idegen világba vezet olvasóját. Ezért kéri, fogadja barátságosan a költeményt s olvassa mindaddig, amíg meg nem barátkozik az érthetlenségekkel, mert utána minden mást „kellemes”-nek fog találni. Kertbeny valósággal fejest ugrik a fordításba, de szeretné úgy feltüntetni a dolgot, mintha darabos, esetlen nyelvvel csak a végletes hűség elvét követné s a „János vitéz”-t eredeti színezetével együtt tolmácsolná, holott egyszerűen az ő nyelvi-terminológiai esetlenségéről és elégtelenségéről van szó. Már az a tény, hogy Petőfi természetes lejtésű rímes alexandrinusait a német költészet spanyol divatját követve, rímtelen négyes trocheusokra cseréli nemcsak a vers formáját, hanem érületi tartalmát is megváltoztatja. Meghamisítja „tempó”-ját, amely nem ismer hajsztát és sietséget, mindig mindenre ráér, szeretettel merül el minden reális részletbe, nem beszélve arról, hogy Kertbenyből hiányoznak a német trocheus művészi kezelésének feltételei. Kertbeny azzal próbálja megközelíteni Petőfi nyelvi realizmusát,

hogy lehetőleg szószerint fordítja, ami persze csak újabb balfogásnak bizonyul. Petőfi csodálatos mesei világképéből sokszor nem marad más, csak a nyers mesei anyag. Kertbeny később maga is belátja tévedését. Amikor tíz év múlva újra lefordítja a költeményt, megtartja az eredeti versformát s amellett mélyebb belső húségre törekszik. Értelmezésében is jobban megközelíti Petőfi intencióját...” A János vitéz kifejezetten népmese, tősgyökeresen magyar népmese, noha a költő leleménye, szemlélete, képzeletvilága, elbeszélő modora, egész apparátusa, szellemei és kísértetei a legkisebb vonásukig az eredeti magyar mesekincshez tartoznak. Első hat éneke elragadó idill, bájos falusi történet, hazai földön, falusi környezetben, tehát mindenesetre egészen természetesen, emberileg, nappali fényben bonyolódik le. Jancsi juhászlegény, semmi más, Iluska pedig még alig a kedvese, inkább félig a húga. Most azonban átlépi szülőfaluja határát s átmegegy a pusztán, amely az ő szemében a nagy világ első külső övezete. Micsoda csodálatos, mindössze néhány vonással rajzolt természeti kép ez! A puszta szélén kezdődik az ismeretlen nagyvilág, az erdő. Ha pedig erdő, akkor a magyar nép benépesíti haramiával, mégpedig nem is eggyel, hanem mindjárt egy tucattal, de valamennyien rendszeretők, tisztelik a személyes bátorságot, tulajdonképpen inkább kedélyes szegénylegények, semmint gazfickók, mindenesetre szörnyű félelmet keltenek az emberben s természetesen erkölcsi ellenérzést váltanak ki belőle. A vándor kiállja a veszedelmes próbát, s most már nyitva előtte a tág, széles világ. De hogyan is képzelel el a magyar fiú ezt a nagy, tág, széles világot? Iskolában tanult földrajznak persze semmi nyoma, — a parasztfiú hírből sem ismeri az iskolát. Az idegen nagyvilág tehát olyan, amilyennek egy Olaszországból vagy Ausztriából hazatérő obsitos, a kántor, a házaló zsidó, drótostót elbeszélései nyomán képzelel, összekeverve mindezt a törökökről és tatárokról szóló történeti hagyományokkal!... A magyar fiú az idegen világot természetesen a maga magyar észjárása szerint rendez be, huszárokkal, török katonákkal népesíti be, elhelyezi benne Tótországot, Lengyelországot, Indiát, Franciaországot, amely 1711 óta Rákóczi menedéke, — ebben a világban mintegy maguktól adódnak a katonai lódítások, a királyok és hercegnők úgy viselkednek, ahogyan a népmesében szokás, maguk fényesítik cipőjüket, a maguk kezével főznek. De még mindig reális talajon állnak, amikor azonban a hős elhagyja a szárazföldet s a mérhetetlen tengerre száll, a mesei lények birodalmába lép, — e lények első képviselője a griff. A magyar fiú egyre újból hazakivánczol. Odisszeuszi útjának első fejezete tehát azzal zárul, hogy hazatér. Itt aztán minden újra realiztikus és természetes, Iluska katasztrófája előzményeivel és következményeivel együtt. A fiú férfivá érkezik, valóságos bolygó zsidó módjára cél nélkül járja a világot, egyszerűen mert nem tud többé megállapodni sehol. Csak most lép a mesevilág tulajdonképpeni földjére. Hisz az óriásokban és boszorkányokban, de itt is minden színmagyar, s a költő csak azzal árulja el magát, hogy szimbolikusan kikerekíti a népi

anyagot, morális tulajdonságokkal hozva kapcsolatba az árnyékot és a fényt. Mielőtt a hős elhagyja a földet, ezúttal másodízben, még egyszer visszatér a reális életbe, elalszik a temetőben, ahol megjelenik neki elhunyt kedvese. Erre örökre búcsút mond a valóságos világnak, a költő megmutatja neki a természet egész pompáját és nagyszerűségét, a végtelen tengert, a felkelő napot — ennek a jelenetnek nincsen párja a világirodalomban —, aztán továbbvisz az útja az Operenciás tengeren is túlra, amely mint „a világ vége” olyan nagy szerepet játszik a magyar mesékben. A hős elvész a távol ködében, az olvasó szeme már alig tudja követni, mire hirtelen kibontakozik előtte Tündérország varázsa —, vakítóan költői kép. Ezzel fejeződik be a költemény”. („Erzählende Dichtungen von Alexander Petőfi.” München, 1860.).

A mélyebb megértés terminológiailag is érezteti a hatását: az új fordítás természetesebb, Petőfi-szerűbb, persze Kertbeny nyelvi tudásának és költői gyakorlatának korlátain belül. A fordítás harmadik, javított változata („Sechzehn Dichtungen”, Prag u. Leipzig, 1866.) csak vers- és rímtechnikailag jelent haladást a másodikhoz képest.

Kertbeny fordítása és bevezetése ismertette meg Európát egy eddig nem is sejtett mesei világgal. Amikor Saint-René Taillandier 1851-ben Petőfit bemutatja a franciáknak, úgyszólván teljesen Kertbeny német „János vitéz”-e s lelkesedése alapján rajzolja meg a képét. Az a népiességi hullám, amely éppen a szabadságharc táján újra előnti egész Európát, kedvezően befolyásolja Petőfi recepcióját, főleg Franciaországban, ahol a romantikus s hellenizáló költők közös ellenzéke az egyszerűséghez, természetességhez, a népihez való visszatéréstől várja a költészet megújulását. Akárcsak Petőfi lírájának, a „János vitéz”-nek is ez a mozgalom készíti elő kedvező fogadtatását. S nem véletlen, hogy ugyanaz a Saint-René Taillandier fedezi fel a János vitézt, aki egy életen keresztül azért harcol, hogy közelebb hozza egymáshoz s költészetük révén megismertesse egymással Európa népeit, s aki az új provençal költészet első francia méltatója. Eleinte azt látja benne, amit Kertbeny bevezetése láttat vele, az „épopée populairet”-t, de később, amikor aztán újra csak Kertbeny fordításában, Petőfi lírai verseivel is megismerkedik, ugyan még mindig első Petőfi-élményének, a „János vitéz”-nek hatása alatt áll, csak hogy magát a költőt már a magyar történelem összefüggésében próbálja megérteni s a „János vitéz”-ből kielemezni ennek igazi értelmét, a magyar nép sorsát, a magyar-török harcok, a védőbástya-metaphora emlékét, a hősből pedig az örök magyar nosztalgiát. De itt már nem Kertbeny, hanem Pulszky Teréz kalauzolja.

Pulszky Teréz, Pulszky Ferenc felesége, mint közvetlen szemtanú és kortárs, férje oldalán élte végig a szabadságharcot. Világos után Londonba költöznek. Házuk a magyar emigráció egyik fontos politikai és szellemi középontja. Pulszky Teréz „Visszaemlékezései”, amelyek 1850-ben jelentek meg angol és német nyelven, inkább csak kortörténet, hiteles okmánytár hatását

teszik az olvasóra. Aránylag kevés bennük a személyes, élményszerű vonatkozás. Lényegében Európának szóló jószándékú, felvilágosító propagandáikat a magyar ügy, elsősorban Kossuth mellett, amilyenek akkoriban százával jelennek meg a nemzetközi könyvpiacon. A munka jellegét elárulja bevezetése, — amelyben Pulszky Ferenc Magyarország történetét ismerteti. S nyilván az ő felfogását tükrözi, amit felesége az osztrák és magyar politikai élet szereplőiről, a szabadságharc magyar és európai jelentőségéről ír.

Pulszky Teréz, bécsi bankár lánya, irodalmi ismeretét s ízlését abban a nagypolgári bécsi környezetben szerezte, amelyet még mindig kötelez a weimari klasszicizmus, az udvari kultúra, elpolgáriásodott romantika. Úgy szólván véletlenül, akarata ellenére nő bele a politikába, fenntartással fogádvá progressziót, forradalmat. Férje nélkül aligha jut el a magyar események megértéséhez. Az új magyar irodalmat alig veszi észre. (Egy ízben Vörösmarty „Szózat” át idézi német fordításban). Petőfihez, a plebejushoz és a forradal márhoz, óvatosan, disztanciát tartva, inkább csak fokozódó népszerűségének, politikai szerepének hatása alatt közeledik. Mindössze néhány lapot szentel neki — ez is magán viseli férje irányításának félreismerhetetlen nyomait. — Mint a legtöbb korai Petőfi-képben, az övében is a valóság keveredik a legendával. Amikor felsorolja a proskribáltak jegyzékére került katonákat és politikusokat, feltűnőnek találja, hogy Petőfi is közöttük van. Az osztrákok nyilván felismerték jelentőségét. Schlick tábornok köröző levele minden bizonnyal a költő géniuszának akart áldozni. Petőfi nem volt sem követ, sem kormánybiztos, sem újságíró, de nevét jól ismerték országszerte, mindenki büszkén emlegette a költőt, aki még nem volt huszonöt éves, de máris a legnagyobb népszerűségnek örvendett. Első fellépését a kritika kissé szigorúan fogadta, Petőfi viszont telítve volt az autodidaktákat jellemző érzékenységgel, volt benne valami a puszták fiainak nyerseségéből, de verseit át meg átjárta a természet eleven lehelete. A puszták egyszerű hangjai úgy hatottak Pest mesterkelt ízlésű társaságára, mint Burns mély érzésű dalai a múlt század angol lírájára. Gyakran szemére vetették formátlanságát s néhány jelentéktelen versét. A költő ezekre a jól megokolt, de gyakran gyűlölettől sugallt támadásokra nagyon „tudománytalan” formában válaszolt, különös módon egyesítve tapasztalatlanságát a félreismert lánghoz büszkeségével. Egyik novellájából (?) kiderült, hogy nincs társadalmi kultúrája, hogy nem ismeri azt a társaságot, amelyről ír. Egyébként öltözködése összhangban állt fogalmaival, semmi áron sem viselt volna fecskéfarkú frakkot, nyakkendő, kesztyűt vagy keskeny karimájú, magas tetejű kalapot. Ezek a sajátságai távol tartották az előkelő pesti társaságtól.

De verseinek kedves, természetes hangja, formája ismertté és népszerűvé tette a nevét; engedett érdességéből, szeretetreméltó lányt vett feleségül, kissé megbékült a francia divat ízléstelenségével, de továbbra is esküdt ellensége maradt a nyakkendőnek. Részt vesz a politikai életben (március 15.).

Ellenzéke a hivatalos kormánypolitikának. Megalkuvást nem ismerő republikánus. Pártjelvénye a vörös toll. Izgat a köztársaság mellett. De kisebbségben marad s elveivel maga rekeszti ki magát a politikai érvényesülésből. Nem választják meg képviselőnek, noha dalait úr és paraszt egyaránt énekli. Amikor kitör a harc, katonának áll, — Bem seregében harcol, de ha nicsen kard a kezében, ha nem ül lovon, verseket ír a szabadságról, kedves hőseit, Bemet, dicsőítve bennük. Bem volt az egyetlen ember, aki elnézte neki, hogy gyűlöli a nyakkendőt. Szabályellenes magatartása miatt összeütközésbe kerül Mészáros hadügyminiszterrel s keserű epigrammával áll bosszút rajta. Az utolsó ütközetben nyomavész. Nem tudni, elesett-e, vagy pedig osztozott azoknak a honvédeknek sorsában, akik sebesülten Erdélyben maradtak s akiket a sós tavakba dobtak, vagy lehet, hogy álruhában bújdosik Magyarországon, csak alkalomra vár, hogy csatlakozzék Törökországban visszatartott barátaihoz vagy hogy utolérhesse azokat, akik Anglia vendégszerető partjára léphettek.

Pulszky Teréz „Visszaemlékezései”-vel egyidőben állítja össze, de csak a következő évben (1851.) adja ki két kötetben, angolul és németül, magyar mondait és elbeszéléseit. Bettina Brentano-Arnimnak, Magyarország és Petőfi rajongó tisztelőjének ajánlja őket. Az ajánlásban utal a mondák és elbeszélések eredetijére és jellegére: Üvegházi növények, illatjuk nincs, nem a hazai pusztán szedte, hanem a számkivetés országában, emlékezetből vetette papírra őket. Valóban csupa történeti, helyi, irodalmi monda, legenda, trufa, a világirodalom különböző tájairól és forrásaiból. . . Egyetlen meseszerű elemekből összeszerkesztett darabja („Vogel Goldschweif”) is inkább travesztált, semmint igazi mese, komikus célzásaival viszont E. Th. A. Hoffmann vagy Clemens Brentanót idézi. (Az irodalomtörténést érdekelni fogják Pan Twardowszkiról, a lengyel Faustról, az erdélyi Klingsorról szóló elbeszélések, vagy a Garay-féle „Obsitos” prózai változata stb.). E könyvhöz is Pulszky Ferenc írt — a Grimm testvérekre hivatkozva — tudós bevezetést a mesék és mondák mitológiai hátteréről és szimbolikus értelméről. Alighanem Pulszky tudományából származik az is, amit felesége a „János vitéz” nyugati-keleti rokonságáról mond. Lényegében folklorisztikus apparátusán van a hangsúly (az idegen analógiák között szerepel pl. Tannhäuser, a dán Holger), úgy hogy Petőfinek s a „János vitéz”-nek nem sok hely jut a tanulmányban. Erről a kívánságról viszont ugyanazt kell mondanunk, amit a „Visszaemlékezések” Petőfiképeiről: aránylag megértőbb, mint a „János vitéz” legtöbb egykorú méltatása, s egyenesen preformálja Saint-René Taillandier „János vitéz”-értelmezését. — A „János vitéz” eszerint hű képe a magyar parasztéletnek vagy parasztképzletnek. Úgy indul, mint valami egyszerű falusi történet, igaz, állapítja meg P.-né, Petőfi lélektanilag nem olyan mély, mint Auerbach vagy George Sand, ezzel szemben itt vannak híven, eleven természeti érzékkel vázolt igazi képei és epizódjai, a tiszai síkság jellegzetes természeti jelenségei-

nek keretében. A táj nem élettelen járulék, hanem szerves része a költeménynek. János nem marad meg juhászok alsórendű légkörében, hanem katonának áll, s Petőfi itt elbeszéli a magyar obsitos huszár hazudozásait. A magyar huszár földrajzi ismeretei nem haladják meg egy jól nevelt francia tájékozottságát. A magyar ember csak olyan mértékben ismeri a földrajzot, amilyenben egy-két történeti emlékéhez kapcsolódik. A mongol betörés mondája még most is él a nép száján, a kutyafejű tatárokról szóló elbeszélések még ma is népszerűek. Minden világlátott embernek meg kell fordulnia a kutyaképűek országában. Olaszországról mindössze annyit jegyez meg magának a magyar huszár, hogy ott a rozmaring sűrű bokorra fejlődik, s az ember többet szenved a hidegtől és fagytól, mint odahaza, ahol a kemény tél ellen jobban megvédi a kályha, kettős ablak s a jól záródó ajtó, mint délen. Franciaországról is tud valamit, azt, hogy húsz évig harcolt a franciák ellen, de még ma sem látja tisztán, miért? Azt is hallotta, hogy királyukat igazságtalanul elkergették s most újra vissza kell helyezni a trónjára. S ez a szegény király, XVIII. Lajos, éppenséggel nem született hősnak, nem harcol; szerezetre méltó szelíd úr, aki nem veti meg az asztal örömeit. Ebből a néhány huszáros eszméből alkotta meg Petőfi költeményének második részét. A harmadik rész Tündérországba, a magyar tündérmese világába vezet . . . Az egészben együtt találni a magyar mese minden fogyatkozását s minden jeleségét. János vitéz eltéved a varázserdőben s először is a sziklaevő óriásokkal találkozik, akik az északi mondák óriásaira emlékeztetnek. Alighogy legyőzte őket, megbünteti a boszorkányokat, nem fut meg a kísértetek elől, hanem tovább megy a mesés tengerhez. Ez a fizikai világot elválasztja a nemtők lakóhelyétől, akik örök boldogságban, az ifjúság forrászive mellett élnek.

Kertbeny fordítása s Pulszky Teréz tanulmánya ösztönözhetette John Bowringot, a magyar irodalom megértő barátját s az első angol nyelvű magyar antológia szerzőjét arra, hogy sok más Petőfi verssel együtt a „János vitéz”-t is lefordítsa: ezzel a költemény előtt megnyílik a világirodalom minden tája.

Adolf Stahr (1805–76), a hatvanas évek egyik legtekintélyesebb német kritikusa elolvassa a János vitézt, noha bevallja, hogy erőt kellett vennie magán, mert ugyan kinek jut ma eszébe meséket olvasni? De megérte a fáradságot. Aki írta, Európa leghősibb és legszerencsétlenebb népének költője. Stahr ismeri a költő nevét, egy-két lírai versét s Kertbeny frankfurti gyűjteményét. De csak most, hogy elolvasta a népszerű mese-eposzt, érti meg a magyar népszellemet. Mert Petőfi nyilvánvalóan Magyarország számára írta költeményét, amely a legkalandosabb történetek egész sorából áll. Végigvezet a földkerekség minden országán, hogy aztán eljusson a tündérek birodalmába, de kiinduló pontja a magyar parasztvilág teljes pozitív valósága. Lesz bizonyára művelt olvasó és kritikus, aki megütközik rajta, de aki a költészetben a népszellem gyermekét látja, az nem fogja ebben az esetben az esztétika, az elvont általá-

nos művészeti törvények mértékét alkalmazni, hanem mindenekelőtt azt kérdezi, vajon megfelel-e Petőfi eposza a hozzátartozó népszellemnek. Ebből a szempontból pedig tökéletesnek mondható. — Ez a megértő elismerés különösen figyelemre méltó, ha meggondoljuk, hogy Stahr dramaturgiai dolgozataiban még mindig Aristotelest követi s klasszicisztikus kategóriákban gondolkozik.

Petőfi tájleíró költészete európai szemmel

Petőfi e sokat vitatott, nem egy szempontból vitatható műfajnak egyik legeredetibb képviselője, mindenesetre egyik utolsó klasszikusa, aki még egyszer helyreállítja a műfaj hitelét s meghosszabbítja élettartamát. Eredetisége ezúttal sem jelenti azt, mintha előlről kezdene mindent, mintha lemondana a műfaj legjobb hagyományairól: ez az eredetiség — Marxszal szólva — emberi érzékelésének gazdagságában, felfogó képességének érzékenységében s a természeti valóságot átszellemítő eljárásában áll.

A modern természetábrázoló költészet (és festészet) a modern természet-érzék és természetszemlélet egyik művészi megnyilatkozása. Kialakulásának legfontosabb feltétele, hogy az ember ne érezze magát a természeten kívül állónak, hogy egészséges, normális viszonyba kerüljön, egynek érezze és tudja magát vele s általában az egész objektív, érzékelhető valósággal, hogy ne lásson a természetben ijesztő rémképet, ördögi káprázatot, mint a középkori ember, hogy ezzel megszűnjék a szellem és az anyag, az ember és a természet, a lélek és a tett ellentétéről vallott felfogás, amely — s itt ENGELST idézem — „a klasszikus ókor letűnése óta került felszínre Európában s a kereszténységben érte el kialakulásának legmagasabb fokát”. A helyzet csak a feudális gazdasági és társadalmi rend felbomlásával változik meg, amikor a természetkutatás felszabadul a teológia gyámsága alól s kiharcolja az élethez való jogát.

Csak hogy a vallás illúziói és eszmeköre sokkal szívósabban tartják megszállva az emberi tudatot, semhogy hamarosan ki lehetne űzni őket onnan s velük együtt a természetről alkotott hamis képzeteket. Mindez késlelteti, akadályozza az ember és a természet egységének, meghitt viszonyának helyreállítását. Ennek megfelelően még századokig kísért a költészetben a félelmetes, ellenséges, közömbös, minden emberi szenvedés iránt érzéketlen természet, az örökre elveszett paradicsom, az elsüllyedt ősidill képzele. S a régi képzet modern, világibb változatát kell látnunk Hegelnél, aki a szellem elidegenedésének fogja föl a természetet.

A fordulat Rousseauval következik be, aki elsősorban lép baráti, megértő viszonyba a természettel, egyenrangú félként, teológiai fenntartás nélkül. De ugyanakkor az elveszett paradicsom, az ósidill illúziójáról sem tud lemondani, a visszahódított baráti természetben keresvén az ósidill nyomait, s ez egy újabb ellentét csíráit rejti magában. Csakhogy az ellentét már most nem az ember és az ellenséges természet, hanem a természetes ember s a természettől elidegenedett, városi civilizáció, a kapitalizmus viszonyára vonatkozik. Ez az ellentét többek között a XVIII. századi érzelmesség egyik gyökere. Amikor a kibontakozó kapitalizmus aláássa, a francia forradalom pedig megsemmisíti a feudális gazdasági, társadalmi rend alapjait, kihúzza a hozzátartozó ideológia és ideológiai biztonságérzet alól a talajt, ugyanakkor egy új biztonságérzet kialakulásának teremti meg a feltételeit s kihívja maga ellen a megszentelt hagyományok képviselőit, a reakció erőit és erőtenyezőit. A régi és az új harca eddig nem látott arányokat ölt. Tükröződése a kulturális életben, az irodalomban a romantika, amely nemzetenként más-más képet, itt reakciós, ott haladó jelleget mutat. A reakciós romantikus a középkorral együtt a középkor természetképzetét is felújítja, s hogy ne maradjon magára az érzéketlen, ördögi természettel, átszellemti, benépesíti képzelete teremtvényeivel, újra isten gyámsága alá hajtja. A haladó romantikus viszont éppen ezt a zordon, félelmetes, istentelen természetet keresi, az óceánt, az Alpeseket, a végtelen pusztát, mert csak itt nem korlátozza semmi szabadságvágyát, zsarnokgyűlöletét, képzeletének szabad mozgását. Minthogy pedig sem a haladó, sem a reakciós romantika természetszemlélete, a természethez való viszonya, Marxszal szólva: a természettel való anyagcseréje nem nevezhető normálisnak, mert nem olyanak látják a természetet, amilyen, mert beleinterpretálják társadalmi viszonyaikat, vágyaikat, társadalmi magányukat, — művészetük, költészetük sem tükrözheti a természet objektív valóságát. Ezen a ponton jelent fordulatot Petőfi tájleíró költészete.

A leíró költészet osztozik az ideológiai felépítmény egyéb formáinak sorsában és szerepében. Történetében és fejlődésében a mindenkori termelő viszonyok, az alap változásai, az embernek a természethez való viszonya tükröződnek. Csak meg kell gondolnunk, hogy a kapitalista rend kibontakozása óta micsoda méreteket ölt a természet átalakítása, hogy az iparosodás, gyarmatosítás, idegen világok felfedezése Amerikában, Afrikában, az Óceániai szigetek körzetében, a gyár, a folyók szabályozása, a vadvizek, mocsarak lecsapolása, a közlekedő utak kiépítése, az erdők rendszeres irtása, majd a vasút és a távíró micsoda területeket hódítanak el az emberen, társadalmon kívül eső természettől.

Ha már most mai szemmel olvassuk az egész korlátlanul burjánzó természetleíró költészetet, az Alpesekek, tengerek, temetőik, romok, évszakok költészetét, az a benyomásunk, mintha századok óta nem változott volna semmi, az ember még csak be sem vonta volna a természetet a termelés

folyamatába s még mindig ősi foglalkozásait, a vadászatot, halászatot vagy a földművelést üzné; mintha az élet még mindig vagy egyetlen idill, vagy egyetlen siralom-völgye volna. Maga a tájleíró költészet lényegében két véglet között mozog: vagy az embertől független természeti valóságot, a fenséges, de érzéketlen természetet ábrázolja s ezzel az embert degradálja, vagy pedig csak az isten, a lélek, kimondhatatlan szépség visszfényét, szimbólumot, allegóriát lát benne s ezzel a lefokozza a természetet. (Nagyjában ez vonatkozik a tájfestészetre is). Mármost akár az egyik típus, akár a másik típus változatairól, akár a kettő egyezményéről van szó, legtöbbször meg-egyeznek abban, hogy egyszerűen nem vesznek tudomást a természet társadalmi-technikai átalakításának folyamatáról és eredményeiről vagy egyenesen ellenzéki álláspontra helyezkednek velük szemben, vagy legjobb esetben csak a parkosított és kertesített természetnek kegyelmeznek meg. Mégpedig egy olyan időpontban, amikor pl. a regényirodalomba már betört a kapitalista termelés, amikor Marx már leírja azt az igazságot, hogy az embert környező érzéki valóság semmiképpen sem a kortól független és önmagával örökké egyenlőértékű valóság, hanem az iparosodás és társadalmi helyzet terméke. — Jellemző, hogy még Goethe is, aki pedig eljut a természet dialektikájának felismeréséig, változatlanul Claude Lorrain klasszikus, heroikus tájképtípusában látja a maga tájélményét, s hogy még az olyan forradalmi jelenségek is, mint Byron, és Shelley, olyankor, amikor a maguk féktelen szabadságvágyának és szenvedélyének színhelyéül választják a természetet, azt a látszatot keltik, mintha csak vad és fenséges természet volna a világon. — Ez az archaikus elem a tájleíró költészetben. Másfelől az ember művészi tudatának fejlesztése szempontjából éppenséggel megbecsülhetetlen, mindenképpen haladó jellegű az a szerepe, hogy az ember számára felfedezi az alpesi, a pusztai világ, az Óceán szépségeit, amelyek mellett ez századokon át vakon, közömbösen haladt el vagy amelyekre csak irtózáttal tudott gondolni.

A nyugat-európai romantika — s itt alig van különbség angol, francia, német szemérmesen vagy szemérmetlenül reakciós romantika között, — azzal véli legjobban szolgálni alapjának érdekeit, hogy az örök változatlanság és maradandóság jegyeivel ruházza fel az alaphoz tartozó természetet. Vagy amikor már nem lehet semmi kétsége az alap sorsa felől, egyszerűen hátat fordít a kapitalista Európának s Afrikába, Amerikába, az Óceán szigeteire, Spanyolországba, Magyarországra menekül. Hogy milyen zavartkeltő módon avatkoznak bele a romantikus ideológia maradványai a költőnek a természethez való viszonyába, ezt jól látni a német Droste-Hülshoff pusztai vagy a radikális Freiligrath exotikus tájképeiből.

Magyarországon a gazdálkodás agrárjellege, a kapitalizmus, az iparosodás lassú menete, a közlekedés elmaradt, kezdetleges technikája folytán éppen csak hogy megindult a természet átalakítása (a vizek első lecsapolása,

az első csatorna a XVIII. század vége óta, az első gőzhajó a Dunán 1830-ban, az első műmalom 1836-ban, az első vasút 1847-ben; Deák és Széchenyi szkeptikus felfogása a vasút hasznosságáról!) — Petőfi szűkebb hazájában, a Duna—Tisza közén a természet megőrizte elemi, őstermészet-jellegét. Petőfi otthon van ebben a világban, jól érzi magát benne. Természetszemlélete a természethez való közvetlen, meghitt, normális viszonyon alapul. Nemcsak első korszakában, amikor ez magától értetődik, hanem később is, amikor gyakorlatilag, társadalmilag messzebb került tőle, s nem volna egész ember, ha a hozzá való viszonyába nem vegyülne mindig némi meghatottság, valami romantika, aminek azonban éppolyan kevés köze van hamis illuzionizmussal és érzelmességgel, mint optimizmusának az ún. bidermeier önelégültségével. Az a Petőfi, — itt RÉVAI JÓZSEF-et idézem, — aki a népet képviselő, a néppel egybeforrott nemzeti költő szemével nézi a természetet, a magyar tájat, az országot, aki égbe kívánja a népet, pokolba az arisztokráciát, aki telítve van az emberi kultúra legnemesebb, legszebb hagyományával, aki nem kívánja vissza pl. a középkort, nem kívánhatja vissza a feudális rendet, szereti ezt a természetet, de nem azért, hogy megtartsa a „maga örök változatlanságában”. Elég itt a „Csárda romjai”-ra, vagy a „Kutyakaparó”-ra utalni, amelyek ideológiailag nem állnak messze a „Pató Pál”-tól vagy az „Okatootájá”-tól, vagy akár arra, hogy „A puszta télen” befejező sorait („Mint elűzött király...”) alig pár hét választja el Petőfi legforradalmibb verseitől így bátran a nyitányuk lehetne. Ami ebben a természetben megörökítésre méltó szépség, amit Petőfi benne a maga szabadságkultusza és erkölcsi tisztasága hasonlatának érez, a puszta határtalansága és nyugalma, azt kivétel nélkül megörökítette tájképeiben. Petőfinél, aki igenli a városi, a technikai kultúrát, a kapitalizmus forradalmi eredményeit, aki idővel nem tud megenni a városi élet politikai és irodalmi izgalmait nélkül, otthonosan érzi magát mindkét világban, éppen ezért csak ritkán lehet szó valamiféle konfliktusról. Ami nyugati kortársainál egyenesen elképzelhetetlen volna: az ő esetében újra helyreáll a költő és a természet zavartalan, művészi-egyszerű termékeny viszonya. Ez a zavartalan viszony az alapja annak a megnyugtató, csodálatos élő plaszticitásnak, amely Petőfi tájképeit jellemzi. Művészi tudata és képzelete itt is mindig az emberi szabadság, a jövő, a fejlődés és élet képzetkörében mozog, aminek aztán az a következménye, hogy tájképei sem lehetnek „eksztatikus” pillanatfelvételek, ellenképei a városnak, lelki-tájak, tépett lelkek, meghasonlott kedélyek kivetítései a természetbe, mint legtöbb kortársánál, hogy sem az embert nem degradálják a természet, sem megfordítva, a természetet az ember javára: az alföldi világ művészi tükröződései Petőfi életének egy-egy adott időpontjában és helyzetében. S ha Petőfi elhárítja magától a Kárpátok zordon, vadregényes táját, ez az elhárító mozdulat nemcsak a szabadságvágyát korlátozó hegyeknek szól, hanem egyúttal a romantika vadregényes formájának is, amelytől

éppen akkor kezd elszakadni. („Az Alföld”). Kénytelenek voltunk részletesebben foglalkozni e problémával, mert csak ezeknek az eszmei—formai különbségeknek az ismeretében alkothatunk magunknak ebben a vonatkozásban is tiszta képet Petőfi európai recepciójának és viszhangjának a körülményeiről.

Hadd utaljak éppen ezért még két olyan problémára, melyek szintén ebbe az összefüggésbe tartoznak. Az első valójában álprobléma, amely sokáig feleslegesen foglalkoztatta a régebbi kutatást és akkori fogalmazásában kb. így hangzott: vajon a Petőfi sajátja vagy pedig mástól, pl. Lenautól tanulta azt a technikai eljárást, amellyel megszemélyesíti „a személytelen”, „élettelen” természetet? Álprobléma, mert azon a képtelen feltevésen alapul, mintha Petőfi akárcsak egy pillanatra is kikapcsolhatná a természet ábrázolásából a maga személyiségét.

A második problémának pozitívabb és komolyabb a tartalma, mert arra vonatkozik, hogyan s miért lehetett idehaza csakúgy, mint odakint, elhomályosítani Petőfi tájleíróművészetének igazi értelmét.

Tudjuk, az Alföld költészetének, — Gvadányi óta, — megvannak a maga tárgyi, motivális előzményei. Tudjuk, nem Petőfi fedezte fel az Alföldet, viszont csak ő örökíthette meg maradandó érvénnyel mindazt, amit a maga időpontjában az Alföld világában szépnek s megörökítésre méltónak lehetett tartani. — Azok a jórészt német, vagy osztrák-német festők és költők, ez utóbbiak között a magyar születésű Beck Károly, akik a német kapitalizmus és politika terjeszkedését követve, részben már Petőfi előtt, de „kívülről” fedezik fel Magyarországot s benne az Alföldet, olyan képet rajzolnak róla, amely megfelel a maguk romantikus ösztöneinek s hasonló ideológiájú közönségük megkésített romantikus vágyainak: az eredmény egy romantizált, vadregényes Magyarország, a kapitalizmus ellenvilága, amely részleteiben talán reális megfigyelésen alapul, de egészében nemcsak irreális, hanem megtévesztő és hazug is. Ami őket Petőfitől megkülönbözteti, az egyfelől a lángelme s a tehetség minőségi különbsége, másfelől az a mozzanat, hogy ezek a költők és festők a legjobb esetben esztétikailag, Petőfi viszont egész emberségével, időszerű törekvéseivel és reális vágyaival van érdekelve a dologban. Mégis: a tárgyak, motívumok hasonlósága, sőt néha azonossága (csikós, ménes, juhász, csárda, naplemente, a puztán stb.) el tudta mosni e különbséget s azt a hamis illúziót keltette mindenfelé, mintha Petőfi egyszerűen csak folytatná, reálisabb fokon és nagyobb, közvetlenebb tárgyismerettel folytatná munkájukat. Csak nagysokára, Petőfi recepciójának egy későbbi szakaszában oszlott el ez a félreértés, s talált teljes megértésre Petőfi tájleíró művészetének újszerűsége.

Csak Petőfi győzi le az irodalmi rousseauizmusnak s a természet misztifikálásának minden fajtáját. A végtelenség ellenőrizhetetlen romantikus táját felváltja a magyar puszta belátható végtelensége, Petőfi szabadságvágyának hasonlata, a konkrét tér, amely nem akadályozza sem őt, sem

képzeletét a szabad mozgásban. Ha vannak is romantikus vagy érzelmes visszaesései, végül ezt is a társadalmi és politikai haladás szolgálatába tudja állítani, csakúgy mint a romantika lesüllyedt elemeit, pl. az orientalizmust. Ha mitizálja is a bányát, a proletáryomort is meglátja benne, amelyet nem látott meg sem Goethe, aki egyébként megbékült a gyáripparral, sem Novalis, a szakképzett geológus.

Mint minden, ami megkönnyíti az ember munkáját, ami segítségére van abban, hogy megfékezze a természet erőit: a természettudományok felfedezései, a technika vívmányai kivétel nélkül a kulturális szellemi haladást szolgálják. Joggal nevezi ENGELS a gőzgépet olyan szerszámnak, amely „majdan minden másnál jobban forradalmasítja az egész világ társadalmi állapotát és kivált Európában a gazdagságnak a kisebbség és a nincstelenségnek az óriás többség oldalán való összpontosítása révén, előbb a burzsoáziának szerzi meg a társadalmi és politikai uralmat, aztán azonban olyan osztályharcot idéz elő a burzsoázia és a proletáriátus között, amely csak a burzsoázia bukásával s minden osztályellentét megszüntetésével végződhetik”. Kétségtelen: ezekben az években, amikor a gőzzel hajtott gép forradalmasító erőként hat, a gőzvasutat és gőzhajót helyeselni annyi, mint állástfoglalni a haladás mellett, tagadni őket: a nyílt maradiság, a reakció jele.

De más dolog a vasútert mint az emberi haladás, a közlekedés eszközéért lelkesedni s megint más mint esztétikai-művészi témát a festészet vagy költészet számára „felfedezni”, csakúgy mint az emberkéztől átalakított tájformát. Ha jól látom, a fiatal ENGELS figyelmeztet elsőnek arra, micsoda ismeretlen esztétikai benyomások és hatások forrása lehet az ilyen tájforma. „Ti, akik panaszkodtok a vasutak prózája miatt”, írja egy cikkében, ahol a táj és ideológia dialektikus összhangjával foglalkozik, „anélkül, hogy valaha akárcsak egyet is láttatok volna, utazzatok azzal a vasúttal, amely Londonból Liverpoolba visz. Ha van ország, amely arra teremtődött, hogy vasúton repüljünk át rajta, akkor Anglia az. Nincsenek vakító szépségei, óriási sziklatömbjei, de szelíd dombhullámainak csodálatos varázsa van a mindig homályosan világító angol napfényben. Az ember álmétkodva nézi az egyszerű díszletezés változatos csoportjait; a természet néhány dombból, mezőből, legelésző állatból ezer kedves tájképet varázsol elénk... Aztán újra egy alagút, amely néhány percnyi homályba burkolja a vasutat s mélyútban folytatódik, ahonnan újra kacagó napfényes mezőkre kerül az ember...” Engels itt megoldotta a feladatot, amellyel a költészet még jó sokáig hiába küszködik: megtalálta az ember és az emberkéztől átalakított természet megnyugtató összhangját.

Ezt az összhangot találta meg Petőfi is, aki nem ismer semmiféle fenntartást vagy tartózkodást a termelő viszonyok megváltoztatásával szemben. Ezzel, igaz, nem áll egyedül, noha láttuk, hogy pl. Deák és Széchenyi szkeptikusan nyilatkozik a vasútról — s a vasút hasznosságáról.

De alig van európai költő, aki olyan elragadtatással társította volna a szabadság eszméjével s olyan ünnepélyesen építette volna bele politikai és kulturális forradalmi koncepciójába meg a hazai tájba a vasutat, mint Petőfi a „Vasúton” című versében. Idősebb kortársai között is mindössze egy van, aki megközelíti, ha nem is minden fenntartás nélkül, a vele sok tekintetben rokon Lenau, a bécs—wagrami vasút megnyitása alkalmából írt himnikus dalában („1838 tavaszán”).

Hogy lemérhessük a Lenau és Petőfi ideológiai—politikai magatartása s ennek megfelelően művészi formai megnyilatkozása közötti különbséget, azt hiszem a legjobb lesz párhuzamba állítani a két verset, mégpedig a Lenauét magyar, a Petőfiét német fordításban. Tesszük ezt már csak azért is, hogy kellő értékére szállítsuk le Herczeg Ferencnek egykori evangéliumszerű kijelentését, mintha Lenau úgy járt volna előtte Petőfinek, mint Keresztelő János Krisztusnak :

1838 Tavaszához

Auf der Eisenbahn

Pest 1847

*Mondd meg, drága tavaszom,
hisz próféta vagy,
vajjon ezen az úton
végre üdv fakad?*

*Fékevesztett hajsza zúg
a zöld berken át,
hivatlanul a vasút
a vidékbe vág.*

*Szűlfá dől és ág szakad,
hol előre tör,
száz virágzó sarjadat
durván dőlja föl.*

*Tölgy zuhan nem védi meg
jámbor paizsként
a vész. élé feszített
Ó Mária-kép.*

*Csókkold végcsókkod, tavasz,
add tűzmámorát!
Tölgy s Mária nem marad
karodban tovább!*

*Ich fühl ein Meer, ein Wonnemeer
Durch meine Seele dringen
Sonst flogen Vögel nur einher,
Jetzt hat der Mensch auch Schwingen.*

*Gedanken flogen uns voran —
Wie Blitze schnell entschwinden —
Wir überholen ihr Gespann
In wenigen Sekunden.*

*Mensch, Haus und Bach und Waldesgrün
Und blühende Gefilde:
Sie tauchen auf und schwinden hin
Wie eitle Luftgebilde.*

*Die Sonne lief mit uns einher;
Sie lief wie eine Tolle,
Die wähnt, dass sie ein Teufelsheer
Beim Schopf erfassen wolle.*

*Sie lief und lief, nun ist, sie lahm
Und ruht im Westen drüben
Am Berge aus, ganz rot vor Scham,
Dass sie zurückgeblieben.*

*Nyílként surran a vonat
majd erdőkön át;
a kerék alá szakad
áhitat s virág.*

*Wir stürmen fort, und Müdigkeit
Verrät noch keine Miene;
Geht das so fort, bringt uns noch heut
Ins Jenseits die Maschine.*

*Tavaszi, megszerzi-e itt
az emberiség
szabadságát, vágyva hitt,
régvárt jegyesét?*

*Baut hundert, tausend, baut noch mehr!
Dass ungebaut nichts bleibe,
Dass Bahnen laufen kreuz und quer
Wie Adern in dem Leibe.*

*Éri boldog jutalom
áldozatodat:
hogy végre szabadokon
gyúl ki sugarad?*

*Die Adern sind's, die Saft und Kraft
Durch alle Länder leiten
Und Handel, Kunst und Wissenschaft
Befördern und verbreiten.*

*Vagy mindez agyrém csupán
s hajszolva futunk
arany és gyönyör után
kergetve utunk?*

*Und wenn ihr sorgenvoll euch fragt,
Wo man das Eisen fände:
Sprengt alle Ketten, die ihr tragt,
Viel Eisen gibt's am Ende!*

*A vén rabbilincs-verő
jár most itt megint
s béklyót pörölyözve ő
köti tagjaink?*

*Áldást zúgysz, tavasz, ha a
vonat itt liheg?
Vagy csalódás bánata
rázza majd fejed?*

*Nem! mosolygón látod itt
a fejsze művét,
jobb jövőnk int tán, amit
a vasút ígért.*

*Rigófütty és pinty szava
újjongón repes,
hadd reméljem: itt van a
régenvárt jegyes.*

(Vidor Miklós)

Petőfi szerelmi költészete európai szemmel

A meseparadicsom nem valósítható meg a valóságban, az égi paradicsom merő káprázatnak bizonyul, ezért az ember megpróbálja helyreállítani normális viszonyát a környörtelen valósághoz, azon van, hogy berendezkedjék benne, úrrá legyen rajta, vagy pedig levonja csalódásainak végső következtetését s visszavonul az elvont szépség magánjellegű, mesterséges paradicsomába. Petőfi eredendő realista, birodalma erről a világról való. Jól tudja, hogy Tündérország minden megvalósult csodája csak ideiglenesen helyettesítheti, de nem pótolhatja magát a valóságot. Csak most, hogy betelt minden mesei csodával s újra hazatért, kezdheti meg magában, maga körül a világ varázstalanítását, deromantizálását, amely Európa nagy irodalmaiban már folyamatban van, azoknak a hamis illúzióknak szétrombolását, amelyek megzavarják az ember egészséges, normális viszonyát a társadalomhoz s a társadalmon kívüli természethez.

Tudjuk, micsoda változást idézett elő a kapitalizmus, illetőleg a burzsoázia az emberi élet valamennyi nyilvános és magánjellegű vonatkozásában. „A burzsoázia elpusztított minden emberi, patriarchális, idilli állapotot. Környörtelenül szétépte a tarka-barka kötelékeket, amelyek az embert természetes fellebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más kapcsolatot ember és ember között, mint a meztelen érdeket . . . A jámbor rajongást, a lovagias lelkesedést, a nyárspolgári mélabút, az önző számítás jéghideg vizébe fojtotta . . . A burzsoázia minden eddigi tiszteletreméltó s kegyes borzongással szemlélt tevékenységét megfosztotta dicsfénytől . . . A burzsoázia letépte a családi viszonyról ennek meghatóan érzelmes fátylát s pusztá pénzviszonyra vezette vissza”, olvassuk a Kommunista Kiáltványban. Csakhogy az ellentmondásokban gazdag folyamat jellegéhez tartozik, hogy a burzsoázia költészete és művészete maga teremt magának egy olyan új illúziót, amelynek dicsfényt látszólag érintetlenül hagyják a hosszú századok s amely diadalmasan támad föl minden bálványrombolás után s túlél minden pesszimizmust, nihilizmust, kapitalizálódást, iparosodást. Az égi szerelem illúziójára, a klasszikus női szépség eszményére gondolok. Valójában azonban az égi eszmény nem állja sokáig szakadatlan szembesítését a mindennapi érzéki, földi szerelemmel. És éppen a klasszikus realizmus évtizedeiben, amikor a „gáncstalan” szépség egyre inkább hazajáró kísértetté válik, amikor Heine csak úgy tudja megmenteni a gyalázattól és bűntől, kintól és gondtól, a világ szennyétől, hogy a tengerbe fojtja, Baudelairenek pedig úgy kell kibontakoztatni bűnből és szennyből, egy másfajta női eszmény s vele együtt egy másfajta szerelem kezdi meg felemelkedését s lép be a világművészetbe, amelynek őshazája nem az ég, hanem a valóság. S az új eszmény kialakításában nagy része van a magyar Petőfinek.

Petőfi is ismeri, ünnepli a földöntúli női szépség fantomját, a romantikusan megnagyított első szerelmet – ezt örökítette meg s küzdötte le a „Tündéralom”-ban, a „Szerelem gyöngyei”-ben, — ismeri csakúgy, mint az észbontó, legsötétebb szerelmi pesszimizmust. De belépni csak mint egy minden osztályellentétlen és osztálygőgön, az egész feudális társadalmon diadalmaskodó, beteljesült, boldog szerelme költője lép be a szerelmi líra világtörténetébe. A hontalan plebejus otthonra talált, megbékült önmagával, a természettel, a valósággal. Egy soha még csak nem is sejtett biztonságérzet és önbizalom lesz úrrá rajta. Minderre szüksége van, hogy következetesen folytathassa s harcolhassa végig szabadságharcát, amely levetkőzte kezdeti magánjellegét s most már egyetemes jellegű, igazi szabadságharccá alakult át. Még sohasem érezte magát ilyen egynek a néppel. Innen új szerelmi verseinek újjongó, felfokozott optimizmusa, amely az egész világot érdekeltté tudja tenni szerelmében s valóságos nyelvújításhoz vezet a szerelmi terminológia egész területén. S ha van valami, ami ezt a szerelmet igazán földivé, emberivé teszi: akkor itt van a féltés, az aggodalom, hogy talán az ilyen boldogság nem tarthat örökké, a „Szeptember vége” — hangulat, a haza gondja, a jövő harcok előrevetett képe.

Most pedig elég egyetlen pillantást vetni az egykorú Európa szerelmi költészetére, hogy megállapíthassuk: mintha teljesen elmúltak volna azok az idők, amikor szerelmi bánat és boldogság volt az európai líra egyik kiapadhatatlan inspirációs forrása, amikor egy Byron, egy Shelley, egy Musset vagy Victor Hugo szerelmi ügyei és költői megnyilatkozásuk magára vonták az egész „művelt világ” érdeklődését, amikor a „Dalok könyv”-e európai eseményszámba ment. Most aztán mindez magánügygé zsugorodott. Legfeljebb egy szűk baráti kört érdekel. Úgy tetszik; mintha az 1830-iki forradalom után, egy új forradalom előestéjén, a kiélesedő osztályharc évtizedében, amikor a reakció és forradalmi ellenzék egyaránt a maga szolgálatába állítja a filozófiát, a tudományt, a művészeteket, első sorban pedig a lírát, amikor minden második ember utópiákat kerget, politikai röpiratokat és vezércikket ír versben, amikor a legnagyobb költők szótárából mintha egyik napról a másikra törölték volna a „szerelme” szót, mintha Heinében, az első szerelme legnagyobb lírikusában is meghalt volna a szerelmes költő, hogy csak nagysokára a „Romanzero”-ban támadjon föl újra halottaiból. Ezek után természetesnek találjuk, hogy pl. a német politikai líra lehangosabb karvezetői (Herwegh, Freiligrath, Hoffmann von Fallersleben) — alig vagy csak nagyon szerény helyet juttatnak költészetükben a szerelemnek. (Itt mindössze egyetlen jelentékeny kivételt ismerünk: Lenaut.) Mintha szerelmes vagy családi verset írni csak apolitikus magánjáróknak vagy középszerű nyárspolgárköltőknek volna a kiváltsága. Erre megjelenik Petőfi, megtöri a varázst, áttöri az európai vesztegzárat. Újra irodalomképesé teszi a szerelmi költészetet és — ezzel újra egyedül áll — a kor legünnepélyesebb fogalmának, a szabad-

ságnak közvetlen közelében jelöli ki a helyét. Szerelmes verseinek, amelyek az egyszerű népdalformától a legpatétikusabb himnuszig emelkednek, — történeti pillanatok és helyzeteket megillető távlatot ad.

Georg Brandes állapítja meg egy ízben, hogy a világ legnagyobb költői rendszerint mellőzték a családi otthont. Shakespearenek nem volt otthona, feleségéhez való viszonya említésre sem méltó, Schiller és Goethe csak kevés versben örökítik meg feleségüket, egyetlen egyben sem foglalkoznak családi életükkel. Abban, amit Byron ebben a vonatkozásban jónak látott közölni a világgal, nem volt sok köszönet. — Brandes csak egy nagy kivételt ismer, Victor Hugót. Ha ismeri Petőfit vagy Aranyt, akkor őket is a nagy kivételek közé sorolta volna.

Petőfi politikai költészete európai szemmel

Utolsónak hagytuk Petőfi politikai költészetét, amelynek éppen legjellegzetesebb, legforradalmibb darabjai jó sokáig hozzáférhetetlenek maradnak Európa számára. E költészet ismeretét, amennyire kéziratban vagy nyomtatásban hozzáférhetővé vált, jóformán csak emigránsok viszik szét a világon a forradalom bukása után, azokban az években, amikor az ellenforradalom, egy új gazdasági-ipari fellendülés s a polgárság elfordulása minden forradalmi gondolattól már megnehezíti a befogadását. De az a kevés is, amit a forradalmi lázban égő egykori Európa Petőfi politikai költészetéből megismerhetett („Egy gondolat bánt engemet”, „A királyok ellen”, „Nemzeti dal”), elegendő volt ahhoz, hogy lássa: Petőfi a kor legnagyobb s eszmeileg legtisztább, legkövetkezetesebb politikai költője.

„Goethe, a világirodalom és Magyarország” c. akadémiai előadásomban idéztem Petőfi „Napló”-jának (1848. április 19.) egyik részletét a világszellem fejlődéséről: „A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, miként fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? Hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen . . . a monarchiából a republikába.” — Petőfi forradalmi értelmezésében a világszellem azonos a világszabadság szellemével, amely piros zászlók alatt minden elnyomott népnek meghozza a szabadságát. Minden lépése — így átcsapása a feudális monarchiából a köztársaságba — forradalmi lépés. Hitvallása szerint Petőfi jakobinus forradalmár és republikánus, amilyen nem sok akad kortársai között. Nemcsak embernek, hanem költőnek is az. Ha forradalomról van szó, nem ismer fél-megoldást, kétértelműséget, ingadozást.

Ma már világosabban látjuk, mint valaha : a költő nagysága, progresszív jellege nem merül ki abban, hogy felderíti a maga s kora ellentmondásait, hogy úrrá lesz rajtuk, mint Petőfi a „Felhók”-ben, vagy a még mindig kevésbé méltányolt „Hóhér kötele”-ben, még ha ez a legmagasabb művészi fokon történik is. Amellett, hogy megmutatja a haladás, felemelkedés egyetlen szükséges útját és távlatát, készen kell állnia arra, hogy a legsúlyosabb társadalmi-történeti helyzetben is teljesítse költői küldetését. Petőfi emberi és művészi nagysága éppen a forradalom kitörését megelőző években állotta ki a diadalmas próbát, amikor az európai és magyar helyzet végsőig fokozta a várakozást és izgalmat, s Petőfi egyre inkább a forradalomban látta a megoldás egyetlen, történetileg szükséges útját. Persze, ha Petőfi mindössze arra szorítkoznék, hogy megmutatja a forradalom, a társadalmi-politikai rend megváltoztatásának távlatát és szükségszerűségét, arra, hogy forradalmat hirdet, — akkor a legjobb esetben csak művésziileg, eszmei tisztánlátásában különböznék Európa forradalmi költőitől, akik kevés kivétellel csak idáig jutottak. Igaz, Petőfi világképéből hiányzik Párizs, London, Olaszország, a nagyvilágot, a kapitalizmust csak hírből, újságokból és könyvekből, az ipari proletariátust csak felszínesen ismeri, az osztályharcot a gazdagok és szegények, az elnyomók és elnyomottak ősi harcának színe alatt látja. De mindezt ellensúlyozza biztonságérzete, amellyel tájékozódni tud a történelemben és a maga korában, az a tény, hogy társadalmi bázisa a nép, hogy nem ismeri a tehetség és jellem, a jakobinus aszkézis és az életöröm közötti feloldhatatlan ellentétet. Csak így érthető, hogy a legnagyobb polgári forradalom hősi illúzióit át tudja ültetni költészetébe, ahol egy új forradalom hajtóerőivé válnak, anélkül, hogy elvesztenék történeti fényüket, hogy alig van rajta kívül költő, aki kimegy az utcára s történelmet csinál, aki a forradalom ideológiájából cselekvő forradalmárrá, a forradalom költőjéből a szabadságharcok egyetlen nagy költőjévé fejlődik. Itt meghaladja kora polgári költőit, Victor Hugót, Freiligrathot, Herweghet, akiket szeretett, ifjúkora bálványát, Heinét, nem beszélve azokról, akik megtagadták, meghamisították a forradalmat, vagy ellenforradalmárokká váltak, mielőtt még forradalmárokká lettek volna. Az idő ütőerén tartotta a kezét, de nem tévesztette össze a költő szerepét a hőmérővel, noha politikai, forradalmi versei, harci dalai és szövegei izznak az időszerepétől, nem lett belőlük plakát-költészet, s művészetét sohasem rendelte alá a nyers tendenciának, a vezércikk-technikának, ahogyan ezt a legtöbb politikai költőnél látni.

Hadd szolgáljon mindez újabb adalékul Petőfi világirodalmi jelentőségéhez.

De Petőfi nemcsak itt és ebben haladja meg kora politikai költészetét, hanem a legnépszerűbb szocialista utópiához : a saint-simonizmushoz való viszonya tekintetében is.

A saint-simonizmus, ahogyan Saint-Simon és tanítványai kialakítják

és ahogyan a júliusi forradalom táján közkeletűvé válik, egy konkrét történeti, politikai, társadalmi és gazdasági helyzet terméke. A restauráció korának tendenciái, a francia nagypolgárság érdekei, a tőkés gazdálkodás ellentmondásai s nem utolsósorban az egykori arisztokrata Saint-Simon személyes tapasztalatai determinálják. Ehhez képest telítve van misztikus-irracionális elemekkel s — ami Saint-Simont magát illeti — egy jó adag középkor-nosztalgiaival.

A saint-simonizmus lényege szerint utopisztikus gazdasági-társadalmi rendszer: meg akarja szervezni a munkát, köztulajdonba akarja venni a nemzeti vagyont, gondoskodik a termelőeszközök és ipari termékek elosztásáról, egy központi bank útján szabályozza a szükségletek kielégítését s ezen a réven az egész gazdasági és társadalmi élet vérkeringését. Harcot hirdet a herék és henyélők ellen, akik nem vesznek közvetlenül részt a termelésben és kereskedelemben, a hatalmat, amelyet eddig a kiváltságos osztályok (egyház, nemesség) gyakoroltak, egy új elitre, az ipar és a tudomány képviselőire bízna. Minden intézkedésének és intézményének az a bevallott célja, hogy megszüntesse az embernek ember által való kizsákmányolását, hogy előmozdítsa a legnépesebb és a legszegényebb osztály, a dolgozó proletariátus anyagi és erkölcsi felemelkedését. S ugyanezt a célt szolgálja a rendszer harmadik pillérre, a forrásaiból megújított, restaurált kereszténység, amely nem választja el egymástól, hanem egyesíti az embereket és az emberi erőket s végetvet a bűntudat, az aszkézis ezernyolcszázéves világtörténeti korszakának. rehabilitálja a kiátkozott anyagot, az érzékiséget s már itt a földön megvalósítja az életöröm, az örök béke paradicsomát.

A saint-simonizmus legmélyebb intenciója szerint forradalomellenes utópia s valójában a burzsoázia osztályérdekeit szolgálja. Saint-Simon a polgári társadalom érdekében, de a forradalommal vitatkozva, ennek elveit, eredményeit bírálva, írja minden művét, köztük a leghíresebbet, az „Új kereszténység”-et, kifejezetten azért, hogy a forradalom vitorláiból kifogja a szelet, s hogy egyszer s mindenkorra véget vessen egy forradalmi korszaknak, amely a XVI. századdal kezdődött s még mindig tart. Sem ő, sem tanítványai, akik meg akarják váltani a kapitalista anarchiától, osztályharetől, társadalmi igazságtalanságoktól, egyenlőtlenségektől nyugtalanított világot, mégpedig a burzsoázia érdekeinek sérelme nélkül, egy pillanatig sem gondolnak a társadalom alapjainak megváltoztatására. Érintetlenül hagyják a magántulajdont. Elvetik ugyan a születésen alapuló kiváltságokat, de nem küszöbölik ki az egyenlőtlenség elvét, hanem egy új társadalmi rangsort állítanak fel, amelynek alapja a tudás, a szerzett vagyon, sőt egy új elit- és hőskultuszt kezdeményeznek, amelynek majd annyi változatával találkozunk a saint-simonista Carlyle és Nietzsche között. Látszólag legfőbb gondjuk a proletariátus, a nép sorsa, de a megoldást inkább csak a tőkésék belátásától és humanizmusától, egy, a földkerekséget átfogó eszményi munkatervtől vár-

ják, amelybe az érdekeltek maguk nem szólhatnak bele. (A júliusi forradalom másnapján a saint-simonisták szembe fordulnak a proletariátussal.) A saint-simonizmus emellett idővel egyre inkább egy vallásos szekta, egy új egyház jellegét ölti magára. De azáltal, hogy egyre újabb változatokban fogalmazza meg első felismeréseit és felfedezéseit, hogy nem szűnik meg egyre újból és újból rámutatni az osztályharc történeti funkciójára, a kapitalizmus ellentmondásaira és anarchiájára, hogy az elfajult múlttal szemben állandóan az egészséges jövőre appellál, hogy e jövő érdekében mozgósítja a tudomány, ipar, vallás erejét, végső hatását tekintve, mégis forradalmasító erőnek bizonyul.

Aki ismeri ezt a forradalmi várakozások, politikai és társadalmi izgalmak, utópiák lázában égő kort, tudja, hogy a saint-simonizmus koncepciója, tételei, tanításai, jóslatai az eljövendő aranykorról, amelyet egy ősi misztikus hit a múltba helyezett, az új társadalmi rendről, a szabadság, testvériség, boldogság egyetemes és egyetlen vallásáról, mennyire elébe mennek minden haladó ember várakozásának és vágyainak . . .

Van egy régi irodalomtörténeti hagyomány, amely időnként fel szokta vetni Petőfi saint-simonista vonatkozásainak a kérdését, anélkül, hogy eddig akárcsak egyetlen komoly kísérletet tett volna e vonatkozások tisztázására. Azt az egyet mindenesetre meg lehet és meg kell állapítani: Petőfi fellépésének időpontjában nincs magyar gondolkodó, aki a megfelelő társadalmi, gazdasági feltételek és szükségletek híján magába fogadhatta volna az osztatlan és módosíthatlan saint-simonista programot. Petőfi sem kivétel. Sőt, feltéve, hogy ismeri a programot, ennek teológiája, technokráciája, szexuális szabadossága egyenesen visszariasztja tőle. Viszont a forradalom előestéjén az izgatott készenlét és várakozás állapotában, politikai érettségénél és éleslátásánál fogva megragadhatták e program igazi vagy vélt forradalmi tendenciái, annál is inkább, mivel másokban is, benne is a könnyen összeolvadhattak a polgári forradalom hagyományaival, — aztán humanizmusa, demokráciája, optimizmusa, ünnepélyes pátosza, egész terminológiája s nem utolsósorban vezető igéi: mindent a legszegényebb és legnőpesebb osztályért, a népért, mindenkit a képessége szerint, mindenkinek a teljesítménye szerint, az aranykor nem mögöttünk, hanem előttünk áll, a föld nem a siralom-völgy, élni nemcsak öröm, hanem egyenesen emberi kötelesség.

Természetesen együgyűség volna azt mondani: Petőfi nem maga osztályhelyzetének, a magyarság társadalmi és történeti helyzetének felismerése folytán lett forradalmár, hanem mert a forradalmak történetét olvasta, azért lett demokrata, optimista, humanista, a nép barátja, mert saint-simonista szövegeket olvasott, ahogyan szenvedélyt sem kellett Shakespeare-től és Byron-tól, álmodt Shelley-től, természetszemléletet Lenautól, lírizmust Heinétől tanulnia, de kétségtelen, hogy ők tettek tudatosá benne sok mindent, ami azelőtt inkább csak ösztönszerűen élt benne, ők tanítják meg a világorradalom,

világszabadság, az egyetemes humanizmus kategóriáiban érezni és gondolkozni, tartják ébren hitét a maga küldetésében és népe jövőjében.

Az örök béke, a feltétlen társadalmi igazság és egyenlőség, a visszahódított Paradicsom képzete elválaszthatatlan az osztályharcok ideológiájától. A rabszolgatársadalom óta minden elnyomott és felszabadulásáért harcoló osztály, a belőlük kirajzó eretnek-csoportok, törvényen kívül helyezett, üldözött szekták rendszerint nagy, gazdasági és társadalmi válságok idején aktualizálják e képzetsoportot, amikor izgatottan várják helyzetük megváltozását, vagy amikor semmi kilátásuk arra, hogy helyzetük megváltozzék. Jellemző a hagyomány szívósságára, hogy a képzetsoport a gazdasági, társadalmi háttér állandó változása ellenére, úgyszólván a tudományos szocializmus megalapításáig, nem veti le vallásos, biblicisztikus és spirituális terminológiáját, amelyen a kereszténység első századaiban, vagy a középkor—újkor fordulóján elsőízben megszólalt.

A saint-simonista irodalomban is központi helyet foglal el az egész képzetsoport. Tudjuk, állandóan foglalkoztatja a mozgalom ideológiájával rokonszenvező vagy vele érintkező francia írókat és költőket, Bérangert, de Vignyt, Victor Hugót. Heine azóta, hogy Párizsba költözött, saint-simonista légkörben él, barátja a legtehetségesebb saint-simonistának, Enfantinnek, de ugyanakkor régi (német) és új francia tapasztalatai alapján, a proletármozgalmak és Marx közvetlen hatása alatt belátja a világ forradalmi átalakulásának szükségszerűségét, noha ugyanakkor vissza is riad a forradalomtól. Ezzel a visszahódított Paradicsom képzetét megszabadítja régi teológiai csökevényeitől, új, reális, időszerű politikai tartalmat ad neki s — ami költői nagyságának maradandó jele — világi terminológiát teremt hozzá. Ha már most megállapítjuk, hogy a nevezetes képzetsoport Petőfinél is előkerül, ez magábanvéve még nem jelentene sokat, még nem tenné Petőfit saint-simonistává, épp oly kevésbé, mint Petőfi és a saint-simonizmus néhány feltűnő terminológiai egyezése. Viszont ha ugyanakkor azt látjuk, hogy 1847 óta Petőfi politikai gondolkozásának egyik legtermékenyebb inspirációs forrása, politikai költészetének, sőt közvetve egész költészetének elidegeníthetetlen része és kiinduló pontja egy olyan koncepciónak, amellyel felidézi a maga kora társadalmi, politikai helyzetének boldogabb, megnyugtató, paradicsomi ellenképét és amely nélkül megszűnnék Petőfi lenni, ez mindenesetre mélyebb, konkrétabb kapcsolatokra mutat.

Mindjárt első jelentkezésekor látni, hogyan támogatja, erősíti Petőfi költői kibontakozását a saint-simonista látomások két jellegzetessége, a világtörténeti távlat és a prófétai pátosz :

*Iparkodjunk. A század viselős,
Születni fognak nagyszerű napok,
Élet-halálnak vészes napjai.*

*Fogjunk kezét, hogy rettegünk ne kelljen
Az eljövendő óriásokat.
Tartsuk meg a szép, a szent kézfogást . . . (Erdélyben)*

Vagy :

*Véres napokról álmodom,
Mik a világot romba döntik,
S az ó világnak romjain
Az új világot megteremtik . . .*

(Véres napokról álmodom)

*Ne féljeteK, szegény, jó emberek,
Jön rátok is még boldogabb idő;
Ha mult s jelen nem a tiétek is,
Tiétek lesz a végtelen jövő . . .*

(Palota és kunyhó)

*Eljő-e a kor,
Melyet gátolnak a rosszak
S amelyre a jók törekednek,
Az általános boldogság kora?*

.....
*Talán amit
Mi boldogságnak nevezünk,
A miljom érdek,
Ez mind egyes sugára csak
Egy új napnak, mely még a láthatáron
Túl van, de egykor feljövend . . .*

(Világosságot)

Aztán itt van a jók és rosszak osztályharca, a jók diadala, a földreszállt menny, az örök üdvösség kora :

*Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni :
A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerébe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Melyet ígért Isten, a próféták ajkai által.
Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,
Az örök üdvesség ; s érte a mennybe röptünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.*

(Az ítélet)

Vagy : a szabadság vallása, az új egyház evangéliuma :

*Nagy idők. Beteljesült az Irás
Jósolatja : egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön : szabadság !
Aki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elestek.
Földült szobraik kövéből
Új dicső szentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa léssen benne a nap.*

(1848)

Végül : itt van Petőfi páratlan evokációja a XIX. század költőiehez, benne a költő lángoszlopfunkciója s a megvalósított földi paradicsom, az új Kánaán.

*Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet.
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán :
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán !*

Kétségtelen, csupa saint-simonista atmoszférájú gondolat, kép, látomás és hasonlat, de átültetve a Petőfi egyéni, eredeti élő nyelvére. Jelentőségük csak akkor mutatkozik meg igazán, ha nem elszigetelten és elvontan, hanem Petőfi szemléletének és költészetének összefüggésében értelmezzük őket. Nem kell mondanunk, hogy ez a megfelelés Petőfi és a saint-simonizmus között csak egyik ellenőrizhető jele egy mélyebb eszmei megfelelésnek, amelynek gyökere, alapja Petőfi egész emberi-költői magatartása, humanizmus és erkölcsi tisztasága. De van aztán egy pont, ahol megszűnik minden megfelelés . . .

A saint-simonisták a kapitalista polgárság ideológusai: forradalmi koncepciójukat, a legnépesebb és a legszegényebb néposztály megváltását, a polgári osztályok sérelme, forradalom nélkül, a kapitalizmus megszervezése útján, kedvező munkaalkalmak teremtésével stb. akarják megvalósítani. Petőfi a mélyből származik, maga is a „legnépesebb s a legszegényebb néposztályhoz” tartozik, azonosítja magát ez osztály vágyaival, szenvedéseivel,

az ő jelszava nem „a népért a nép nélkül”, hanem a néppel a népért tűzön-vízen át; ő már tudja, hogy népe felszabadításával az emberi szabadság ügyét szolgálja, hogy nincs elnyomó, kizsákmányoló osztály, amely hajlandó volna önként lemondani kiváltságairól, s meg van győződve nemcsak a forradalom elkerülhetetlenségéről, hanem arról is, hogy a szabadsághoz forradalom keresztül vezet az út. Innen van, hogy nála a visszahódított Kánaán, a földi Paradicsom képe új nyomatékot kap, hogy politikai költészetében ezt a Paradicsomot mindig megelőzi a véres katasztrófa izgalmas látomása. Ezzel egyedül áll kora saint-simonista vagy általában politizáló költői között, akik jórészt vagy tisztá ideológusok, elméleti emberek, vagy ha politizálnak, rendszerint csupán az egyik vagy a másik végletet: vagy az utópisztikus Paradicsomot, vagy a katasztrófát idézik, de nem ismerik a kettőnek összehangolását, ahogyan ezt Petőfinél látni.

Amint láttuk, a saint-simonista programban nincsen forradalmi tendencia, s a legtöbb európai költő, aki magáévá teszi ezt a programot, így is értelmezi. De hatása mégis forradalmosító, valahányszor forradalmár vagy forradalmi költő fogadja magába, viszont aki meg akarja valósítani, amikor megvalósításának még nem jött meg az ideje, menthetetlenül belepusztul. Ez a korán jött elméleti forradalmár katasztrófája, aki az utópiából fejest ugrik a társadalmi-politikai valóságba, úgy amint Petőfi ábrázolja az „Apostol”-ban. Az utópia, amelynek igézetében az apostol él, a saint-simonizmus: ennek szellemében készül, mindjárt az egész emberiséget megváltani. Hitvallása: az emberiség aranykora nem mögöttünk, hanem előttünk van s a társadalmi rend tökéletességén alapul; a tömegek tudatának felszabadítása és forradalmosítása az eszköz arra, hogy kiemeljük sarkaiból a világot s megvalósítsuk az új rendet; ebben a szellemben írja könyvét az ember isteni jogáról, hogy emberhez méltó módon és szabadon élhessen. A börtönben ébred tudatára annak, hogy a materiális erőszak csak materiális erőszak útján dönthető meg. Kiszabadulva rálő a királyra és vérpadon végzi életét. Nem túlzás, ha azt mondjuk: az „Apostol” a kor egyetlen költői műve, amely olyan merész, hogy frontális támadást kezd a feudális rend maradványai s főtámasza a klerikalizmus ellen, mégpedig minden történeti álarc nélkül. Ugyanakkor semmit sem von vissza azokból a hősi illúziókból, amelyek örök időkre elválaszthatatlanok a francia forradalomtól, másrészt a katasztrófa ellenére sem zárul lemondással vagy pesszimizmussal, hanem az eljövendő forradalom látomásával. Ebben csak Lenau „Albigensei” foghatók hozzá.

Petőfi világirodalmi érvényesülésének külső tényezői

A forradalmi évek közös ideológiája, a szabadságharc iránt megnyílvánuló nemzetközi rokonérzés áthidalta azt a szakadékot, amely a gazdaságilag fejlett nyugati országokat a gazdasági fejlődésében elmaradt Magyarországtól

elválasztotta s ezzel megteremtette ugyan Petőfi európai recepciójának egyik fontos külső feltételét, de még nem oldotta meg Petőfi közvetítésének nem kevésbé fontos problémáját.

A magyar kulturális és irodalmi élet, a magyar nyelv elszigetelt helyzetének szükségszerű következménye, hogy Petőfi fordítását és ismertetését egyelőre s még jó sokáig nem vállalhatja más, csak azok a magyar írók, akiknek anyanyelvükön kívül még egy választott nyelvük is van: a német, vagy a német anyanyelvű kultúrközvetítők, akik érületben, nyelvben asszimilálódtak a magyar néphez, s végül azok az osztrák-német írók és hírlapírók, akik hosszabb vagy rövidebb időre megtelepednek Magyarországon s úgyahogy elsajátítják a magyar nyelvet. Abban a kedvező helyzetben vannak, hogy közvetlenül ismerik Petőfi szövegét és népi-nemzeti forrásvidékét. E közvetlenséggel kárpótolnak azért, hogy jórészt műkedvelők s nyelvükben, stílusukban sokszor évekkel maradnak el időpontjuk német irodalmi nyelvhasználatától.

Nyilvánvaló, hogy ilyenformán nyelvileg, de földrajzi közelségénél fogva is Németország számára válik elsőízben hozzáférhetővé Petőfi. Ehhez járul, hogy a német kritika és a német olvasó készült fel a legjobban Petőfi befogadására, mégpedig, bármilyen történelmietlennek hangzik is, már századok óta. Elég, ha arra gondolunk, hogy a hosszú századok alatt sehol sem nyilvánult meg akkora s olyan intenzív érdeklődés a magyar történelem nagy fordulói, a magyar nép hősi küzdelmei, a magyar zene, magyar nyelv, s amikor megjött az ideje, a magyar népköltészet, irodalom és tudomány iránt, mint Németországban. Tartozunk azonban a történeti igazságnak azzal, hogy időnként éppen itt találkozunk a magyarság gyűlöletének és magyarellenességnek olyan megnyilatkozásaival, amelyekről viszont tudjuk, hogy forrásaik: a katolikus restauráció és reakció, dinasztikus érdekek, s mindenek előtt a Habsburg-ideológia, később a nagynémet és imperialista propaganda.

A Petőfit befogadó Németország nem a régi Németország, amely a paraszt-háborúk óta nem tudja, mi a politikai forradalom, helyesebben minden forradalmát az elvont ideológia, a filozófia, a költészet síkján bonyolítja le, s Marx szerint csak a szabadság temetésének napján ismerkedik meg a szabadsággal. Ez a Németország, amelynek filozófusai rendszerint csak interpretálták s úgy interpretálták a világot, hogy a végén sikerült mindenestül fejtetőre állítaniok, amely eddig csak az örökös börtönlakók nosztalgiájával figyelte és ünnepelte más népek, a franciák, spanyolok, görögök, lengyelek forradalmát és szabadságmozgalmait, ez a Németország 1830—48 között testében, tagjaiban, társadalmi létében és tudatában valóban megváltozott, kezdi kiheverni megkésett társadalmi, politikai fejlődésének káros következményeit s történetének új, első reális korszakába lép. Legjobb szellemei: Marx, Engels és Heine irányításával negyvennyolc táján már az európai progresszió élén járnak, s tudják, hogyan kell odahaza is forradalmat csinálni. A forradalmak

súlypontja Franciaországból Németországba helyeződött át. Marx és Engels ismeri fel legelőször, hogy a magyar függetlenségi harcban Európa népeinek osztatlan szabadsága forog kockán. Német költők és művészek most fejezik be a magyar nép és táj romantizálását s készítik el deromantizálását. Németországban jelenik meg a legtöbb magyarbarát könyv, útleírás, a szabadságharccal rokonszenvező legtöbb költemény, elbeszélés, harctéri tudósítás, röpirat. Az európai költők magyarbarát kórusában a németek ütik meg a legőszintébb hangot. Elsősorban ők helyezik mitikus távlatba a magyar szabadságharcot. Végül ehhez járul még egy vitathatatlanul és jellegzetesen német sajtáság.

Egyetlen irodalom sem élhet sokáig büntetlenül elzárkózottan, a teljes elszigetelődéssel állapotában, idegen eszmék és formák befogadása és beolvadása nélkül, feltéve, hogy ezzel egy egészséges fejlődést elősegítő szükségleteket elégit ki. De a német írók fordítókészsége és asszimiláló szenvedélye nem éri be szellemi szükségleteinek normális kielégítésével, hanem ezen túlmenően, nem törődve országhatárokkal, nyelvi zónákkal, távolsággal, technikai feladatokkal, zsákmányt keresve járnak be az egész világot. Mindent megérteni, mindent hazavinni s áthonosítani, — ez a tendencia eredhet kíváncsiságból, kultúrzsomjúságból, vagy hiányérzetből, elég az hozzá, hogy időnkint a legnagyobbakon — Herderen, Goethén is elhatalmasodik, a romantikusokról nem is beszélve.

Angliában vagy Franciaországban elképzelhetetlen volna, hogy jelentékeny írók életművének javát fordítások alkotják. Nem véletlen, hogy a világirodalom kezdeti fogalma francia-voltairei eredetű, de a fogalom végleges kialakítása a legegységesebb, legeurópaiabb lángelméhez, Goethéhez, gyakorlati megvalósítása a német romantika két nemzedékéhez fűződik. Tudjuk: a német fordító-szenvedélynek és befogadó készségnek köszönhetőek Dante, Shakespeare, Homérosz remek modern fordításai, s ne felejtsük el, hogy enélkül Petőfi sem jutna el már kibontakozása időpontjában a világhírig, hogy több európai irodalom, így a francia, az orosz, a svéd s részben az olasz, s az angol számára jó ideig Kertbeny német szövegei helyettesítik az eredeti magyart.

Az úttörők

Abban a helyzetben vagyunk, hogy — ami eddig még sohasem történt meg — nyomon követhetjük Petőfi német recepciójának egész folyamatát, a kezdetektől a mai napig.

Tudtunkkal az első kezdeményező lépés Kolbenheyer Móríc evangélikus pap nevéhez fűződik. Ez a rokonszenves, irodalombarát műkedvelő és fordító 1839—1847 között Eperjesen működik. Itt találkozunk 1845-ben Petőfivel s nyilván a költő személyiségének, kibontakozó hírének

friss hatása alatt jut arra a gondolatra, hogy fordítson a verseiből. Eddig úgy tudták, hogy mindössze három verset fordított. Ezek: a „Nemzeti dal”, „Csatadal”, a „Szerelem“ . . . Ezzel szemben megállapítható, hogy fordításainak száma jóval több. Az előbb említettekhez járul: „Első szerepem”, „Barátimhoz”, „Én”, „Kördal”, „Betegségem”, „Takarékosság”, „Kedves vendégek”. Kolbenheyer a következő években más költőket is fordított, Vörösmartyt, Garayt, Eötvöst, legnagyobb teljesítménye azonban a németnyelvű „Toldi-trilógia”, amely úgyszólván Arany ellenőrzése mellett készült. Terminológiailag Heinéhez, Lenauhoz s a romantika osztrák epigónjaihoz áll legközelebb. Érthető, hogy Petőfit is az ő nyelvükre ülteti át. De meg kell adni, formailag kifogástalanabb és sohasem szimplifikálja, süllyeszti le Petőfit olyan mértékben az irodalom színe alá, mint legtöbb újságíró-kortársa. Sajnos fordításai a „Nemzeti dal”-t kivéve, csak jóval később, Petőfi időpontján túl jelennek meg nyomtatásban s így csak elvben — eszmeileg vehetnek részt Petőfi igazi, európai recepciójának előkészítésében.

Ami nem sikerült Kolbenheyernek, hogy ti. fordításai még Petőfi életében kerüljenek a nyilvánosság elé, az megadatott a pozsonyi származású Dux Adolfnak, s ez már magában véve is nagyobb súlyt ad úttörő szerepének. De éppen az ő példája figyelmeztet arra, hogy a fordítások minőségének szempontjából sem most, sem később nem lehet közömbös, vajon a fordítót milyen emberi-érzelmi és ideológiai-világnézeti rokonság fűzi a tőle lefordított költőhöz.

Dux Adolf író és hírlapíró. Anyanyelve német, de tűrhetően megtanult magyarul. Osztrák és magyarországi német folyóiratok munkatársa. Egy nemzetközi típus magyar-osztrák változatához tartozik, melynek képviselői jórészt kispolgári környezetből kerülnek ki s innen lépnek be a hírlap-irodalomba. Származásuknál, helyzetüknél fogva elvben, szívük szerint is az európai progresszióval rokonszenveznek, irodalmi bálványuk Heine és Börne, de gyakorlatilag számolnak az uralkodó politikai rendszer, kiadók érdekeivel s még jórészt konzervatív olvasóközönségük igényeivel és szükségleteivel. Különben, akárcsak Kolbenheyer, színtelen emberek, s kizárólag a forradalom kollektív lázától kapnak majd némi színt és jelleget. Különkülön a március előtti polgári sajtó változékony szellemét tükrözik. Legtöbbjük műkedvelő, elbeszélő és alkalmi költő. Belterjes Petőfi-kultuszuk szerény visszhangja az egykorú magyarnak. Magában nem nagy a jelentőségük, de együttvéve hordozói, néha irányítói a közhangulatnak. Nyelvhasználatuk tökéletesen kifejezi társadalmi helyzetüket és magatartásukat: két kultúr- és nyelvérzület, a magyar és német egyezménye, amelyet nem előzött meg küzdelem vagy termékeny kétely, mert egyikben sem gyökereznek mélyen. Innen van, hogy amikor pl. Petőfit fordítják, csak annyit fogadnak magukba s ennél fogva csak annyit közvetíthetnek belőle, amennyi irodalmi ízlésükkel s perspektívatlanságukkal összefér:

népdalszerűségének egyik-másik elemét s mindazt, ami idillizmusnak, érzelmességnek értelmezhető, de ezt is kiszakítva az összefüggésből s elvonatkoztatva attól a funkciótól, amelyet az egészen belül teljesít.

Ebből a körből válik ki Dux Adolf, nem önálló személyiségével, hanem fesztelenebb távlatával, szorgalmával, nagyobb következetességével és megállapodottabb izlésével. S ezen kívül van egy megbecsülhetetlen érdeme: nem egy-két verset, hanem mindjárt egy egész kötetnyit mutat be Petőfi költészetéből németül, ami — tekintve a német nyelv közvetítő szerepét, azt jelenti, hogy első ízben az egész világirodalomnak.

Igen, Dux fordításaival kezdődik Petőfi világhíre, s éppen ezért talán nem lesz fölösleges tisztázni keletkezésük és megjelenésük közelebbi körülményeit, annál is inkább, mivel mindez jórészt még ma is homályban van.

Dux érdeklődése Petőfi iránt a magyarországi német sajtó Petőfikultuszával van összefüggésben. Első fordításai, amelyeket gyűjteményébe is felvett, úgyszólván egyidőben jelentek meg 1845-ben az Aug. Wilh. Frankl-tól szerkesztett bécsi „Sonntagsblätter” melléklapjában (Beilage, 1845. 29. sz., júl. 20.) s 1845-ben és 46-ban a pesti Pannoniában (1845. 88., 1846. 3., 39., 41. sz.). Nagyon figyelemreméltó, hogy a lefordított versek: a „Lopott ló”, „Hirös város” („Der Räuber” címen!), „A faluban utcahosszat” („Volksromanze”), kettő kivételével („Szobámban”, a „Külföld magyarjaihoz”) izléstörténetileg még a hagyományos irodalmi tipológiához igazodnak. Kertbeny beszéli, hogy a „Lopott ló” fordítását megmutatta Petőfinek, aki nagyon megörült neki s — Kertbeny szerint — állítólag kijelentette, hogy jobban tetszik neki, mint az eredeti, s megkérte Kertbenyt, írjon Duxnak, további fordításra buzdítva őt.

Ismerjük Dux válaszát, amelyet 1845. nov. 26-áról keltezve írt Kertbenynek Pozsonyból: „... Levele nagyon meglepett, de meg is örvendeztetett. Felszólításának az Öntől megszabott feltételek mellett eleget teszek s tüstént munkához látnék, ha a könyvek rendelkezésemre állnának. Talán rábírná a szeretetreméltó költőt, küldje el műveit. Vagy talán Ön is megtehetné? Ha egyébként Petőfi, amint Ön állítja, maga írta nekem, ez tízszeres ösztönzésül szolgálna nekem ahhoz, hogy bemutassam nevét a világnak.” Mihelyt Dux megkapja Petőfi kötetét, beváltja ígését s a következő évben kiadja a költő válogatott verseinek német gyűjteményét, Franklnak ajánlva. Már maga a terjedelmes bevezetés, amely eredetileg szintén Frankl bécsi folyóiratában jelent meg, egyenesen korszakos jelentőségű, mert Petőfinek ez a félszégei ellenére is első, többé-kevésbé hiteles idegennyelvű méltatása. Régi mulasztást pótolok, amikor foglalkozom vele.

Dux Petőfi-képe nagyjában megfelel annak a képnek, amely 1846. táján élt, vagy élhetett idehaza: „Petőfi Sándoregyike Magyarország legfiatalabb s egyúttal legtehetségesebb s legismertebb költőinek. Ha nem tévedek, pár évvel ezelőtt hírlapokban, vagy kizáróan a Vahottól szerkesztett „Pesti

Divatlap-ban" tünt föl ; művei hamarosan utat találtak a magyar olvasóközönség szívéhez, visszhangot keltve bennük, úgyhogy a költő csakhamar arra gondolhatott, hogy verseit különböző, egymást követő gyűjteményekben adja ki. A magyar elem, a magyar népszellem hű ábrázolása, egész belső életének elfogulatlan naiv kifejezése eredeti egyéniségnek mutatja. Ez az egyéniség azonban mégsem olyan eredeti, hogy ne találónk meg benne a magyar ember sok jellegzetes vonását. Tekintve, hogy ő maga is fiatal, főképpen a magyar ifjúságot képviseli. Ő az a magyar ifjú, aki a városban, az iskolában még szívesen emlékezik a népre, úgy amint odahaza, falun él, aki a város zajában gyakran merül önmagába s kényelmesen pöfékelve pipájából, adja át magát képzelődéseinek ; aki hangos mulatozás közben, a szerelem mámorában s elragadtatásában sem felejt el, hogy magyar. A Heine-féle pongyola dalforma, amelyet Petőfinek szemére vetnek, nem igen árt versei belső költői értékének ; egyébként legújabb műveiben szemmel láthatóan kijavítja ezt a hibáját." Dux e rövid vázlat után bemutatja Petőfi háttérét, a magyar márciuselő társadalmi, gazdasági, szellemi-irodalmi életét : A magyar nemzetből még sok hiányzik ahhoz, hogy művelt nemzetnek tekinthessék. Éppen ezért nem szabad azon csodálkoznunk, hogy itt sok mindent elhamarkodnak, hogy túlzó buzgalmukban már kifejlődött törzsnek tartják azt, ami még csak fiatal hajtás, mindazáltal az értelmes kutató látja a fejlődő törzset. Igaz, már jó ideje annak, hogy a magyarság kidörzsölte szeméből az álmod, de minden főt eddig a politika, az alkotmány fenntartásának vagy javításának a gondja foglalkoztatott, vagy foglalkoztat még. De lassanként a tudomány és a művészet felé fordul az érdeklődés, s ha a magyar tudomány és művészet jelenlegi állapota még nem is nevezhető az alkotó szellem eredményének, a kezdeményező lépés ezen a téren mégis megtörtént . . ? De máris virrad. Ha az akadémiának mindeddig csekély befolyása volt a tudományosságra, ennek az az oka, hogy mindenekelőtt a magyar nyelvet tanulmányozta. Ezen a téren valóban sokat tett. A nyelvtant és mondattant megszabadította a latin nyelv uralmától s egyszerűbb, magyar nyelvformákra vezette vissza. Ehhez igazodik az egész fiatalabb Magyarország . . . Kétségtelen, hogy egy jobb tudományos korszak hajnala virrad Magyarországra. Száz meg száz olvasó- és művelődési egyesület alakul mindenfelé. Naponta egyre újabb hangok kérdezik : Mit tettünk nemzetiségünk megnemesítéséért, azért, hogy felszabadítsuk magunkban az emberiséget . . ? Több történt a szépirodalom érdekében. Magyarországnak van már szépirodalma, amelynek, persze, csak lírai része mondható eredetinek s magyarnak. A líra a magyar nemzetiségben gyökerezik. Magyarország gazdag népdalokban, s az ő hangjukat kell ma mindenkinek eltalálnia, aki mint költő meg akarja szerettetni magát a nemzettel. Ez Petőfi érdeme. Sokan félreértik nemzeti hivatásukat. Sőt vannak, akik a halvány világfájdalmat akarták Magyarországon meghonosítani. De ezek többé-kevésbé téglahordó napszámosok. A nagyobb szellemek abban látják

feladatukat, hogy szétbontsák az alapelemeket s megneveljék a bennük található értékesebb alkotórészeket. Zrínyi, Czuczor, Vörösmarty, ellenére sincs Magyarországnak nemzeti eposza. Vörösmarty inkább lírája, Czuczor pedig nemzeti szellemű balladái és románcai révén él a nép száján. A magyar drámának nem volt Lessingje, de van egy Szigligetije, ez a Birch—Pfeiffer és Nestroy-keverék. A magyar költészet és az európai irodalom minden műfaja régóta párhuzamba állítható egymással, ezzel szemben a magyar dráma csak újabban igazodik a külföld irodalmához. A Nemzeti Színház legalább tető alá hozta a magyar Tháliát, Czákó pedig a kor magaslatára emelte.

A magyar regény és novella is újabb keletű, noha e műfajokat eddig is utánozták. Ma a regénynek két főiránya van : az egyik az időben vagy térben távoli életet, a másik a költő eredeti társadalmi viszonyait ábrázolja, az elsőt Jósika, a másikat Eötvös képviseli. Jósika a magyar Scott, Eötvös a par excellence magyar költő. . . . A népi irodalom az irodalom világában a modern hittérítő szerepét látja el. Művelik is. A minap megjelent népdalokból (— ez nyilván Erdélyi János gyűjteménye —) 5000 példány kelt el. A magyar hírlapirodalom vállalja a nemzet megnemesítésének, a művelt világba való bevezetés munkájának, . . . ráeső részét.

Ebből a sok jóindulattal, de többé-kevésbé felszínes tájékozottsággal jellemzett háttérből emelkedik ki Petőfi 55 versével ; valamennyien a költő első korszakából valók : népdalok, helyzetképek, szemelvények a „Cipruslombok”-ból, a „Szerelem gyöngyei”-ből, bordalok, lírai ötletek, Petőfi kezdődő átpolitizálódásának megnyilatkozásai. Dux fordítói elve — a szó szerinti hűség, de talán éppen ezáltal vét legjobban az igazi belső hűség elve ellen. Elsősorban tartalmat fordít. De legkárosabbnak bizonyul terminológiai és formai elégtelensége, tanácstalansága Petőfi lírai realizmusával szemben. A szó szerinti értelmezés gyakran félreértésekre vezet. Sokszor nemcsak szimplifikálja, hanem egyenesen parodizálja is az eredeti szöveget.

Legtöbb veszíteni és féltetni valója most, de később is Petőfi népdalainak van : őket fenyegeti a legjobban a szimplifikálás, az érzelmi, formai lefokozás, a lezüllesztés veszélye vagy az a veszély, hogy a fordító akaratlanul Heine modorát követi fordításában. Első benyomásunk a kötet elolvasása után : lírai lángelme nem igen kezdte még ilyen lélektanilag jól előkészített és kedvező helyzetben s ugyanakkor ilyen kedvezőtlen, deformáló közvetítés mellett európai pályáját. De legyünk tárgyilagosak : alig van Dux fordításai között olyan, amelynek legalább egy sorában, képében, hasonlatában, fordulatában ne fedeznők fel Petőfit, amely ne árulná el valahogyan Petőfi „szelleműjját”. Sőt, vannak Duxnak szerencsés Petőfi-pillanatai, amikor jóváteszi fogyatkozásait. („Lopott ló”, stb.). Aztán : az idegen olvasó most elsőízben kerül abba a helyzetbe, hogy Petőfi nevét, fiatal hírét Petőfi szövegeivel szembesítheti.

A sok műkedvelő között a cseh-német származású Leopold Komper t (1822—1886) az egyetlen hivatásos író. A pusztai romantikus varázsa a távolság csökkenésével megfogható formát ad kezdeti öncélú rajongásának: „Úti levelei”-ben. magyartárgyú elbeszéléseiben és rajzaiban egyre több jelét látni a meginduló realizálódásnak. Demokratikus irodalmi programjával Petőfire emlékeztet. „A demokratikus elemben, amely újabban az irodalomban jelentkezik”, írja a „Pusztai regényé”-ben, „századunk egyik jellegzetes vonását látom... Súlyosan vétettünk a természet ellen. Kifestettük az irodalmat; lecsóoltuk arcáról a természetes rózsákat... Most azonban forduljunk a néphez...” Negyvennyolc előtt mérsékeltlen haladó polgár, — negyvennyolcban lelkesen ünnepli az Emberi jogok kiáltványát és a szabadságeszméket. Petőfi neve ott van mindenki száján. Kompert több verset fordíthatott tőle, de eddig mindössze egyet sikerült felfedeznem Kertbeny első gyűjteményében. („Ha férfi vagy, légy férfi.”) Formailag belső hűségével is kéri környezetéből. De lehet, hogy csak egyszeri szerencsés találatról van szó. A kis kórus többi tagja közül Kornfeld M. a „Felhők” két darabját (Der Ungar 1846. ápr. 16.), Feldmann a „Hazáról” című költeményt (uo. 1846. jan. 26.), Zerffi Gusztáv a „Felhők” négy darabját (Der Schmetterling 1846. 18. sz.) és a „Nemzeti dal”-t (Pester Zeitung 1848. márc. 19.) Hoffmann a „Nemzeti dal”-t (Der Ungar 1848. márc. 18), egy C. H. betűvel jelzett író a „Csatadal”-t (Der wahre Ungar 1848. 71. sz.) fordítja németre, s végül egy névtelen a „Nemzeti dal” parafrázisát adja (Der Ungar 1848. 69. sz.). Csupa műkedvelő kísérlet; egyéni ambíció és kollektív szükséglet hozta létre őket s pillanatnyi, kollektív szükségletet elégítenek ki. Számunkra azonban így is becsesek: mind megannyi tünete Petőfi kezdődő népszerűségének.

A típus egyelőre tovább él, mert a felemás magyar-osztrák világ még jó sokáig nem lehet el nélküle, noha lassanként elveszíti szerény jelentőségét s vele együtt tagadhatatlanul első friss lendületét is. Mint számos más területen, a fordulatot itt is 48—49. hozza meg. Mindössze egyetlen jellegzetes példával szeretném igazolni azt a tételmet, amely koncepcióm egyik tartó pillére, hogy a művészi, de mindenesetre hiteles és hű fordítás elengedhetetlen feltétele a költő és fordító ideológiai rokonsága. Ilyen értelemben Petőfi rokonának tekinthető Anton Vilney (igazi nevén: Tersztyánszky) szepesi származású bécsi író és forradalmár (1812 kör. — 1870). Természetesen Vilney és Petőfi mint emberi és költői jelenségek összemérhetetlenek; de ha Vilney fejlődésére, a néphez és a bécsi forradalomhoz való pozitív viszonyára, forradalmárrá válását meghatározó körülményekre, köztük saint-simonizmusára gondolunk, jogunk van ahhoz, hogy Petőfivel rokonítsuk. Homályos ifjúkoráról csak annyit tudunk, amennyi álcázott önéletrajzi regényéből, a „Toni”-ből kiolvasható. A regény 1844-ben, a sziléziai takácszendülés évében, egy nagy gazdasági válság s a forradalom előestéjén jelent meg.

amikor a német, sőt az osztrák-német irodalomban is sorra felvetődnek azok a társadalmi és politikai kérdések, amelyeket nemsokára, Európa-szerte az utcán és a barrikádokon fognak megoldani. Tudtommal az 1831-i kolerazendülés első szépirodalmi feldolgozása némileg preformálja Eötvös „Dózsa”-regényét s kész háttérrel szolgál a „Nővérek”-nek. De ami ennél is fontosabb : Vilney már fölismeri a zendülés politikai jellegét, hozzákapcsolja a magyar parasztháború s a Hória—Kloska-féle jobbágyforradalom hagyományához, „amikor az erdélyi és a magyar parasztokat kerékbetörték, megcsönkítették, nyakig a földbe ásták, hogy a nemesek a fejükkel tekézhessenek.” De ugyanakkor a szegény, babonás, állati sorban tengődő parasztok előtt felragyogtatja egy új, szabad emberi élet képét, ahol mindenki a maga tulajdonának tekintheti, amit verejtékes munkával szerzett, ahol nincsenek királyok, hercegek, tisztviselők, munkátlan zsoldosok, ahol a szabadság és egyenlőség napja süt a munkáskezekre és szántóföldekre, ahol a paraszt nem tengődik rozskenyérhéjon, nem jár rongyokban, nem iszik hitvány pálinkát, nem keveri száraz falommbal a kitűnő magyar dohányt, nem köszönti remegve, hajadonfővel a szolgabíró, s nem kell attól, tartania, hogy megbotozzák vagy lecsukják, ahol a földműves résztvesz az államigazgatásban s számonkérheti az adók felhasználásának módját. — Itt alig van valami abból a megtévesztő, hamis illuzionizmusból, amely a legtöbb nem-magyar magyar író tárgyú regényeit, novelláit, balladáit jellemzi. Ami félszegség, túlzás, távlattevédezés, történelmi naivitás akad a regényben, az mind onnan ered, hogy a valóság, a társadalom ábrázolásában nagyobb része van Vilney úrgyűlöletének, mint a néppel való együttérzésének.

Amikor regénye megjelenik, akkor már Bécsben van. Végigéli az egész német nyelvterület egyetlen igazi plebejusi forradalmát, a bécsit, a kezdetektől a nyílt harc kitöréséig. A zendülő, az ösztönös forradalmár itt alakul át tudatos forradalmárrá. Nyelve fesztelenebb és rikítóbb, mert a napi politika és publicisztika szükségleteit szolgálja. Napilapot szerkeszt, szélső radikális programmal; (mindössze százharminc szám jelent meg belőle). Már regényében is közölt magyar verset német fordításban s érdeklődéssel várja az új magyar költészet kibontakozását. Az a meggyőződése, ha a magyar költők jót és nagyot alkotnak, a külföld sem tagadhatja meg tőlük elismerését. Sem nyelvük, sem nemzeti sajátosságuk nem szabhat határt érvényesülésüknek. Ami jó és nagy, nem lehet egy nemzet sajátja, kell hogy valamenynyire nemzet közös kincsévé váljék. Így fedezi fel magának Petőfit. Igaz, felfedezését előkészítik Dux fordításai, amelyek kötetben összegyűjtve éppen Bécsben jelentek meg 1846-ban. De Vilney bizonyára akkor sem kerül el Petőfit, ha Dux nem jár előtte.

Dux történelmi jelentősége, hogy a német nyilvánosságot ő ismerteti meg első ízben Petőfi költészetével. Válogatásának természetes határt szab az a körülmény, hogy kizáróan Petőfinek első, 1846-ig terjedő korszakára

szorítkozik. E határon belül még külön korlát óvatos kispolgári magatartása. Egyetlenegyszer, 1848-ban ragadja magával a márciusi napok lendülete, amikor forradalmi újságot szerkeszt, a „Morgenröthé”-t, s lefordítja a „Nemzeti dal”-t. A másik oldalon áll Vilney, a lázadó és forradalmár, aki 1848-ban adja ki Petőfi fordításait, számszerint tizenháromat, mégpedig népdalfordításaival együtt. Sőt van három Petőfi-vers („Befordultam a konyhába”, „Pusztán születtem”, „Fürdik a holdvilág”), amelyeket név nélkül közöl, jelölül annak, hogy Petőfiiben ugyanannak a kollektív érzés- és gondolatvilágnak művészi kifejezését látja, amelyet a népdal egyszerűbb, igénytelenebb eszközökkel fejez ki, s hogy Vilney a néphez, a népköltészethez való viszonyát ugyanazok a tényezők határozzák meg, amelyek Petőfihez való viszonyában érvényesülnek.

Egyébként az ő Petőfi-ismerete sem lépi át 1846 határát s jórészt ugyanazokat a verseket fordítja mint Dux. De ha Duxnál a politikai—ideológiai rokonság hiánya csökkenti fordításainak belső hűségét és minőségét, Vilney-nél éppen ellenkezőleg e rokonság megléte teremt kedvező légkört Petőfi befogadására, ami láthatóan befolyásolja fordításainak minőségét. Így aztán Duxhoz s a legtöbb közelkorú fordítók legtöbbjéhez képest természetesebb, közvetlenebb, Petőfi-szerűbb, amivel korántsem akarjuk elhomályosítani Dux kezdeményező jelentőségét. Módszerüket így lehetne körülírni: Dux apolitikus, merőben irodalmi, Vilney pedig politikai és irodalmi feladatot lát a fordításban, még akkor is, ha a fordított versben nyoma sincs a politikának. Csak egy példát. Mindketten lefordították a „Gyors a madár, gyors a szélvész” c. verset. Vilney fordításában, ha némileg csökkent erővel is, mégis érvényesül az eredetinek lélegzetelállító lendülete. Formája úgy bontakozik ki az adott helyzetből, hogy alig érezni rajta valamilyen kényszert.

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm

*Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell ist der Blitz fñhrwahr,
Doch schneller ist als alle die,
Des Unterlands Betyar.*

*In Ketschkemet hat auf der Weid'
Er heut' ein Ross stibetzt,
Bei Sankt Martin denselben Tag
Er über'n Fluss noch setzt.*

*Und morgen wenn in Weissenburg
Das Ross verkauft er hat,
Stiehlt er dafür ein and'res sich
Gleich in derselben Stadt.*

*Den Tag darauf in Betschkerek
Macht er noch einen Fang,
Besteiget einen magern Fuchs
Und — — reitet auf der Bank . . .*

Ugyanez a vers Dux fordításában mintha csak félszeg, érdektelen változata volna az eredetinek :

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm

*Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell Blitzesbrand,
Noch schneller aber der Betyár
Vom Unterland'.*

*Heut' stiehlt ein Füllen der Betyár
In Ketskemet,
Führt's über bei Sankt Martin gleich
Auf einer Plätt' ;*

*Zu Weissenburg verkauft er
Das Füllen schnell,
Verkauft's und stiehlt ein and'res gleich
An selber Stell ;*

*Und übermorgen reitet er
Ein Rösslein schlank
Zu Becskerek, das Rösslein ist
Die Prügelbank . . .*

Vilney a forradalom összeomlása után elmenekül Bécsből, majd újra visszatér, mire elfogják s internálják. Ezzel, úgy látszik, elveszti lába alatt az erkölcsi talajt. Kétes vállalkozásokba bocsátkozik s megbékül a reakcióval. Innen kezdve Petőfi sem érdekli többé. Legalábbis semmi nyoma annak, hogy 1849 után is foglalkozott volna vele.

1849-ben, K e r t b e n y nagy Petőfi-gyűjteményével lezárul Petőfi világhírének „előtörténete”.

Dux és az úttörők német szövegei közvetítik az első konkrét Petőfi-anyagot, Dux előszava az első konkrétabb Petőfi-képet. De első hírverőnek ott áll mellettük B e c k K á r o l y.

Magyarországon született. Anyanyelve német, csak kilencéves korában tanul meg magyarul. Pesten jár iskolába. Húszéves, amikor elhagyja hazá-

ját, de mindvégig megtartja kapcsolatait a magyar szellemi élettel. Lenau nyomában, az ő terminológiai eredményeinek birtokában, a júliusi forradalom s az „Ifjú Németország” teremtette új politikai légkörben lép be a német irodalomba. A romantika elnémulását és Heine Párizsba költözését követő lírai „úr”-ben kissé hetyke modorával, magyar ruhájával, ábrándos, mindig izgatott pátoszával, magyar témáival csakhamar magára vonja a közfigyelmet. Az irodalmi közvélemény s a kritika benne látja, sőt benne ünnepli a „magyar” költőt. Neki szánja azt a szerepet, amelyet nemsokára Petőfi fog, de persze, egészen másképpen betölteni. Költőnek mindenesetre költő: legnagyobb német kortársával, Heinével, legnagyobb vetélytársával Lenauval, a legismertebb német politikai költőkkel szemben is meg tudja őrizni önállóságát. Szerencsés történeti ösztönét követve, mindig tudja, „hányat ütött az óra?”, s mit kíván tőle a liberális polgárság. Ezért tud mindig időszerű lenni. „Zajos” fogadtatásának is ez a nyitja. Mintha nem is emberről, hanem valami természeti tüneményről volna szó: „Ez volt aztán a tűz, amilyen már régen nem lobogott, tűz, amely erősen füstölt, mivel túlságosan zöld, friss fából rakták”. „Beck akkora költői tehetség, amilyen Schiller óta nem született. Feltűnő rokonságot találok Schiller „Haramiái” és Beck „Éjszakái” között, ugyanaz a szabadságtól izzó szellem, ugyanaz a féktelen képzelet, ugyanaz a fiatalos rakoncátlanság, ugyanazok a hibák . . . Benedictus, qui venit in nomine Domini . . . A fiatal költő első műve után, már egy másikkal jelentkezik, amely a gondolatok gazdagságát, lírai lendületét és mélységét tekintve, a legkisebb mértékben sem marad el az első mögött, sőt tiszta formájával és klasszicitásával végtelenül meg is haladja . . . mi németek boldogok lehetünk, hogy egy Beck Károlyunk született”. Ilyen lelkes szavakkal, ilyen magas hangnemben avatja a fiatal Becket a német költészet új messiásává a fiatal ENGELS. De éppen Engels állapítja meg nemsokára Beckről, hogy nem felelt meg messiási küldetésének, hogy emberileg s ideológiailag egyaránt elfajult. S ő mutat rá elsőnek az elfajulás okára, a német nyomorúságra, amelynek egyik eszmei formája, az „igazi szocializmus”, a szánalom és érzelmesség szocializmusa, Becket is megrontotta. Ehhez még csak azt tennők hozzá, hogy Becknek amúgy sem mély népi-nyelvi forrásai hamarosan elapadnak, hogy egyre mélyebben süllyed érzelmes illuzionizmusába, amely teljesen híján van minden szilárd társadalmi bázisnak. Innen van, hogy képtelen tájékozódni a valóság, a konkrét politika, a konkrét kapitalizmus tényei körül, hogy a forradalmat, amelynek eljövételét állandóan várta és hirdette, mindjárt kitörése másnapján cserbenhagyja, bukásának másnapján pedig megalkuszik a reakcióval, a Habsburg-abszolutizmussal. Mindennek szükségszerűen magyar viszonylatban is meg kell mutatkoznia. Hiába fűzik továbbra is őszinte érzelmi szálak Magyarországhoz, hiába van néhány szép lírai vallomása a szabadságharcról, hiába leghíresebb magyar tárgyú költői elbeszélésének, a „Jankó”-nak tárgyi-néprajzi gazdagsága, ebből az anyagból ritkán alakul tipikusan művészi

magyar táj, tábortűz, cigány, betyár — mindez merő díszlet, délibáb, illúzió marad.

Beck „magyar” dicsősége csak addig tart, amíg fel nem tűnik mellette Petőfi alakja.

Egy kortárs nyilatkozatával szeretném megvilágítani az új helyzetet. 1847-ben a „Grenzboten” egyik cikkírója azt írja, hogy Beck Károly egyik verskötetének hatása alatt kezdett melegebben érdeklődni a magyarság iránt. Mindjárt idéz is egy verséből:

*Aus dem Lande der Magyaren,
Aus dem Land der süßen Trauben
Kam ich jung und unerfahren
In das Land der Eichenlaubem.*

„Kortársai szemében valóban nemcsak költő, hanem egy egészen új világot is tár fel előttük, amely teljesen lenyűgözi őket pusztáival, lovaival, csikósaival és cigányaival. Lenau mindezt csak néhány vonással jelezte”, mondja az ismeretlen cikkíró, „Beck viszont nyíltan kimondja: Istenemre, igazi magyar sarjadék vagyok. (Bei Gott! ein echt Magyarenkind). S mi sem természetesebb, mint hogy mi a legnagyobb érdeklődéssel viseltetünk a magyar nemzetiség iránt. Igaz, Beck később eltávolodik a magyarságtól s világpolgár lesz belőle. — Magyarország a szabadság földje. A magyarság a természeti erő és a naivitás harcát harcolta a bürokrácia és Metternich rendszere ellen. Vajon Ausztria melyik népének vált ez a harc ilyen mértékben második természetévé?” A magyar irodalmat vázolja, a cikk aztán főleg Petőfivel foglalkozik: „A magyar nemzetiség felemelkedésével, győzelmével együtt lép fel ez a költő, akire a magyarok igazán büszkék lehetnek. Petőfire gondolok. Petőfi sokáig katona volt, Olaszországban állomásozó ezredekben szolgált (!), végre visszatért hazájába. Idegenben való tartózkodása mély ösztönzéseket adott neki, amelyek felkeltették benne a magyar nép eredetiségének tudatát. Ha leírja a juhászt, amint számárháton hazafelé vágdat a pusztán, haldokló feleségéhez (!) s mivel későn érkezik, csak azzal juttatja kifejezésre fájdalmát, hogy hosszú botjával ráüt a szamár fejére, vagy ha bemutatja a földesurat, amint ágyából rászól egyik szolgájára: Te gazember, nyisd ki csak az ajtót, hadd lássam, vajjon embereim, ezek a lustaságok, dolgoznak-e! . . . Mindenütt a magyar életet látni a maga féktelen, leplezetlen varázsában.”

Beck az első idegen nyelvű költő, akivel Petőfi találkozik, mégpedig világhírének küszöbén. A találkozást Kertbeny közvetítette. Lényegében ellenőrizhető, de aligha folyt le a Becktől leírt módon.

Beck legalább elvben régen készen állt erre a találkozásra. — Még 1837-ben úgy látja („Die Literatur in Ungarn”, Zeitung für die elegante Welt,

173—181. sz.), hogy a magyar költészet parlagon hever, vagy még csak gyermekkorát éli. Érthetőnek tartja, hogy a külföld nem igen vehetett tudomást róla. A magyar írók sokat filozófnak, de keveset élnek. (Akkor még Tóth Lőrincben látta a magyar tragédia egyetlen reménységét. Vörösmarty mindig távol állt tőle, annál jobban szereti Kisfaludy Károlyt.) . . . A magyar irodalom legnagyobb fogyatkozása az volt, hogy a népelet és a magyarság jellegzetes vonásai nem jutottak kellő módon kifejezésre benne. Magyar regény alig volt, a magyar széppróza zsebkönyvekre és folyóiratokra korlátozódott. Olvasója csak színmagyar vidéken akadt, noha ott sem talált igazi megértésre. Mindez összefüggött a magyar szellemi élet maradiságával, szervezetlenségével, a magyar közoktatás helyzetével. A folyóiratok jórészt silány novellákat és rossz verseket közöltek. Időközben azonban nagy változás állt be. Ezt a külföldnek is tudomásul kell vennie, Eötvös, Széchenyi, Petőfi nevét már jól ismerik a határokon túl.

Beck cikke valóban előhangja lehetne Petőfi európai fogadtatásának. Éppen 1846-ban, amikor újra Pesten jár, jelenik meg Dux Petőfije. Ekkor találkozik Petőfivel. Beck maga számol be találkozásukról. Beszámolója hamarosan megjelent, nagy feltűnést keltett s így egyik forrása lett Petőfi világhírének. Beck nem hamisít. De úgy stilizálja benyomásait, hogy megfeleljenek az első Petőfi-képnek — a spontánul alkotó naiv költő képének: Petőfi fellépése, testtartása, modora, öltözködése (gomblyukában szemérmes rózsabimbó!), kézmozdulata, amellyel nemzeti büszkeségből (!) visszautasítja Beck külföldi szivarját, túlzott őszintesége, amikor bevallja, hogy keveset tanult s néhány költői munkán kívül alig olvasott valamit, — de hogyan is ért volna rá erre katonazubbonyban, színpadi díszletek között, örökös vándorlás közben, fojtogató nyomorban . . . mindez egy-egy vonással járul hozzá a már-már állandósuló képhez. „Petőfi szerfelett friss jelenség. Merő közvetlenség és jellegzetesség. Alkotás közben csupán ihletére támaszkodik. Nem hajlandó lemondani előkelő szegénységéről, azt hiszi, ha elfogadja akárcsak a legjelentéktelenebb szívességet is, ezzel veszélyeztetné függetlenségét. Jelszava: Szabadság és koldustarisznya. Művész s nem mesterember, ember s nem könyv, ha úgy tetszik, maga a megtestesült költemény.” Egy másik alkalommal Petőfi bevallja, hogy egész éjjel a könyvek könyvét, a francia forradalom történetét olvasta, s hogy minden cigányzenénél elragadóbban zeng a fülébe a Marseillaise, s hogy úgy érzi, mintha egyidőben élt volna Dantonnal és Robespierre-rel. Az ő korukban a földet már-már tüzes szellemek népesítették be; ma viszont józan viziszellemek nyüzsögnek körülötte. Egyetlen vágya, hogy halála előtt egy kissé végigrepüljön a világon . . . hogy lássa az Alpeseket és a tengert.” Mindezt Petőfi valóban elmondhatta s talán el is mondta, ha nem is a Beck közvetítette formában.

Búcsúzóul Petőfi átadja Becknek sajátkezűleg írt német nyelvű önéletrajzát, amelyet első ízben Fischer Sándor közölt Petőfi-könyvében. (Tudtommal

e vázlat hitelességét mind a mai napig nem vonta kétségbe senki, engem kissé gondolkodóba ejt kifogástalan irodalmi németségé. Ez arra figyelmeztet, hogy egyszer végre meg kellene vizsgálnunk Petőfi s általában nagy költőink nyelvismeretét.)

Beck megígéri Petőfinek, hogy mindent elkövet hírneve érdekében, kész lefordítani és 5000 példányban terjeszteni költeményeit. Mindjárt fel is olvassa Petőfinek első kísérletét, a „Hortobágyi kocsmárosné” fordítását. Petőfit meglepi a fordítás hangja, de mégsem fogadja el Beck ajánlközását, mert az az érzése, ez már nem az ő költeménye, hanem Becké; különben is igazi költő ne fordítson más költőt! (Ez persze érv Petőfi ellen is.) Beck fordítása pár év múlva megjelenik a „Frische Quellen” c. pesti folyóiratban, amelynek gazdag világirodalmi vonatkozásaival más helyen foglalkozom. Petőfit csakugyan nem csalta meg az érzése: Beck fordítása a magyar vers szabadon átköltött változata. Megérezni rajta az eredetitől idegen szalonlevegőt.

Petőfi-kultusz és emigráció

Tudjuk, az első francia forradalom összeomlása, a Bourbonok restaurációja óta minden bukott forradalom, elfojtott felkelés, leleplezett politikai összeesküvés után egyre újabb emigránsrajok — franciák, németek, görögök, lengyelek, spanyolok, oroszok hagyják el hazájukat s szóródnak szét a világ minden táján. Magukkal viszik az abszolutizmus és minden elnyomás gyűlöletét és a szabadság szeretetét. Már csak pusztá jelenlétükkel is nyugtalanítják, forradalmasítják új környezetüket és választott hazájukat. Tudjuk azt is, micsoda irodalmi visszhangot kelt a sorsuk mindenfelé. (Filhellén mozgalom, lengyelkultusz!) A történeti kutatás felderítette az emigránsrajok, frakciók politikai működését. De még mindig nincsen teljes, átfogó képünk arról a szívós, lelkes munkáról, amellyel az emigráns írók, költők, tudósok, publicisták nemzetük irodalmát ismertetik s beépítik a világirodalom eleven koncepciójába. A legjelentékenyebbek az osztrák Sealsfield, az olasz Ugo Foscolo, a német Börne és Heine, Herwegh, Freiligrath, a lengyel Miczkiewicz, az orosz Gercen mellett az ismeretlenek beláthatatlan serege vesz részt ebben a munkában. (Jellemző, hogy mindmáig jóformán csak az első francia forradalom elől menekülő ellenforradalmár emigránsok szerepét tisztázta a francia és német kutatás).

Negyvennyolc-negyvenkilenc összeomlásában egy világkorszak tükröződik, mondja LENIN, amelyben a polgári demokrácia törekvése végsőt vonaglott, a szocialista proletariátus törekvése viszont még nem ért meg. A francia forradalom óta soha esemény még így nem hozta mozgásba a világ közvéleményét, jó és rossz lelkiismeretét, mint egyfelől Negyvennyolc és

Negyvenkilenc, másfelől a hősi forradalmi illúziók kilobbanása, amely egyszerűsmind pontot tett a polgárság hősi korszaka után.

Negyvennyolc-negyvenkilenc nemzetközi méreteinek megfelelően az összeomlást követő emigráció is olyan méreteket ölt, amelyeket még nem látott a világ. A harctereken eldőlt a küzdelem, győzött az ellenforradalom, de a mozgósított népi erők nem hallgatnak el egyik napról a másikra, mégha emigrációba kényszerülnek is azok, akik képviselik őket. A katonák tollra cserélik fegyverüket, új harcterük az irodalom, a hírlap, ahol új feltételek mellett tovább folyik a forradalom és szabadságharc, az elvek és az ideológiák vitája. Mindez sokszor úgy hat, mint a hősi halottak kísérteti viadala a katalaunumi csata éjszakáján.

A negyvenkilences emigrációnak minden képzeletet meghaladó méreteihez képest tagjainak világirodalmi funkciója is átfogóbb minden eddiginél.

Lényegében ugyanezt mondhatjuk a többezer főre rúgó magyar, tehát számszerint legnagyobb emigrációról, amely már Világos előtt kezdődik, de csak Komárom kapitulációját követő időkben kulminál. A világ minden részének jut belőle, Francia-, Német-, Olasz-, Görög-, Törökországnak, Svájc-nak, Belgiumnak, Angliának, Észak- és Dél-Amerikának, Afrikának. Itt is azt látjuk, hogy amikor az emigránsok igazolni akarják a világ előtt forradalmuk és szabadságharcuk jogcelságát, újságokban, folyóiratokban, röpiratokban, könyvekben ismertetik az előzményeket, a magyar nép múltját és jelenét, néprajzát, szellemi életét, irodalmát, — leleplezve, megcáfolva a róla költött rosszindulatú legendákat stb. Propagandájuk nyomán egy új, minden eddiginél realisabb Magyarország, magyar nép és magyar történelem bontakozik ki a nagyvilág előtt. Az ötvenes-hatvanas években pl. alig van haladó német folyóirat, amelynek ne volna magyar emigráns munkatársa, vagy informátora. S van német kiadó, aki a magyar emigráns-irodalomra specializálja magát. A legtöbb emigráns, akinek vezető szerepe volt a forradalomban és a szabadságharcban, megírja emlékiratait, öngazolását, de a kisebb, szürkébb szereplőknek is megvan választott hősük, akit meg akarnak örökíteni, vagy meg is örökítenek. De még a szakemberek közül is csak nagyon kevesen tudják, milyen része van Petőfi világhírének megalapozásában és terjesztésében az emigránsoknak.

Úgy látom, hogy e világhír fontosabb középpontjai általában egybeesnek a magyar emigráció ismert állomásaival. A Petőfi-fordítók, Petőfi-közvetítők, a Petőfi-rajongók egy része emigráns volt. Tudvalevő, hogy jó sokáig, amíg nem akad francia, olasz, angol író, aki Petőfi kedvéért megtanul magyarul, sőt jóval ezután az időpont után is, Európa-szerte úgyszólván Kertbeny német szövegei pótolják, helyettesítik vagy bitorolják az eredetit. Ezen a visszás, felemás helyzeten változtatnak az emigránsok, amikor vagy maguk fordítják le az eredetit, pl. Franciaországban Boldényi, Hiador (Jámbor Pál) Olaszországban Helfy Ignác, Angliában a Pulszky-házaspár, vagy segítségére

vannak a magyarul nem tudó fordítóknak, pl. Teleki László Saint-René Taillandiernek, Charles-Louis Chassinnek, Szarvady-Hirschl Hartmannak. Több emigránsról tudjuk, hogy amikor örökre elhagyja hazáját, Petőfi verseit viszi magával és idegen környezetben velük vigasztalja magát. Heinének egy más vonatkozásban használt metaforájával élve: Petőfi az ő „hordozható” hazájuk. A Petőfi-kultusz első jelentős szakasza térben és időben összeesik a magyar emigráció földrajzi kiterjedésével és időtartamával. Van valami felemelő és megnyugtató abban, hogy az emberileg igazi, eszmeileg tiszta, a humanista haladás élen járó lángelme nem marad sokáig megközelíthetetlen az emberiség számára, még akkor sem, ha egy nyelviileg elszigetelt nép tagja, mint Petőfi. Kortársai között nem ismerek senkit, aki a népi és nemzeti szellemből való forradalmi megújulásnak, az erkölcsi—eszmei következetességnek olyan példájával szolgált volna, mint Petőfi, aki Byront, Puskind, Heinét kivéve, annyi kritikust, fordítót, olvasót tudott érdekeltté tenni életében és költészetében.

Csak néhány példát ebből a körből. Az első azt mutatja, hogyan lép Petőfi tolmácsolásának céljából egymással munkaközösségre fordító és emigráns. A többiek Petőfi állandó jelenlétéről tanúskodnak az emigráció világában.

M o r i t z H a r t m a n n osztrák-német költő (1821—1872) ahhoz a típushoz tartozik, amelynél az egyén csak szócső: minden megnyilatkozása, szenvedélye mögött ott áll a kollektivitás, neki magának úgyszólván alig van cselekvő része tennük. Radikális forradalmi magatartása őszinte és következetes, de inkább csak verbális forradalmiság, barikád-romantika. Szocializmus sem lépi túl az érzelmes humanizmus, a sajnálkozás és tiltakozás határát. Mély és őszinte magyarbarátsága, amelynek személyi gyökerei is vannak, olyan arányban nő és mélyül, amilyenben a szabadságharc utolsó szakaszához közeledik, a legmélyebb és legőszintébb a katasztrófát megelőző és követő pillanatokban. Híres politikai szatirájának, „Mauritzius pap” ponyvára írt rimes krónikájának negyedik fejezete 49 magyar eseményeivel foglalkozik, bevezetésül Kossuthot, befejezésül Batthyányt és halálát idézve, a magyar szabadságharc összeomlásában a német egység gondolatának bukását siratva. A kereten belül szónoki ünnepeket celebrál az európai szabadság utolsó magyar védőbástyájának, olyan díszletekkel és színekkel, amelyek a kimeríthetetlen, közkeletű romantikus örökségből származnak (juhász, csikós, huszár, cigány, puszta, Rákóczi-induló stb.). Tudjuk, az új terminológia sem jelenti mindig a mondanivaló újszerűségét, de lesüllyedt pátozsképletek és tartalmatlan díszletek között a legőszintébb élmény sem tud érvényesülni. Lényegében így vagyunk ma Hartmann forradalmi és magyarvontkozású költészetével.

A bécsi forradalom bukása után csak véletlenül kerül el Robert Blum sorsát, a kivégzést, és emigrációba kényszerül. Amerre jár, a magyar szabad-

ságharc hőseivel, Világos hazátlan áldozataival találkozik. Párizsban összekerül egykori prágai diáktársával és barátjával, a magyar származású Szarvady Ferencceel, aki 1848-ban Teleki László mellett működött mint ennek titkára és meglehetősen nagy irodalmi működést fejtett ki, amelynek középpontjában Magyarország áll. Hartmannal együtt érkezik Párizsba a magyar katasztrófa után. Petőfi híve s így Hartmann mintegy új környezetben élheti tovább rimes krónikájának eseményeit. Olvasta Dux Petőfi-fordításait, és a Petőfi-kultusz első fejezete mintegy a szemeláltára bonyolódik le. Ez az ő Petőfi-pillanata. Petőfiben a szabadság és a demokrácia nagy költőjét, a magyar nép és a magyar szabadság legnagyobb költőjét látja. Ilyen hangulatban szövetkezik Szarvadyval Petőfi lefordítására. Magyarul nem tud, vagy csak nagyon keveset, így teljesen Szarvadyra támaszkodik, aki prózára fordítja számára a Petőfi-szövegeket. Mivel Hartmann csak a külső versképet követheti szemével, a magyar vers ritmusát pedig legfeljebb ha ösztönszerűen érzi, nem köti más, csak a híven értelmezett, deritmizált tartalom és Szarvady állandó ellenőrzése. Lényegében mindig az ösztönére bizza magát s szabadon bánik az összöveggel, de Szarvady irányításával teljesen beleéli magát Petőfi szellemébe, amiben persze az ideológiai rokonság is segítségére van, s ezért nem él vissza a szabadsággal s nem hamisítja meg az eredetit. Viszont önálló költő léteire önkéntelenül a maga nyelvére és ritmusára hangolja át ezt az eredetit. Az ilyen áthangolt fordítástól tartott Petőfi, amikor lebeszélte Beck Károlyt arról, hogy fordítsa a verseit. Szarvady—Hartmann közös munkájának eredménye: 95 Petőfi-vers, a költő márciuselőtti korszakából. Jórészt bordalok, népdalok s a Júlia-korszak néhány remeke, a „Szeptember végén” nélkül; a leíró verseket a „Csárda romjai” a hazafias-politikaiakat többek között az „Egy gondolat”, „Erdélyben”. az elbeszélőket „Szilaj Pista” képviselik. Kár, hogy éppen a legszenvedélyesebb, a legmagyarabb és leeurópaibb Petőfi alig jut szóhoz ebben a gyűjteményben. A kép csonka s alig sejteti az egész mű gazdaságát. A fordítások mint műalkotások azonban egyöntetűbbek minden előzőnél s a későbbiek jórésznél. Visszhangjuk inkább intenzív, mint extenzív s a szűkebbkörű kultúrirodalmon belül marad. Mindenesetre jobban megőrizték Hartmann nevét, mint eredeti versei. Alig van német Petőfi-antológia, amelyekben ne Szarvady—Hartmann fordításai jelentenek az irodalmi színvonalat.

A Petőfi-fordítók között nemigen szokás emlegetni az osztrák A d o l f B u c h h e i m és O s k a r F a l k e nevét. Ők is igazolják tételünket: az emigráció a szabadságharc folytatása Magyarországon kívül, eszmei—irodalmi eszközökkel, egyúttal Petőfi világhírének egyik legfontosabb propagálója. Kertbeny adatai szerint Buchheim és Falke mint a bécsi diáklégió tagjai kerülnek Magyarországra, résztvesznek a szabadságharcban, az összeomlás után emigrálnak és Németországban, Párizsban, Svájcban, Olaszországban élnek. Tudnak magyarul, látták Petőfit, hallották a hangját. Ami Petőfiben költő-

szetté vált, az számukra közvetlenül megélt tapasztalat. Ezzel adva vannak a magyar költészet és benne Petőfi megértésének és fordításának kedvező feltételei, azok az alapelvek, amelyeket a két fordító a gyakorlatban is követni fog. Megszokták a közös munkát. Kettesben írják meg a bécsi forradalom történetét. Falkének van egy elbeszélő költeménye, amelynek háttere a magyar szabadságharc, Byron modorában, sok pátosszal, a szenvedélyes szerelem és bosszúvágy, a puszta és hősi halál ismert képeivel. Ajánlása verses evokáció a Törökországba menekült Kossuthhoz, a „magyarok messiásához.” 1850—51-ben három füzetből álló magyar antológiát adnak ki Kasselnben.¹ Az első kettőt Párizsból keltezve Liszt Ferencnek és Batthyány Antóniának, a harmadikat turini keltezással George Sand-nak ajánlják. A válogatást előre meghatározza radikális forradalmi magatartásuk, amelyre már az első füzet előszava is rávilágít: A magyar forradalom váratlanul érkezett. Nem látták előre, meglepte Európát. Nem gondoltak arra, hogy egy kis nemzet, amely szétszórta élt keleten, idegenfajú elemek közepette, a legravaszabb és a legszörnyűbb kormány nyomása alatt, viharos erővel támad fel s képes lesz egy csapásra elfojtani belső ellenségeit és óriási harcot kezdeni külső ellenségeivel. Ezt a harcot aranybetűkkel jegyzi fel a világtörténelem. De csak azt lephette meg a forradalom, aki nem ismeri Magyarország történetét. Ha tüzetesen vizsgáljuk a magyar irodalmat, ha figyelembe vesszük, micsoda harcot vívtak a magyar költők a cenzúra béklyói ellen, ha figyelmesen hallgattuk azokat az izzó, hazafias és szabadságdalokat, amelyek már évekkel ezelőtt végigzúgtak Magyarországon, természetesnek találjuk, hogy végül csakugyan kitört a forradalom, amelyet a költők már annyiszor megjósoltak. Magyarországon a költészet sokkal nagyobb mértékben vetette el a felkelés csíráját, mint bármely más országban. A haragos költők hazafias dalai ébresztették fel s táplálták a nép szívében a nemzeti érzést, a hazaszeretetet, zarnokgyűlöletet és a szabadság vágyát. „Gondosan fordítottuk ezeket a dalokat, a magyar felkelés csírait és megszereztük néhány harci énekkel. Most pedig átadjuk őket a német népnek, mint emléket azoknak a világtörténelmi napoknak, melyek csak az imént viharzottak el az ő csodálkozó szeme előtt. Most pedig repüljetek zengve és panaszosan hazánkba, amelyből egy vérfoltos dinasztia hatalmi szóval száműzött bennünket. Délről nemsokára megérkeznek a fecskék és csicsergésük hirdeti majd a világtavas eljövételét. Ti dalok, szálljatok Északra, hazánkba: bárcsak megvihetnétek neki a szabadság tavaszának hírét.” A kiválasztott költők: Vörösmarty, Garay, Császár Ferenc, Kölcsey, Kisfaludy, Bajza, Czuczor, Lévai, Döbrentei Gábor, Erdélyi János, Kerényi Frigyes, Petőfi, névtelen népdalok, indulók, köztük a Halálfejes légió indulója — valóban kifejezik a két fordító

¹ *Nationalgesänge der Magyaren*. Kassel 1850—1851.

programját, vagy legalábbis szoros tárgyi-érzelmi kapcsolatban állnak vele. A költőket rövidrefogott arcképek, életrajzi vázlatok vezetik be, amelyekben, tekintve, hogy jórészt kortársakkal foglalkoznak és élő forráson alapulnak, sok a tévedés, vagy elírás. Viszont érdekes látni, hogyan bontakozik ki, nő füzetről-füzetre Petőfi alakja. Az első füzet szerint még Vörösmarty Magyarország legnagyobb költője és az ő Liszt-ódája üti meg a gyűjtemény alaphangját. Petőfinek elég szerény szerep jut benne (Két verssel szerepel: „Erdélyben”, „Szeretek én” . . .) Meg kell adni, a Liszt-óda, nyitánynak kitűnő. S meglepő Petőfi arcképe is. Évekkel ezelőtt nagy elvi viták folytak arról, vajon szocialista volt-e Petőfi vagy sem. A kérdést elhomályosították, mert a történeti helyzet igaz ismerete nélkül nyúltak hozzá. Ma világosabban látjuk mindezt és megállapíthatjuk: Petőfi nem volt és nem lehetett a szó mai értelmében szocialista, de plebejus humanizmusa, hite a nemzeti és világszabadság oszthatatlanságában, a forradalom erejében már-már beleillik az új szocialista programba. Ezt a kérdést most nem bolygatjuk, de tanulságosnak tartjuk, hogyan értelmezték Petőfi hívei és barátai éppen ezeket a tendenciáit. Idézem a fordítók Petőfi jellemzését: Ő a magyar költészet virágoskertjének vad pusztai rózsája, a nép fia, pontosan ismeri ennek szenvedéseit, és kínjait, s dala csak az ő dicsőségét szolgálja. Képzlet, kifejezőerő és bensőség, lendület és lelkesedés fűti harsogó énekeit. Nyelvének féktelensége és fesztelensége volt az oka annak, hogy az előkelő kritika kezdetben nem sokra becsülte, de csakhamar kénytelen volt egyre inkább elismerni a fiatal költő kibontakozó lángelméjét. Buchheimék Petőfi világszabadságfogalmát internacionalizmusra magyarázzák: Petőfi valamennyi magyar költő között az első, aki teljességgel levetkőzte magyarságát és az egyetemes világszabadság álláspontjára helyezkedett. Dalaiban már nem a háromszínt, hanem a szociális demokrácia vörös lobogóját énekelte meg. A forradalom kitörésekor beállt a szabadság hadseregének soraiba s bátorságával és vitézségével őrnagyi rangig vitte. Bem parancsnoksága alatt Erdélyben harcolt, míg csak zászlóalja élén a csata forgatagában hősi halált nem halt. „Örülj koráneosett barátunk, hogy már nem élted meg hazánk bukását!” — A második füzet élén már Petőfi áll 14 versével — (köztük van az „Egy gondolat bánt” . . . és a rövidített „Csárda romjai”), — háttérbe szorítva mindenki mást, Vörösmartyt is, aki hirtelen a második helyre szorult. A harmadik füzet pedig teljesen a Petőfi-kultusz jegyében áll, és az előszó is csak vele foglalkozik. „Érthető, hogy Petőfi mindig az előtérben áll. Ő a magyar költészet csúcspontja; az ősmagyar eredetiség egyesül benne modern dikcióval és keleti kép- és színgazdagsággal. Az ember körültekint Európa irodalmában s nem igen talál lángelmét, aki ilyen mértékben kizáróan a maga erején fejlesztette és alakította volna ki önmagát, nem követve semmiféle példaképet.” „Kívánatos volna” folytatja az előszó, „Petőfi verseinek olyan teljes fordítása, mely megfelelné az eredetiek értékének. Ha a viszonyok meg nem változnak s ha még egy ideig zárva

marad előttük működésünk tulajdonképpeni területe, a politika, talán meglephetjük egy ilyen fordítással a közönséget." A fordítók végül megcáfolják Petőfi halálának a híret s ezzel rácsafolnak második füzetük h iradására : Szerintük Petőfi barátai a legnagyobb határozottsággal állítják, hogy él, Magyarországon rejtőzik s csak várja a kedvező alkalmat, hogy elmenekülhessen . . . Petőfi szocializmusáról és nemzetköziségéről vallott felfogásukat az „Egy gondolat” szövege képe illusztrálja ; mindkét helyen feltűnő tipografizálással emelik ki a világszabadság szót.

Egyébként teljesen átírják Petőfit. Változtatnak metrumon, rím-elhelyezésen, képeken, hasonlatokon, sokszor át- és újjáköltik az eredeti szöveget, ami aztán úgy hat, mintha ál-Petőfi-versekkel volna dolgunk. A „Nemzeti dal”-ból modern szavalókórust csinálnak. A „Pusztán születtem” és a „Gyors a madár” közös címet kap („Der Csikós”). A másodikban a legény igen eredeti s az időponthoz alkalmazkodó fordulattal okolja meg a lólopást : „Gazduram, kár rablásról s csalásról beszélni, hiszen éppen elég lova van. Nekem viszont egyetlen hazám van s erős kézzel kell megmentenem. Ellop-tam a lovát, különben későn érkeznek, Isten vele gazduram, foglaljon az imájába.”

Alfred Meissner, Hartmann barátja, költőtársa politikai radikalizmusát és naiv szocializmusát, sőt költői tehetségét tekintve egyenesen az alakmása. Együtt lelkesednek a huszitákért, az európai forradalmakért, a „hamuban izzó szegény Magyarországért”, aminek Meissner műveiben is nyoma van, Meissner különösen Fourierért. Forradalmi tanulmányainak első kötetében („Revolutionäre Studien”, Frankfurt 1849.) leírja a párizsi munkásság 4000-terítékes szabadságlakomáját (1848. jún.), amely jól mutatja, milyen elevenen élt a proletáriátusban a népszabadság és a forradalmi szolidaritás tudata. Fényesen kivilágított óriási teremben, az asztalok körül csupa munkás, asszony, gyermek, író. A termet vörös és háromszínű zászlók díszítik. A zászlókon tölgyfalomb és Európa forradalmi városainak és hős férfiainak neve : Párizs, Milánó, Berlin, Pest, Krakkó, Robert Blum, Kossuth, Mieroslawski (némelyiken gyászfátyol!). Párizsban Kertbeny ismerteti meg Meissnert Petőfi költészetével, viszont ő szerez Kertbeny első Petőfi-gyűjteménye számára kiadót Majna-Frankfurtban. (Kertbeny halálából neki ajánlja „Toldi”-fordítását 1851-ben). Meissner szokása szerint azonnal tüzetfog és — ugyancsak Kertbeny adata szerint — lefordítja Petőfi egyik versét. Ez a vers a „Hevesi rónán”. Eddig nem tudtunk arról, hogy megjelent. Amikor most annyi év után újra — nem végigolvastam, hanem végigbetűztem Kertbeny történeti fontosságú frankfurti gyűjteményét és az említett vers fordításához értem, ez annyira elütött környezetétől, hogy Meissner hanghordozásának, virtuóz technikájának ismeretében könnyen megállapíthattam : ez nem a műkedvelő s kezdő fordító Kertbeny műve, hanem a régóta lappangó Meissner-féle fordítás.

Valamennyi emigráns-fordító között legnagyobb érdeklődésünkre tarthat számot Molitor-Müller Ágoston. Eddig mindössze néhány antológiában találkoztunk a nevével. Az emigráció első hullámával menekült külföldre. Szinnyei (Magyar írók, IX., 132.), Kertbeny adatai s a Vasárnapi Újság pársornyi nekrológja alapján mindössze ennyit tud róla: M. szepességi származású menekült; Kaliforniában telepedett le, azután pénzváltó volt Londonban, de elvesztette vagyonát és ismét Amerikába utazott, ahol hírlapírásból élt. Meghalt 1883-ban. (Cikkei a budapesti „Wochenblatt für Land- u. Forstwirtschaft”-ban, a „Földrajzi Közlemények”-ben, a „Hazánk”-ban jelentek meg.) Amit írt, kéziratban maradt és a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában várta mind a mai napig, hogy valaki felfedezze. Ez a pillanat most elérkezett. Van egy Rákóczi-, egy Corvin János-drámája, egy vígjátéka, vannak jegyzetei a Kaliforniába emigrált magyarokról — ezekkel most nem foglalkozunk. Annál fontosabbak egy önéletrajzszerű műve: „Egy honvédtüzér iratai”, németül, főleg eredeti versei, német- és angolnyelvű Petőfi-fordításai. Filológiai nyomozásom eredményeképpen élete, amely jellegzetes emigránsélet s csak Petőfi-kapcsolatai révén emelkedik a típus fölé, nagyjában így fest: Van egy verse, amelyet 1842. október 28-án írt huszadik születésnapjára. Eszerint 1822-ben született s így majdnem egykorú Petőfivel, mégpedig a Szepességben, valószínűleg Lócsén (a „Honvédtüzér iratai”-nak tanúsága szerint ezt a várost ismeri a legjobban). Városi polgári környezetben élt s alighanem valamilyen német egyetemen sajátította el humanista, klasszikus és modern irodalmi műveltségét. Technikája arra vall, hogy korán kezd írni s versei naplószerűen kísérik fejlődését, napról-napra, hónapról-hónapra. Eleinte a romantika, később a német felszabadító háborúk pátosza determinálja. E versek kézirati gyűjteményét egy Petrarca-idézet vezeti be. Első versének vezérszava viszont Bajzából, a második Theodor Körnerből, a harmadiké Vörösmartyból, a negyediké az angol Grayból, az ötödiké újra Vörösmartyból, egy hatodiké Thomsonból, egy hetediké Schillerből, egy nyolcadiké Shakespeareből való, ami forrásvidékének tág körére mutat. Van Opitz, a német bárdköltők, Byron, Heine, Herwegh, Freiligrath modorában. Burns nyomán írt verse, balladája, látomása, legendája, szatírája. Látnivaló: Molitor egyúttel az egész európai Parnasszussal s együtt kora magyar költészetével is. Jellegzetesen kultúr-literátus költészet ez, lassanként azonban átalakul, új jelleget kap: az eredetileg apolitikus Molitort magával ragadja a reformpolitika sodra. A radikalizmus és Petőfi úgyszólván egyszerre tört be a világába. Petőfi zsenijének, igézetének újabb diadala, hogy egy kezdő német költő nyelvét teljesen áthangolja a maga dallamára. Ha van jellegzetes Petőfi-magatartás a lírában, Molitor egyik korai verse kézzelfoghatóan mutatja a hatását. Petőfi innen kezdve nem marad el Molitor mellől. Az egykorú eseményeken kívül, amelyek szeme láttára zajlanak le, bizonyára Petőfinak van a legnagyobb része abban, hogy verseiben egyre több a forradalmi

türelmetlenség, időszerű elem. Petőfire ismerünk, amikor Molitor gúnyolja a börtönlakók kutyaoptimizmusát, amikor már-már preformálja a „Nemzeti dal”-t: Ébredj! Talpra! vagy Don Quijotét és Sancho Pansát elküldi a pozsonyi országgyűlésre stb. 1848 januárjában felkapja Petőfi metaforáját a verseivel azonosított rongyos vitézekről, de a világszabadság nevében európai fordulatot ad neki: csapatot állítana össze verseiből s csatasorba állítva fáradhatatlanul gyakorlatoztatná őket. Majd egy vaslégióhoz csatlakoznék velük:

Heine, Herwegh, Freiligrath!
Verbrüderet mit Euch zu kühnster Tat!

Szeptemberben „Politikai jambusok”-ban ünnepli a világszabadság győzelmét. „Vértezett” szonetteket fordít Arany és Petőfi kedves költőiből, Bérangerből és George Moorból. A szabadságharcot egy tüzérezredben harcolja végig. Amilyen mélyen bele tudta élni magát Petőfibe, ugyanolyan mélyen forrt össze érzésben a magyarsággal és ugyanolyan mértékben megalkuvás és áruulás nélkül tart ki a forradalmi eszme mellett. Ezt a hármat viszi magával az emigrációba. Versei naplószerű pontossággal rögzítik útjának minden állomását. A magyar emigrációnak egyetlen érzésben magyar, nyelvben, tartalomban német költője. Tavaszi elégiája (1850.) megrázó módon jeleníti meg a katasztrófát és következményeit, pörbeidézve a Habsburgokat, a gyermek császárt s Alba herceget (azaz Haynaut), aki az új Németalföldön végzett a rebellisekkel. 13 darabból álló szonettkoszorúban írja le menekülése útját. A legtöbb helyen kiábrándulás, csalódás várja: amit lát, ritkán felel meg forradalmi várakozásának és álmainak. Útlevel nélkül, kémek, jezsuiták, kerületi kapitányság, határőrök és csendőrök között szökik át Ausztrián keresztül Európába: „Üdvözlégy Helvécia, Te szabadság oázisa a deszpotizmus sivatagában.” E szóvirággal a száján boldog önkívületben csókolja meg a Rajna partját, de csak látszatedemokráciát talál. Franciaország a szabadság előtáncosa, Párizs a világ szíve. Most azonban el van taposva, csakhogy a népet soha többé nem lehet a zsarnokság szekerébe fogni. London a hontalanok menedéke, Cromwell óta nem tűri, hogy újra álomba ringassák. A régi világrész után Amerika, a kozmopolitizmus hazája várja a menekülteket. Legmeghatóbb az utolsó szonett (Epilóg): a volt tüzér ágyújára gondol, a zsarnokra, aki megfutamodott a magyar trikolór elől. Szeretné, ha versének minden szótagja bögölyvé változnék, a csatorna túlsó partján élő pribékek számára: sajnálja, hogy nem tud mást csak ugatni, most, amikor harapnia kellene.

A Petőfi-fordító számára jó technikai iskola volt eddigi viaskodása a nyelvekkel és irodalmakkal s külön az is, hogy már fiatalon beleélte magát Petőfibe, hogy németül utánozta. Az utánzástól csak egy lépés parafrázisokon át a kötetlen vagy kötöttebb fordításig. Molitor ezt a lépést az emig-

rációban teszi meg, s mindjárt kezdetben határozottan, mértéket tartva, veleszületett érzelmességét, szerzett keserűségét, iróniáját elfojtva, engedi át magát Petőfi fiatalos gráciájának. Első kísérletében („Szeretek én, miként még ember soha nem szeretett talán . . .”) a magyar vers minden kényszer nélkül hangolódik át német verssé. Ezt követi a „Mi vagy keblem” fordítása, hasonló összhangban az eredetivel. A harmadik ezzel szemben egyetlen versszakba sűríti Petőfi egyik érzelmes dalának (Éj van, csend és nyugalomnak éje) három versszakát. Az első fordítás alatt a következő jegyzet olvasható: „Legzseniálisabb nemzeti lírikusunk, akit minden tekintetben bátran állíthatunk Heine, Byron, Béranger mellé. Hirtelen tűnt el az erdélyi harcok utolsó napjaiban, ahol mint zászlóaljparancsnok megszerezte az öreg Bem szeretetét.”

Molitor az évek során mintegy száz Petőfi-verset fordított. Petőfi képe, amely ifjúkorában első benyomásainak hatása alatt ízlésének, valóságsszemléletének megfelelően alakult ki benne, ezután sem változik. Ezért marad ki belőle a forradalmár Petőfi, a forradalmi látnokot is mindössze egy vers, „A XIX. század költői” — képviseli, ami feltűnő, ha Molitor következetes radikalizmusára gondolunk, viszont érthető, ha tudjuk, hogy Petőfinek csak első gyűjteményeit vihette magával az emigrációba. Amikor jóval később kezébe került a teljesebb Petőfi és az amerikai légkörhöz alkalmazkodva angolra kezdi fordítani, a megmerevedett Petőfi-kép alig mutat lényegesebb változást. Molitor egy angol nyelvű vázlatában („Memoir of Alexander Petőfi”), amelyet nyilván bevezetésnek szánt angol nyelvű fordításai elé, már azt is megemlíti, hogy Pesten utcát neveztek el a költőről. Megpróbálja ifjú korának Petőfijét összeegyeztetni a köztudatban élővel, beleilleszteni a magyar költészet fejlődésmenetébe. A legnagyobb dicséret, amit el tud mondani róla, azonban még mindig a régi frazeológia öröksége. — „Petőfi szerepe azonos a német Körner és Byron szerepével.” Amit itt és most elmondottunk és megállapítottunk, annak természetesen csak akadémikus jellege lehet: Molitor fordításai — s ez vonatkozik a német s angol nyelvűekre egyaránt — kéziratban maradtak, csak hírük s néhány szemelvény jutott el belőlük haza. Két német nyelvű megjelent Aigner (Abafi) Lajos Petőfi-antológiájában. Csak sajnálni lehet, hogy az egész kiesett az élő Petőfi-kultuszból.

Petőfi visszhangja

Fontos volt tisztázni, milyen európai szükségleteket elégít ki Petőfi s milyen többlettel járul hozzá a világirodalomhoz, de nem kevésbé fontos megállapítani, hogyan fogadja az olvasó, a kritika, s hogyan fogadják magukba költők és írók. Petőfi európai visszhangja különböző formáira gondolok. E formák között általában a leggyakoribb és a legegyszerűbb az olvasók

nyilatkozata első benyomásaikról, amolyan udvariassági aktus, amely nem kötelez semmire. Nyilván csak erről van szó a nagy-burzsoá Cobden, a reakciós Guizot, vagy a renegát Carlyle esetében, de nem vonatkozik Heinére, vagy Bettina Brentano-Arnimra, Bérangéra vagy Victor Hugora, Micheletre, Quinetre, Lamartinera, Freiligrathra vagy Jacob Grimmre, Uhlandra, a zseniális osztrák Fallmerayerre, a „nagy” Alexander von Humboldtra, a párizsi orosz emigránsokra, az átfogó európai humanista-demokrata front utolsó képviselőire, még akkor sem, ha csak egy pillanatra találkoznak is Petőfi verseivel: Hangjukból kihallani nemcsak azt a felelősségérzetet, amelyre társadalmi, közéleti helyük, tudományos vagy irodalmi rangjuk, világhírük kötelezi, hanem az őszinte elismerést, sőt csodálatot is az újonnan felfedezett lángelme iránt. Oldalszám idézhetném a nyilatkozatokat. Minden nyilatkozat egy-egy atmoszferikus elemmel járul Petőfi kialakuló híréhez.

Két nyilatkozatot emelek ki sok közül. Mindkettőnek különös nyomatékot ad a nyilatkozók személye. Az elsőt, az „archetípus”-t, V a r n h a g e n v o n E n s e (1785—1858.), a híres Rahel férje, az egykorú Németország egyik legtekintélyesebb irodalmi „szakértője” képviseli.

Ifjúkorában részt vett a Napóleon-elleni háborúban, aztán diplomáciai pályára lépett, de kegyvesztett lett, mire teljesen az irodalom, az irodalompolitika és kultúrdiplomácia területére helyezte tevékenységét. Eszménye Goethe, programja a weimari kultúrhumanizmus, de hamarosan túlhalad rajta. Távlata mindvégig Európa. Innen gyűlölete a restauráció és reakció politikai rendszere ellen, viszont rokonérzése a nemzeti szabadságmozgalmak iránt. Berlini háza nemcsak a Goethe-kultusz középpontja, hanem egyúttal a forradalmi eszmék és áramlatok (saint-simonizmus, materializmus, szocializmus, Ifjú Németország) legfontosabb elosztó helye. Különös vonzóerőt gyakorol a haladó Európa képviselőire, köztük a fiatal Heinére. Felfedezi Puskind és Lermontovot. Amilyen elfogulatlanok mutatkozik irodalmi ítéleteiben, ugyanolyan fenntartás nélkül leplezi le naplóiban, emlékezéseiben kora politikai és társasági életének kulisszatitkait. Idővel egyre jobban radikálizálódik: az 1830-iki forradalomban — feleségével együtt — a szociális eszmék diadalát látja. Mint önkéntes zászlós Magyarországon is megfordult, de az országból és népéből csak annyit látott, amennyire fiatalos romantikus szemlélete engedte. Első benyomásai azonban nem mosódnak el többé. Őket újítják meg magyar ismerősei, de főleg a magyar szabadságharc, amelynek fordulatait és esélyeit az európai politika és a politikai szabadság szempontjából mérlegeli: a progresszió érdeke, hogy a magyar ügy el ne bukják. Ezért kíséri olyan izgalommal a magyar győzelmeket, Buda visszafoglalását, Bem erdélyi sikereit. „Magyarország ügye jól áll”, írja 1849. április 23-án, „a magyarok Vácott vannak s Esztergom alatt állanak, Welden elhagyja Pestet és Budát. Hogy ránk pirítanak ezek a magyarok! A mi nagyszájú németjeink nem akartak tudomást venni a magyarok szabadságvágyáról,

azt kívánták tőlük, engedelmeskedjenek ; most pedig ők a mi ügyünk reménye és támaszai. Ha elbuknak, számolnunk kell a következményekkel; ebben az esetben Ausztria egész hatalmával Németország ellen fordul. De még ha Metternich, Lajos Fülöp minden csatlósával együtt vissza térne is, ez aligha volna több egy különös közjátéknál, a dolgok végső kimenetele felől nem lehet semmi kétségünk. Hiszen a francia forradalom most hatvan év után sem ért véget . . .” Varnhagen a cári beavatkozásban európai katasztrófát lát. A világsi fegyverletétel mélységesen lesújtja: „El voltam készülve rá, de ez a csapás mégis súlyosan érintett, akkori hangulatomban elviselhetetlennek találtam. Keservesen sírnom kellett, hangos fohással fordultam az éghez s azt kérdeztem, vajon ezután a rossz jelenti majd a jót . . . Szörnyű délután volt.” — Gyűlöli Görgeyt. A közvéleménnyel együtt hazaárulónak tartja őt és mindenkit, aki felelős a magyar forradalom összeomlásáért. Jól ismeri a magyar emigráció szervezeteit, terveit, vezetőit. Sűrű levelezésben áll többek között Pulszky Ferencsel. Kéziratgyűjteményében számos magyar emigráns levelet találtam.

Amikor Kertbeny 1848-ban Carlyle ajánló levelével Londonból Berlinbe érkezik, első útja Varnhagenhez vezet. Később hozzá írja legemberibb, mindenestre legőszintébb leveleit, feltárja előtte helyzetét, beavatja irodalmi terveibe, megküldi neki műveit. Érthető, hogy Varnhagen, aki önzetlenül támogat és pártfogol minden új és fiatal tehetséget, Kertbeny frankfurti „Petőfi”-jét is örömmel fogadja. Ebben az esetben magyar barátsága is döntően befolyásolja. Egyik naplóbejegyzése szerint 1849. aug. 28-ikán kerül a kezébe a Petőfi-kötet, nem sokkal azután, hogy értesült a világsi fegyverletételről. Innen kezdve már csak a „János vitéz”-t, a „Száz magyar költő albuma”-t (1854.) s a „Magyar nemzeti dalok”-at (Ungarische Nationallieder von Vasfi und Benkő [Kertbeny] 1852.) olvashatja, mert 1858-ban meghal. Sajnos, Kertbenyhez írt leveleiből csak töredékeket ismerünk, de belőlük s Kertbeny válaszaiból rekonstruálhatjuk felfogását a magyar irodalomról és Petőfiről. „Még sohasem éreztem át ilyen mélységesen Goethe kijelentésének igazságát, hogy az ifjúság bor nélkül is mámoros állapot”, írja azután, hogy olvasta Petőfit. „Ó irigylésreméltó isteni kegyelem, amelynek birtokában olyan nemes mámor fogja el az embert, hogy földi súlytól mentesülve a prizma legpompásabb színeiben látja a szürke világot . . . Hogy megragadott benünket az Ön Petőfije . . . A kedély könnyedsége és rugalmassága mély érzéssel és színpompás képzelőerővel párosul benne.”

Egyik hiteles adatunk szerint Varnhagen a maga példányát továbbadja Alexander von Humboldt-nak, Európa utolsó enciklopédikus tudósának, aki *Kosmos*ában megalkotta Hegel történetfilozófiai koncepciójának egyetlen átfogó természettudományi megfelelőjét. Humboldt úgy fogadja Petőfit, mintha csak valami földrajzi vagy növényteni fölfedezésről volna szó: „Valóban meglepetés számomra, hogy itt közve-

tetlen közelünkben fedeztük fel ezt a pompás virágot, azután, hogy bejártuk az egész földkerekséget s nem találtunk szüzibb virágot nála : De éppen mert ilyen közel van hozzánk, jó sokáig tart majd, mire egyetemesen tudatára ébrednek az értékének”.

A visszhang második formája kritikai állásfoglalás a Petőfi-művel szemben újságban, folyóiratban, irodalomtörténeti kézikönyvben. Ez az egyszerű tudomásulvétel, a helyeslés és elutasítás végletei között mozog, de már kevésbé magánügy, személyi rokonérzés vagy ellenérzés kérdése. A kritikust sokszor befolyásolják a nyilvánosság, közönsége, amelynek ellenőrzése alatt áll, osztályérdekei, csoport- és klikkszempontok, politikai ideológiák, nacionalizmusa s külön a Petőfi esetében, nem utolsósorban az, hogy milyen távlatból látja és ítéli meg a magyar forradalmat és szabadságharcot.

Meglepő, hogy Dux Petőfi-fordításait németül éppen az a *W o l f g a n g M e n z e l* (1798—1873.) ismerteti elsőnek, akiről egy kortársa azt írja, hogy úgy változtatja a meggyőződését, mint színeit a kaméleon. Lázadó természet, de, radikális kezdeteit kivéve, lázadása mindig az idő, a haladás, a szabadság — és a szabadságmozgalmak ellen irányul. Ellenzéke és ellenzője mindennek, ami meghaladja korlátolt német nacionalizmusát : Goethének, Franciaországnak, Schelling nevében Hegelnek, a humanizmusnak, Heinének. Mindenkiben árulót szimatol. Ő fogalmazta meg első ízben leghatásosabban az „Ifjú Németország” jelszavát : az irodalomnak vissza kell térnie a valósághoz, de később ugyancsak ő követeli a mozgalom elfojtását. Mint Cotta „Literaturblatt”-jének szerkesztője évekig (1826—1849.) fokozódó elfogultsággal ítélkezik eleveneken és holtakon. Az európai szabadságmozgalmakról írt kétkötetes munkájában („Geschichte der letzten vierzig Jahre” 1816—1856) a győztes reakció és a feltétlen legitimitás elvét képviseli, s ha el is ismeri a magyar szabadságharc illegális „hősiségét”, Európa humanista közvéleményével szembehelyezkedve, teljesen meg tudja érteni, sőt méltányolja a Haynau szerepét. Hogyan fogadja mármost ez a kétségkívül nagyon tehetséges, de gyanakvó s gyűlölködő ember Petőfit, akinek most hallja először a nevét s most olvassa első ízben a verseit? Lényegében Dux előszavát parodizálja vagy fordítja le a maga nyelvére („Literaturblatt” 1847., 76, 304) — negatív előjeggyel. „Petőfi” — idézem cikkéből — „a legfiatalabb magyar költők egyike. Mindössze annyit tudunk róla, hogy katona és színész volt. Némileg hasonlított Bérangerhez, amennyiben dalaiban lehetőleg részegséget színlel (szerepjátszás!) s legalsóbbrendű népi hangot üt meg, de mámorában, a kék karjai között sem feledkezik meg arról, hogy magyar. Dohányfüstben, a megszállottság gőzében, a haza zászlaját lobogtatja. Erről tanúskodik többek között a »Részegség a hazáért« c. dala. Megjegyzendő, hogy itt nem képletes lelkesedésről, hanem igazi bormámorról van szó. Vannak ezenkívül csapszék-, betyár- és csavargódalai s egy sereg költeménye, amelyeket túlzás népdaloknak nevezni, amíg nem mutatják ki, hogy a nép valóban a

magáévá tette őket . . . Szilaj, huszáros vágatás a pusztában, lólopás, hegedűszó, ivás, csokolódzás a piszkos, áporodott levegőjű csárdában” — csupa olyan motívum, amelyek sértik a bíráló ízlését. Annál jobban tetszenek neki Petőfi derűs, humoros versei. De furcsa fogalma lehet a humorról, ha a „Hortobágyi kocsmárosné”-t vagy a „Farkaskaland”-ot is idesorolja. Az „Esik, esik, esik”-et mesterkéltnek találja, (csak hogy ez nem Petőfi, hanem a fordító hibája). Általában megállapítható: Menzel Petőfi-képe a saját rosszindulatának, Dux előszavának és fordítói technikájának az eredője.

Szerencsére nem ez a német kritika egyetlen s igazi hangja. Még ugyanabban az évben W. Wolfsohn (1820—1865.) is ismerteti Duxot, de jóval több megértéssel és elfogulatlansággal. Wolfsohn az odesszai gettóból származik, innen szabadságszeretete, és megolthatatlan kultúrshomálya. Lassalle baráti köréhez s az orosz költészet első ismertetői közé tartozik. 1851-ben (Robert Prutzal együtt) megalapítja a „Das Deutsche Museum” c. hetilapot, 1862-ben pedig a „Russische Revue”-t. — Petőfi ismertetését a „Blätter für liter. Unterhaltung”-ba írta (1847., 297. sz.). — Ő is azzal kezdi, hogy Petőfi neve és költői jelensége idegen a számára. Elolvasta Dux fordításait, de azért most sem állíthatja, hogy ismeri a költőt. Igaz, gyakran néhány dal is elegendő ahhoz, hogy ennek alapján képet alkossunk magunknak a költőről, — csak hogy ez mindig a versek kiválogatásától függ, de még ebben az esetben sem lehetünk elég óvatosak ítéletünk megfogalmazásában, sőt nincs módunkban ítéletet mondani, ha csak a költő tolmácsára vagyunk utalva s nem ismerjük az eredeti nyelvet, ha nem tudjuk összehasonlítani a fordítást az összeggel s így azt sem tudjuk megállapítani, milyen része van a fordítónak a versek szép vagy nem szép elemeiben, általában tartalmukban, jellegükben. Tudvalevőleg vannak fordítók, akikből mindössze egy dolog hiányzik: a fordítás tehetsége, akik minden szerzőt befogadnak a maguk személyiségébe, a szerzők fejével gondolkoznak és beszélnek. Amikor a fordító megszépíti az eredetit, elsikkad tulajdonképpeni célja, az tudniillik, hogy pontosan megismertessen vele. A leggyakoribb eset, hogy a költő végtelen sokat veszít a fordításban. Főleg a lírikus, aki gondolataival, mindenekelőtt pedig kifejezésének bája és ereje, előadásának numerozitása és tömörsége, egyszerűen a formája által hat. Ha már mostan ezeket a gondolatokat mereven, kényszeredetten, vontatottan, színtelenül közvetítik, képzelhető, mi lesz az eredetiből. Ehhez járulnak a metrum, rím, felesleges, henye szavak, körülírások, mesterkélt fordulatok. Éppen ezért nem is bírálja a gyűjteményt, csak néhány megjegyzésre szorítkozik. A magyar irodalom a legtöbb német olvasó számára bizonyára terra incognita, hiszen a bevezetésben a fordító maga is utal erre a körülményre. Csak az a baj, hogy vázlata általános, rapszodikus, jóformán csak neveket említ, úgy hogy semmit sem tudunk meg arról a talajról, amelyből a magyar nemzeti költészet első csirái fakadtak. Nem lett volna szabad megfélekednie arról, hogy a

magyarság a maga tüzes, féktelen erejével még nem ment végig a civilizált Európa kultúrkorszakain s hogy éppen ezért milyen nehéz idegen olvasó számára, aki a legfejlettebb irodalmi hatás alatt áll, helyesen megérteni a magyarság művészi fejlődésének és művészeinek első életjeleit. Jó lett volna, ha Dux néhány vonással tüzetesebben jellemzi a magyar népköltészet jellegét, a néppel való legbensőbb összefüggésében, ami a konkrét esetben nagyon fontos. Mert mi az, ami a sorok között olvasható s idegen analógiákból kikövetkeztethető? A magyar nemzeti költészet olyan állapotban van, hogy most teszi meg az első lépést egy nyers népköltészetből egy művészileg tisztult, de népi költészet felé. Dux előadásából kiderül, hogy a magyar eposz exotikus jelenség, tanult költők terméke és nem a nép tulajdona, hogy magyar dráma nincs, mert ennek az a feltétele, hogy a magyar nemzeti költészet elérje fejlettségének legmagasabb fokát. Számszerint novellából van a legtöbb, de jó részüknek, úgy látszik, semmi köze a költészethez, mások viszont erkölcsfestő irányművek a szó legmodernebb értelmében és inkább a kor kritikai szellemében gyökereznek, semmint a népélet költői szellemében. A népszellemből kialakuló költészet formája nem lehet más, csak a líra. (Úgy látja, itt Vörösmarty, Czuczor és főleg Petőfi jelenti a kezdetet.) Megállapítja, hogy Petőfi dalos költői természetet. (Ennek igazolására idézi a „Szobámban” című költemény fordítását.) Népdalaiban nyers, magvas, a népszellem képviselője. Tüstént kiérezni belőle a magyar nép vérmes természetét, de erejét is. Eredeti módon nyilvánul meg derűs hangja, parodizáló hajlama. A legkomolyabb tárgyakkal kapcsolatban is, de máskor is igazi népköltőnek mutatkozik. Dalai igazi népdalok. Ezzé teszi őket értelmük, kifejezőmódjuk, hangnemük. (Idézi a „Farkaskaland”-ot, a „Gyors a madár”-t.) Van ami az orosz népdalokra emlékezteti bennük. Petőfi bordalaiban szerencsésnek tartja a mámor és nemzeti érzés együttműködését. De az a meggyőződése, hogy a pátosz kevésbé illik hozzá, mint a népi egyszerűség. (Itt két költemény kapja meg a legjobban: „A füstbe ment terv” s a „Külföld magyarjaihoz”).

A Dux s az úttörők közvetítette német Petőfi-anyagot hatalmasan növeli K e r t b e n y. Sőt már jóelőre elkövet mindent, hogy választott költőjét romantikus fénybe és — ködbe burkolja. Mert csakis ő lehetett nemcsak fordítója, hanem minden bizonnyal szerzője is egy mindeddig ismeretlen prózai rapszodiának, amely a „Magazin für die Literatur des Auslands”-ban (1848, 16—17. sz.) jelent meg „Literarische Reisebesuche” címen. Aus dem Tagebuche eines Magyaren, Übersetzt von C. M. B. (nyilván Carl Maria Benkert) I. Petőfi Sándor. — Ebben csak az a különös, hogy Kertbeny, aki mindig féltő gonddal vigyázott arra, hogy egyetlen cikke se vesszen el az utókor számára, ezúttal elhallgatja a maga szerzőségét. Pedig semmi kétség: a cikket ő írta; terminológiája, túlzásai, szóvirágai rávallanak; gondolatmenetében, szempontjaiban a frankfurti Petőfi-gyűjtemény bevezetésének összövege. De sokkal fontosabbnak tartjuk azt a tényt, hogy éppen a tekintélyes „Maga-

zin"-ban jelent meg, amely szellemében, közleményeivel a gyakorlatba próbálta átültetni Goethe világirodalom-fogalmát.

Kertbeny elbeszéli találkozását Petőfivel. — A költő a Pilvaxban ül, szokott helyén, hosszú asztal mellett, török csibukját „csókolgatja” s hatalmas füstfelhőbe burkolódzva szürcsölgeti a fekete makkát, a forró puncsot. Világfájdalomtól gyötörve heverész a díványon, némán keletiesen, töprengve; szófukar, mint Attila valamennyi utóda. Körülötte barátai. Állandóan itt él a kávéházban, akárcsak egyik legvidámabb dalának hőse, Pintyúrfi... Hálószobája egy sorsjegyzület földszintjén van. Itt él az újkor fia, a népköltő. Petőfi azonban nem szereti ezt az életet, mert csak pillanatokig tartózkodik a főváros mesterkelt világában. Mindig azon van, hogy gyorsan elmeneküljön innen. Ilyenkor megcsodálja az Alföldet, betér szeretett parasztjainak kunyhójába, meglátogatja a különböző kisvárosok egyetemeinek és liceumainak szilaj fickóit, magányos csárdákban féktelen kan-kán ritmusú csárdást táncol tűzről-pattant leányokkal, őrjög a cigány hegedűjének hallatára, s költészettel telítve bolyong vágató paripája hátán a holdfényben, végig a Bánát határtalan pusztán, aztán a Bakony tölgyeseiben, sírva-vigadva, együttbúsul a szegény betyárokkal, s ha megfürdött a Balatonban, ha kék szemén csókolta az eget, nemsokára tüzes török vért iszik Egerben, majd hazafias ábrándképet idézve, káromkodik a Kárpátok hegyszakadékainak szélén... Petőfi a magyar karakter legszebb vonásainak arany-vörös színű kikristályosodása (a nagylelkűség, izzó szív, rugalmas szellem, az eszme akaratereje, a kifejezés illata gyöngyökként sorakoznak költői génuszának vörös fonalán...) Ki kell emelni népi magyarságát. Ma, amikor végre belátják, hogy a költészet legnagyobb kincse a népben és számos prófétájában rejlik, ma Petőfi szabadon és teljesen bontakozhatik ki. Nemzetes számára világraszóló jelentősége van: ő képviseli a civilizált világ előtt. — Igen, ez Kertbeny hamisítatlan modora: a Petőfi-legenda in statu nascendi. — Majdnem üdítően hat ezzel szemben az az ismertetés, amelyet az „Allgemeine Zeitung” londoni levelezője, a svájci Friedr. Ohly írt a „Frankfurter Conversationsblatt”-ba (1849. jún., 233—235: Ein ungarisches Literaturbild) Kertbeny könyvéről. Minden elismerése mellett mértéktartó és megértő: Petőfi világirodalmi helye Burns és Béranger mellett van.

Nagy meglepetésünkre — s Petőfi körül állandó meglepetésekkel kell számolni — a „Magazin für die Literatur des Auslands”-ban, ahol nemrég Kertbeny áradozott Petőfiről, pontosan végszóra, amikor az egész humanista Európa az októberi kivégzések hatása alatt áll, egy újabb Petőfi-cikk lát napvilágot. Szerzője F. J. Freyholtz, akinek személyazonosságát nem sikerült megállapítanom. Valószínűleg álnév. A cikkből kiderül, hogy olvasta Dux és Kertbeny fordításait, hogy magyar irodalmi ismereteinek egyik főforrása a két gyűjtemény előszava, hogy azonban ennél többet is tud, talán magyarul is ért. Az sem lehetetlen, hogy magyar emigráns rejtőzik az

álnév mögött. Őszintén csodálja Petőfit, a „vad-genie”-t, a szabadság költőjét. A magyar vérmérséklet megtestesülését ünnepli benne, de gondosan vigyáz arra, hogy elismerése ne fajuljon felelőtlen rajongássá; hogy lehetőleg árnyék is vegyüljön a fénybe. A konkrét Petőfi-kép kialakulásának esélyei azonban ezúttal is reménytelen harcban állanak a magyarság-kép romantikus csökevényeivel. — Freyholz Petőfije a katasztrófa árnyékában áll: a magyarság utolsó élet-halálharcának legnemesebb áldozatai közé tartozik. Hárfával a hátán s karddal az oldalán indult harcba, hogy vérét ontsa azért, amit igaznak és szentnek hitt: szerencsétlen hazájának dicsőségéért és szabadságáért. Nemrég azt lehetett olvasni róla, hogy elpusztult, mint annyi más. Azelőtt gyakran leborult ezzel a kiáltással: „Éljen a bor!” (a német szövegben is magyarul), most pedig elesett e kiáltással: „Éljen a haza”, bizonyára éppen olyan lelkesen, mint máskor, de ezúttal egy jobb ügyért. . . Petőfi fiatal volt és magyar. Tüzes volt, könnyen izgalomba jött, minden csillogó benyomás magával ragadta, fanatikusan szerette a bort, a nőket és hazáját. Könnyelműbb volt, semhogy behatóbban vizsgálhatta volna eszét, s csak a szíve sugallatát követte. . . Márpedig, aki csak a szívére bízta magát, elköveti mindazokat a hibákat és tévedéseket, melyek fokozatosan megfosztanak emberi méltóságunktól. Petőfi, persze, nem sülyedt ilyen mélyre, de ha nem jön közbe a magyar felkelés, lehet, hogy mégis elmerül a léhaság mocsarában. Sok kritikusa Goethe, Hafiz és Heine mellé állította, mások a magyar Lenau-nak nevezik. (Nem szabad elfelejteni, hogy Freyholz mindezt 1849-ben írja!) Pedig az ilyen összehasonlításokkal többet-ártottak a költőnek, mint amennyit használtak neki. A hír csillagjaihoz messze az út, s a hulló csillagok még nem csillagok. Mindazáltal Petőfi Magyarország egyik első költője. Dalai tüzesek, mint hazájának bora, szellemük büszke és erővelteljes, mint anyanyelvének hangjai. Az ifjú magyarok közé tartozik, de nem ahhoz a kikent-kifent fajtához, amely bodorított hajjal jár és havannaszivart szí, hanem a másik igazihoz, amely attilát visel, szájában hazai dohánnyal tömött pipa. Termékeny volt, talán termékenyebb a kelténél, ha arra gondolunk, hogy írói működése néhány évig tartott.

Freyholz előtt Dux és Kertbeny fordításai. Az az érzése, hogy Kertbeny nagyon elfogult Petőfi kiváló tulajdonságaival szemben. Aggodalmaskodva, szolgai módon fordította. Dux a németek számára elfogadhatóbb, viszont abba a hibába esett, hogy közvetítette Petőfi összes pongyolaságait, ahelyett, hogy fényoldalaira szorítkozott volna. Kertbeny olyan görcsösen ragaszkodik az eredetihez, hogy nehéz ráismerni a költőre, aki szabad utat engedett legmerészebb érzéseinek. Azt viszont Freyholz is kénytelen elismerni, hogy nem egyhamar akad költő, akit olyan nehéz fordítani, mint Petőfit, ha ti. úgy akarjuk fordítani, ahogyan kell: erényeivel, hibáival együtt. Maga is érezte ezt, amikor kísérletképpen lefordította Petőfi néhány dalát, „lehetőleg olyan pongyolán”, ahogyan Petőfi írta őket, de úgy, ahogy vannak, mindenesetre

alapul szolgálhatnak a költő megítélésének. Mindjárt közöl is belőlük mutatóba kettőt. Az egyik: „Szobámban”, a másik: „Reszket a bokor.” Úgy látszik, valamilyen nyers prózai fordítás alapján dolgozott. — Tudjuk, a „Reszket a bokor” azóta bejárta a világirodalmat; Freyholz fordítása az elsők közé tartozik. Történeti jelentőségű kísérlet. De nem mondhatjuk, hogy sikerült elkerülnie azokat a hibákat, amelyekben elmarasztalta Duxot:

Erinnerung:

*Leise bebt der Rosenstrauch,
Weil ein Vogel sich drauf setzte.
Leise bebt das Herz mir auch,
Weil Erinn'ung es benetzte.*

*Dein gedacht ich holde Maid,
Dein, Du allerliebste Kleine;
Du, auf Erden weit und breit.
Bist der grösste aller Edelsteine.*

Látnivaló: Freyholz Petőfi-képében felelőtlenül keveredik jóindulat és félreértés, valóság és kósza hír, impresszionista értelmezés és tájékozatlansággal magyarázható fordítás. De tudjuk jól, az ilyesmi is hozzá tartozik minden igazi világhírhez. S jellemző a világhír expanzív erejére, hogy Freyholz már jónak látja, tiltakozni Petőfi túlbecsülése ellen...

Abban a helyzetben vagyunk, hogy tetten érhetjük azt a ritka pillanatot is, amikor nemcsak az olvasó és a kritika, hanem az irodalomtudomány is tudomásul veszi Petőfi létezését: J o h. G. T h e o d o r G r ä s s e 1848 táján, világirodalomtörténeti kézikönyvében (*Geschichte der Poesie Europas*. Dresden u. Leipzig, 1848, 1065) tíz sort juttat neki, ami nem sok Petőfi művéhez, de sok a Petőfi-ismeret akkori állásához képest, főleg, ha meggondoljuk, hogy az egész magyar irodalommal nyolc lapnyi szöveg és öt lapnyi jegyzet foglalkozik, Vörösmarty pl. teljesen háttérbe szorul Czuczorral a „legnagyobb magyar epikus”-sal szemben, Kisfaludy Sándor pedig Magyarország legnagyobb költője, amiért azonban nem Grässe, hanem magyar forrásai viselik a felelősséget. „Petőfi a jelenkori Magyarország legnépszerűbb lírikusa”. állapítja meg Grässe, dalai, a »Szerelem gyöngyei«, »Cipruslombjai«, »Csillagtalan éjszakái« örök időkre halhatatlanná tették nemzete előtt, mert valamennyi társa között csak ő tudott szemléletével, gondolkodásmódjával leszállni népéhez, a népet bizonyos mértékben önmagából kifejleszteni, holott minden eddigi magyar költő arra kényszerítette a népet, hogy az ő egyéni eszmemenetéhez emelkedjék fel, ami persze nem mindig sikerült. Ez az igény-

telen, másodforrásból származó néhány sor Petőfi irodalomtörténeti halhatatlanságának kezdete.

Az első fordítások és ismertető cikkek eredménye: a jég megtört, Petőfi neve forgalomba jött s jónéhány évig forgalomban is marad mint a spontánul alkotó, természetes költő, a lírai lángelme szinonimája. Azt azonban egyszer s mindenkorra tudomásul kell vennünk, hogy éppen e közvélemény szemében a legreálisabb Petőfi is épp olyan kevésbé szabadulhat meg az irreális és romantikus magyarság-képtől, mint pl. a keleti költészet s egyik legnagyobb képviselője, a perzsa Háfiz, egy irreális, dekoratív Kelettől.

A régi kutatást jóformán csak a nagy számok statisztikai törvénye érdekelte, ezért rendszerint megrekedt a visszhang első formájánál, csak ritkán jutott el a másodikig, még ritkábban a harmadik formáig, holott ez a legizgalmasabb, amikor a költő kilép a könyvből, a szövegből, a lexikális halhatatlanságból, élő, segítő, felszabadító erővé válik s így avatkozik bele más költők, írók tudatába. Hogy azonban ez a beavatkozás megtörténhessék, ennek is, akárcsak a fordítások esetében, első feltétele a költők s Petőfi ideológiai-világnézeti, érzelmi és esztétikai rokonsága, azonkívül, hogy a kritika útján kellőképpen elő legyen készítve. A német irodalomban mindössze két ilyen esetről van tudomásunk, igaz, hogy mindkettőben nagy költői jelenséggel van dolgunk: Bettina Brentano-Arnimmel és Heinével.

Mcst csak Heineval foglalkozom, mint akinek legnagyobb az európai távlata.

Tudjuk, micsoda fordulatot jelent Heine életében és költői fejlődésében Párizs. Csak itt és most, amikor publicisztikai tevékenysége arra kényszeríti, hogy foglalkozzék a mindennapi politikával, amikor első ízben kap szemléltető oktatást abból, hogyan csinálják a világpolitikát és világtörténelmet, amikor első ízben alkothat magának igazi fogalmat az osztálytársadalom szerkezetéről, osztályharcról, demokráciáról, a proletariátus erejéről, de egyúttal a burzsoázia profitéhségéről és korrupciójáról is, ismerheti fel a német nép igazi szükségleteit és problémáit. Aztán: az a hiányos, jórészt elvont kép, amely gyermekkori benyomásai, könyvek és más közvetett források alapján alakult ki Heinében a francia népről, a francia kultúráról, költészetéről, művészetéről, történelemről, teljesebb, konkrétabb tartalmat kap, amikor végre abba a helyzetbe kerül, hogy ezt a képet a francia néppel magával, a könyveket szerzőikkel, pl. Balzac-kal Victor Hugoval, George Sand-dal, Théophile Gautier-vel, Béranger-vel, Mignet-vel, Musset-vel, s másokkal szembeállítheti, akikkel — s köztük éppen a legnagyobbakkal — csakhamar közelebbi, emberileg meghitt viszonyba kerül.

De ez még nem minden. Elég arra utalni, milyen mértékben tágítja látókörét, mélyíti ízlését Párizs színházi kultúrája, zenei, művészi élete, Berlioz, Chopin és az akkor még radikális Richard Wagner barátsága. Másfelől azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új benyomások,

az új tapasztalatok, szenzációk sokasága és sokfélesége, felszabadulásának féktelen érzése azzal a veszedelemmel jár, hogy Heine nem ér rá most mindjárt megemészteni őket, kellően mérlegelni az események súlyát s hogy csak nagysókára találja meg új tájékozódásának szilárd pontjait. Innen gyakori következetlenségei és ellentmondásai pl. a polgárkirályság vagy akár a proletariátus megítélésében. De csakhamar megindul az ideológiai tisztulásnak az a folyamata, amely Heinének meg Marxnak, a kor legnagyobb, legeredetibb lírikusának s legátfogóbb, legforradalmibb gondolkodójának találkozásában, baráti viszonyában kulminál. Ez talán a legjelentősebb fordulat a párizsi fordulaton belül. A filológiai is rögzíthető nyomokon kívül az a legfontosabb eredménye, hogy Heine e barátság révén, a párizsi „Vorwärts” légkörében eljut a politikai és ideológiai tisztaságnak olyan fokára, a forradalom szükségszerűségének felismerésében egy olyan határig, amely az ő számára, aki még sohasem vett részt a cselekvő politikai életben s írtózik minden tömegmozgalomtól, egyáltalán elérhető volt. Mindenesetre Marx az első nagy emberi jelenség, akivel megismerkedhetett, de ugyanakkor állapítsuk meg azt is, hogy Heine viszont a kor legnagyobb lírai tehetsége, aki mint művész, mint költő megfelelt azoknak a magas igényeknek, amelyeket Marx s vele együtt Engels támasztott az igazi költészettel szemben.

Mindaz, ami Heine régebbi költészetében politikainak nevezhető, harc a reakció, a klerikalizmus, a cenzúra, az elnyomás minden formája ellen, vagy általános elvi síkon vagy személyi sérelmeinek síkjában mozog. Most viszont, amikor egyre jobban megvilágosodik előtte a pártharcok osztályjellege, amikor a maga személyi sérelmeit is egyre inkább a haladás, az egész német nép érdekeinek szemszögéből nézi, a politika napi, időszerű kérdéseivel szemben sem helyezkedhetik többé csupán az érdekelt szemlélő álláspontjára, ahogyan eddig tette. Ha mindezt szem előtt tartjuk s még hozzátesszük, hogy a politikai célzat, politikai hadjáratának pátosza, szatirája nemcsak hogy nem zavarja, nem torzítja el a művészi formát, hanem ellenkezőleg, éppen legjellegzetesebb politikai költeményeiben egyik forrása, formáló tényezője a műalkotásnak, azt kell mondanunk, hogy itt valami minőségileg új kezdődik a német politikai költészetben.

Heine 1845 óta állandóan betegeskedik. Így éri a februári forradalom. Ekkor már a „mátrácsir” foglya. Alig hagyja el lakását. Teste béna, de szelleme, művészi készsége érintetlen, csak iróniája lett élesebb, s eredendő optimizmusát kezdte ki a pesszimizmus, főleg a forradalmak összeomlása után. Minden érdeklí, s noha már alig olvas, mindenről tud, ami Párizsban, Párizson kívül a nagy világban történik.

Magyarország az ő szemében is jó sokáig csak a romantikus lehetőségek és kalandok országa. Idővel megismerkedik a reálisabb Magyarországgal. Forrásai a Párizsban járó magyarok, akik meglátogatják — különös melegséggel emlékezik meg a politikailag elfogult, konzervatív, de szellemileg művelt

Dessewffy Aurél grófról. — később az emigránsok, köztük a Petőfi-fordító Szarvady, aztán magyarbarát költők, Hartmann, Meissner, a liberális újságok és folyóiratok magyar tárgyú vagy vonatkozású cikkei. Utolsó orvosa, Gruby, magyar ember. Mint szűkebb s tágabb környezetében mindenkit, a beteg Heinét is állandóan izgalomban tartja a magyar forradalom és függetlenségi harc. Minden új hír újabb izgalmak forrása. Kertbeny Károly, Petőfi leglelkesebb fordítója és apostola, 1847-ben több ízben meglátogatja. Beszámolóiban, amelyeket különböző időben, különböző helyeken többször, több változatban is megjelentetett, természetesen sok a túlzás, költött részlet, ha ha nem is betű szerint, de lényegükben hitelesek. legalábbis ott, ahol nem mondanak ellent más egykorú tanúknak, s közvetve-közvetlenül ellenőrizhetők. Hitelességük legmeggyőzőbb kritériuma, hogy ott, ahol Heinét beszélgetik, valóban ráismerünk a költő hangjára, hanghordozására, eszére és iróniájára.

Kertbeny egész kis mozgókönyvtárat visz magával Heinéhez, aki látható érdeklődéssel hallgatja előadását Magyarországról, a magyar történelemről és irodalomról. Kertbeny vérszemet kap s felolvassa neki Petőfi verseit Dux fordításában. Heinének annyira megtetszik a magyar költő, hogy van verse, amelyet — Kertbeny szerint — ismételtelen felolvasat magának. Az a benyomása, hogy Petőfivel egy egészen új, eddig nem is sejtett, erőtől, fiatalságtól, tavaszi színtől áradó világ tárul fel előtte... „S mindez oly közel volt hozzánk, hogy csaknem megbotlottunk benne, s mégsem vettük észre.” Magyar ismerősei csak azért keresték fel, hogy kifaggassák, ahelyett, hogy ők adtak volna neki hallgatnivalót: nem értették meg a lelkét, amely torkig van minden civilizációval s hogy egész lénye leplezetlen, erős táplálék után vágyódik, amelyet az emberek szeretnek barbárságnak nevezni... „Az olyan barbár azonban, amilyen az Ön Petőfije, ezerszerre kedvesebb nekem, mint túláradó műveltségünk valamennyi illempapja.” Kertbeny magyarázatait, igaz, hiányosaknak tartja, mert a jószándékon kívül nemigen tud mást, amivel honfitársát méltó módon képviselhetné. Petőfi szépségeit pedig éppen csak hogy sejteti. Persze így csak lelki fülével hallja a forrás csörgedezését, de hiszen éppen abban áll a lángész jellegzetessége, hogy csillogását és ragyogását még az iszapban sem veszti el, s éppen ezzel árulja el magát. Petőfi s a magyar költők közül többen valóban megérdemelnék, hogy Kertbeny teljesen nekik szentelje magát, s fáradságot nem kímélve, megtanulja a prozodiát s azt, hogyan kell szép idegen vonásokat szép (német) ruhába öltöztetni, hogy mindenki megérthesse őket s hogy amúgy istenigazában az emberek szívéhez nőjenek. „Ön nemsokára el fog hagyni, s én alig remélhetem, hogy ebben az életben még egyszer találkozhatunk. Ha tehát majd hazatér s azt kérdik Öntől, gyönyörködtem-e az Önök fiatal irodalmában, mondja el, mit tanácsoltam Önnek. Ez a legvilágosabb jele annak, mennyire méltányolom az Önök nemzeti szellemét.”... Kertbeny maga is lefordít egypár Petőfi-verset, hevenyészve, prózában, betűhíven követve az eredetit, mire Heine még egyszer

lelkére köti, tekintse élete feladatának Petőfi fordítását, de arra is figyelmezteti, jó lesz, ha előbb megtanulja a nyelvnek és a versmértéknek egymást egyensúlyban tartó gyakorlatát, azaz — mondanók ma — dialektikus egységét, „hogymindig mindjárt fején találja a szöveget”, mert a fordítás csak akkor értékes s csak akkor termékenyíti meg az idegen irodalmakat, ha az eredetinek formális, meggyőző erejével hat.

Kertbeny 1847 áprilisában látja utoljára Heinét, aki azzal búcsúzik tőle, hogy köszöntse nevében Petőfit. Többé nem is találkozik vele, mert amikor újra Párizsban jár, a költő Montmorencyben lakik.

1849-ben végre megjelenik Kertbeny német Petőfi-gyűjteménye a következő ajánlással: „Henrich Heine, Németország nagy, örökifjú költője fogadja a magyar nemzet nevében mély és meleg hódolata jeléül egy idegen géniusz fordítását.” Heine egészségi állapotára hivatkozva mentegetőzik amiatt, hogy megkésve s mindössze pár sort ír Kertbenynek. Köszöni baráti érzelmeit s reméli, hogy egy későbbi terjedelmesebb levélben mindent elmondhat, — amit ezúttal csak futólagosan érint. Kéri, közölje vele pontosabb címét, mert attól tart, hogy levele nem találja többé Baden-Badenben. „15 hónapja ágybanfekvő beteg vagyok”, írja aztán, „minden tagom béna, úgy, hogy alig érintkezem a külső világgal, s bátran azt hihetik rólam, hogy meghaltam. Elszigeteltségemben szíves megemlékezése nagy örömet okozott nekem. Persze még jobban örülnék, ha egyszer újból személyesen láthatnám Párizsban, tekintve a most uralkodó politikai zavarokat és viharokat, előbb-utóbb úgyis sor kerül rá, különösen, mivel az Ön nemzetisége a reakciós német államokban nagyon előmozdíthatná a dolgot.” ... (Vorschubleisten, lefordíthatatlan szójáték: Heine arra gondol, hogy Kertbenyt kitoloncoltathatnák.) Heine nagyon örül annak, hogy Kertbeny megfogadta a tanácsát s „dalra-termett honfitársát” ezúttal gazdagabb válogatásban mutatta be a közönségnek. „S mivel köszönjem meg Önnek, hogy nekem, szegény beteg s elfelejtett német embernek ajánlotta e szép könyvet. Bizonyára a legméltóbb formában azzal, hogy egészen őszintén nyilatkozom róla. Egyrészt meg kell mondanom e rendkívüli s valóban isteni tehetség teljes jelentőségét csak most s azóta tudom teljes egészésként felfogni, hogy az Ön könyvét hibáival együtt tüzetesen áttanulmányozhattam, másrészt, hogy bebizonyítsam őszinteségemet, bevallom, hogy az Ön fordítása nem egészen kielégítő stb. Jobb volna, ha Horatiusnak nonum prematur in annum-ját követné, s az ügy érdekében kívánom, hogy ezt az első közlést ne tekintse egyébnek kísérletnél s a hiányokat a nagy eredeti szellemhez méltó módon pótolja. Igen szívesen bocsátkoznék az egyes költemények s Petőfi szellemének boncolgatásába, de félek, soraim nem találják Önt többé Homburg-fürdőben, amíg tehát nem tudok biztosat s nem ismerem állandó címét, nem írhatok...”

Sokat írtak Heine és Petőfi- viszonyáról, de a pozitívista hatás- és forrás-kutatás szellemében rendszerint csupán arra szorítkoztak, hogy kimutassák:

hol és milyen mértékben fedezhetőek fel Petőfi költészetében és prózájában Heine stílusának, modorának, motivális kincsének vagy világnézeti iróniájának nyomai. De még csak föl sem vetették azt a kérdést, hol és milyen mértékben készítette elő Heine párizsi példája Petőfi ideológiai és politikai szabadságharcát. Arra meg éppenséggel nem gondolt senki, vajon nem maradt-e Heine poetikájában és költészetében nyoma annak, hogy felolvastatott magának a német Petőfiből? Az összefüggések ismeretében most azt kell mondanom, hogy maradt.

Petőfi kezdeti világhíre és a szabadságharc első, diadalmas szakasza összefonódott a világszabadság új fogalmával, Petőfi halála, Világos, október hatodika pedig a világszabadság bukásával, a politikai utópiák csődjével, mindazzal, ami egyik forrása a polgárság megalkuvásainak és visszavonulásának, egy évekig tartó egyetemes dezilluzionizmus állapotának — és láttuk Heine „Romanzero”-jának. — A szabadelvű európai sajtó a progresszív költők, Freiligrath, Gregorovius, Victor Hugo, Henrik Ibsen — valóságos gyászünneppé avatják a világosi katasztrófát. Heine ezidétt merő izgalom. Betegsége, anyagi gondjai, a magyarországi hírek egybeolvadnak a tudatában. „Elég drága dolog Párizsban élni, de Párizsban meghalni még végtelenül drágább”, írja 1849 novemberében kiadójának, Campénak. „Ha meggondolom, milyen olcsón köthetnének fel engem mostanában Németországban vagy Magyarországon.”...

Állandóan ebben a nyomasztó képzetkörben jár: a „Bimini”-ben a legszörnyűbb embertelenség példái gyanánt idézi a „General Henkauf”-ot, Haynaut, s vele együtt Radetzkyt. Ilyen hangulatban olvastatta fel magának Petőfi verseit és Kertbenynek a kötethez írt előszavát.

A kötet háromszázhat verset foglal magában, az elemi, népi, szerelmes lírikus legjellegzetesebb megnyilatkozásait, a kezdettől a Júlia-korszakig bezáróan, egyszóval azt a Petőfit, aki olyan felejthetetlen benyomást tett első európai olvasóira. A nemzeti szabadság és világszabadság nagy témakörét mindössze néhány vers képviseli. De köztük van az „Egy gondolat”.

Kertbeny első Petőfi-fordításainak rossz a híre. Mi is ismerjük nyelvi — magyar és német nyelvi — ideológiai elégtelenségét, botlásait. Alig van fordításai között olyan, amelyről emondhatnók, hogy pótolhatná az eredetit. márpedig Goethe szerint ez a magasabbrendű fordítás ismérve. Viszont abból az idegenszerűségből is jóval több van bennük, amely ugyancsak Goethe szerint minden fordítás velejárója. De ugyanakkor nem tagadhatjuk meg csodálatunkat Kertbenytől, aki néhány szerény kezdeményezés és előzmény után vállalkozott erre a hatalmas feladatra, annál kevésbé, mert alig van fordítása, amely ne tartott volna meg s ne közvetítene valamit a fiatal Petőfi elemi lírizmusából. Ne felejtjük el: e nélkül Kertbeny kötete alig szolgálhatott volna Európa magyarul nem tudó költői, fordítói és kritikusai számára „ős”-szöveg gyanánt. De hadd tanúskodjék mellette s Petőfi eredetisége mel-

lett a félig vak Heine, aki még mindig a kor legnagyobb költője és versszak-értője, s már csak hallja, de nem látja e szöveget. S első hallásra ő fogalmazza meg európai távlatból a fiatal Petőfi lírai küldetését: „Petőfi olyan költő, akihez csak Burns és Béranger hasonlítható, . . . olyan meglepően egészséges és primitív, egy olyan társaság közepette, amely merő beteg s hajlik az elmélkedésre, úgyhogy nincs Németországban hozzá fogható; magamnak is csak néhány ilyen természetes hangom van; viszont úgy tetszik nekem, szelleme épenséggel nem nagyon mély s a maga s nemzete szerencséjére teljesen híján van annak a bizonyos Hamlet-vonásnak.”

Ami ebben az ítéletben negatív, az jórészt a fordító rovására írandó. Viszont, ha Heine nem látja Petőfiben azt a bizonyos Hamlet-vonást, akkor ez a képzelhető legpozitívabb dicséret. Föltéve, hogy tudjuk, hová és milyen ideológiai-történeti összfüggésekre céloz vele: Eddigi adataink szerint Hamlet a német ember, a cselekvésre képtelen, töprengő. mélabúra hajló német nép hasonlata, majd alakmása. végül teljesen azonossá válik vele. Eleinte csak eszmei, később politikai értelemben. Börne éles fogalmazásában: Hamlet ünnepnapra ember, semmiképpen nem fér meg a hétköznapi világgal. Éjjeli őr, figyelme s hirdeti az időt, amikor mások alszanak s nem akarnak tudni róla, és alszik, mialatt mások ébren vannak és dolgoznak. Akárcsak egy fichtiánus, nem gondol mást, csak ezt: én én vagyok, és nem tesz mást, csupán énjét tételezi. Szavakban él s mint aki a maga életének történetírója, írófüzetet hord a zsebében. Németország Hamlet, a németek csak nézők voltak a világ színpadán, de maguknak nem volt sem színpaduk, sem színészüik, ennek most meg kell változnia, hallani mindenfelé a forradalmak előestéjén. „Németország Hamlet”, kiáltja oda a német népnek Freiligrath 1844-ben, híres „Hitvallás” c. költeményében. Kapuiban minden éjjel, komoran és némán kísért az eltemetett szabadság s int az őrtálló férfiakkal. „Állj bosszút értem, — mondja a habozónak, „mérget csepegtettek fülembé!” — De az őrző csak áll, reszkető csonttal, . . . töpreng és álmodozik s nem tudja, mitévő legyen. Friss bátor tethhez, friss bátor lélek kellene, de éppen ez hiányzik belőle. Idézhetném Robert Prutzot, aki a kevés következetesen radikális polgári költő és kritikus közé tartozik: „. . . annak a rendkívüli és általános és csodálatos gyorsasággal terjedő helyeslésnek, amely Hamletet Németország- szerte fogadta, semmi- esetre sincsenek tisztára esztétikai okai” . . . írja 1847-ben „ellenkezőleg, ez a helyeslés közvetlen, öntudatlan következménye volt annak a mély benső rokonságnak, . . . amely az érzelmes, töprengő, szkeptikusan elepedő dán herceg s az akkori német világnak érzelmes, töprengő, világfájdalmas hangulata között volt. Az emberek Hamletben önmagukat látták; a német nép is így töprengett, a szemlélődés elfelejtette vele a tettet. . .” S idézhetném Th. Mann-t.

Azt hiszem, beérhetjük ezekkel az idézetekkel. Milyen kitűnő érzék, — Heine érzéke kellett hozzá, hogy kihallja Petőfi daláiból egy újjászülető egészséges világ hangját. Amit pedig „lelki” fülel nem hall ki belőle, azt

pótolja Kertbeny előszava, amely első ízben mitizálja s emeli Petőfi alakját olyan kozmikus magasságba, ahová már alig bírja követni a szem.

Ami ötven év alatt történt a magyar dalköltészetben, az csupa hulladék egy gazdag úr: a műköltészet asztaláról, mondja Kertbeny. Most, amikor Magyarországnak végre gazdag politikai jelene s az irodalom minden ágában olyan írói vannak, mint Wesselényi, Széchenyi, Kossuth. Eötvös, Szemere, Jósika, Vörösmarty, Czuczor, amikor végre minden kizöldült és virágzásnak indult, a nép költője is megszületett. Az ország géniusza hatalmas költővirágot fakasztott: Petőfi Sándort. Ha Kertbeny Petőfiről beszél, egyetlen mértéke: a rajongás. Ilyen hangot talán csak Shakespeare első német rajongói ütöttek meg a XVIII. században. Petőfi érdekében és nevében átértékeli az egész európai és magyar költészetet, amikor odahaza még heves viták folynak Petőfi értékelése és értelmezése körül. Aztán: ha homályosan, történelmietlen távlatból is, ő vet fel először néhány problémát, amelyek élesebb, határozottabb fogalmazásban és új megvilágításban ma is, vagy ma újra problémáink: Petőfi a nép költője, demokrácia a politikában — népiesség a költészetben, Petőfi és Európa, a világirodalom Goethe értelmezésében, s az a többlet, amellyel Petőfi gazdagította... Magyarországon a nép Petőfi révén kapott jelentőséget, ugyanakkor, amikor a népszellem és az ellenzék politikailag fontos tényezővé lett. Csak a későbbi esztendők fogják megmutatni, micsoda új és maradandó alapot vetett Petőfi az európai lírának. Európai kortársai közül csak Béranger, Heine és Lenau fogható hozzá... Csakhogy Petőfi minden ízében magyar, úgy ragad magával egy egészséges nép költőinek egészséges, erővelteljes, jótékony hatású légkörébe. „E népnek világtörténeti szerepet szánt a gondviselés, s mai költészete egy sugárzóan fényes nap hajnalhasadása”, írja Kertbeny, „mert igaza van egy barátomnak, akit megismerttettem Petőfivel: egy nép, amelynek ilyen költője van, nem pusztulhat el”... S végül: Kertbeny túlzásaiból, távlatvédeéseiből sértetlenül kerül ki a legmeggyőzőbb, elmúlhatatlan realitás: Petőfi szövege.

Heine 1849 augusztusában, alighanem pár nappal a világosi fegyverletétel után írta s küldte el emlékezetes levelét Kertbenynek. Láttuk, a szabadságharc bukása milyen izgalomba hozta a demokratikus Európát, természetesen Heinét is. Az ellenforradalom magyarországi megtorlásáról, az aradi tizenhárom és Batthyány Lajos kivégzéséről szóló hírek hatása alatt írja meg „1849 októberében” című versét. Már november 19-én elküldi kiadójának, Campenek, azzal a kéréssel, hogy nyomassa ki azonnal röplapként vagy valamelyik újságban, hogy eljusson a közönséghez. Mivel Párizsban már néhány hiányos másolatban kézről kézre jár, jó lesz elébevágni minden közlésnek, amely meghamisítja az eredetit. „Ezenkívül”, teszi hozzá Heine. „igazi költemény, időszerű, egy pillanatnyi hangulatot ábrázol”. Arra még nem gondolt senki, hogy Heine „legfrissebb” művészi „élményé”-nek: a Petőfi verseknek és Kertbeny előszavának is része lehet e hangulatban. Abban a helyzetben

vagyunk, hogy Petőfinek azt a versét is megjelölhetjük, amely Heinenak első indítékul szolgálhatott. E vers a „Véres napokról álmodom”, amely csatát, börtönt, vérpadot és harctéri halált idéz. Ezúttal sem filológiai elemezhető hatásra gondolok, hanem Petőfi atmoszferikus jelenlétére Heine versében.

*Träum' von blutigroten Tagen
Die die Welt in Schutt zertrümmern,
Und am Schutt der alten Welt die
Neue Welt ganz neu aufzimmern.*

*Schall bald nur, schall bald nur
Mir der Kriegstrompete Tönen,
Denn des Schlachtruhs, ja des Schlachtruhs
Harret meine Seel' mit Sehnen*

Ez Petőfi két első versszaka Kertbeny vérszegény, aritmikus fordításában. Mégis az eredetinek visszhangja valahogyan ott lüktet Heine sokat idézett soraiban:

*Wenn ich den Namen Ungarn hör,
Wird mir das deutsche Wams zu enge,
Es braust darunter wie ein Meer,
Mir ist's, als grüssten mich Trompetenklänge.
Es klirrt mir wieder im Gemüt
Die Heldensage längst verklungen*

Ez volna tehát az első eset, hogy magyar költő nem csak kapott a világirodalomtól, hanem maga is adott neki valamit.

* * *

Talán sehol sem veszik észre olyan mértékben Petőfiben a forradalmak hagyományainak örökösét, a világszabadság és a nép költőjét, a francia és a magyar politikai költészet, a „Marseillaise” és a „Csatadal” rokonságát, mint Franciaországban. Sőt van író, aki odáig megy Petőfi értékelésében... hogy Petőfi nagyságára és küldetésére hivatkozva, tiltakozik a már-már hagyományossá lett Petőfi—Béranger-párhuzamosítás ellen — Petőfi javára.

De talán még ennél is több példát idézhetnénk Olaszországból, amelynek évszázados harcai egyfelől a nemzeti állami egységért, másfelől az idegen elnyomók ellen, ugyancsak kedvező feltételeket teremtettek az osztatlan Petőfi áthonosítására, különösen, amióta az emigránsok, köztük Helfy Ignác, fordításai szabaddá tették az utat a magyar összöveg felé. Vagy hivatkozhatnánk közvetlen közelünkben Csehországra, ahol a Petőfi-kultusznak egyidejű gyökei vannak a németekkel, s itt is Ján Nerudára és Karel Tumára, vagy a szerb

Jovan Jovanović Zmajra, a bolgár Christo Botevre, akik emberileg-politikailag is Petőfi felszabadító, bátorító hatása alatt állottak.

S itt van a sok névtelen, akik hosszabb vagy rövidebb ideig éltek Petőfi igézetében. S ezen a ponton még egy igen érdekes megfigyelést tehetünk. Minden világgöltő a maga hatástörténetében eljut odáig, hogy művészi magatartása, hangszerelése, terminológiája utánozható modorra válik, sőt bátran hozzátehetjük, hogy sokszor csak ilyenkor s itt realizálódik igazán lappangó hatása. Innen van, hogy a Byron-, Heine-, Baudelaire-divat hőfokán verseik fordítását alig lehet megkülönböztetni epigonjaik „eredeti” verseitől.

A hegeliánus Friedrich Damer, Háfiz legkitűnőbb német fordítója, kiad egy kétkötetes lírai világpanorámát („Polydora”). A legnagyobb számmal a német van benne képviselve, de mindjárt utána magyar következik, 56 szemelvénnel. Jórészt népdalok vagy népies jellegű versek. „Nagyon szeretem (Petőfit)”, írja 1871-ben, négy évvel halála előtt a magyar Petőfi-rajongó Meltzl Hugónak, „s több versét le is fordítottam Polydorám számára.” Magában az antológiában azonban hiába keressük Petőfi nevét, de legalább hűsz olyan verset fedeztem fel benne, amelyből Petőfire beidegzett füllel és szemmel ki lehetett elemezni Petőfi modorát, önállósított motivumait, körülbelül olyan módon, ahogyan Bodenstedt „Mirza Schaffy”-dalaiából a keleti vagy keletieskedő modort.

Arany János már 1861-ben felhívta a figyelmet Thalès Bernard egyik cikkére, amelyben az ismert Petőfi-rajongó és fordító Achille Millien verskötetét bírálja s többek között ezt írja: „... ő (t. i. Millien) a népköltészetet, a bretagnei, a magyar, az észti dalokat tanulmányozza, s miután lelke mélyén az első könnyű vonalakat levázolta, szemléli a természetet... s egyhuzamban megteremti gyönyörű alkotásait, amelyeknek igazsága meglep és elbájol” (A magyar dalokon félreérthetetlenül a Petőfi dalai értendők). De ugyancsak Arany János figyelmeztet elsősorban arra, hogy Thalès Bernard nem érte be Petőfi fordításával és propagálásával, hanem továbbment egy merész lépéssel és „Mélodies pastorales” című kötetében egyszerűen a maga nyelvére írta át Petőfi néhány költeményét (köztük van az „Esik, esik, esik”, — „Sikos a hó”, „Szerelem vándora”). „Az eszmék találkozása meglepő, egészen a plágiumig”, mondja Arany... „mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagyvilágba, de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget”.

De van a kérdésnek még egy másik érdekes vonatkozása. Thalès Bernard tudvalevőleg Petőfi s általában a magyar népköltészet leglelkesebb apostolai közé tartozik. A külföldi irodalmak közül azonban a németet ismeri a legjobban, ami nem marad hatás nélkül gondolkozására s a költészetéről vallott felfogására sem. Az a meggyőződése, hogy a francia költészet megmerevedett, elfajult, ereje elapadt, s hogy megújulásának, felfrissülésének egyetlen forrása: a népköltészet, mégpedig egyfelelől a hazai francia, másfelől a germán, szláv, finnugor népek költészete: Egész Kelet- és Észak-Európa telítve van egy

isteni költészettel. Noha — szerinte — Németországra vár az a feladat, hogy e költészetet Franciaország felé közvetítse, kétségtelen, hogy e közvetítésben Petőfinek is juttat némi szerepet.

S a Thalès Bernard esetének pontos párja egy méltatlanul elfelejtett svájci-német lírikusé, Heinrich Leutholdé, aki ugyancsak kisajátítja Petőfit („Das Mädchen von Debrecin”) vagy Milelli Domenicoé, akinél a fordítás összefolyik az utánzással. S ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy a francia Paul Deroulède Petőfi „Csatadal”-ának motívumaival és pátozával lelkesíti harcra honfitársait :

En avant

*Le tambour bat, le clairon sonne ;
Qui reste en arrière?... Personne !
C'est un peuple qui se défend.
En avant !...*

*

Összegezzük Petőfi visszhangjának első eredményeit : 1849—1860 között alig van modern költő, akinek nevét Heine, Victor Hugo mellett többször, nagyobb politikai és érzelmi nyomatékkal idéznék, mint az övét. Mindössze Puskin és Lermontov versenyezhet vele, akiknek a nevét most kapja szárnyaira a világhír. Béranger-ről, aki 1848 előtt a Petőfiéhez hasonló funkciót látott el Európában, most már csak elvétve esik szó. Az európai líra elevenenható, nagy képviselői közül talán csak Goethét, Heinét, Byront fordítják le többször, mint Petőfit. Ebben csak az a megható, hogy társai a világhírben kivétel nélkül egy minden európai ember számára megközelíthető nyelven írtak, — Petőfi kifejező eszköze viszont egy grammatikájában, szellemében elszigetelt, testvértelen nyelv.

Petőfi híre hamarosan átlépi eddigi hatáskörzetét. Neve, életművének ismerete eljut a „kultúrvilág” minden részébe : Európán kívül Észak- és Dél-amerikába, Kínába, Japánba, Ausztráliába, Kelet gettóiba, Palesztinába, Arabiába, Indiába, Egyiptomba... A „Reszket a bokor”-nak több mint félszáz fordítását ismerjük. Van verse, amelyet latinra, görögre, eszperantóra, volapükre, gaelre, héberre fordítottak. Mindez lehet öncélú játék, de mint ilyen, természetes velejárója minden világhírnek, tehát a Petőfiének is. Viszont amilyen mértékben távolodik az európai polgárság a forradalom szellemétől, olyan mértékben változik meg Petőfihez való viszonya. Fordítani ugyan még mindig fordítják, sőt a fordítások száma évről évre nő, minőségileg is jobbak, jórészt az eredeti szövegen alapulnak, de Petőfi lassanként megszűnik eleven hatóerő lenni, s ha valamikor a könyvből kilépett az életbe, most inkább már csak könyvben, az irodalomtörténetben folytatja életét. Politikai, forradalmi verseit leplezett vagy nyílt vesztegzárnak vetik alá. Világirodalmi klasszikussá lett, akit illik ismerni, de

olvasni nem. Persze most is vannak olasz, svéd, dán, orosz írók és költők, akik felfedezik maguknak, sőt 1870—71 táján egy új Petőfi-kultusz hulláma önti el a francia irodalmat, jeléül annak, hogy Petőfi még mindig él, s hogy vannak ideológiai és érzelmi szükségletek, amelyeknek kielégítését még mindig tőle várják, még pedig nem hiába. Viszont jellemző régi kutatásunk tanácstalanságára és perspektívátlanságára, hogy Petőfi-nyomokat és hatásokat keresve, még csak föl sem vetette a kérdést, miért nyílik meg aránylag korán az egyik irodalom Petőfi előtt s miért zárkózik el előle a másik, honnan van az, hogy a távolabbi svédek, norvégek, dánok, flamandok, oroszok Petőfi recipiálásában megelőzik pl. a közeli Lengyelországot, hogy Spanyolországban, Portugáliában a legújabb időkig úgyszólván semmi visszhangja, vagy hogy az európai Petőfi-lelkesezés évtizedeiben Anglia alig vesz róla tudomást, s hogy Petőfi angol áthonosítása 1851-ben a János vitéz fordításával indul meg, amely Pulszky Teréz munkája? Ha közvetlenül nem is, de közvetve talán erre a kérdésre is sikerült némi fényt derítenem.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal új korszak kezdődik az emberiség, az emberi kultúra történetében. Csak most valósul meg igazán Goethe koncepciója: a világirodalom valóban az egész világ irodalma lett, amelyben nemzeti jellegét megtartva, minden irodalom együttműködhetik a többivel. Vajon élnek-e valaha a könyvek? kérdezte százötven évvel ezelőtt a német Hölderlin. A kulturális forradalom lehetővé tette, hogy a könyvek, a költők és írók remekművei a lexikális, az irodalomtörténeti halhatatlanság börtönéből újra az életbe lépjenek s a tömegek birtokába jutva, teljesítsék példaadó, nevelő, humanizáló küldetésüket. Ez történik most Petőfivel, mégpedig, ami mindennél fontosabb: nem csupán a szemelvények útján közvetített, hanem az osztatlan Petőfivel, a lírikussal és elbeszélővel, a prózáiróval és levélíróval. Most végre együtt van az igazi Petőfi közvetítésének és recepciójának minden reális feltétele: a költő, a fordító és az olvasó teljes eszmei, emberi és politikai megfelelése. A korszakos fordulat mindenekelőtt a Szovjetunió népeinek hatalmas Petőfi-irodalmán mérhető le. Ami az első kezdetek óta, 1848 és 1919 között történt, az jóformán csak amolyan előtörténetnek tekinthető. Az igazi történet 1925-ben Lunacsarszkij Petőfi-gyűjteményével kezdődik, amelyet hamarosan újabb gyűjtemények követnek, így 1946-ban és 1948-ban a Hidas Antal és Anna Krasznová-é. E fejlődés legnagyobb teljesítménye eddig Petőfi műveinek négykötetes orosznyelvű kiadása, amely 1953-ban jelent meg. S a Szovjetunió példáját követik a népi demokráciák: Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, a népi Kína. A Német Demokratikus Köztársaságban néhány hónappal ezelőtt jelent meg egy közel ötszáz oldalnyi gyűjtemény Petőfi verseiből, mégpedig első ízben művészileg és ideológiailag hű fordításban.*

* G. Steiner, Turóczy-Trostler, Gáspár Endre: *Petőfi*. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Weimar, 1955. Az előszó G. Steiner és Turóczy-Trostleré közös munkája.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANDREJ MRÁZ

Néhány megjegyzést kívánok fűzni Turóczy-Trostler akadémikus terjedelmes előadásához, elsősorban az irodalmi hatások problémáját illetően. Az irodalmi hatások kérdése igen bonyolult. Az egyes irodalmakban mutatkozó hatásokat nemcsak kívülről, hanem belülről, az illető irodalom művei szempontjából is figyelembe kell venni és el kell bírálni. Példaképpen megemlíthetem Tolsztoj műveinek hatását. Tolsztoj műveinek igen sok nemzeti irodalomra volt nagy hatása, azonban minden nemzet másképpen reagált rájuk. A reakciós körök igyekeztek beleilleszteni a saját ideológiájukba. A haladó körök pedig írásainak haladó hagyományait kívánták kiemelni.

Petőfinek a szlovák irodalomra ugyancsak igen nagy hatása volt, több szlovák íróval közvetlen kapcsolatban is állott, többre pedig írásaival hatott. Petőfi hatása mindig drámai és intenzív volt. A szlovákság társadalmi, nemzeti, irodalmi szükségletei akkoriban hasonlóak voltak a magyarsáéhoz. Ezért reagált Petőfi hatására oly élenken az egész szlovák nemzet. Petőfi költeményeit 1948 előtt a szlovák írók sokszor fordították le, de inkább a költemények parafrázisát alkották meg, átvették a költemények forradalmi, harcoss és népies hangját és ideológiáját, de műveik sokszor nem voltak az eredeti vers szó szerinti fordításai. Tehát Petőfi versei alapján költeményeket írtak Petőfi szellemében, ha azok nem is egyeztek szóról szóra az eredetivel, nem voltak fordítások. Sládkovič, a nagy szlovák költő Petőfi: Talpra magyar-jának hatására hasonló költeményeket írt. E művek ideológiája, forradalmi hangulata egyezik a Petőfi költeményével.

Az 1840-es években kialakult a szlovák irodalmi nyelv, megindult a szlovák társadalom demokratizálódási folyamata, a nemzetek, illetve nemzetiségek teljes egyenjogúságára való törekvés. Petőfi forradalmi és politikai verseiben ugyanezeknek az áramlatoknak volt a harcosa, ezért a szlovákok, és különösen a szlovák nép fiai Petőfit mindig magukénak tartották.

Petőfi költeményeit azonban nemcsak a szlovák haladó körök, hanem a reakciós körök is megismerték és fordítások révén megismertették a szlováksággal. Petőfi költeményeit ezek a szlovák reakciós körök saját ideológiájukhoz akarták alkalmazni és ezért verseit deformálták. Megjelent például Banská Bystricán egy Petőfi-kiadvány, amely a versek tendenciózus kiválasztásával és fordításával inkább az elnemzetietlenítő törekvéseket akarta szolgálni, mint a haladást. Petőfit azonban a szlovák nép elől nem lehetett elrejteni, mert a szlovák értelmiség és a nép nagyrésze is magyarul, eredetiben olvasta Petőfit és ismerte meg Petőfi összes költeményeit.

Petőfit különösen népies hangja hozta közel a szlovák néphez.

Hatását meg lehet találni a későbbiekben, az 1860–70-es években Pavel Országh-Hviezdoslavnál, a legnagyobb szlovák költőnél is.

Minden kor a maga szükségletei szerint értékeli a költőt, saját szükségletei szerint igyekszik megtalálni a költőben azt, ami akkor éppen időszerű. 1860-ban az akkori Magyarországon megerősödött a burzsoázia. Ismerte Petőfit. Szlovák nyelvre is sokat lefordítottak verseiből. Forradalmiságát azonban szándékosan elhallgatták. Politikai verseiből azt emelték ki, ami a

demokráciát hirdette, ami az akkori kapitalizmusnak érdekében állt. Amikor azután a kapitalizmus ellentmondásai kiéleződtek és kezdett megnyilatkozni a munkásosztály szerepe a történelemben, akkor Petőfi értékelése is ennek az áramlatnak megfelelően történt. Ez a folyamat, amely akkor megkezdődött, napjainkban fejeződik be teljesen, amikor Petőfit teljesen átértékelik, és haladó forradalmi szellemét megfelelően méltatják.

Szeretnék egy irodalomtörténeti adalékkal szolgálni. 1846–47 között egy Vrchovský nevű budapesti ügyvéd irodájában dolgozott Jókai Mór és Petőfi Sándor. Ugyanakkor ott dolgozott Daxner szlovák költő is, aki később nem volt haladó irányzatú, inkább reakciós irodalmi műveket írt. Ott dolgozott azonban Janko Král' is, a forradalmi szlovák költő, akinek életpályája és költészete nagyon hasonlít Petőfiéhez. Kétségtelen, hogy megvolt a közvetlen személyi kapcsolat Petőfi, Jókai és Janko Král' között, hiszen egy volt a munkahelyük. Valószínűleg kicserélték nézeteiket is, és kétségtelen, hogy egymásra való kölcsönös hatásuk az irodalomban is megmutatkozott.

Janko Král' jellemzésére kiemelem, hogy nála is megtalálható az, ami Petőfi Sándornál; amiről Turóczy akadémikus is megemlékezett. Nemcsak szavaiban, nemcsak írásaiban volt forradalmár, hanem tetteiben is. 1848-ban Hont megyében Janko Král' a parasztmozgalom élére állt. Felháztotta a parasztokat, személyesen tevékeny részt vett a forradalomban, ezért később le is tartóztatták és börtönbüntetést szenvedett.

Végül legyen szabad kiemelnem, hogy Petőfi nemcsak irodalmi vonatkozásban volt hatással a szlovákságra, hanem a szlovák élet egész vonalán.

D. ZÖLDHELYI ZSUZSA

Kedves Elvtársak! Attól tartok, hogy csalódást fogok okozni felszólalásommal Turóczy-Trostler professzornak és a hallgatóságnak; ugyanis Turóczy professzor előadásában utalt arra a reményére, hogy az orosz Petőfi-kultusszal kapcsolatos kérdések kutatása már előrehaladott stádiumban van. Sajnos, kénytelen vagyok ennek az ellenkezőjét állítani és hozzászólásommal be is bizonyítom.

Ahhoz, hogy az orosz Petőfi-anyagot teljes egészében feltárjuk s hogy a kutatás továbbjusson az anyaggyűjtésnél, feltétlenül szükséges volna egy néhányhónapos tanulmányút a Szovjetunióba.

Hozzászólásomban tehát kénytelen leszek adatközlésre szorítkozni. Röviden, egészen futólag szeretném áttekinteni az oroszországi Petőfi-kultusz történetét. Csak néhány adatot szeretnék felhozni arra, hogyan jelenik meg Petőfi először az orosz sajtóban és hogyan fokozódik népszerűsége egészen a múlt század végéig.

1858-ban jelent meg Oroszországban az első cikk Petőfiről az Illusztrácija című folyóiratban. Néhány vers prózai fordítását is közli a lap, a „Fürdik a holdvilág”, „Feleségem és kardom”, „Két vándor”, „A nap” című verseket.

Az ötvenes években nem folytatódik a Petőfit népszerűsítő munka. Az igazi Petőfi-kultusz Oroszországban tulajdonképpen a hatvanas években kezdődik, és ez nem is véletlen. Az sem véletlen, hogy a Petőfi-kultusz kezdete a forradalmi demokaratak nevéhez fűződik Oroszországban. Az első verses fordítás M i h a i l M i h a j l o v nevéhez fűződik, aki a forradalmi demokrácia kitűnő képviselője, Csernisevskij barátja, a „Kortárs” című forradalmi demokrata folyóirat munkatársa volt. Mihajlov 1862-ben közöl egy Petőfi-

fordítást („A dal”) és lefordít még egy verset („Falu végén kurta kocsmá”), amely azonban csak sokkal Mihajlov halála után, 1880-ban jelent meg az orosz sajtóban.

Néhány szóban szeretnék kitérni arra a kérdésre, vajon ismerte-e a forradalmi demokrácia nagy költője, Nyekraszov, Petőfi költeményeit.

A 70-es években egy magyar folyóiratban megjelent hír szerint egy Magyarországon élő orosz emigráns, Sarapov, lefordította Petőfinek „Egy gondolat bánt engemet” című költeményét és az ő közlése szerint a fordítás megjelent az orosz sajtóban. Sarapov azt írja, hogy Nyekraszov ez alkalomból üdvözlétét küldte neki. Maga az a tény, hogy a Csermisevskijhez és Nyekraszovhoz közelálló M. Mihajlov is fordított Petőfi verseket, arra mutat, hogy Nyekraszov és az orosz irodalom több kiváló képviselője ismerte ekkor Petőfi költészetét.

A 70-es években a „Gyelo” c. demokratikus folyóirat folytatja Petőfi népszerűsítését, amelyet a 60-as években Mihajlov kezdett meg.

Erről az anyagról csak röviden fogok beszélni, mert 1950-ben a „Irodalomtörténet” c. folyóiratban már ismertettem. Mindössze annyit szeretnék elmondani, hogy a „Gyelo” c. folyóiratban a 70-es években igen sok Petőfi-vers jelenik meg (számszerint 56). Érdekes az a törekvés, ahogy a folyóirat vezetői igyekeznek Petőfi költészetéről és költői egyéniségéről széles és minden oldalra kiterjedő képet adni. Mindenféle tárgykörből jelentetnek meg verseket. Igyekeznek bemutatni Petőfi politikai líráját, ami csak részben sikerül, közölnek életrajzi verseket, közölnek Petőfi tájleíró lírájából, szerelmi lírájából. Azonban a legélesebb versek természetesen nem jelenhetnek meg ebben az időben és ez elsősorban a cenzura tevékenységével, a cenzura szigorú ellenőrzésével magyarázható.

Itt csak utalni szeretnék néhány olyan adatra, amely a leningrádi állami levéltár anyagából való és amely azt bizonyítja, hogy a cenzura úgy harcolt Petőfi forradalmi költésze ellen, mint ahogy az orosz forradalmi demokraták ellen és ez egyben igazolja azt, hogy az orosz forradalmi demokraták szinte saját harcukban is segítőtársul hívták Petőfit és éppen azoknak a közös eszméknek az erejénél fogva és annál az eszmei rokonságnál fogva igyekeztek felhasználni és propagálni költészetét, amely az orosz forradalmi demokraták és a mi nagy nemzeti forradalmi költőnk között megvan.

Így például 1872-ben a cenzura nem engedélyezi a „Gyelo” című lapban egy Petőfi-életrajz megjelentetését és ugyancsak megtiltja négy Petőfi-versnek („A rab”, „Világosságot”, „Miért vagyok én még a világon”, „Panyó Panni”) megjelentetését azzal a megokolással, hogy az életrajz egy forradalmár művészetének népszerűsítése, a versek pedig tendenciózusak — ahogy a cenzor írja.

A továbbiakban 1873-ban újabb cenzori dokumentumokat találhatunk arra vonatkozólag, hogy betiltják a „Bilincs” című verse megjelenését, amely a cenzor szerint nem alkalmas kinyomtatásra, „mert a vers egy rabnak a kétségbeeséséről szól, aki elvesztvén szabadságát, nem harcolhat az elnyomott nép jogaiért.”

A következő 1873. évi határozat megint egy Petőfi-verset tilt meg. Nem derül ki pontosan a jelentésből, de valószínű, hogy az „Apostol” egy részletéről van szó.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a „Gyelo” című demokratikus folyóiratban kísérlet történt arra nézve, hogy Petőfiről teljes

képet nyújtsanak az orosz közönségnek, azonban ez a kísérlet csak részben sikerülhetett a körülmények következtében. Mégis azt mondhatjuk, hogy egészen az Októberi Forradalomig az orosz Petőfi-kultusz történetében éppen ez a fejezet a legkiemelkedőbb, tehát a forradalmi demokraták és a „Gyelo” tevékenysége.

A 80-as években Oroszországban még kiméletlenebbé válik a reakció, erősödik a cenzura, vad hajsza indul a forradalmi és haladó gondolat ellen, a forradalmi demokrácia sajtószerv, folyóirat nélkül marad. Ez természetesen rányomja bélyegét a Petőfi-versek fordítására és a versek megválogatására is. Ebben az időben már nem történik és nem is történhet kísérlet a forradalmi Petőfi politikai verseinek közlésére. Azonban Petőfi költészete szemmel láthatólag meghódította az előző évtizedben az orosz közönség szívét és a költészete iránti érdeklődés nem csökken. Számtalan folyóiratban igen sok Petőfi-vers jelenik meg, sőt most már nemcsak folyóiratokban, hanem gyűjteményes kötetekben is. Míg eddig főleg német és részben francia forrásokon keresztül jut el Petőfi költészete az orosz olvasóközönséghez, most már néhány nyom van azzal kapcsolatban, hogy a 80-as és 90-es években néhányan magyar nyersfordításból fordítanak. Itt elsősorban Olga Csúmina fordításaira gondolok, akinek Szabó Endre küldött nyersfordításokat Petőfi verseiből és aki ezeken a nyersfordításokon keresztül ismertette meg az orosz közönséget a nagy magyar költő életművével.

A magyar irodalom egy másik népszerűsítője Oroszországban Novics, a költő és fordító, aki a 90-es évek végén két kis kötetet jelentet meg. Az egyik („Idegen mezőkről”), különböző népek költészetéből tartalmaz szemelvényeket és ebben a kötetben a legnagyobb helyet Petőfi költészete foglalja el. S a következő évben megjelenik ugyancsak Novics szerkesztésében — és részben az ő fordításában — egy „Magyar költők” című kis kötet, amelynek összeállításához megint csak a mi Szabó Endrének nyújtott segítséget Novicsnak. Ebben a kötetben szintén Petőfi költészete foglalja el az első helyet.

Meg kell jegyeznem: e két kis kötet előszava és a kritikák, amelyek az orosz korabeli sajtóban megjelentek, világosan bebizonyítják, hogy Petőfinek már ebben az időben komoly irodalmi tekintélye volt Oroszországban és hogy Petőfi költészete igen előkelő helyet foglalt el ekkor az orosz irodalmi közvéleményben. Így például a fordító és összeállító Novics „Idegen mezőkről” című kis fordításgyűjteményének előszavában így ír: „Ez a könyvecske csodálkozást válthat ki az olvasókból. Néhány általánosan ismert név kivételével — mint Shelley, Burns, Petőfi és mások, — a többi név nem vonja annyira magára a figyelmet.” — Tehát Petőfi már a legnagyobbak, a legjobban ismertek között szerepel.

A „Magyar költők” című gyűjtemény egyik bírálója azt veti fel, hogy „fordítsák le oroszra Petőfinek, a nagytehetségű magyar Beranger-Heinének versein kívül más nagyszerű magyar költők verseit is.” Tehát Petőfi felkelti az érdeklődést a magyar irodalom többi képviselője iránt is. Egy Kruglov nevű költő pedig egyenesen azt javasolja, hogy fordítsák le „ennek az oroszok által megölt eredeti énekesnek egész líráját.”

Láthatjuk ezekből az idézetekből, hogy milyen érdeklődést váltott ki Petőfi költészete a múlt század végén Oroszországban. Természetesen most nem beszélhettem arról, hogy a különböző fordítók hogyan adtak képet Petőfi költészetéről, hogy milyen torzításokkal és milyen irányú eltolódásokkal találkozhatunk, de azt ebből az anyagból is láthatjuk, hogy az igazi

Petőfit teljes egészében a cári Oroszországban megmutatni nem lehetett. Erre csak az Októberi Forradalom után kerülhetett sor, ez azonban olyan téma, amely külön tanulmányozást igényel, s ezért erre rövid hozzászólásomban nem térhetek ki.

SÖTÉR ISTVÁN

Ahhoz a széles területet felölelő, rendkívül színes és sokoldalú anyaghoz, mely Turóczi-Trostler akadémikus előadásában élénk tárult, úgy érzem, összefüggően, az ő koncepciójával egy másikat, vele egyenértékűt szembeállítón, nem tudnék szólni. Ehelyett előadása néhány gondolatához próbálok kapcsolódni, s ilymódon, mozaikszerűen néhány adalékot szolgáltatni Petőfi és a világirodalom problémájához. De előljáróban, mintegy általános megjegyzésként, utalni akarok módszerének egy új mozzanatára, amellyel egy külföldi szemmel megrajzolt Petőfi-portrét alakított ki. Olyan nagy alkotónkat, mint Petőfi, jogosult egy ilyen világirodalmi nézőpontból is szemügyre vennünk. Ez az előadás, mely hol a német romantika, hol az osztrák költészet, vagy a francia irodalom felől közelítette meg Petőfi életművét: ilyen értelemben is úttörő volt. Úgy érzem, Petőfi világirodalmi helyének megjelölésénél lehetetlen kitérni az olyan analógiák elől, melyek a Viktor Hugóval, Heinével, Nyekraszovval — esetleg Shelley-vel való összevetésekből adódnak. Gondolom, műve továbbfejlesztése során Turóczi-Trostler erre a feladatra is figyelmet fog fordítani. Ilyen analógiák létrehozása éppen nem jelentené az „összehasonlító” irodalomtörténethez való visszatérést, — hanem, mint erre már irodalomtudományunk egyéb alkalommal rámutatott, — a más-másféle, illetve hasonló társadalom-történelmi körülményekből adódó különbségek, vagy egyezések megmutatásával, egy-egy alkotó jelentőségét, a korban elfoglalt helyét plasztikusan tudná érzékeltetni. Különösen fontosnak látszik Petőfinek a középeurópai költőkkel való egybevetése, — pl. milyen tanulságos lenne párhuzamosítani Petőfi fejlődésvonalát Miczkiewicz-csel, esetleg Slowackival (ilyen összevetéshez egyébként Vörösmarty életműve is hálás alanyként kínálkozik). Romantikánk és népiességünk — az előbbinél Vörösmartyra, az utóbbinál Petőfire gondolok — törvényszerőségeit talán meglepően fedné fel egy olyan párhuzam, mely — a romantikából a realizmushoz, a forradalmi demokráta költészethez eljutó Miczkiewicz életpályáját állítaná előbb a Vörösmatyé, majd a Petőfié mellé. És ez a párhuzam annál is tanulságosabb lenne, mivel Mickiewicz — és általában a legtöbb e korszakbeli, európai költő — életművéből hiányzik a népiesség mozzanata. És ennek ellenére, Mickiewicz egy külön, de a mi költészetünkkel párhuzamos úton, csaknem ugyanoda jut el, mint Petőfi.

Ha az ilyen analógiákat a román, a szlovák, a cseh, sőt, a bolgár költészettel is szaporítanók, talán ki lehetne dolgozni a középeurópai irodalmak fejlődésének azonos, analóg törvényszerűségeit. Nem kétséges, hogy ilyen vizsgálatnál a mi irodalmunkból Petőfi költészetét lehetne normaként felhasználni.

Petőfi világirodalmi visszhangjának, tükröződésének kérdését csak úgy érezném megnyugtatón megoldottnak, ha a szomszédos népek költészetének tanúságtételeit is figyelembe vennők. Sőt, akár a német, akár a francia visszhangnál fontosabbnak ígérkezik a középeurópai visszhangok vizsgálata.

Ezekben az irodalmakban ugyanis Petőfi valóságos, politikai hatóerőként él tovább. A bolgár irodalomnak nálam alaposabb ismerői bizonyára sok érdekes adatot tudnának felhozni az Apostol bolgár fordításainak szerepéről az ottani forradalmi, munkásmozgalmi fejleményekben. Remélem, a hozzászólások sorában elhangzik majd olyan összegezés, mely Petőfi oroszországi visszhangját ismerteti. Úgy tudom, ez a viszhang a forradalmi demokrata mozgalmak szerves része, s már az 50-es évektől kezdve egybefonódik az orosz antifeudális harcok hangjával.

Ez általános megjegyzések után szeretnék rátérni néhány részletkérdésre.

A János vitézről szóló elemzésből különösen megragadó az a gondolat, mely a Kukorica Jancsi és Szilveszter története közti benső kapcsolatokra vonatkozik. Az, amit Turóczy-Trostler a János vitéz-korszak Petőfijének romantika-rokonságáról mond, úgy vélem, bővebb bizonyításra szorulna. Sokkal kézenfekvőbb ez a tétel az Apostolnál. (A Felhőkre most nem akarok kitérni, s a Petőfinél fellelhető romantikus mozzanatokról még később szólok, röviden felidézve a tavalyisoproni Petőfi-vita néhány tanulságát.) Hasonlóképp vitathatónak érzem a tájköltészetéről szóló, egyébként igen eredeti és meggyőző fejtegetések közül azt, amelyik az Alföldet, mint a romantika vadregényes formájától elszakadóban levő Petőfi művét méltatja. Mire gondolhatott itt Turóczy-Trostler? Talán a Horváth János elemezte Bajza, Kölcsey, Heine, stb. nyomokra? Dehát legalábbis az előző kettőnek hatása az Alföld megírása idején már lepergett Petőfiről.

Visszatérve a János vitéz és az Apostol kérdésére, mintegy szeretném továbbszólni az előadó gondolatát. De előbb még utalni akarok tavalyi romantika-előadásomra, melyre ő megtisztelő módon hivatkozott. A János vitéz mese-formáját ugyanis akkor sem, azóta sem érzem menekülésnek, — hanem a téma (a népi hős felkelése) egyedül lehetséges *realista* ábrázolásmódjának.

Az Apostolt talán még könnyebb lenne világirodalmi analógiák közt elhelyezni, mint a János vitéz-t. Ez utóbbi túlságosan is sajátlagos, a magyar népi kultúra örökségéből, a magyar irodalmi népiesség viszonyaiból fakadó alkotás. A romantikához való közelítésével legutóbb Turbet-Delof kommentárjai próbálkoztak meg. E nagy alapossággal készült, és sok új gondolatot megfogalmazó kommentárokból szerintem túlságosan nagy szerep jut épp a világirodalmi kapcsolatoknak. A népdal és a népmese kincsén, örökségén kívül egyéb forráshoz aligha folyamodott e művében Petőfi. Az Huon de Bordeaux történetéhez, regényes vagy operai feldolgozásaihoz való kapcsolás — amivel Turbot-Delof megpróbálkozik — aligha vezet hiteles eredményhez. A francia király alakjának megformálásán az ilyesfajta reminiscenciák helyett inkább a népmesei képzelet eredeti és költői érvényesülését érezhetjük. Turbet-Delof-fal ellentétben nem érzem romantikus eredetűnek a János vitéz gyermek-motívumát sem, — annak ellenére, hogy a motívum akár Diderot-nál, akár Scribe-nél, Balzacnál, André Chappelle-nél, Sue-nél, stb. stb. ilyenként jelentkezik. De sokkal inkább romantikus színezettel bír ez a motívum az Apostolban, — a kitett, illetve, a talált gyermek epizódjában. Az Apostolt kívülről, a világirodalom felől szemlélő tekintet — hogy az előadó érdekes módszertani megoldásához próbáljak most folyamodni — bizonyosan sok analógiára bukkan a francia, vagy az angol irodalommal. De még az Apostolban is a népies képzelet munkálását vélhetjük erősebbnek, — és ez biztosít e műnek

sajátos helyet a nyugati irodalmak szociális tematikájú regényeivel, akár Sue-val, akár Sand-nal, akár Dickens-szel szemben. A János vitézben Petőfi meseszerű következetességgel vitte végletekig a hős alakját és rajzolta meg felemelkedését. A János vitézben Petőfi nem annyira a jellem, mint inkább az életcélok fejlődését, — helyesebben : fokozódását domborította ki. Az Apostol ugyancsak a felemelkedés, a felszabadulás útját rajzolja meg, de immár nem meseszerű logikával, hanem egy realista, számos romantikus elemmel gazdagított epika logikája szerint. Mindkét hőst — ha más-más módszerrel is, — de végletekig viszi Petőfi. Az egyik előtt a mese, — a másik előtt a romantika végletei nyílnak meg. De ez a romantika elűt a világirodalom romantika-változataitól, és eszmeiségében éppúgy, mint ábrázolási formáiban, esztétikai mozzanataiban : a János vitéz népiességétől is örökli ezt az elűtő jelleget.

Második részletkérdésként a tájköltészet problémájára akarok kitérni. Fontosnak érzem az előadónak azt a gondolatát, hogy „csak Petőfi győzi le az irodalmi rousseauizmusnak s a természet misztifikálásának minden fajtáját”. Ehhez a gondolathoz hozzá szeretném fűzni, hogy Petőfi tájat, illetve környezetet ábrázoló költészete (az Alföldtől pl. az Apostol padlás-szoba-jelenetéig) olyan fejlődési állomás, melynek világirodalmi párhuzamát csak az orosz regényben találhatjuk meg. A táj, a környezet tiszta, klasszikusan realista ábrázolása még Balzacnál sem jön létre. A Walter-Scott-i történelmi regény leírás-technikáját a modern kor bemutatásához felhasználó Balzac valóság-képe vagy a részletek aprólékos, csaknem mániás halmozása, zsúfolása miatt vesz helyenként szemléletességéből — vagy pedig, amiként a Völgy liliomában is láthatjuk — a költőiség gazdagsága, a színek, a zeneiség mohó áhítása következtében, a romantika ábrázolásmódjához közeledik. Valóban igaz, hogy Petőfi túljut a rousseauizmuson és a táj-misztifikáción, — de túljut a romantika sajátos festőiségén is. Vagyis : túljut a Zalán, a Tündérvölgy, a Toldi Vörösmartyján. Pontossága, „mikroszkópikus realizmusa” (hogy Horváth János kifejezésével éljek) impassibilité-től és egyoldalúan alanyi líraiságtól egyaránt mentes, humanista és élesen megfigyelő tájfestési, környezetábrázolási módja mint esztétikai forma a tolsztoji higgadtság és pontosság, a tolsztoji tárgyilagosság és realizmus teljesítményeivel mint e. f.-val állítható párhuzamba. Mindkét teljesítmény létrejöttéhez más-másféle fejlődés, de a világhoz, a természethez sokban való *hasonló* viszonyulás volt szükséges. A maga korában Petőfi ennek a realista ábrázolóművészetnek világviszonylatban is egyedüli birtokosa. Ennek a módszernek nem jön el a pillanata nyugaton, ahol a Balzac-i technikát a Flaubert-i váltja föl csakhamar, vagyis a lajstromozó leírás helyett a táj, a környezet egy-egy sokatmondó, tömör hangulati elemének kiemelése. Ily hangulatiság csak mellékesen, a leírás nyugodt, tárgyilagos menetében bukkan föl Petőfinél (A Tiszánál), és ugyanakkor ő részletezés, lajstromozás nélkül is pontos tud lenni. De az impreszionista tájfestés, a környezet hangulat-idéző, evokatív elemeinek kultusza a magyar költészetben is felváltja Petőfi tájköltészetét. Felváltja a kőrösi Aranynál, de még Tompánál is, — hogy a Nádas tavon, vagy a bikoli fák, a balatoni szélfúttá part Vajda Jánosát ne is említsük.

Harmadik kérdésként egy adalékot próbálnék szolgáltatni ahhoz a fejtegetéshez, mellyel Turóczi-Trostler a saint-simonizmus egy józan és túlzásoktól mentes mérlegelését Petőfinél elvégezte. Ahhoz, hogy adatomra rátérhessek, röviden fel akarom idézni a soproni Petőfi-vitát, illetve ott elhangzott elméletemet, Petőfi szalkszentmártoni, 1845—46-os periódusáról.

Az előadás az 1846. májusi Levél Várady Antalhoz c. költménynek, mint Petőfi első, teljes értékű forradalmi programadó művének előzményeit kutatta. Említést tett a Hatvany-féle gyűjteményben található adatokról, melyek szerint Petőfi titkos társaság tagja volt, s ott a Várady Antalhoz szóló költeményen kívül egy Lengyelországhoz szóló versét is felolvasta. Több jel arra mutat, hogy a szalkszentmártoni romantikus-világfájdalmas korszak, a Felhők-korszak után Petőfi világnézeti tisztulását a dömsödi tavasz hozta el, melyet Pálffy Alberttel töltött. E tavaszon bizonyára olvasta utópista szocialisták műveit is. De a forradalomhoz, mint kivezető úthoz, egyéb élmények is el kellett vezetessék. A vita során Waldapfel József azt az érdekes, bár alá nem támasztott lehetőséget említette, hogy az 1846-os galíciai felkelés eseményei döntően hathattak ki Petőfi világnézetének alakulására. Ez a feltevés amiatt volt hiányos, mivel a galíciai események hazai liberális értelmezésével szemben nem láttuk még akkor lehetőségét annak, hogy Petőfi a galíciai felkelés más értelmezésével is találkozhatott volna.

A feltevés valószínű helyességére figyelmeztetett azóta a kitűnő lengyel marxista történésznek, Stefan Kieniewicznek az 1846-os galíciai felkelésről szóló monográfiája. E mű szerint az 1846-os lengyelországi események forradalmi agitátorai menekülésük közben Magyarországon át tartottak Párizs felé, és épp 46 tavaszán többen is időztek Pesten, itteni titkos társaságok által támogatva. Talán ennek a nyomnak kikutatása tisztázhatná Petőfi érdeklődését Lengyelország iránt, valamint a galíciai eseményekre való forradalmi reagálását is. Hozzá kell még ehhez tennünk, hogy a lengyel forradalmi értelmiség át volt hatva saint-simonista, utópista szocialista tanokkal. — ahogyan erre Kazimierz Wyka romantika-monográfiája rámutat. Lehet, hogy véletlen az 1846-os tavasz forradalmi, lengyelbarát és utópista szocialista motívumainak egybefonódása Petőfinél. De talán még bebizonyosodhatik, hogy valóban a galíciai események és a lengyel forradalmi emigráció működtek közre a Felhők-korszak utáni világnézeti tisztulásban.

Végül, negyediknek egy filológiai adattal szeretnék Turóczi-Trostlernek az emigrációról szóló gazdag adataihoz kapcsolódni. Az, amire rámutatok, nem új, — és az eddigi kutatásban már ismert tény, de talán érdemes lenne új összefüggésekben is megvizsgálni. Petőfi franciaországi kései romantikus, — ha akarjuk: epigon-romantikus — fordítóira gondolok. Amit Turóczi-Trostler német és osztrák viszonylatban mutatott ki, az a franciaországi magyar emigrációra is érvényes. Tudvalevő, hogy a magyar emigránsok nem egy barátot számlálhattak a francia romantikusok körében. Teleki Sándor Hugóval s az id. Dumas-val tartott fenn kapcsolatot, a guernesey-i Almanach des Exilés-ben megírta az aradi gyásznapi történetét (1855), — Horváth Mihály Proudhon-nal, Montalembert-rel, Tocqueville-lal barátkozott, Irányi Dániel pedig Michelet-vel és Chassinel ismerkedett meg De Gérando özevegének házában. Michelet meg akarja írni a magyar szabadságharc történetét: ehhez a műhöz gyűjt adatokat Teleki Blanka és Lóvey Klára. Sajnos, ez a könyv nem születik meg, de a Michelet köré csoportosuló romantikus történésziskola tagjai közül Thalès-Bernard és Ch. L. Chassin figyelme fordul Magyarországra felé. Az előbbi a magyar népdalokat utánozza költészetében, a másik egyik legbuzgóbb apostola lesz Petőfi költészetének és Irányival együtt dolgozik a magyar forradalom történetén. Michelet lesz az, aki De Gérando árváit is gondjaiba fogadja. Az emigráció hatását id. Dumas-n, Théophile Gautier-n, Gustave de la Tour-on, stb. is felismerhetjük.

Chassin Petőfi fordításainak francia nyers szövegét a magyar emigráció nőtagjai készítették elő. Taillandier még csak Szarvady, Hartmann és Kertbeny német fordításait olvasta, Auguste Dozon, aki Szalonikiben volt francia konzul, és sokat foglalkozott a magyar nyelvvel, irodalommal, már eredetiben ismerte a verseket és a *Revue Germanique*-ban le is fordított közülük néhányat. Desbordes-Valmore két tanulmányában foglalkozik Petőfivel, amíg 1871-ben prózára ülteti át 200 költeményét. Ezek a fordítások készítették Amielt, hogy az Étrangères-be Goethe, Schiller, Hölderlin, Heine, Byron, és Leonardi mellé 20 Petőfi-költeményt vegyen fel. A polihisztor Amiel kéziratossá jegyzeteinek tanúsága szerint egyébként is érdeklődött a magyar irodalom és néprajz iránt, melyekkel berlini tanulmányai során ismerkedett meg.

Ezeket az ismert adatokat csak azért elevenítem most föl, mivel azt hiszem, Turóczy-Trostler nagyarányú seregszemléjét érdemes lenne a francia anyaggal is kiegészíteni. Különösen azt lenne tanulságos ismerni, hogy a francia kései romantika számára mit jelentett Petőfi, és mennyiben járult hozzá ez az életmű egy olyan francia irodalmi hagyomány fennmaradásához, melyből Béranger öröksége nyomán Pottier költészete, majd pedig napjaink haladó, francia költészete is merített egyet-mást.

PÁNDI PÁL

Turóczy-Trostler József akadémikus előadása Petőfi világirodalmi jelentőségéről egy eddig szinte csak pozitívista módon, ablaktalan filologizmus-sal kezelt kérdést állított bele az európai irodalom széles összefüggéseibe; az adatok távlattalan halmazából elvi rangra emelte Petőfi és az európai irodalom kapcsolatának problémáját. Egy-egy adataiban érdekes korábbi rész-tanulmánytól eltekintve, Turóczy-Trostler József szinte csak a maga vágta csapáson halad tovább: mostani felolvasásával továbbszélesítette és elmélyítette *Petőfi belép a világirodalomba* című korábbi munkáját.

I. A magyar irodalom világirodalmi helyének igazabb kontúrjai még csak halványan kezdenek felderengeni az utolsó tíz esztendő marxista igényű irodalomtörténetírásában. De minél jobban megismerjük az orosz irodalom mozgatóerőit és társadalmi hatását, minél összefüggőbb képpé alakulnak a szomszédos népi demokráciák irodalmáról való ismereteink, annál tisztábban látjuk irodalmunk valódi helyét az európai népek irodalmi között, annál világosabban bontakoznak ki irodalmunknak azok a nagy, százados erővonalai, amelyeket pusztán nyugati asszimilációból sem megérteni, sem megértetni nem lehet, de amelyeknek történelmi gyökerét tárja fel a sajátos keleteurópai fejlődésnek, a nemzetnévelés specifikus keleteurópai folyamatának elemzése. Mi sem lenne hamisabb eljárás, mint tagadni irodalmunk erős történelmi kapcsolatait a nyugati kultúrával, vagy kétségbevonni azt, hogy — teszem — a francia felvilágosodás, a XIX. századi európai demokratizmus, vagy akár a modern francia irodalom termékenyítően hatottak irodalmunkra. De merő egyoldalúság volna irodalmunk világirodalmi helyét pusztán ezeknek a hatásoknak égisze alatt kijelölni, s úgy kötni oda a magyar irodalmat az európaihoz, mint uszályokat a vontatógőzösöz. A mi irodalmunk nem azért haladhatott, nem azért adhatott szépet és nagyot, mert a francia, német, angol vagy skandináv irodalmak motorja húzta maga

után sok más európai „uszály”-irodalommal együtt, hanem azért, mert a magyar nép önálló, eredeti alkotó géniusszal rendelkezett és rendelkezik, s az irodalomtörténetünk sajátos körülményei között nemcsak adekvát tükrözője, hanem századon át szinte irányítóje volt népünk életének.

Aligha lehet elfogadni Babits Mihálynak azt a tézisét, mely szerint „Egy irodalom értéke nemzeti különszínűségével egyenes, egy irodalmi jelenség világirodalmi értéke azonban avval fordított arányban van”. (Babits a nemzeti különszínűségen itt természetesen nem valami provinciális-vulgáris magyaroskodást ért.) A gondolatsort folytatva, a magyar irodalomra alkalmazza a fenti tételt, mondván: „előre várhatjuk, hogy irodalmunk oly jelenségeit fogjuk találni világirodalmilag a legértékesebbeknek, melyek tisztán nemzeti szempontból nem a legjellemzőbbek”.

Ezzel a felfogással nem érthetünk egyet. Lehet az nemzeti érték, ami nem vált világirodalmi értéké, *de nem lehet világirodalmi érték az, ami nem jelent nemzeti értéket!* Vigyázzunk a terminológiára! Ne keverjük össze a világirodalmi „érték” fogalmát a világirodalmi „érvényesülés” fogalmával, — a kettő gyakran arányban nem áll egymással. Miért fontos nekünk különösen hangsúlyozni azt, hogy a világirodalmi értéknek sine qua non-ja a nemzeti érték? Azért, mert a babitsi felfogás alapján olyan értékcusszámolás következhetne be, ami egyáltalán nem kívánatos, s amire éppen Babits Petőfi—Arany, Kossuth—Deák szembeállítás ad példát Magyar Irodalom című gondolatébresztő, vitára készítő tanulmányában.

„Amint a magyar jellem két végétét egyrésztől a józan flegmában, másrészt a szalmatűzben állapítottuk meg, úgy a magyar egyéniségek egy része is főleg a józanság, más része inkább a szalmatűz kifejezője... a józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a legtisztább fajú magyar írók (Arany, Deák); a szalmatűz képviselői kevésbé tiszta magyar fajból származók (Petőfi, Kossuth). ...világirodalmi érvényesülésre mindig az oly egyéniség tarthat inkább számot, mely kevésbé egyoldalúan nemzeti...” Ezután azt fejtegeti Babits, hogy Petőfi és Kossuth sokkal könnyebben talál utat a külföld lelkéhez, mint Arany vagy Deák. „S pedig Aranyban vagy Deákban a mi magyar lelkünk számára éppolyan mély, vagy talán még mélyebb értékek rejlenek.”

Nemzeti értéknek és világirodalmi értéknek lappangó szembeállítását éppen Arany és Petőfi esetében nem indokolt, következményeiben káros. Igaz, hogy a mondat első felében Babits érték helyett elterjedésről beszél, — de ha így tekintjük a gondolatot: vajon nem alapjaiban elhibázott-e a nemzeti érték és világirodalmi elterjedés lehető ellentmondását, aránytalanságát Petőfi és Arany szembeállításával példázni?! (Félreértés ne essék! — Babits nem azzal érvel, hogy az Arany-i mű *nehezen fordítható!*) Ha erről van szó, sokkal találóbb példa lenne a Lengyel Menyhért-típus aránytalan világhírét kritizálni Ady Endrének máig is nyomasztó világirodalmi visszhangtalanságával.

Még egy megjegyzés Babits Petőfi—Arany képével kapcsolatban. Babits nagyon érzékletesen fejt ki Arany európaiságát — a maga nemzeti voltában. Már nem szögezi le ilyen határozottan Babits *Petőfi nemzeti voltát — lírája európaiságában*. S ez kulcskérdése a Petőfi-értékelésnek. Jó itt újra hangsúlyozni Turóczi-Trostler József tanulmányának egyik vezető gondolatát, hogy Petőfi világirodalmi jelentősége nem valamiféle *nemzeti-től független*, vagy attól elszakadó európaiság alapján bontakozott ki, hanem

éppen Petőfi nemzeti szellemű egyetemessége alapján, a költő nemzeti-népi alapú európaisága bázisán, európai méretű népi-nemzeti eszmeisége-művészi-sége bázisán.

II. Érdekes feladat lenne figyelemmel kísérni az eszmei és művészi érlelődésnek azt a bonyolult folyamatát, amelyben a költő megteremti, ki-formálja a pályakezdekör jellegzetes témák egyetemes lírai atmoszféráját, ahogy megóvja a pusztát, a betyárélet, a népélet líráját a provincializmustól, a magyarkodástól, a kívülről való szemlélet (amelynek divatja volt) kuriózum-látásától. Kell-e mondani, hogy egyik feltétele ez annak, hogy a mű népi-nemzeti érdekűvé és értékűvé váljék, hogy világirodalmi jelentőségre emelkedjen?! Másfelől viszont nem kevésbé sürgető feladat annak feltárása, hogy az európai demokratikus áramlat inspirációi hogyan izzanak magyarrá Petőfi műveiben, hogyan alakulnak szervesen nemzeti tartalmakká a 40-es években s válnak a magyar közélet mozgató erőivé is. Nincs terünk itt a feladatból adódó problémáknak részletes elemzésére. Csupán két mozzanatot ragadunk ki a sok közül.

Köztudomású, hogy Petőfire — különösen pályakezdekör — erős hatást gyakorolt Gvadányi. Nemcsak *A régi jó Gvadányiról* írott remek költemény, nemcsak levélbeli utalás a *A hóhér kötelénck* Hiripi Gáspárja igazolja ezt, hanem kortársi feljegyzések, amelyek arról is számot adnak, hogy a negyvenes évek elején még „peleskei nótáriusnak” is gúnyolták a különködve öltözőködő költőt. Érdemes itt megemlíteni egy feledésbe merült adalékot. Endrődi Sándor *Petőfi napjai* című értékes kiadványa nem tartja számon azt az érdekes cikket, amely Falk Miksa tollából jelent meg 1844-ben *A helység kalapácsáról* a *Der Spiegel* című lapban. Ellentétben Poór Jenő és Nádaskay bírálataival, ez a cikk teljesen jóhiszemű, alapjában megérti a komikus eposzt, s számos találó, finom észrevételt tesz. Viszont Falk is melléfog, mikor Gvadányi peleskei nótáriusát és a *A helység kalapácsát* rokonítja azon a címen, hogy mindkét mű *humoros*. Jellemző azonban, mennyire kézenfekvő a negyvenes évek elején Petőfivel kapcsolatban Gvadányit emlegetni, milyen természetes mozdulattal nyúl Falk Gvadányihoz, ha Petőfi irodalmi rokonát keresi. Nem szorul bizonyításra, hogy Petőfit nem a szemlélet, nem az írói magatartás vonzotta Gvadányihoz, hanem a nyelv izes magyarsága s a peleskei nótáriusnak a negyvenes évek elején is felcsattanó németellenessége. Ha azonban a Gvadányi-hatás mellé odaállítjuk azt a hatást is, amelyet Vahot Imre igyekezett gyakorolni a költőre, akkor bizonyos értelemben más megvilágításba kerül ez a probléma. Vahot a Pesti Divatlap népies reklámját akarta megfaragni Petőfiből. Petőfi mentét, kucsmát, fokost hordott, — s Vahot Imre nemcsak szóval ösztönözte minderre, hanem készítettett is számára ilyen népies öltözéket. Mindez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Vahot „belerántja” a költőt az olcsó népies divatba, provincializmusba, magyarkodásba, rontja az ízlését — ami halálát jelentette volna a plebejus szemléletnek, a lírai realizmusnak. Petőfi időben észrevette ezt a tendenciát, s volt ereje emancipálni magát Vahot Imre divatesztétikájától. Vahot már *A helység kalapácsáért* sem lelkesedett, — Petőfi túlmént azon a határon, ami az ő — Vahot — számára elfogadható volt. Ez a legjobb értelme annak is, hogy Petőfi felső-magyarországi útra indult 1845 április elsején. Szakított Vahottal, — most még csak a Pesti Divatlap szerkesztőségétől vált meg. Idővel személyesen is megszakít minden kapcsolatot volt szerkesztőjével — A fiatal költő megbírkózott a provincializ-

mus, a peleskei nótáriusság kísértésével. Így, *csak* így tudott költészete nemzeti, s tegyük hozzá: világirodalmi érdekűvé válni.

II. Ha azokat a Petőfi költeményeket vizsgáljuk, amelyeken — Turóczi Trostler József szerencsés kifejezésével — a saint-simonizmus *atmoszférája* érzik, azt fogjuk tapasztalni, hogy eszmei érvényük általános, gondolataik az *egész emberiségre* méretezettek. Gondoljunk például a *Levél Várady Antalhoz*, *Az ítélet*, *A XIX. század költői* stb. költeményekre. De a végső harc vagy az igazságos élet vízióiban általánosuló gondolatok sohasem úgy jelennek meg, mint valami elvont, a magyar nemzeti-népi körülményektől és szükségletektől független elméleti konstrukciók. Költeménybeli genezisüknek szerves része a nemzeti-elem, nemzeti viszonyokból nőnek ki, nemcsak motivációjuk, életrekelteő körülményei is nemzetiék. S ezért válhattak igazán világirodalmi jelentőségűkké. A *Levél Várady Antalhoz* című költemény híres zárósorai („De hinni kezdem, hogy dicső napoknak Értjük maholnap fényes hajnalát...”) nem egy forradalmi víziót *biggyesztenek* a vershez, nem elvont, doktrinér utópiát, — hanem a költemény egészéből következő, *a költeménnyel egy vérkeringésben élő* forradalmi látomást adnak, amely több is, mint látomás, — programféle. A vers az évődő, majd ellágyuló baráti hang után emelkedő tónusban szól a hazáról, s amit Petőfi itt mond a honról, az nagyon is szerves, belső kapcsolatban áll a vers zárósorával:

*S van még egy... a hon! vagy már elfeledted,
Feledhető-e, amiről beszélünk
A lelkesülés lángóráiban?
Ki tudja mit hoz a kétes jövőndő,
Mely álmainknak legkedvesbűke,
S akkor hazánknak ránk szüksége lesz.*

Itt már zeng a költemény, de Petőfi a harmonikus hangváltás páratlan képességével újra a tréfába csap át, tréfából a gúnyba: *a magyar* oblomovizmust, a Patópál-mentalitást gúnyolja. Szerkezeti ellentétje a versben ennek a résznek az a felívelő vallomás, amelyben a költő kedélye változásáról tudósítja barátját: — „Újjászülettem!” S innen fut a költemény a nagy forradalmi vízióig. Petőfi itt arról beszél, hogy „vérözön kell”, hogy „megtisztuljon a világ a szennytől” s a „megmosdott föld”-et emlegeti, — de ugyanakkor ékes bizonyossága a vers annak, hogy nem a hazától elrugaszkodva elszakadva jut el a világméretekig, hanem *hazája-népe sorsát állítja bele a költemény a történelem nagy távlataiba*.

Lehetne sorolni még a példákat. Lehetne beszélni arról, hogy a forradalmi-utópikus víziókkal gazdag költeményekben milyen megkülönböztetett helyet foglal el a költői hivatástudat, a költészet rangjának hangsúlyozása, — aminek igaz jelentését csak a magyar viszonyok között érthetjük meg. (*A XIX. század költői; Rongyos vitézek*). Szólni kellene arról, hogy milyen sajátosan erős lirizmus járja át ezeket a költeményeket (*Az ítélet, Véres napokról álmodom*), ami a legszemélyesebb élmény hevével fűti át s köti ide ezeket a nagy gondolatokat. Hangsúlyozni kell ezt, márcsak azért is, hogy Petőfi eredetiségét, mélyen nemzeti ihletettségét állítsuk szembe a múltnak azzal a reakciós felfogásával, mely szerint „Petőfi forradalmisága inkább idegen irodalmi hatás eredménye, egy messziről, ideális szempontból szépnek látszó szerep...”

Turóczy-Trostler József a költő életművének számos pontját elemezve, abból indul ki, s arra az eredményre jut, hogy Petőfi világirodalmi jelentősége egyenes arányban áll eredetiségével, azzal a művekben megtestesedő szemlélettel, amely újat ad a XIX. századi európai költészetnek. Nem nemzeti volta ellenére, hanem éppen *nemzeti gazdagságával, népi szemléletével és színpompájával* ragadja meg az európai értők közvéleményét.

III. Turóczy elvtárs sokoldalú tanulmányának kiindulópontjával s válaszaival többnyire egyetértünk. Nincs helye itt annak, hogy néhány részletkérdésben — a tanulmány egésze szempontjából periferikus részletkérdésben — vitát nyissunk. Csak éppen jelzem, hogy olyan megállapításokkal, mint pl. „költészetünk a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszabadulni a biblicizmus s általában a teológia gyámságától” — nem tudunk egyetérteni. Vagy aggályaink vannak olyan tétélekkel kapcsolatban is, miszerint János vitéznek az a jelenete, amikor hősiünk szétveri a boszorkányok országgyűlését — Petőfi nyílt hitvallása a felvilágosodás ideológiája mellett. A világosodást nem értelmezném ilyen konkrétan, e szakaszok politikai értelmét nem fogalmaznám ilyen közvetlenül, — a jelenet a népi felemelkedésnek abba a mesei folyamatába illeszkedik, amely folyamatnak az *egésze* állásfoglalás a világosság, a felemelt fejű nép mellett. De mindezek — a tanulmány egészét tekintve, csak másodrendű problémák.

Befejezésül hadd említsem meg, hogy Turóczy-Trostler József tanulmánya abba az irányba kelt gondolatokat, hogy a világirodalom fogalma, a világhír elérésének lehetőségei változóban vannak, — éppen a szocializmus előretörése jelenti ennek a változásnak az alapját. Nő és minőségileg változik a világ köztudatában Petőfi híre, Petőfi jelentősége is. A korábban gyakran filologikus jelentőség helyébe most lép igazán, nagy mértékben az életmű tartalmi-művészi jelentősége, most kezd igazán, plasztikusan kidomborodni a költő világirodalmi nagysága, amikor európai összefüggésekben kezdjük látni életművét, amikor a XIX. századi forradalmi demokratizmus gazdag kórusában halljuk a hangját. S azt se feledjük: hazánk nemzetközi tekintélyének emelkedésével egyenes arányban nő a költő híre.

SZALATNAI REZSŐ

Petőfi Sándor világirodalmi jelentőségét általában Hermann Grimm ismert mondásával szokás jellemezni. Ez épp most hatvanéves. De Arany János jóval előbb, már az ötvenes évek elején, nagykörösi tanársága idején, megírta ugyanazt. Grimm gyöngé német fordítások alapján tájékozódott, Arany mitsem tudott Petőfi hatásáról a magyar nyelv területén kívül. Petőfi halála óta eltelt egy század, amely Aranyt is, Grimmet is igazolta: valóban a világ legjelentékenyebb költőjéről beszéltek. Nem kétséges, hogy Petőfi és költészete a magyar művelődéstörténet egyik legfontosabb fejezete. Irodalmi hírünket a világban Petőfi képviseli. Sajnos, e világhír szószertint hír, majdnem újsághír. Hiányzik az irodalomtörténeti, bibliográfiai s kortörténeti adattár Petőfi Sándor jelenlétéről a világ népeinél. Ami ilyen vonatkozásban egy század alatt megjelent: nagyon kevés, nem egy részletében elavult s a lelőhelyeket csak a szakember ismeri.

Megtekinthető, élő s ható Petőfi-nyilvántartásunk ma sincsen. Volt egy Petőfi Társaság Budapesten, amelynek — fennállásának hosszú évtizedei alatt — nem jutott eszébe, mi is a teendő Petőfi körül. Van egy Petőfi Múzeumunk, amelyben sok minden látható, többek közt a szoba s az ágy is, amelyben a költő született, de hiába keresnők ott a Petőfi-költemények félszáz idegen nyelvű kiadását, a kézzelfogható hiteles dokumentumokat. Megvan ott egy Petőfi-napnak, 1848 március idusának grafikai ábrázolása, de még senki nem csinálta meg Petőfi életének térképét, s hatásának, érvényesülésének grafikai és statisztikai képét, holott ez nagyon érdekes volna. 1949-ben, halálának századik évfordulóján, nem történt meg, hogy a legbiztosabb mérővel s egyúttal a legszemléletesebbel is, fordításainak külföldi elterjedtségével s a hazai Petőfi-kiadásokkal, egy teljes kiállítás keretében ismerkedjék meg a föltámadott nép. Ilyen Petőfi-gyűjteményünk nincs is, ami összeállítható, annak az anyaga csonka. Máig nem jelent meg egy egységes és teljes Petőfi-bibliográfia. Amit Illyés Gyula mondott róla, hogy „kínzó örökség”, nemcsak az egykori olvasóra, hanem az emlékező s hagyomány-ápoló nemzetre is áll. Áll az irodalomtörténetre is.

A világirodalmi jelentőség kutatójának ma könyvészeti gyűjtőmunkával kell elkezdenie a Petőfi-kutatást, akárha egy kissé elfeledett költő után nézne. Ennek az elmaradásnak tudomásulvétele jelenti számunkra a Petőfi-kutatás pontos stációit is. Nekünk a Petőfi-kép olyan gondozására van szükségünk, aminő Puskiné a Szovjetunióban, Dantéé Itáliában, Goetheé a németeknél, Shakespeareé az angoloknál. Tudatosítanunk s ápolnunk kell Petőfi Sándor világirodalmi jelentőségét. A Petőfi-kultusz természetes központja csak az a város lehet, amelyben Petőfi legfontosabb éveit élte s amelyet királyként fővárossá avatott. Lehet Petőfi Társaság Tokióban is, de Budapesté a Petőfi-felelősség a világon, nem másé.

Mindez ma annál inkább fontos, mert tíz éve idehaza s a világban egy új Petőfi-visszhang észlelhető. Életműve eredetiben s fordításokban egyaránt soha nem tapasztalt módon válik közkinccsé. Az irodalomtörténetnek párhuzamosan kellene dolgoznia az új Petőfi-elterjedéssel. S nekünk ez az új Petőfi-érvényesülés rendkívül fontos, sőt az egész világirodalmi hódításból a legfontosabb. Szomszédaink Petőfi-képére gondolok. Az elmúlt száz év alatt, de a mi nemzedékünk életében is, hányszor változott meg hírünk, a rólunk alkotott közfogalom, szomszédainknál. Petőfi szava azonban változatlan, mint a gránit. Az új Petőfi-fordítások révén alakul ki az új közfogalom rólunk is. Petőfi az igazi magyart igazolja külföldön. „Én használni s nem ragyogni akarok” — írta egyik versében. S ez a kívánsága ma teljesül a Duna-tájon.

Nevének hullámmása szomszédainknál bizonyos periódusokat mutat, de nem egységesen. A bolgár, lengyel s orosz Petőfi-kép évtizedeken át azonos volt, töretlen vonású, a legérzelmesebb s legteljesebb épp Bulgáriában. E képek megrajzolása érdekes és fontos irodalomtörténeti feladat, hisz teljesen hiányzik. Ami értékülésünk van erről, valamint a román, szlovák, cseh, horvát, szerb s osztrák Petőfi-képről, az is mind töredék, adalék és vázlat, nem múzeum. Petőfi volt a közös élmény a szabadságharc előtt s alatt mindnyájunk számára a Kárpátok falai között s közvetlenül a falakon túl is. Mikor Bécs elnyomta a népeket ezen a tájon, Petőfi jelentette a közös ellenállást. Chriszto Botevről a bolgárok azt tartják, hogy testet öltött benne Petőfi szelleme. A bolgár Teodor Trajanov nem véletlenül írta:

*Hiába rablánc, tör, kancsuka, méreg,
amíg dalunkban még Petőfi él!
Kárpáti szél, kárpáti szél!*

S ezt nemcsak a költők tudták, a nép is tudta mindenütt. A román, horvát és szlovák nacionalizmus 1867 után Petőfi-zárlattal válaszolt a magyar nacionalizmusra. De a nép s a néppel tartó értelmiség k.kényszerítette magának a késlekedő Petőfi-fordításokat. Izgalmas s érdekesítő munka mindennek a teljes napfényre hozása.

S ma új Petőfi-fordításokat kapunk egymás után szomszédaink köréből. Nem tartjuk-e mindnyájan nagy jelentőségűnek a teljes orosz-Petőfit? Nem fontos-e nekünk egy ukrán Petőfi-antológia. Ha a múltra gondolunk, nem érezzük-e történeti fordulónak az új román, szlovák és cseh Petőfi-kiadásokat? Meg vagyunk róla győződve, hogy nem késik már soká az új horvát és szerb Petőfi sem. Ha igaz, hogy a versfordítás eleven társalgás két nemzet között, akkor Petőfi révén párhuzamosan olyan dialógus folyik ma köztünk s szomszédaink közt, amelyet a tíz év egyik legfontosabb eredményének kell tudnunk az irodalom parcelláján.

Eszünkbe jut Petőfi útja a szlovákoknál. Évtizedeken keresztül a nacionalista irodalmi közvélemény megakadályozta Petőfi érvényesülését Hruz Mária népénél. Más kontinenseken már rég olvasták a költőt, amikor édesanyja népének tilalmas volt a hangja. A század elején a legnagyobb szlovák költő, Hviezdoslav, törte meg a jeget. De az ő fordításai nem jutottak el egy szélesebb réteghez, még az irodalmi közvéleményt sem hangolták át, az úttörő produkció inkább az irodalomtörténetnek szólt. S utána megint hallgatás veszi körül Petőfit a szlovák irodalomban s irodalomtörténetben egyaránt. Annál jelentősebbnek tartjuk a két éve megjelent nagy szlovák Petőfi-antológiát, mely már maga is az Apostol négy éve megjelent szlovák fordítása után következett. Ján Smrek, a kiváló szlovák költő fordította szlovákra Petőfit. Nem véletlenül kapta e fordításokért a legnagyobb állami elismerést, e fordítások kongeniálisak, s hivatva van a kötet arra, hogy kialakítsa a hiányzó Petőfi-képet a szomszéd szlovákságban. Azonos erővel s azonos zenével azonos érzelmeket s gondolatokat kelt a költő, ahogy maga is akarta. Ez csak a szlovák Petőfi-kép új alakulása, de hasonló hozzá a többi is a Duna-tájon.

A mi feladatunk most az általános Petőfi-múzeum létrehozásában az, hogy elsősorban összefoglaljuk Petőfi Sándor százados jelenlétének és sorsának történetét a szomszéd népeknél. A magyar kézen levő Petőfi-dokumentumok számbavétele s publikálása mellett elengedhetetlen a nem magyar kézen levők összegyűjtése s lejegyzése. A magyar Petőfi-bibliográfia mellett párhuzamosan össze kell állítani a cseh, szlovák, lengyel, orosz, ukrán, román, szerb, horvát s osztrák bibliográfiát. Az összehasonlító középeurópai Petőfi-kutatásnak ez az alapja, nélküle csak bizonytalanul tapogatózunk. Akadémiánknak irodalomtörténeti vonalon alig van ennél szebb feladata.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF válasza

Ha a jelek nem csálnak, Petőfi-kutatásunk új, termékeny szakaszába lépett. Mindenesetre erre vall az előadásomat követő komoly, magas színvonalú vita, amelynek során a felszólalók nem szorítkoztak arra, hogy ki-

egészítsék eredményeimet, hanem a maguk külön nézőpontjából foglaltak állást koncepcióm egészével, vagy részleteivel szemben. Milyen megnyugtató volt számomra elsősorban *Andrej Mráz* akadémikus tartalmas előadása, amely két nagy szlovák költő, *Janko Kral* és *Pavel Ország-Hviezdoslav* példáját idézve, igazolta tézisünket Petőfinek felszabadító, világnézetet formáló szerepéről az olyan esetekben, amikor időszerű szükségleteket elégít ki s rokonhangoltságú költők fogadják magukba. De ezenkívül is elvi jelentőséget tulajdonítok mindannak, amit a konkrét példákon túlmenően a nagy költők és írók hatásának eszmei feltételeiről mondott.

Zöldhelyi Zsuzsa elvtársnőt arra kérjük, folytassa az orosz Petőfi-kultuszra vonatkozó kutatásait, amelyek hozzászólásának tanúsága szerint jó irányban haladnak. Különösen fontosnak tartjuk e kultusz kevéssé ismert kezdeteinek felderítését, amelyek tudomásunk szerint az emigráns forradalmi demokraták párizsi és svájci köreibe vezetnek. (Néhány évvel ezelőtt már felhívtam *Nyilas Vera* figyelmét *Kertbeny* közvetítő szerepére, amelyet azonban meghagyott pusztá adatnak. *L. Irodalomtörténet*, 1949, 280. — *Saropov*, akire *Zöldhelyi* elvtársnő hivatkozik, tudtommal internáltként élt *Kecskeméten*, s az „Egy gondolat...”-on kívül állítólag még egy másik Petőfi-verset is lefordított. Forrásaim: *A „Hon” c. napilap*, 1877. jan. 25. és *Meltzl*, „*Összehas. Lapok*”, 1877. I.).

Örülök Sőtér István elvtárs hozzászólásának, mert olyan elvi jelentőségű gondolatokat és problémákat vetett fel, amelyeket megszívlelendőknek és megvitatandóknak tartok, nemcsak azért, hogy ébrentartsuk hagyományos, szenvedélyes, de mindig pozitív jellegű vitáink szellemét, hanem azért is, mert úgy érzem, hogy tisztázásuk új távlatokat nyithat reformkori irodalmunk reális nemzeti értékeléséhez s benne világirodalmi helyének exakt megállapításához is. Előljáróban csak azt szeretném megjegyezni, amire különben már előadásom bevezető szavaiban is rámutattam, hogy befejezés előtt álló munkám Petőfi világhírének első, legfontosabb német fejezetével s a német fordítók átfogó, közvetítő szerepével foglalkozik, ami azt jelenti, hogy állandóan figyelembe veszem a Petőfi-hatás egész körzetét: a nagy európai irodalmakat s a környező népek kialakulófélben levő nemzeti irodalmát is. A felvetett problémák közül egyet emelek ki, mint a legcsábítóbbat s a legérzékenyebbet, amelyet *SŐTÉR* így ír körül: — „Petőfi világirodalmi helyének megjelölésénél lehetetlen kitérni az olyan analógiák elől, melyek a *V. Hugo*val, *Heiné*vel, *Nyekraszov*val — esetleg *Shelley*vel való összevetésből adódnak”. *Sőtér* maga is érzi, hogy az ilyen „analógiák létrehozása” felidézhetné a régi szabású összehasonlító irodalomtörténeti módszer veszedelmét. Ezért olyan eljárásra gondol, „amely más-másféle, illetve hasonló társadalmi-történelmi körülményekből adódó különbségek vagy egyezések megmutatásával, egy-egy alkotó jelentőségét, a korban elfoglalt helyét plasztikusan tudná érzékeltetni”. Csakhogy a dolog jóval bonyolultabb, semmint gondolnók. Lényegében ezt az eljárást követtem akkor, amikor megállapítottam Petőfi világirodalmi helyét, viszonyát *Heiné*hez s a *János vitéz* világképét szembeállítottam a német *Novalis*, a svéd *Atterboom*, az orosz *Nyekraszov* vagy a *Heine*-féle „*Bimini*” világképével. De már évekkel ezelőtt felhívtam a figyelmet a kétféle egyidejűség problémájára, arra, hogy vannak esetek, amikor egy-egy magyar költő időben konkrét kortársa egy-egy franciának, pl. *Gyöngyösi* a francia *Racine*-nak, anélkül, hogy eszmeileg és művészileg is kortársai volnának egymásnak.

Viszont Petőfi és Shelley, aki egy évvel Petőfi születése előtt halt meg, ideológiailag akár kortársak is lehetnének. Két alkotó között látszólag akkor a legteljesebb, legeredményibb a megfelelés, ha a két egyidejűség összeesik (pl. Petőfi—Heine, Petőfi—Béranger, Petőfi—Mickiewicz esetében). Csak-hogy van, ami ezt a megfelelést is megzavarhatja, vagy teljesen illuzóriussá teszi. Ez az egyenlőtlen fejlődés elve, mely a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés egészére éppen olyan mértékben érvényes, mint a benne élő, fejlődő s a tőle determinált egyénre. Ezért bizonyos tendenciák és irányelvek ellenére sem találok meggyőzőnek egyfelől Mickiewicz—Vörösmarty, másfelől Mickiewicz—Petőfi párhuzamba állítását, amelyről Sőtér azt hiszi, hogy „meglepően”, fedhetné fel romantikánk és népiességünk... törvényszerűségeit s amely a romantikából a realizmushoz, a forradalmi demokrata költészethez eljutó Mickiewicz életpályáját állítaná előbb a Vörösmarty-é, majd a Petőfi-é mellé”. — Amilyen aggályosnak tartom a nagy lengyel költő életpályájának és életművének ezt a megosztását az egyenlőtlen fejlődés elvének távlatából, ugyanolyan szkeptikusan fogadom Sőtér végső megállapítását: „És ez a párhuzamosság annál is tanulságosabb lenne, mivel Mickiewicz — és általában a legtöbb e korszakbeli európai költő — életművéből hiányzik a népiesség. És ennek ellenére, Mickiewicz egy külön, de a mi költészetünkkel párhuzamos úton, csaknem ugyan oda jut el, mint Petőfi.” Ezzel szemben én egy tőlem telhető gondos ideológiai-történeti környezettanulmány alapján mindössze arra az eredményre jutottam, hogy Petőfihez fogható nép- (nem népies!) költőt az egykorú Európa nem ismer. S ha Sőtér szerint Mickiewicz életművéből hiányzik is a „népiesség”, szerintünk ennek ellenére teljesíti, mégpedig a maga történeti küldetésének megfelelően azt a feladatát, hogy a lengyel nép költője legyen. Persze, ha arra gondolunk, hogy Petőfi életművéből hiányzik többek között Puskin személyes nevelő hatása, egy bukott fölkelés megrázó „élménye”, az emigráció, Párizs, Róma, a messzianizmus, amelyek döntő módon befolyásolják Mickiewicz korai és kései fejlődését, hogy Mickiewicz milyen nagy kerülővel jut el nem egyszerűen a forradalom, hanem — a „Tribune des Peuples”-be írt cikkeinek tanúsága szerint — egy szocialista-messzianista forradalom szükségszerűségének elvi felismeréséig, s ha ugyanakkor azt látjuk, milyen nyílegyenesen, minden vallási-ideológiai megterhelés nélkül futja meg Petőfi a maga pályáját a cselekvő forradalomig és szabadságharcig, aligha lehet itt párhuzamról szó. De hadd beszéljen helyettem egy nálam illetékesebb tanú, Mickiewicz egyik legmodernebb életrajzírója, Mieczysław Jastrun: „Ő, (Mickiewicz), egyesítette magában mindazt”, — idézem Jastrunnak egy 1953-ban megjelent tanulmányából — „ami a romantikában valóban haladó és teremtő volt: a forradalmi lendületet, a demokratikus eszméket, az átfogó történeti szintézisekre való hajlamot. Egyúttal azonban nem volt ment attól, amit a romantikában reakciónak nevezünk. Mindenekelőtt azokra a misztikus áramlatokra gondolunk, amelyeknek forrása a nagy csalódás, amely a Bécsi kongresszus után uralkodott Európa népein. Ehhez járult még Lengyelország balsorsa, a novemberi felkelés leverése, az emigráció egyenetlensége és tehetetlensége... Mickiewicz nagysága abban áll, hogy hatalmas tanúságot tesz küszködésről, vereségekről, magasba vivő szárnyalásról a sötétben való prófétaságról és tapogatódzásról, egy élő folyamatról, amelynek során a jövő hírnöke és a demokrácia bajnoka legyőzi a halott társadalmi múltat. A. Mickiewicz — a népek tribúnja — csak élete alkonyán találta meg a

haladáshoz vezető utat!” Ezzel szemben Petőfi... A félreértések elkerülése végett: elvben helyeslem Sőtér intencióját, főleg ami a középeurópai irodalmak fejlődésének, hasonló tendenciáinak felderítését illeti, hiszen magam is nem egyszer alkalmaztam az analógiás módszert, a veszély ott fenyeget, amikor nem vetünk exakt módon számot az egyezések és különbségek társadalmi, történeti és — személyi feltételeivel.

Hasonló aggályaim és fenntartásaim vannak azzal az eljárással szemben is, amely Petőfi tájleíró művészetét a Tolsztoj realista „teljesítményeivel” állítja párhuzamba. Hiszen ez az eljárás teljesen figyelmen kívül hagyja azt a világnyi különbséget, amely a lírikus Petőfit a prózaíró Tolsztojtól emberi, eszméi-művészi vonatkozásban elválasztja, nem is beszélve a természeti, társadalmi, politikai valóságához való viszonyukban megmutatkozó áthidalhatatlan konkrét különbségekről. (Mellesleg, ha azt mondtam, hogy Petőfi túljut a rousseauizmuson és a tájmisztifikáláson — ami Sőtér helyesléssel találkozik —, ebből korántsem vonnám le azt a következtetést, hogy a „hangulatiság csak mellékesen”, a leírás nyugodt, tárgyilagos menetében bukkan föl Petőfinél [„A Tiszánál”]. . . . Ha Sőtérnek igaza volna, akkor éppen azt iktatnók ki Petőfi tájleíró verseiből, ami művészi megnyilatkozásának személyhez kötött, elidegeníthetetlen meghatározó lényege: a lírát, más szóval: Petőfi itt megszűnnék lírai költő lenni.)

Sőtér egyhelyütt a tájköltészetéről „egyébként igen eredeti és meggyőző fejtegetéseim közül” vitathatónak érzi azt, „amelyik az Alföldet, mint a romantika vadregényes formájától elszakadóban levő Petőfi művét méltatja. Mire gondolhatott itt Turóczi-Trostler? Talán a Horváth János elemezte Bajza-, Kölcsey-, Heine- stb. nyomokra?” Szó sincs róla; semmiestre sem erre, hanem egyfelől Petőfinek a természethez való új, meghitt, romantikus túlzásoktól megszabadult viszonyára s e viszony egyik első művészi tükröződésére gondoltam, amikor az „Alföld”-et idéztem, másfelől általában az Alföldnek korábbi „vadregényes” ábrázolásaira.

Mint már említettem, munkám s előadásom homlokerében a német Petőfi-kultusz áll, de azért — Sőtér Istvánnal egyetértőleg — én is nagy fontosságot tulajdonítok pl. a franciaországi magyar, sőt ezen túlmenően az olaszországi, londoni magyar emigránsok s a Petőfi-fordítók alkalmi munkaközösségének. Amikor csak lehet, utalok rájuk, főleg ott, ahol választ keresek arra a kérdésre, miért nyílik meg az egyik nemzeti irodalom fenntartás nélkül Petőfi előtt s miért zárkózik el előle egy másik? Azonkívül külön fejezetben foglalkozom azokkal a német, francia, olasz fordítókkal, akik Petőfi kedvéért tanultak meg magyarul.

Utoljára hagyam Petőfi forradalmi költővé válásának fontos kérdését, amely közelről érinti egész politikai költészetének kialakulását.

Sőtér feltevése szerint Petőfi forradalmasításában különösen két élménynek lehetett döntő része: 1. 1846 tavaszán Petőfi „bizonyára olvasta a szocialista utopisták műveit”. 2. Ugyanazon a tavaszon a Galíciából menekülő lengyel forradalmárok közül többen Pesten időztek s így Petőfi alighanem találkozott velük.

Ami az első feltevést illeti, mindenekelőtt tudnunk kellene, milyen szocialista-utopista művekre gondol Sőtér? Mert egyéb, konkrét adatok híján, mindössze annyit valószínűsíthetünk, hogy Petőfi 1846—47 táján megismerkedik a legnépszerűbb utopista ideológiával, a saint-simonizmussal, amelynek ismerete nem szorítkozik a beavatottak: filozófusok, történetfilozófu-

sok, műkedvelő politikusok szűkebb körére, mint a többi utópiáé. De sietünk hozzátenni: Ezt az ismeretet elsősorban nem a tan hiteles alapokmányai, az eredeti francia szövegek vagy fordításaik, hanem jórészt folyóirat- és újságcikkek, kivonatok, írók, költők — nálunk Heine — közvetítik. Azt is tudjuk, hogy a nagy utópiák szerzői között egyetlenegy sincs, jelentékeny tanítványaik közül is csak egynéhány, akik az utópiától eljutottak volna a forradalomig, vagy legalább a forradalom szükségszerűségének felismeréséig, mint Heine vagy Lenau. A vezető saint-simonisták pl. 1830 előtt mindent elkövetnek, hogy megelőzzék a forradalmat, kitörése után pedig nyíltan szembefordulnak vele s felszólítják Lafayette-t, szüntesse meg az anarchiát s állítsa helyre a rendet, — mégpedig fegyveres kézzel. Vagy: itt vannak a misztikus utopisták, köztük a legismertebb, Cabet, aki részt vett ugyan a júliusi forradalomban, hogy aztán főművének, a „Voyage en Icarie” végén kijelentse: „Ha kezemben tartanám a forradalmat, mégsem nyitnám ki a kezem, mégha számkivetésben kellene is meghalnom érte”. Vagy Laponneraye, aki büszke arra, hogy Marat, Robespierre és Babeuf örököse, s misztikus ködbe burkolja forradalmi követeléseit stb. Aztán: ha arra az ezer meg ezer haladó értelmiségire gondolunk, akik világszerte utopista szövegeket olvasnak, anélkül, hogy a forradalom útjára lépnének, továbbá: ha tudjuk, micsoda fenntartásokkal ismertetik folyóirataink az egyes utópista rendszereket, azt kell mondanunk, hogy a saint-simonizmus csak azért lehetett Petőfire forradalmasító hatással, mert társadalmi helyzete, tapasztalatai, a magyar ellenzéki politika radikalizálódása eleve fogékonnyá tették a befogadására s bátorították fel arra, hogy levonja belőle a végső forradalmi következtetéseket. E jórészt még felderítetlen, bonyolult folyamat első művészi megnyilatkozásai: a „Levél Várady Antalhoz” s „Véres napokról álmodom”, amelyeknek látomásszerűsége, pátosza és terminológiája is elüt Petőfi korábbi vagy közelkorú verseitől s — Vörösmarty néhány evokációját nem tekintve — kortársainak verseitől is. Igaz, hogy éppen ezekben az években kezd közkeletűvé válni a jellegzetes saint-simonista terminológia.

Hogy európai összefüggésében is minél jobban kidomborítsam Petőfi „különállását”, hadd hivatkozzam néhány francia példára, amelyekből kiderül, hogy még a látszólag legradikálisabbak számára is milyen nehéz megtenni az utolsó, forradalmi lépést.

Marxék 1843-ban, Párizsban a „Deutsch-Französische Jahrbücher” kiadására készülnek. Az akkor még progresszív Arnold Ruge meglátogat több neves francia demokratát és szocialistát, akiket munkatársakul szeretnének megnyerni. De valamennyiüktől kosarat kap.* Lammennais pl. nem akar tudni olyan humanizmusról, „amely a tudományt meg akarja szabadítani a hittől”, Louis Blanc veszedelmesnek tartja Marxék vallásellenes és ateista propagandáját, Lamartine eleinte kész támogatni a vállalkozást, de azonnal eláll szándékától, mihelyt megtudja, hogy forradalmi folyóiratról van szó. Leroux arra hivatkozik, hogy egy technikai találmányán dolgozik, Cabetnek nem tetszik Ruge ateizmusa, Considérant azt veti szemére, hogy forradalom útján akarja megvalósítani eszméit. Ezután nem meglepő, hogy német részről Feuerbach sem hajlandó együttműködni Marxékkal. Viszont tudjuk, hogy pl. Heine éppen ennek az együttműködésnek köszönheti, hogy

* Az adatokat Ruge visszaemlékezései (*Zwei Jahre in Paris* 1846. I.) alapján közli: A. Cornu, K. Marx u. Fr. Engels. *Leben u. Werk* I. Berlin, 1954. 455.

politikai költészetében a radikalizmusnak egy olyan fokára jutott, amely német költő számára egyáltalán elérhető volt, de még így is elmarad Petőfi mögött! — Mindezt nem valamilyen nacionalista önelégültség mondatja velünk, hanem a tények egyszerű mérlegelése. Különb, ha befelé nézünk, magyar viszonylatban is hasonló tapasztalatra jutunk: Eötvös és baráti köre pl. abban a kivételes helyzetben volt, hogy eredetiben olvashatta s részben olvasta is kora legtöbb szocialista utópiáját, ennek ellenére egyikükből sem lett forradalmár.

Végül: a kor- és közhangulat ismeretében valószínűsítve látom Sötér második föltevését, hogy a galíciai események is közreműködhettek Petőfi világnézetének tisztulásában és — ezt én teszem hozzá — radikalizálódásában. Ha ezenkívül bebizonyosodnék, hogy lengyel menekültekkel is találkozott, a tény jelentőségét abban látnám, hogy a történelem, amelyet Petőfi eddig csak könyvekből ismert, most első ízben lépett be közvetlenül a világába.

Mindenesetre köszönöm Sötér István gondolatébresztő megjegyzéseit, amelyeket Petőfi-koncepcióm végleges kialakításánál feltétlenül figyelembe veszek.

Örülök Pándi Pál hozzászólásának is, elsősorban, mert minden mondata elárulja, mennyire benne él Petőfi életének és életművének világában. Innen Petőfi-ismeretének közvetlensége s Petőfi-képének meggyőző ereje. Hozzászólásában kiemelendőnek tartom a világirodalom s a nemzeti irodalom viszonyának éppen Petőfi világirodalmi helyének megállapítása szempontjából oly fontos marxista értelmezését, mint amelyben a magam értelmezésének igazolását láthatom. Nagyon tanulságosnak tartom mindazt, amit Petőfi saint-simonista verseinek élményszerű gyökereiről, nemzeti és egyetemes eszmei távlatuk összehangolásáról mond.

A Gvadányi-Petőfi-viszony kérdéséhez mindössze néhány megjegyzésem van. Pándinak igaza van abban, hogy Petőfi „megbirkózott a peleskei nótáriusság kísértésével”. Viszont nem tudom, észrevette-e már valaki, hogy Petőfinek a pusztai ábrázolásában egyik, bevallom: naív, de mindenesetre figyelembe veendő korai őse Gvadányi s hogy a János vitéz boszorkánygyülekezetének egyetlen magyar megfelelője ugyancsak Gvadányinál található. („A falusi nótáriusnak elmékedései.” 1796, 135.) — Általában: Petőfit jóval több szál fűzi költészetünk terminológiai hagyományaihoz, semmint gondolnók.

Pándi jól tette, hogy idehozta Petőfi eredetiségének kérdését, amely valóban egyik alkotó eleme Petőfi s általában minden költői lángelme világirodalmi érvényesülésének. Csakhogy ezt az eredetiséget korántsem szabad úgy értelmezni, mintha Petőfivel kezdődne a világ, nem köteleznék hagyomány, forma, az alkotás törvényszerűségei. Hiszen tudjuk róla, milyen szenvedélyes, sokfelé tájékozódó olvasó s milyen tudatos alkotó volt, de azt is tudjuk, hogy a lángelme természetes ökonómiájával csak azt fogadta magába, amire fejlődése és felemelkedése szempontjából szüksége volt, pl. Shakespeare-t s nem Goethét, Schillert, Victor Hugot, Heinét, Bérangert, Lenaut, s nem Walter Scottot vagy Grillparzert. Eredetisége éppen befogadó készségének, érzéklésének, asszociációinak, a hagyományok felhasználásának s a valóság művészi tükröződésének újszerűségében áll. (Petőfi eredetiségével külön fejezetben foglalkozom.)

Pándi nem ért egyet azzal a megállapítással, hogy költészetünk a XVIII. század közepéig, sőt a francia forradalomig nem tud megszaba-

dulni a biblicizmus s általában a teológia gyámságától. Bevallom, itt egy ismert marxista tételnek költészettörténeti alkalmazásáról van szó, ami egyszerűen azt jelenti, hogy az említett időpontokig nincs, sőt hozzátehetném: azután is alig van magyar költő, aki biblicista világképét természet-tudományi világképre cserélve, eljutott volna a nyílt vagy szemérmes materializmusig, ateizmusig. Aggályai vannak azzal a tétellemmel szemben is, hogy, amikor János vitéz nemcsak szétvereti a boszorkányok országgyűlését, hanem meg is öleti őket, mire eloszlik a sötétség s kivilágosodik a táj, ez Petőfi hitvallása a felvilágosodás mellett. Pándi szerint ez a jelenet egyszerűen csak beleilleszkedik „a nép felemelkedésének abba a mesei folyamatába, amely folyamatnak az egésze állásfoglalás a világosság, a felemelt fejű nép mellett”. Nos mi ez, ha nem az én tétellem általánosítása s érvényének kiterjesztése a költemény egészére. Ezzel megszűnik közöttünk minden ellentét. Maga a jelenet pedig egy újabb adalék Petőfi eredetiségéhez. Mert amennyire alkalmam volt bejárni a nagy meseóceánt, mindeddig egyetlen mesét sem találtam, amely a miénkkel akárcsak rokon jelenetet tartalmazna. A mesemotívumok egyik leggazdagabb leltára — Bolte-Polivka hatalmas műve — sem tud róla. Igaz, Merényi „Sajóvölgyi Meséi” között van egy, amely meglepő egyezéseket mutat a „János vitéz” jelenetével, csak hogy éppen ez a mese viseli magán Petőfi hatásának feltűnő nyomait.* Pándi szerint itt — a tanulmány egészét tekintve, csak másodrendű problémákról van szó, de azt hiszem, még az ilyen esetekben sem mondhatunk le a filológiai egzaktásra való törekvésről.

S z a l a t n a i R e z s ő hozzászólása Andrej Mráz akadémikus előadásához kapcsolódik. Csak helyeselni tudjuk a középeurópai Petőfi-kultusz és Petőfi-hatások további felderítését illető szempontjait és javaslatait. De talán éppen ezért örömmel fogadtuk volna beszámolóját a csehszlovák Petőfi-irodalomban végzett kutatásairól. (Mellesleg: szeretném helyesbíteni azt az állítását, mintha Arany nagykovácsi tanársága idején még mit sem tudott volna „Petőfi hatásáról a magyar nyelv területén kívül”. Holott már 1850 előtt, nemcsak ő, hanem minden magyar folyóiratolvasó is tudomást szerezhethetett Petőfi világhírének biztató kezdeteiről. Magam is utalok Arany cikkére, amelyet pár év múlva, 1861-ben a „Szépirodalmi Figyelő”-be írt a francia Thalès Bernard Petőfi-utánzatairól!)

*

Mindent összegezve, megállapíthatjuk, hogy mai Petőfi-vitánk nem egy tekintetben pozitív eredménnyel zárult, hogy hozzájárult a belső Petőfi-kép megvilágításához is s ösztönző hatással lehet Petőfi-kutatásunk új szakaszának kialakítására.

TOLNAI GÁBOR elnöki zárószava

Tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy pár szót elnöki zárószó jogán én is mondjak. Megvallom, hogy eredetileg részletesebb felszólalásra gondoltam, hiszen be is jelentettem magamat, mint felszólalót. Szerettem

* L. Elek Oszkár, Ethnographia, 1916.: *Petőfi S. János vitéze és a népmesék*, 106. — Ehhez: Berze Nagy János, u. o. 1925, 34.

volna beszélni arról a kérdésről, hogy ki az a magyar költő vagy magyar író, akivel kapcsolatban jogosabban fel lehet vetni azt a kérdést, amelyet először Marx vetett fel az antik irodalom tanulmányozása során, *a nagy irodalmi alkotások tartós hatásának a kérdését.*

Ez a probléma máig sincs teljes egészében elvi síkon megoldva. Nem gondoltam arra, hogy a kérdést én itt megoldjam, de pár problémát szándékoztam felvetni. Erre most nincs idő, de hadd mondjak mégis néhány szót részben az előadáshoz kapcsolódva, részben a vita összefoglalásaként.

Azt hiszem, a felszólalók nem udvariaskodtak Turóczy elvtársammal akkor, amikor egyes vitapontok említése mellett hangsúlyozták ennek az előadásnak, többen pedig a kéziratban ismert egész műnek a nagy jelentőségét.

Turóczy elvtárs kiindulásához szeretnék én is kapcsolódni. Művének kiindulási bázisa az az alapvető marxista tétel volt — és helyes, hogy ez volt —, hogy egy irodalmi mű akkor hat, akkor terjed, akkor válik világ-irodalmi hatásúvá és jelentőségűvé, egy nemzet írója, költője akkor lesz világirodalmi jelenséggé, ha abban az országban, annak fejlődésében szükséglet az ő alkotása.

Turóczy elvtárs nagyon helyesen kapcsolta ehhez a problémához a múltban olyan gyakran öncélúan alkalmazott hatáskutatás kérdését. Én úgy fogalmaznám meg, hogy az hat reánk, ami úgyis bennünk van, ahhoz nyúlunk, aminek megerősítéséhez támaszra van szükségünk, olyannal táplálkozunk, ami erősíti, előmozdítja szellemi, politikai, ideológiai fejlődésünket.

Egy helyen a saint-simonizmussal kapcsolatban lényeg szerint azt mondotta, hogy Petőfi nem azért lett demokrata, nem azért lett a nép barátja, mert Saint-Simont olvasta, hanem azért nyúlt Saint-Simonhoz, mert a nép barátja volt, mert demokrata volt, és az ilyen táplálékokra volt szüksége. Ezek voltak azok, amik erősen előmozdították az ő állásfoglalását, költői, politikai fejlődését.

Elhangzott itt az előadásban és a hozzászólásokban egyaránt az a megállapítás, amit — ha jól emlékszem — Szalatnai elvtárs úgy fogalmazott meg, hogy egy új Petőfi-visszhang van világszerte már nem is kibontakozóféltben, hanem betetőzés előtt. Az előzőkhöz kapcsolódva, hadd fűzzek ehhez némi megjegyzést.

Kétségtelen, hogy ma világszerte, a Szovjetunióban is, a baráti népi demokráciákban is, de a kapitalista nyugaton is új Petőfi-kultusz van kibontakozóban. Nem valami protokolláris sorrendben említettem az országokat ebben az egymásutánban, hanem Petőfi hatásának, az új nagy Petőfi-visszhangnak bizonyos különbözőségét is szeretném itt leszögezni.

Hogy egy adattal én is kiegészítsem vagy helyettesítsem az esetleg hiányzó adatokat, hadd említsem meg, — nem tudom, az elvtársak mennyire tudnak róla, én négy-öt évvel ezelőtt bukkantam rá —, hogy az első olasz visszhang a Garibaldi hadseregében szolgáló magyar katonáktól származott, akik prózában fordították Petőfit, és Petőfivel lelkesítették az olasz szabadságharc katonáit. Ma mást jelent Petőfi Olaszországnak, mást jelent a Szovjetunióknak, mást a baráti népi demokráciáknak és egészen mást a kapitalista nyugatnak. Azt hiszem, az előbb említett hármas csoportosítást jelölhetjük meg akkor, ha Petőfi mai visszhangját elemezzük. Mást jelent Petőfi a kommunizmust építő Szovjetunió, a szocializmust építő népi demokráciák és még a polgári vívmányokért, a polgári demokratikus szabadság-

jogokért a kapitalista országokban harcoló munkásosztály számára. Ehhez kapcsoltam volna részletesen a nagy irodalmi alkotások, a nagy művek általános hatásának elvi kérdését, de ismétlem, engedjék meg, hogy erre most ne térjek rá.

Magáról a vitáról szeretnék pár szót szólni. Tegnap felszólalásomban, kapcsolódva az osztálytitkári referátumhoz, mint egy fájdalmas hiányt említettem meg azt, hogy a Petőfi-kutatásokkal el vagyunk maradva. Megemlítettem azt is, hogy a Petőfi-kutatások terén az utolsó hetekben tettük meg a tervező lépéseket arra nézve, hogy mi a legsürgősebb, mi legyen a sorrendiség az egymás után következő feladatokban. Gondolom, a mai előadás és az előadás után támadt vita nyugodtan támaszthatja bennünk azt a reményt, hogy az a bizonyos „kínzó örökség”, amelyről Illyés Gyula könyvére hivatkozva Szalatnai Rezső elvtárs említést tett, pár esztendőn belül legalább részben fel fog számolódni, mert hiszen Petőfi teljes értékelése és mindazoknak a problémáknak a megoldása, amelyek az ő hatalmas életművével és világirodalmi visszhangjával kapcsolatosak, el fog következni. A kínzó örökséget azonban Illyés másként értelmezte. Amikor Illyés a 30-as években egyedülálló és forradalmi jelentőségű Petőfi könyvét megfogalmazta, más kínzó örökségre gondolt. Ő a politikai kínzó örökségre gondolt, Petőfi figyelmeztetésére a fasiszta Magyarország felé, a két világháború közötti Magyarország felé.

Azt hiszem, ha kissé elemeznénk Petőfi hatását a kapitalista országokban — ezen a vonalon lehetne igazán megfogni a kérdést. Mi öregebbek gondoljunk vissza arra, hogy mi volt számunkra a két világháború között Petőfi. Valami hasonló ahhoz, mint amit jelent manapság a francia vagy az olasz munkásoknak a szabadságjogokért, demokratikus jogokért vívott harcukban, amikor jelszóként idéznek olyan Petőfi-sorokat, mint „még kér a nép, most adjatok neki!”

Mi ettől szerencsés módon már messze vagyunk és a mi számunkra Petőfi újraértékelése egészen más természetű.

Az utolsó kérdés ugyanaz, amit tegnapi felszólalásomban is érintettem. A mai vita azt is megmutatta — s ezt elsősorban Andrej Mraz szlovák akadémikus elvtárs, de Szalatnai és Sőtér elvtárs felszólalásai után láthattuk —, hogy Petőfi hazaérkezett Közép-Európába. Ezek a problémák is felvetődtek Petőfivel kapcsolatban.

Ismét nem tudom megállni, hogy el ne mondjam — mint tegnap — egy személyes élményemet. Még mindig nem gondolunk eléggé arra, amire engem 1947-ben egyik szomszéd országban annak az országnak egy katonája — egy közlegény katona — figyelmeztetett a vonaton, amikor megtudta, hogy magyar vagyok. Arról kezdett beszélni, hogy ismeri Petőfit. Olvasott Petőfitől néhány verset és megilletődötten azt mondta, hogy Petőfi közös jelképe a közép-európai népi demokráciáknak, közös jelkép, közös örökség mindnyájunk számára. Azt jelentette ez az ő szavaival, amit mi 48 jubileumán hangsúlyoztunk és amit Révai elvtárs fogalmazott meg tökéletesen: 48 útján járunk. 48 megszakadt — a reakció által félbeszakított nagy örökségét folytatjuk.

Ezen a ponton, ezen a vonalon fogható meg és fogta meg Turóczy elvtárs is Petőfi világirodalmi jelentőségét. Hiszen mit jelentett, mit is jelenthetett volna mást, ha nem ezt. Petőfi nagy nyugat-európai visszhangja a szabadságharc évtizedében és a szabadságharc bukása után a forradalom

nagy költőjének világsikere, annak a forradalomnak költőjéé, amely forradalom felé Marx és Engels mint a lehanyatló európai forradalmak utolsó nagy reménysége felé tekintettek. Ennek a forradalomnak volt ő a költője, és mint ennek az utolsó felvillanó XIX. századi európai forradalomnak és szabadságharcnak költőjét ünnepelték őt Garibaldi katonáitól kezdve a párizsi és londoni emigránsokig és a cári Oroszország forradalmi demokratáiig világszerte.

Megköszönöm Turóczi professzor elvtárs előadását, a hozzászólásokat, elsősorban Andrej Mráz elvtárs felszólalását, köszönöm az elvtársak türelmét, és az ülést bezárom.

A ROMÁN NYELV KIALAKULÁSA ÉS ALKOTÓELEMEI

Az előadásom címében felvetett kérdés a román történelem alapvető problémáinak egyike, sőt kétségtelenül legfontosabbika ; éppen ezért mindenki, aki román nyelvtörténettel vagy a román nép történetével foglalkozott, valamilyen formában tárgyalta a kérdést, ha nem is nevezte meg úgy, amint én. Egy nyelv kialakulása ugyanis nyelvészeket és történészeket egyaránt érdekel ; kialakulásának körülményeit megvizsgálni annyit jelent, mint megvizsgálni azokat a körülményeket is, amelyek közt az illető nép létrejött. Egy nyelv csupán az azon a nyelven beszélő emberek révén létezik. Ezért a szakemberek, saját kutatási területükre való tekintet nélkül, egyetértenek abban, hogy a tagolt nyelv csak abban a pillanatban jelenhetett meg, amikor az emberek már kisebb-nagyobb csoportokba kezdtek tömörülni, s amikor anyagi életfeltételeik arra kötelezték őket, hogy velük együtt dolgozó ember-társaik segítségét vegyék igénybe közös céljaik elérése érdekében.

Mindez azt jelenti, hogy egy nyelv kialakulása összeolvad az illető nyelvet beszélő nép kialakulásával, s hogy következésképpen ez a kérdés nyelvészekre és történészekre egyaránt tartozik. A különbség csak az, hogy a történészek kutatásaik súlypontját teljes egészében a kérdés etnográfiai részére helyezik, a nyelvészek viszont a probléma nyelvészeti oldalával is foglalkoznak, sőt ennek, szaktudományuknak megfelelően, nagyobb figyelmet szentelnek. Ha tehát ezt kérdezzük : hogyan alakult ki a román nép, a felelet, amelyet a kérdésre adhatunk, egyben válasz arra is, milyen körülmények között jött létre a román nyelv.

Ezenkívül meg kell vizsgálnunk a román nyelv alkotóelemeit is, vagyis valamiképpen kézzelfogható bizonyítékokat kell hoznunk azon következtetések támogatására, amelyekre szigorúan történeti jellegű vizsgálódásaink során jutottunk. Ekkor derül ki, hogy a nyelvészek bizonyos szempontból előnyösebb helyzetben vannak a történészekkel szemben. A történésznek nincsenek konkrét, történeti emlékekkel bizonyítható adatai arra, hogy egy nép kialakulásában ilyen és ilyen, a történelmi forrásokban szereplő népelemek vettek részt, jöllehet e népelemek részvételét nem lehet kétségbe vonni. Milyen közvetlen, az illető nép életének bármely pillanatában ellenőrizhető

bizonyítékokat lehet felhozni ama állítás mellett, hogy egy nép kialakulásában bizonyos népek szerepet játszottak, mégpedig olyan népek, amelyeket a történelmi források egy etnikai folyamat tényleges vagy lehetséges résztvevőiként tüntetnek fel?

Igaz, az agresszív fasiszta háborút közvetlenül megelőző időszakban akadtak állítólagos tudományos kutatók, akik feltételezték, sőt meg is voltak győződve róla, hogy ilyen kézzelfogható bizonyítékokat valóban képesek előteremteni. Gondolok itt a hírhedt vérvizsgálatokra, amelyeket nálunk más nemzetiségű lakosok esetében próbáltak alkalmazni azzal a céllal, hogy e lakosoknak az idők folyamán elhomályosult román származását bebizonyítsák. De az igazi tudomány még akkor sem vette volna komolyan az effajta kísérleteket, ha a kérdéses kutatók a teljes jóhiszeműség hírében álltak volna, ami persze egyáltalában nem valószínű. Még kevésbé lehetett komolyan venni olyan kutatókat, akik kétségtelenül egytől-egyig rosszhiszeműek voltak, s akiknek rosszhiszeműségét sovinizmus, valamint más, a tudománytól teljesen idegen érdekek fűtötték.

A történészek ezért mindenkor, ha konkrétabb bizonyítékokkal akarnak bizonyítani valamit, amiről a történelmi forrásokból tudomást szereztek, a nyelvészek segítségéhez folyamodnak, az általuk feltárt tényekkel érvelnek. A nyelvészek viszont bizonyos esetekben lemondhatnak a történészek segítségéről, hiszen a nyelv alkotóelemeiből kiindulva s ezen elemek eredetét vizsgálva közvetetten rámutathatnak arra is, hogyan alakult ki az illető nyelven beszélő nép. A nyelvészek azonban sohasem élnek vissza szaktudományuknak ezen látszólagos előnyével, s még kevésbé hajlandók olyasféle vélemény megkockáztatására, hogy valamely nép kialakulásának problémáját megoldani annyi, mint megoldani egy másik, vele szoros kapcsolatban álló problémát, ti. az illető nép kialakulásának kérdését is.

A nyelvészek tudatában vannak annak a ténynek, hogy feltétlenül szükségük van e rokon tudományozak, ti. a történelmi segítségére; eredményeinek figyelmen kívül hagyása gyakorlati szempontból számukra komoly tévedések veszélyét rejti magában, vagy legalábbis azzal jár, hogy saját kutatásaik sem lehetnek mentesek bizonyos hiányosságoktól. Arra is kell gondolnunk, hogy a nyelvészet kutatási tárgya, mint bármely társadalomtudományé, az emberi közösségek élete, s hogy a nyelvészet is történelmi tudomány. Hiszen a történelem nem más mint fejlődés, vagyis egy embercsoport életében végbement változások foglalata, e változások bármely területéről is legyen szó, a társadalmi élet egyes területeit pedig szoros egységbe fűzi minden társadalmi jelenség alapja, a társadalom gazdasági rendszere.

Éppen ezért az előadásom címében felvetett problémára megkísérlek először olyan feleletet adni, amely kizárólag történelmi tényeken alapul, majd a feltett kérdésre igyekszem közvetlenül is megfelelni, a román nyelv alkotóelemeinek tanúsága alapján. Ezeket — az etnográfiai alkotóelemektől eltérően

— úgyszólván „a helyszínen” lehet vizsgálni, mivel ma is megvannak, és meglesznek mindaddig, amíg esetleg teljesen el nem tűnnek.

Az első felelet csupán közvetett választ ad a feltett kérdésre, mivel ebben arról lesz szó, hogyan alakult ki a román *nép*, nem pedig a román *nyelv*. E válasz azonban éppen olyan fontos és elengedhetetlen, mint a második, amely már közvetlenül a román nyelv kialakulásáról szól, mivel, ismétlem, népünk kialakulásában alapjában véve ugyanazok a tényezők játszottak közre, amelyek a román nép nyelvének kialakulásában is részt vettek.

A román nép kialakulásának kérdését, esetleges megoldása reményében, három oldalról lehet megközelíteni: *hogyan*, *hol* és *mikor* történt a román nép kialakulása? Az első szempont a legfontosabb, mivel — amint látni fogjuk — a másik kettőnek is ez a kiindulópontja. Ezért a *hogyan*-nal kezdem.

Ismeretes, milyen feleletet adtak e kérdésre a latinos irány hívei és követőik, több mint egy évszázadon keresztül. Elfogadván a római történetíróknak ama állításait, amelyek szerint Traján császár két háborúja után a lakosságát vesztett Dáciát az imperium különböző területeiről összeszedett gyarmatosokkal népesítették be, a latinos irány hívei rendíthetetlenül hirdették, hogy a románok kizárólagosan e gyarmatosoktól származnak, eredetükre nézve tehát tiszta rómaiak, akik semmiféle más néppel nem keveredtek. A latinos irány hívei megfeledeztek, vagy úgy tettek, mintha megfeledezének arról a rendkívül fontos tényről, hogy a gyarmatosok az egykorú történetírók szerint az imperium különböző provinciáiból verődtek össze, és így különböző népelemekből származtak. Nem is volt tehát más közös vonásuk, mint latin nyelvük; ehhez legfeljebb római polgárjogukat lehet hozzászámítani. A latinos irány hívei átsiklottak azon a tényen is, hogy a román nép, miután többé-kevésbé egységessé, összeforrottá vált és más népektől elkülönült, a többi néppel állandó kapcsolatban és kölcsönhatásban maradt.

Az elmondottakból máris nem nehéz kitalálni, milyen feleletet adtak a latinos irány hívei kérdésünk második részére, ti. a hely kérdésére. Az erdélyi nacionalista történészek és követőik abból a korukbeli s egyébként sok század óta létező állapotból indultak ki, hogy a románok nagy része a Dunától északra él, és úgy gondolták, hogy népünk kizárólag Dáciában alakult ki, amelyet Aurelianus hadseregén és hivatalnokain kívül legfeljebb az uralkodó osztály hagyott el, de ahonnan nem távozott a lakosság széles dolgozó rétege, mely hozzá volt kötve ahhoz a helyhez, ahol életfeltételeit megtalálta.

Ami a román nép kialakulásának időpontját illeti, a latinos irányhoz tartozó történészek erre nem adtak feleletet, mivel ez a kérdés bennük fel sem merült. Ők semmi különbséget nem láttak Traján császár Dáciába hozott római gyarmatosai és azok utódai, a románok közt; következőképpen náluk szó sem lehet a román nép „kialakulásáról”, még kevésbé kialakulásának koráról. A románok szerintük a rómaiak leszármazottai, tehát ugyan-

azok, amik 2000 évvel ezelőtt voltak, más népekkel nem érintkeztek, nem keveredtek és nem is keveredhettek.

A fent összefoglalt vélekedések különböző formában jutottak kifejezésre, de valójában nem sok különbség volt köztük. Egészen a legutóbbi időkig megtalálhatók nyomai nemcsak iskolai tankönyvekben és a román kizsákmányoló osztálynak annyira szükséges sovinizmus szellemét szító beszédekben vagy cikkekben, hanem még úgynevezett tudományos munkákban is.

Országunk múltbeli közhangulatára jellemző az a tény, hogy a jelen kérdéstről írt legalaposabb tudományos munka, A. Philippide 30 évvel ezelőtt megjelent *Originea Romînilor* (A románok eredete) című könyve ismeretlen maradt nemcsak az olvasóközönség szélesebb rétegei, hanem a legtöbb szakember számára is, mivel az utóbbiak hivatkoztak ugyan e műre, de el nem olvasták.

Ebből a műből, amely az itt tárgyalt probléma tudományos irodalmában valóban ritka felkészültségről, kritikai érzékről és tárgyilagosságról tanúskodik, kérdéseinkre, közvetve vagy közvetlenül, a következő feleletet olvashatjuk ki.

A román nép ugyanolyan vagy talán még nagyobb mértékben, mint más népek, bonyolult etnikai keveredés és keresztveződés eredménye. Ez a keveredés kezdettől fogva megvolt, nemcsak a kialakulás korában. Amennyire lehetséges volt, A. Philippide felsorolta az összes népelemeket, amelyekről a történelmi emlékek azt mondják, hogy hosszabb-rövidebb ideig éltek vagy áthaladtak azon a területen, ahol a román nép kialakult. S vajon hány ilyen nép lehetett? Több, mint háromszáz! Ha nem is vettek mind részt a román nép kialakulásában, egyszerűen azért, mivel mindannyian nem is vehettek, kétségtelen, hogy néhánynak közülük része volt abban az etnikai folyamatban, amelynek eredményeképpen más népek keletkeztek. Persze ezzel kapcsolatban nemcsak a román népre kell gondolnunk, hanem a többi balkáni népre is, s éppen ez a nyitja annak, hogy a román nép és a szomszédos népek, különösen pedig a balkáni népek közt oly nagy antropológiai hasonlóság mutatkozik.

Jól jegyezzük meg, hogy az említett népelemek mind a rómaiak kelet-európai hódítását megelőző, illetve közvetlenül utána következő korbba helyezendők. Ha ehhez hozzászámítjuk a később jött és mellettünk, sőt közöttünk letelepedett népeket is, akkor a figyelembe veendő népek száma és a keveredés bonyolult lehetőségei még inkább megnövekednek. Lehet-e ilyen körülmények közt még arról beszélni, hogy a románok tiszta rómaiak, amint a latinos irány hívei vélték, vagy hogy tiszta trákok, amint ezt a második világháború előtt a szélsőséges nacionalisták állították?

Világos, hogy a különböző népek számbeli részvétele nem volt egyenlő; a trákoké pl. sokkal jelentősebb volt, mint a rómaiaké, akiket csak nyelvük szemponjából lehet egységesen rómaiaknak tekinteni, nem pedig etnikai

jellegük és származási helyük szerint. Ugyancsak nem lehet — hogy egy valamivel későbbi korra utaljunk — összehasonlítani a szláv hatást a gepida hatással, amelyet (minden látszat ellenére, szintén nacionalista okokból) egy időben rendkívül túlbecsültek. A különböző népek részvételének aránya tehát különböző volt, s fokozatos és állandó felhalmozódás, majd minőségi változás útján jött létre a román nép.

Ez a folyamat folytatódott még akkor is, amikor a román nép már külön etnikai egységgé lett, és sajátos vonásai folytán elvált más hasonló etnikai egységektől; ez a folyamat tart még ma is, sőt tartani fog a jövőben is, akár a társadalmi élet egyéb jelenségei. A későbbi járulékos elemek természetesen nem változtatták meg nemzeti jellegünk alapvonásait, csupán új árnyalatokkal gazdagították, melyeknek révén etnikumunk számára változatos és eredeti megnyilatkozási lehetőségek tárultak fel az intellektuális tevékenység különböző területein.

Ami a román nép kialakulásának helyét illeti, a szakemberek közt ma leginkább az a felfogás van elterjedve, hogy nem szabad e területet Dáciára korlátozni, ahogy a latinos irány hívei tették, hanem el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy a Balkán-félsziget északi része (körülbelül Bulgária és Ószerbia) szintén ehhez a területhez tartozott. Arra nézve viszont, hogy milyen mértékben tartozott oda, tudósonként más és más a vélemény. Annyit mindenesetre tudunk, hogy a rómaiak ezt a területet korábban foglalták el és korábban romanizálták, mint Dáciát, és hogy az itt élő törzsökös népek közeli rokonságban voltak a Dunától északra eső területek lakosságával. Ez pedig azt jelenti, hogy a romanizálódás folyamatának szükségképpen azonos eredményekkel kellett járnia a folyó mindkét partján, vagyis egy neolatin nép kialakulását kellett eredményeznie azonos vagy nagyon hasonló etnikai elemekből.

Ezt a felfogást támogatja az a fontos tény is, hogy a román nép keletkezésében döntő szerepet játszó szlávok igen nagy számban éltek a Balkán-félszigeten. A szlávok, miután hosszú ideig Dáciában tartózkodtak, a VI. és VII. század folyamán véglegesen megtelepedtek a Balkánon; Dáciát azonban sohasem hagyták el teljesen, hanem összeolvadtak az ott élő romanizált lakossággal.

Az elmondottakban közvetve már a harmadik kérdést is érintettük: mikor alakult ki a román nép. A felelet hozzávetőleges, sőt meglehetősen bizonytalan, de más nem is lehet. Egy-egy nép kialakulását nem akkor jegyzi fel, amikor valóban megtörtént, hanem sokkal később, valamely fontos esemény kapcsán, amelyben az illető népnek már része volt. Így aztán gyakran megtörténik, hogy a történeti források hosszú ideig egyszerűen azért nem emlékeznek meg valamely népről, mert a körülmények nem tették lehetővé, hogy ez a nép a történetírás számára hozzáférhető módon adjon hírt magáról. Ez következett be a román nép esetében is, mely későn és szinte a föld méhéből ki-

pattanva jelent meg a történelemben. Egy francia tudóst ez a tény annyira meglepett, hogy, „rejtélynek”, valóságos „történelmi csodának” nevezte.

Mit felelhetünk erre? A román nép csak akkor kezdett önálló etnikai egységként létezni, amikor a romanizálódó lakosság már oly mértékben keveredett a szlávokkal, hogy szembetűnően elkülönült a régi római birodalom más provinciáinak neolatin lakosságától. Mindeddig ugyanis ez a romanizálódó lakosság beletartozott abba a latin nyelvre alapján részben egységes etnikai konglomerátumba, melyből hasonló fejlődési folyamat révén több egymástól eltérő nép alakult ki.

Mire alapítom ezt az állításomat? Amint később kissé részletesebben is kifejtem, elsősorban nyelvi tényekre. Egyelőre csak annyit, hogy a román nyelvet a többi neolatin nyelvtől nem a javarészt mindenütt azonos latin elemek különböztetik meg, s még kevésbé az autochton elemek, amelyek, noha nyelvenként mások, oly csekély számúak, hogy jóformán figyelembe sem veendőek. (Ezzel persze csupán az autochton elemek mennyiségéről nyilatkoztam, s nem a különböző nyelvek, illetve népek minőségi adalékáról, amely természetesen hozzájárult ahhoz, hogy a latin nyelv népenként más és más jelleget öltjön.) Nyelvünk az olasztól, a franciától és egyéb neolatin nyelvektől elsősorban abban különbözik, hogy igen sok szláv eredetű szava és szláv képzőeleme van, viszont a nyugati neolatin nyelvek abban különböznek a romántól, hogy jelentős mennyiségben tartalmaznak germán eredetű lexikális és — tág értelemben vett — grammatikai elemeket. Ezek a germán elemek a mi nyelvünkben éppen úgy hiányoznak, amint a nyugati nyelveknek sincsenek szláv elemeik.

Joggal mondhatjuk, hogy a germán elem szerepe a nyugati neolatin nyelvekben (más szóval a germán népek szerepe a nyugati neolatin népek kialakulásában) hasonló a szláv elemek szerepéhez a mi nyelvünkben, bár az utóbbi még jelentősebb. A romanisták egyébként azon a véleményen vannak, hogy a neolatin nyelvek csak azután váltak önálló jellegű nyelvekké, miután a germán hódítók (frankok, nyugati gótok, valamint többé-kevésbé longobárdok, burgundok) összeolvadtak az egyes provinciák romanizálódó lakosságával.

E párhuzam egyrészt a germán népféleségeknek a nyugati neolatin nyelvek kialakulásában, másrészt pedig az ószláv elemeknek a mi népünk kialakulásában játszott szerepe közt lehetőséget ad arra, hogy világosabb képet nyerjünk a bennünket érdeklő etnikai folyamat időpontjáról is. Erről a következőket mondhatjuk. A germán hódítók az V. században nagy tömegben árasztották el a nyugat-római birodalmat. Mivel számra kevesebben voltak és alacsonyabb műveltségi fokon álltak, mint az általuk leigázott romanizált népelemek, aránylag gyorsan asszimilálódtak ezekhez. Általában úgy vélik, hogy ez az asszimilációs folyamat 200—250 évig tartott; következésképpen a

nyugati neolatin nyelvek önálló létezését a VII. század végétől és a VIII. század elejétől lehet számítani.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a római birodalom nyugati provinciáinak meghódítása és gyarmatosítása 150—250 évvel előbb történt, mint a román nép kialakulásában jelentőssé vált Dácia és a Dunán túl levő területek elfoglalása, akkor a román nép kialakulását két évszázaddal későbbre, tehát a IX. század végére és a X. század elejére tehetjük. Ez a számítás azonban, amint az említett számok is mutatják, csak egészen hozzávetőleges, s már csak azért sem fogadható el, mert a mi területeink autochton lakosságának romanizálódása minden bizonnyal gyorsabban folyt le, mint a birodalom nyugati részén. Ne feledjük, hogy nyugaton, legalábbis néhány provinciában, volt olyan helyi kultúra, amely akadályozhatta a romanizálódást és meglassíthatta a bizonyos időpontban feltűnő neolatin népek kialakulásának folyamatát.

Dáciában és a Balkán-félsziget északi részén a törzsökös lakosság kultúrája rendkívül szerény keretek között mozoghatott. Ismeretes, hogy sem a dákoknak, sem a velük rokon balkáni trákoknak nem volt olyan kultúrájuk, amely sokáig megtarthatta volna önállóságát a római kultúrával szemben. Erről tanúskodik az a tény is, hogy a rómaiaknak, bár elfoglalták az egész Balkán-félszigetet, romanizálniok csak egy részét, mégpedig éppen az északi részét sikerült, ahol nem volt jelentős a helyi kultúra. Ezzel szemben például Trákia és Makedónia, ahol elég erős volt a görög művelődés befolyása, ellen tudott állni a romanizálásnak, ha nem is oly mértékben, mint maga Görögország, de mégis annyira, hogy a romanizálódás ott csak igen kis méreteket öltött. Ami Dáciát illeti, tudomásunk van arról is, hogy ezt a területet földművelő és pásztorkodó, tehát mezőgazdasági kultúrájú nép lakta; ezért a romanizálódás itt még könnyebben és gyorsabban végbement, mint a két Moesiában.

Ilyen körülmények közt nemcsak eltekinthetünk, de végeredményben jórészt el is kell tekintenünk attól a tényről, hogy a nyugati és a keleti provinciák római meghódítása között körülbelül két évszázad különbség van. S ha a nyugati neolatin népek kialakulásának időpontjául a 700. évet fogadjuk el, úgy a román nyelv kialakulásának időpontját sem kell mintegy 100 évnél többel későbbre helyeznünk. Ezt a számítást, véleményem szerint, támogatja egy olyan tény, melyet a Balkán-félszigetnek a szlávok részéről történt meghódításával kapcsolatban már említettünk: rámutattunk ugyanis arra, hogy ez az esemény körülbelül a VI. század végén fejeződött be. Mivel a félsziget északi részét, ahol a román nép kialakult, a szlávok korábban foglalták el, mint a többi területeket, azért itt a szlávok és a romanizálódott lakosság keveredése is korábban kezdődött el, tehát legkésőbb a VII. sz. első évtizedeiben. Ha ehhez még hozzáveszünk körülbelül 200 évet, amint a germán népek nyugati asszimilációjával kapcsolatosan is szokásos (erről l. fentebb), nagy-

jából azt az időpontot kapjuk, amit korábban már feltételeztünk, vagyis a IX. század elejét.

Dácia esetében azonban ezt az időpontot korábbra kell tennünk, mégpedig két okból: elsősorban azért, mert — amint említettük — ez a vidék a lakosság kulturális elmaradottsága miatt gyorsabban asszimilálódott, mérsézt pedig — amint erre már szintén céloztunk — a szlávoknak a neolatin lakossággal való keveredése Dáciában jóval előbb következett be: a Balkán felé nyomuló szlávok ugyanis először Dáciában állomásoztak, s egy részük ott maradt, összeolvadván a dáciai romanizált lakossággal.

Körülbelül ennyit kívántam az előadásom címében jelzett kérdés történelmi előfeltételeiről elmondani. Természetesen mindez meglehetősen homályos és hozzávetőleges, hiszen a kérdéses történelmi korról csupán igen kevés biztos adat áll rendelkezésünkre.

*

Most pedig rátérek előadásom tulajdonképpeni tárgyára: a román nyelv kialakulására, valamint arra, ami a felvetett probléma magvát képezi, a román nyelv alkotóelemeire.

Az elmondottakból világosan kitűnt, hogy a román nyelv önállósulása, a latintól és a neolatin nyelvektől való elválása, más szóval önálló nyelvi egységgé való alakulása kétszeres keresztződés eredménye. Az egyik a törzsköcs lakosság nyelvének és a római gyarmatosok latin nyelvének keresztződése volt, a másik pedig a romanizálódó lakosság mellé és közé betelepült szlávok nyelvének az említett lakosság latinságával történt keresztződése egy olyan időpontban, amikor a romanizálódás folyamata még nem haladt annyira előre, hogy önálló etnikai egységet hozott volna létre. A győztes mindkét esetben a latin nyelv volt, amint ezt nyelvtani szerkezete és az alapszókinésébe tartozó szavak javarésze bizonyítja, azonban gazdagodott — mint I. V. SZTÁLIN mondja — a legyőzött nyelvek bizonyos elemeivel is. Ez azt jelenti, hogy a román nyelv alkotóelemei időrendben a következők: az autochton lakosság nyelve, a latin nyelv és az ószláv nyelv; nyelvtudományi műszavakkal élve: a trák szubsztrátum, a latin réteg és a szláv szupersztrátum.

Vegyük sorra a román nyelvnek e három alkotóelemét, hogy megállapíthassuk: milyen mértékben járultak hozzá a román nyelv kialakításához.

Ama terület autochton lakosainak nyelvéről, ahol a román nép keletkezett, jóformán semmit sem tudunk, egyszerűen azért, mert nem maradt ránk semmiféle, még egészen csekély terjedelmű szöveg sem, amelyet e nyelvek valamelyikén írtak volna. Ez a megállapítás egészen természetes, amíg ama többszáz, aránylag csekély lélekszámú s a barbárság korától még kevésbé eltávolodott törzs javarészeről van szó, amelyet fejtegetésünkben említettünk; meglepő viszont, hogy ugyanezt kell mondanunk a trákokról s a velük rokon népelemekről (tehát a dákokról, getákról, moesusokról stb.) is, akiknek

száma eléggé jelentős volt, s akik meglehetősen fejlett társadalmi és gazdasági szervezettel rendelkeztek.

Mindaz, amit e népek nyelvéről mondtak s ami róla egyáltalában mondható, idegen történelmi források (különösen feliratok) gyér maradványain alapul; majd minden esetben tulajdonnevekről (tehát hely- és személynevekről) van szó. Ezek a maradványok annyira elégtelenek a kutatás számára, hogy a kérdéses nyelvekről megközelítő képet sem nyerhetünk belőlük; e tekintetben a szakemberek véleménye gyakran igen eltérő, sőt olykor egyazon szakember különböző munkáiban más-más nézetet képvisel.

Ezen állítás igazolására egyetlen, egyébként valamennyi hallgatóm számára ismert példára szeretnék hivatkozni. A Bolgár Népköztársaság területén levő Ezerovóban sok évvel ezelőtt egy gyűrűt találtak és rajta rövid feliratot. A szakemberek általában egyetértének abban, hogy ez az igen rövid és szerény felirat trák nyelvű, mivel azon a vidéken egykor trákok laktak. S mégis a sok-sok tudós mindegyike, aki e felirat kibetűzésével próbálkozott, más és más megfejtéssel állt elő, mégpedig olyanmal, amely az összes többitől különbözik.

Nem sikerült, ha nem is egybehangzó, de legalább bizonyos többség által elfogadott véleményt kialakítani a szóban forgó nyelvek jellege és egymás közti kapcsolatainak kérdésében sem. Régóta folyik és még napjainkban is tart a vita, különösen ami a trák és az illír nyelvet illeti; a román nép és következőképpen a román nyelv létrejöttében igen jelentős szerepet játszó autochton lakosság ugyanis trákokból állt, az ókorban ismert összes ágazataikkal együtt (tehát a tulajdonképpeni trákokból, valamint dákokból, getákból, moesusokból stb.), egyszersmind azonban az is nagyon valószínű, hogy a román nép kialakulási területének nyugati részein illírek éltek. Egy időben azt állították, hogy az illírek szerepe még a trákokénál is nagyobb volt, ami azt eredményezte, hogy a mi problémánkkal foglalkozó tudósok éppen oly élen érdeklődtek és érdeklődnek jelenleg is az illír nyelv iránt, mint a trák nyelv iránt, bár ma már senki sem állítja, hogy a helyi lakosság alapját a mi esetünkben illírek alkották.

Annai tudós fáradozása ellenére, még nem tudjuk pontosan (bár kétségtelenül két indoeurópai nyelvről van szó), az indoeurópai nyelvek melyik csoportjához tartozik a trák és melyikhez az illír; hasonlóképpen azt sem tudjuk, vajon együtt kell-e őket valahová besorolni. Mindenesetre általában sok hasonlóságot mutatnak, ami nem meglepő, hiszen a szónak tágabb értelmében vett trákok és az illírek szomszédos területeken éltek, sőt olykor egyazon területen keveredtek.

Mivel a két autochton nyelv közvetlen vizsgálata nem járt kellő eredménnyel, a tudósok közvetett úton, az albán nyelv segítségével igyekeztek közelebb jutni e nyelvek megismeréséhez. Az albánság ősi nép, amely mai etnográfiai jellegével, illetve esetleg más jelleggel ugyanazon a területen és az

azzal szomszédos részeken élt régen is, ahol most található. Nyelvek nem neolatin ugyan, de igen sok régi, még a római uralom korából származó latin elem van benne. Ez a két mozzanat szolgált alapul ahhoz a szakkörökben általánosan elfogadott következtetéshez, hogy az albán nép a csaknem két évezred folyamán végbement társadalmi, gazdasági fejlődés és az életforma átalakulása ellenére is valamelyik olyan autochton népelemnek a képviselője, amelyet a római hódítás már e területen talált.

Különböző okok miatt, amelyekre itt nem szükséges kitérnem, ez a törzsökös lakosság, bár alulmaradt a harcban és évszázadokon át római uralom alatt élt, mégsem asszimilálódott, mindössze erősen a hatása alá került a hódítók nyelvének és művelődésének. (Az albán nyelvben levő latin jövevényszavak nagy száma is ezzel magyarázható.)

De melyik volt az az autochton nép, amely a romanizálásnak oly kártartóan ellenállt? Az erre a kérdésre adott válaszok különbözők, egyszerűen azon oknál fogva, amelyet állandóan hangoztattunk vitáinkban: nincsenek biztos ismereteink a 2000 évvel ezelőtti állapotról. Egyes tudósok azt tartják, hogy az albánok az illírek leszármazottai, mások viszont, számra kevesebben, a trákok utódainak tartják őket, végül tudomásom szerint egyetlen tudós, a román A. Philippide, a pannonok utódait látja bennük. Függetlenül attól, hogy helyesek-e ezek a válaszok vagy sem (egyébként lényegük szerint nem is olyan eltérők egymástól, aminőknek látszanak, mivel a trák és az illír, sőt a pannon is sok tekintetben rokon nyelvek voltak), az albán nyelv problémája lényeges szerepet játszik a román nyelv autochton elemeiről folytatott vitákban. Ez nem annyira annak a feltevésnek az eredménye (amely feltevés egyébként több mint pusztá hipotézis), hogy az albánok valamely, a román nép kialakulása szempontjából fontos népelemnek a leszármazottai, mint inkább abból adódik, hogy sok olyan ismeretlen eredetű román szónak, amely nem latin és nem is szláv eredetű, pontos megfelelője van az albán nyelvben. Például a *ceafă* 'tarkó', *copac* 'fa', *curpăn* 'kacs', *ghiuş* 'öregember', *mal* 'part', *mazăre* 'borsó', *mugur* 'rügy', *ţarc* 'juhakol', *viezure* 'borz' stb. szavak nagyon hasonlítanak a megfelelő albán *çafë*, *kopaçe*, *kulpër*, *gjysh*, *mal*, *modhull*, *mugull*, *thark*, *vjedull* szavakhoz.

Igen valószínű, hogy az efféle román szavak éppen úgy autochton eredetűek, mint ahogy autochton eredetűek lehetnek a sokat vitatott *stină* 'juhakol', *smîntînă* 'tejfel' *stăpîn* 'gazda', *jupîn* 'úr, gazda', *strungă* 'juhfejő akol' szavak, szinte mind a pásztorkodás köréből, amely ősi foglalkozása a románoknak.

Tárgyi okokból lehetetlen pontosan megállapítani az autochton eredetű elemeknek (vagy ahogy általánosan mondják: szubsztrátumnak) szerepét a román nyelv kialakulásában. De lehet-e emiatt azt mondanunk, hogy nem voltak ilyen elemek, illetve, hogy jelentéktelen szerepet játszottak? Természetesen nem lehet. Hasonló a helyzet jóformán mindegyik neolatin

nyelv kialakulásával kapcsolatban, de azért senki sem tagadja hogy a római asszimilációs hatás alá került népelem vagy népelemek is szerepet játszottak ama új nyelv kialakulásában, amely éppen ezen asszimilációs folyamat eredményeként jött létre.

Nem vitatják, de nem is lehet elvitatni ezt a szerepet, márcsak a józan észből eredő meggondolások alapján sem. Eltűntek-e, megsemmisülhettek-e a rómaiak által meghódított népelemek? Világos, hogy nem. Csak a latin elmélet hívei feleltek igennel erre a kérdésre, de őket ma már senki sem veszi komolyan. Az autochton népesség számára jóval nagyobb volt, mint a római gyarmatosok rétege, és a római uralomnak az volt az érdeke, hogy ezek a népek ne csak meglegyenek, hanem szaporodjanak is, mert így zsákmányolhattak ki több munkaerőt a maguk hasznára és a helyi uralkodó osztály hasznára, amely osztály az új uralom oldalára pártolt.

De a román nyelv kialakulásával kapcsolatban a törzsökös népelemek szerepének igazolására e logikai következtetéseknél konkrétabb bizonyítékokat is találhatunk. Mindegyik neolatin nyelv ugyanannak a latin nyelvnek az utóda, amelyet a gyarmatosok a különböző provinciákban elterjesztettek. A román nyelv mégis (már régtől fogva) annyira eltér a franciától és az olasztól, hogy a román, a francia és az olasz nem érti meg egymás nyelvét. Ez a különbség egyebek közt az egyes provinciák törzsökös lakosságának, vagyis annak a provinciánként etnikailag különböző tényezőnek tulajdonítható, amely az ún. barbár betörésekig (tehát a népvándorlásig) egyedül jelentett eltérést, noha a kolonizáló elem (legalábbis nyelvére nézve) minden provinciában egyforma volt.

Azt a körülményt, hogy az autochton eredetű szavakat nemcsak nehéz kimutatni, hanem hogy ilyen szó kevés van, sőt igen kevés, nem lehet felhasználni annak bizonyítására, hogy az autochton lakosságnak nem volt része az illető nyelvek kialakulásában. Nyelvi formáló szerepük nem mennyiségi jellegű volt (amint jobbára az etnikum kialakításában játszott szerepük), hanem minőségi jellegű. Ezzel azt akarom mondani, hogy a törzsökös népesség részvétele például a román nyelv kialakításában nem a szoros értelemben vett nyelvi anyagban jut kifejezésre, hanem abban, hogyan formálták át a latin nyelvet a trákok, dákok és más népek, miközben elsajátították és míg eljutottak odáig, hogy már csak az új nyelven beszéltek és teljesen elfelejtették a maguk nyelvét. A román nyelv főbb vonásaiban nem egyéb, mint a mi vidékünkön lakó törzsökös népelemek által ejtett latin nyelv, e népelemek anyanyelvéből származó s következőképpen a rómaiakétól különböző ejtési sajátságokkal, és, ha szabad így kifejeznem magam, a maguk lelki beállítottságának megfelelő gondolkodásmód szerint, amely szintén különbözött a gyarmatosokétól.

Ámde az autochton eredetű elemeknek e meglehetősen részletes megvitatása során szükségszerűen kellett azt a régóta közhellyé vált tételt hangoz-

tatnom, amely szerint a román nyelv számos más nyelvvel együtt annak a latin nyelvnek utódja, amelyet a római hódítók terjesztettek el hatalmas birodalmuk európai provinciáiban. E tétel ma már közhely, hiszen F. Diez *Grammatik der romanischen Sprachen* című művének megjelenése óta (1836) egyetlen művelt ember és természetesen egyetlen nyelvész sem kételkedett abban, hogy a román nyelv latin eredetű. Maga A. de Cihac, akiről azt híresztelték, hogy elvetette ezt a tételt, a valóságban nyíltan vallotta *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* című művében (1879), ahol ezt olvassuk: „L'élément latin, qui forma sans contredit la substance de la langue roumaine, — sa grammaire étant, quelques particularités thraco-illyriques exceptées, essentiellement latine, — est resté non seulement presque stationnaire depuis sa réception, en ce qui regarde le fond de son vocabulaire, mais ce dernier doit même avoir beaucoup de mots par suite de tant de bouleversements, dont ces malheureuses contrées ont été le théâtre pendant des siècles. (VIII. lap.)¹

Természetesen akadtak — finoman szólva — dilettánsok, akik — nemcsak a két világháború közti időben, amikor a Szovjetunió megtámadásának előjátékaként a faszizmus készült hatalomra törni, hanem 1944. augusztus 23-ika, sőt Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” című művének megjelenése után is — úgy vélték, hogy el kell vetni a román nyelv latin eredetének elméletét, vagy úgy, hogy teljes egészében tagadni kell, vagy úgy, hogy a román nyelvet valamiféle marrista értelemben vett keveredés eredményének kell tekinteni. Persze az efféle eltévelyedések, amelyeket csak mint többé-kevésbé kóros jelenségeket említek, épp úgy eltűntek, mint az átmeneti forrongással járó egyéb zavarok, és semmi tartós nyomot nem hagytak maguk után.

A román nyelv latin eredetének gondolata I. V. Sztálin említett művében kapta meg a valóban tudományos marxista megalapozást. Az alapszókincsnek és a nyelvtani rendszernek mint minőségileg magasabb rendű alkotóelemeknek a kevésbé fontosak közül való kiemelése segít a nyelvészeknek helyesen értékelni bármely nyelv helyzetét, tehát a román nyelv viszonyát is ahhoz a nyelvhez, amelynek folytatója és azokhoz a nyelvekhez, amelyekkel kereszteződött, illetve amelyek hatással voltak rá szorosan vett kialakulási folyamatának lezáródása után.

A nyelvtani felépítés tekintetében általában elég világos volt a helyzet, mivel a nyelvtani tények értékelésében a dolog természeténél fogva nem nagy a hibalehetőség; a szókészlet különféle alkotóelemeinek értékelésével kapcsolatban azonban gyakran bukkantak fel egymásnak ellentmondó vélemények. Különösen Cihac előbb említett szótárának megjelenése után volt így: Cihac közismert statisztikája (amely szerint a román szavak 20%-a latin, 40%-a szláv eredetű stb.) sok vitára adott alkalmat és sok tinta pocsékolására vezetett.

¹ Ezt a szakaszt azért idéztem, mert érdekes mozzanat benne a román nyelv latin eredetének elismerése. A trák-illír nyelvtani sajátságokra és a latin szókészlet változatlanságára vonatkozó kijelentéseket persze nem lehet elfogadni.

Ekkor bizonyította be H a s d e u, majd az ő nyomán mások is, — amit egyébként szövegek alapján nem nehéz bebizonyítani — hogy a latin eredetű szavak a szláv eredetűeknél sokkal gyakrabban használatosak, s hogy ennek a ténynek mintegy szükségszerű következményeként latin elemek nélkül nehéz a románban a legegyszerűbb mondatot is megszerkeszteni, sőt ha a szóragozással kapcsolatos tényeket szintén figyelembe vesszük, egyenesen lehetetlen.

I. V. Sztálin tétele az alapszókincsről és az ennél sokkal gazdagabb teljes szókészletről rendkívüli módon elmélyítette és kiszélesítette, különösen minőségi szempontból, a közönséges és a ritkábban használt szavak közti viszony kérdését. Sztálin művének megjelenése óta a szovjet nyelvészek éveken át tárgyalták ezt a kérdést, mind újabb és újabb szempontokat vetve fel a legkülönbözőbb nyelvekből s a nyelvi fejlődés különböző szakaszaiból merített szemléltető anyag segítségével, s ma már azt mondhatjuk, hogy tisztában vagyunk az alapszókincsre vonatkozó termékeny gondolatnak konkrét alkalmazási módjával egy-egy nyelv szókészletének tanulmányozására.

Ami a román nyelvet illeti, rendelkezésünkre áll egy teljes munka (ha nem tévedek, az első ilyen jellegű munka a mai nyelvészeti irodalomban), mégpedig honfitársam, A l. G r a u r elvtárs tollából: *Incercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (Tanulmány a román nyelv alapszókincséről. Editura Academiei R. P. R. Bucuresti, 1954. 221 lap). A román szókincsnek a bennünket érdeklő vonatkozásban elvégzett, rendkívül alapos vizsgálata segítségével e könyv szerzője megerősíti Sztálinnak az alapszókincs nagy ellenálló erejéről vallott tételét. A román nyelvben levő igen nagyszámú nem-latin elem ellenére az alapszókincs javarésze (mintegy 60%-a) latin szavakból áll.

Már említettem előbb, hogy a román nyelv a római hódítók által a birodalom keleti részében elterjesztett latin nyelv, amely először az autochton lakosság nyelvével (vagy nyelveivel), majd a VI. század második felétől kezdve az ószláv nyelvvel kereszteződött. Hogy az ószláv nyelv valóban hozzájárult a román nyelv kialakulásához s nem egyszerűen a román nyelv kialakulása után volt rá hatással, arról, úgy vélem, a latin elemekkel kapcsolatban említett tényekhez hasonló egyéb tények világosan tanúskodnak.

Lássuk mindenekelőtt az alapszókincs szláv elemeit. A l. Graurnak említett művében végzett számítása szerint ezek a szavak körülbelül 20%-ot tesznek ki, vagyis a latin eredetű szavak egy harmadát. E szavak egy része különböző új szláv nyelvekből való, többségük azonban az ószláv nyelvből, amelynek képviselői a romanizálódófélben levő autochton lakossággal keveredtek s ily módon részt vettek a román nép kialakításában. Sok szláv szó területileg és a használati gyakoriság szempontjából éppen oly elterjedt, mint a latin eredetű szavak, ami arra mutat, hogy mély gyökeret vertek nyelvünkben.

Az ószláv elem azonban nem korlátozódott nyelvünkben csupán kölcsön-szavakra, bár mennyiségileg kétségtelenül túlsúlyban ezek vannak. Megmutatkozik az ószláv elem a román nyelvtenban is, ami igen meggyőzően igazolja az én nézetemet. Más nyelvi tényeken kívül idetartozik a nőnemű főnevek vocativusának -o végződése, a *spre* ('felé, -hoz, -hez, -höz' stb.) előljáró használata a szláv *na* fordításaképpen számnevek képzésében 11-től 19-ig, a számnevek képzési módja 20-tól 90-ig, a visszaható igealak gyakori használata szenvedő jelentésben, a többi neolatin nyelvből majdnem teljesen eltűnt semleges nem megerősödése és tovább fejlődése stb. Rendkívül fontos az ószláv nyelv szerepe a szóképzésben, vagyis egy olyan területen, amely a felhasznált eszközök tekintetében a nyelvtani rendszerrel szoros kapcsolatban áll. A román nyelvben sok ószláv suffixum van és valamivel kevesebb praefixum; ezeknek segítségével sok új szó alakult és alakul napjainkig, még latin eredetű tövekből is, ami a latin elemeknek ószláv elemekkel való összefonódására mutat. Így például a *ne-* (< *ne-*) praefixum (vö. *nebn* 'örült, esztelen', *netot* 'gyengeelméjű' *nevrednic* 'méltatlan') oly mélyen meggyökerezedett nyelvünk talajában, hogy kezdi kiszorítani az *in-* praefixumot latin, illetve neolatin eredetű neologizmusokban: így keletkezett *necorect* 'helytelen', *nedemn* 'méltatlan', *nelegal* 'törvénytelen', *nelogic* 'nem logikus' stb. az eredeti *incorect*, *indemn*, *ilegal*, *ilogic* helyett. Ami a suffixumokat illeti, ezek nemcsak igen nagyszámúak, hanem általában nagyon elevenek is: *-ean*, *-ei*, *-iște*, *-iță*, *-nic* stb. lépten-nyomon előfordul, mégpedig függetlenül attól, milyen eredetű az alapszó. A román nyelv megőrizte a régi szlávok nyelvének egyes hangtani sajátosságait is. Ez a tény sem magyarázható másként, csak úgy, ha feltételezzük, hogy az ószláv népelem nyelve kereszteződött egy, a római birodalom keleti provinciáiban talált nép már-már neolatinná váló nyelvével. Megvan például az *e* hangnak *ie* ejtése szó vagy szótag elején: *iel*, *ieftin*, *ieres*, *ieu*, *aier*, *coierent* stb. (*el* 'ő', *eftin* 'olcsó', *eres* 'eretnekség', *eu* 'én', *aer* 'levegő', *coerent* 'összefüggő'). Ehhez hozzávehető a mássalhangzók lágy ejtése praepalatális magánhangzók előtt (*e*, *i*), amire EMIL PETROVICI akadémikus utal a *Studii și Cercetări Linguistice* című folyóiratban (I. 1950, 172 kk.)¹

Az ószláv elemeknek a román nyelv kialakulásában játszott szerepéről vallott nézetemet, ahogy itt nagy vonásokban, a kérdés teljes kifejtése nélkül elmondtam, más román vagy külföldi nyelvész nem igen osztja az egy O. D e n s u s i a n u kivételével (vö. *Histoire de la langue roumaine*. I, 240. l.) A szláv-neolatin (vagy egyesek szerint szláv-román) együttélést és ennek

¹ A 214. l.-on a szerző a szláv hatást megelőzően a trák substratum „valószínű” hatásáról beszél, majd hozzáteszi, hogy később „a dunai neolatin nyelv... új hatás alá került, mégpedig ezúttal olyan nyelv befolyása alá, amelyvet a palatális magánhangzónak a mássalhangzókra gyakorolt erős hatása jellemez.” „A szláv nyelvekre gondolkunk” — teszi hozzá Emil Petrovici akadémikus.

logikus következményeként a kétnyelvűséget viszont minden szakember elismeri. Ami a nyelvi kereszteződést illeti, amelynek eredménye lett nézetem szerint a román nyelv kialakulása, mint külön nyelv, a maga sajátos vonásaival, amelyek megkülönböztetik a többi neolatin nyelvtől, azt hiszem, ebben a kérdésben csak Emil Petrovici akadémikus van hasonló nézetten. Ő ugyanis a következőket mondja (i. m. 219): „Az etnikai keveredés és a szláv-neolatin kétnyelvűség eredménye a két nyelv »kereszteződése« lett. A »kereszteződést« I. V. Sztálin tanítása nyomán úgy kell érteni, mint hosszú időre terjedő, több évszázados folyamatot. A romanizált trákok és a szlávok együttélése az i. u. VI. sz.-ban kezdődött és mindaddig tartott, amíg a mai Román Népköztársaság területén élő szláv nyelvű lakosság zöme össze nem olvadt a román nyelvű lakossággal, vagyis körülbelül a XIII. sz.-ig.” Majd alább ezt olvassuk: „A román nyelvet a szláv-román együttélés korának kétnyelvű nemzedékei alakították ki, valamint azok a nemzedékek, amelyek fokozatosan elhagyták a szláv nyelvet és áttértek a román nyelvtani rendszerre”.

Ezekből az idézetekből számomra csak az világos, hogy kereszteződés ment végbe a régi szlávok nyelve és a velük együtt élő és velük összekeveredett lakosság nyelve közt. De hogy közelebről mikor történt a kereszteződés (a román nyelv kialakulása előtt vagy után), az már nem tűnik ki eléggé világosan Petrovici akadémikus fejtegetéseiből. Ő ugyanis először „romanizált trákokról” beszél, ami azt jelentené, hogy az autochton népesség még nem vált románná, majd, a szláv-román együttélés korabeli kétnyelvű nemzedékek szerepéről a román nyelv kialakításában. Az első tétel megfogalmazása („a romanizált trákok együttélése a szlávokkal”) ellentmond a másodiknak („szláv-román együttélés”). Ezt az ellenmondást csakis azáltal lehet kiküszöbölni, ha feltesszük, hogy „romanizált trákokon” a cikk szerzője szintén a román lakosságot érti. Ha értelmezésem helyes, Petrovici akadémikus szerint a már kialakult román nyelv és az ószláv nyelv közt ment végbe a kereszteződés.

A harmadik és talán legelterjedtebb vélemény szerint, amely szintén a szóban forgó kérdésre vonatkozik, az ószláv elemek a román nyelvben egy igen erős hatás, de mégiscsak hatás eredményének tekintendők; ez a hatás természetesen már a román nyelv kialakulása után érvényesült. Ezt a nézetet találtuk nemrég V. F. S i s m a r j o v akadémikus munkájában is Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР (Вопросы языкознания I. 1952, I. füz. 80 kk., különösen 90 kk.). Mint ennek a nézetnek más képviselői, úgy Sismarjov is arra a tényre támaszkodik, hogy igen sok hangváltozás, amelyek közül a román nyelvre különösen jellemző például a magánhangzók közti $l > r$ változás, az n, m előtti a -nak i -vé való alakulása, csak latin eredetű szavakban ment végbe, viszont ószláv elemekben nem tapasztalható. Ez az érvelésszámomra nem meggyőző, már csak azért sem, mert egyéb hangváltozások, amelyek szintén régiek (hiszen

csírái némely esetben már a késői latinságban megvannak) és nem kevésbé jellemzők, pl. az $o + \text{nazális} > u$, $e + \text{nazális} > i$, az ószláv elemeket is érintették. Egyébként egy nyelv kialakulásának időpontját nem lehet pusztán fonetikai kritériumok alapján megállapítani, hiszen tudjuk, hogy a hangváltozások egyes esetekben igen hosszú időn keresztül ható, más esetekben pedig viszonylag rövid ideig érvényesülő törvényszerűségek eredményei. E téren, úgy vélem, a hangok fiziológiai természete a döntő tényező.

Sismarjov akadémikus a román nyelv régi szláv elemeit párhuzamba állítja a spanyol nyelv arab elemeivel. Ha a román nyelv csak azóta létezik, mióta a római keleti provinciák népei összeolvadtak a régi szláv lakossággal, „akkor — mondja Sismarjov — a spanyol nyelv is csak azóta spanyol, amióta arab elemeket vett át” (91—92. l.). Ezt a párhuzamot nem tartom indokoltnak. A spanyol nyelv már az arab-neolatin együttélés előtt is önálló nyelv volt és különbözött a többi neolatin nyelvtől, mivel az Ibériai félszigetnek római meghódítása óta több mint 900 év telt el. A román nyelv alapelemei Dáciában 107-től, a Balkán-félszigeten pedig 135 évvel korábbi időponttól datálhatók, s ez azt jelenti, hogy a szlávok itteni letelepedéséig majdnem öt évszázad, illetve több mint hat évszázad telt el.

*

Előadásom végére érve szeretném kiemelni, hogy egyáltalán nem volt szándékomban a kérdés végleges megoldását megkísérelni; ezzel az igénnyel fel sem léptem. Csupán arra szorítkoztam, hogy felvessek néhány gondolatot, ami az eddigi speciális kutatások figyelmes tanulmányozása során támadt bennem. Én magam tulajdonképpen még nem végeztem részletkutatást e területen, mivel eddig az újabb román nyelv problémáival foglalkoztam. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kísértem éber figyelemmel a régi korszakokkal, többek közt a román nyelv őstörténetével foglalkozó román és külföldi nyelvészeti irodalmat.

A román nyelv kialakulásáról vallott nézeteim összefoglalására ezúttal az készítetett, hogy néhány hónap múlva összeül a Román Tudományos Akadémia V. és VI. Osztályának vitaülése, mely országunk történészeinek, régészeinek és nyelvészeinek igen széleskörű részvételével a román nép és nyelv kialakulásának kérdését fogja megvitatni. Célunk az, hogy a vita során kialakuljon a román őstörténet kutatásának olyan konkrét terve, mely évek hosszú során át irányt fog szabni e fontos kérdés további vizsgálatának. Reméljük, hogy ebben a munkában nemcsak a bolgár szakemberek segítségére számíthatunk, akiket a kérdés néhány vonatkozása éppen úgy érdekel, mint bennünket, hanem azoknak a magyar történészeknek, régészeknek és nyelvészeknek segítségére is, akik kutatásaik során szintén szükségesnek látták, hogy a román nép kialakulásának problémájával többé-kevésbé szorosan összefüggő kérdéseket tanulmányozzanak.

Fordította: Gáldi László

HOZZÁSZÓLÁSOK

TAMÁS LAJOS

Tisztelt osztálygyűlés! Legyen szabad Bárczi akadémikus üdvözetét néhány szóval megtoldanom. Számomra ugyanis már azért is nagy jelentőségű Iorgu Iordan professzor elvtárs tudományos állásfoglalása, mert jómagam — ezt minden dicsekvés nélkül mondhatom — a múltban többet foglalkoztam az előadásában érintett kérdésekkel, mint ő, aki inkább helynévkutatási, stilisztikai, nyelvtani, szótörténeti és tudománytörténeti kutatásoknak szentelte idejét. Tudós vendégünk példát mutatott arra, hogyan kell hozzányúlni egy ún. kényes kérdéshez, amely ma már nem tartozik és nem tartozhat a kényes kérdések közé, mert ilyenek nincsenek s egyre kevésbé lehetnek a mindkét országban épülő szocializmus viszonyai között. A tudósok ma már mindenféle befolyásolás és megkötöttség nélkül vethetik fel a nyelvészeti, történeti, néprajzi, művészeti stb. problémákat s azok a lehetőségek, melyek ma a tudományos kutató munkát fokozott mértékben lendítik előre, egyenesen kötelességünké teszik, hogy minden tisztázatlan kérdést sine ira et studio és sit venia verbo: sine sovino — egyedül a meghamisítatlan történeti valóság megismerését célozva vizsgáljunk és oldjunk meg.

I. Iordan professzor elvtársat, ha nem is személyes, de régi ismerősként tiszttelem. Amikor Ilie Bărbulescu professzor 25 éves tanári működésének évfordulójára emlékkönyvet adtak ki Iași-ban, akkor ebbe az emlékkönyvbe kedves vendégünk írta az első tanulmányt, én pedig a tizenkilencediket. Azóta idestova egy negyed évszázad telt el s ma végre itt találkozhattunk. Azt hiszem érthető, hogy már ezért igen örülök a mostani találkozásnak. I. Bărbulescu akkoriban nem tartozott a népszerű tudósok közé Romániában, éppúgy nem, mint A. Philippide. Akkoriban ugyanis a latin elemek kutatása állott az érdeklődés középpontjában s Bărbulescu mégis rendkívüli buzgalommal, ha nem is mindig kellő eredményességgel, a román nyelv szláv elemivel foglalkozott. A latin elemek előtérbe helyezésében a kolozsvári román tudósok jártak az élen, akik nem utolsó sorban az erdélyi triász hagyományaira támaszkodva néha még szláv vagy más eredetű szavakat is a latinból igyekeztek megfejteni. Persze nem az volt a baj, hogy latin elemekkel foglalkoztak, ezekkel ezután is foglalkozni kell — hanem az, hogy szinte kizárólag csak ezeket méltatták következetes figyelemre. Ma már nyugodtan beszélhetünk ezekről a kérdésekről, hiszen a román nép és nyelv kialakulásának minden mozzanatát egyforma tárgyilagossággal és hátsó gondolatok nélkül lehet és kell felvetni.

Az én munkám ezekről a kérdésekről 1935-ben jelent meg (1936-ban franciául is), pontosan akkor, amikor a Horthy-fasizmus másodízben állította Rákosi Mátyás elvtársat vérbíróság elé. Ezt nem azért mondom, hogy ezzel különösebb érdeklődést támazzak a „román kérdés”-sel foglalkozó munkám iránt, hanem inkább az akkori tudománypolitikát, akkori helyzetünket szeretném megvilágítani, amikor is nem egyszer azért szemeltünk ki bizonyos kérdéseket, hogy egyébként becsületes tudományos munkával az uralkodó osztály érdekét szolgáljuk s ezt az érdekét — nem lévén osztályszemléletünk — maradéktalanul azonosítottuk egész népünk érdekével, a munkásság és dolgozó parasztság érdekével is. Jómagam a második világháború utolsó éveiben láttam meg tisztán, hogy a hitleri imperializmus milyen csúfos játékot űz a

román kérdéssel, amikor E. Gamillscheg megakadályozott abban, hogy álláspontomat S. Puşcariu álláspontjával szemben a berlini egyetem meghívottjaként kifejtsem.

Tudom és tudjuk mindannyian, hogy ennek a helyzetnek most már csak rossz emléke él bennünk s ezért különös meglepéssel és örömmel köszöntöm azt a lehetőséget, amelyre Iordan professzor elvtárs utalt, hogy ti. lehetőség nyílhat arra, hogy a román nép és nyelv eredetének kérdésével végre megfelelő társadalmi és politikai, tehát tudományos feltételek mellett foglalkozhassunk. Mert nemcsak én és más magyar tudósok foglalkoztak rosszkor és nem mindig helyes módszerekkel ezzel a problémával. Meg kell mondanunk, hogy „odaát” is sokan, sőt többen voltak, akik ma már helytelennek minősülő indítások következtében vetették rá magukat erre a kérdésre s így akarva, nem akarva belesodrótunk a revizionizmus-antirevizionizmus reakciós, meddő párviadalába. Tény, hogy a magyar uralkodó osztálynak az a tétel felelt meg, amely szerint Erdélynek és általában az Aldunától északra fekvő területnek semmi köze sincs a román nép és nyelv kialakulásához, a román uralkodó osztálynak pedig természetesen leginkább arra a tételre volt szüksége, hogy a román nép és nyelv Dácia Trajánában, az Aldunától északra született meg. Felmerült annak idején az ún. történeti jogok kérdése is. Ma már tudjuk, hogy ezek a „történeti jogok” sohasem képeztek jogforrást, hiszen még a burzsoá diplomácia sem vette ezeket figyelembe. Érthetetlennek tűnik tehát, hogy akadtak olyan törekvések, amelyek történeti jogforrást próbáltak fakasztani abból a mindenáron bebizonyítottnak vélt tényből, hogy egy bizonyos területen az egyik vagy pedig a másik nép ősei jelentek meg először.

Ez a törekvés immár nevetségessé és tarthatatlanná vált s ezért teljesen el kell felejtenünk. Mint már hangsúlyoztam, a nyelvtörténeti tényekre és a marxista módon értékelt forrásokra kell támaszkodnunk, hogy a még megoldatlan kérdéseket tisztázhassuk. Meg vagyok győződve, hogy ez sikerülhet, ha a nacionalizmus utolsó maradványait is felszámolva fognak össze azok a tudósok, akik a kérdéssel továbbra is foglalkoznak s itt nem utolsósorban éppen a román tudósokra várnak további, a kérdés végleges megoldásához közelebb hozó feladatokat.

Említette I. Iordan professzor elvtárs, hogy a trák, illír és dák nyelv közötti különbség nincs tisztázva. Ez jelenleg tényleg így is van, nem kis akadálya ez a „történeti enigma” megoldásának. Meglepően hathat az a tény, hogy pl. az albánok maguk sem tisztázták még — jóllehet a tudományos kutatás náluk is soha nem látott lendületet vett az utóbbi évtizedben —, hogy az illírek, vagy esetleg a trákok utódai-e. A többség, nem ok nélkül, affelé hajlik, hogy az albánok az illírek leszármazottai, hiszen Illyricum nyugaton, Trácia pedig keleten feküdt s a hely- és személynevek vallomása is inkább ezt a nézetet támasztja alá. Olvastam a Limba Română egyik legújabb számában, hogy Dáciában dák nyelvű feliratokat találtak. Örülnék, ha I. Iordan professzor elvtárs válaszában esetleg kitérne ezeknek közelebbi ismertetésére. Egyáltalában nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy további ezerövi gyűrűket fognak találni. A régészeti kutatások fellendülése a népi demokráciánkban még sok, a három nyelv viszonyát megvilágító meglepetéssel járhat, ami majd ki fogja zárni azt a furcsaságot, hogy ahány tudós foglalkozik egy-egy feliratos emlékekkel, annyiféle értelmet tulajdonítson a rajta levő feliratnak. A kutatást tehát ebben az irányban feltétlenül el kell mélyíteni. Annak, hogy a román nép és nyelv eredetének problémáit gyakran nehezen tudjuk megközelíteni, az is oka,

hogy hagyományossá merevedett adattárral dolgozunk. Haladásként könyvelhetjük el, hogy a problémához való közeledésünk, beállítottságunk alapvetően megváltozott, de emellett új, friss adatokra is szükségünk van, nem utolsósorban az ókori nyelvek köréből.

Mindezek ellenére vannak olyan az eddigi kutatásokból gondolom joggal leszűrhető tanulságok, melyeket a továbbiakban mindenkinek szem előtt kell tartania. Így pl. végletesnek kell tartanunk azt az elméletet, mely szerint a román nyelv és nép Dácia Trajánában keletkezett, kizárólag ehhez a hajdani római provinciához kapcsolódik, de ugyanolyan merevnek tűnik G. Weigand álláspontja is, mely a román nép és nyelv bölcsőjének a Szófia—Üszküb—Nis háromszöget tartja. Nem lehet ilyen szűk határok közé szorítani a keletkezési területet, viszont tartózkodni kell a N. Drăganu-féle túlzásoktól is.

Az újabb ásatások eredményeit figyelembe véve kell ismét megválaszolni azt a kérdést is, hogy elegendő-e két zónát megkülönböztetni a kelet-európai provinciákon belül, ahogy ezt I. Iordan professzor elvtárs teszi: egyfelől a romanizált provinciákat, másfelől pedig a magasabb műveltségű s ezért a romanizálásnak ellenálló görög területet. E vidékek római kori történetére visszagondolva úgy látom, hogy a dunai límes szerepének alapos szemügyre vétele indokoltá tehetné három zónának elfogadását. Nagyon jól tudjuk, hogy Dácia Trajana feladása után a dunai límes mögé gyakran kérekedtek vagy törtek be barbár népek, mert ott nagyobb biztonságot reméltek, amiben ugyan többször csalódtak, de ezért aligha vonható kétségbe, hogy a límes mögött sokáig nyugodtabban folyt az élet, hiszen Nagy Konstantin a birodalom fővárosát is bátran Keletre helyezte át.

Sok igazság van abban a megállapításban is, hogy ahány kutató, annyi-féleképpen vélekedik a román nép és nyelv keletkezésének területéről. Ugyanakkor egyes elméletek csak annyiban különböznek egymástól, hogy a Duna mindkét partját elfogadják, de a súlypontot egyesek a Dunától északra, mások attól délre helyezik. A déli súlypont híve voltam és vagyok magam is, éppúgy, mint — a részletekben eltérő módon — O. Densușianu, A. Philippide, I. Popovici és mások, de az északi súlypontnak is voltak és vannak hívei, így újabban D. Macrea elvtárs. Felvethetné valaki, hogy a déli súlypontra utalás magyar tudósnál felszámolatlan nacionalista csökevény s megfordítva: román tudósnál pedig az északi súlypont hangsúlyozása hasonló hiba. Nyilvánvaló, hogy szocialista tudósok így ma már nem nyúlnak a kérdéshez s a végső megoldást — bármilyen legyen is az — rá kell bízunk az eddigi érvekhez a jövő kutatások során csatlakozó érvek és ellenérvek tárgyilagosan felállítandó mérlegére. Mivel most már adva vannak a további, minden eddiginél eredményesebb munka feltételei, azt hiszem, rendkívül termékeny eszmecserék, viták indulhatnának meg. Ha pl. V. F. Sismarjov elvtárs is részt venne egy ilyen, szerintem igen szerencsés elgondolású kongresszuson vagy ankéten, akkor szovjet, román, magyar és bolgár nyelvészek, történészek és régészek közreműködésével olyan szép eredményeket lehetne elérni, amelyeket már senki sem próbálna a népek közötti barátság megbontására kihasználni, hanem amelyek a hatalomra jutott munkásosztály égisze alatt bizonyítanak a szocialista tudósok együttműködésének eredményességét. Olyan eredményekre juthatnánk, amelyek világosan bizonyítanak, hogy a tudomány mindenirányú fejlődése most sokkal nagyobb mértékben valósulhat meg s hogy — mint már mondtam — nincsenek olyan ún. kényes kérdések, amelyeket ne lehetne a szovjet és népi demokratikus tudósok összefogásával megoldani s így végleg

kiűszöbölni a kényes kérdések burzsoá hagyományát, amelynek utórezgései egyesekben talán még ma is élnek. Hozzáteszem, hogy bennem ilyen utórezgések egyáltalában nem élnek, mert már a felszabadulás előtt tisztába jöttem azzal, hogy az imperialista ellentéteket nem a történeti elméletek szülik, ez utóbbiakat inkább azért szorgalmazták vagy használták ki az uralkodó osztályok, hogy előre vagy utólag igazoljanak bizonyos imperialista törekvéseket. A kérdést tehát ilyen értelemben egyszer s mindenkorra le kell vennünk a napirendről.

A kétszeres nyelvkereszteződés, ahogyan I. Jordan elvtárs beszélt róla, kétségtelenül helyeselhető. Itt persze vigyáznunk kell a kereszteződés szó kettős értelmezhetőségére. Van olyan kereszteződés, amelynek lefolyása évszázadokig, esetleg rövidebb ideig tart, de nem jár a győztes nyelv minőségi megváltozásával. Ezzel szemben a marristák tudvalevőleg olyan kereszteződésben hittek, amelynek eredménye egy teljesen más jellegű, más minőségű új nyelv. Ilyen értelemben vett kereszteződésről szlávok és románok között nem beszélhetünk s úgy látom vendégelőadónk is — helyesen — ezen a nézeten van. Beszélhetünk azonban a fenti, első értelemben vett kereszteződésről, mert nyugodtan állíthatjuk, hogy valamennyi hatás között a szlávok nyelvi hatása volt a legjelentékenyebb, a legmélyebbre ható, anélkül azonban, hogy a román nyelv grammatikai rendszerét megváltoztatta volna. Előttem pl. nem világos a szláv hatás feltételezett szerepe a román semleges történetében. Azt hiszem általános nyelvészeti szempontból is tanulságos lenne, ha mélyebben megvizsgáltnók, mik a szláv és mik a román semleges nemnek mint kategóriának a sajátosságai. Gondolom, csak ezután lehetne a kérdésben véglegesen állást foglalni. A románban általában olyan szavakról van szó, melyek az egyes számban hímneműek, a többes számban pedig nőneműek s ez a jelző és jelzett szó viszonyában is megmutatkozik. Ezért elég szerencsésnek nevezhetnők a genul neutru régebbi genul ambigen elnevezését.

A kereszteződéssel kapcsolatban legyen szabad a trák szubsztrátummal kapcsolatban néhány megjegyzést tennem. Persze hozzá kell tennem: nem tudom, hogy trák, illír vagy inkább tráko-illír szubsztrátumról kell-e beszélnünk. Az egyszerűség kedvéért beszéljünk trákról. Nos, lehet, hogy a szóvégi artikulusz a trákból származik. Erre persze azt mondhatná valaki: mutassunk neki trák szöveget szóvégi artikuluszokkal. Ilyen szöveg sajnos nincs, tehát hiányzik a perdöntő bizonyíték. De bizonyos tényekből mégis vonhatunk le óvatos következtetéseket. Ilyen tény pl. az, hogy a nyugati román nyelvekben elől áll az artikulusz, a románban pedig hátul, aminek nyilván van valami oka. Az albán nyelvben, mely valószínűleg a trákkal rokon illír folytatása, szintén szóvégi artikulust találunk. Elképzelhető tehát, hogy trák vagy illír mintára a latinul megtanulók a mutató névmást rendszeresen a főnév után használták, aminek következményeképpen az artikulusz hátul agglutinálódott.

I. Jordan elvtárs szóvá tette az albán elemek kérdését is, ami — tekintettel az albán és román nyelv számos rokon vonására — feltétlenül helyeslendő, annál is inkább, mert ez a kérdés nem mindig szerepelt kellő súllyal a román nép és nyelv eredetével foglalkozó szakirodalomban. A legalaposabban, úgy látom, Philippide foglalkozott ezzel a problémával, mely megérdemelné, hogy végre valaki külön monográfiát szenteljen neki. Nem ritkán találkozunk ugyanis azzal a felfogással, hogy a román nyelv összes albánra emlékeztető elemei a trák vagy trák-illír szubsztrátum hatásának tulajdonítandók, nem

pedig az albán és román nép ősei közötti érintkezésnek. Pedig albánok és románok között még a kései középkorban is voltak közvetlen kapcsolatok, mint ezt pl. a dečani kolostor alapítóleveléből látjuk. Az ilyen adatok figyelembevételére persze megnehezíti a munkát, de a nehézségek bizonyára nem leküzdhetetlenek. Ha elfogadjuk az albán nyelv valószínű illír származását, az a kérdés merül fel, hogy hol van a határ az illír és az albán között, vajon egy-egy konkrét román szó még az illírből vagy pedig a már albánná alakuló nyelvből ered-e?

Örömmel értesültünk Al. Graur elvtársnak a román nyelv alapszókincséről írott tanulmányának megjelenéséről. A könyvet azóta már meg is kaptuk. Magam is írtam az alapszókincs és a szókészlet kérdéséről egy általános jellegű rövidebb cikket s örömmel látom, hogy a román nyelvészek ezen a téren a sztálini nyelvészeti cikkek megtermékenyítő hatására már igényes monográfiákat alkotnak.

Végül még egyszer meleg szeretettel köszöntöm kedves vendégünket abból az alkalomból, hogy részt vesz osztályülésünkön s szeretném, ha tudományos kapcsolataink a jövőben még szorosabbá válnának, hogyha mi magyar és román tudósok közös erőfeszítéssel igyekeznénk megdöntött uralkodó osztályaink ideológiai nyűgétől szabadultan s dolgozó népünk szolgálatában az ún. kényes kérdéseket is megoldani, bebizonyítva ezzel, hogy a marxizmus—leninizmus ezeket is nekünk való dolgokká formálta: szép tudományos feladatokká.

FODOR ISTVÁN

Tisztelt Hallgatóság!

Iorgu Iordan professzor elvtárs előadása igen tanulságos volt számomra is, mivel általános nyelvészeti kérdéseket szintén felvetett. A nyelvek egymáshatásának törvényszerűsége körül a közelmúltban sok vita folyt. Mint TAMÁS LAJOS professzor elvtárs említette, a marristák egyenesen nyelvek kereszteződéséről beszéltek, és azon a véleményen voltak, hogy egy nyelvnek a másikkra való hatása alkalmával nemcsak a szókészlet, hanem a nyelvtani rendszer is átalakul, keveredik. Az utóbbi időben a marxizmus ellenhatásaképpen viszont több kutató mereven tagadta annak a lehetőségét, hogy az idegen hatás a nyelv belső szerkezetében megnyilvánulhat. Ugyanakkor SZEREBRENNYIKOV professzor budapesti előadása alkalmával kifejtette, hogy habár változatlanul hibásnak tartja a nyelvkereszteződés gondolatát, tagadhatatlan, hogy a nyelvek egymásra való hatása alkalmával bizonyos hangtan- és nyelvtani befolyás is érvényre juthat, amint ezt ő finn-ugor anyagon kimutatta.

Iordan akadémikus szintén ezt a problémát érintette előadásában a román nyelv szláv hatásának vizsgálata során. Az általa felhozott adatok és érvek hasznos vitaanyagot szolgáltatnak, és ösztönzést nyújtanak a további kutatásokhoz is. Én most első hallásra csak két témakörhöz szeretnék hozzászólni.

Az egyik a semlegesnem létezése a román nyelvben. E problémával GRAUR és ROSETTI foglalkozott. Tanulmányaik alapján a tudományos közvéleményben ismertté vált az a tétel, hogy a román nyelvben is létezik semlegesnem, sőt az élő-élettelenség megkülönböztetésének egy fajtájáról is szó lehet.

Mint ismeretes, a román nyelv, akárcsak a többi újlatin nyelv, a latinból örökölt három nem közül csak kettőt tartott meg: a hím- és nőnem megkülönböztetését. A semlegesnem lényegében hangtani-alaktani úton e két nembe beolvadt. A melléknév, névmás és a többi hasonló szófajta csak két genusalakváltozattal rendelkezik, tehát olyan értelmű semlegesnemről, amilyen a szláv nyelvekben létezik, nem beszélhetünk. Így a szláv nyelvek alakilag is különböző semlegesneme a román nyelvre semmilyen befolyást sem érvényesíthetett. Az említett két kutató, amikor a román semlegesnemről beszél, nem is ilyen jellegű megkülönböztetést vett alapul, hanem a semlegesnem beolvadása alkalmával előállott genusátcsapásokat, egyeztetési rendellenességeket, amelyek analógiás úton megerősödve az eredetileg nemesak semlegesnemű szavakra is kiterjedtek.

Ezek közé tartozik az a jelenség is, amikor hímnemű szavak többeszámban más ragvégződéssel nőneműekké válnak. Vizsgáljuk meg, gyakorolható-e itt valamilyen hatást a szláv szomszédság! Az indogermán nyelvek más ágaiban, továbbá az újlatin nyelvekben is megtaláljuk a nyomát ennek a jelenségnek. Az ósszláv nyelvben, amint az ógyháziszláv nyelvemlékek tanúsítják, a genusátcsapás egy-két esettől eltekintve nem volt rendszeres, de megtaláljuk ott azt a csírákat, amely a mai szerb-horvát nyelv egyik jellegzetességét adja. Az -ā-, -jā- tövű névragozási rendszerben ugyanis, akárcsak a görög, latin stb. nyelvben, férfit, férfi foglalkozást jelentő főnevek is helyet foglaltak, mint: sluga, starosta, vojevoda. E szavak többeszámban is megtartották hímnemű voltukat, bár kialakulásukról és eredeti nemükről megoszlanak a vélemények. Előfordultak azonban olyan esetek, amidőn egyesszámban csakúgy, mint többeszámban a névragozási típus többségét alkotó nőnemű főnevek analógiájára a szóbanforgó szavak mellett nőnemű egyezést találunk, pl.: slugy juděisky (juděisci helyett). A mai szláv nyelvekben csak a dēte főnév folytatásai és néhány más szó esetében az egyesszám és a többesszám közt áll fent genuskülönbség, egyébként a genusátcsapás rendszere csak a szerb-horvátban ismeretes, legfőképpen az -ā-, -jā- típushoz tartozó hímnemű szavak nőnemű többesszámában. Itt azonban meg kell állapítanunk, hogy ez a genusátcsapás távolról sem jellemzi az egész szerb-horvát nyelvterületet. A nyelvjárásokban általában egyeztetési bizonytalanság uralkodik, és hol azt találjuk, hogy a szóbanforgó főnevek az egyesszámban is nőneműek az akakjuknak megfelelően, hol azt, hogy a többeszámban is hímneműek, hol pedig egymás mellett élő alakváltozatokat figyelhetünk meg. Egyedül az irodalmi nyelv alakította ki újabban azt a mesterségesnek mondható normát, hogy a sluga, vojevoda típus a többeszámban nőnemű, de még az irodalmi nyelv is helyesnek ismeri el a mellékmondatban visszatérő hímnemű egyezést.

Mindebből azt a tanulságot kell levonnunk, hogy a szláv nyelvek nem fejthettek ki ösztönző hatást a román nyelv többesszámú genusátcsapása elterjedésénél, hiszen az ógyháziszláv nyelvben ez a jelenség lényegében ismeretlen volt, s ahol ma egyedül rendszeresebbé vált, a szerb-horvátban, késői keletű, irodalmi nyelvű jelenség, a nyelvjárásokra nem érvényes.

Röviden még a palatalizáció kérdésével szeretnék foglalkozni. A román nyelvben dentális mássalhangzók palatális magánhangzók illetve palatális taggal kezdődő diftongusok előtt bizonyos esetekben jésülnek a nyelvjárások egy részében. Úgy vélem, e jelenség kialakulásánál a szláv nyelvek hatásának úgyszintén kevés szerepe lehetett.

Az óegyházi szláv nyelvemlékek korában a három szláv palatalizáció és a j palatalizáló másjellegű hatásától eltekintve, palatális magánhangzók az előttük álló mássalhangzókra nem fejtettek ki jésítő hatást, és a keleti szláv nyelvekben sem alakulhatott ki korábban e jelenség a X. századnál. Mivel azonban a keleti szláv nyelvekben az eredetileg palatális magánhangzók minden helyzetben csaknem valamennyi mássalhangzót jésítenek, és így jésített-jésítetlen fonémkorreláció alakult ki, kevés valószínűsége van annak, hogy egyáltalán a keleti szláv nyelvek adták az alapot a román nyelv tőlük elütő palatalizációs jelenségének kialakulására. Az ósszláv illetve az óegyházi szláv nyelvnek pedig semmilyen szerepe sem lehetett ebben.

Bár továbbra is foglalkozni kell a Iordan akadémikus által felvetett valamennyi kérdéssel, amely a szláv nyelvek hatását kutatja a román nyelv rendszerének fejlődésében, meg kell azt is vizsgálni, hogy nem magyarázható-e meg a szóbanforgó jelenségek úgy, hogy azok közvetlenül a román nyelv belső fejlődésének eredményeképpen jöttek létre. Úgy vélem azonban, hogy a kérdések tisztázásával nemcsak a román nyelvtörténet fog gazdagodni, hanem az általános nyelvészet néhány elvi problémája is élesebb megvilágításban fog előttünk állni.

BAKOS FERENC

Iordan akadémikus rendkívül elmélyült és nagyhatású előadása számos, a román nyelv kialakulásával kapcsolatos problémát érintett és sok kérdésben elmemozdító módon új megvilágításba helyezte a rendelkezésünkre álló nyelvi és történeti adatokat. Részemről csupán három problémakörre vonatkozó gondolataimat szeretném előadni.

Elsősorban a román nyelvre gyakorolt szláv hatás mértékével szeretnék foglalkozni. Ismeretes, hogy a román nyelvet már létezésének igen korai szakaszában jelentős szláv hatás érte, és ez jó pár századon át egyre nagyobb mértéket öltött. A román nyelv szláv elemeinek vizsgálata meggyőzően bizonyítja, hogy a szókészleten és a szóalkotáson kívül a szóragozás rendszerében is számolhatunk szláv hatással. Bár a szláv hatás nemcsak az északi román-ságot érte, hanem már az úgynevezett közrománt (romina comună) is, nem tudom azonban vajon számolhatunk-e avval, hogy a szláv hatás, helyesebben ennek első rétegei már akkor hatottak-e, amikor a románság még csak kialakulóban volt. Számba kell vennünk, hogy a szláv hatás kezdeteikor (kb. VII-VIII. sz.) a románság már leszakadt a közös (új)latin nyelvterületről és mint újlatin nyelvű nép más nyelvű népek között élt; nyelve elszigetelt helyzetben volt. Kérdéses tehát, hogy ha egy ilyen helyzetben levő, még nem teljesen kialakult társadalmat rendkívül erős és hosszas idegen hatás ér, meg tudja-e őrizni eredeti nyelvét és nem következik-e be valamilyen nyelvcsere. A kérdést azonban csak akkor lehet majd megoldottnak tekinteni, ha a román nyelv szláv elemeit az eddiginél sokkal alaposabb módon fogják megvizsgálni.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy valamilyen nép milyen területen alakult ki, feltétlenül figyelembe kell venni foglalkozását és életmódját. Az a tény, hogy a középkori bizánci oklevelekben a *vlach* név nem egy esetben már nem népet jelöl, hanem nomád pásztort jelent, arra mutat, hogy az ósrománság jellemzője a nomád életmód volt. A kétlegelő pásztorkodás ugyancsak

emellett szól, tehát egyrendkívül mozgékony, szálláshelyét gyakran változtató néppel számolhatunk; következésképpen az ősrománságot nem lehet szűk területre csoportosítani, hanem a kialakulás területét igen nagy terjedelműnek kell gondolnunk. Számolnunk kell továbbá avval is, hogy ez a nép is több néptörzsből állott, amelyek vándorlásaik során ideig-óráig elszakadhattak egymástól (esetleg már igen korán jelentkezhetek a nyelvjárási különbségek) és ez is növeli a feltételezhető őshaza területét. Ilyen körülmények között nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy már igen korán a Duna vidékén, elsősorban a Déli Kárpátokban is legettettek. (Ez ellen a román jellegű helynevek esetleges hiánya — éppen rendkívüli mozgékonyaságuk folytán — döntő érv nem lehet.) A nomád népeknek közismert sajátja, hogy nem-letelepedett életmódjuk következtében — viszonylagos függetlenségüket sokáig meg tudják őrizni. Az ősrománság esetében ehhez hegyi pásztor voltak is hozzájárul. Ezért lehetséges, hogy bár a népvándorlás különböző hullámai, főleg a szlávok, érintették őket és hatottak rájuk, az előbb említett északi szálláshelyeken is megmaradhattak és meg tudták őrizni nyelvüket.

A harmadik kérdéscsoport, amit csak nagyon röviden szeretnék érinteni, a keleti újlatinság, a Romania Orientalis kérdése. A román nyelv kialakulásának vizsgálatában nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a kapcsolatokra, amelyek ezt a nyelvet részben a délolaszhoz, részben a rétorománhoz fűzik. Iordan akadémikus a délolasz nyelvjáráásoknak kiváló ismerője, de fel kell vetnem azt a kérdést, hogy a román-rétoromán egyezéseket nem kellene-e az eddiginél fokozottabban figyelembe venni. A rétoromán a régi románokhoz hasonlóan hegyes alpesi vidéken laknak és ők is havasi pásztor-kodással foglalkoznak. Feltételezhető, hogy a két nyelv közös sajátosságainak vizsgálata során olyan újabb nyomokat fogunk találni, amelyek hozzásegítenek ahhoz, hogy a románság kialakulásának körülményeit pontosabban és határozottabban meg tudjuk állapítani.

Befejezésül a trák szubsztrátummal kapcsolatban pusztán megemlítem, hogy OCTAVIAN NANDRIȘ, a Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 1954. évi első számában a román nyelv hangtani rendszerében a trák szubsztrátum hatását véli felfedezni. Érvelését arra alapítja, hogy a román vokalizmus veláris jellegű, a veláris súlypont felé tolódott el és a konzonzantizmus a hangfejlődés során meglehetősen szilárd maradt.

I. TÓTH ZOLTÁN

Tisztelt Osztálygyűlés! Amikor megköszönöm Iorgu Iordan professzor igen értékes és rendkívül sok szempontot felvető előadását, egyúttal elnézést kérek az Osztálytól, amiért nem osztálytagként és nem szakértőként szólok hozzá nem is annyira a kérdésekhez, mint inkább — mondjuk ezzel a kis módosítással — a problémákhoz. Egyébként az őstörténeti kérdésekben, a nyelv kialakulásának kérdéseiben a nyelvészet és a történelem olyan szorosan ölelkeznek, annyira karöltve haladnak, hogy talán ez megadja a jogosultságát annak, hogy hozzászóljak.

Én természetesen nem a részletkérdésekhez kívánok hozzászólni, hanem inkább módszeri kérdéseket vetnék fel. Arra gondolok, hogy ha egy nyelv eredetét tudományosan meg akarjuk magyarázni, akkor a marxizmus—leninizmus tanításai alapján mindenekelőtt a gazdasági és társadalmi tényezőket

kell pontosan megismernünk. A nyelvi jelenségek köre a gazdasági és társadalmi fejlődés tényeinek és változásainak a hatása alatt áll. Úgy gondolom tehát, hogy az ilyen természetű kérdésekben nagyobb hangsúlyt kellene tenni a gazdasági és társadalmi háttér kérdéseire. Egy-egy nyelv kialakulása olyan bonyolult és összetett folyamat, hogy az erre vonatkozó kutatásokat természetesen csak komplex módszerrel lehet sikeresen végrehajtani, és pedig nem csupán az egyes résztudományok komplexitásán, hanem az emberek komplexitásán keresztül és nem csupán egyetlen, hanem több nép szaktudásai együttműködésével. Ezeket a kérdéseket olyan munkaközösség tudja a leg-sikeresebben megoldani, amely minden érdekelt nép szakértőiből áll. Ezért nagy örömmel üdvözljük a Román Népköztársaság Akadémiaja V. és VI. Osztályának azt az elhatározását, hogy nemzetközi körökkel együtt fogja megvizsgálni a román nyelv és a román nép eredetének kérdését.

Felhívom a figyelmet arra, hogy a siker érdekében bizonyos problémákat alaposabban meg kellene vizsgálni, gondolok itt például az asszimiláció kérdéseire. A magyar történettudomány és — úgy hiszem — a magyar nyelv-tudomány is eddig nem nagyon vizsgálta az asszimiláció törvényszerűségeit marxista alapon, holott ez elsőrendű kötelességünk. A feudalizmus századai-ból merített tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a gazdasági és társadalmi tényezők vizsgálata rávezet bennünket az asszimiláció történeti törvényszerűségeire. Ezeknek alkalmazását újabban meg is kíséreltem. Azt hiszem, nagyon termékeny lenne, ha ezeket a szempontokat a korábbi korszakokra is alkalmaznánk. nyilvánvalóan így jelentékeny eredményeket lehetne elérni. Gondolok itt például olyan tényezőre, hogy egy hódító népnek, jelen esetben a rómainak a Balkán-félszigeten és Dáciában a nyelvterjesztés kérdésében a meghódított elemek osztályharcával kellett szembekerülnie. Az osztályharc kérdésének felvetése nélkül magát az asszimilációt sem érthetjük meg, az asszimiláció történeti törvényszerűségei nélkül pedig nyilvánvalóan a nyelvi egymásrahatások problémáit sem tudjuk teljes világossággal megérteni. Úgy gondolom tehát, hogy a marxizmus—leninizmus tanításait sokoldalúan, módszerileg és új problémák felvetésével kellene alkalmazni a nyelv és a nép eredetének kérdéseire.

Ilyenfajta probléma volna például, amely nemcsak a nyelvészeket, a történészeket és az etnográfusokat, hanem a politikai gazdaságtan kutatóit is érdekelhetné: a kétlegelős pásztorkodás kérdése. A marxizmus—leninizmus klasszikusai erről a kérdéstről nem nyilatkoznak. Itt tehát a politikai gazdaságtan kutatóinak önálló alkotó tevékenységére volna szükség. Ismeretes, hogy a kétlegelős pásztorkodás milyen rendkívül konzervatív forma, amely a rómaiak előtti korszaktól egészen a XIX. századig megtalálható a vlach települések legkülönbözőbb részein. E kérdésnek elméleti megvilágítása nélkül nehezen tudunk hozzászólni ahhoz a jelentékeny tényezőhöz, amelyet a pásztorkodás jelentett a románság régmúltjában.

Tisztelt Osztályülés! A múltban hasonló kérdésekben a román és a magyar nyelvészek és történészek között igen nagy különbségek, sőt ellentétek voltak. Ezek az ellentétek természetesen az akkori politikai berendezkedés, az akkori osztályviszonyok és osztályérdekek tükröképei voltak, azok érdekeit szolgálták. De ma, amikor ezeknek az osztályoknak az alapja megrendült és helyette már más alap áll rendelkezésünkre, minőségi változás lépett fel a román és magyar tudósok viszonyában. Nekünk, magyar tudósoknak ma már nem az a célunk, hogy bebizonyítsuk, miszerint Erdély területén

hamarabb voltak magyarok, mint románok, és egyáltalán nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy az ún. történelmi jognak bármiféle konkrét jelentősége lehetne. Nyilvánvaló, hogy egészen más tényezők határozták meg az ilyen kérdéseket, az uralkodó osztályok ellentétes érdekei csaptak össze, bonyolódva még messzemenő nemzetközi politikai érdekekkel és összefüggésekkel.

A mi feladataink ma egészen mások. Az a célunk, hogy a szocializmust építő országok tudósiként egybe rakjuk tudásunkat, erősítsük és segítsük egymást, kiküszöbölve mindazt, ami a tudományos módszerek szerint helytelen, elvetve mindazt, — és természetesen őszintén meg is vallva mindazt, — amit a múltban hibaként elkövettünk, vagyis egyszerűen előlről kell kezdeni a vitás kérdések vizsgálatát. Ezt az előlről kezdést rendkívül fontosnak tartom, mert hiszen az ilyen előítéletekkel telített érzéskomplexumokban valóban előlről kell mindent kezdenünk, hogy valóban helyes úton indulhassunk el. Ennek az előlről kezdésnek és egészséges úton járásnak az ígéretes jelét látom a Román Tudományos Akadémia V. és VI. Osztálya által szervezendő munkálatokban és nagyon örülünk, hogy a régi burzsoá vetélkedés helyett most már a szocialista együttműködés fog a román, magyar és más nemzetbeli tudósok közös munkájában megnyilvánulni.

PAIS DEZSŐ

Igen tisztelt Vendégünk! Tisztelt Hallgatóság!

Az előadásnak mindenekelőtt az abszolút objektivitását kell kiemelnem. Ezzel már annak tudományos értékét is lényegében jellemeztem.

Én magam körülbelül három és fél évtizede érdeklődöm a tárgykör, illetőleg kérdéskör iránt, amelyről Iorgu Iordan akadémikus itt kitűnő tájékoztatást adott. Ez irányú foglalkozásom a tárgykörre vonatkozólag meglehetősen periferikus jellegű volt. Idevágó megnyilvánulásaimban mindig törekedtem az objektivitásra. Ezt elérnem talán nem mindig sikerült. Azonban a sikertelenség nem a jóhiszeműségemen múlt. Meg voltam, amint most is meg vagyok győződve arról — ismételten hangoztattam is ezt —, hogy mi, magyar tudósok megengedhetjük magunknak az igazság fényűzését. Azt hiszem, én vagy a korombeli magyar szakemberek többsége, élükön nyelvtudományunk vezető, sőt sokban úttörő egyéniségével, M e l i c h J á n o s s a l, soha sem mentünk megközelítően sem annyira túlzásba, mint D r a g a n u M i k l ó s, aki ifjú koromban kedves barátom volt, s akit később is mint tudóst nagyra értékeltem.

Magától értetődőnek tartom, hogy ezt az előadást elkérjük Iorgu Iordan kollégánktól, sőt talán nem vagyok szerénytelen, ha azt mondom, barátunktól. Ha a tanulmány megjelenik nálunk, remélem, módom lesz érdemben is hozzá szólnom, egyben-másban kiegészítenem bizonyos oldalakról. Ezek az oldalak főképpen olyan tárgykörök felé néznek, amelyekkel régebben foglalkoztam, — sajnos, régebben, és nem újabban.

Iorgu Iordan akadémikus hangsúlyozta, hogy végleges megoldást nem kívánt nyújtani. Örömmel hallottam ezt, mivel magamnak is a talán unostalan kifejezésre juttatott véleményem ez: nem helyes és nem célszerű abban a hitben ringatnunk magunkat, hogy mi most a végleges igazságot állapítottuk meg. Ez ritkán sikerülhet, azonban kötelességünk, hogy az

igazság felé próbáljunk haladni esetleg tévedések árán is, vagy pedig elősegítsük azt, hogy mások haladjanak az igazság felé. Reméljük, hogy az igen tisztelt Vendégunktől tárgyalt vagy érintett kérdések megoldásához a magyar tudósok, köztük mi magyar nyelvészek is hozzá tudunk járulni.

Engem személy szerint a pannóniai és noricum-i romanizmus kérdése, illetőleg ennek utóélete is nagyon érdekelt és érdekel. Részben azért is foglalkoztatott, mivel összefügg a mi honfoglalási kútfőnknek, Anonymusnak *blachij ac pastores romanorum* mozzanatával, illetőleg ennek és más kútfőinknek rokon *Romani*-mozzanataival, valamint az orosz őskronikabeli *volochi*-val. Az a nézetem, hogy egyrészt a balkáni eredetű és a Balkánról északra került román népelemek, másrészt a pannóniai és noricum-i területen jelentkező romanizmus között nincsen ugyan genetikus kapcsolat, azonban analógiákat mindenesetre sejthetünk köztük, és ezeknek az analógiáknak a felderítése nem kevésbé hozzájárulhat a balkáni romanizmus kérdéskörének a tisztázásához.

Amit igen tisztelt Vendégünk a román etnikum kialakulásának idejére vonatkozó nézeteként közölt velünk, az nagyjában összevág azokkal az eredményekkel és feltevésekkel, amelyeket „A magyarsággal kapcsolatos IX—X. századi népelemek és népmozgalmak” című értekezésemben ismertettem, amely majdnem huszonöt éve, 1931-ben akadémiai levelező tagsági székfoglalóm volt, s amelyből csak egész vázlatosan hoztam nyomtatásban nyilvánosságra egyet-mást.

Legutóbb a római *castellum* meg a szláv *kostel* nyelvi és tárgyi összetartozásának kérdésével foglalkoztam. Azt gondolom, hogy ezen a vonalon a balkáni népelemeknek, illetőleg a balkáni nyelveknek a történetét bizonyos mértékben szintén érinteni lehet a romanizmus szempontjából is.

Befejezésül: Már az együttes osztályülés során kiemeltem annak a jelentőségét, hogy külföldi akadémikus kollégáinkat körünkben üdvözölhetjük. Újra hangsúlyozom: nemcsak jelen voltak, hanem igen eredményesen közre is működtek a mi nagygyűlési munkánkban előadásaikkal és hozzászólásaikkal egyaránt. Rendkívül kívánatos, hogy mostani együttlétünk velük és kollégáikkal minél sűrűbben megismétlődjék, és eddig erősen nélkülözött tudományos együttműködésünk minél termékenyebbé fejlődjék.

GÁLDI LÁSZLÓ

Mivel az idő nagyon előrehaladt, csak távirati stílusban teszek néhány olyan észrevételt, amely Iorgu Iordan akadémikus előadásával szoros kapcsolatban áll. Különösen olyan problémákat vetek fel, amelyek, azt hiszem, az elkövetkezendő vitaülések és kutatások során feltétlenül nagy szerepet fognak játszani.

Felszólalásomnak három része van. Először az autochton elemekről szólok néhány szót, utána a román és a latin nyelv kapcsolatairól beszélek, végül pedig a szlávok szerepéről a román nyelv kialakulásában.

Ami az autochton elemeket illeti, szerintem nem szabad túlzott szkepticizmussal nézni az ilyen nehéz kérdéseket sem, hanem azt kell figyelembe venni, hogy ezen a téren rendkívül sok megoldatlan feladat vár még a kutatókra. Évek óta mondom: milyen nagy kár, hogy nincs olyan indoeurópai szakértőnk, aki nemcsak az iráni vagy még távolabbi kérdésekkel foglalkoz-

nék, hanem a Dunatáj indoeurópai problémáival is. Ha meggondoljuk, hogy a szemben levő Gellérthegyen milyen virágzó illír és kelta törzsek laktak, és hogy magának Budapestnek területén bőségesek például az eraviscusok kultúrájának tárgyi emlékei, ez a probléma számunkra még fájdalmasabbnak tűnik. Fájdalmas pedig azért, mert a történészekkel és az archeológusokkal szemben, akik e téren rengeteget munkálkodtak, nyelvészeink mindeddig jóformán semmit sem tettek.

Az a javaslatom tehát, hogy a dák, trák, geta és egyéb epigrafikus anyagot a jövőben úgy dolgozzák fel, hogy az ne csak régészeti szakkiadványokban legyen eltemetve, hanem a romanisták is könnyen hozzáférhessenek.

Ami a helynévanyagot illeti, közismert dolog, hogy nemrég jelent meg egyik legnagyobb nyelvészeti folyóiratunknak, a Nyelvtudományi Közleményeknek a mutatója. A Nyelvtudományi Közleményekben erdélyi helynevekkel kapcsolatban, valamint más magyar folyóiratokban is (gondolok például Melich Jánosnak a *Barcaság* dák eredetű nevééről szóló magyarázatára) nagyon sok olyan etimológia van, amelyet legalább mint tudománytörténeti mozzanatot ma is feltétlenül figyelembe kell venni. Azt hiszem, nagyon hasznos lenne a múlt efféle tudománytörténeti adalékait gondosan összegyűjteni és hozzáférhetővé tenni a romanisták s köztük a román kutatók számára is.

Szó volt ma az albán-román nyelvi egyezésekről is. Ezen a téren se legyünk túlságosan szkeptikusok. Ne feledkezzünk meg például az eléggé közismert Dioscorides-féle növényjegyzékről, amelynek segítségével nagyon sok olyan elnevezés, amely megvan az albánban és a románban is, ókori adatokkal dokumentálható. Régebbi egyetemi előadásaimban sokszor beszéltem arról, hogy például a román *mazăre* és az albán *modhull* viszonya közelebbről tisztázandó. Ezek ugyanis hangtanilag nem felelnek meg egymásnak annyira, ahogyan azt első látásra gondolni lehet, és ha talán nem is jó a hasonlat, ezt szoktam mondani: arra gyanakszom, hogy olyanféle viszony van közöttük, mint az antik világban például a latin *rosa* és a görög *zódon* között. E két szó ugyanis valamilyen mediterrán nyelvből ered; ugyanannak a tőnek a folytatói, de nem közvetlenül egymásból származnak. Az albán-román lexikális anyagban lehetnek régi egyezések, de akadhatnak későbbi kölcsönzések is, tehát nagyon változatos rétegekről lehet szó. Ennyit az első kérdéshez.

A másik kérdés a latinitás problémája. Hadd említsem mindenekelőtt három szerző, Pirson, Carnoy és Mario Pei nevét. Mi következik ebből? Az, hogy ha a galliai vagy a spanyolországi latinságról már a XX. század eleje óta voltak szintéziseink, akkor nyilvánvalóan meg kellene próbálni a román nyelvek szempontjából számbajövő összes hajdani latin provinciák epigrafikus anyagának összefoglaló nyelvészeti feldolgozását. Nem vigasztaló, hogy a CIL-ban és másutt a számításba veendő szövegek ki vannak zavarva, de a nyelvészeket esetleg igen. Nyilvánvaló, hogy a nyelvészek a birodalom kelet-európai provinciáinak nyelvi anyagát még nem használták fel teljes mértékben.

Persze azért vannak bizonyos előmunkálatok. Nem tudom azonban, a román tudósokhoz eljutott-e például Luzsénszkynek a pannóniai latinságról írt rövid összefoglalása (Égyet. Philologiai Közöny, 1933). Ebben a dolgozatban konkrét útmutatásokat találunk például arra nézve, mi történt Pan-

nóniában az *o* és *u* hangokkal. Most nem beszélek arról, hogy a szókészlet szempontjából is le lehetünk bizonyos kiindulópontokat a felírtos anyagban.

Újabbban több olyan szintézist láttunk, amely a román nyelv latin elemeivel foglalkozik, engem azonban sohasem nyugtatott meg egy olyan szintézis, ahol példaként valamely hangváltozás igazolására egymás mellett áll egy galliai, egy itáliai, egy észak-afrikai és, mondjuk, egy moesiai adat. Meg kellene próbálni egyszer ezeknek a provinciáknak a latinitását minden fennálló nehézség ellenére *s a j á t a d a t a i n k* alapján összefoglalni és csak némileg kiegészíteni más területekről származó adatokkal. Utalok tehát Mario Pei könyvére is; nem tudom, ismeri-e mindenki. Ez kizárólagosan a meroving-latinságról szól ugyan, de minden jelenséggel kapcsolatban végigtekint a klasszikus latinságtól a meroving-latinságig lefolyt fejlődésen. Módszerét a dunai provinciák latinságának kutatásával kapcsolatban is jól lehetne alkalmazni.

Néhány szót a román nyelv és délolasz nyelvjárások kapcsolatáról; e kérdésnek éppen Iorgu Iordan akadémikus kiváló ismerője. Újabbban *L a u s - b e r g* nél és más kutatóknál azt tapasztaljuk, hogy elsősorban olyan egyezéseket vesznek figyelembe, amelyek csak a román nyelv és a délolasz nyelvjárások közt vernek hidat. Azt hiszem, ez a módszer nem egészen helyes. Nemcsak ezeket az egyezéseket kell nyilvántartani, hanem olyan szavakat is, amelyeket igen széles körben találunk meg. Romániától Portugáliáig. Ilyen például a latin *afflare* 'találni' jelentésben, amelynek a délolasz *afflari* és a román *afla* felel meg. Valószínűleg régi vadász-szóval van dolgunk, amely a mediterrán latinságnak nagyon fontos eleme. Ezekkel a széles körben elterjedt szavakkal szembe kell viszont állítani az olyan szavakat, aminők például a latin *inuxorare* fejleményei (román *insura* stb.); ezek valóban csak román, illetve délolasz területen vannak meg. Általában bonyolult összefüggésekről van szó, amelyeknek egyáltalán nincs monografikus feldolgozásuk.

A román nyelv szláv elemeiről ma sok mindent hallottunk. A neutrum kérdését én is újból és feltétlenül tanulmányozandónak tartom, de szeretnék még valamit mondani. Előadásaimban mindig szoktam emlegetni azt a meg nem írt gondolatomat, hogy Romániában a második plusquamperfectum, amely egyes nyelvjárásokban létezik, tehát az *am fost făcut* alak (e helyett: *făcusem*) minden valószínűség szerint szláv eredetű. Ez a szerkezet ugyanis „latin gondolkodás” szerint feltétlenül *szenvedő* jelentésű lenne; a franciában például a **j'ai été fait* szerkezet lenne pontos alaki megfelelője. A románban azonban az *am fost făcut* alak nem *szenvedő* jelentésű, hanem a latin *feceram*-nak felel meg, tehát *cselekvő* értelmű. Tekintettel arra, hogy hasonló szerkezet ilyen értelemben a bolgárban, az oroszban és más szláv nyelvben is található, a kérdéses igealak nyilvánvalóan a szláv hatásnak tulajdonítandó.

Még valamit szeretnék mondani. Most jelent meg *K n i e z s a* akadémikus tollából a magyar nyelv szláv elemeiről szóló kiváló monográfia első része. Nagyon fontos lenne, hogy a román nyelv szláv elemeiről is jelenjenek meg hasonló monográfiák. Egészen őszintén meg kell mondani, hogy a kutatás ezen a téren rendkívül rosszul áll. *C i h a c* nem volt szlávista; etimológiai szótára 1879-ben jelent meg. Azok az etimológiák, amelyeket a román akadémia régi és csonkán maradt szótárában találunk, többnyire *S. P u ș c a r i u*-tól származó rövid, 2–3 soros utalások, bibliográfia nélkül. *R o s e t t i* akadémikus román nyelvtörténetében van ugyan egy kötet a román nyelv szláv elemeiről, de ez is túlságosan rövid, valószínűleg egyetemi előadások

céljaira szolgáló összefoglalás, amely nyilvánvalóan nem tárja fel a kérdés minden részét.

Román vonatkozásban is olyan monográfiára lenne szükség, aminő a Kniezsa akadémikusé a magyar nyelv szláv jövevényszavairól: alaposan, becsületesen össze kellene szedni a történeti adatokat az egyes román szavak első előfordulásáról, megvizsgálni a szavak szláv forrását stb. A román filológiában óriásiak még a hézagok a „première mention”-okra, a szavak első előfordulására való „vadászat” terén. Ezen a téren jóformán még semmi sincs, egyszerűen azért, mert a Dauzat-féle francia etimológiai szótárhoz hasonlót a román szókészletről még egyáltalán nem készítettek.

Ami a román és szláv hangtani megfeleléseket illeti, erről most csak keveset szeretnék mondani. Azt hiszem, Fodor barátom figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a románban a labiálisok palatalizációja valószínűleg egészen más típusú, mint a dentálisok palatalizációja. A dentálisok palatalizációjának ugyanis nyoma sincs az albánban, viszont az aruménban is, az albánban is megvan a labiálisok palatalizációja. Miért nem tanúskodnak erről a nyelvmélekek? A nyelvmélekek hangállapota a palatalizációk szempontjából elsősorban dielektológiai kérdéseket vet fel. Ma sincs mindenütt palatalizáció s bizonyára a múltban sem volt. És még valamit. A román nyelv történetében nagyon fontos tényező az irodalmi nyelvhasználatra való törekvés, amely már a XVI. században világosan megnyilatkozik: a túlságosan szűk körben élő, másutt érthetetlen alakok a többé-kevésbé normalizált vallásos szövegek elterjedése miatt nyilvánvalóan nem mindig jutottak be az írott nyelvbe. Szeretném Iordan akadémikus figyelmét arra is felhívni, hogy — amint legutóbb egyik előadásomban kimutattam — egy XVIII. századi magyar nyelvésznél, Beregszászi Pálnál kiváló példákat találunk a labiálisok és dentálisok román tájnyelvi palatalizációjára: olyan adatokat, amelyek teljes rendszert alkotnak, és amelyek D. Macrea legújabb kutatásaival tökéletesen összhangba hozhatók.

Végül még egyetlen szót. Azt hiszem, nagyon boldog lenne minden magyar nyelvész és minden romanista, ha egyszer vagy román részről, vagy más nemzetiségű szerző műveként napvilágot látna a román nyelv történetéről egy olyan összefoglaló mű, amilyen W a r t b u r g-nak „Evolution et structure de la langue française” című, ezelőtt 21 éve megjelent kézikönyve. Ha valaki egy ilyen kézikönyvet írna a román nyelvről s a marxizmus—leninizmus fényében a társadalomtörténeti feltételeket mindenkor figyelembe venné a nyelvfejlődés pontosabb leírása céljából, még csupán az eddigi eredmények kritikai áttekintését nyújtva is a most megújuló tudományos eszmecsere számára igen hasznos kiindulópontot szolgáltatna. Itt említhetem meg egyébként, hogy ha ennek a kézikönyvnek egyszersmind szép bibliográfiája is lenne, annak bizonyára éppen Iordan professzor örülne legjobban, hiszen tudjuk, hogy az ő bevezetése a neolatin nyelvek tanulmányozásába 1932 óta a romanistáknak mindennapi kenyeré, és ezért a legtöbb romanista valamiképpen az ő tanítványának érzi magát.

IORGU IORDÁN válasza

(Gáldi László tolmácsolása nyomán)

Hálásan köszönöm az összes hozzászólásokat, és megállapítom, hogy mindaz, ami itt elhangzott, általában nagyon fontos és többnyire helyes volt.

Örömmel látom, hogy a szláv elemek szempontjából a felszólalók között jobb szakemberek is voltak, mint amennyi szakismerettel ezen a téren magam rendelkezem.

Nagymértékben értékelem a tárgyilagosságra vonatkozó megjegyzéseket, sőt a tárgyilagosságra, a megértésre és a közeledésre vonatkozó megjegyzések lényegében véve fontosabbak is a mai előadással kapcsolatban elhangzott konkrét kiegészítéseknél. Rendkívül fontosnak tartom az együttműködést nemcsak magyar-román vonatkozásban, hanem minden téren.

Ami az objektivitást illeti, az én érdemem viszonylag szerény, mivel az objektivitást mesteremtől, Philippidétől tanultam. Természetesen tudatában vagyok annak, amit P a i s akadémikus mondott, hogy tulajdonképpen semmiféle tudományos kutatás sem lehet teljesen elfogulatlan, bármennyire törekedünk is erre.

Rátérek a konkrét kérdések tárgyalására. Ami a kereszteződést illeti, sajnálom, hogy beszámolóim rövidege miatt egyesek úgy vélték, hogy kereszteződési elméletem kissé emlékeztet a marri kereszteződésre. A döntő különbség lényegében az, hogy Marnál mindig egy „salt cu exploziune”-ról, tehát egy robbanásszerű ugrásról, változásról volt szó; én azonban a kereszteződéssel kapcsolatban semmi ilyesmit fel nem tételezek. Nézetem szerint a román nyelv lényegében véve minden változás ellenére a latin nyelv folytatása, sajátos történelmi feltételek között. Gyakorlati szempontból viszont — és ennek tudományos jelentősége is van — figyelembe kell venni azt a tényt, hogy ha valaki ma románul beszél, beszédét egy római, aki csak latinul tudna, természetesen nem értené meg; persze hasonló a helyzet a franciák és a románok között is.

Ebben az értelemben beszéltem változásról. A román igenis latin nyelv, de nem változások nélkül fennmaradt latin.

Sajnálom, hogy a semlegesíréssel túlságosan röviden foglalkoztam, és ezért gondolataimat nem fejtettem ki pontosan. Arról van ugyanis szó, hogy a keleti latinság nagyobb mértékben őrizte meg a latin neutrum egyes maradványait, és ezeket bizonyos mérékben továbbfejlesztette.

Ami a palatalizáció kérdését illeti, utalok arra, hogy POPOVICI tulajdonképpen nem a labiálisok palatalizációjáról beszél, hanem arról, hogy a román nyelvben minden kemény mássalhangzónak van egy lágy párja (vagyis arról van szó, amit *corrélation de mouillure*-nek szokás nevezni). Ezzel kapcsolatban az a probléma, hogy ha *e*-vel és *i*-vel kezdődő diftongusok fordulnak elő mássalhangzók után, akkor igazi diftongusok-e ezek, vagy pedig csak egy lágy ejtésű mássalhangzónak kapcsolatai valamilyen magánhangzóval. A román Népköztársaságban jelenleg nagy viták vannak afelett, hogy például egy olyan szóban, mint *teacă*, *t'* + magánhangzó van-e, vagy pedig *t'* + kétshangzó. ROSETTI akadémikus azt állítja, hogy itt valóságos diftongus van, szerintem viszont *t'* + magánhangzó kapcsolatról van szó.

Ami az autochton elemekkel kapcsolatos szkepticizmust illeti, elismerem, hogy ezen a téren, minden nehézség ellenére is, meg kell szabadulni a túlzott szkepticizmustól, hiszen ez fékező hatást gyakorolna a kutatásokra; márpedig a marxizmus—leninizmus nem mondhat le nehéz problémák megoldásáról sem.

Sajnálom, hogy Graur munkája nem jutott el Magyarországra olyan mértékben, amennyire kívánatos lett volna. Egyébként megjegyzem azt is, hogy ez az egyetlen munka, amelyről Magyarországon általában még nem

vettek tudomást. Mindenesetre nagyon szeretném, ha tudományos kapcsolataink elmélyülése során a kiadványcsere is tökéletes módon rendeződne.

Végül még egyszer köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémiának azért a meleg fogadtatásért, amelyben nemcsak engem, hanem a többi külföldi küldöttet is részesítette és örömmel állapítom meg, hogy budapesti tartózkodásom nem volt passzív jellegű, amennyiben, ha a vitákban nem szólaltam is fel, de élénken figyeltem a megbeszéléseket. Meg vagyok győződve arról, hogy hazatérésem után nálunk is nagy örömmel fogadják a budapesti tapasztalataimról tartandó beszámolót. Remélem, hogy a párt vezetésével tudományos munkásaink a jövőben is épp olyan jól fognak dolgozni, mint a dolgozók az élet minden területén.

BÁRCZI GÉZA elnöki zárószava

Megköszönöm Iordan akadémikusnak oly világos és a körülmények szabta tömörsége ellenére új és termékeny gondolatokban oly gazdag előadását. Maguk ezek a gondolatok és azok a változatos és bőséges következtetések, melyeket csírájukban magukban foglalnak, természetesen vita tárgyai lesznek: részben megerősítést nyernek majd, részben talán támadni fogják őket, mert ez a sorsuk a valóban termékeny gondolatoknak. De kétségtelen, hogy az ebben az előadásban kifejtett elmélet igen jelentős hozzájárulás a kérdés fejlődéséhez, pedig ez a kérdés egyike a legösszetettebbeknek és a legnehezebbeknek azok között, melyeket a népek és a nyelvek története fölvet. Iordan akadémikus szigorú módszere, a tények mélyreható boncolása, az igazságnak teljesen őszinte és nemesen tárgyilagos keresése, az a józan óvatosság, mely megóvjá őt a többé-kevésbé megalapozatlan föltevésektől, de mégsem veri béklyóba teremtő fantáziáját, mintául szolgálhat mindazoknak, akik hasonló természetű kutatásokra vállalkoznak.

De ha az előadás így értékes hozzájárulás a román nyelv és nép kialakulásának vizsgálatához, egyszersmind fontos útjelző a román és a magyar tudósok és ennél fogva általában a románok és a magyarok egymáshoz való kapcsolatainak alakulásában. Ahelyett, hogy sorompót igyekeznénk állítani a szomszéd népek közé, törekszünk kibogozni és érvényesíteni azokat a szálakat, melyek egymáshoz kötik a századok óta szomszédos nemzeteket, melyek ugyanazokat a történelemtől rájuk mért viszontagságokat szenvedték. Márpedig a tudományok, melyek a legnemesebb értelemben nemzetközi, az igazság tárgyilagos keresése, alkalmasak arra, hogy erős kötelékeket alakítsanak ki és összekapcsolják a nemzeteket. Meg vagyunk győződve arról, hogy a tudományos együttműködés, mely még csak körvonalazódik, olykor-olykor meg-megakad, félbeszakításokkal, nehézségekkel vívódik, mind jobban fejlődni fog, s úgy vélem, hogy az egyik legkiválóbb román tudós jelenléte közöttünk és különösen az a ragyogó előadás, melyet élvezettel hallottunk, zálógul szolgál arra, hogy ez a remény sem nem hiú, sem nem csalóka.

SÓTÉR ISTVÁN elnöki megnyitója Andrej Mráz előadása előtt

Tisztelt Hallgatóság! Mielőtt mai ülésünket megnyitom, engedjék meg, hogy szeretettel köszöntsem a körünkben megjelent Stefan Major elvtársat, a Csehszlovák Köztársaság nagykövetét és a csehszlovák nagykövetség itt megjelent képviselőit.

Igen tisztelt Hallgatóim! Ma délelőtt az Akadémia I. osztályának ülésén Turóczy-Trostler elvtárs előadása és Tolnai Gábor elvtárs zárószava már felidézte annak fontosságát, hogy a szomszéd népek irodalmával az eddiginél behatóbban foglalkozzunk. Ha van az irodalmak között olyan, amely különösen közel áll a miénkhez. ha van irodalom, amelynek problémái közesek a miénkkel, úgy a szlovák irodalom az. Viszonyunkat a szlovák irodalommal: testvéri viszonynak kell neveznünk, — mégha a testvéri sors, a sokban azonos tényezők eredményezte fejlődési párhuzam nagyon is ellentmondásos volt néha. Az a sovinizmus, amely a kiegyezés után a nemzetiségeket elnyomó politika következményeként a magyar feudálkapitalista társadalomban kialakult, kultúránkat olyan fegyvertársaktól fosztotta meg, melyekre éppen a demokratikus fejlődés kiküzdésében lett volna szüksége. Ilyen fegyvertárs a szlovák irodalom is, amely most valósággal fel kell fedeznünk, s irodalmi tudatunkba haladéktalanul be kell állítanunk.

Az a benső világnézeti és politikai kapcsolat, mely a béketábor országaival, a népi demokráciákkal összefűz bennünket, még nem mutatkozott meg eléggé a tudomány területén. Sürgetőnek érezzük annak szükségét, hogy ezek a kapcsolatok a szlovák és a román irodalomtudományokkal alakuljanak ki elsősorban. Ez a két irodalom érintkezik legszorosabban a miénkkel, ennek elvi kérdései a leginkább tanulságosak a mi számunkra. Abban a nagy fejlesztési tervben, amelytől irodalomtudományunk eddig nem látott virágzását várjuk, külön helyet biztosítottunk a szlovák és román irodalmakkal való tudományos foglalkozásnak. Kutatókat kell kiképeznünk, akik ez irodalmak hazai specialistái legyenek. A mi tudományos munkánknak is hozzá kell járulnia Hviezdoslav, Jirásek, Eminescu, Botev, Mickiewicz stb. életművének marxista-leninista feldolgozásához. És a mi irodalmi kérdéseinknek feltárását is nemcsak a mi kutatóinktól, de a testvéri népi demokráciák tudósaitól is türelmetlenül kell várnunk.

De ezen kívül a magyar irodalom kérdéseinek feltárásában is szem előtt akarjuk tartani a szomszédos népi demokráciák marxista tudományának egész problémakörét. Nemcsak arra gondolunk itt, hogy Szlovákia és Erdély területén bőséggel vannak még felkutatatlan magyar irodalmi emlékek, — nemcsak arra, hogy az ottani levél- és hírlaptárak még irodalmunk történetének ismeretlen anyagát rejtik. De arra is, hogy a szomszéd irodalmak fejlődési analógiái, törvényszerűségei, a mi fejlődésünk, a mi törvényszerűségeink megértéséhez segíthetnek hozzá.

Ezért érzem különösen fontosnak, szinte jelképesnek azt az előadást, amely itt most el fog hangzani. Ezért várom kíváncsian és türelmetlenül, hogy ezt mihamar a román irodalomról szóló előadás kövesse, illetve a magyar irodalomról szóló a csehszlovák, illetve a román irodalomtörténetészek előtt.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében üdvözlöm kedves vendégünket, Andrej Mráz elvtársat, a Szlovák Tudományos Akadémia tagját, akinek mai előadása fontos kezdő lépés a régóta óhajtott és tudományunk számára

nélkülözhetetlen irodalomtörténeti kapcsolatok kialakítása, elmélyítése felé.

Tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy bemutassam vendégünket, s röviden felvázoljam azt a gazdag és nagy jelentőségű tudományos munkásságot, amelyből az ő előadása most ízelítőt fog nyújtani.

Andrej Mráz a bratislavai Komenský-egyetemen a szlovák irodalom tanára, 1904. november 28-án született Petrőcön, Jugoszláviában. Középsiskolai tanulmányait Békéscsabán, majd Újvidéken végezte. A pozsonyi egyetem hallgatója volt, ott is szerzett bölcsészdoktorátust. 1926 óta több szlovák folyóirat rendes munkatársa. Kezdetben a Slovenská Matica irodalmi osztályának az előadója volt, majd a Slovenské Phol'ady — Szlovák Szemle — c. folyóirat szerkesztője. Egy ideig mint a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház dramaturgja működött. 1938-ban nevezték ki a Komenský-egyetem tanárává.

Irodalomtörténeti munkássága főleg a XIX. század második felének, a szlovák kritikai realizmus megindulásának problémáival foglalkozik. Svetozár Hurban Vajansky-nak ma legjobb ismerője a szlovák irodalomban. De a korszak más íróiról is írt monográfiákat, így: Škultéty Józsefről, Terézia Vansováról és másokról. Hugolín Gavlovič-ról írt munkája a XVIII. század problematikáját dolgozza fel. Foglalkozott Kollárral is, valamint a jugoszláviai szlovákok irodalmi életével. Ján Trúchly-Sytnianskyról szóló monográfiája is nagy érdeklődésre tarthat számot irodalmunkban.

Mai előadásával kapcsolatban 1950-ben megjelent szép monográfiáját hangsúlyozzuk a XX. század eleji szlovák regény társadalmi problémáiról. Összegyűjtött cikkeinek gyűjteménye: „A szlovák irodalmi múltból” címen 1953-ban jelent meg. Mráz professzor az orosz-szlovák irodalmi kapcsolatok specialistája és főleg Kollár orosz kapcsolataival foglalkozott. Legújabb könyve is erről szól, a címe: Az orosz irodalomból és visszhangjáról a szlovákok között.

Tisztelt Hallgatóim! Felkérem Andrej Mráz elvtársat, hogy „A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében” című előadását megtartani szíveskedjék.

ANDREJ MRÁZ

A KRITIKAI REALIZMUS A SZLOVÁK IRODALOM FEJLŐDÉSÉBEN

Tisztelt Akadémikus Elvtársak, kedves Jelenlevők, Elvtársak és Elvtársnők!

Meghatódottság fog el, amikor előadásomat megkezdem. Az az egyszerű és ma természetesnek mondható tény, hogy ma itt előadást tarthatok, ékes bizonyítéka azoknak a kapcsolatoknak, amelyek nemzeteink között fennállnak és tovább fejlődnek. Meg vagyok győződve, hogy ilyen munkával jóvá tesszük mindazt a rosszat, mindazt a téveset és gyűlölködést, ami bennünket a korábbi társadalmi rendszerekben elválasztott. A népi demokratikus Magyarország és a népi demokratikus Csehszlovákia — szövetségben a Szovjetunióval, valamint a többi népi demokratikus országgal testvéri együttműködésben — építi ma jelenét és jövőjét.

Tudom, hogy a nyelvükön elmondott előadásomban vannak hibák. Kérem ezek elnézését. Nemesak technikai okokból látszott kívánatosabbnak magyarul előadnom, vagyis azért, hogy a fordítással, tolmácsolással ne forgácsolódjék szét a figyelem. Sokkal lényegesebb indokok kívánták így. Úgy gondolom, hogy bár sok fogyatékosága van magyarul mondott előadásomnak, mégis legjobb kifejezője annak a jószándéknak, hogy mindenben megértsük egymást és közelebb kerüljünk egymáshoz.

*

Előadásom tárgya: a kritikai realizmussal kapcsolatos kérdések a szlovák irodalomban. A kritikai realizmus jelenségeinek az egyes nemzetek irodalmában bonyolult és hosszú múltjuk van. Történetük összefügg az osztálytársadalmak, különösen pedig a kapitalizmus belső ellentmondásainak kiéleződésével. Megvilágításukhoz szükséges, hogy szoros kapcsolatban tárgyaljuk a többi — egykorú — irodalmi törekvések megnyilvánulásaiival. A közép-európai népek irodalmában is már a feudalizmus idejében találkoznak több olyan jelenséggel, amelynek elemei a kritikai realizmus jellemző vonásai. A mi irodalomtudományunkban egyre többen vetik fel az utóbbi időben azt a kérdést, hogy például mit lehet kritikai realizmus jegyeiként, alkotó elemeiként elfogadnunk a népi kultúrából, annak haladó társadalmi tartalmából és

sajátos realista módszereiből: természetes, hogy „sui generis” kritikai realizmusra gondolunk. Hasonló kérdések merülnek fel a burzsoázia megjelenésének idejéből származó irodalmi alkotásokban, amelyek kifejező eszközein érzik még a klasszicizmus ábrázolási módszere, — valamint a forradalmi romantizmus korszakában keletkezett irodalmi alkotásokban, amelyekben már sok realista elem is van. Persze, a kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében is csak a XIX. század vége felé és a XX. század elején lett uralkodó irodalmi irányzattá — akkor, amikor a kapitalizmus nálunk is átnőtt imperialista szakaszába. Részben erre az irányzatra építenek irodalmunkban 1918 után is, bár jóval kisebb mértékben, hiszen az irodalmi fejlődés további, minőségileg új korszakának kifejezői, ábrázoló törekvései már a szocialista realizmushoz vezetnek.

Az egyes nemzeti irodalmak kritikai realizmusában találunk olyan lényeges vonásokat is, amelyek közösek a többi irodalommal, de vannak sajátos nemzeti vonásai is, amelyek egész sor konkrét társadalmi, politikai és irodalmi mozzanat eredményei. Nincs most időnk arra, hogy ezen a helyen részletesen kifejtjük, hogy alakult ki a szlovák irodalom a XIX. században, és milyen főbb célkitűzések szolgálatában állt.

A haladó szlovák burzsoáziának — megjelenése óta több irányban kellett harcot folytatnia és harcaiban szövetségest keresnie. Antifeudális magatartása a Ludovít Štúr által vezetett nemzedék törekvéseiben csúcsosodott ki, és leg-erőteljesebben az 1848/49-es forradalmi események előtti évtizedekben nyilvánult meg. A szlovák polgári értelmiség e csoportja nem támaszkodhatott sem a közép-, sem a kisenemességre, mert ezek átálltak a magyar uralkodó osztály oldalára, de nem támaszkodhatott a nagyobb számú, gazdaságilag és politikailag fejlettebb polgárságra sem, mert a várcsok lakosságának többsége nem szlovák volt, a szlovákajkú polgári réteg egyébként is lassan fejlődhetett. Így a Štúr-nemzedék legbiztosabb támasza a falusi nép maradt, amely legnagyobb részben még jobbágysorban élt, s amely a jobbágyság eltörlése után a fokozódó szociális elnyomásnak volt kitéve.

Ilyen körülmények között kristályosodtak ki a szlovák értelmiség törekvései saját társadalmi szükségleteivel és a szomszédos népekkel kapcsolatban is. A szlovákság burzsoá nemzetté való kialakulásának folyamatában fontos szerepet játszott a szláv kölcsönösség eszméje, és különösen a régi, sokoldalú és szoros kapcsolat a cseh és szlovák szféra között. A fejlődő, fiatal szlovák burzsoázia politikai, nemzeti és osztálytörekvéseivel a XIX. század végétől kezdve összeütközésbe került a magyar uralkodó osztály érdekeivel, mert ez az uralkodó osztály hegemoniája biztosítására törekedett az egész régi Magyarországon. Ez az összeütközés állandóan fokozódott, és sokoldalúan befolyásolta a kapitalizmus korszakában az egész szlovák fejlődést. Nyilvánvaló, hogy erősen éreztette hatását az irodalom területén is.

E tényezők következtében azoknak a kérdéseknek a középpontjába, amelyekre a haladó szlovák irodalom volt a kifejezője, két mozzanat került, — elsősorban: harc a régi társadalom elhaló erői ellen, és ezzel szerves egységben — harc a nemzetiségi elnyomás ellen. — Már 1830-tan megjelent Szlovákiában Ján Chalupka színműve, a Kocúrko, amelyben a szerző szatirikusan ábrázolt harci helyzetekben leplezte le a mágnások haladásellenes magatartását a szlovák életben, és ugyanakkor élesen elítélte a denacionalizációs törekvéseket, melyek nagy mértékben rombolták a szlovák polgárság körében is. Chalupka példáját, a valóság művészeti ábrázolását több kortársa követte, s ami igen jellemző, legtöbbször humorisztikus-szatirikus alkotásokban. Nem egy vonatkozásban már a realista ábrázolási mód győzelmét szolgálták irodalmunkban, áthatotta őket a harci lelkesedés és a bíráló szellem pátosza.

A szlovák burzsoázia harca a szociális és a nemzeti elnyomás ellen azonban roppant bonyolult folyamat volt, sokszor válságba került, nem egy ügyben tanácstalanná tette intelligenciánkat. Ennek megvilágítására elég most hivatkoznunk a szlovák nemzet képviselőinek részvételére az 1848/49-es eseményekben, amikor is alapvető szociális és politikai célkitűzéseik irányával ellentétben végül is úgy döntöttek, hogy nemzetük jogait azzal a császári Béccsel szövetkezve igyekeznek biztosítani, amely a birodalom polgári forradalmának demokratikus erői ellen harcolt. A szlovák felszabadító mozgalom többször esett hasonló ellentmondásokba. Ezek az ellentmondások, amelyek egyébként a szlovákoknak a régi magyarországi helyzetéből következtek 1918 előtt, megvannak irodalmunkban — különösen annak a kritikai realizmushoz tartozó részében.

Azok a kísérletek, amelyek a burzsoá társadalmi viszonyok alapján modus vivendi-t próbáltak kialakítani a Habsburg-monarchia egyes nemzetiségei között, irreálisaknak, megvalósíthatatlanoknak bizonyultak. Erre vall az 1867-i osztrák-magyar kiegyezés is. A kiegyezéssel két nemzet uralkodó osztálya akarta megosztani egymás között a hatalmat és közösen felszámolni mindazt, ami árthatott volna osztályuralmuknak. A kormány politikájának az az iránya, amely 1867 után megszilárdult, nagyon érzékenyen érintette a szlovákság létének minden területét. Elvette a szlovákság kulturális intézményét, a Matica Slovenskát, megfosztotta iskoláitól, meggyengítette és tanácstalanná tette politikai törekvéseiben, gátolta gazdasági fejlődését, kiszákmányoló kapitalista rendszerével pedig még nagyobb nyomorba döntötte a falu népének széles tömegeit is. Ezekben az években a szlovák irodalomban is visszaesést tapasztalhatunk. Az irodalom az előző korszak célkitűzéseit vulgarizálta, megerősödött benne a kispolgári didaktikus-pszeudoromantizmus. Igaz, ugyanakkor hajtotta már csíráit a szlovák irodalmi élet fejlődésének az az új korszaka, amely a realista ábrázolási mód felé mutatott, s amelyhez elérkezett a nyolcvanas évek elején, amikor uralkodó ábrázolási móddá vált

Mostani fejtegetésünk keretében nincs lehetőség arra, hogy teljesebben és több oldalról megvilágítsuk azokat a tényezőket és kérdéseket, amelyek megszabták a szlovák irodalomtörténet e korszakának jellegzetességét, hogy ismertessük azt a korszakot, amelyet hagyományosan az irodalmi realizmus korának nevezünk. Csak néhány olyan megállapításra szorítkozhatunk, amely legszorosabban összefügg ezzel a tárgykörrrel. E rendkívül nehéz körülmények között, az olvasók minimális száma mellett, akik inkább nemzeti okokból, mint irodalmi igényük miatt érdeklődtek a hazai irodalom iránt, — a szlovák irodalom — főleg minőségileg — nagymértékben fellendült. — Bizonyára azért is következett be ez a fellendülés, mert az irodalom mégiscsak szabadban fejlődhetett, mint a nyilvános ténykedés bármelyik másik területe. A múlt század hetvenes éveitől kezdve a szlovák irodalmi élet tervszerűen gyarapodott az európai irodalom realista elemeivel, mindenekelőtt a cseh és az orosz irodalom közvetítésével. Ezeket az elemeket tovább fejlesztette úgy, hogy felhasználta az előző kor haladó hagyományait és a népi kultúrát is, és mindezt összhangba hozta a szlovák élet korabeli szükségleteivel. Meg kell mondanunk, hogy az irodalomnak e haladó szárnya mellett volt reakciós törekvések képviselő szárnya is. Az idetartozó írók a polgári realizmushoz való csatlakozás árca alatt az irodalomelméletben és gyakorlati munkásságukban is, — összhangban ideológiai orientációjukkal — gátolták a szlovákságot abban, hogy levetkőzze a régit és elsajátítsa az újat, a haladót. Ebből a szempontból az értelmiség egy kisebb rétegére igen nagy hatása volt Svetozár Hurban Vajanský-nak, a költőnek, prózaírónak, művelt irodalomtudós-nak, jelentékeny publicistának, a nemzet harcosának.

Bármilyen nagy tekintélynek örvendett is négy egész évtizeden át V a j a n s k ý irodalmi életünkben és ideológiánkban, irodalmi életünk mégsem az ő irányítása és elgondolása alapján fejlődött. Vajanský a kozmopolita értelmiségi típusa volt, aki azokban a hagyományokban nevelkedett fel, amelyekben a vidéki értelmiség élt. (Jozef M. Hurbannak, Ľudovít Štúr legaktívabb munkatársának a fia volt.) Vajanský az orosz cárizmus, valamint az orosz reakciós politikai és ideológiai csoportok felé való fanatikus orientálódásban látta a szlovák nép létének biztosítékát. A szlovák irodalomban nemcsak kijelentésszerűen, hanem szakszerűen és mély megértéssel is propagálta az orosz realista irodalmat, viszont azzal a reakciós ideológiával interpretálta, amely áthatotta egész munkásságát, főként novelláit és regényeit. Lelkesedett kortársai elképzeléseiről a szlovákság sorsával kapcsolatban, azonban nem vezette népét a sötétségből a fény felé.

Egészen más helyet foglalt el irodalmi életünkben P a v e l O r s z á g h - H v i e z d o s l a v. Alsó-oravai (Oravai) földműves-kurtanemes szülők gyermeke volt, aki teljesen összeforrnt népével, megértette minden törekvésében és hatalmas költői munkásságával művészi, a valóságos helyzetnek megfelelően, harciasan ábrázolta. Már a gimnáziumban, Miskolcon és Késmárkon

nemcsak hogy alaposan megismerkedett az irodalmi élettel, de átérezte költői hivatásának nagy távlatait is. Magyarul és részben németül is írt fiatalkori költői kísérletei egyebek között megvilágítják nekünk Országának mint irodalmi művésznek az egyéniségét is. Két-három év után, amikor költői ábrándozását egybekötötte a szlovák nép szolgálatának a vágyával, erőteljesen vallotta, hogy Petőfi-vereű költő akar lenni, hogy munkásságával nem akar elszigetelődni a társadalmi kérdésektől, ellenkezőleg, be akar hatolni azok középpontjába, irányítani és aktivizálni akarja azokat. A szlovákság helyzete a múlt század második felében és a korabeli uralkodó hivatalos ideológia sok kortársát fatalistává tette, és megingatta hitét népe erejében. A szlovák nemzeti lét megmentését kívülről várták, sokszor egyenesen az isteni igazságszolgáltatástól. Hviezdoslav összeforrott a néppel, mélyen megértette a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit, bátran szembenézett az emberiség történelmének tapasztalataival, a tudományos ismeretekkel és az irodalom nagy alkotásaival sem a reakciós nézeteknek, sem pesszimista hangulatoknak nem adta meg magát. Hviezdoslav hitt az emberben, annak győzedelmes jövőjében; idealista volt ugyan, de hitt a szociális és a nemzeti igazság győzelmében. Ez a hit hozzásegítette őt a korabeli társadalmi ellentétek megismeréséhez, és erősítette őt az ember által való kizsákmányolás elleni harcában. A szlovákság akkori helyzetének szemszögéből tüntetően jelölte ki irodalmi tevékenységének ezt a célját nemcsak azzal, hogy — Shakespeare, Goethe, Schiller, Puskin, Miczkiewicz és más szláv költők mellett — fordított Petőfitől, Aranytól is, és lefordította Madách egész Ember Tragédiáját, hanem írásaiban is a humanizmus és a baráti kapcsolatok szellemében kereste a közeledést a magyar nemzet haladó képviselővel, köztük Adyval is. Ezeket a következtetéseket kiegészítjük még azzal az adattal, hogy a magyar Kisfaludy Társaság Hviezdoslavot tagjává választotta.

Hviezdoslav nemcsak a kis szlovák irodalom viszonyai között ilyen gigantikus egyéniség, ilyen lenne ő akkor is, ha munkásságának gazdagságával és sokoldalúságával, nagy művészetével a nagy irodalmakba soroznák őt. A múlt század hetvenes éveinek közepén Hviezdoslav szülőföldjén, Alsó-Árvában telepedett le huzamosabb időre. Ezt a szegény, de hősöket szülő vadregényes vidéket ő építette ki azzá a központtá, amelyben a legnagyobb szlovák költők és drámai alkotások születtek meg, ez a vidék nevelte fel a hazai és világirodalomnak e termékeny kedvelőjét és művelőjét. Képletesen azt mondhatnók, hogy itt élt a legérzékenyebb szlovák szív, itt élt a legmélyebbre hatoló szlovák ész; itt élt az a szív, amely legjobban érezte és gondolta át és művészien fejezte ki a hazai élet ritmusát és a világeseemények visszhangját. Hviezdoslavot nemcsak a favágók, a tutajosok és a terméketlen földet művelő parasztok élete ihlette, hanem epikában, lírában, drámai írásaiban a legmélyebb filozófiai és szociális kérdések is hevítették; Hviezdoslav megjelenítette történelmi múltunk világát, de vis-zatért más nem-

zetek történelmének témáihoz is, és harciasan, bátran szembeállította a múltat saját kora égető kérdéseivel. Semmi sem hiányzott ebből a költészetből a szív legszubjektívebb dobbanásától kezdve egész a világtörténelem nagy, meg-rázó eseményeiig. Az Árva megyei hegyek magányában zengte melankolikus dalát az emberről és a természetről; innen szórta elkeseredett átkait azokra a kegyelmes urakra, akik fényűző életet éltek mások véréből. Már ifjúkorában elgondolkozott a párizsi kommün jelentősége felett, és már majdnem agg volt, mikor a hagyományos szlovák ruszofilizmusra építve — megértéssel fordult az 1905-ös és az 1907-es orosz forradalomhoz, valamint I. N. Tolsztoj tanaihoz. A világháború kitörésekor hatalmas ciklusában, a Véres Szonettekben elítélte azokat, akik a vágóhídra küldték a népet.

Mindebből, amit itt most igen rapszodikusán állapítottunk meg róla, olyannak ismerhetjük meg Hviezdoslavot, mint a világirodalom nagy költőinek egyik legméltóbb társát. Benne látjuk azt a költőt, aki a kapitalizmus korszakában, amikor az imperialista szakaszába ment át, felismerte kora ellentmondásait, elítélően nyilatkozott róluk, és kiutat keresett belőlük. Bár elsősorban az egyetlen szilárd társadalmi bázisról, — a patriarchális paraszt-ságról — kiált, amelyre a mi viszonyaink között egyáltalán támaszkodni tudott, ez nem szűkítette le az egykorú társadalmi ellentétekiől alkotott szemléletét. Mindössze a jövő perspektíváinak keresésében és megsejtésében zavarta meg; e sejtéseit vallásos világnézetére is alapozta, amelyekre hatással volt az, hogy Hviezdoslav a nemzetiségi kérdést idealista módon fogta fel. Megérte még a Nagy Októberi Forradalmat is, bár talán éppen nemzeti ideológiája következtében nem lelkesedett érte olyan mértékben és értelmezésben, mint a századeleji orosz forradalomért.

Hviezdoslav szülőföldjéről, a szomszédos Jasenová-ból származott Martin Kukučín. 1860-ban született, Hviezdoslav 11 évvel volt idősebb nála. Jóllehet Kukučín nem olyan nagytehetségű és sokoldalú író, mint Hviezdoslav, mégis irodalmunk és életünk jellegzetes képviselője. Paraszt-családból származott, először falusi tanító volt. Első, kezdő irodalmi alkotásaiban 1883-tól kezdve sok vonatkozásban nemzeti irodalmunk új szakaszát, fejlődését jelentette. Kukučín fellépéséig a szlovák szépprózairás majdnem kivétel nélkül a történelemből, az idegen országok irodalmából merített, vagy esetleg a nemesek, az értelmiség, a szlovákiai városok lakóinak leírásával foglalkozott. A földművelő nép, bármennyire ellentétben van is ez a korabeli társadalmi rendszerrel, Kukučín felléptéig nem kapta meg azt a jogot, hogy az irodalomba, mint középponti kérdés kerüljön. Kukučín radikálisan szakított ezzel a hagyománnyal és felfogással. Apró karcolatokban, elbeszélésekben és novellákban reálisan és a valóságnak megfelelően kezdte ábrázolni falusi népünket, szeretettel és igazi megértéssel emelte ki annak erkölcsét, szokásait, munkáját és egyéb tulajdonságait; igen termékenyen használta ki a népnyelv kifejező eszközeit és a népi kultúra többi elemeit is. Munkássága foko

zatosan mélyült el művészeti és ideológiai szempontból is. Írásait nem annyira a pátosz, mint inkább a paraszti közösség és annak életmódjának igazi dicsőrete hatja át. Ezzel buzdítólag hatott olvasói öntudatára, megnyerte és meggyőzte őket, hogy életünk és fejlődésünk fő biztosítékát a falusi tömegekben kell keresnünk. Az írónak eme magatartásából törvényszerűen következtek írásainak társadalmi és világnézeti tanulságai. Kukučín aggódva figyelte, hogyan bomlasztja a kapitalizmus termelő erőinek és termelési viszonyainak fejlődése a falvak patriarchális képét s hogy organizmusában egyre több az erkölcsi és szociális fogyatékoság. Kritikája munkásságának abban a részében mélyül el, amelyben szembeállítja a falusi embert a városi környezettel és a nemparaszti rétegek tagjaival. Ez azokban az években kap alkotásában több helyet, amikor prágai egyetemi tanulmányai alatt megismerkedett a világirodalommal (elsősorban a cseh és orosz irodalommal, az utóbbiból fordított is, Gogol műveit), és akkor, amikor megismerkedett az új, bonyolult társadalmi rendszerrel.

Kukučín — művészeti fejlődésének eme korszakában — egyre több szkepszissel figyelte a fennálló társadalmi rendszert, ugyanakkor munkássága egy részében olyan nézetek nyilvánulnak meg, amelyek sok vonatkozásban rokonságot mutatnak az orosz narodnyikok elméletével; a kapitalizmus bomlásának következményei elől menedéket, kiutat az idealizált parasztságban, annak néhány szociális intézményében, illetve gazdasági és erkölcsi életében kerest. Amikor a kilencvenes évek első felében befejezte tanulmányait, Brač szigetére ment állásba, a horvátok közé. Innen tovább vándorolt Dél-Amerikába. Brač szigetén írogatott. Az ebből a korból származó írásainak egy részében, köztük a „Dom v stráni” („Ház a hegyoldalon”) című regényében is, amely magyarul is megjelent, erős ellenállást tanúsított a kapitalista társadalmi rendszerrel szemben, de erősödött az egyénről és a közösségről vallott idealista és utópista felfogása is. A dél-amerikai környezetről és a szlovák múltból merítő nagyobb regényeiben, amelyek 1918 után készültek, azonban már elhomályosodott a valóságról vallott reális világnézete, s tompult korábbi alkotásának bíráló éle is.

Kukučín fő érdemét irodalmunk fejlesztésében abban látjuk, hogy meghonosította benne a parasztembert, hogy sajátos művészeti és szuggesztíve ható hű képekben dicsőítette kiválóságait, továbbá abban, hogy leleplezte azokat az erőket, amelyek a kapitalista társadalmi rendszer fejlődése következtében erkölcsileg, gazdaságilag és egyébként is bomlasztották a falut. Kukučín példáját követve realista íróink figyelme mint központi kérdésre, a falusi népre terelődik. Kukučín követőinek munkásságában azonban kevesebb az idealizáló és idillizáló hajlam, ami természetes is a társadalmi viszonyok fokozódó ellentmondásai mellett. *T i m r a v a*, *T a j o v s k ý*, *J e s e n s k ý* és a többiek szélesebb kritikai realista alapon ábrázolták a kiéleződő ellentéteket. A múlt század végén az irodalmi életen kívül is széles dif-

ferenciáció következett be a szlovákság életében. Az értelmiség konzervatív részétől, amelynek képviselői lapkiadási és egyéb vállalatoknál dolgoztak Turócszentmártonban, elkülönült a fiatalok, a liberális gondolkodású, burzsoá demokrata értelmiség tábora. Ez a csoport 1898-ban lapot alapított Hlas (Hang) címen. A tábor tagjai arra törekedtek, hogy revízió alá vegyék nemcsak a politikai, művelődési, a szociális és egyéb, hanem az irodalmi kérdéseket is. Hviezdoslavból indultak ki és azon voltak, hogy az irodalmat új tartalommal töltsék meg, új módszerekkel fejlesszék tovább, és hogy jobban bekapcsolják a széles néptömegek jogaiért vívott harcba. Ebben az időben már találkozunk a szlovák ipari munkásság mozgalmának első megnyilvánulásaival is. A szlovák munkásság a régi magyarországi szociáldemokrata párt keretén belül szervezkedett, de ideológiai, kulturális fejlődéséhez és irodalma műveléséhez sok támogatást kapott a cseh munkásságtól.

Életünk és irodalmunk fejlődésének ez új szakaszában legnagyobb művészeti egyéniség Božena Slančíková-Timrava író nő volt. Tapasztalatai és élményei majdnem kizárólag csak néhány Nógrád megyei falu életéhez kötődtek, fejlődése folyamán nagyon kismértékben művelhette magát irodalmilag, mégis, — ez az ösztönösen dolgozó, nagy megismerő, gondolkodó és alkotó művészi képességgel megáldott író nő — olyan tényekre volt képes rámutatni szűk környezet-ábrázolásában, amelyek nem egy vonatkozásban tipizáltak, és rámutattak az egész szlovák nemzeti problematikára, különösen ami a parasztember egyéni és közösségi tulajdonságait, és ami a vidéki értelmiségünknek társadalmunkban elfoglalt helyzetét illeti. Timrava kérlelhetetlenül felfedte kora beteges és korhadt jelenségeit. Bíráló, ösztönös és dogmamentes irodalmi alkotásának módszere, amelyet Engels Balzac írásában talált meg, és amelyet Lenin Tolsztoj munkásságának elemzésével világított meg, lehetővé tette számára, hogy megteremtse a szlovák irodalomban a művészileg is legharcosabb kritikai realista társadalmi ábrázolást. Még fejlődésének későbbi szakaszában, amikor egyre inkább magáévá tette a szlovák értelmiség hivatalos világnézetét, sem kisebb éleslátással tárta fel viszonyaink objektív igazságát, bár számára ez sokszor keserűséget, fájdalmat és meg nem értést eredményezett. Következetes maradt magához „Záplava” („Áradat”) című elbeszélésében is, amelyben kérlelhetetlen igazságérzettel ábrázolja, hogyan fogadta a szlovák falvak népe a magyar tanácsköztársaság hadseregét 1919-ben; ilyen volt Timrava az első világháború alatt és a München előtti csehszlovák köztársaság idejében írt műveiben is.

Mai irodalomtudományunk Hviezdoslav és Timrava munkássága mellett — a Štúr-nemzedékhez tartozók irodalmi munkásságán kívül —, legtöbbször Jozef Gregor Tajovský és Janko Jesenský írásait értékeli. Igen sok szempontból más típusok, mint az előttük élő írók. Jesenský a kispolgári társadalom ironikus és satirikus írója volt. Élete vége felé elszántan harcolt a fasizmus ellen. Művészete bonyolult, műveltsége

nagyfokú volt. T a j o v s k ý t viszdont a falusi ember erkölce, a falu nyomorának teljes átérzése hatotta át, lázadt az igazságtalan társadalmi rendszer ellen, megismerve annak osztálygyökereit is. Karcolataiban sok-sok bizonyítékerejű ténnyel határozottan megvilágította korának ellentmondásait. Mély együttérzéssel fordult a kizsákmányoló társadalmi rendszer áldozatai felé. Tajovský érdeme, hogy elsőnek honosította meg a kritikai realizmust a szlovák drámaírásban, amely színházművészetünk fejletlensége, és az egész szlovákság társadalmi helyzete miatt elmaradt az irodalom többi ága mellett.

1918 után a reális ábrázolásra való törekvés visszaesett a szlovák irodalomban is. Szlovákia igen gyorsan és sokoldalúan alkalmazkodni akart a gyors fejlődés kapitalista viszonyaihoz. Ez visszatükröződik a kor irodalmi életében. A szlovák irodalom az új viszonyok között pótolni akart mindent, amit elmulasztott és nagy becsvágygal, — igaz, rendszertelenül — minél többet akart meríteni a világháború hanyatló irányzataiból. Emellett az első világháború előtti kritikai realisták kis csoportja tovább fejlesztette és mélyítette munkásságát, különösen Timrava és Jesenský, sőt csatlakozott hozzájuk néhány fiatal új író is. Ebben az időben kezdett kialakulni — már 1945 előtt — a szocialista realista ábrázolási mód, amelyet főleg P e t e r J i l e m n i c k ý és F r a ň o K r á l művei képviselnek.

Nem tartozik ennek az előadásnak keretébe az a feladat, hogy megvilágítsuk a kritikai és szocialista realizmus kapcsolatait a szlovák irodalomban.

Igen tisztelt Elvtársak, iparkodtam irodalmunk néhány kérdését megvilágítani, főleg annak azon szakaszait, amelyek jellemzőek a kritikai ábrázolási törekvésekre. A kérdéseknek csak egy részét érintettem, és csak vázlatosan mutathattam rájuk, sok más fontos módszertani és tájékozó jellegű problémát mellőznöm kellett. Bizonyára tanulságos lett volna összevetni a szlovák irodalom problémakörét más nemzeti irodalmakkal, elsősorban a csehvel, amelyhez sok kapcsolat köti, de az oroszokkal is, amely nélkül egyszerűen lehetetlen megvilágítani a szlovák irodalom fejlődésében a sajátos kritikai realista ábrázolási törekvéseket, s végül igen időszerű lett volna ezen a helyen szélesebb alapon legalább vázolni, hogyan hatott a magyar irodalom a szlovák irodalom fejlődésére, amelyet közelebbről ismertek íróink is és az olvasóközönség is abban a korszakban, amelyre megjegyzéseink vonatkoznak. A szlovák irodalomtörténet sok kérdését nem lehet helyesen és teljesen megvilágítani anélkül, hogy párhuzamba ne állítsuk vele a magyar irodalmat. A magyar és a csehszlovák irodalomtörténelemek közös erő kifejtésével, fennálló kölcsönös jó kapcsolataink szellemében, a marxista irodalomtudomány módszereivel — bizonyára már a közeljövőben eredményesen megkezdhetjük ezt a munkát is — azzal a célkitűzéssel, hogy állandóan erősödjének és elmélyüljenek ma is, a jövőben is a magyar és a csehszlovák irodalmi kapcsolatok.

HOZZÁSZÓLÁSOK

SZIKLAY LÁSZLÓ

Kedves Elvtársak!

Hálás köszönetet kell mondanunk Mráz akadémikus, professzor elvtárs szép előadásáért. Meg vagyok győződve róla, hogy szavai mindnyájunkra igen mély hatással voltak: közel hozták hozzánk annak a nemzetnek az irodalmát, amellyel évszázadokon át együtt éltünk jóban-rosszban, amelytől csak uralkodó osztályaink sajátos hatalmi törekvései választottak el viszonylag rövid időre s amellyel most egy táborban, vállvetve építjük a jobb, szebb világot: a szocializmust. Mráz professzor elvtárs előadásából a szlovák irodalmi fejlődésnek egyik igen fontos korszakáról nyerhettünk alapos, kimerítő képet. Arról a korszakról, amikor a szlovák írók — ha népe javát akarta — egyszerre két fronton kellett küzdenie: a társadalmi és a nemzetiségi elnyomás ellen kellett felemelnie a szavát. A konzervatívok, akik részben csak a múlt örökségéből éltek, élükön Svetozár Hurban Vajanský-val, az irrealitások talaján keresték nemzetük elnyomására a megoldást. A reális megoldásra azok mutattak rá, akik népükkel forrtak össze s népük életének, derűjének és gondjainak, vidámságának s az elnyomás okozta nagy szenvedéseknek az ábrázolásával vitték előre a szlovák irodalom fejlődését. Hviezdoslav, Kukučín és Timrava arcképe, Tajovský és Jesenský munkásságának rövid rajza méltán sok gondolatot ébreszthet a magyar irodalomtudomány művelőiben, sok tennivalóra vezethet rá. Hviezdoslav gazdag költészete, Kukučín derűs, kissé idealizált, a sajátos szlovák levegőt mégis oly erősen magából lehelő faluképe, Timrava kérérlhetetlenül szigorú parasztábrázolása és bírálata, Tajovský novellái, drámái, Jesenský szatírája a kispolgárokról — valljuk be — igen sokunk számára idegen világ ez, amellyel minél sürgősebben meg kellene ismerkednünk.

Irodalomtudományunk eddig nem foglalkozott sokat, legalábbis nem foglalkozott eleget a szlovák irodalommal. Sokat emlegettük ugyan, hogy vannak kapcsolataink; egyes korok közös magyar-szlovák mondanivalójának és tematikájának néhány ténye lassan átment irodalomtudományunk köztudatába. De azt még mindig nem tudatosítottuk eléggé, hogy éppen a két nemzet haladó szellemű irodalmának sok közös vagy legalábbis hasonló mondanivalója és témája következtében a magunk irodalmának a kutatása, megismerése is könnyebb és alaposabb, ha ismerjük a szlovákokét. Például mennyivel elmélyültebbek volnának ismereteink a XVI—XVII. század históriás énekeiről, vagy a kuruc költészetről, ha behatóbban foglalkoztunk volna a szlovák irodalomtörténetnek ezzel a területével, ha ismernők eredményeit. Persze, kölcsönös a dolog: a szlovák irodalomtörténeti kutatást is megkönnyíti, ha művelője járatos a magyar irodalomban.

Ezért volna arra szükség, hogy minél több ponton és minél intenzívebben tárjuk fel a pozitív kapcsolatokat a két irodalom között. Igaza van Mráz professzor elvtársnak: dobjuk sutba a sok meg nem értést, a nemzetiségi villongások szomorú emlékeit. Azok arra valók, hogy tisztán lássuk: hová vezetett az uralkodó, illetőleg a kizsákmányolásra törő társadalmi osztályok

politikája. Minél jobban, minél alaposabban tisztítjuk le a feledés porát múltunk pozitív kapcsolatairól, annál tisztábban fog előttünk állni, hogy azok az írók, akik igazán a nép érdekeit képviselték, mindig megtartottak valamit a közös múltból, a két nép közös felszabadító harcainak emlékeiből, mert nem misztikus ködvilágra, hanem a magyar és szlovák nemzeti-népi valóság talajára építettek. Mily remek példa erre éppen Ján Chalupka, az első jelentős szlovák drámaíró, a múlt század harmincas éveiben. Mráz professzor előadásában említette a szlovák kisvárosról készült szatirikus vígjátékát: a Kocúrko-t, ahol a felfelé törtető, talmi csillogásra vágyó kispolgárt az író azzal is gúnyolja, hogy minden áron az „urak nyelvén”: magyarul akar beszélni, még akkor is, ha nem tud jól. Ez a kép reális, mert ebben a korban a szlovák kisvárosban ismerős volt a derék csizmadiának, Tesnošil-nak ez a figurája. De ugyanez a Ján Chalupka írt egy magyar nyelvű vígjátékot is: *A vén szerelmes, avagy a torházi négy vőlegény* címmel. Emlegettük ezt, benne van a szlovák irodalomtörténeti kézikönyvekben is. Tudtuk, hogy 1835-ben, tehát pontosan százhusz évvel ezelőtt Akademiánktól díszeteket kapott érte s hogy aránylag soká szerepelt Nemzeti Színházunk műsorán, — de hogy milyen szoros kapcsolatai vannak a magyar irodalmi fejlődéssel, azt csak most tudatosítottuk, amikor — egy éppen közös haladó hagyományainkat hangsúlyozni akaró antológiához való anyaggyűjtés közben — a kezünkbe vettük. Nemcsak arra gondolunk itt, hogy Chalupka e darabbal megteremti a rossz magyarsággal kérkedő Tesnošil ellenpólusát. Ott találjuk a megőrege-désről hallani sem akaró jegyző vidám, kisvárosi társaságában Eisenbartot, a „seborvost”, aki jóformán egyetlen magyar mondatot sem tud kiejteni anélkül, hogy a beszédébe német szavakat ne keverjen. Máli pedig, aki mindenáron meg akar szabadulni bácsikája szerelmi üldözésétől, szlovákosan kezd beszélni, mikor messziről jött idegen nőnek álcázza magát. Mit jelent Chalupka egyes hőseinek ez a színpadon vidámságot keltő vegyesnyelvűsége? Azt, hogy Chalupka, a reális ábrázolásra törekvő író, ezen a ponton is a valóságot akarta ábrázolni, az egymás mellett élő, egymással állandóan érintkező népek valóságát.

Chalupka magyar vígjátékának azonban más mondanivalója is van mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalom kutatói számára. Véletlenség-e hogy Quoniam úr, a vén korában is szerelmes jegyző — éppen Peleske nótáriusa? Éppúgy nem véletlen, mint az, hogy Chalupka János magyar vígjátéka tele van a kor magyar „népies” költészetére jellemző dalbetétekkel. Ezek közül most csak Csokonainak a csikóbőrös kulacshoz írt híres Szeremledalát említem, amelyet a darab egyik hőse, Fegyverneki (Tempfői!!) strázsamester uram dalol el. Azt hiszem, a darab alaposabb megvizsgálása, többi dalbetétjének összevetése a korban divatozó népies dalokkal, esetleg annak a kinyomozása, hogy azokat mely melódiákra énekelték s hogy Chalupka ismerte-e ezeket a melódiákat, vagy pedig csak a pesti színház applikálta őket a megadott versekre, az eredeti magyar szövegnek s dalbetétjeinek az összevetése az író-készítette szlovák változattal, egyszóval: — az elmélyült filológiai kutatás olyan eredményekre vezethetne, amelyek mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomtörténetírás segítségére lehetnek a múlt század harmincas éveinek az értékelésében.

Persze, ezeknek a pozitív kapcsolatoknak a felkutatása nem mindig hálás, mert nem mindig mutatós feladat. A kutatásnak — hogy megtalálhassa a szlovák-magyar irodalmi érintkezés minden láncszemét — sokszor jelen-

téktelennek látszó jelenségekkel is foglalkoznia kell. Éppen azért, mert a múltban sem a magyar, sem a szlovák burzsoáziának nem volt érdeke, hogy azt hangsúlyozza, ami a kapcsolatainkban pozitívum, a mai kutatónak sokszor előlről kell elkezdenie mindent. Igen sokszor aprólékos, türelmet és sok-sok áldozatkésztséget követelő munka ez, amelynek azonban meg lehet az az eredménye, hogy még szorosabbra fűzi a két nemzet barátságát.

Közös múltunk, egymáshoz való viszonyunk új, sovinizmusmentes értékelését a fölfedezett új tények segítik elő. Ennek az illusztrálására a legnagyobb szlovák költőnek, Hviezdoslavnak az ifjúkorát idézem. Tudtuk, hogy miskolci és késmárki diákkorában verselt magyarul. Ismertük is *Szigetvár* című magyar versét, amelyet Albert Pražák közölt a Bratislava című folyóirat 1927-es évfolyamában s amelyet Szalatnai Rezső tett a magyar közönség számára hozzáférhetővé A Mi Lapunk c. losonci ifjúsági lapban 1929-ben és a Híd című, 1937-ben Nyitrán megjelent antológiában. Újabbán Úrhegyi Emília találta meg egy versét a Tanulók Közlönye 1870. január 1-i számában. Persze, e kevés adat birtokában mind a magyar, mind a szlovák tudomány csak felszínesen, illetőleg — éppen a felszínesség következtében — tévesen értékelte az ifjú Országh Pál magyar nyelvű versíró ténykedését. Akik a magyar nacionalizmus túlzásaira voltak hajlamosak, a „kultúrfölny” s a régi rendre jellemző más jelszavak bizonyítására akarták felhasználni. A szlovák burzsoá tudomány részéről pedig a diák Hviezdoslav úrhatnám törekvéseit, mindenáron érvényesülni-akarását látták abban a tényben, hogy ekkor magyarul verselt.

A szlovák Szépirodalmi Kiadó most gyűjtötte össze Hviezdoslav valamennyi kiadatlan versét, leveleit, egyéb kéziratait. A gyűjtés állásáról a Kultúrny život c. szlovák folyóirat legutóbbi, május 21-i számában számol be Andrej Plávka, a szlovák költő, a szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója.

1954 novemberében, amikor — mint egy pedagógus delegáció tagja — egy hónapot töltöttem Csehszlovákiában, a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársainak s a Slovenská Matica vezetésének a kedvessége következtében megtekinthettem Országh Pál miskolci és késmárki diákkorának egész ismert magyar nyelvű termését. A Szépirodalmi Könyvkiadónál és a Slovenská Matica kéziratárában talált magyar nyelvű költemények, a már említett, Úrhegyi Emília által a Tanulók Lapjában megtalált verssel együtt összesen százhuszat tesznek ki.

Ez már olyan mennyiség, amelynek alapján pontosabban meg tudjuk rajzolni a magyarul verselő szlovák ifjú arcképét. Meglepő eredményekre jutunk itt, amelyek sok tekintetben módosítják az eddigi nézeteket, illetőleg eloszlatják eddigi előítéleteinket. Az ifjú Országh Pál magyarul is tudatosan készül a költői pályára. Érzzi a felelősséget, amelyet az a tény jelent, hogy tollat vesz a kezébe. Ha arra gondolunk, hogy tizennégy-tizenöt éves ifjúról van szó, akkor méltán meglephet e kis, sokszor kezdetleges formájú költemények komoly, sőt néha komor hangja. De miért e komorság? S ekkor ér az első meglepetés. Mert ez a fiú nem uraskodni akar, nem az olesó érvényesülés talmi csillogását keresi, hanem komoly szociális és lelki problémákkal küzd.

Kurtanemes ivadék, de tényleges szociális helyzetét tekintve, nyugodtan mondhatjuk parasztnak. Szülei földművelők, ő a szegény gyerekeknek e korban — bizony — nem rózsás életét éli. Ha Ján Čaplovič szép kiadványában, a „Život a dielo Pavla Országha Hviezdoslava vo fotografii”-ban (Hviez-

doslav Országh Pál élete és művei fényképben) megnézzük a szülei és testvérei képét, onnan nem zsinóros, attilás nemesek, hanem jellegzetes földművelő arcok néznek ránk. Ez az Árva megyei kisenemesség ekkor már csak az armálisára büszke, de lényegében a parasztok életét éli. Országh Pál egyik magyar verse elárulja, hogy Miskolcon még nem érezte magát annyira egyedül: ott még megvolt a vidékies, falusias életnek az a kedves derűje, az a földközelség, amely a falusi embernek mindig hiányzik, ha elveszíti. Vidám tokaji szüret hasonló származású magyar barátok társaságában: még 2—3 év távlatából is szeretettel emlékezik vissza rá. Késmárkon a polgárok zártabb és számára kissé ridegebb világa várja. Ne legyen félreértés: nem hisszük, hogy ekkor, a hatvanas évek második felében az oly sokszor „derék”-nek nevezett cip-szerekre már jellemző lett volna a dzsentrivel szövetkezett burzsoázia romlottsága. Hiszen akkor a költő nem tekintett volna vissza késmárki diákéveire öreg korában is oly meleg szeretettel. De a miskolci patriarkális derűhöz képest mégiscsak hívő légkör ez: a polgár tartja a tíz lépés távolságot. Országh Pál, a líceum legjobb tanulója, társtalan emberré válik ebben a légkörben, barátok nélkül, „elhagyatva” (— igen, használja ezt a szót —) menekül a költészet szépségeihez. Azért magyarul, mert mindenáron „fölfele” törtet?

Nem. Hanem azért, mert az oly fogékony kamaszlélek a magyar irodalomtól kapja az első költői élményeket. Sem a miskolci, sem a késmárki gimnáziumban nem tanítják a szláv költőket e korban: Országh Pál Vörösmartyn, Bajzán, Kölcseyen, — majd felsős korában Petőfin és Aranyon fejlesztíti költői tehetségét. Persze, a késmárki líceum felső osztályaiban a német klasszikusok is, Schiller is, Goethe is példaképeivé válnak: innen német nyelvű próbálkozásai. De az egészen fiatal Országhnak romantikusaink jelentenek élményt. Közismert, Szigetvárról szóló, egyébként egyik leggyöngébb magyar verse Kölcsey hatását mutatja. A kezdő: „Szomorú düledék” önkéntelenül is fölidézi a Huszt „Bús düledékei”-t. Felsőskorában viszont egyre jobban kerül Petőfi és Arany hatása alá: szárnyalása a szabad költészet honában, lendülete, amellyel a „zsarnokokat”, a szegény ember életére törőket jellemzi, Petőfi hatására vall:

*„Ti . . . bitorlók . . .
 . . . A föld ragadozó vadai, akikén
 Az irigység s a rágalom dühe kóvályog.
 Kiket természet tán csak azért
 Hozott elő, hogy más körmeiből élőködjetek . . .”*

Arany János művészete mutatja meg viszont a fiatal diáknak, hogy egyéni életének problémáira hol keressen megoldást. Egyelőre a Családi Kör hatása alatt próbál életképeket alkotni a nép munkájáról, derűs és gondterhes életéről. S ha egyszer el is panaszolja, hogy a szülei nem értik meg, mert anyagi gondjaik miatt nincs idejük arra, hogy költő fiúkkal törődjenek, — egyik legszebb s legnagyobb ifjúkori versében pompás életképet rajzol az árvai szlovák földművelők életéről. Folyik az aratás, betoppan a kellős közepébe ő is — és jól érzi magát. Feloldódik a szorongás, megoldódik a társatlanság. A szülei ezek:

... „Elhí ebédjéhez s én nem is szabódom . . .”,
 kelti fel még ez a vers is a Családi Kör hangulatát. De már éreznünk kell azt is, hogy más, új szín ez: a költő sajátos művészetének egyik színe. Tudjuk,

hogy Hviezdoslav költészetének egyik igen szép, jelentős ágát alkotják azok az életképek, amelyeket az árvai nép életéről írt. Nos, ez már nem a magyar irodalom felé való törekvés. Ez már — éppen ellenkezőleg — arról tanúskodik, hogy ha a magyar tanítási nyelvű iskolában, a magyar költők hatása alatt magyarul is —, de elindulás a szlovák költő sajátos *szlovák* mondani-
valója felé. Sok példát tudnánk felhozni arra, hogy a szlovák költő mondani-
valója már ott van ezekben a próbálkozásokban is. Például *A bánya tündére*
című kis költemény, vagy a kedvesét eszelősen gyászoló lány cím nélküli
balladája a szlovák hegyek sajátos hangulatát tükrözi, a szlovák népköltészet
hatását mutatja.

A tizenöt-tizenhatéves diák utánozza magyar költő-mintáit, de a lelke legmélyén — ha még egyelőre tudatosan nem is — a szlovák költő csirái bomladoznak.

Közismert, hogy 1868-ban jelent meg első szlovák verskötetete, a *Básnické prviesenky Jozefa Zbranského* (Zbranský József költői zsengei). Sokan meg-
írták a kötet keletkezésének történetét s azt, hogy a költő végeredményképpen
akkor döntött a szlovák költés mellett, amikor édesanyja könnyei s tanítója-
rokona, Adolf Medzihradský mutatták meg neki a nemzetéhez vezető helyes
utat. Még gimnazista volt ekkor, a késmárki líceum hetedik osztályos
tanulója. Ismerjük viszont magyar nyelvű verseit még 1869-ből, 1870-ből is.
Volt tehát olyan időszaka, amikor egyszerre két nyelven, sőt — ha német
zsengeit is számításba vesszük — három nyelven is írt. Bizony, egy költő
fejlődése szempontjából van előnye is, hátránya is annak, ha egyszerre három
nyelven alkot. Hogy oldja fel az ifjú diák ezt a feszültséget? Erről egyik leg-
szébb s talán utolsó magyar nyelvű verse tanúskodik, amelyet a Slovenská
Matica kéziratárában találtunk meg s amelyet Hviezdoslav sejtésünk szerint
1870-ben írt. „Testvérülés” a címe :

*„S mert többen vagyunk e széles hazában,
Kiknek külön nyelvet az ég adott ;
De nyelvet adott azért mindegyiknek,
Hogy szólhasson, beszéljen mindegyik :
Hahogy öröm vagy bánat ül kebelén.
E különbség ne legyen gyűlölet :
Hisz csak a szívben lakhatik a menny ;
És ha az érzés hont ölelő, tiszta :
Lehet az eszköz akkor különféle —
A nyelv — nem rontja a jó szándokot . . .”*

Ezekben a verssorokban már félreérthetetlenül, vitathatatlanul a *szlovák*
ember szólal meg. Az a szlovák ember, aki eleve tiltakozik az ellen, hogy az
uralkodó osztály elnyomja népe nyelvi érvényesülését. De *magyarul* szólal
meg, mert eszményképe : a nemzetek *összefogása*. Ebben az eszményképben,
persze, még sok az idealista vonás, de hogy megvalósulásához új, jobb, más
világnak kell eljönnie, azt már nyolcadikos gimnazista korában is látta az
ifjú költő. A Testvérülés című nagy versnek egy másik részlete így hangzik :

*„Egy szebb századnak rohanunk elébe,
Hol mindennek lesz igaz mérlege ;
És bizonyosan a szellem hatalma*

*Lesz köteléke minden nagynak s szépnek,
Amely csak virúl emberkebelen . . .
Szép lesz e haza, mint egy új tavasszal
Tengerhullámból felmerült sziget, —
S e szigeten majd óriások lesznek.
— Nem a mesés világok szörnyei,
De szellemei u művelt világnak,
Melyek napok gyanánt tündöklének.
És e' napok mindent kiirtanak,
Ami nem illő e szent természetbe . . .”*

Lehetetlen e sorokon észre nem vennünk Petőfi hatását. De talán nem is baj, hogy egy nyolcadikos gimnazista stíluselemeket, hanghordozást vesz át egy nagy költőtől, főleg ha nem az anyanyelvén ír. Ne ezt hangsúlyozzuk most az ifjú Országh Pál verséből. Hanem azt, amire *tanít*. Mráz professzor elvtárstól a költővé ért Hviezdoslav szép, tömör, hű arcképét kaptuk. Ennek az arcképnek az volt a lényege, hogy Hviezdoslav más helyet foglal el a szlovák irodalmi életben, mint a konzervatív nacionalisták, mert a legegyszerűbb érzéseit kifejező versektől kezdve egészen a világtörténelem magaslataira feljutott költeményeiig mind azt tükrözi, hogy teljesen összeforrt népével. Ezért tudott a szlovák irodalomban *gigantikus* jelenséggé válni.

Nos, a nép szeretetére, az igazi hazaszeretethez erre az egyetlen lehetséges formájára magyar költő-mintái is buzdították Hviezdoslavot. Ez magyar zsenyéinek egyik tanulsága. De az még tanulságosabb, hogy a század végén s a századfordulón, akkor, amikor a dzsentrivel összefogott magyar burzsoázia a nemzetiségi elnyomásnak példátlan atrocitásait produkálta, Hviezdoslav magyar költő-mintaképeire hivatkozva tiltakozott ez ellen. Petőfire hivatkozva emelte fel szavát a milléniumkor. Egy másik ódájában is Petőfihez fordul: ő jobban kormányozna a rossz urak helyett.

A lánc nem szakadt meg: a nagy szlovák költő most bennünket tanít. Igazi hazaszeretetre s arra, hogy a múlt minden hibáját felszámolva együtt haladjunk a szebb jövő felé.

Ez irodalomtudományunkra is fontos, elsőrendű feladatokat ró. Mindmáig kiegyenlítetlen, súlyos adósságunk, hogy Hviezdoslavról, a nagy költőről, egész életéről, munkásságáról kimerítő, szép monográfia készüljön magyarul. De a nagy költő példája buzdít arra is, hogy a kapcsolatok kutatását minden korban s minden területen megindítsuk.

Még egyszer megköszönöm Mráz akadémikus, professzor elvtárs szép előadását. Remélem, hogy mindnyájunkban olyan gondolatokat ébresztett, amelyek a két nép irodalomtudományának nagy lendületet adnak a további munkára.

KEMÉNY G. GÁBOR

Tisztelt Akadémiai Nagygyűlés!

A kritikai realizmus — mint azt az elhangzott előadás széleskörű tudományos indokolással hangsúlyozza — csak a tizenkilencedik század vége felé és a huszadik század elején lett uralkodó irányzattá a szlovák irodalomban,

akkor, amikor a kapitalizmus — szlovák vonatkozásban is „átnőtt imperialista szakaszába.”

A szlovák kritikai realizmus nyomai, kezdetei azonban — a magyaréval közel azonos körülmények között — visszanyúlnak a régi, feudális társadalom elhaló erői ellen folyó harc irodalmi előőrseihez. Ezek közül *Mráz* professzor a derűs érzésvilágú, de a társadalmi szatíra éles fegyverét is jó érzékkel és irodalmi igényvel kezelő Ján *Chalupkát* emeli ki, akinek idevágó jellemzéséhez figyelemre méltó szlovák-magyar irodalmi adalékként hozzáfűzhetjük, hogy 1835-ben eredetileg magyarul, majd két évvel később szlovákul megírt, akadémiai dícséretben részesített színműve, „A vén szerelmes” ifjú hősei Csokonait idézve vigadoznak, de harcolnak is a maguk igazáért. Chalupka tehát ebben a molière-i mintára emlékeztető történetben is világosan kijelöli hősei helyét a haladás vonalában, akárcsak az említett Kocúrko vo társadalmi bírálataiban.

A szlovák kritikai realizmus kialakulása azonban a már említett időszakra, a dualizmus korára esik s annak társadalmi viszonyai között fejlődik az előadó által elemzett módon.

Az előadásnak néhány nemzetiségtörténeti vonatkozást is érintő irodalmi részletével kívánok a továbbiakban foglalkozni. Még előljáróban óhajtom kiemelni azonban azt az új szellemű, mélyen demokratikus eszmei magatartást, mely ebben az igényes előadásban a kor két jellemző szlovák irodalmi képviselője, *Vajanský* és *Hviezdoslav* párhuzamában, a kritikai realizmus szemszögéből történő szembeállításában tárul a magyar hallgató elé. Nagyonfontosságúnak tartom ugyanis, hogy *Mráz* professzor ennek a párhuzamnak keretében megállapítja, hogy a régi levetkőzésében és az új, a haladó elsajátításában jelentős mértékben gátolta a szlovákságot, a szlovák irodalmat és művelődést az a hatás, amit *Vajanský*, a kor e kétségkívül jelentős szlovák prózaírója, publicistája, költője és nem utolsósorban irodalomszervezője tett a korabeli, kivált a századvég és a századforduló éveinek szlovák olvasójára. Az előadó ezzel — a nemzetiségi elnyomatás következtében — szlovák-magyar irodalmi tekintetben különösen negatív hatással szembeállítja azt a mélyről fakadó, népi gyökerekből és hagyományból táplálkozó másik hatást, amit viszont *Hviezdoslav*, a kor legnagyobb szlovák költője tett a szlovák irodalomra, éppen a kritikai realizmus művészi eszközeinek tudatos, mesteri alkalmazásával.

Ismeretes, hogy a *Slovenské Pohľady*, a szlovák irodalom immár háromnegyedszázados múltra visszatekintő központi irodalmi szemléje éppen *Svetozár Hurban Vajanský* szerkesztésében, 1881-ben, Mártonban indult. A megjelenés helye meghatározta a folyóirat jellegét, szerkesztője irányát, legalábbis a századvégre eső időszakban. A *Pohľady* a szlovák nemzeti mozgalom irodalmi folyóirata lett s mint ilyen a századfordulóig mereven elzárkózott a magyar irodalmi élettől és művelődéstől. A középiskoláitól és közművelődési intézményétől megfosztott szlovák értelmiség irodalmi téren is passzivitásba vonult s ez a magatartás csak a századfordulón enged fel némiképp *Škulčety* — a *Pohľady* szerkesztője 1891-től — egy-egy kritikai beszámolójában, *Julius Bottó* a szlovák ifjúságnak ajánlott *Kölcsey fordításában* (*Paränesa*, Sl. Pohl. 1902) stb. Ahhoz azonban, hogy az irodalmi érdeklődés halvány sugara e szomorú években át tudja törni a nemzetiségi elnyomatás és a két nép értelmisége által táplált ellenérzés nyomán támadt nacionalista elfogultság sűrű fojtogató szellemi kódét, ahhoz *Hviezdoslav*nak

kellett eljőnnie, aki fordulópontot jelentett nemcsak a szlovák kritikai realizmus fejlődésében, de népeink irodalmi-művelődési kapcsolatai terén is. Aki Petőfi, Madách és Arany művészi tolmácsolásával — mint erről korábban már szó esett — ennek a folyóiratnak a hasábjain — újból megteremti a közvetlen kapcsolatot a két irodalom között. Vajanský és Hviezdoslav irodalmi és művelődési szerepének az előadásban kifejezésre jutó elvi szembeállítására számunkra még inkább aláhúzza annak a körülménynek élő, lelkesítő realitását, hogy tudományos és irodalmi kapcsolataink az eddiginél elevebb, közvetlenebb és joggal bizakodhatunk benne, hogy egyben termékenyebb, mindkét irodalom és művelődés számára gyümölcsözőbb szakaszba léptek.

Mráz elvtárs említi a szlovák burzsoá demokrata értelmiség folyóiratának, a Hlas-nak a szlovák kritikai realizmus alakulásával kapcsolatos szerepét a századfordulón s egyben említést tesz a szlovák szervezett munkásmozgalom századvégi kezdeteiről is. Talán nem lesz érdektelen felemlítenem, hogy a „hlaszistákkal” kapcsolatban mintegy másfél éve iratot találtam Bánffy Dezső miniszterelnöknek, e korszak legsovinisztább politikusának rendészeti utasításáról. Ugyanakkor megemlíteni kívánom, hogy ugyanabban az időszakban, a szlovák szervezett munkásmozgalom pesti induló éveiben, kivált az 1897. évi budapesti szociáldemokrata kongresszus idején több érdekes mozzanatát jegyezhetjük fel a két nép munkásosztálya között szövődő baráti kapcsolatoknak.

Még egy művelődéstörténetileg érdekes kapcsolatról kívánok röviden említést tenni. Szereplői szlovák részről Andrej Kmet, a Szlovák Múzeum Egylet századvégi alapítója, magyar részről pedig Mocsáry Lajos, a nemzetiségi jogok harcoss politikus-védelmezője, a kritikai realizmus kibontakozásának évtizedeiben. Erről a kapcsolatról szlovák történész kartársaim megtisztelő figyelme és a Szlovák Nemzeti Múzeum segítségével révén értesültem. A szlovák kultúrpolitikushoz intézett Mocsáry-levelek híven tükrözik Mocsáry lelkes közreműködését a Szlovák Múzeum Egylet alapszabályainak megerősítéséért vívott küzdelemben, megvilágítják a közel két évtizedes levélváltás széles problémakörét és azt a meghitt szlovák-magyar, illetőleg magyar-szlovák szellemi barátságot, mely e levelekből megmutatkozik a kései olvasó előtt. A Szlovák Múzeum Egylet alapításának ténye, működése első két évtizedének eredményei kétségkívül hozzájárultak a korabeli szlovák művelődés fejlődéséhez, Kmet' és Mocsáry barátsága pedig azoknak a kapcsolatoknak továbbfejlesztéséhez, melyeknek a kritikai realizmus jegyében Hviezdoslav tárt kaput az új század első éveiben.

Mráz elvtárs mélyenszántó előadásából a szlovák irodalom fontos elvi kérdései iránt érdeklődők világos áttekintést, értékes tudományos összefoglalót kaptak, zárómegállapításként azzal a mi irodalmi és történeti kutatóink jövő feladatát is jelentő utalással, hogy irodalmi és művelődési életünk párhuzamos, kölcsönös vizsgálata mennyire elsőrendű fontosságú.

Az elhangzott előadás a szlovák kritikai realizmus kérdéseinek módszeres bemutatásával jelentékenyen gyarapította ez irányú ismereteinket. Ezen túlmenően pedig újabb, értékes megnyilatkozása lett az egymás kölcsönös és teljesebb megismerését célzó baráti érziületnek, mely az előadás gondolatmenetéből ismételtelen kicsendült s amely — biztosíthatjuk erről Mráz professzort — magyar hallgatóit is eltölti.

ANGYAL ENDRE

Mind S ő t é r I s t v á n elvtárs bevezető szavaiból, mind pedig A n d r e j M r á z akadémikus előadásából kicsendült annak fontossága, mennyire szükség van arra, hogy a kritikai realizmus vizsgálatánál, sőt általában véve a XIX. századi irodalom vizsgálatánál érvényesüljenek a széleskörű magyar-szláv-román összehasonlító kutatások.

Valóban, nem érthetjük meg a kritikai realizmust, nem érthetjük meg a XIX. század irodalmát sem nálunk Magyarországon, sem a környező dunai szlávoknál, sem a románoknál, ha nem törekszünk bizonyos összehasonlító vizsgálatra, a párhuzamok, összefüggések felkutatására, ezek társadalmi, történeti gyökereinek feltárására.

Ezeknek az összefüggéseknek nagyon reális alapjuk van. Köztudomású, hogy az 1918 előtti Magyarország soknemzetiségű állam volt, így már az állam keretein belül adódott bizonyos összefüggés az egyes népek, az egyes nemzetiségek között. Ilyen összefüggések lehetőségét biztosította az osztrák-magyar monarchia is, amely bár súlyos szervei, politikai és társadalmi hibákban leledzett, mégis egész sor népet foglalt össze, majdnem valamennyi szláv nép vagy néptörzs képviselőit, azonkívül osztrákokat, magyarokat, románokat, olaszokat.

Ezek a történelmi összefüggések és társadalmi kapcsolatok alapozzák meg az irodalmi kapcsolatok lehetőségét. De hozzájárulnak ezekhez a közép-kelet-európai kapcsolatokhoz azok az interrelációk is, amelyek a népek költői között kialakultak.

Legyen szabad itt arra az eléggé ismert tényre utalnom, hogy mennyi átmenet van a nemzetek költői között származás szempontjából. Elég megemlíteni P e t ő f i t, aki Petrovicsból lett nagy magyar költővé. Tudjuk azt is, hogy E m i n e s c u, a románok legnagyobb költője elszlávosodott tatár családból származott. (Emin-Eminovici.)

Éppen a napokban volt alkalmam olvasni Mráz akadémikusnak a *Slovenské Pohľady* egyik újabb számában megjelent tanulmányát E l e n a M a r ó t h y - Š o l t é s o v á írónról, a XIX. század végi és XX. század eleji szlovák női irodalom úttörőjéről. Nos, itt a Maróthy név kétségkívül magyar származásra utal, bár az is kétségtelen, hogy az író családja már tudatosan szlovák volt.

Íme tehát megvan ez az interreláció, ez a kapcsolat a népek költői között ilyen területen is: szlávokból lesznek magyar költők, magyarokból szlovák költők, szlávokból románok, és még lehetne szaporítani a példákat.

Ide tartozik azután az a kétnyelvűség is, amelynek néhány érdekes példáját mutatta be S z i k l a y elvtárs. Ezeknek a példáknak a sorozatát is lehetne még folytatni, nemcsak magyar-szlovák, hanem például magyar-délszláv vonatkozásban is. Kevésbé ismeretes például az a tény, hogy I v a n M a ž u r a n i ć, a realizmusba áthajló horvát kései romantika nagy költője a szombathelyi líceumban kezdte tanulmányait, és első költői zsengeit ő is magyar nyelven írta. Sajnos, tudtommal ezek a magyar nyelvű zsengek pillanatnyilag még ismeretlenek. Próbáltam érdeklődni Szombathelyen, de még nem kaptam választ. Nem tudom, megvannak-e ezek a szövegek, vagy nincsenek meg; mindenesetre nagy haszna volna a kelet-közép-európai összehasonlító irodalomtudománynak abból, ha ezeket valahol meg lehetne találni.

Hozzájárul a kapcsolatok elmélyítéséhez az átmenetek, a nemzetek, nemzetiségek közötti interrelációk művészi tükröződése is. Legyen szabad itt három példát felhoznom: a román Ioan Slavici, a szerb Jakov Ignjatović és a magyar Mikszáth Kálmán példáját. Tudjuk, hogy mind Slavici, mind Ignjatović, mind Mikszáth szeretettel ábrázolt olyan területeket, ahol különböző népek, különböző nemzetiségek érintkeznek egymással. Tudjuk, hogy Jakov Ignjatović Szentendrén született — néhány esztendővel ezelőtt lepleztük le emléktábláját szülővárosában — és tudjuk, milyen szívesen ábrázolta Szentendrének, Budának vagy akár a Délvidéknek sajátos magyar-német-szerb kispolgári, kismemesi világát. Tudjuk azt is, hogy Mikszáth milyen szeretettel fordult a szlovákság felé. Ugyanezt találjuk meg a román Ioan Slavicinál is. Most nemrég jelent meg Slavici legszebb novelláinak gyűjteménye magyar fordításban. Ezek között több olyan van, például *A jószerencse malma*, amelyben a szereplők több nemzetiségűek, ahol megint ezek az interrelációk, ezek a nemzetiségi érintkezések tükröződnek igen magas művészi színvonalon.

Íme, ezek a tények, ezek az adatok is bizonyítják, mennyire fontos és szükséges a kelet-közép-európai összehasonlító irodalomtudomány minél szélesebb körű művelése.

Legyen szabad most ennek az irodalomtudománynak kritikai realista szektorához néhány adalékkal szolgálnom. Néhány szempontot szeretnék egészen röviden felvetni, amelyeknek megvizsgálása talán nem lesz haszontalan a XIX. századi kelet-közép-európai irodalom kutatása szempontjából.

Itt vannak először is a műfaji kérdések. Milyen érdekes problémákat ad fel mindjárt a realizmus kezdetén, a romantika és a realizmus határán a verses epika. Milyen érdekes lenne például összehasonlítani Arany János *Toldiját* Sládkovics *Detvan*-jával és az ukrán Sevcsenkónak a hajdumokról írott elbeszélő költeményével. Ezek nagyjában azonos korban keletkeznek. A részletes elemzés bizonyára sok rokonvonást mutathatna ki és ezek a rokonvonások nyilván nem véletlen következményei.

Azután ott van egy másik érdekes műfaji kérdés, a drámai költemény kérdése. Azt hiszem, az sem véletlen, hogy 1830 és 60 között, tehát megint a romantika és a realizmus mesgyéjén egész Kelet-Közép-Európában — ha szabad ezt mondanom — valóságos divatja van a drámai költeménynek. Ekkor írja a lengyel Krasiński: *Nieboska Komedia* (Istentelen színjáték) című művét, amely a moszkvai *Szlavjane* c. folyóirat közlése szerint rövidesen újból előadásra kerül Lengyelországban. Kissé problematikus mű, olyan, mint a mi Madáchunk *Tragédiája*, azonban mégis sok mély és értékes gondolatot tartalmaz. Lengyelország, a lengyel nép bizonyára tudja, hogy miért fogják ezt a művészi szempontból egyébként elsőrangú drámát megint előadni.

De ott van a szerb, illetve közelebről montenegrói Petar Petrović Njegoš: *Gorski vijenac* (A hegyek koszorúja) című drámai költeménye is, amely szintén ennek a kornak az alkotása.

Ott van végül az a költő, akinek nevét már kimondottam, Madách Imre. A fennálló párhuzamok, összefüggések nyilván nem véletlenek.

Azután ott a realista történeti regény problémája. Milyen érdekes rokonvonásokat találunk például Šenoa, Jirásek és Gárdonyi művészetében. Sajnos, hármuk körül Gárdonyi műve sok szempontból torzó maradt. Gárdonyi, akinek az lett volna a hivatása, hogy a megkezdett úton haladjon tovább és az legyen a magyarságnak, ami Šenoa a horvátoknak és

Jirásek a cseheknek, a teozófia útvesztőjében tűnt el és nem folytatta azt a nagyszerű realista kezdeményezést, amelyet az *Egri csillagok* jelent. De mégis, az *Egri csillagokat* méltán hasonlítjuk össze a horvát Šenoa és a cseh Jirásek történeti regényeivel.

A második kérdéskomplexus, amelyet röviden szeretnék érinteni, a stílusjegyek problémája. Itt abban az örvendetes helyzetben vagyok, hogy Turóczy-Trostler akadémikus ma délelőtt hallott igen értékes és sokoldalú előadásához fűzhetem gondolataimat. Turóczy-Trostler akadémikus nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy Petőfiben is tovább él bizonyos vonatkozásban a romantika, de megvannak a népköltészeti elemek is, azt lehetne mondani korszerű szóval: a folklór. Nos, a haladó értelmű romantikának és a folklórnak ez az összefonódása nem ritkaság, nem egyedülálló a XIX. század kelet-közép-európai irodalmában. Csak Eminescut említem, akinek költészete szinte iskolapéldája annak, hogyan lehetséges a haladó romantika és a folklór-hagyomány igen magasfokú művészi összeötvözése.

Egy szlovák példát is hadd idézzek, Ján Bottot, a *Smrt' Jánošíkova* (Jánosik halála) szerzőjét. Itt érdekes filológiai problémák adódnak. Nem tudom, hogy a szlovák, illetve cseh kutatás foglalkozik-e ezzel. Mindenesre ezt kérdés formájában felvetem. Foglalkoztak-e például e műnek és Macha: *Máj* című művének kapcsolataival? Körülbelül egy időben volt alkalmam tanulmányozni a *Máj*-t és a *Smrt' Jánošíkovát* és nagyon sok érdekes összefüggést találtam. A *Máj* gyönyörű lírai-epikus költemény, a cseh romantika egyik csúcspontja. Amikor Botto átveszi a *Máj* bizonyos motívumait, akkor nyilván ő is a haladó értelemben vett romantika hagyományait folytatja. A romantika örökségét azonban Bottonál is át- meg átjárja a folklór, a szlovák népköltészet, néphagyomány.

Ott van azután a bolgár Botev, akinél szintén megvan egyfelől a haladó romantika folytatása, másfelől a folklórnak, a balkáni népi mítosz-
nak, népi mondának, a balkáni hajdúvilágnak a továbbélése.

A harmadik kérdéskomplexus, amelyet szintén csak röviden kívánok érinteni, az irodalmi utókor kérdése. Ezen a területen is szép feladatai vannak a kelet-közép-európai kutatásnak. Természetesen bizonyos óvatosságra, bizonyos kritikai szellemre van szükség. Van a csehszlovák irodalomtudó-
soknak egy nagyon kedves, magyarra lefordíthatatlan szava, a *vplyvológia*, a *vplyvnek*, a hatásoknak a túlzott kutatása. Ettől egyébként Turóczy-Trostler akadémikus is óvott bennünket. Azt hiszem azonban, ha mi az irodalmi utókor kérdését vizsgáljuk, nem fogunk ebbe a hibába beleesni. Petőfi utókoráról szó volt Turóczy-Trostler előadásában, de vannak itt más érdekes problémák is. Milyen érdekes volna Mickiewicz utókorát megvizsgálni Kelet-Közép-Európában, a cseheknél, szlovákoknál, magyaroknál, románoknál, délszlávoknál! Milyen érdekes volna Eminescu utóéletét felkutatni! És milyen érdekes volna például Csokonai utóéletét vizsgálni!

Hogy Csokonait említem, arra Sziklay elvtárs felszólalása bátorított. A szlovák Chalupka magyar vígjátéka, amelyet Sziklay László említett, nyilván nem véletlenül adja Fegyverneki nevű hősének szájába a csikóbőrös kulacs énekét. Tudjuk, hogy Fegyverneki gróf az egyik főszereplője Csokonai vígjátékának, a *Tempefőinek*. Íme, Csokonai-nyomok is vannak a szlovák irodalomban, s azt hiszem, ezt még lehetne tovább is kutatni.

Ehhez a problémakomplexushoz, az irodalmi utókor kérdéséhez kapcsolódik a közvetítők szerepe, ama közvetítőké, akik a nacionalizmus és az

imperializmus elmérgesedett korában is hidat kívántak verni a nemzetek közé. Szó volt már régebben, Sziklay elvtárs kandidátusi értekezésének vitáján Gáspár Imréről, mint a szláv irodalom egyik magyar közvetítőjéről.

Említhetek itt még két másik nevet is: Budenz József és Asbóth Oszkár nevét. Budenz József nyelvész volt, mégis érdeklődött a szláv népek irodalma iránt. Tudjuk, milyen fontosnak tartotta az orosz nyelv vizsgálatát, de tudjuk azt is, hogy a szlovák nyelv is érdekelte. A debreceni kollégium nagykönyvtára őrzi Budenz Józsefnek Géresi Kálmánhoz írt több levelét. Géresi a debreceni kollégium irodalomtörténet-tanára volt a XIX. század hetvenes éveiben. Csak emlékezetből idézhetem, de körülbelül azt írja Budenz az egyik levelében: „Most megyek a Felvidékre, de nemcsak üdülni fogok, hanem egy kissé „tótízalni” is.”

Nem lehetett véletlen, hogy éppen Budenz körében akadnak olyan egyéniségek, akik szláv irodalmi kérdésekkel foglalkoznak. Ott van például Asbóth Oszkár, aki Budenz baráti körének tagja volt. Tudjuk, hogy érdekelte őt az orosz irodalom, de érdekelte a szlovák irodalom is. Nagyon érdekes az a kritika, amelyet az 1900-as évek elején a *Budapesti Szemle* közölt Asbóth tollából Vajanskýról. Elismerte a szlovák író mondanivalóinak problematikus voltát, de egyúttal elismerte magasfokú szuverén művészetét is. Igen érdekes és a magyar-szlovák kapcsolatok szempontjából nem jelentéktelen adat ez. Nem éreztelen, hogy a legnagyobb magyar szellemek egyike, aki nagy filológus volt és nagy esztétikai fogékonysággal is bírt, Vajanskýra is kiterjesztette figyelmét.

Ezen a nyomon tovább lehet menni és szaporítani lehet a példák számát. Azt hiszem, Mocsáry Lajos nem állt egyedül, megvannak a maga pendantjai az irodalom és a kultúrpolitika területén is.

Összefoglalóan még egyszer szeretném hangsúlyozni a kelet-közép-európai összehasonlító irodalmi kutatás fontosságát. Nagyon jól esett azt hallani, amit Sötér elvtárs a bevezetőben hangoztatott, hogy ezek a kutatások teljes lendülettel megindultak. A felszabadulás után voltak szép kezdeményezések. Érdekes kísérlet is történt a problémák összefoglalására: Gáldi László tanulmányára gondolok. Sajnos, ezek a kezdeményezések nem folytatódtak. 1948–50 körül valahogyan nem hallották a tudományban nagyon szívesen a Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa vagy a Dunavölgy neveket. Bevallom, ma sem tudom, mi volt ennek a zavarnak az oka, szeretném hinni, hogy átmeneti jelenség volt. Ma megint szabad, sőt kell ezekkel a dolgokkal foglalkozni és kutatást végezni ezen a területen.

Azt hiszem, mai vitánk egy lépés előre ezen az úton, és remélem, az őszi irodalomtörténeti kongresszus újabb hatalmas lépést fog jelenteni a kelet-közép-európai népek tudományos együttműködése és a kelet-közép-európai összehasonlító irodalomtörténeti kutatás terén.

ANDREJ MRÁZ válasza (magyar nyelven)

Tisztelt Elvtársak! Nem sok dologról kell beszélnem, ugyanis az összes hozzászólások kiegészítették azt, amit mondtam. Csupán egy pár részlet legyen szabad megemlítenem, és pedig az egyszerűség kedvéért a továbbiakban szlovákul. (Szlovák nyelven folytatja felszólalását s azt Sziklay László tolmácsolja): Kedves elvtársak! Elmondom magyarul, amit

Mráz elvtárs mondott. Megvallom őszintén, nem vagyok hivatásos tolmács, tehát elnézést kérek, ha esetleg másképpen fogalmazok valamit, mint ahogyan ő mondta, és természetesen rövidebb is lesz az összefoglalásom.

Az első, amire Mráz elvtárs kitért, a Chalupka-dráma kérdése volt. Tudtak Chalupka magyar drámájáról, de nem ismerték a Nemzeti Színházban előadott szöveget, csak azt, amely szlovák nyelven hozzáférhető volt. Tehát a magyar dráma szlovák fordítása alapján vizsgálták meg a kérdést. Nem lényeges, de hálás téma volna ennek a drámának alapos feldolgozása.

Mráz elvtárs másik megjegyzése Hviezdoslav magyar költeményeivel volt kapcsolatban. Említette, hogy mindaz, ami az én hozzászólásomban a népek összefogásáról elhangzott, Hviezdoslav egész költői munkásságán végigvonul; mindvégig következetesen és harcosan kiállt és dalolt a népek együttműködéséről.

A továbbiakban Mráz elvtárs Kemény G. Gábor hozzászólására válaszolt a Mocsáry-kérdésről. A sovinizta politika által szorongatott szlovák hazafiak mindig aggódva nézték, hogyan reagálnak magyar részről a népek együttműködésének gondolatára. Éppen ezért Mocsáry igen nagy visszhangra talált a publicisztikában, de a művészet és az irodalom területén is. Példaképpen hozta fel Elena Maróthy-Šoltésovának kissé nőies hangon megírt „Az ár ellen” című regényét, amelynek lényege az, hogyan lehetne megtalálni a modus vivendit a régi Magyarország elnyomott népei és az uralkodó nemzet között Mocsáry koncepciójának, a nemzetek testvéri együttműködésének jegyében.

A következőkben Mráz elvtárs Angyal Endre elvtársnak válaszolt a Mácha—Botto-kérdésben. Röviden azt mondotta, hogy nincs olyan monográfia vagy nagyobb mű, amely ezt a kérdést tárgyalná, de nagyon sokszor regisztráltak a két mű filológiai összefüggését, a pozitivistá burzsoá nacionalista tudomány jegyében egy kicsit mindig úgy, hogy Botto-nak az alacsonyabbrendűségét hozták ki. Mintha Botto nem csinált volna mást, csak Máchától tanult volna. Ez helytelen felfogás. Nem ez a döntő szempont, hanem az, hogy milyen népi gyökerei vannak az illető műnek, és hogyan jutnak benne kifejezésre a kor haladó eszméi. Mráz elvtárs még megjegyezte, hogy sok olyan gondolatról lehetne beszélni szűkebb szakmai körben, melyeket Angyal Endre elvtárs vetett fel.

Engedje meg Mráz elvtárs, hogy itt ne értsek egyet azzal, amit mondott, de természetesen tolmácsolni vagyok kénytelen. Ugyanis azt mondotta, hogy mindaz, ami az ő előadásával kapcsolatban a hozzászólásokban elhangzott, túlzás volt. Engedje meg nekem azt a megjegyzést, hogy nem volt túlzás, mert a mi számunkra az ő mondanivalói újat jelentettek. Megjegyezte Mráz elvtárs, hogy előadásának szerény célja volt, nem is tudta pontosan, milyen kör előtt fog beszélni. Úgy gondolta, nem is az volt előadásának a fő feladata, hogy lényeges új dolgokat mondjon el, hanem hogy megindítsa a csehszlovák-magyar tudományos dolgozók együttműködését.

SÖTÉR ISTVÁN elnöki zárószava

Tisztelt Hallgatóim! Az a kevésszámú, de többségében igen színvonalas, igényes hozzászólás, amely az előadást követte, teljesen igazolta Mráz elvtársnak egyik záró mondatát, amely szerint a szlovák irodalomtörténet sok

kérdését nem lehet helyesen és teljesen megvilágítani anélkül, hogy párhuzamba állítsuk vele a magyar irodalmat.

Ez a gondolat, amelyből az én bevezető szavaim is kiindultak és amely körül a hozzászólások is koncentrálódtak, igazolást nyer az előadásban és az azt követő felszólalásokban. Sziklay László és Kemény G. Gábor igen fontos tárgyi motívum egyezéseket és kapcsolatokat derítettek fel, s igen tanulságos párhuzamokat vontak a közép-európai irodalmak között.

Ha elgondolkodunk Mráz elvtársnak ezen a madártávlati képet nyújtó előadásán, amely igen tömören és a szlovák kritikai realizmus fejlődésének periódusait is éreztetően tárta elénk az anyagot: lehetetlen a magyar kritikai realizmus kialakulásának periódusaira nem gondolnunk, amelyek — nem véletlenül — majdnem szabatosan összeesnek a szlovák irodalom megfelelő periódusaival.

Amikor mi erről a parallelizmusról beszélünk a közép-európai irodalmak, vagy még szorosabban a szlovák és a magyar irodalom között, természetesen nem a szlovák vagy magyar írói harcok egymásrafényképezésére törekszünk, hanem inkább bizonyos azonos körülmények, azonos történelmi viszonyok között jelentkező áramlatok és problémák, sőt azonos témák megmutatására.

Csak néhány mondatot erről a kérdéstről. A szlovák irodalom 48 előtti szakaszában a szatíra vagy a komikus ábrázolásmód igen erős hangsúlyt nyer és nem véletlen az, hogy ugyanakkor minálunk, a mi irodalmunkban is. Természetesen a Chalupka-féle vígjáték, az Fötvös-regény, az Arany-féle komikus, szatirikus eposz, vagy Petőfi szatirikus költeményei egészen más műfaji és egészen más színvonalbeli megoldások, de a tendencia mégiscsak ugyanaz.

Az előadás ezenkívül a 48 utáni korszakból a didaktikus pszeudoromantikus irányzat fennmaradását említi és ezen a ponton lehetetlen nem gondolni a mi Világos után tovább fennmaradó romantikánkra, amely természetesen — s gondoljunk az 50-es 60-as évek Jókaijára — nem pseudo-formában, hanem a magyar történelmi, társadalmi helyzet követelte és helyeselte formában mutatkozik meg egy ideig; a pseudo-jelleg majd a 75 utáni Jókai-életműben ütközik ki.

Nem lehet egyenlőségi jelet tennünk Hviezdoslav és Tolnai vagy Mikszáth között, mégis a két irodalomban a kritikai realizmus jelentkezése — a mi irodalmunkban egy ellenzéki líra megjelenése, (gondoljunk Vajdára, Reviczkyre és Komjáthyra) valamint az ellenzéki próza megjelenése (gondoljunk Tolnaira, Iványira, Mikszáthra) — időbelileg szintén nagyon is egymás mellett halad.

Tehát a periódushatárok ismét csaknem teljesen egybe esnek. És az sem véletlen, hogy az orosz regénynek az a mozgósító hatása, amely a mi irodalmunkban Puskin nyomán a magyar kritikai realizmust előkészítő verses regény-műfajt hozza létre — gondoljunk Arany Lászlóra és a korszak többi verses-regényére — majd később a Turgyevtől Tolsztojig terjedő hatás, amely a szorosan vett prózai kritikai realizmus kifejlődését indítja el, — a szlovák kritikai realizmusban is fontos helyet foglal el.

Az is feltűnő parallelizmus, hogy a paraszti ábrázolásnak, — és általában a szociális tematikának — jelentkezése a 80-as 90-es években a szlovákoknál Kukučín művében, minálunk pedig Tömörkényi és Thury Zoltán novelláiban ugyancsak egyidejű. S az is hasonló történelmi, társadalmi viszonyok követ-

kezménye, hogy a kritikai realizmus ónáluk is, minálunk is a XX. század első évtizedeiben Timrávánál, illetve a mi oldalunkon Móricznál következik be.

Tisztelt Hallgatóság! Az az igen értékes gondolatkomplexum, mely az előadásból és a hozzászólásokból összeadódott, igazolta ezt az első találkozásunkat a szlovák irodalomtudománnyal, amelyet annyira óhajtottunk és amelyet reméljük, további találkozások fognak követni.

KLANICZAY TIBOR

MAGYAR NYELVŰ VERSES KÉZIRATOK
CSEHSZLOVÁKIA KÖNYVTÁRAIBAN ÉS LEVÉLTÁRAIBAN

A Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából 1954 őszén alkalman volt kéthónapos tanulmányút keretében számbavenni a Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban őrzött, ismert, illetve ismeretlen magyar nyelvű verses kéziratokat, kéziratos énekeskönyveket. Ezt a munkát a Régi Magyar Költők Tára folytatásának munkálatai tették szükségessé, akárcsak egy évvel ezelőtt a hasonló jellegű romániai anyaggyűjtést.¹ Csehszlovákia közgyűjteményeiben részben a kutatás által már eddig is felhasznált, vagy említett kéziratokat kellett újra megkeresnem, részben pedig új verses kéziratok felkutatására kellett törekednem. Ez a munka itt is eredményes volt: a legtöbb már említett kéziratot vagy sikerült megtalálnom, vagy pontosan meg tudtam állapítani, mi lett a sorsa; új, teljesen ismeretlen verskéziratot pedig mintegy 50-et találtam. Mennyiségét és irodalomtörténeti értékét tekintve ez az anyag természetesen messze elmarad az Erdélyben talált énekeskönyvektől. Jó néhány most először ismertetett kézirat énekei azonban komoly nyereségei régi költészetünk kutatásának.

Munkám során nem szűkítettem le érdeklődésemet kizárólag a verses kéziratok kérdésére, hanem igyekeztem a régi magyar irodalommal kapcsolatos más emlékeket is felkutatni. Ennek során sikerült megtalálnom és lefényképeztetnem több Balassi életével kapcsolatos — eddig csak hírből ismert — dokumentumot: a nyitrai káptalan levéltárából előkerült Balassi Bálint Zamaria Ferdinánd elleni becsületsértési perének teljes jegyzőkönyve, a selmecbányai városi levéltárból pedig Balassi és a városi tanács viszálykodásának számos eddig nem ismert érdekes irata 1578- és 1583-ból.² Ezenfelül két ismeretlen XVII. századi drámakézirat (az egyik az Actio curiosa másolata), egy kiemelkedő Zrínyi-levél, Sínai Miklós diariuma, Bessenyei több művének egykorú másolata és számos — a régi magyar irodalom szempontjából nem érdektelen — kisebb-nagyobb adalék tekinthető még gyűjtőutam eredményének.

¹ Lásd: Klaniczay Tibor: Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról. (Adalékok kéziratoss énekeskönyveink történetéhez.) I. OK. V, 345—84.

² Vö. Eckhardt: Balassi Bálint Összes Művei I, 332. és 371.

Munkám sikeréhez nagymértékben hozzájárult az a sokoldalú segítség, melyben a Csehszlovák, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia és egyes kutatók, könyvtárosok, levéltárosok lépten-nyomon részesítettek. Különösen sokat köszönhetek dr. Ján Mišianiknak, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársának, aki számos általa talált kéziratra hívta fel a figyelmemet és személyes segítségével lehetővé tette, hogy kevés idő alatt igen sok gyűjtemény anyagát nézhessem át.

Megjegyzések SzabóT. Attila „Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században” c. bibliográfiájának egyes tételeihez

SzTA bibliográfiájában mindössze 22 esetben találkozunk csehszlovákiai lelőhelyek említtésével. Ez a kis szám nemcsak arra mutat, hogy a csehszlovákiai gyűjtemények rendszeres átkutatása elmaradt, hanem arra is, hogy SzTA a szakirodalom által említett verses kéziratok egy részét is elmulasztotta könyvészeti összeállításába felvenni. A bibliográfiába bekerült 22 kézirat leírásával sem lehetünk azonban megelégedve. SzTA a csehszlovákiai gyűjteményekben jelzett kéziratok adatait minden esetben másodkézből vette, s így az általa megadott lelőhelyek sem megbízhatók. Több kéziratot már SzTA bibliográfiájának készültekor évtizedek óta másutt őriztek. Ezért a további tévedések és félreértések kiküszöbölése érdekében valamennyi SzTA által csehszlovákiai lelőhelyen megjelölt kéziratra kitérek, tisztázni törekedvén azok jelenlegi hollétét.

I, 142. *Pozsonyi toldalék*. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban, RMK I, 497–8. jelzet alatt.

II, 10. *Amadé kódex*. A kézirat jelenleg is az alsókubini Csaplovics könyvtárban található č. 3/1 jelzet alatt.

II, 41. *Bossányi kézirat*. A SzTA által említett gyűjtemény: az Odescalchy-család körmöcbányai magánlevéltára, ma már nem ismeretes. Odescalchy Artúr körmöcbányai könyvtárából a nyomtatványok a körmöcbányai városi levéltárba kerültek, kézíratainak azonban nem sikerült nyomára akadnom.

II, 99. *Forgách Júlia kézírata*. A SzTA által — Thaly nyomán — megjelölt lőcsei Palocsay lt. ma már nem létezik. A kézirat valószínűleg Thaly kezén elveszett.

II, 154. *Késmárki toldalék*. Tinódi Chronikájának a késmárki ev. líceum könyvtárában volt kötete, melyhez a kérdéses kézirat tartozott, jelenleg nem található a kitűnő rendben levő gyűjteményben. Mint a könyvtár több értéke, ez is a menekülő hitleristák által elrendelt kiürítéskor kallódhatott el. Az elveszett „Késmárki toldalék” egy eddig ismeretlen teljes másolatát megtaláltam

a pozsonyi ev. líceum könyvtárának 174. sz. fasciculusában. A 2-rét, 16 leveles kézirat elején ez a megjegyzés olvasható: „Késmárkról kaptam Stenczel Hugó tanártól. 1846. ápril. 8.”

II, 158. *Koháry kézirat*. A Thaly közlése nyomán említett kéziratot, a jelenlegi Zólyomradványban őrzött Koháry lt.-ban pontos jelzet híján nem tudtam megtalálni. Thaly közléséből azonban arra következtethetünk, hogy a kézirat amúgy is csak az általa kiadott latin éneket tartalmazta, s így magyar verses kézirateink sorából törölni kell.

II, 186. *Lipóczi Keczer kézirat*. A Lipóczi Keczer család lăpispataki levéltáráról nem sikerült biztos értesőlesekert szereznem. Az 1944. évi háborús események következtében azonban a kelet-szlovákiai levéltárak jórészt elpusztultak, s így valószínű, hogy e nem túl nagy értékő verskéziratot is hiába keresnénk.

II, 221. *Nyitrai kézirat*. A nyitrai piarista könyvtár többszöri költözés után jelenleg a nyitrai püspöki szemünárium ebédlőjében van elhelyezve, rendezetlen állapotban. Így nem volt módomban megállapítani, hogy a Gyöngyösi „Kemény János”-át magába foglaló kézirat megvan-e. (E kéziratot SzTA — nyilván tévedésből — a bibliográfiájához kiadott „pótlás”-okban II, 38. sz. alatt még egyszer ismertette.)

II, 229. *Palocsay György kéziratai*. Thaly hagyatékából a kézirat a debreceni Déry Múzeum Thaly-gyűjteményébe került.

II, 250. *Radvánszky János kódexe*. Jelenleg lappang. Valószínűleg már a század elején — amikor Radvánszky Béla a kézirat énekeit kiadta (ItK. 1904 : 129, 266.) — Zólyomradványból Sajókazára került. Baros Gyula a „Radványi verseskönyvek” ismertetése során (ItK. 1903–1904.) már nem említi a Zólyomradványban őrzött énekeskönyvek között. Radvánszky János kódexe nem szerepel azok között a kéziratok között sem, melyek 1945 után Sajókazáról az Országos Széchényi Könyvtárba kerültek. Így feltehetőleg Sajókazán lappang vagy elveszett. A kódex másolata megtalálható azonban az OSzK kéziratárában őrzött Thaly-hagyatékban.

II, 251. *Radvánszky (Balassi) kódex*. Zólyomradványról Sajókazára, onnan 1945 után az OSzK-ba került.

II, 252. *Radvánszky pasquillusok kézírata*. A kéziratós énekgyűjtemények közül törlendő. Azoknak az énekeknek a kézírata, melyre itt SzTA gondolt, önállóan nem létezett. A szóban forgó négy paszkvillus közül egynek a kézírata az alábbi 254., háromé pedig a 255. gyűjteményben található.

II, 253. *Radványi Folio*. A zólyomradványi Radvánszky lt. régi anyagával együtt évtizedek óta az Országos Levéltárban található. Jelzete : Radvánszky lt. IV. oszt. XV. csomó. (Ugyanitt őrzik a 254, 255 és 256 sz. kéziratokat is.)

II, 254. *Radványi gyűjtemény*. Jelenlegi lelőhelye a 253. sz. kéziratéval azonos.

II, 255. *Radványi verseskönyv*. Jelenlegi lelőhelye a 253. sz. kéziratéval azonos.

II, 256. *Radványi lakodalmas vers kézírata* (1754). Jelenlegi lelőhelye a 253. sz. kéziratéval azonos.

II, 257. *Radványi verses gyűjtemény*. Az énekgyűjtemények sorából törlendő, mert azonos a 254. sz. alatti kéziratcsoporthal.

II, 270. *Sárosi Márton kézírata*. A kézirat lelőhelye, az eperjesi városi levéltár, jelenleg teljesen rendezetlen állapotban van, s így a kéziratot nem lehetett megkeresni.

II. 305. *Széll Farkas kódexe*. Kubelikné, Széll Marianne adományából a kódex jelenleg a prágai egyetemi könyvtár tulajdona, Széll Farkas számos egyéb értékes kéziratával együtt. A Széll-hagyaték a könyvtár kéziratárában „Knihovna Kubelikova (Szélllova)” néven külön gyűjteményt alkot. A kódex íveinek vizsgálatából megállapítható, hogy a jelenlegi 64. levél után 1, a 70. után 2, a 76. után pedig legalább 1 levél elveszett. A címlap nélküli kézirat élén álló ív teljes, s így a kódexnek vagy egyáltalán nem volt címlapja, vagy pedig elől egy egész ív hiányzik.

II. 334. *Tolvay Ferenc kézírata*. Része a II, 254. sz. alatt ismertetett gyűjteménynek. Mint önálló verses kézirat törlendő.

II, 375. *Zay-ugróci kézirat-töredék*. A kéziratot nem sikerült megtalálni a jelenleg Pozsonyban őrzött Zay lt. hatalmas anyagában. A Zay-ugróci lt. ún. Lautsek-gyűjteményének katalógusában szerepel a következő tétel: „156. Hist. Joh. Hunyadi J. historiája magyar versekben.” Tekintve, hogy a SzTA által említett kézirat Nagybánkai Mátyás Hunyadi-énekének a töredékét tartalmazta, lehet, hogy ez a Lautsek-gyűjteménybeli kézirrattal azonos. Mivel azonban a Lautsek-gyűjtemény egy része, s köztük a 156. sz. kézirat is, elkallódott, a kérdést nem dönthetjük el.

II, 379. *Zsélyi Zichykéziratok*. A Zichy-levéltárral együtt jelenleg az Országos Levéltárban.

Szabó T. Attila által nem ismert verses kéziratok csehszlovákiai könyvtárakban és levéltárakban

Az alábbiakban ismertetem azokat az eddig ismeretlen kéziratok énekeskönyveket és verses kéziratokat, melyeket Csehszlovákiában sikerült felkutatnom. Több esetben a szlovák kutatók hívták fel a figyelmemet egyes — a szakirodalom által nem ismert — kéziratokra. Az ismeretlen énekeskönyvek között tesztek említést azokról a kéziratokról is, melyekről régebbi kutatók különböző helyeken már megemlékeztek, de melyeket SzTA elmulasztott bibliográfiájába felvenni. E kéziratokat — melyek jegyzékét Stoll Béla állította össze utazásom előtt — minden esetben igyekeztem megkeresni, több esetben azonban sikertelenül, miként az alábbi ismertetéseimből kiténik. A kéziratokat az egyes gyűjtemények szerint csoportosítottam; a jelzeteik mindig a csoport élén megnevezett könyvtár vagy levéltár jelzetei.

I. Prága (Praha). Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Kubelik
(Széll) gyűjtemény. [Knihovna Kubelikova (Széllova).]

1. Széll György kézirata. č. 124. 4-rét, papír kötésben ; 115 sztlan lev. A kézirat törzsanynaga, melyet Széll György 1792-4 között írt össze, a XVIII. század utolsó harmada népszerű énekeinek érdekes gyűjteménye. Jellemzőbb darabjai : halotti búcsúztatók, névnap, házassági üdvözlő versek, paszkvillusok, Óra-énekek, Gyöngyösi János és Kováts József versei, Hunyadi Ferenc hosszú verses históriája a bibliai Józsefről, „Szerencse” címen egy hosszú érzelmes, kalandos, tragikus történet két ifjú szerelméről stb. Egyes halotti és lakodalmi énekek bővelkednek a régi énekköltészet szép hagyományos elemeiben, néhány pedig erős népies jellegével emelkedik ki. A versek legtöbbször nótajelzéssel van ellátva, egy ízben a dallamot is ott találjuk. A kézirat utolsó hét és fél levele már más kéz írása, ezeket 1795 és 1806 között másolták.

2. Széll Sámuel énekgyűjteménye. I. kötet : č. 125/I. ; II. kötet : č. 97/II. ; IV. kötet : č. 125/IV. A négykötetes gyűjtemény III. kötetét nem sikerült megtalálnom, talán elkallódott. Mindhárom meglevő kötet 8-rét, félbőr-kötésű s 150-200 sztlan levelet foglal magában. A gyűjteményt Széll Sámuel állította össze 1819 és 25 között debreceni és eperjesi diákévei alatt. A II. kötet címlapja : „Carmina Varia de materiis diversis majorem partem Poetis anni 1821/2 dictata ad describendum, cum nonnullis aliis generis per S[amuel] Sz[éll] mpr.” Az I. és II. kötet főleg latin és magyar nyelvű alkalmi verseket közöl sok debreceni vonatkozással. A IV. kötet az 1800 körüli évtizedek költőiből összeállított antológia ; szerepel benne Csokonai, Fazekas, Fáy, Bányai József, Péczeli, Vitkovits, Ányos, Batsányi stb.

3. Csokonai-kézirat. č. 21. 8-rét, félbőr kötésben ; 196 számozott lap, elől 2 sztlan lev. A különböző Csokonai-verseket és a Gerson du Malheureux c. drámát tartalmazó kézirat 1807-ben Szántó Dániel volt ; talán ő a kötet másolója.

4. Csokonai és mások verseinek kézirata. č. 112. 4-rét, kötéséből kiesett ívek ; 80 sztlan lev. A XIX. század eleji kézirat végig egy kéz írása ; 1872-ben a kötet Fitos Dezső tulajdona volt. Csokonai néhány versét, Szalkai Antal Blumauer fordításának részletét, az 1802. évi pozsonyi diétáról szóló paszkvillusokat és a kor diákköltészetének különböző termékeit őrzi.

5. Különböző versek. č. 104. 8-rét, kötetlen ; 224 számozott lap. XIX. század eleji vegyes énekgyűjtemény ; Csokonai és Fazekas néhány verse is benne van. A kötet végén találjuk a debreceni diák-költészet egyik fontos termékét : „Az el nyomattatott jobagok Mi Atyánkja, az ő Német földes urok ellen.” Egy másik kéziratból közölte e verset Komlós Aladár (ItK. 1953 : 285.), ott a címből hiányzik már a „német” szó, a verset már az egész földesúri osztályra vonatkoztatták.

6. Kováts József versei. č. 56. 8-rét, fekete félbőr kötésben ; 366 számozott lap és 20 sztlan lev. A fenti cím a kötésre kívül rá van nyomtatva. A kötet

Kováts művei mellett Csokonai néhány versét és más költők énekeit is magában foglalja. A gyűjtemény második felében 158 „Érzékeny Dall” olvasható, az egyik közülük kottájával együtt.

7. *Kováts József versei és egyebek.* Jelzet nélkül. 8-rét, félbőr kötésben ; 315 számozott lap, majd 7 sztlan lev. A fenti cím elől a kötéstábla belső lapján olvasható, a 836-os évszámmal együtt ; a kötetben azonban későbbi részek is vannak. A XIX. század első felében többek által összeállított gyűjtemény főleg Kováts verseit, de e mellett Csokonai, Bányai József, Kazinczy, Péczeli, Sebestyén Gábor, Fazekas, Dombi Márton írásait, továbbá siratókat és paszk-villusokat tartalmaz.

8. *Kazinczy Gábor jegyzetkönyve.* č. 50. 4-rét, testes bőrkötésű kötet. Címlapján : „Selectae variorum auctorum sententiae, et quaedam ex iisdem notata per Gabrielem Kazinczy Anno 1825. 13 oct.” Az idézet-gyűjtemény mellett a kötet főleg latin és magyar nyelvű alkalmi verseket közöl debreceni diákoktól, köztük Csokonaitól is.

9. *Elegyes Dolgok.* č. 31. 8-rét, papír kötésben ; 428 számozott lap, utána mutatótábla. Győry Mihály kézírata 1825-ből. Számos Csokonai verset és a századforduló más — főleg debreceni diákoktól származó — énekeit tartalmazza.

10. *Különféle versek.* č. 61. 8-rét, papír fedélben ; 62 sztlan levél. Győry Mihály kézírata 1821-ből. Igen érdekes gyűjtemény. Kováts József, Csokonai, Kis János versei mellett az alábbi darabjai érdemelnek figyelmet : „Flebile carmen Georgii Rákóczi, Hungariam relinquentis” (*Oh! kék színű fényleg Egek! . . .*) tele archaikus elemekkel ; a Rákóczi-nóta 3 strófás változata ; a *Dob-szó, trombita zendülés* kezdetű XVIII. századvégi álkuruc ének érdekes variánsa ; Nagy Sámuel geszti nótárius hosszabb verse „A megvilágosodás Magyarországon vagy egy nagy világi philosophus és egy bigott satyricus közt való beszélgetés” címen.

11. *Elegyes Dolgok.* Jelzet nélkül. 8-rét, papír kötésben ; 51. lev. Győry Mihály kézírata 1822-ből. Vegyes énekanyagot közöl a XVIII. század legvégének és a XIX. század elejének népszerű verseiből, köztük Kováts József, Máttyási és mások műveit is.³

12. *Sokféle.* č. 90. 8-rét, papír kötésben ; 287 számozott lap, utána néhány sztlan lev. A kéziratához 1829-ben és 1833-ban megjelent folyóirat-számok részei vannak hozzákötve. A fenti cím a kötésen olvasható ; a kötés előtét-lapon pedig ez a bejegyzés látható : „Néhai I. I. Farkas Sándor után Balogh Péteré”. A kéziratot a XIX. század első harmadában írhatták össze.

³ Győry Mihálynak, aki a XIX. század első felében, Debrecenben nagyszámú különböző tartalmú kötetet másolt össze, a prágai egyetemi könyvtár Széll-gyűjteményében még számos kötete található : 5, 29, 31, 33, 34, 59, 60, 61, 62, 63, 68 111/I, 111/II számok alatt. Mindezek prózai jegyzeteket tartalmaznak, de itt-ott ezekben is előfordul egy-egy közismert korabeli ének másolata.

A 213. lapig csak latin szövegeket és magyar prózai jegyzeteket tartalmaz, innen kezdve azonban a korabeli diákköltészet jellemző termékeit őrzi, köztük Mapes „Kortsma-dal”-át.

13. *XVIII. század-végi gyűjtemény.* č. 54. 4-rét, félbőr kötésben ; kb. 100 sztlan lev. A kötésen kívül a „Kováts József verseskönyve” cím olvasható, ez azonban téves, mert egy erdélyi eredetű énekgyűjteményről van szó az 1780-1800 közötti időből. Kováts József birtokába a kötet csak később jutott, s 1834-ben bemásolt a végére két prózai szöveget ; a versek nem az ő kézírásai. Az énekek között Gyöngyösi Jánostól, Teleki Józseftől és másoktól származó darabokat találunk ; az ismeretlen szerzőktől származó alkalmi versekben is sok a Teleki-vonatkozás. A kötet legérdekesebb része Aranka és Teleki verses levélváltása.

14. *Szép Világi Énekek.* č. 35. 8-rét, fűzött ; 28 lev. A papír-fedelén olvasható cím mellett a „12 July 1794”-es dátum. Több kéz által másolt, főleg szerelmi verseket őrző gyűjtemény a XVIII. századból. A XVIII. század költészete szempontjából sok tanulságos darab olvasható a kötetben, s bőven találkozunk benne XVII. századi motívumokkal is.

15. *Vári Szabó Sámuel dalgyűjteménye.* č. 23. 8-rét, félvászon kötésben ; eredetileg 246 számozott lap, az első 46 lap azonban elveszett. A kötet végén 4 sztlan levelen mutató, s ennek az elején a következő bejegyzés : „Váry Szabó Sámuelé 1834.” A kötet eredetileg 361 dalnak a szövegét tartalmazta, jelenleg az első 62 hiányzik. Több kéz különböző időben állította össze a gyűjteményt a XIX. század első felének „érzékeny” dalaiból, s itt-ott népdalokból. A 315. daltól kezdve egy különösen kései rész kezdődik, ebben Petőfi néhány korai verse is szerepel már.

16. *Zigán János versei.* č. 108. 8-rét, fűzött ; 24 sztlan lev. Zigán János előbb veszprémi, majd hógyészi ref. pap meglehetősen bárgyú versei az 1790-es évekből.⁴

17. *Az új énekekben tett jegyzések.* č. 110. Különböző összefűzött, vagy külön levő ívekből álló kéziratköteg. Nagy része egy a XIX. század elején készült dunántúli ref. énekeskönyvre vonatkozó megjegyzéseket, változtatási javaslatokat tartalmaz, melyeket Zigán János hógyészi pap eszközölt 1803-4-ben. Egyes íveken teljes énekszövegek is olvashatók, a kései református templomi énekkészlet anyagából.

18. *1800 körüli kézirat.* Jelzet nélkül. 4-rét, fűzött ; 52 számozott lap. Egyazon szerző versei egy bizonyos „Méltóságos Administrator Úr”-hoz, prózai ajánlással, de saját nevét elhallgatva. A füzet végén Kende Máris asszony nevenapjára írott érdektelen vers ugyanattól a szerzőtől.

⁴ A Széll-gyűjtemény 109. sz. kéziratában olvasható e Zigán János könyveinek lajstroma.

19. *Dalfűzér. 1843.* Jelzet nélkül. 8-rét, egész vászonban ; 345 számozott lap. Nagy Ferenc 320 dalt írt össze a kötetben, köztük népdalszerű énekeket és műköltők (pl. Vörösmarty) verseit.

20. *Acta Varia.* č. 2. Különböző XVIII-XIX. századi iratok, levelek gyűjteménye, néhány jelentéktelen — főleg vallásos — verskéziráttal.

II. Pozsony (Bratislava). Az evangélikus liceum könyvtára

21. *Pasquili Dietales.* 377. sz. 2-rét, félbőr kötésben ; 312 számozott lap, elől 2, hátul 6 sztlan lev. A kötet tartalmát az 1764-es országgyűléssel kapcsolatos irományok alkotják : latin prózai és verses szövegek, néhány német vers és számos magyar nyelvű paszkvillus. Az 1764 körül felvirágzó országgyűlési paszkvillum-irodalom e gazdag gyűjteményének még folytatása is lehetett, mert a kötésen feltüntetett fenti cím alatt „Pars I.” megjelölés áll. A további kötet ill. kötetek azonban a könyvtár kéziratai között jelenleg nem találhatók.

22. *Magyar Palingenius.* 30. sz. 2-rét, félbőr kötésben ; kb. 260 sztlan lev. Címe : „Palingenius Martzel igen bölts Tsillagos Poetának vagy is vers szerzőnek Élete Zodiacussa az az Égi abrontson járó s eggyező Planetabeli Élete az Embereknek leg jobban elrendelendő életéről igyekezetéről és szokásiról írott Tizenkét könyv, melly ohajtvá és sokáig ohajtatott Deák nyelvben álló versekből Magyar Versekre fordítottatott idő közben való mulatsága kedvéért Elefanti Jaklin Josef által Nagy Szombatban 1771 Esztendőben.”⁵

23. *Vegyes tartalmú kéziratok gyűjteménye.* 364. sz. Hatalmas 2-rét kötetben különböző provenienciájú eredeti, vagy másolt iratok gyűjteménye a XVIII. századból és a XIX. sz. elejéről. A kolligátumban két jelentéktelen verses irat található : üdvözlő vers Ebeczky Tihanyi Dániel és Beniczky Terézia házasságára (1817) ; verses vetélkedés Varjas János debreceni professzor és Hunyadi Ferenc püspök között csupa egyfajta magánhangzóra írt verselményekkel.

24. *Vegyes kolligátum.* Nyomtatványok között, jelzet nélkül. A hatalmas 2-rét kolligátumban közel 200 különböző alkalmi nyomtatvány és verskézirat található. Nagy részük latin, s részben szlovák vagy német nyelvű. A gyűjtemény 158. és 161. sz. darabjaiban néhány XVIII. század végi magyar nyelvű politikai, szatirikus éneket találunk.⁶

25. *Collectio Variorum Carminum.* Nyomtatványok között V. Theol. 5721. sz. Az előbbihez hasonló 2-rét kolligátum főleg XVIII. századi alkalmi

⁵ Jaklin József Palingenius-fordításának egy másik XVIII. századi másolata a pécsi egyetemi könyvtárban található.

⁶ Erre a kéziratra, valamint a 25. és 26. számúra is dr. Ján Čaplovič, a könyvtár vezetője, hívta fel a figyelmemet.

versnyomtatványokból. A gyűjteményt Institoris Mihály 1803-ban köttette egybe. A nyomtatványok közé több latin, szlovák és magyar verskéziratot is belekötöttek. A 12., 47., 49., és 98. sz. darabok őriznek magyar verseket : az első három alkalmi üdvözlő énekeket, vagy halotti búcsúztatókat : a negyedik egy a csordás és a kanász beszélgetését előadó népies dialógust.

26. *Melodia solis Hungaris*. V. kol. 3276. sz. Ez a tévesen a nyomtatványok közé beosztott kézirat jelenleg sajnos nem található. Csak a könyvtár katalógusából tudunk róla. A katalógus a „Melodia solis Hungaris” cím mellett még megjegyzi : „Magyar nyelvű kézirat. 2-rét. Eleje hiányzik.”

27. *Cantionale Hungarico-Bohemicum 1767*. 282. sz. Sajnos e kézirat már hosszú ideje hiányzik a könyvtárból. A fenti címet a katalógus adja, hozzátéve még : „Ex Bibliotheca Institoris”. Evangélikus két nyelvű vallásos énekgyűjtemény lehetett.

28. *Emlékkönyv a XVIII. század közepéből*. 465. sz. Az emlékkönyv különböző latin és részben német bejegyzéseket tartalmaz főleg a XVIII. század 50-es éveiből. A hátsó kötéstábla belső lapján verses próbálgatás olvasható. Latinul kezdődik, majd latin-szlovák makaroni versben folytatódik, végül ugyanez magyarra fordítva áll a végén. A tökéletlen töredékes magyar vers-próbálgatás szövege az alábbi : „Öltözik Bellona, készül a nagy hadba | No vitéz legények, Hadban készülletek | Koságok vitezi, Rusnyagok legényi jertek el bellonához | Mert el mult bekesseg, kesül sok ellenseg | Hazánk pusztitasara.”

29. *Iskolai versek*. 43. fasc. Az iratköteg 11. sz. csomójában a pozsonyi ev. líceum diákjainak iskolai dolgozatai, köztük vers-gyakorlatai az 1770-es évekből. A kezdetleges iskolai verseket az teszi érdekessé, hogy a líceum diákjai a maguk által választott nyelven írhatták meg feladatukat s így ugyanazt a témát (pl. Hunyadi László halálát. stb.) megtaláljuk latin, német, szlovák, magyar, sőt román nyelvű verselményekben is.

30. *Mese Beszéd*. 131. fasc. A jelzett fasciculus latin és német nyelvű verskéziratokat őriz, s ezek között található a fenti címet viselő magyar nyelvű verskézirat is, 8-rét, papír borítékban, 4 sztan lev. Egy ismeretlen verselő alkalmi éneke Major András és Weisser Anna Erzsébet házasságára 1751-ből. Eredeti kézirat, melynek címlapját nyomtatványt utánozva rajzolta meg a szerző a következő fiktív impressummal : „Nyomtattatott Sohonnán, Lud Tollassy és Ember Ujjaki bötűjekkel 1751.”

31. *Evangélikus énekek*. 162. fasc. Különböző vegyes iratok között két jelentéktelen kis verses kézirat, néhány XVIII. századi evangélikus vallásos verssel.

32. *Csepreg romlásának kézirata*. K + 5. Acta Patriae IV. A „Csepreg városának romlása” című számos másolatból ismert ének szövege.⁷

⁷ A kéziratot dr. Ján Mišianik találta meg és fényképezte le számomra. Ugyan-csak neki köszönhetem a következő 33. és 34. kézirat megismerését is.

*III. Pozsony (Bratislava). Szlovák Tudományos Akadémia
Irodalomtörténeti Intézete*

33. *Cantillena. Énekek. Pesnici.* Jelzet nélkül. 8-rét, füzve ; 36 számozott levél. Magyar, latin és szlovák nyelvű énekek gyűjteménye a XVIII. század második felében. A magyar versek között figyelemreméltó a Rákóczi-nóta szövege, és több szép szerelmi ének, illetve népdal.

34. *Beniczky latin verseinek toldaléka.* Jelzet nélkül. A kis 16-rét kézirat a „Magyar Rythmusok” második felének latin fordítását tartalmazza, — nyilván volt egy első kötet is. A könyvet Simon Potthurnyai a XVIII. század elején másolta. A kötet végén „Andreas Potthurnyai 1725” aláírással a következő magyar nyelvű versike olvasható : „Ritka és gyönyörű amaz fejer hattyu | Lonak poroszloja a hegyes sarkantyú | Hazasagon kívül születettik fattyu | Hálnak vizben uttyat rendel a kopoltyu.” — A kézirat az okolicsnói (Liptó) Okolicsányi-lt.-ból nemrég került az Intézet birtokába.

IV. Pozsony (Bratislava). Káptalani könyvtár

35. *Jézus verses történetének kézírata.* 117. sz. A 4-rét, 1058-lapos kézirat törzsanyagát latin szentbeszédnek alkotják. Egy magyar nyelvű strófán és egy Jézus történetét megverselő éneken kívül más magyar verses anyag nincs a kéziratban. A katolikus gyűjteményt 1617-ben állították össze. A kötetet említi és a magyar verses szövegeket is közli Knauz Nándor „A pozsonyi káptalannak kézíratai” című (Esztergom, 1870.) munkájának 220-223. lapjain.

*IV. Pozsony (Bratislava). Mezőgazdasági Levéltár
Zay lt. Zay-Ugrócról*

36. *Evangélikus Egyházi Magyar Énekeskönyv.* Coll. Lautsekiana 55. sz. 4-rét, 289 számozott lap és kb. 60 sztlan lev. A részben közismert evangélikus egyházi énekekből álló gyűjteményt Lautsek Márton állította össze Kun Taplotzán 1756 és 1759 között. A legtöbb ének németből, vagy szlovákból való fordítás, egyeseket maga Lautsek fordított szlovákból. Az egyes énekek előtt mindig ott találjuk az idegen nyelvű eredeti kezdősorát, néha pedig a fordítás évét (1757, 1759) is.

37. *Jeles alkalmi versek.* Coll. Lautsekiana 15. sz. Jelenleg nem található ; a katalógus alapján közlöm, ahol a cím így folytatódik : „latin magyar német nyelven és tótul”.

38. *Egyházi versek gyűjteménye.* Coll. Lautsekiana 34. sz. Jelenleg nem található, katalógus-szerinti teljes címe : „Egyházi alkalmi beszédek s versek gyűjteménye több nyelven”.

39. *Alkalmi költemények gyűjteménye*. Coll. Lautsekiana 24. sz. Jelenleg nem található; a katalógus így jelöli: „Különféle érdekes egyházi ügyek s alkalmi költemények gyűjteménye”. Nem tudhatjuk, hogy magyar nyelvű verses szöveg volt-e a gyűjteményben.

40. *Halotti versek Révay Imre felett*. Coll. Lautsekiana 83. sz. Jelenleg nem található, csak a katalógus alapján közlöm.⁸

41. *Rarum Chaos*. „A Magyarországi Ágost hitvallást követő egyház kéziratgyűjteménye” c. csoportban 79-82 sz. alatt, négy kötetben. A lt. elenchesében „Ritka vegyes gyűjtemények” címen szereplő kötetekből jelenleg csak az első kettő van meg. A legkülönbözőbb jellegű és fajtájú iratok másolatai között, az I. kötet végén egy 1782-re datált paszkvillust találunk: „Anno 1782. Pesthini sub Generali Congregatione, Sequentes prodierunt Pasquilli”. A négy strófás paszkvillus egy „A-Cathol.” és egy „Cathol.” vetélkedése. A nem-katolikus strófájára, a katolikus három szakasszal vág vissza, igyekezve lejártni a protestánsokat. A vers legfőbb érdekessége, hogy „A-Cathol.” szavai az 1705-6-ból ismert „Örömmek szele” című katolikus-ellenes ének⁹ egyik strófájából alakult: „Fel hozta már Isten Magyarok csillagát | Az ki elrontotta Roma birodalmát | Kezünkbe is adta a Papista haját | Híjában kiáltják ezután Mariát.”

42. *Halotti versek gyűjteménye*. Thurzoiana LXI. fasc. Ez a fasciculus különböző családtörténeti iratokat őriz, s ezek sorában találkozunk több magyar és szlovák nyelvű halotti búcsúztatóval, köztük Petrőczy Istvánéval. A gyűjtemény egyes darabjainak elkallódása miatt több halotti ének hiányzik és csak az elenchesből értesülünk róluk.

43. *Petrőczy István verses levelének kézírata*. Petrőczy István Leveleskönyve. Sajnos e leveleskönyvet, melyből Erdélyi Pál Petrőczinek feleségéhez írt verses levelét közölte (Kurucz költészet. Bp. 1903. 136.) nem sikerült megtalálnom.

44. *Keczer Menyhért halotti búcsúztatója*. Közelebbi megjelölés nélkül. A Gragger Róbert által közre adott (ItK: 1910: 207.) ének szövegét nem sikerült a Zay-lt.-ban megtalálnom.

V. Nyitra (Nitra). Püspöki könyvtár

45. *Zahorák Ferenc ajánlóversei*. 62. nro. 148. A kézirat Zahorák Ferencnek, 1706-ban „sub Disturbio Rakocziana”, Pozsonyban írott két magyar nyelvű teológiai elmélkedését tartalmazza. Mindkét mű előtt egy-egy ajánlóvers látható az olvasóhoz. Mivel a könyv prózai ajánlása 1709-ben kelt, való-

⁸ Révay Imre halotti búcsúztatója a 42. sz. gyűjteményben is megvolt, de onnan is hiányzik.

⁹ Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. 327.

színű, hogy a versek is ekkor keletkeztek. Zahorák művének egy másolatát is őrzi a Nyitrai Püspöki Könyvtár 149 sz. alatt. A kéziratot említette már Wagner „A nyitrai egyházmegyei könyvtár” című munkája 42., illetve 31. lapján.

VI. Bajmóc (Bojnice). Mezőgazdasági levéltár

46. *Ének Bánfi Dénesről.* Bodó lt. Az éneket Thaly Kálmán közölte (Száz. 1871 : 715.) a Bodó család alsó-szelezsényi (Dolné Slažany) levéltárából. A jelenleg Bajmócon őrzött Bodó-lt.-ban e kézirat nem szerepel, a Bodó-lt. XVII. századi része ugyanis csaknem teljesen megsemmisült.

VII. Kistapolcsány (Topolčanky). Volt Keglevich-Habsburg-kastély

47. *Keglevich-kéziratok.* Keglevich Miklós és Gábor 1660 táján feleségeikhez írott énekeinek nyomára jutnom nem sikerült. A kistapolcsányi kastély kéziratai közt jelenleg nem található. E verseskéziratokról Varázséji Gusztáv adott tájékoztatást, közölve magukat a verseket is (Figyelő IX. 1880 : 149.).

VIII. Zólyomradvány (Radvaň). Mezőgazdasági Levéltár, Koháry-lt. Szentantáról

48. *Koháry kézirat I, I, 78.* 4-rét, szétesett papírkötésben; 298 számozott lap, elől 2, hátul 4 sztlan lev. A kötet ma már csonka: a 79—162. lapok hiányzanak. Címlapján: »Munkács kő várában keserves rabságban éhség szenvedésben inség viselésben sok sohajtás közben szerzett versek...« A kötet kizárólag Koháry verseit tartalmazza.

49. *Koháry kézirat II. I, 79.* 4-rét, papír kötésben: 72 sztlan lev. A kötethez hozzá van csatolva még egy 4 levélnyi verses kézirat. A kötet végig Koháry verseit tartalmazza s részben megegyezik az előbbivel. Van azonban benne több olyan ének is, amely amabban nem szerepel, egyes versek pedig eltérő szöveggel olvashatók.

50. *Koháry kézirat III. I, 77.* 2-rét, fűzött; 90 számozott lap és 4 sztlan lev. Nyomtatást utánzó szépen tisztázott kézirat. Címe némi eltéréssel azonos a 48. sz. kéziratéval, s a címlap tetején ez a bejegyzés olvasható: „3io. Purisatio compositionis primae, juxta qu . . et facta in typo impressio.” A kötet énekanyaga jórészt megegyezik a 48. számú kézirattal, de kapcsolatban van két másik — ismeretlen — Koháry kézirattal is. Ugyanaz a kéz, amelytől a címlapon levő bejegyzés származik, többször utal arra, hogy az egyes versek egy bizonyos „lib. rub.”, illetve egy „Lib 2do” mely lapján olvasható.

51. *Koháry veres könyve*. Jelenleg nem található, csak az 50. sz. kézirat „lib.rub.” utalásaiból ismerjük.

52. *Koháry második könyve*. Jelenleg nem található, csak az 50. sz. kézirat „Lib 2do” utalásaiból ismerjük.

53. *Labanc-vers kézírata*. Thaly Kálmán (Száz. 1895 : 772.) a Koháry-It. „limbusából” közölt egy *Moszkának követje ma Bécsben érkezék* kezdetű 6 strófás verset. Az ének kéziratát nem sikerült megtalálnom.

IX. *Körmöcbánya (Kremnica). Városi Levéltár*

54. »*A világhoz szabott ének*» *kézírata*. Ernyey Józsefnek az Orsz. Széch. Kvtárban levő hagyatékában találjuk a *Vissza jár az idő, az világ megfordult* kezdetű ének egyik változatának másolatát. Ernyey az énekek kéziratát a körmöcbányai lt. limbusában, a XVII. sz. elejéről való sörházi számadások között találta. A kéziratot az egyébként kitűnően rendben tartott levéltárban nem sikerült megtalálnom.

X. *Túrócszentmárton (Martin). Matica Slovenská könyvtára*

55. *Zsoltárok, énekek és könyörgések*. Jelzet nélkül. 8-rét, fűzött ; Teljes címe : „Az Oltári Szentség Negyven Óráig tartó imáadásának üdejére rendeltetett Zsoltárok, Énekek és könyörgések.” Kései katolikus énekanyag 1786-ban Vácott kiadásra előkészített gyűjteménye. A kötetet Szerdahelyi Gábor váci püspöki adminisztrátor akarta kiadni, s a kézirat vele együtt kerülhetett később Barsszentkeresztre, amikor Szerdahelyi beszercebányai püspök lett. A püspöki könyvtárból nemrég került a kézirat a Matica könyvtárába.

XI. *Túrócszentmárton (Martin). Szlovák Nemzeti Múzeum levéltára gr. Révay lt. Styavnyicskáról*

56. *Gúnyvers Bethlen Gábor idejéből*. Missiles 18. fasc. Lifranovith Gáspár 1621-ben Révay Péterhez írott leveléhez csatolta a dunántúli eredetű paszk-villus kéziratát. Az ének romlott versfőiből sikerült kikövetkeztetni, hogy Körmendi Lukács a szerzője. Az éneket felfedezte és közölte már Szilágyi Sándor (Száz. 1875 : 385.), — a jelzet megadása nélkül.

XII. *Alsókubin (Dolný Kubin). Csaplovics-könyvtár*

57. *Alsókubini kézirat*. č. 3/117a, 4-rét, papír kötésben ; hat részből álló kolligátum, összesen 108 lev. A kolligátum valamennyi része XVIII. századi, terjedelem és irodalmi érték szempontjából az első kézirat a legjelentősebb. A kötet e túlnyomó részében magyar, latin, szlovák és német

nyelvű énekeket találunk. A magyar anyagban ismert népdalok XVIII. századi szövegei, szép XVII-XVIII. századi bújdosó versek, a magyar városokról szóló kuruc ének, Bezerédj nótája stb. található. Nevezetes darabja a kötetnek a „tót kuruc dalá”-nak egyik változata is. A kolligátum III-VI. részeiben csak egyetlen magyar nyelvű ének olvasható: „Dophellya fő cigány vajdának ceremonias temetése”. Említette már (jelzet közlése nélkül) a kéziratot és egy énekét közölte is Rexa Dezső (ItK. 1910 : 119.).

58. *Lang Márton kézirata.* č 3/8. Kis 16-rét, felbőr kötésben : 58 lev. — de csak 49-en van szöveg. Túlnyomórészt magyar, részben latin énekeket tartalmaz, s egyetlen magyar-szlovák makaroni verset : a „tót kuruc dalá”-nak egyik változatát. A magyar énekanyag főleg szép XVIII. századi szerelmi versekkel tűnik ki. Elől a kötéstábla belső lapján az egyik tulajdonos bejegyzése olvasható : „Martinus Lang Principis Sz. Annae Anno 789.” Említette már (jelzet közlése nélkül) a kéziratot és egy énekét közölte Rexa Dezső (ItK. 1910 : 118.).

XIII. *Lőcse (Levoča). Az evangélikus egyházközség levéltára*

59. *Paszkvillus-töredék.* VIII/A.2. A jelzet egy számos kisebb kéziratot, füzetet, kötetkét magába foglaló csomagra vonatkozik, amely Gedichtbände címen szerepel a katalógusban. A gyűjtemény egyik darabja az a — jelenleg csak 17. levelével kezdődő — füzettöredék, melyben egy magyar nyelvű paszkvillus szövegére bukkanunk a XVIII. századból. A kézirat csonkasága miatt a 131 strófás gúnyvers jelenleg csak a 98. szakasszal kezdődik.

60. *Lőcsei Paszkvillus-kézirat.* V/B. 38. 2-rét, néhány leveles iratok egybekötött gyűjteménye. A 32. számú 4 leveles irat két magyar nyelvű paszkvillust őriz, mindkettőt csonkán. Az 1764. évi országgyűlés alkalmával készült mindkettő. Egyikük, a »Három s tizszer fordult az esztendő elől« kezdetű számos másolatból ismert paszkvillus, melyet érdekes módon itt — más kéziratoktól eltérően — három sikerült distichon vezet be.

61. *Ének.* V/B. 37. Néhány leveles 2-rét iratok egybekötött gyűjteménye. A 9. sz. 1 leveles iraton a fenti cím alatt egyetlen magyar nyelvű vers olvasható *Híjál engem segítsegül, boldog leszen sorsod* kezdettel. Az 5 szakaszos feltehetőleg XVIII. század végi elmélkedő vers vallásos és laikus elemek keveréke.

VARGA JÓZSEF

BESZÁMOLÓ ROMÁNIAI TANULMÁNYUTAMRÓL

(ADALÉKOK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELE ÉS A XX. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ: ARANY, PETELEI, MIKSZÁTH, ADY, SZÉP JERNŐ, EMIL ISAC, MÓRICZ, KOSZTOLÁNYI, BABITS, EMÓD TAMÁS, IGNOTUS, OLÁH GÁBOR és SZABÓ DEZSŐ LEVELEK PUBLIKÁLÁSA.)

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából — a magyar-román kulturális egyezmény keretében — 1954. október 5-e és december 7-e között kéthónapos tanulmányutat tettem a Román Népköztársaságban. Utazásom célja kettős volt: egyrészt — *főleg* — a készülő Ady kritikai kiadás szempontjából és céljaira Ady Endre életművének Erdélyben fellelhető emlékeit kellett leltároznom és összegyűjtenem; másrészt — emellett — elhatároztam, hogy — amennyire időm engedi — a XX. századi irodalomtörténeti kutatás szempontjából felmérjem az Erdélyben adódó lehetőségeket. E tágas területen belül közvetlen, konkrét feladatomból néhány nagy XX. századi írónk Erdélyben található s aránylag könnyen hozzáférhető irodalmi emlékeinek összegyűjtését tűztem ki célul, hogy ezzel is segítsem a XX. századi szöveggyűjtemény, illetve a készülő egyetemi tankönyv munkálatait. Így már eleve nem jöhetett számításba a két háború közötti erdélyi irodalom emlékeinek kutatása, mert ez a munka önmagában szinte éveket venne igénybe (ezt a romániai magyar irodalomtörténészeknek kell elvégezniök). Munkámat elsősorban a Nyugat néhány nagy írójára kellett korlátoznom. Fontossági sorrendben első helyre — természetesen — az Ady-emlékek kutatása került, s a másik feladatra inkább csak a fennmaradó időt fordíthattam: nagyarányú kutatómunkát nem végezhettem. E tervbe vett munka mellett — illetve közben — találtam néhány érdekes adatot és levelet a XIX. század második fele irodalmából is: beszámolóm első részében erről is tájékoztatást adok.

Kutatómunkámat Kolozsváron, Nagyváradon, Zilahon, valamint Csucsán és Marosvásárhelyen végeztem: nagyjából könyvtárakban és kéziratárakban. Mivel azonban XX. századi, tehát a jelennel sok ponton érintkező irodalmi emlékek összegyűjtése volt a feladatomból, nem dolgozhattam csupán könyvtárban, illetve kéziratárban. Fölkerestem Ady és más nagy íróink még élő ismerőseit, barátjait és az ő segítségükkel jutottam hozzá magángyűjteményekben levő értékes irodalmi emlékekhez (levelek, relikviák), valamint velük elbeszélgetve sok-sok életrajzi anyag került felszínre: megelevenedett a kor, s a baráti kapcsolatok több új szálára derült fény. Megható volt számomra, hogy azok az idősebb emberek, akiknek Adyval, Móriczcal

vagy más nagy írónkkal személyes kapcsolatuk volt — spontánul, készségesen — legtöbbször meg sem várva, hogy én keressem fel őket, jöttek el hozzám és elmondták egykori találkozásuk vagy más személyes emléküik történetét. A beszélgetés közben felszínre került adatokat és adattörmelékeket a XX. századi irodalmi kutatás egészében jól fel lehet használni. Könyvtárak, kéziratárak, magángyűjtemények és a még élő kortársak emlékezete: íme ezek voltak tehát alapvető forrásaim.

Munkámban állandóan támogatott, mindenben segített a vendéglátó Román Népköztársaság Akadémiája és a Külföldi Kulturkapcsolatok Román Intézete. Ennek a figyelmes, mindenre kiterjedő, baráti gondoskodásnak köszönhetem, hogy a kint töltött két hónapot nemcsak tudományos szempontból tudtam jól kihasználni, de egyébként is életem legszebb élményei közé sorolhatom. A szűkebben vett tudományos munka mellett lehetővé tették számomra, hogy tájékozódjam a román tudomány és kultúra világában, valamint hogy megismerhessem Románia szép tájait. Mindenekelőtt: találkozhattam a bukaresti Irodalomtörténeti Kutató Intézet munkatársaival P. Panaitescu akadémiai levelező tag — a legkiválóbb Eminescu-kutató — tájékoztatott az Intézet munkájáról baráti beszélgetés keretében. Meglátogathattam a Folklór Intézetet, a Szépművészeti Múzeumot: gyönyörködhettem a román és európai képzőművészeti kultúra évszázados emlékeiben.

Erdélyi utam során meglátogattam a romániai magyar irodalomtörténeti oktatás és kutatás központját, a kolozsvári Bolyai Egyetemet. Megismerkedhettem az egyetem professzoraival, oktatóival és aspiránsaival. Láthattam munkájukat, amelyet a Román Népköztársaság következetes nemzetiségi politikája alapján végezhetnek, s amelynek célja kettős: magyar irodalomszakos középiskolai tanárok képzése és a magyar irodalomtudomány művelése. Sok figyelemreméltó kezdeményezésről, tervről hallottam itt, de ami különösen örvendetes: Jancsó Elemér munkája: „Az Erdélyi Nyelv-művelő Társaság Történeté”-ről és Szabédi László könyve: „A magyar ritmus formáiról” készen van és rövidesen megjelenik*. Az egyetem professzoraitól és oktatóitól sok segítséget kaptam munkámban és a tanszék a jövőben céltudatosan törekszik a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtésére.

Alkalmam volt találkozni és elbeszélgetni többekkel a romániai magyar írók és festők közül (ez utóbbiak alkotásait — közöttük Gy. Szabó Béla világhírű, remek fametszeteit — megismerhettem a kolozsvári tartományi képzőművészeti kiállításon) és láthattam két előadását (Fáklyaláng, Kispolgárok) a romániai magyar kultúra talán legjelentősebb vívmányának, a márosvásárhelyi Székely Színháznak. Bukarestben viszont, Caragiale nagyszerű nemzeti drámájának „Az elveszett levél”-nek kitűnő előadását nézhettem meg.

* Szabédi könyve azóta meg is jelent.

E csodálatosan szép ország változatos, festő ecsetjére kívánczó tájainban is sokszor gyönyörködhettem. A Külföldi Kulturkapcsolatok Román Intézete lehetővé tette számomra, hogy néhánynapos kirándulást tegyek Románia szép vidékeire: Sztálinvárosba (Brassóba), — Konstancába és Temesvárra.

Elmondhatom tehát, hogy tanulmányútam során minden feltételt biztosítottak ahhoz, hogy tudományos munkámat a legjobb körülmények között végezhessem: a romániai hivatalos, valamint tudományos szervek mindenre kiterjedő figyelmes gondoskodása és az egyszerű emberek baráti támogatása, segítsége teremtette meg ezeket a feltételeket. Itt kell külön, személy szerint is köszönetet mondanom azoknak, akik különösen sokat tettek azért, hogy munkámat eredményesen végezhessem: a Külföldi Kulturkapcsolatok Román Intézete és a Román Tudományos Akadémia protokollosztálya velem foglalkozó két munkatársának, H. Găbăroiu és Schwarz elvtársnőknek; az Akadémia kolozsvári fiiláléja vezetőinek és Abafáy Gusztáv elvtársnak, a fiilálé munkatársának; Varró Jánosnak, a kolozsvári egyetem aspiránsának, aki kéthónapos utam során állandóan velem volt és aki szakmailag is sok mindenben segített. Rajtuk kívül meg kell köszönnöm sokféle szívességét Tóth Kálmánnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatójának; Kelemen Lajos nyugalmazott főigazgatónak, Dani Jánosnak, a kolozsvári levéltár vezetőjének, a kolozsvári egyetem rektorának, a nyelvtudományi kar dékánjának, az irodalomtudományi tanszékek professzorainak és oktatóinak; Faragó Józsefnek, a Néprajzi Intézet vezetőjének; Székely Lászlónak és Tatár Gézának, a zilahi Ady Endre középiskola igazgatójának és magyar tanárának; valamint a nagyváradi tartományi könyvtár és múzeum vezetőinek. S végül itt kell köszönetet mondanom az „Előre” c. lap — a romániai magyarság központi lapja — szerkesztőségének, amely 1954. december 26-i számában „Új Ady-dokumentumok nyomában” cím alatt részletesen tájékoztatta olvasóit munkám eredményeiről. Ezzel a legszélesebb körök figyelmét felhívta a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtésének fontosságára.

*

Tanulmányutam jellegéből következően az alábbiakban nem arról a sokféle benyomásról és személyes élményről kívánok számot adni, amelyet e két hónap alatt átéltem: az elvégzett munkámról akarok tájékoztatást adni.

Elöljáróban még csupán azt jegyzem meg, hogy beszámolómm két nagy fejezetre tagolódik: az I.-ben a XIX. század második fele, a II.-ben a XX. század irodalmára vonatkozó kutatásaim eredményeit publikálom. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért helyesebbnek láttam az anyagot egy-egy író köré csoportosítani, mintsem lelőhely szerint összegezni. A szóbeli közlések anya-

gának összegezése mellett elsősorban leveleket publikálok. Ezek közül főleg azokat, amelyek a korszak kutatói számára szinte mindennapi fontosságúak, hogy munkájukban állandóan kéznél legyenek. Beszámolómban nem töreksem a publikált anyag irodalomtörténeti értékelésére, pusztán csak a legszükségesebb kommentálást teszem meg.

A publikált, illetve a lemásolt s magammal hozott összes levelet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában helyezem el.

I.

A XX. századi anyag feldolgozása és publikálása előtt előbb ebben a fejezetben röviden összefoglalom a XIX. század második felére, illetve főleg a század végére vonatkozó adatokat, amelyek kutatás közben — mintegy véletlenül — kerültek a kezembe. Talán a Petőfitől—Adyig terjedő korszak kutatói a megadott nyomon elindulva hasznosíthatják ezeket.

A r a n y J á n o s: a nagyváradi Tartományi Múzeumban hívták fel a figyelmemet arra a levelezés, illetve kézirat-anyagra, amelyet Popovics Györgyné, szül. Rozvány Gabriella adott át a Múzeumnak. Rozvány Gabriella apját és nagynénjét — Rozvány Györgyöt és Bertsek Józsefné, szül. Rozvány Erzsébetet szoros, baráti kötelékek fűzték Arany Jánoshoz és családjához. Rozvány Erzsébetet Arany János tanította, Rozvány György és fivére, Rozvány A. pedig jóbarátjai voltak. Jellemző Aranynek a családdal való kapcsolatára, hogy két verset is írt hozzájuk. Először „Egykori tanítványom emlékkönyvébe” címmel Rozvány Erzsébethez, később „Kortársam R. A. halálára” című versében Rozvány A.-t egykori barátját siratta el. A most előkerült levelek az Arany-család levelei Bertsek Józsefné szül. Rozvány Erzsébethez: így Arany Jánosné tizenhat sajátkezű levele 1858—59 körüli keltezéssel Nagykőrösről, 1869—70 körüli keltezéssel pedig Pestről; Arany Juliska húsz levele 1858—59 körüli keltezéssel Nagykőrösről és 1859—62 körüli keltezéssel Pestről; Széll Piroska levelei nagyapja — Arany János — betegségéről és haláláról; végül Arany László levelei. A levelekkel együtt került a Múzeumba Bertsekné, Rozvány Erzsébet „Dalkosorú” c. emlékkönyve, amelybe Arany János sajátkezűleg írta be „Egykori tanítványom emlékkönyvébe” című versét. A leveleken kívül a Toldi szerelmének egy, Arany János által sajátkezűleg dedikált példánya, valamint az Arany-család egyes tagjainak (Arany János, Arany László, Szalay Gizella, Széll Piroska) arcképei kerültek be a Múzeum gyűjteményébe. A levelekbe való futólagos bepillantás után az volt a benyomásom, hogy Arany életének ismeretéhez nélkülözhetetlenek, mert a költő mindennapjait hozzák közel hozzánk, a leghitelesebb tanúk, a családtagok levelei tükrében. Aranyon kívül általában a kor irodalmi életére vonatkozóan is becses adatokat tartalmaznak.

Tudtommal az Arany-kutatók levelezéséből eddig csak azokat a részleteket ismerték, amelyeket Arany születésének századik évfordulóján — 1917-ben — egyes fővárosi és vidéki napilapokban publikáltak. Most, miután az egész anyag a nagyváradi tartományi múzeumba került, az Arany-kutatók a teljes levelezés-anyaghoz hozzájuthatnak.

Ugyancsak ebben az anyagban található S z e n d r e y J ú l i a három levele Rozvány Erzsébethez — már a Petőfi halála utáni évekből.

A nagyváradi tartományi Múzeumban őrzik Arany János két eredeti levelét is: az egyiket Gyulai Pálhoz, a másikat Kovács János debreceni tanárhoz írta, — mindkettőt Nagykörsön, az 50-es években. A Gyulaihoz írott levél irodalomtörténetileg érdektelen, a Kovács Jánoshoz írottat azt hiszem mind irodalomtörténeti, mindpedig személyes természetű vonatkozásai miatt helyes lesz publikálni:

*Kovács János debreceni tanár
úrnak tisztelettel*

Gesten

Szalonta felé. — Gest.

Az urad. Kastélyban

*Nagy-Körös, aug. 25.
1856.*

Kedves barátom!

Leveled érkeztek Pesten voltam, azóta Gyulai nálam időzött, így tehát kissé elkésik válaszem. A méltóságos úrék szíves meghívását köszönöm, de már a szünidőt csak itthon akarom tölteni, jöllehet a rokonság is erősen hi Szalontára. Fele a szünidőnek már úgyis eltelik ide-stova; a hátralevő rész nem érdemli, hogy az ember családostul átplántálja magát valahova; aztán meg dolgoznom is kellene valamit, mert eddig még csak lebzseltem. De ha szinte lementem volna is azon vidékre, nem lehetett volna most — aprehenzió nélkül az atyafiak részéről — elfogadom az ngs. úrék kegyes ajánlatát mert Ertsy Sándor komolyan neheztel, hogy annyi idő óta nem voltam Szalontán nála — most, noha én nem bíztattam, bizonyosan várt és igen rosszul esett neki a csalatkozás.

Hallottam, hogy már meg vagy választva Debreczenbe, de még nem tudom, minék és minemű tanszékbe. Itt az a változás történt, hogy Weisz collega ki eddig németet tanított a physicara tétetett által, helyette német professzornak Ballagi Károly (Móricz öcsöce) választatott meg.

Gyulainál a Puschkin nincs. Neki van Puschkinja complet, — de az a sajátja és egészen máskötetű.

Furcsa! hogy bántak ezek a lapok szegény Domokosunk versével. Gyulai mondja, hogy teljességgel nem merték adni, félvén, hogy compromítálják magukat és lapjokat, mint rossz verssel.

Annyi ítélő tehetséggel se bírnak, hogy megtudták volna különböztetni a jót a rossztól. De bezzeg, midőn én a Napló-ban felszólaltam, akinek volt előszedte, és Jókai is akkor rukkolt ki a Vörösmarty halálára írt költeménnyel, mely igen csinos, de azért Marci nem merte kiadni magafejétől. — Ilyen nép ez!

Leveled végén egy pár szó ragadta meg figyelmemet: „szóval többet”! — remélem, hogy az nemcsak frázis, erre biztomban én sem folytatom érdektelen soraimat, hanem várom „a szóval” — addig pedig öllelek tiszta szívemből

barátod

Arany János

(A levél hátlapján (boríték)

Két drb. bélyeg — pecsétek

Eredetije Dr. Andrásy Ernő mihályfalvi orvos tulajdona. A levelet nagyapjának írta Arany János, aki Gesten gróf Tisza Lajos családjánál volt nevelő. Kovács János természetrajz, számtan, fizika szakos volt, innen indult aztán a grófi család segítségével afrikai gyűjtőútjára.

A másolat hitelül

Dr. Andrásy Ernő
s. k.

Mihályfalva, 7.5.953.)

Végül bizonyára sem az irodalomtörténészek, sem a néprajzosok számára nem közömbös, hogy a nagyváradi Tartományi Múzeumban előkerült I p o l y i A r n o l d levelezésének egy része, amely a „Magyar mitológia” c. mű keletkezésére vet fényt. Az előkerült levelezésben mintegy a mű nyersanyaga van s néprajzi szempontból bizonyára jelentős: ugyanis vidéki plébánosok írják meg a levelekben a falujukban található különböző népi hiedelmeket.

*

K o v á c s D e z s ő n e k, a kolozsvári református kollégium egykori igazgatójának, az Erdélyi Irodalmi Társaság alelnökének levelesládájából — amelyet a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári fiiláléjának levéltárában őriznek — került elő néhány írónak Kovács Dezsőhöz írott levele: T o l n a i L a j o s és T ö m ö r k é n y I s t v á n egy-egy levele 1899-ből. Ezek kisebb jelentőségű, rövid levelek: válaszok Kovács Dezső felkérésére, aki 1899. I. 1-én meginduló lapja, a „Kolozsvári Lapok” munkatársaiul hívta meg őket.

Hasonlóképpen ilyen — és valószínűleg ugyanarra a szerkesztői felhívásra adott válasz — P e t e l e i I s t v á n levele is, de ennek publikálását már szükségesnek látom, mert fontos írói önvallomást hallhatunk ki belőle.

Kedves uram! Ha én hivatalos kurta levelet írhatnék az jó volna kegyednek, mert nem kellene, hogy sokáig rontsa a szemét az én ocsmány betűimben; s jó volna nekem, hogy az én igazi rosz szemeimet ne rontsam a levél megírásával. De mégis hosszú levelet írok, mert jól esik nekem (kegyed pedig csak szenvedje végig ha iníciálta)

Az úgy van, hogy ha valakit nem szeretek látni, azt én úton-útfélen szembe találok; s megcsik, hogy ha keresek is valakit, nem találok. — Korbuly Jóskától

örökké kegyedet irigyeltem a míg én is Kolozsvárt emésztődtem, s valahogy úgy esett, hogy soha se tudtam közel férni kegyedhez. Megelégedtem aztán, mikor elkerültem, azzal hogy ha a kegyed külső formája örökös titok lesz nekem, — a kegyed gyöngéd, melegen érző szívét jobban ismerem mint sok más ember, a ki kegyeddal együtt rovja a trotoárt.

Örvendek, hogy alkalmat adott most arra, hogy ismerkedjem kegyeddal. A felszólító levelét csakugyan nem láttam. Nevezetes ember nem vagyok, s se a tek. törvényszék, se a posta nem tart számon. De az én városom kicsi, a nevem alatt megtalál a levélhordó. Ez nem kapott meg, s az új lap, mely magát „kolozsvári írók által írottak” mondja, kellemesen meglepett. Kívül-belül formás s olyan sikerült, a hogyan első számok nem szoktak lenni. Szívesen gratulálok hozzá. Hogy engem már nem tart „kolozsvári írónak” azt természetesnek találtam. Én már sehol való író vagyok én már 46 esztendőös öreg ember vagyok a ki szürke fejjel járom a kis mesgyémet.

Ha azonban íme mégis a kegyed eszébe jutottam, az kegyed kedvességére vall s ennyi rá a válasz:

Én kedves uram! lassan, igen keveset tudok írni. Ha egy esztendő alatt 8—10 rongyos tárczát kinyögök az szép tölem. Esztendők óta szerződés tart a „P. N.” mellé, mely minden munkálkodásomat lefoglalja. Ezért másfelé már igen rég nem küldhettem. Ha czudar fiú volnék azt írnam kegyednek, hogy: „Szerencsémnek fogom tartani, ha a „Kolozsvári Lapok”-nak minél többet küldhetek” és még egy pár ilyen frázist. De ez hazugság volna. Nem tudok írni, kedves uram! Én fáradt, elnehezedett ember vagyok. Nem tudok írni. Ha a nyáron (amikor Szovátán leszek ha élek, mint minden nyáron) meglehet valami kisebb képet írok kegyednek, de nem tudom, megtudom-e tenni. Ha megteszem azért csinálom meg, hogy megmutassam kegyednek, milyen kedves emberem kegyed! Se valami régi dolgotat nem akarok küldeni.

Szóval! Vén ember vagyok. Írva van pedig, hogy a mely fa meddő és gyümölcsöt nem ad az a tűzre való.

Most kegyed nincs megelégedve velem. Egy csinos hazugságot tán szívesebben venne, mint egy durva igazságot. Legyen azonban mégis szíves jóindulattal, melyet szívemből viszonzok.

Mvhely 1899 Jan. 4.

Petelei István

(Rnk Akadémiája kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából.)

Petelei másik levele Kovács Dezső 1900-ban megjelent „Apró komédiák” c. könyvéről szólván szintén tartalmaz önvallomásos mozzanatokot, másrészt: mint Kovács Dezső könyvéről mondott szubjektív vélemény is igen figyelemreméltó.

Kedves Uram! Ugy szerettem volna megszólítani a hogy felénk beszélnek hogy „kedves testvér”, mert a könyvét ma, vasárnap délután olvasva arra jöttem hogy egy familliából valók vagyunk. A kikről beszél a könyvében azokat, személyesen, mind ismerem; örömeik örvendetesek nekem; bánatuk engemet is aképen megilletnek; a gyermekeivel én is játsztam; vén kisasszonyaival mind beszédes voltam — ez az egész könyv az én világomból van megírva. Sok gyönyörűségem volt

benne a míg elolvastam s nagy hálával vagyok Kegyed iránt ki ilyen tökéletes örömet okozott nekem az elküldésével.

S olvasva a könyvét, még inkább sajnátom, hogy nem hozott a sors minket közelebb. Egy időben dolgoztunk Kolozsvárt s a rossz véletlen mián nem beszélgethettük jobban ki magunkat. Tudom: mind a kettőnknek jó lett volna ha egy fedél alatt szolgálhattuk volna a szépliteratúrát.

Én a megvénült kedélyű, megromlott szemű ember, már csak gyönyörködni tudok, ha valami kész, szép dolgot élem tálalnak. Irni? már nem is akarok. De Kegyed poétához illő gyöngéd szívvel még emlékezik reám — ki tulajdon olyan érzésekért hevültem, milyenek unszolták kegyedet e könyv megírásához — s ez igen jól esik. Köszönöm a kedves könyvet, s igen szeretném megszoritani a kezét érte.

Szeretettel köszönti

24/III 900 Mvásárhely

Petelei István

(Nagys Kovács Dezső író, tanár úrnak, Kolozsvár. Ref. collegium. Bélyegző: Marosvásárhely 900 már. 25 Kolozsvár 900 már. 26.)

RNK akadémiaja kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából.)

Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1910-ben — több más egyesület mellett — szintén részt kért Mikszáth Kálmán negyven éves írói jubileumának megünnepléséből. Szerették volna, ha a nagy író személyesen tiszteli meg ünnepségüket. Erre a kérésre válaszol Mikszáth: levelének hangja a fáradt emberé, azé, akinek kezéből alig két hónap múlva örökre kihull a toll.

Igen tisztelt tanár úr!

Arra az álláspontra kellett helyezkednem a jubileumnál, vagy mindenüvé elmenni, vagy sehova. Egészségi állapotom, korom, lusta természetem az utóbbira utaltak. Néhány városnak megírtam volt, hogy Szegedet kivéve nem megyek sehova. Ezt megszegve megsérteném azokat a helyeket ahol engem a legnemesebb szándékkal megtiszteltek. Isten mentsen ettől.

A jubileummal kapcsolatosan tehát nem mehetek Kolosvárra. Ha később, őszkor, vagy jövő tavaszkor méltóztatnak egyszer parancsolni szívesen állok az irodalmi társaság rendelkezésére.

Sajnos a másik dologban sem adhatok olyan választ aminőt szeretnék. Nincs semmi kész munkám. „Az Amerikai menyecske” című könyvem regény írásánál tettem le a tollat ezelőtt vagy néhány héttel — azóta gratulációkra írok válaszokat, ez teljesen igénybe veszi az időmet. A regény elejét esetleg elküldhetném egy felolvasás erejéig (Ez a Pinkerton detektív írodáról szól) de az se nem jellemző írói egyéniségemre, sem elég élvezetet nem nyújthat már a bevégzetlenségénél fogva sem. Hiszen ígérhetném hogy addig írok valamit, de be tudnám e tartani? Nem hiszem. A közeledő jubileumi nap mind mind több teendőt s óz a nyakamba s azonfelül beteges is vagyok. Hiába tesz a király doktorrá; inkább vagyok már én paciens.

Könnyelmű ígérek helyett inkább alázatos hálámat és mély tiszteletemet fejezem ki az Erdélyi Irodalmi Társaságnak hogy rám gondolt s hogy kis ünne-

pemet fölékesíti, hozzájárulásával nagyobbá teszi, mint a folyamot a nagy patakok beleomlásai. Különb Kolozsvár maga is folyam. A levelében fölemlített kiváló nevek kétségtelenné teszik, hogy az egy igen szép nap lesz reám nézve. Kár hogy nem lehetek ott!

Általában kőbe léptem az otthon maradási methodusommal. Mert mi lesz a végeredmény? Az hogy magamról megírhatom miszerint életem legszebb napjait nem én éltem át, hanem csak hallomásból tudom.

Mély tisztelettel maradok a titkár úrnak

*alázatos szolgálója
Mikszáth Kálmán*

Budapest april 5 1910

(Nagyságos Kovács Dezső urnak mint az E. I. T. titkárának Kolozsvár Bélyegző: Budapest 910 ápr. 6. Kolozsvár 910 ápr. 7. ajánlott.)

RNK akadémiaja kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából)

II.

Ady Endre

Ady Endrét életében ezer szál fűzte Erdélyhez: határán, a Partiumban született, ott járt iskolába; Nagyváradon — Erdély kapujában — bontakozott ki zsenije; már mint „beérkezett” nagy költő gyakran vissza-visszatért Erdélybe. Mindenekelőtt Érmindszentre, de Zilahra, Nagyváradra is. Ellátogatott Kolozsvárra, élete utolsó éveiben pedig Csucsán lakott és innen bejárta Kalotaszeg környékét, sőt járt Marosvásárhelyen is. Halála után az „Édes” — özvegy Ady Lőrincné — 1937-ig Érmindszenten lakott, s itt ápolta fiának emlékét. Csodálkozhatunk-e ezek ismeretében azon, hogy még ma is viszonylag sok Ady-emléket őriznek a Román Népköztársaságban, és még elég sokan élnek azok közül is, akik személyesen ismerték a költőt.

Ady-emlékek után Zilahon, Nagyváradon és Kolozsváron kutattam. Jártam továbbá Csucsán, az egykori Boncza-kastélyban, valamint Marosvásárhelyen és Temesváron is. Beszámolómat az egyes városok köré csoportosítom:

1) Zilah. Ady Endre 1892—96-ig volt a zilahi Wesselényi-kollégium tanulója. Szerette iskoláját, tanárait, s mint felnőtt férfi, sokszor felkereste zilahi ismerőseit, barátjait. A kollégium így már eleve elég sok Ady-emléket őrzött. A költő halála után édesanyja még közel 20 évig Érmindszenten lakott és itt őrizte és gyűjtötte a fiára vonatkozó emlékeket. Mielőtt végleg (meghalni) feljött Budapestre — 1937-ben — a zilahi Wesselényi-kollégiumnak ajándékozta a híres érmindszenti levelesládát, amelyben fiának a családhoz írott leveleit, illetve a fiához írott levelekből a hazakerülteket, valamint

a jelentősebb események alkalmából a családnak írott egyéb leveleket gyűjtötte össze. Ezzel együtt átadta azt a hatalmas újságcikk-gyűjteményt is, amely Adyval foglalkozott és amelyet hosszú élete folyamán — főleg a fia halála utáni években — gyűjtött össze. A kollégiumban őrzött más Ady-emlékek mellett ez a gyűjtemény alkotta fő részét a zilahi kollégium Ady-szobájának. 1944-ben — a háborús események következtében — a gyűjtemény jelentős része elpusztult. Megmaradt azonban a leltár és így nagyjából fel tudjuk mérni a veszteségeket. A kollégiumban őrzött leltár szerint a gyűjtemény közel száz haza írt Ady-levél mellett igen sok értékes Ady vagy vele kapcsolatos ereklyét is őrzött: így Ady személyes használati tárgyait (ruhadarabok), diákkori emléktárgyakat, különböző irodalmi esteken kapott emlékeket, „Bandika” iskolai bizonyítványait, sajátkezűleg édesanyjának dedikált versesköteteit, hozzá írt kortársi leveleket, fényképeket a költőről, illetve ismerőseiről, barátairól, Csinszkanak és Ady Lajosnak az Ady családnak írt leveleit, valamint a családnak írott más leveleket. Végül a költővel foglalkozó újságcikkeket, valamint könyveket tartalmazott a gyűjtemény. Az egykori anyagot azért nem lehet pontosan rekonstruálni, mert a leltár sokszor igen szűkszavú és nem egyenként sorolja fel a leveleket, hanem tételszerűen: pl. „12 drb levél és levelezőlap” (szivarosláda). E tételből nem derül ki, hogy csak Ady, vagy Adyhoz írott levelek voltak-e ezek: avagy esetleg a családnak írott levelek. Egy másik szintén keveset mondó tétel: „Adyval kapcsolatos és hozzá intézett bizalmas levelek”. Kik írták ezeket?

E hatalmas levelezés-anyagból ma mindössze öt eredeti Ady-levelet őriznek a zilahi Ady Endre középiskola könyvtárában: négyet 1913 és 1916 között szüleinek írt Érmindszentre, egyet pedig Csucsáról Ady Lajosnak. A levelek — tudtommal — publikálatlanok. Mivel azonban jelentősebb irodalomtörténeti jelentősége csak kettőnek van, ezeket publikálom:

Édes jó szüleim. Rómában vagyok majdnem két hét óta már. Szébb Párisnál, nincs szébb város, nagyszerűbb a világon. Egészségem türhető. Majd megírom vagy Lajos megírja, mikor térek vissza. Édes szüleimet csókolja ezerszer Endre.

(Ady (Szilágy vm.) Érmindszent Ungheria. Postabélyeg kelte: Róma 13. 6. 11. Képes levelező-lap, amely Ady Endrét ülőhelyzetben ábrázolja.)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

Drága jó Lajoskám, nem sürgettünk eddig, mert nem volt szép idő. De hát ez örökké nem tart így. Készülj Csucsára. Addig is tudass dolgainkról s tudni-valókról. Én azután táviratozok egy teljes meteorológiai jelentést, még a Körös hőfokát is. Türhetően, tisztos unalomban vagyunk. Én csak most kezdek magamhoz térni. Még egy lev. lapot sem tudtam írni eddig sehova, hát még pláne verset. Pedig erőlködtem... (sajnos a levél további része olvashatatlan, mert Ady egy — Csucsát ábrázoló — képes levelezőlap „képes” oldalára írta.)

(Nagyságos Ady Lajos tanár úrnak Érmindszent (Szilágy vm.) Postabélyeg kelte: 918. Júl. 2. Képes-levelező lap. Üdvözet Csucsáról.)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

(Az itt nem publikált Ady-levelek a kritikai kiadás levelezés-kötetében jelennek meg.)

A — feltehetőleg — jelentős kortársi levelekből is mindössze egy maradt meg. Ezt valószínűleg Szépernő írta, s azért publikálom, mert jellemző fényben világítja meg a kortársai jelentős részének kapcsolatát Adyval: az áhítatos tiszteletet a nagy költő iránt.

Drága Endrém, meg vagy hívva és hódolattal leszel fogadva és meg leszel kímélve az ünnepeltetéstől péntek este az igazgató páholyában. Ők is ottan lesznek, de ne ijedj meg. Ha nem akarsz ott ülni, arra az esetre tartattam neked egy jegyet a földszintre. Eljössz? Csókolja a lehelletedet: Ernő.

(Nagys. Ady Endre úr Budapest Park pensio Hűvösvölgy (Ujszent János kórház Vodián pavillon II. 15.) Budapest 913. Dec. 15. (Posta bélyeg kelte)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

(Fennmaradt e mellett tizennégy Adyhoz írott levél üres borítékja is az 1912—1914 közötti évekből. Az írásból kikövetkeztethetően körülbelül öt kéz írása: írójuk kilétét a kritikai kiadás levelezés-kötetének készítése közben valószínűleg ki tudjuk deríteni.)

Viszonylag a legkevesebb a veszteség az Ady Lőrincékhez és az Ady Lajoshoz írt levelekben. A családhoz írott leveleket a következő nagyobb egységekre lehet bontani: a) részvétlevelek Ady Endre halála alkalmából (pl. Brüll Berta, Földessy Gyula, Steinfeld Nándor, Székely Aladár stb. levelei) b) Részvétlevelek Ady Lőrinc halála alkalmából. c) a különféle Ady ünnepekkel kapcsolatos levelek. (pl. Juhász Gyula aláírással egy üdvözlőlapon: „A legszeretőbb és legszeretettebb anyának rajongó köszöntését küldi a gyulai Ady-ünnep alkalmából: Juhász Gyula. — Ady Lőrincé nemzetes asszonynak (Ngs. Ady Lajos főigazgató címén: (Debrecen, Postabélyeg kelte: Gyula, 929. nov. 20.). d) Ady Lajos levelei haza. — Az Ady Lajoshoz írott levelek között igen nagyszámú részvétlevelet találunk, amelyet Ady Endre halála alkalmából kapott (Horváth János, Négyessy László, Révész Béla, Tihanyi Lajos és mások levelei); a levelezés többi részét az édesapja halála alkalmából kapott részvétlevelek, valamint a különféle irodalmi ünnepekkel kapcsolatos meghívások teszik ki.

Az Ady családhoz, ill. Ady Lajoshoz írott levelek — amelyekből több mint száz megmaradt — jelentős adatokat tartalmaznak Ady életére, de különösen utóéletére vonatkozóan és a kritikai kiadás levelezés-kötetéhez, valamint egy tudományos Ady-életrajzhoz nélkülözhetetlenek.

Az eredeti Ady- emlékek közül fennmaradt a néhány levélen kívül „a zilahi főgimnázium önképzőkörének emlékkönyve” (1893—94), amelybe a hetedik osztályos Ady sajátkezűleg jegyezte be „Márkó király” c. díjnyertes balladáját. Őrzi a zilahi iskola továbbá az első kötete (Versek,

1899) megjelenése előtt készített előfizetési ívet, valamint a költő Somogyi Kálmánhoz intézett levelét, amelyben a „gyűjtőív elfogadását és eredményes forgatását” kéri Ady; fennmaradt továbbá egy nyilatkozata is legátus korából. Épen maradt a fényképek jelentős része is (családi képek, valamint Adynak dedikált képek — színésznőktől.) — s ezenkívül az irodalmi ünnepeken kapott kedves emlékek közül is megmaradt néhány. S végül igen értékes az újságcikk-gyűjtemény is, mert a kutató itt sok mindent együtt talál.

A „Szilágy” nyomdájának kéziratára is elpusztult, pedig talán itt is őriztek Ady-kéziratokat.

Amint látjuk, igen sok értékes anyag veszett el a Zilahon őrzött anyagból. Az Ady-kutatások szempontjából azonban nagy szerencse, hogy Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady c. könyvében a levelezés-anyag jelentős részét feldolgozta, sőt egy részét teljes egészében publikáltak is.

2. N a g y v á r a d. A fiatal Ady Endre mint újságíró került 1900-ban Nagyváradra, a „Szabadság” című újsághoz, a Szabadelvű Párt megyei hivatalos lapjához. Innen ment át — 1901 májusában — miután már nem tudta elviselni az állandó megalkuvást a „Szabadság”-nál — a „Nagyváradai Napló”-hoz, a város radikális szellemű lapjához. Itt dolgozott előbb csak újságíróként, majd szerkesztőként is egészen 1903 őszéig — Párizsba való készülődéséig. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárából hiányoznak a „Nagyváradai Napló” 1901. június 18. és 1902. január 1. közötti számai. *Romániai tanulmányutam legfőbb feladata az volt, hogy a kritikai kiadás készülő második kötete számára átnézzem ezt a több mint féléves anyagot, mert — bár az itt megjelent Ady-írások túlnyomó többségét ismertük — szignált vagy névtelen Ady-cikkek lappanghattak még ebben a kötetben.*

A Nagyváradai Napló áttanulmányozása meglepően jó eredménnyel zárult. Száztizennyolc, eddig ismeretlen, elfelejtett Ady-cikk került elő, körülbelül kétszáz gépelt oldal terjedelemben. Ezek közül csak hat az aláírt Ady-cikk; a többieknél Ady szerző voltát a cikkek stílusából, valamint a cikkek témáinak megválasztásából s a témához való világnézeti hozzáállásából lehetett megállapítani. Egyébként is: az Ady-prózának olyan sajátos színe és ereje van már ekkor is, amely legtöbbször azonnal megkülönböztethetővé teszi azt a kortársak írásaitól.

A most felkutatott Ady-cikkek ismeretében két kérdést láthatunk világosabban: Ady újságírói gyakorlatának, módszerének kialakulását, illetve továbbfejlődését és a világnézeti tisztulását, előrelépését.

Ady a „Nagyváradai Napló”-nál válik igazi újságíróvá: itt alakult ki jellegzetes újságírói módszere. Szinte tapinthatóan lehet érezni a „Nagyváradai Napló” elsárgult lapjainak lapozása közben, hogy micsoda felszabadulást jelentett a fiatal Ady számára a szabadelvűek kötöttmarsrutájú lapjától az összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot biztosító „Nagyváradai Napló”-hoz átkerülni. Ennek külső jele, hogy sokszor a szó szoros értelmében „tele-

írja” a lapot. Több olyan száma van a „Nagyváradai Napló”-nak, amelyben írt vezércikket (ezt gyakran aláírta), a második oldalon kis hír-cikkben (a hír-cikk: egy-egy napihír, napiesemény tanulságainak, levonható következtetéseinek általánosítása az egész ország politikai és kulturális életére vonatkozólag), glosszázta az országos politika valamely eseményét (néha a kis hír-cikk anyagából merítette a vezércikk témáját is) és ezenkívül foglalkozott bírósági ügyekkel és írt ugyane szám hír- és színházi rovatába. (Mivel mindezt természetesen nem írhatta alá Ady, ez időben írt cikkeinek túlnyomó többsége szignálatlan s az Ady-cikkeket csak úgy lehetett kibányászni, hogy a „Nagyváradai Napló” teljes kötetét végig kellett olvasni). Érdekes megfigyelni, hogy a hír-cikkek a „Nagyváradai Napló”-hoz való átkerülés után egyszerre mennyire megszaporodnak Ady publicisztikájában. Ezt a lapnál élvezett szabadsága magyarázza meg. (A hír-cikkek írását nagyobb mértékben Ady tulajdonképpen a „Nagyváradai Napló”-nál kezdi el és itt használja fel először a hír-cikkek műfaji lehetőségeit az időszerű politikai mondanivalója kifejezésére.) Vezércikk, hír-cikk, színikritika: ezek a fiatal Ady jellegzetes műfajai a „Nagyváradai Napló”-hoz való átkerülése után. Tematikailag ezek az írások rendszerint az országos politikai és kulturális élet egy-egy időszerű kérdéséhez kapcsolódnak.

Ami Ady világnézeti tisztulását, fejlődését jelenti, előbb két körülményt kell tisztán látni: Ady határozottan új utat keresni megy a Naplóhoz; ez a félév az országos politikában nagyjelentőségű eseményekkel zsúfolt, amikor a gyakorlatban bizonyosodik be a Széll Kálmán, de a Tisza Kálmán-féle liberalizmus gyengesége is a klerikális és agrárius reakcióval szemben: 1901 őszén voltak a parlamenti választások. Egy olyan fontos periódusban — amikor a későbbi nagy költő, most még csak zseniális újságíró — nagy világnézeti fejlődésen megy keresztül, Adynak minden sorára szükségünk van, hogy ezt a fejlődést konkrétizálhassuk. S a felkutatott és elhozott anyag éppen Ady fejlődési képéhez szolgáltat becses adalékokat, — *a liberalizmusban csalódott Adynak a radikalizmus felé tartó útját világítja meg pontosabban.*

Az egyik névtelen — most megtalált — hír-cikkében: „*A demokrácia jegyében.*” (— A „Nagyváradai Napló” 1901. november 23-i számában —) Ady pontosan megfogalmazza e világnézeti fejlődése eredményét, illetve új világnézetét: „Úgy kell lenni, ez az igazság, hogy a reakció ellen szükséges harcban győnge és kevés lesz a régi liberalizmus és radikális utat fog kellene választania az országnak”.

A most megtalált Ady-írások részletes ismertetése vagy akárcsak cikkenkénti felsorolása felesleges, mert az anyag egészében megjelenik a kritikai kiadás második kötetében. Az anyag alaposabb, részletesebb kommentálása viszont azért nem szükséges, és nem lehetséges, mert a teljes Ady fejlődési kép a már ismert és a most felkutatott anyag *egészéből* bontakozik ki, s ezt

a kritikai kiadás második kötetében találja együtt az olvasó. Még csupán azt jegyezzük meg, hogy a száztizennyolc Ady-írás között körülbelül tizenöt olyan cikk van, amely színvonalában Ady java írásaival is vetekszik.

*

Rozsnyai Kálmán és felesége, az író nő Nil (Dapsy Gizella) jóbarátságban voltak Ady Endrével: leveleket őriztek tőle és összegyűjtötték a költővel foglalkozó csaknem teljes irodalmat. Gyűjteményüket 1942-ben megvásárolta Nagyvárad városa és a múzeumban helyezte el. Ami ebből az anyagból a háborús károk után megmaradt, az most a nagyváradai Tartományi Múzeum Ady szobájában található. A tervek szerint a városban Ady-múzeumot létesítenek, s ennek ez az anyag lesz az alapja.

A gyűjtemény megmaradt anyagának legértékesebb része a még mindig gazdag Ady-irodalom, a kortársi irodalommal kapcsolatos emlékek, valamint néhány Ady-émlék és egy Ady-cikk („Egy gyöngé-kürtszó”) kézírata mellett az a *hat* eredeti Ady-levél, amelyek közül egyet Lédának, a többit pedig a Rozsnyai házaspárnak írt. (A Lédához írottat 1903-ban, a Rozsnyai-házaspárhoz írottat pedig 1913–1915. között.) Publikálásuk most felesleges, mert nem lényeges a mondanivalójuk: a kritikai kiadás levelezéskötetében lesz a helyük.

A Tartományi Múzeum gyűjteménye mellett Tabéry Géza — Ady még élő kortársa és volt barátja — őriz néhány Ady relikviát: két levelet 1914-ből, illetve 1915-ből; az „Egy kis séta” c. cikk ügyében készült rendőrségi jegyzőkönyv eredeti példányát és ezenkívül két igen érdekes Csinszka-levelet a 10-es évek elejéről.

3. K o l o z s v á r. Ady egyik nagyváradai cikkében találóan a „História városának” nevezte Kolozsvárt. Rendszeresebben 1909-től látogatott el a városba, ugyanis az ottani idegklinikán kezeltette magát. Ady kolozsvári kapcsolatairól, társaságáról a különböző életrajzokból, emlékiratokból már eddig is elég sokat tudtunk. Kedves emberei voltak Kolozsváron: Somló Bódog (a nagyváradai affér hőse); Lukács Hugó orvos és Vincze Sándor, a Munkásbiztosító egyik vezető tisztviselője, aki egyúttal a kolozsvári szociáldemokraták vezető embere is volt. Ady kolozsvári baráti köre baloldali, demokrata világnézetű emberekből került ki — hangsúlyoztuk eddig, holott közülük Vincze Sándor és Lukács Hugó részt vettek a munkásmozgalomban is és szocialista elveket vallottak. Jellemző, hogy Ady baráti köre 1919-ben szinte kivétel nélkül részt vett a proletárdiktatúrában, s annak bukása után ez a társaság teljesen szétszóródott: Lukács és Vincze emigrált, Somló pedig öngyilkos lett. Sokat mondó V i n c z e S á n d o r alább közölt levele a bécsi emigrációból, G y a l u i F a r k a s h o z — a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgató-

jához — a baráti kör egyik tagjának Adyhoz való kapcsolatát, valamint saját világnézetéről tett vallomását illetően.

„Wien, IV., Heimmühlgasse 2/a.

III. 10. 1922.

nov. 12.

„Igen tisztelt, kedves, jó Tanár Úr!

Hálás köszönettel vettem kézhez mai levelét, amelyben az Ady-leveleket megküldötte. Valóban igen-igen nagy hálára kötelezett engem ezeknek a — nekem megmérhetetlenül kedves — leveleknek elküldésével. Nagy beteljesedései közé tartozik életemnek, hogy a magyar Géniusz e legnagyobb szerűbb megnyilatkozásához olyan közelségbe kerültem. Tudom, hogy már a köztünk levő világnézeti különbségek okán is Ön más véleménnyel van Adyról, költészetéről és boltozatos nagyságáról, mint én, — annál hálásabb vagyok tehát, hogy az én Ady-rajongásomat mégis részesítette annyi figyelembe, hogy segítségemre volt a levelek megszerzésében. Mégegyszer nagyon-nagyon köszönöm lekötelező kedvességét. Hiányzik még „Az Illés szekerén” című kötet, amelyet Ady szintén dedikált nekem. A többi Ady-könyv most már együtt van.”

„... A nagy magyar romlottság engem a történelem után csak azért nem ejtett kétségbe és csak azzal tudtam magam a szörnyű rombolásból egy további életre és eszmélkedésre átmenteni, hogy szocialista szemlélettel figyelem a világot.” ... „Mellékelten küldöm elkészült könyvemnek azt a részét, amelyben megírom Ady és Tanár Úr afférját.” (Vincze Sándor levelének megértéséhez tudnunk kell azt, hogy könyvtárát emigrálása után Gyalui Farkas a kolozsvári Egyetemi könyvtárban helyezte el. Az eredeti levelet Gyalui Farkas levelesládája őrzi, amely az Akadémia kolozsvári fiáléjának levéltárában van elhelyezve.)

*

Tavaly (1954) halt meg Kolozsváron Emil Isac román költő, aki Ady kortársa és barátja volt. (1909 körül ismerkedtek meg.) Isac progresszív íróként lépett fel és az is maradt haláláig. A század első évtizedeiben kereste a kapcsolatot a nyugatosokkal, mert bennük látta eszmetársait. (Írt magyar lapokba is: Világ, Nyugat.) Több százra tehető irodalmi levél maradt utána. Levelezett Adyval, Babitscsal, Kosztolányival, Ignotusszal és másokkal is: írókon kívül szociológusokkal (Jászi Oszkár), festőkkel (Thorma János) stb. A hagyatéka még feldolgozatlan, úgy, hogy csak az eddig előkerült levelekről számolhatok be. (Emil Isacnak Ady idejében még élt a bátyja, Aurél Isac is. Ady vele is jóban volt, sőt állítólag leveleztek is.)

Emil Isac levelesládájából eddig néhány Ady-fényképen kívül (egyik sajátkezűleg dedikált!) két Ady-levél került elő. Mivel három Isac-levelet

viszont a zilahi Ady-középiskolában őriznek, e levelek alapján nagyjából fényt tudunk deríteni kapcsolatukra. Az előkerült levelezést itt publikálom:

Drága Isac Emil, hazátlan, otthontalan ember vagyok s nincs sokáig egyhelyütt maradásom. De ha maga eljön októberre, itt maradok, illetve itt leszek Budapesten. Higgye el, hogy magát itt szeretjük s rajta leszünk hogy ne érezze magát idegenül. Levélcímem a Nyugat. Öleli Ady Endre.

(Nagyságos Isac Emil úrnak Kolozsvár Bartha Miklós utca 22. Posta-bélyeg kelte: Budapest 1913 szeptember 6. Képes üdvözlőlap (Budapest Halászbástya)

Gheorghe Isac tulajdonában — Isac Emil hagyatékában.)

L. É. Fr.

Kedves Ady Endre,

Bocsásson meg e kutyafuttában írt levélért. Értesültem arról hogy Ön drága barátom és testvérem, Kolozsvárra óhajt jönni. Képzeli mily örömmel láttam volna viszont annyi év után. Úgy látszik terve csak annyiba maradt — nem gondolja érdemes lenne idejönnie, ha másként nem: egy két napra? Oly sok megbeszélőnivalóm lenne.

Engedje meg most már arra kérnem, adjon nekünk valami 1 felv. darabot. Tudja a román modernnek összedőlöttünk, „Szabad színház” címen színházat alapítunk Romániában, mert a N e m z e t i b e n nem igen szeretünk szerepelni. A repertoirt az én javaslatomra magyar darabokkal is kiszélesíti a direktció. K o s z t o l á n y i lead egy kis dolgot, azt hiszem a L i l i o m o t is bemutatjuk, Önnek is van úgy tudom egy egyfelvonásosa, egy kollegám értesít róla, gondolja nem lenne érdemes a magyar irodalom reprezentatív man-ját, az én kedves Ady Endrémet bemutatni a román intellektuális publikumnak? Ha azt hiszi, hogy érdemes a tervvel foglalkozni — írjon nekem. Én, mint őszinte tisztelője azon leszek, hogy testvéri szeretettel segítsem diadalra alkotásait a románok előtt.

Magamról ezúttal semmit sem írok, egy nagy-nagy munkán dolgozom s vergődöm a mindennapiért.

Újabb verseit igaz gyönyörűséggel olvasom reneszansza Adynak ez a költészet.

Kedves órákat és jó időtöltést kíván szerető és tisztelő híve

Isac Emil.

Bartha Miklós Nr. 22

A színház repertoírja még nem végleges. Egyelőre hét darabunk van: Maeterlinck, Strimberg, Pállada. Az újak közül az én „Apáca”-m (A Nemzetiben tavalyelőtt bemutatva) Mimulescu és Davidescu dramolettjei vannak elfogadva. Én szívből azon leszek, hogy az új színház csupán i g a z i m ü v é s z e k munkáit adassa el. Így például Goga Octavián „drámáit” majd csak a patrióta színpadok fogják venni. Nehéz a vállalkozás, de új, és lehet sikeres. Önök is így kéne csinálnjanak és függetlenedjenek a budapesti bourgeois direktoroktól. Igaz tisztelettel

Bartha Miklós út. 22 Kolozsvár

(Nagyságos Ady Endre íróművész úrnak Érmindszent Szilágymegye Postabélyeg kelte: 1914 június 14 Érszentkirály, Érmindszent 1914 június 15. Szokásos levélpapíron, kétrétbe hajtva, ceruzával.

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

Kedves jó barátom, testvérem, igazán sajnálom ma már, hogy a kolozsvári utat megszaktítottam. De talán néhány nap múlva (Önt telegrammal tudatni fogom, ott leszek. Gyönyörű az önök terve s nagy kedvem van írni e g y e n e s e n román színpadra egy színdarabkát — magamat. Az az egyfelvonásos, melyről Ön hallott, tizenhárom év előtt készült s amolyan gyermekes vallomás — az akkori Adyról. De akarnék (s pompás pofon volna Budapestnek) valami jelentőst írni, pláne ha Ön fordítaná le. Címem Érmindszent Szilágym. (Ön tudja) s nagyon akarom hogy mennél hamarabb összeüljünk, beszélgessünk azzal a barátsággal, testvériséggel, mellyel vagyok az Ön Adyja.

P. S. Ha akarod fordítsd át tegezőbe ezt a levelet.

(Boritékon : Monsieur Emil de Isac Kolozsvár Bartha Miklós utca 22. Postabélyeg kelte : Érmindszent 1914 június 16. Kolozsvár 1914 június 17.

Levélpapíron, szélében összehajtva, az első levéloldal a levélpapír teljes szélessége, a második a levélpapír kinyitva teljes terjedelmében — dátum nélkül (szokásos levélpapír) tintával.

Gh. Isac tulajdonában Isac Emil hagyatékában Cluj.)

L. É. Fr.

Édes Ady Endre,

Bocsáss meg, hogy leveledre azonnal nem válaszoltam, — a múlt héten ú. n. „polgári” kötelezettségemnek, jogi szigorlat képében akartam eleget tenni. Sajnos nem sikerült, mert a poéták mindég jobb poéták mint diákok. Azt is mondhatnám: a tanárok túl magyar érzelműek voltak, tudod te jól mit jelent az 25 éves korban ú. n. „agitátor” számba menni. Valószínűleg végleg itt hagyom az országot — utálok, megvetem ezeket a gonosz, aljas, spekuláns embereket, akik teljesen elrondították (?elvadították) a lelkeket.

Bocsáss meg jó Ady Endre, ezután a preludium után, amely a te szívedben is felcsendülhet, ha magános óráidban eszedbe jut a múlt — most már mégis csak irodalomról beszéljek Veled, mert mégis csak itt találkozunk gyakrabban. Ha lejöttél volna Kvárra, nagyon sokat beszélhettünk volna — így írásban értesítlek azon kevésről a mi történni szokott. Mindenekelőtt küldöm Jékey Aladárnak a te lelkes és kedves öreg tisztelődnék egy versét amelyet itt, a konzervatív bagolyvárban olvasott fel szűz vénlány komtessek és reumás adófőtisztek előtt. Nem örvendezz azon hogy már itt is becsülnék és ami a fő — megértének. Így mondhatom én is Romániáról, a melyet lassanként beveszek teljesen az új irodalom számára. Ha gondolod, hogy érdemes ennek az öreg bámulódnak örömet szerezni, írj egy pár sort — hozzájuttatom és oda lesz a meghatottságtól. Ismered te az ilyen lelkes öreg urakat, akik dacosan és ököllel tudnak kitartani valaki mellett.

A másik amit küldök, az „Adevărul”-ben megjelent levelem, amely a „Világ”-ban is megjelent, az egész román sajtó nagy tisztelettel írt rólad s gondoskodom arról, hogy bármikor irnak működéséről az emberek tudjanak az egyéniségedről. D e n s u s i a n u a geniális román esztéta, a buc. egyetem(en) a román nyelvtanára, a „Viața nouă”-ban (a mi Nyugatunkban) többször írt rólad franciául és románul. Ő igen sokra tart, beszélt Kerr A.al egyszer Berlinben, s ő is elragadtatással szólt verseidről. Ezekről persze neked nem lehet tudni . . . Azt is mondhatom, hogy ószire neked és Kosztolányinak egy nagy meglepetést tartogatok . . . Fogadd szívesen a hozzád intézett leveletem, s légy meggyőződve igaz és állandó tiszteletemről.

Nagyon jó lenne, ha le tudnál szaladni Kvárara. Én még egy pár napig (10—15) itt vagyok. Aztán megyek el — sok-sok álmod polgárok kezére bízni, lelkemnek zenéjét átírni színpadi vásznakra.

Írjál arról, mit dolgozol, mik a terveid, ne sajnálj egy pár ideges percet attól aki nagy-nagy imádatlaval irántad, mert benne(d) látja az új Magyarország képviselőjét. Ha ebben az országban a te szavaid lennének az irányítadók — istenem mily más volna minden, mily más(ak) volnának az emberek...

Kedves jó Adym, küldj nekem ha lehet egy s i k e r ü l t fényképet. S légy irántam az, aki voltál mindég.

Szeretettel és becsüléssel ölellek

Isac Emil.

Bartha Miklós. Nr. 22.

Éppen ma olvasom hogy a darabom verses kiadása megjelent. Majd küldök neked egy példányt, olvasd el — ha értesz románul. — Igen viharos a múltja.

Mellékelve küldi: Scrisoare lui Ady (Iubite Ady Endre) megjelent magyarul a „Világ”-ban (újságkivágás a „Facla”-ból); Emil Isac „Maica cea tânără” (Az ifju apáca) című egyfelvonásos drámája megjelenése alkalmából közölt hirdetés; Jékey Aladár „Kivénült cigányok” (Magamnak is szól, s küldöm Ady Endrének) — az Erdélyi Irodalmi Társaság ülésén olvasta fel.

(Borítékon: Monsieur André de Ady poète Érmindszent Szilágymegye. Postabélyeg kelte; 1914 június 26 Kolozsvár — Érmindszent 1914 június 28.

A boríték hátlapján: Kolozsvár, Bartha M. Nr. 22. tintával.

A zilahi Ady Endre gimnázium tulajdonában.)

L. É. Fr.

Kedves Ady Endre barátom, Szíves soraidat a tegnapelőtt vettem. Kolozson voltam, ahol egy pár sósfürdőt vettem. Onnan hazatelefonoztak, mert egy oly ritka és szeretett vendég megérdemli az áldozatot hogy a „kúrát” félbeszakítsam. Haza-jöttem legnagyobb meglepetésemre nem találtalak itt. Ha e levelem megtalál úgy kérlek jöjj Vasárnap d. u., vagy Hétfőn a délutáni gyorssal, mindenesetre írd: hol várjalak. Azt is szeretném, ha eljönnél velem egy pár napra Kolozsra — a kitűnő víz neked is használna. Mielőbbi viszontlátásig ölel és csókol szerető test-véred

Emil

[Nagyságos Ady Endre úrnak a „Nyugat” igazgatója, íróművész Csucsá Távolléte esetén Budapest IX. Lónyai ut. 18 alá küldendő.]

A boríték hátlapján: Feladó: Isac Emil Kolozsvár Bartha Miklós út 22. Postabélyeg kelte: Kolozsvár 1914 július 11; Csucsá 1914 július 12.

A zilahi Ady Endre gimnázium tulajdonában. (Tintával)]

Még e hiányosan rekonstruálható levelezés alapján is nyilvánvaló, hogy számunkra milyen fontos volna, ha a román irodalomtörténetírás sürgősen feldolgozná a XX. század első két évtizedének román irodalmában jelentkező új irodalmi áramlatokat. Itt ugyanis filológiailag bizonyítható a hasonló magyar törekvésekkel való kapcsolat-keresés. Másrészt: a haladó román és haladó magyar irodalmi kapcsolatok történetének is szép példája

az Ady—Isac levelezés. De azt hiszem, még e területen is sok tisztázni való elvi kérdés adódik: például a társadalmi bázis kérdése Romániában és nálunk; a nacionalizmus szerepe a haladó román irodalmi törekvésekben (pl. a Goga-kérdés). Értesüléseim szerint a Bolyai-egyetem egyik aspiránsa foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

*

Ady még élő volt barátai, ismerősei közül találkoztam és elbeszélgettem Culcer Sándorral, Diósi Menyhérttel, Kós Károllyal, Molter Károllyal, Szentimrei Jenővel és dr. Turnovszky Sándorral. A velük való beszélgetésben sok — eddig csak könyvből ismert — Ady-életrajzi adat vált élővé számomra. Főleg a következő kérdések tisztázásához jelentettek értékes hozzájárulást ezek a beszélgetések: Ady román kapcsolatai; Ady és a Galilei-kör; Ady háborús évei, csucsa napjai; marosvásárhelyi látogatása; kolozsvári társasága. Főöslegesen volna itt értékelni életrajzilag ezeket az adatokat: egy teljes Ady-életrajzban más adatokkal kiegészítve és ellenőrizve lehet jól elhelyezni ezeket. Végül — ha csak levélben is — megteremthetem a kapcsolatot Papp Auréllal, Ady gyermekkortól kezdve jóbarátjával, aki ma is gyűjti az Ady-családdal kapcsolatos adatokat és megírta az emlékeit is. S itt mondok köszönetet J. Naghiunak, aki rendelkezésemre bocsátotta „Ady románul” c. (fordítások, a költővel foglalkozó cikkek stb.) bibliográfiáját.

Amint az eddigiékből kiderült: jártam mindazokon a helyeken, ahol Ady huzamosabb ideig tartózkodott és igyekeztem összegyűjteni a fellelhető adatokat. Azt viszont igen fájjalom, hogy szülőfalujába, Érmindszentre nem juthattam el. Sajnos azonban ez a kis szilágysági falu esős, őszi időben csaknem megközelíthetetlen.

Móricz Zsigmond

A kolozsvári egyetemen kaptam meg az alábbi két Móricz-levelet, amelyet az egyetem egyik végzett hallgatója — Könczei Ádám margittai tanár — másolt le. A levelek eredeti példányai — Könczei Ádám levélbeli értesítése szerint — Márton Ferenc érendrédi református lelkész tulajdonában vannak. Könczei szerint véletlenül kerültek hozzá: Márton semmilyen kapcsolatban nem állott Móriczcal.* Közlésüket azért tartom szükségesnek, mert értékes és sokat eláruló képet adnak az önálló írói mondanivalóját és a saját hangját kereső Móricz Zsigmondról.

¹ *Czine Mihály* barátom hívta fel a figyelmemet arra, hogy Pallagi Gyula felesége Érendrédre való volt. Talán ez az adat hozzásegít bennünket a levelek Érendrédre való kerülésének kiderítéséhez.

Móricz Zsigmond két levele Pallagi Gyulához :

Tekintetes Dr. Pallagi Gyula főgimn. igazgató úrnak Kisújszállás (Jász N Kun Szolnok) Bp. 901. Jan. 23.

Kedves Gyula Bátyám! Megkaptam mindent. Megörültem mindennek. Legfőképpen a h í r n e k.

Ugy tetszett, most kéne ha tudnék — szépen írni, de azóta folyvást úgy tetszik, hogy nem olyan könnyű az mint látszik. Hogy mit gondolok, — mit én tudom — nem is gondolok mostanában semmit. Elég nagy fokra viszem úgylátszik a tétlenséget. Gyötör a testi, lelki kétely.

Ennek köszönhető ismét egy irodalmi kísérlet, amelybe sikerült, ha egyéb nem, a hangulatomat beleszerkeszteni. Az volt a szándékom vele, hogy Martos Ferencz úrnak, aki úri ember, a művészi szakosztálynál miniszteri fogalmazó, s a „fővárosi lapok” szerkesztője, — beküldöm egy szolgával, hogy szóljon hozzá, de félek, úgy se érnék vele sikert. Antul jobban félek, mert magamnak se látszik már olyannak, mint eleinte, — s bár azt hiszem Gyula bátyám nincs ezidőszerint olyan hangulatban, hogy erősebben fogékony legyen ejlék iránt, — mégis tessék megengedni, hogy könnyűtsek a lelkemen azzal, hogy idepakolom.

Kerestem szép szót a most heti hangulatom jellemzésére s legsikerültebbnek találtam, — örültem is neki, — a lethargiát.

A korcsolyát már nem kérem. Nem igen lesz nekem kedvem a télen hozzája. A M. címét azért nem írtam, mert levélíráskor igen nyilvánvaló volt, hogy neki nincs címe, — ő a posta.

Édes nagyanyámnak is írnak, édes anyámnak is írnak. Tudom is én most mit írok.

Kevés örömet találának ők most bennem olyan méln gubbasztok magamnak.

Szerencsére annál jobban kipótolja a nagyobbik fiúk, aki maholnap megszűnik „fia” lenni — hála legyen. —

Csak arra az egyszerű kérdésre tessék még válaszolni, mi a csudának élünk? Gyula bátyám már tudja bizonyosan. No, majd kitalálom tán valaha én is.

Addig pedig sok, sok boldogságot kívánok, még én se legyek okozója jelen soraimmal kellemetlen gondolatnak. — éljen Gyula bátyám boldogul.

Én ezért még az előbb ígért remekművet se teszem ide.

Csókolom számtalanszor édes jó Gyula bátyámat siring szerető öccse Zsiga Bp. 01. 1/22. Tessék csókolni édesanyámékat helyettem

Zs.

Tekintetes Dr. Pallagi Gyula főgimn. igazgató úrnak Kisújszállás Jász NK Szolnok.

Édes jó Gyula bátyám! Szász bátyánktól hallottam a minap, hogy Gy. b. a dobsinai jégbarlangba hűsöl s melegem lett rá az irigységtől. Quosquetandem tart még a bolyongás?

Mi itt úgy kiszáradtunk, hogy még el se tudjuk képzelni, milyen üdén, vidáman, milyen munkakedvvel térhet meg valaki a zordon Kárpátok fenyevesekkel vadregényes tájáról.

Mi itt csak azt tudjuk, hogy meleg van, az utcákat locsolják szakadatlan, s ennélfogva olyan gőz van, hogy nem csak az Andrássy úton nem látni végig, de ha az ember a Múgyetemtől a Múzeum felé kacsint, nem is sejtí, hollehet az Arany szobra. Szegény Arany, ő magasan ül, s annyi gőzt nyelt, hogy mostanában állandóan fáj a feje, izzad is, alig győzi törülgetni a homlokát az inge ujjával.

Itt mindenki petyhüdt, fáradt, kedvetlen, — de azért úgy zúg az utca, olyan eleven, a villanyosok csengetnek, biciklisek, triciklisek sikoltoznak, vágtat, rohan minden, népáradat tolong, gyerekek ordítanak: Friss Újság! — mondom, minden olyan eleven mintha csak én volnék petyhüdt, fáradt, kedvetlen, pedig úgy áll a dolog, hogy én még egész becsületes állapotban vagyok ezekhez a vánnyadt pestiekhez képest.

Hogy én hiszen falun lakom: Kispesten. Engem nem öl a lárma ott, de nem is nyelek gözt, — csak port. S én naponként teszek turista kirándulást, csupa viczből gyalog szoktam kimenni és visszajönni, — azaz bejönni és visszamenni. Jövet-menet legalább 3 óra. Olyan is vagyok már mint egy járó gömböcz. Kezdek félni az agyonhízás rémétől. Kénytelen vagyok, — mint Byron úr, szűkebbre fogni a kosztom, — ezért aztán bármily őszintén sajnálom, le kellett mondjak a 1. reggeliről, 2. tízóráiról, 3. ebédről. Hanem aztán az is igaz, oszonakkor megeszem amit itt spóroltam.

Ma nagy úr vagyok. Én vagyok az osztályfőnök: azaz a m. kir. vallás és közoktatásügy minisztériuma III. osztályának a főnöke.

Úgy juték ilyen magasra, hogy az osztály többi tagjai 10-n, ki szabadságon van, ki kiküldetésben, ki megugrott, ki az „irattárba” (környéken fekvő korcsmák) ment. Magam vagyok ide bent, Fel is használom az időt s dolgozok szorgalmasan az államnak; — ennek az érdeke t. i. hogy alattvalói boldogságára gondot viseljen. — S ehez tartozik nálam most a levél írás, épp úgy hozzátartozik, mint az, hogy ismét meghagytam a szakállam.

Hát én jó vakáció befejezést kívánok mind közönségesen azután pedétiglen csókolom az ángyomasszonyt meg hát Gyula bátyámat is

Zsiga

Posta bélyeg kelte 01 VIII/19 Budapest.

Eredeti Móricz-anyag (elsősorban levelek) még elég sok lappanghat a Román Népköztársaságban. Közismert az a nagy érdeklődés, amely Móriczban élt Erdély történelmi múltja és jelene iránt. Többször — huzamosabb ideig is — járt Romániában. Feltételezhető tehát, hogy az élő kortársak közül is többekkel levelezett. Az írásos anyag mellett azonban legalább olyan fontos volna összegyűjteni a Móriczcal kortárs írók, mint például Asztalos István, Jancsó Elemér, Kelemen Lajos, Kovács György, Kós Károly, Kómíves Nagy Lajos, Molter Károly, Nagy István, Szabédi László, Szentinrei Jenő és mások emlékezetében élő emlékeket is.

Kosztolányi Dezső

Emil Isac levelesládájából eddig 18 levél és 2 távirat került elő Kosztolányi Dezsőtől: a legkorábbi 1914-es, a legkésőbbi 1934-es keltezéssel. A levelezés általános témája vers vagy más kéziratkéi s magyar, illetve román lapok részére. Van azonban olyan levél, illetve levélrészlet, amely lényeges mondanivalója miatt megérdemli a publikálást:

Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz.

Budapest, 1914 március 2.

Igen tisztelt uram,

Kedves felszólítására ma postára tettem három könyvem népszerű kiadását. Legjobban szeretem minden verseim közül *A szegény kisgyermek panaszait*. Elbeszéléseim közül a *Bolonok*-at. Ennyit mondhatok: nagy általánosságban.

Arra kérem, hogy a folyóirat illető számát küldje be nekem. Annyit tudok románul, hogy — szótárral — kisilabizálhatom a román írásokat.

Én is testvéri szeretettel köszöntöm önt, és vagyok híve:

Kosztolányi Dezső

(Borítékos levél, a boríték hiányzik.)

Részlet Kosztolányi leveléből.

Budapest 1914 június 2.

Kedves barátom,

Mindössze egyetlenegy olyan játékom van, egy egyfelvonásos mesejáték, amelyet évekkel ezelőtt írtam. Címe: a *Lótusz evők*. Azóta átdolgoztam s ebben az átdolgozott formában — kedves és megtisztelő felhívására — szívesen engedem át a román színháznak.

(Levélpapíron, boríték elkallódott.)

Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz.

Budapest 1918 július 12.

Kedves jó uram — megtisztelő kérésével zavarba hoz: három verset kell kiválasztanom. Vajjon melyiket szeretem a sok közül?

Tehát legyen: a *Mágia* című kötetemből a *Kisvárosi fotográfia*-t (a fuvolózó gyógyszerészsegéddel,) az *Őszi koncert*-ből (*Modern Könyvtár*) a *Gyümölcsös ősz*... kezdetűt és *Szegény kisgyermek panaszai*-ből a *Mostan színes tinta*król álmodom című részt.

Ezek az én tanácsaim, de ön tegyen kedve szerint, válassza azokat, melyekből román nyelven kihozhatja (?) az egyéniségemet, ammit... mert — úgy-e jól tudjuk poéták, mindig kettőn áll a vásár, a gondolaton, az érzésen és a nyelven.

Az *Esztenő* hamarosan kirukkol kedves tervemmel. Őszre legkésőbb. Akkor kérem támogatását.

Addig minden jót, sok sikert vállalatához. Vagyok igaz, jó híve:

Kosztolányi Dezső.

(Borítékos levél, de a boríték hiányzik. A Pesti Napló cégpapírján.)

Részlet Kosztolányi Dezső 1933. október 23-i leveléből.

„... *Én önmagamhoz vagyok hű amikor ifjúkori barátjaimhoz ragaszkodom.*”
(Borítékos levél, Kosztolányi Dezső céges borítékjával és pecsétjével.)

Részlet Kosztolányi 1933. december 5-én kelt leveléből.

„... *Egyre jobban ragaszkodom ifjúkori barátjaimhoz. Beléjük fogódzom az elmúlástól való féltében.*” „... *Márciusban lerándulok Marosvásárhelyre s akkor okvetlenül találkozunk.*”

(Borítékos levél Kosztolányi Dezső emblémájával ellátott levélpapíron, de a boríték elkallódott.)

Kosztolányi D. 1934. április 15-én kelt levele :

B a r á t o m, Díszítő jelző nélkül írom le ezt a szép szót, mert ön a költő, művész tudja, hogy a mi mesterségünkben a kevesebb több, mint a sok. Barátnak, testvérnek mutatkozott s ez legszebb és legtartalmasabb élményeim közé tartozik. Igyekszem szeretetére méltó lenni. Hálás jó híve és tisztelője

Kosztolányi Dezső.

(Borítékos levél K.D. emblémájával ellátott levélpapíron, de a boríték elkallódott.)

Részlet K. D. 1934. május 15-én kelt leveléből.

... *egyébként új műtét után lábadozom. Drága Isac, legyen egészséges. A beteg ember tehetségtelen. Csak az egészséges az érték. Öleli: Kosztolányi Dezső.*

(K. D. emblémájával ellátott levélpapíron, a boríték elkallódott. Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatéka. Cluj.)

Az első és a harmadik levél Kosztolányinak saját verseiről tett önvallosága, mintegy önértékelése miatt érdekes; a másodikat Emil Isac Adyhoz írott — s már előbb publikált — levelének Kosztolányihoz írott mása íratta meg Kosztolányival. A publikált néhány levélrészletből pedig a „Számadás”-kötet költőjének hangját halljuk ki — prózában: a már nagybeteg s szeretetre, emberi melegségre, barátságra vágyódó költő ír ezekben.

A Kosztolányi-kutatókat bizonyára érdekli, hogy a kolozsvári egyetem könyvtára őrzi alsó és felsőkameneczi nemes kosztolányi Kosztolányi Mór 1848—49-es honvédezredes önéletrajzának töredékét, valamint két levelének másolatát. Mivel a Kosztolányi-család egyik ősről van szó, írásait Kosztolányi életrajzához biztonnyal jól fel lehetne használni.

Babits Mihály

-tól eddig mindössze két levél került elő az Isac-hagyatékból. Irodalomtörténeti jelentősége csak az egyik levélnek van. A harmadikként közölt Kosztolányi-levél testvérpárja ez és — bár keltezetlen — megírását ezért tehetjük 1918 nyarára. Jelentősége is ugyanaz, mint a Kosztolányi-levélé:

érdekes és jellemző írói önvallomás arról, hogy Babits 1918-ban mit látott legnagyobb értéknek a saját költészetéből.

Babits Mihály levele Isac Emilhez.

Igen tisztelt Uram,

Kedves levelének nagyon megörültem: mert sohasem éreztem annyira a kulturális testvériség demonstrálásának szükségességét, mint a háború óta és alatt!

Verseket nem akarok kijelölni: mert az a véleményem, hogy itt nem annyira az írónak, mint a fordítónak az ízlése fontos. Azaz kívánsága szerint mégis idevont 3 verscímet, azzal a kéréssel, hogy ne vegye őket tekintetbe, ha a saját ízlésének nem felelnek meg. Ezek: S u g á r (levelek Írisz Koszorújából c. könyvből); K é t n ő v é r (Herceg hátha megjön a tél is); R e c i t a t i v (Recitativ c. könyvből). — De valamennyinél nagyobb hatású volt a közönségre a H ú s v é t e l ő t t című (a Recitativból.).

Kérem uram, fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, és testvéri kézszorításomat.

Igaz híve

Babits Mihály

(Dátum nélkül. Borítékban elküldött levél, de a boríték nincs meg. Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatékában, Cluj.)

*

Emil Isac levelesládája őriz még néhány — irodalomtörténetileg csupán jelentéktelenebb — levelet E m ő d T a m á s tól, I g n o t u s tól és S z é p E r n ő től. Az Emőd-levél első bekezdését Ady vonatkozásai, Ignotus levélét pedig az irodalom háború alatti helyzetére tett megjegyzése miatt publikálom:

Emőd Tamás levele Isac Emilhez.

„Budapest, 1938 augusztus.

Kedves Barátom,

Nem tudom Maga is szeretettel és jószívvel gondol-e rám s az együtt-töltött szép napokra, kedves Isac Emil, kedves régi Barátom, emlékező társam a közös fiatalság felejthetetlen idejére. Én mélyen meghatva emlékszem mindig sétatáinkra, az együtt szőtt poétai álmokra, az „Ifjú Apáca”-ra, a cikkeire, verseire, s arra különösen, hogy a A Maga édesapja, Isac Aurel vitt keresztül Farkasnál a római jogi szigorlatomon . . .

Sok közös levelét, kártyáit őrzöm ma is, amelyeket annakidején Adyval írt nekem.”

A levél további részében Emőd Isac segítségét és támogatását kéri Vidor Ferike részére, aki romániai turnéra készült.

(Géppel írott levél, a boríték elkallódott.)

Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatékában.)

Most az irodalmi ítézés formáinak változását tanulmányozom. Nagyon sok érdekes tény van, nem tudom, sütök e valami okosat ki belőlük.

A Tanár Ur szíves jóakarátát továbbra is kéri

Nv. 1909. jan. 21.

hálás tanítványa

SzDezső

(RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára, Kovács Dezső levelesládájából.)

Kedves Bátyám!

Egy hét óta egyéves önkéntes vagyok. Itt már be is hívták az összes besorozott népf. korosztályokat. Nekem még nem kell bevonulnom, mert mint szükséges tanár vagyok felterjesztve. Nem tudom, hogy fog eldőlni a dolog. Mióta Ungváron vagyok olyan egészen különös változáson mentem át, hogy megközelítő magyarázatát sem tudom adni. Állandóan valami erős szuggesztio alatt vagyok, folyton mesék tódulnak rám és minden este muszáj firkálnom. S ami legfurcsább, hogy egészen idegennek érzem magam ezzel az új kiadásommal szemben. (?) Néha még a kezem mozdulása is idegenül lep meg.

Magánügyeim különben elég gyalázatosan állanak. De talán jön a világ vége. Nagyon szeretném, ha ezt a mostani küldeményt is kihagyás és változtatás nélkül lehetne belopni a Nyugatba.

Karácsonyra és Újévre őszinte jókívánataim. Szeretettel ölel legkevésebbé marciális tisztelőd

Szabó Dezső

(RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának könyvtárában 3. sz. részleg, volt Ref. Koll. könyvtára)

Kedves Erzsi, légy jó a következő kérdésekre felelni. A válasz nem sürgős. Ezt azért írom meg, hogy nyugodt, tiszta és nem érzelmileg hullámzó Balatonos feleleteket adj. Mert a mama temetéséről szóló leveleiben is éppen arról írtál legkeveesebbet, amit voltaképpen tudni akartam. De hát ennél nagyobb baj is történt.

1. *Milyen háznál születtem, melyik a Jóska és a Gyula pontos halálozási dátuma (év, hó, nap), hány évesek voltak?*

2. *Születésemről a Meskó házig milyen rendben milyen házakban laktunk. Melyik házban kik voltak a velünk lakók és szomszédaink? (név, foglalkozás, gyermeke.)*

3. *Születésemről érettségimig kik jártak a házunkhoz, mama, tata, vagy a gyerekek barátai etc. (név, fogl. st.)*

4. *Ki volt a bábám, mit tudsz róla, mi mindenre emlékszel Pauline részéről?*

5. *Hogy hívták a környező uccákat?*

6. *Kik voltak a Szénucca, Holdvilág és szomszéduccák híres alakjai és miért?*

7. Milyen betegségekre és halálokra emlékszel a családjukban esetleges dolgokkal.

8. Hogyan és mire emlékszel gyermekkoromra, betegségeimre, játékomra, játszótársaimra (kik voltak) első olvasásaimra, kikapásaimra, csínyeimre etc. etc.

9. Milyen gyermekkori osztálytársaimra emlékszel?

10. Mit tudsz a Mama és a Tata családjáról, rokonairól? (részletesen.)

11. Milyen szindarabokban voltunk legelőször?

12. Milyen tanítóim vagy tanáraink voltak vendégek nálunk milyen alkalmakkal?

13. Mi volt — mi minden — Árpád diákságától haláláig?

14. Honnan jött a Sz. Kis Béláké családjá, hol és mi volt az apám, mit tudsz róluk.

15. Mit tudsz a Mama házasságelötti életéről?

16. Mi érdekesebb eseteket tudsz Tatáról?

A válaszok módszere:

1. Nem szégyelsz semmit, sem egyszerű származást, sem nyomorúságot. Az efféle ügy is ki fogják kutatni mások. Jobb, ha tőlem fogja kapni a közönség.

2. Egy egy pont körül huzamosabban rögzíted az emlékezeted, addig csak azzal a ponttal foglalkozol, jegyezzetel, aztán a jegyzetek emlékeit elrendezed. Pld. veszed a Bogdán házat, előhívsz minden odatartozó emléket (helyrajz, szobák, udvar, kert, ezek tárgyai, ucca, személyek, események etc. etc.)

3. Az adatok rendezésénél, válaszba sorolásánál kizársz minden érzelmi svungot és szívet, mert ez csak zavarja az emlékezet rendezését és a stílusod megértését.

A válaszra inkább 2 hónapig is várok, mert nagyon fontos, hogy minél részletesebb és több színt visszahozó legyen.

A műveim megküldése felől ne aggódj. Szept. végén olyan úton küldöm el, hogy biztosan hozzád ér.

Ölel

Dezső

(Nagyságos Szabó Erzsébet úrnőnek. Cluj-Kolozsvár 13. Strada Luneá Holdvilág u. 13. Románia.

Bélyegző: Budapest 926 aug. 28 — Cluj 29. VIII. 926.

Szabó Erzsébet kézírása: Mama halála után 3 lev.

R. K Akadémiája kolozsvári fiókjának könyvtárában 3. sz. részleg, volt RTK Kollégium könyvtára.)

A Kovács Dezsőhöz írott levélben a váradi tanárságig megtett életútjának kapjuk érdekes önértékelését; (egy másikban, amelyet itt nem publikálok, viszont arról vall, ami oly sok írásának a lírai színezetét adja, hogy a kolozsvári kollégium mit jelentett az életében.) Ungvárról bátyjához (a címzettet nem tudtam kideríteni) és Pestről testvérehez írott levele Szabó Dezső alkotóműhelyébe világít be. Különösen érdekes az ungvári levél, mert „Az elsodort falú” című regényében a háború alatti Ungvár élete

kitűnően sikerült ábrázolásának élményi alapjához visz közel bennünket.

A levelezésen kívül az Akadémia könyvtárában őrzik még Szabó Dezső gyermekkori verseit, naplóját és más fiatalkori írásait is.

*

Amint beszámolómból látni lehet, nem volt hiábavaló és eredménytelen a szűkebben vett Ady-anyagon kívül a XX. század néhány jelentős írójára is kiterjeszteni a kutatást. (Összesen *több mint ötven* irodalmi levél került elő — az Ady-leveleken kívül — és ezek között, mint láthattuk, több ún. „kulcs” levél van, amelyek az illető író pályája egy-egy szakaszának értékelése szempontjából igen fontosak.) Talán mondanom sem kell azonban, hogy ezzel korántsem fejeződött be a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtése. (Pl. Marosvásárhelyi látogatásom utolsó napján Molter Károly hívta fel a figyelmemet arra, hogy az ottani Kemény Zsigmond Társaság irattára is őriz ilyen anyagot.) Ellenkezőleg, éppen az volt a céлом, hogy „feltérképezve” ezt a területet, felhívjam a romániai és a hazai kutatók figyelmét az itt adódó lehetőségekre. Az Ady-kutatás elsődlegessége és az időhiány mellett munkámban már csak azért sem törekedhettem teljességre, mert töretlen úton jártam: előbb a jó nyomot kellett megtalálnom, hogy azon elindulva értékes eredményhez jussak. A XX. századi magyar irodalommal foglalkozó hazai és romániai kutatók közös feladata most már, hogy tervszerű munkával összegyűjtsék a Román Népköztársaságban a századunk magyar irodalmára vonatkozó összes irodalmi emlékeket.

REZUMAT

Varga József, aspirant al științei literaturii la Universitatea din Budapesta, în toamna anului 1954 a întreprins o călătorie de studii de două luni în RPR. Scopul de căpetenie al acestei călătorii a fost ca, în vederea ediției critice a operei lui Ady, să strângă acel material de publicistică, corespondență și alte monumente literare ale lui Ady, care se află în RPR, în afară de aceasta el voia să se informeze dacă — pe lângă materialul privitor la Ady-se mai află în RPR și alte monumente literare relative la literatura secolului al XX-lea. Activitatea de cercetător și-a desfășurat-o în biblioteci și arhive; pe lângă aceasta avea discutii personale cu contemporanii, primind în același timp un material presios și din colecții particulare.

În primul capitol expune materialul literar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de care dăduse în cursul cercetărilor, mai mult din întâmplare. Publică mai multe scrisori, una fiind a lui Arany, două ale lui Petelei și încă una de Mikszáth.

În capitolul al doilea monumentele literare din secolul al XX-lea le grupează după autori. Locul de frunte îl ocupă Ady Endre. Varga József își repartizează materialul după localitățile unde sta scriitorul: Zalău, Oradea, Cluj. Cercetările s-au încheiat cu un succes considerabil: în Gazeta de Oradea, anul 1901, semestrul II, s-au descoperit 118 articole scrise de Ady și necunoscute pînă în prezent. Talentul poetic al lui Ady s-a dezvoltat abia mai târziu: înainte realizase lucruri însemnate ca jurnalist. Articolele aflate sînt foarte însemnate din punctul de vedere al încheșării metodelor de jurnalist, precum și al evoluției sale ideologice. S-a dat de foarte multe scrisori de ale lui Ady: dintre acestea merită un interes deosebit corespondența lui Ady Endre purtată cu Emil Isac. Scrisorile acestea sînt un foarte frumos exemplu al progresistelor raporturi literare romîno-maghiare de la începutul secolului nostru. Ar însemna un mare ajutor pentru istoria literaturii maghiare dacă istoricii literari romîni ar clarifica princip'al și ar prezenta cu datele necesare tendințele literare progresiste romînești de la începutul secolului al XX-lea. În schimb și istoricii literari magh'ari au sarcini mari în acest domeniu. Dacă istoricii literari ai celor două țări rezolvă problema aceasta, ne vom putea orienta mai clar în această perioadă de o deosebită importanță a trecutului nostru literar.

În cele ce urmează, Varga József publică scrisori de Mór'cz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Emőd Tamás, Ignó Hugó, Oláh Gábor, Szép Ernő și Szabó Dező; scrisorile acestea dau informații asupra vreunei perioade însemnate din evoluția fiecărui scriitor. Pe lângă publicații, se dă mereu un sumar al rezultatelor obținute în cercetări. (Kosztolányi, Babits și Emőd Tamás și-au adresat scrisorile lui Emil Isac.)

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

VITA A „MAGYAR NYELVŐR”-RŐL

BESZÁMOLÓ AZ MTA NYELVMŰVELŐ FŐBIZOTTSÁGÁNAK 1955. MÁJUS 3-ÁN
TARTOTT KIBŐVÍTETT VITAÜLÉSÉRŐL

A Főbizottság — munkatervének megfelelően — azért hívta össze az ülést, hogy a Magyar Nyelvőr új szerkesztőségének eddigi működését megvitassa, s további munkájához segítséget nyújtson.

A vitaindító előadást Rácz Endre főiskolai docens tartotta. Előadását teljes egészében, a hozzászólásokat kivonatatosan közöljük.

Rácz Endre referátuma:

Tisztelt Főbizottság!

A Magyar Nyelvőr 1954-től kezdve ezt az alcímet viseli: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságának folyóirata. Azóta a folyóiratnak négy száma jelent meg: a 78. évfolyam három kettős száma és a 79. évfolyam I. negyedévi füzeté.

E négy szám áttanulmányozása alapján a következő kérdésekről kívánok szólni: 1. A folyóirat jellege, rovatainak megválasztása. 2. Az egyes rovatok anyagával kapcsolatos megfigyelések. 3. A folyóirat külső formája.

I. Az új számok örvendetes módon valósítják meg azt a sokat hangoztatott kívánalmat, hogy a Nyelvőrnek határozott profilja legyen. A Nyelvőr — mint alcíme is mutatja — elsősorban nyelvművelő folyóirat lett. A *Nyelvművelés* c. rovat nemcsak a legelső, hanem a leggazdagabb, s kicsit előreugorva már most megmondhatjuk: a legszínvonalasabb valamennyi közül. Az átnézett füzetek 622 lapnyi terjedelméből 252 lapot nyelvművelő tanulmányok töltenek ki. (Ez kb. 40%.) Ez az arány még kedvezőbb lesz, ha megemlítjük, hogy *A Nyelvőr postája* c. rész is — egyébként nagyon helyesen — csaknem kizárólag nyelvhelyességi tanácsadással foglalkozik. Itt említeném meg azt is, hogy a nyelvművelés rovatába nem teljesen oda illő cikkek is kerültek: helyesírási tanulmányok s az iskolai elemzés kérdéseiről szóló írások. Ami a helyesírási vonatkozású cikkeket illeti, számukra lehetett volna ugyan külön rovatot nyitni, de jól megférnek a nyelvművelő dolgozatokkal is, hiszen a nyelvművelést és a helyesírást a rokonságnak nem is egy szála fűzi össze. Az iskolai vonatkozású cikkekre még visszatérek.

A *Nyelvművelés* után a legfontosabb rovat az *Íróink nyelve* című. Jelentős vívmány, hogy az irodalmi nyelv kérdései végre állandó helyet kaptak leg-

népszerűbb nyelvészeti folyóiratunkban. E rovat terjedelmét azonban bővíteni s — mint később látni fogjuk — színvonalát emelni lehetne. Egyelőre a terjedelemtől szólva, ez a rovat mindössze 72 lapot tölt meg. (Kb. 11,5%.) Ezen az arányon valamit javít az a körülmény, hogy a *Könyvszemle* cím alatt közölt egy-két cikk ide kívánkoznék.

Bár a Nyelvőrnek valóban a nyelvműveléssel és az irodalmi nyelvvel való foglalkozás az elsőrendű feladata, nagyon helyeselhető, hogy a folyóirat más kérdéseket is tárgyal. Változatossá, érdekessé, vonzóvá teszik a Nyelvőr számaint *A nyelvtudomány műhelyéből*, a *Szó- és szólásmagyarázatok* s a *Nyelvjárásaink* című rovatok cikkei. Örvedetes, hogy ezeknek közléséről — egy-két korábbi vélemény alapján — a Nyelvőr nem mondott le. A most említett részek aránya megfelelő. A *Könyvszemle* című rovat fenntartása fontos, terjedelme azonban még mindig aránytalanul nagy: 68 lap, tehát csaknem akkora, mint az *Íróink nyelve* c. rovaté. A *Könyvszemle* mellett a legutóbbi számban még folyóirat- és lapszemle is található. Ezt a rovatot talán állandósítani lehetne. A *Nyelvőr postájáról* már szóltam. Helyes kezdeményezés a rendszeres nyelvtudományi hírközlés: *A Nyelvőr hírei* címmel.

Mindezek a rovatok — következetes sorrendben — minden egyes számban föllelhetők, az említett folyóirat- és lapszemle kivételével. Ezeken kívül — igaz, egyetlen füzetben — van egy nézetem szerint fölösleges rovat is, mégpedig *Vita* címmel a 78. évfolyam 5–6. számában. A benne foglalt három cikk közül egy nyelvművelő, kettő helyesírási vonatkozású, tehát jól beleillettek volna a nyelvművelő rovatba. Az a körülmény, hogy vitatkozó jelleűek, semmiképp sem indokolja különválasztásukat, — sőt mesterséges különállásuk azt a látszatot keltheti, mintha a többi tanulmányban nem érvényesülne a vitaszellem. Szerencsére ez nem így van, s ezért még inkább indokolatlan a *Vita* c. rovat fenntartása.

Úgy gondolom, hogy a meglevőkön kívül még két új rovatot lehetne nyitni.

Az egyik — folytatva a régebbi számok helyes gyakorlatát — a nagy magyar nyelvtudósok munkásságának ismertetésével foglalkoznék, akár a már alkalmazott *Emlékezzünk régiekről*, akár más, ennél esetleg találóbb elnevezéssel. Nyelvtudományunknak igen fontos hazafias kötelessége haladó hagyományaink ápolása. Igaz, erre nyílik másutt is lehetőség, elsősorban az Ismeretterjesztő Társulat folyóiratában és hetilapjában, ez a lehetőség azonban igen korlátozott. A Nyelvőr olvasói el is várják, hogy az ilyen vonatkozású, mindig igen szívesen fogadott cikkeknek a közlése ne szakadjon meg huzamosabb időre.

Másik javaslatom talán meglepő lesz: újítsa fel a Nyelvőr a *Nyelv és iskola* c. rovatot. Említettem már, hogy az iskolai elemzési kérdésekről szóló dolgozatok illetéktelenül kerültek be a nyelvművelő rovatba. Ezek a cikkek a pedagógusok körében nagy figyelmet keltettek, különösen Papp István kitűnő írása (79:17 k.). A nevelői társadalom továbbra is várja a Nyelvőrtől az iskolai vonatkozású cikkek közlését. Nem szabad megféledeknünk arról, hogy a folyóirat olvasóközönségének jelentős része közép- és általános iskolai tanárokból áll. Őket természetesen elsősorban az iskolai gyakorlat kérdései foglalkoztatják. Ha ezek révén fölkeltjük érdeklődésüket, hálás olvasói lesznek majd a Nyelvőr más tárgyú írásainak is. — Még egy körülmény teszi indokolttá a *Nyelv és iskola* c. rovat fölélesztését. 1953 nyarán az Oktatásügyi Minisztérium folyóiratot indított *Anyanyelvünk az iskolában* címmel. Ez a folyóirat azonban nem tud teljes mértékben megfelelni a hozzá fűzött várakozá-

soknak. Cikkei nagy részének színvonala alacsony, külső kiállítása selejtes. Ennek főoka — ezt mint volt szerkesztő bizottsági tag felelőséggel mondhatom —, hogy a felelős szerkesztő a szerkesztő bizottság véleményét mellőzve, sőt annak ellenére szerkeszti a lapot. Mivel gyors javulásra e téren számítani nem igen lehet, ez a körülmény is indokoltá teszi, hogy a Nyelvőr is foglalkozzék a nyelvtan-tanítás kérdéseivel.

A két új rovat számára a könyvismertetések anyagának csökkentésével s — ha ez lehetséges — a terjedelem növelésével kellene helyet biztosítani.

Összefoglalva az eddig mondottakat: a Nyelvőr ún. profilja igen kedvezően alakult; kimondottan nyelvművelő folyóirat lett, ugyanakkor nem vált egyoldalúvá. Szaporítani lehetne a továbbiakban az írók nyelvéről szóló tanulmányokat, s meg kellene nyitni — mérsékelt terjedelemmel — az említett két rovatot. Úgy gondolom, hogy a rovatok számának növelése nem veszélyeztetné a folyóirat jellegét akkor, ha a nyelvművelő cikkek aránya változatlan maradna.

2. A következőkben az egyes rovatok anyagát vesszük szemügyre;

A *Nyelvművelés* c. rovat anyaga nemcsak terjedelmes, hanem igen változatos is. Helyet kapnak benne a kiejtés, a szóhasználat és a nyelvtani szerkezet egyes kérdéseivel foglalkozó nyelvművelő dolgozatok. Nagyon örvendetes kezdeményezés, hogy a 78. évfolyam 5–6. száma egy sor cikket szentel a külföldi nyelvtudomány és nyelvművelés ismertetésének, bár valóban jobb lett volna, ha ezek a cikkek nem egyetlen számban, hanem — mint a szerkesztői megjegyzés ígéri is — sorozatosan, tehát egymást követő számokban jelentek volna meg. Így, együtt — bár többségük igen jól van megírva — zsúfolt, fásasztó hatásúak, nem beszélve arról, hogy az egyéb nyelvművelő jellegű írásokat e füzetből teljesen kiszorították. — Nagy érdeklődést keltett a nyelvművelő tanulmányok és cikkek sajtószemléje. Ezzel kapcsolatban az lenne a javaslatom, hogy e cikkek ismertetése ne folyóiratonként és laponként, hanem problémakörönként történjék, mert így előfordul például az, hogy Nagy J. Bélának egy vitacikke előbb kerül ismertetésre, mint az a megnyilatkozás, amellyel vitába száll. — Új szint jelent a műszaki nyelv problémáival foglalkozó cikk. Nagyon helyesen járt el a Nyelvőr, hogy közzétette a *Nyelvművelésünk főbb kérdései* c. tanulmánykötet vitájának anyagát, amely így — együtt olvasva — gazdagabb és tanulságosabb, mint amilyenek magán az anketon éreztük.

Változatosság tapasztalható az egyes cikkek módszerében is, olyan értelemben, hogy találkozunk egy-egy részletkérdés tüzetes megvizsgálásával is, meg több problémának egy-egy nagyobb elvi tanulság kedvéért történő átpillantásával is. Az utóbbira kitűnő példa Nagy J. Bélának *Van-e nyelv-helyesség?* c. írása (79 : 1 kk.). Az előbbieik közül elsősorban a *lap—oldal* szóhasználatról zajló vita s különösen Ferenczy Géza tanulmánya (79 : 35 kk.) érdemel említést. E két cikket azért is kiemelném, mert meggyőző okfejtésük, tetszetős stílusuk például szolgálhat más nyelvművelő írások számára is. Hiányolhatjuk, hogy a grammatikai részletkérdéseket vizsgáló tanulmányok nem emyire alaposak. Az újabb számokban nincs olyan körültekintő, nyelvtani jellegű nyelvművelő értekezés, mint amilyent Keresztes Kálmán írt a személyragos főnévi igenév használatáról (77 : 340 kk.). Amelyik tanulmány alaposabb, részletezőbb — pl. a számbeli egyeztetés főbb kérdéseiről szóló (78 : 165 kk.) —, az nem eléggé normatív. Ez utóbbi jelenség különösen akkor szembeötlő, ha összevetjük az utána következő írással, Tompa József-

nek egy hasonló tárgyú, kisebb, de sokkal biztosabb irányt mutató cikkével (78 : 176 kk.)

Mindezeknél a megjegyzéseknél azonban sokkal fontosabbnak tartom azt a megfigyelést, hogy a nyelvművelő cikkek szerzőinek elvi kiinduló pontja általában egységes. Ez az álláspont azonos azzal a felfogással, amelyet új nyelvművelő irodalmunk legfontosabb alkotásának, a *Nyelvművelésünk főbb kérdései* című tanulmánykötetnek egésze képvisel. Erre az elvi alapra épülnek a Nyelvőr postájának valóban közérdekű, igen jól megírt rövid válaszai is. Úgy gondolom, nem lehet most céлом ezeket az elveket ismét részletezni. Arra azonban föltétlenül rá szeretnék mutatni, milyen nagy haladást tett a Nyelvőr azokhoz a néhány évvel ezelőtti állapotokhoz viszonyítva, amikor hasábjain elvi kérdésekben zűrzavar uralkodott, sokszor meg a merev ortológia álláspontja érvényesült.

Az elvi egység persze nem zárja ki, sőt föltételezi a vitákat. Ezeket — már volt róla szó — örömmel üdvözölhetjük, bár, hogy úgy fejezzem ki magam, kissé „lassú lefolyásúak”. Pl. Ferenczy Gézának említett tanulmánya — jöllehet, mint egy megjegyzéséből kiderül, már régebben készen volt — elég nagy időbeli távolságban követi Tompának perújrafölvételt kérő írását. Vagy a Bakos Ferencnek egy dolgozatához fűzött szerkesztői megjegyzés már eleve jelzi, hogy a szerkesztő bizottság nem ért mindenben egyet a cikkíróval (vö. 78 : 18), a válaszcikk mégis két kettős számmal késik (78 : 393 kk.). Ez utóbbi esetben az lett volna a kívánatos eljárás, ha a két cikket ugyanaz a szám közli. De ez az eset még így is jó példa annak megvilágítására, mi a helyes szerkesztői magatartás az értékes, de vitatható mondanivalót tartalmazó írássokkal kapcsolatban. Kívánatos volna, hogy a szerkesztő bizottság állásfoglalása, ha a helyzet megérett rá, más vitatott nyelvhelyességi (pl. *lap-oldal*) vagy egyéb kérdésekben se maradjon el.

A *Nyelvművelés* c. rovatban kapnak helyet a helyesírási kérdésekkel foglalkozó dolgozatok. Ezen a téren el kell marasztalnunk a Nyelvőrt. Nem a megjelent cikkek miatt, mert azok igen jók, — hanem a meg nem jelentekért. Hiányzik a folyóiratból a Helyesírási Szabályzat 10. kiadása megjelenésének közvetlen előkészítése. Az 1954. évi 78. évfolyam 1—4. száma, tehát a szabályzat közzététele szempontjából legfontosabb időszakban megjelent két kettős szám egyetlen helyesírási tárgyú dolgozatot sem közöl. A rosszindulatú hangulatkeletésen kívül ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a szabályzatot a nagyközönség nem a legkedvezőbben fogadta. Ezt a bajt csak részben tudták orvosolni az azóta megjelent írások. elsősorban Deme kitűnő ismertetése (78 : 285 kk.). A jelenlegi helyzetben a Nyelvőr van elsősorban hivatva arra, hogy a nagyközönséget és az iskolákat folyamatosan tájékoztassa az új szabályzattal kapcsolatos kérdésekről.

A nyelvművelő rovat után a legfontosabb az *Íróink nyelve* című. Viszonylag sovány terjedelméről már szoltam. A közölt cikkek színvonala egyenetlen. A legjobb azok, amelyek egy-egy részletkérdést vizsgálnak meg (pl. *A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában*, 78 : 203 kk. ; *A magyar nép epika hagyományai Fazekas Ludas Matyjában*, 78 : 350 kk. : st.b). Találkozunk azonban — még ilyen tárgykörben is — eléggé találmányra végzett tallózásokkal, főleg a 78. évfolyam 1—2. számában. Nincs az újabb füzetekben olyan egy író nyelvhasználatával foglalkozó átfogóbb jellegű, sok elvi tanulással járó tanulmány, mint amilyent a közelmúltban Deme László írt *Gondolatok a Pályamunkások nyelvéről* címmel (77 : 183 kk.). Az utóbbi két

füzetben azonban szerencsés kézzel nyúlnak hozzá a cikkírók más olyan elvi kérdésekhez, amelyek körül igen tanulságos vita bontakozhatnék ki. A nyelvi archaizálás kérdéséről szóló dolgozatot (78 : 369 kk.) a szerkesztő bizottság — mint a hozzá fűzött jegyzetből kitűnik — vitaindító bevezetőnek szánta. A 79. évfolyam I. negyedévi számában a cikknek még nincs semmi visszhangja. A szerkesztő bizottságnak vigyáznia kell arra, hogy ez a helyes kezdeményezés el ne sikkadjon. Ugyanezt kell mondanunk a külön szépírói helyesírás néhány kérdéséről szóló tanulmánnyal kapcsolatban is (79 : 69 kk.).

A nyelvtudomány műhelyéből c. rovat többet ad, mint amennyit címe sejtet, s ez általában javára válik. Nem érdektelenek a szoros értelemben vett nyelvtudományi műhelytitkokat, munkamódszereket közlő írások sem (*Az új cseh-magyar szótár elé*, 78 : 213 kk. ; *A moldvai csángó nyelvújítás atlaszának munkálatairól*, 78 : 376 kk. ; *Szemelvények a Magyar Nyelv Kézi Szótárából*, 79 : 81 kk.). De még vonzóbbak a nyelvtudománynak a népszerű ismeretterjesztés szempontjából hálás, izgalmas problémáit feldolgozó cikkek (*Hány szó van nyelvünkben?*, 78 : 88 kk. ; *Hány nyelven beszélnek az emberek?*, 78 : 217 kk.), különösen akkor, ha olyan sikerülten vannak megírva, mint az utóbbi. A továbbiakra nézve helyesnek látszik, ha *A nyelvtudomány műhelyéből* c. rovatban e két típusba tartozó cikkek kapnak helyet, s elmaradnak az olyan tagadhatatlanul érdekes, de nem egészen e rovatba illő s emellett hosszú folytatásos közlemények, mint *Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta* című. Itt jegyezném meg, hogy általában nem lenne helyes, ha a Nyelvőr többrendbeli folytatást igénylő, terjedelmes tanulmányok közlésére vállalkoznék ; ez nem felelne meg a folyóirat egyre változatosabb, frissebb, elevenebb szerkesztési módszereinek. Úgy gondolom, egy cikkből legföljebb két folytatás engedhető meg. Ezt a helyesnek látszó szerkesztési szabályt nem is szegik meg a Nyelvőr újabb füzetei, eltekintve az előbb említett tanulmánytól, amelynek még a hatodik folytatással sincs vége.

A Szó- és szólásmagyarozatok című rovatról már elmondottam, hogy fenntartását örömmel üdvözölhetjük. Ennek a rovatnak egy olyan jellegű folyóiratban, mint a Nyelvőr, akkor van helye, ha a benne foglalt fejtegetések közérdekűek, s emellett, hogy a tudományos hitelesség követelményének eleget tesznek, szórakoztatóan vannak megírva. Az etimológia kérdései, ha jól „találjuk” őket, mindig szíves fogadtatásra találnak az olvasók körében. A szólásmagyarozatokra e szempontból alig lehet panasz. Általában jók az egyes szólásokkal foglalkozó cikkek is, de még olvasmányosabb az a közlemény, mely egy tárgykörbe tartozó szólásoknak, a régi babonák nyelvbeli emlékeinek ismertetését tűzi ki célul (78 : 407 kk.). Kertész Manó, a népszerű nyelvtudományi stílus klasszikusa az előadás módjára is példát mutat ebben a tanulmányában. Helyes volna a mai cikkíró-nemzedéket ilyen természetű dolgozatokra is ösztönözni.

A szómagyarozatokban is javulás tapasztalható. Anélkül, hogy tárgyi megállapításainak értékelésébe mernék bocsátkozni, kiemelném — mind a tárgy megválasztása, mind a feldolgozási és közlési módszer szempontjából — a Halotti Beszéd *foianec* szavának magyarozatát (79 : 92 kk.). Helyes irányba mutatnak a napjaink szóhasználatát magyarozó cikkek (*Dolgos — dolgozó*, 78 : 88 ; *Spartakiád*, 78 : 247 ; *Kizsákmányolás*, 78 : 416.). Érdekesek a névmagyarozatok. A tárgykör szerinti csoportosítás ezeknek is előnyére válhat, mint a *Lábbelit jelentő szókkal alakult vezetékeveink* c. dolgozat (78 : 239 kk.) is bizonyítja. — Nem hallgathatom el, hogy még mindig viszonylag bőven

akad fölösleges, nem közérdekű, ritka szavakat tárgyaló s emellett semmi komolyabb tanulással nem járó szómagyarázat, illetve puszta adatközlés (pl. *Gaggancs, Pacvirág*, 78 : 87—8 ; *Céret*, 78 : 248 ; *Bakhát, bogárhát*, 78 : 419). Ilyenféle adatközléseknek egyébként a szólásokkal kapcsolatban sem látom sok értelmét (pl. *Kinn hál az idő, Fölemelé Kádár szeméit az égre*, 79 : 110.). Vitathatónak tartom az alakítani jellegű kisebb írások, adatok közlését is.

A *Nyelvjárásaink* c. rovat az adatközlésen túlmenő feldolgozások megjelentetésével (*Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése* 78 : 249 kk. 423 kk. : *Kiskanizsai ragadványnevek*, 79 : 113 kk.) helyes úton halad. Ez a megállapításom arra is vonatkozik, hogy a 78. évfolyam 1—2. számában még föllelhető puszta nyelvjárási adatközlés a további füzetekből már elmaradt.

A *Könyvszemle*-rovat terjedelmét — mint már jeleztem — túlméretezettnek tartom. Még mindig sok benne az olyan cikk, amely egy-egy szépirodalmi művet ismertet, s annak nyelvhasználatáról mondja el megfigyeléseit. Ezek a cikkek inkább az *Íróink nyelve* című rovatba kerülhetnének, persze akkor kissé átgondoltabban kellene kidolgozni őket. Továbbra is helyes lesz a fordítások nyelvének vizsgálata. A *Könyvszemle* anyagának túlnyomó részét azonban nézetem szerint a közérdekű nyelvtudományi, esetleg más rokon tudományból való művek ismertetésének kell kitennie. A legutóbbi füzet e tekintetben — két népszerű jellegű nyelvtudományi kiadvány ismertetésével és a magyar irodalmi szöveggyűjtemény megjelent kötetének bírálatával — jó példát mutat. Azt a kérdést, hogy a *Könyvszemle* cikkei mennyiben legyenek objektív-ismertető, s mennyiben kritikai jellegűek, nehéz lenne eldönteni. Azt hiszük, ezt az ismertetett mű természete szabja meg.

A *Nyelvőr postájá*-ról részben már szoltam. Anyaga annyira eleven, hogy megfigyelésem szerint a folyóiratnak sok olvasója a tartalomjegyzék megtekintése után e rovat írásait futja át. Két ötletet említenék meg a *Nyelvőr postájá*-val kapcsolatban. Nem lehetne-e az olvasóközönséget arra buzdítani, hogy kérdéseivel ne csupán a Nyelvtudományi Intézet nyelvemlék csoportjához, hanem közvetlenül a Nyelvőr szerkesztőségéhez is forduljon? Ez elevenebb kapcsolatot teremtene a szerkesztő bizottság és az olvasók között. A másik javaslatom az Értelmező Szótár szerkesztőségének kérdéseire vonatkozik. Helyesnek tartanám, ha a Nyelvőr a beérkezett válaszok közül néhányat közölné. Ez ösztönzést, nagyobb kedvet adna a további válaszadáshoz, s ugyancsak segítené az olvasóközönség és a szerkesztőség közelebb kerülését.

A Nyelvőr hírei érdekeseek, bár kissé frissebbek is lehetnének. A lap profilját jól szolgálja az a körülmény, hogy a Nyelvőr rendszeresen közli a Nyelvművelő Főbizottság üléseinek jegyzőkönyvét. Öröndetes, hogy a hírek nemcsak a legmagasabb, akadémiai vagy nyelvtudományi társasági szinten lezajló cseményekről értesítik az olvasóközönséget, hanem bepillantást engednek az egyetemek és főiskolák belső életébe is. A híryanagot még változatosabbá lehetne tenni pl. egy-egy vidéki nyelvművelő csoport vagy egy-egy iskolai nyelvtan-szakkör munkájának bemutatásával. — A közönség tájékoztatását szolgálja a szerkesztőséghez beküldött könyvek jegyzékének közlése is. Helyes lenne a jegyzékben a könyvek terjedelmét, s amennyiben a hazai könyvforgalomban beszerezhetők, árukat is feltüntetni.

Összefoglalva az egyes rovatokról mondottakat: a *Nyelvművelés*, *A nyelvtudomány műhelyéből* és *A Nyelvőr postája* című rovatok cikkei téma-választásukban is, színvonalukban is kielégítik a követelményeket, egy-két kisebb hiba leszámításával. Az *Íróink nyelve* c. rovat színvonalán még emelni

kellene, ennek egyik útja az utóbbi számok helyes kezdeményezéseinek ápolása. A *Szó- és szólásmagyarazatok* anyagának megválogatásában még erőteljesebb szerkesztői beavatkozásra van szükség. A *Könyvszemle* a legutóbbi szám gyakorlatát kövesse. A híranyag jó, bár lehetne bővíteni és frissíteni.

A legfontosabb rovatok cikkeinek elvi alapvetése általában egységes és helyes, a vitaszellem egészséges, törekedni kellene azonban arra, hogy a viták pergőbbek legyenek.

Azt hiszem, az egyes rovatok anyagának ismertetése közben megkockázott ötletek, javaslatok összefoglalásától eltekinthetnek.

3. Végezetül a folyóirat külső formájára, szerkesztés-technikájára vonatkozó megjegyzéseimet kívánom elmondani.

Ebben a tekintetben a javulás szinte ugrásszerű. Egyes, a közelmúltban megjelent Nyelvőr-számok olvasásától bizony kissé elriasztott bennünket a cikkek nagy részének petit-szedésű, zsúfolt, levegőtlen közlése, s néha afelől is kétségben voltunk, hol végződik egy közlemény, s ki a szerzője. Az utóbbi számok kiállítása igen ízléses. A rovatok világosan elkülönülnek, jó az egyes cikkek elhelyezése — néhány, a lap aljához túlságosan közel kerülő nagyobb cím kivételével. Még az apróbb betűs rovatok is levegősek, megfelelő sorközzel vannak szedve, s a nagyobb spácium világosan elválasztja az egyes írásokat. A jobb áttekintést a legutóbbi számban már az élőfej alkalmazása is segíti.

Az egyes cikkek nagyon jól vannak megszerkesztve; ezt úgy értem, hogy — csekély számú kivételtől eltekintve — egységes az utalások, kiemelések, adatközlések technikája. Többször számozás segíti az olvasót a bonyolultabb szerkezetű dolgozatok gondolatmenetének követésében. Feltehető, hogy ez nem mindig a szerzőnek, hanem olykor a szerkesztőnek gondosságát dicséri. Az alcímek jól megválasztott betűtípussal különülnek el a főcímeiktől. Mindez azt eredményezi, hogy öröm, élvezet az újabb Nyelvőr-számokba belelapozgatni. Nem tudok nagyobb dicséretet mondani, mint azt, hogy szerkesztés-technikában a Nyelvőr kezdi megközelíteni a Magyar Nyelv színvonalát.

Néhány kifogásom azonban lenne. Örvendetes a sajtóhibák számának jelentős csökkenése, úgyhogy a helyzet e tekintetben átlagon felüli; de még mindig akad néhány sajtóhiba, köztük itt-ott értelemzavaró is. Különösen vigyázni kell a mellékjeles hangjelölések szedésére, pl. *Az órségi és hetési nyelvjárás ismertetése* című cikk első részében ezek nyomása nem mindig pontos (78 : 256-7). Ismétlem, a sajtóhibák száma viszonylag csekély, további visszaszorításuk azonban még — minden nehézség ellenére is — lehetséges, mint a Magyar Nyelvnek már idézett példája bizonyítja.

Csak megkérdezném, érdemes-e a *Nyelvművelés* című rovat kisebb, néhány soros közleményeit (pl. *Lehet-e figyelemmel tekinteni?*, 78 : 202 ; *Legfő vagy legfőbb*, 79 : 68) hasonló betűtípussal szedni, ugyanolyan betűtípusú címmel ellátni, mint a nagyobb nyelvművelő tanulmányokat.

Egy vissza-visszatérő szerkesztéstechnikai következetlenségre nyomatékosabban szeretnék rámutatni. A Nyelvőr cikkeiben és a hozzájuk fűzött jegyzetekben — a nyelvtudományi írásművek természetéből kifolyólag — elég gyakran olvasható idegen nyelvű szövegrészlet, illetve könyv- vagy folyóirat-cím. Ezeket a szerző, illetve a szerkesztő hol lefordítja, hol nem, szóval a velük való eljárás teljesen következtelen. Bármelyik számból lehetne erre példát idézni, de talán a legszembeötlőbb a következtelenség a 78. évfolyam 5-6. számának a külföldi nyelvtudomány és nyelvművelés helyzetét ismertető cikk-

sorozatóban (78 : 308—50). Általában a német és a latin nyelvű szövegeket, szavakat, címeket kevés cikkíró fordítja le, az orosz nyelvű részeket pedig csaknem mindenki magyarul is közli. Úgy gondolom, hogy a folyóirat népszerűbb jellegére, olvasóközönségének összetételére, az öregebb és ifjabb nemzedék nyelvtudásbeli különbségére való tekintettel helyes lenne a jövőben minden egyes idegen nyelvű szöveg vagy cím magyar fordítását is közölni. A jelen helyzetben az idegen nyelvű címek és szövegek egy része az olvasóközönség bizonyos rétegei számára érthetetlen, s ez a körülmény nem kívánatos, elzárkózó, áltudományos jellegét kölcsönözhet az egyes írásoknak. Ehhez hasonló hiba pl. a jegyzetapparátus fölösleges túlméretezése a *Hány szó van nyelvünkben?* c. cikkben (78 : 68). Itt emliteném meg, hogy a jegyzetekre egyébként is vigyázni kell; pl. az *Ölt, öltés, öltő* című cikk egy bekezdése első pillantásra értelmetlen (78 : 231), mondanivalója ugyanis nem az előző bekezdéshez, hanem az arra vonatkozó lapalji jegyzethez kapcsolódik.

Lenne még egy, nem szorosan véve szerkesztéstechnikai jellegű javaslatom. A Nyelvőr tavaly 3 kettős számot bocsátott ki. Az idén — mint az első számból kiderült — négy füzet kiadását tervezi a szerkesztő bizottság. Remélhetőleg ezek megjelenésének időbeli eloszlása egyenletesebb lesz, mint az előző esztendőben, úgyhogy az idén negyedévenként üdvözölhetjük a Nyelvőr számait. Véleményem szerint a jövő évtől kezdve még előbbre kellene haladni ezen az úton. Helyes volna, ha a Nyelvőr kéthavonként jelennék meg. Az évi hat számnak kibocsátása a szerkesztő bizottságra bizonyára jóval több munkát róna, viszont igen nagy előnnyel járna : elevenebb lenne az olvasók érdeklődése, nem húzódnának el túlságosan a viták, frissebb lehetne a könyvszemle s főleg a hírrovat anyaga, jobban meg lehetne valósítani a közönséggel való közvetlen levelezést. A jelenlegi szerkesztő bizottság eddig végzett kitűnő munkája a garancia arra, hogy a sűrűbb megjelentetés nehezebb feladatát is sikeresen tudná megoldani.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy a Nyelvőr jelenlegi formájában, amióta a Nyelvművelő Főbizottság folyóirataként jelenik meg, azt mondhatjuk, várakozáson felül kielégíti a vele szemben támasztott igen sokrétű igények legnagyobb részét. Javítani való azonban még akad az egyes területeken. Úgy gondolom, hogy az itt elhangzó hozzászólások — s köztük esetleg az én szerény megjegyzéseim is — támogatni fogják a szerkesztő bizottságot abban, hogy a Magyar Nyelvőrt továbbra is olyan színvonalas tartalommal, igényes formában jelentesse meg, amely méltó e nagymúltú folyóirat legjobb hagyományaihoz.

Rácz Endre

Rácz Endre előadásához a következő hozzászólások hangzottak el*:

I. Deme László: A folyóirat programjába be kell venni ismét a nyelvjárási gyűjtést, akár kisebb szóközlések, akár nagyobb összefoglaló közlemények formájában. Az adatok összegyűjtésének haszna és a módszerbeli tájékoztatás mellett azzal az előnnyel is jár ez, hogy munkára ösztönzi majd a vidéki olvasókat és munkatársakat. — Szükségesnek tartaná a lap rovatainak világosabb elhatárolását és az anyagnak jobb elosztását. Különösen

* A hozzászólások lényegét Kovalovszky Miklós foglalta össze.

jó lenne a szépirodalmi művek rövid nyelvi jellemzéseit kiemelni a Könyvismertetés rovatból s áttenni az Íróink nyelve rovatba, az előbbiben pedig csak a filológus munkáknak (esetleg bíráló) ismertetéseit hagyni meg. — Azt, hogy a közönség hova forduljon közvetlenül érdeklődésével, nem tartja lényegesnek, mert a Főbizottság, a szerkesztőség és a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatá közt szerves az együttműködés.

2. **Kodály Zoltán:** A nyelvjárási gyűjtés a tájszavakon kívül terjedjen ki a kifejezésekre, szólásokra és a mondatszerkesztési sajátosságokra is. — Azt tartaná helyesnek, ha a közönség egyenesen a Nyelvtudományi Intézethez fordulna. — A szerkesztésben még mindig okoz némi nehézséget az, hogy vannak a kéziratok között örökölt cikkek is.

3. **Tompa József:** Kívánatosnak tartja, hogy az Íróink nyelve c. rovat iskolai szempontból hasznosítható cikkeket is közöljön. Külön „Nyelv és iskola” rovatot ellenben fölöslegesnek tart. — A munkatársak gárdája örvedetesen fejlődik, összeshozódik; de ez az összehangolódás még további időt is igényel. — Az egyéni, új eredmények közlésében bizonyos óvatosságra van szükség, a lap jellege és a terjedelem miatt is. Elevenebb vitacikkek írásáról kellene gondoskodni.

4. **Fábián Pál:** Az írók nyelvének vizsgálata különösen fontos, mert az irodalmi folyóiratok elhanyagolják ezt a feladatot. Ehhez a munkához, sajnos, nem eléggé biztos még az alapunk. Kívánatos tehát, hogy stilisztikai kérdések megvitatása, stíluselemzés másutt is induljon meg. — A levelezés rovat kiszélesítését szeretné, azt, hogy kiadók, lapok is forduljanak a Nyelvörhöz. Szívesen nyújtunk nekik segítséget.

5. **Kovalovszky Miklós:** Javasolja a nyelvi tárgyú rádió-előadások szemléjének, a kandidátusi és doktori vitákról szóló rövid beszámolóknak, a sajtó nyelvi bírálatának felvételét a lap anyagába. — Elevenítsük fel rövidebb tanulmányokban nyelvművelésünk múltját, nevezetes korszakait, nagy egyéniségeit. — Fontos hivatása volna a Nyelvörnek a megszülető, felbukkanó új szók, kifejezések anyakönyvezése; nemcsak a nyelvtörténet számára volna ez hasznos, hanem sok nyelvi helytelenséget csírájában lehetne így elfojtani. — Az írói nyelvet elemző cikkek legyenek érdekesek, elevenek.

6. **Bencédy József:** Az írói nyelv vizsgálatáról szóló elvi cikkekre van szükség, hogy megalapozzuk az elemzés módszerét. A sajtó nyelvművelő cikkeinek esetleges tévedéseit igazítsuk helyre, s szükség esetén tárgyaljuk meg részletesen. Általában küzdjünk a hibás hibáztatások ellen.

7. **Torma Domokos:** Kiemeli a műszaki kiadványok fontosságát a nyelvművelő munka szempontjából. Évente mintegy ezer műszaki könyv jelenik meg. A szerkesztők elsősorban a szakmai szempontokra ügyelnek, a nyelvhelyesség gyakran elsikkad. Munkájukban „sajnos” régibb kézikönyvekre vannak utalva, ezért igen hasznos számukra a Magyar Nyelvör. Szeretnék, ha gyakrabban jelennék meg, és többet foglalkozna a műszaki nyelv kérdéseivel. Általában szorosabb együttműködés volna kívánatos a műszaki emberek és a nyelvészek között.

8. **P a i s D e z s ő**: Fontosnak tartja a Íróink nyelve rovatot, de színvonalára éppen ezért nagy gondot kell fordítani. — A nyelvjárási közlések megindulását elő lehetne segíteni módszeres kérdésekkel. — A kritikai rovatra vonatkozóan egyezsége van szükség a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr között, hogy bizonyos könyvismertetések a munka jellege szerint csak az egyik lapban jelenjenek meg részletesebb vagy behatóbb tárgyalásban. — A Nyelvőr gyakoribb megjelenésére vonatkozó javaslatot, nyomdai viszonyainkat ismerve, aggályosnak tartja.

9. **B e n k ő L o r á n d**: Meg kellene valósítani az elmúlt tíz év nyelvtudományi termésének kritikai ismertetését, esetleg hosszabb időre szóló terv alapján, a két nyelvészeti folyóirat együttműködésével. Rendszeresítsék a szerkesztők a másik lapba inkább illő cikkek cseréjét.

10. **B á r c z i G é z a**: Az ismertetések megosztására vonatkozóan úgy véli, munkája válogatja, hogy egy vagy több helyen írjanak-e róla.

11. **K e r é k g y á r t ó I m r e**: A Magyar Nyelvőr egész anyagával szolgálja az iskolai munkát, helytelen tehát szembeállítani az Anyanyelvünk az iskolában című módszertani folyóirattal. Ennek céljai gyakorlatiak, ezért színvonaligénye is más, mint egy nyelvészeti szakfolyóiratnak. Feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az Oktatásügyi Minisztérium az iskolák számára kötelező folyóirattá minősítse a Magyar Nyelvört. — Felajánlja ő is a szerkesztőségek cikkeszeréjét. — A nyelvjárási gyűjtésben jelentős eredmény az Oktatásügyi Minisztérium pályázatára beküldött anyag. Ez máris az érdeklődésnek és a munka megindulásának jele.

12. **F á b i á n P á l**: Iskolának és nyelvnevelésnek, valamint a Magyar Nyelvőr és az Anyanyelvünk az iskolában c. folyóirat viszonyára vonatkozóan megjegyzi, hogy a két lap között tárgyköri megosztást csak akkor lehet létesíteni, ha a Nyelvőr is kötelező lap lesz az iskolában. Addig azonban kénytelenségből meg kell maradniuk az esetleges közös rovatoknak.

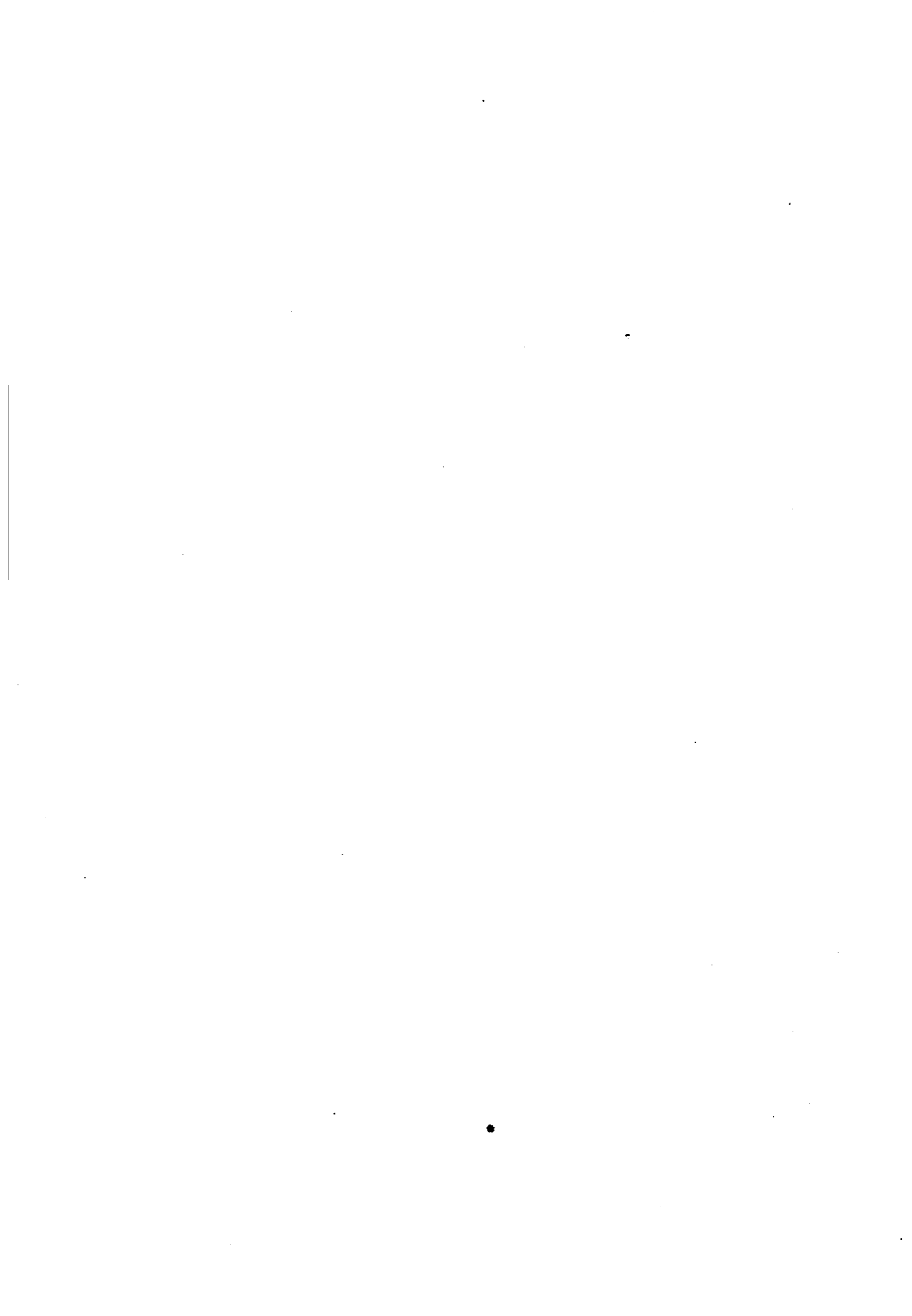
13. **K o d á l y Z o l t á n**: Hasznosnak tartaná a két folyóirat feladatainak és programjának meghatározását és elhatárolását.

14. **S z é p e G y ö r g y**: Előadja, hogy a nyelvi kérdések iránt érdeklődők minden esetben választ kapnak levelükre, akárhová címezik is, mert a levelezést lényegében a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatára végzi. A közérdekű leveleket és válaszokat közli a Nyelvőr is. Sajnos, a nyomdai munkák hosszadalmassága rontja a levelezési rovat frissességét. — Sajnálatos, hogy az Értelmező Szótár kérdéseire alig érkezik válasz az olvasóktól.

15.: **R á c z E n d r e** válasza a hozzászólásokra: A nyelvjárási adatközlést szükségesnek és hasznosnak tartja. A közönséggel való közvetlen kapcsolat érdekében fontos, hogy az olvasók magához a folyóirathoz forduljanak érdeklődésükkkel. A Nyelv és iskola rovatot megtartandónak véli továbbra is. Az Íróink nyelve rovatban az elvi cikkek mellett legyen vita is. A nehézségek ellenére is kívánatosnak tartaná a kéthavonkénti megjelentetést. Az Értelmező Szótár kérdéseire érkező válaszokat, bármilyen szerény értékűek, közöljük ösztönzésül.

16. Lőrincze Lajos felelős szerkesztő megköszöni Rác Endre bírálatát és a hozzászólók megjegyzéseit. Úgy érzi, hogy a kritika érdemén felül értékelte a szerkesztés munkáját. Sajnálatos, hogy a meghívott írók, irodalomtörténészek nem jöttek el, az ő bírálatuk is fontos és hasznos lett volna. Hangsúlyozta, hogy az az eredmény, amelyet eddig sikerült elérnie a Magyar Nyelvőrnek, annak köszönhető, hogy a szerkesztő bizottság teljes összhangban működik, s igen jelentős segítséget ad a szerkesztőnek, továbbá, hogy a Nyelvőr egyre bővülő munkatársi gárdája — idősebb és fiatalabb nyelvészek, régi és új munkatársak — teljes egységben áll a folyóirat mellett. Igen nagy jelentőségű az a tény is, hogy a Magyar Nyelv szerkesztőségével is a legjobb egyetértésben működik a folyóirat.

Örvendetes, hogy az Anyanyelvünk szerkesztője határozottan kiemelte a Nyelvőrnek a pedagógusok, a magyar tanárok szempontjából való fontosságát. A továbbiakban az egyes részletkérdésekkel foglalkozva bejelentette, hogy a javaslatokat a szerkesztőbizottság elé fogja terjeszteni. Kéri a megjelenteket, mondják meg ezután is véleményüket a Magyar Nyelvőrrel, hogy valóban sikerüljön olyan folyóiratot kialakítani, amely a magyar nyelvi műveltség ügyét a legméltóbban tudja majd szolgálni.

SZEMLE

A MAGYAR NYELVÁTLASZ MUNKAMÓDSZERE. TANULMÁNYGYŰJTEMÉNY. SZERKESZTETTE BÁRCZI GÉZA. BUDAPEST, 1955. AKADÉMIAI KIADÓ.
322 lap.

1. Immár több mint negyedszázad választ el Papp Istvánnak Magyar nyelvátlasz című tanulmányától,¹ s jó tíz éve van annak is, hogy Bárczi Géza a Magyar Nyelvátlasz munkálatai című sorozat I. köteteként 1944-ben közzétette A Magyar Nyelvátlasz előkészítése című, nagy tudománytörténeti jelentőségű összefoglalását.² Mindenképpen helyes és fontos tehát, hogy most, miután az I. öt éves terv folyamán nyelvátlaszunk munkálatai nemcsak a tervezésen, hanem a gyűjtés javarészen is szerencsésen túljutottak, újabb híradás álljon rendelkezésünkre nyelvföldrajzi kutatásaink jelen állapotáról. Elvégre a mai magyar nyelvtudomány egyik legfontosabb tervmunkájáról van szó, amelynek haladása, akadémiai nyelvtanunk előkészítésével és folyamatban levő szótári vállalkozásainkkal együtt, az újjászületett Magyar Tudományos Akadémiának nyelvészeti téren is megnyilvánuló áldozatkészségét dicséri.

2. A most megjelent szép kötet, melynek anyagát a nyelvátlasz aktív munkatársai állították össze, 8 tanulmányt tartalmaz. Mindjárt az első, magának a kötet szerkesztőjének, B á r c z i G é z á nak tollából, ismét rendkívül becses tudománytörténeti tájékoztató: tulajdonképpen ez ágyazza bele a modern szóföldrajzi felvételezést a magyar nyelvjáráskutatás általános történetébe. Bárczi Géza tanulmánya 3 fejezetre tagozódik: az első (A nyelvföldrajzi gondolat a magyar nyelvtudományban) nyelvjárási adataink lokalizációját kíséri nyomon Máriafi Istvántól (vagyis Szaicz Leótól, vö. Kis Magyar Frázeológia 1788) Erdélyi, Horger és Melich működéséig; a második (A magyar nyelvátlasz-kísérletek) már magának a nyelvátlasz-terv-

1. Debreceni Szemle 1929, 146—150, 235—249. Ugyancsak ő ismertette a nyelvátlasz-munkálatok első szakaszát Vorarbeiten zum Ungarischen Sprachatlas címen előbb a J. Schrijnen szerkesztésében megjelent Essai de bibliographie de géographie linguistique générale (1933) című kötetben (170—173), majd Piano d'un Atlante Linguistico Ungherese címen a Bolletino dell'Atlante linguistico italiano II. évfolyamában (1—16). L. még uő.: A világ nyelvátlasz-munkálatai. Budapesti Szemle, 1933 aug. 226 kk.

² Bárczi akkori adatait, valamint későbbi levélbeli közlését általános nemzetközi távlatba állította Sever Pop: La dialectologie. Aperçu historique et méthode d'enquêtes linguistiques (Louvain-Gembloux, é. n. [1951?]) című munkájában (1035—1041: a továbbiakban e műre Pop: Dialect. rövidítéssel hivatkozom).

nek göröngyös útját mutatja be a 20-as évek végétől 1940-ig, s végül a harmadik (A Magyar Nyelvatlasz és előzményei) a szemünk láttára kiteribélyesedett m a i nyelvatlasz-tervet ismerteti nem statikusan, hanem történelmi fejlődésében, vagyis az 1941-ben tartott első magyar né nyelvkuatató-értekezlettől napjainkig. A tanulmánynak e három íze egymástól terjedelemben is erősen különbözik: a leggazdagabb anyagot természetesen a harmadik nyújtja, de a második részben is értékes adalék például a román nyelvatlasz magyar adatainak összefoglaló értékelése (18–9). Az európai nyelvészet története szempontjából nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet Bárczi cikkének első részére is: ha meggondoljuk, hogy pl. S. Pop a XVIII. és XIX. század dialektológiai érdeklődésével kapcsolatban néhány évvel ezelőtt egyetlen magyar nevet sem említett (vö. Dialect. XXVIII kk.), akkor még inkább megbecsüljük Máriafi, Gyarmathi (1794), Kassai (1833–36) és mások úttörő munkásságát.³ Legfeljebb azt szerettük volna, ha Bárczi részletesebben kitér a magyar nyelvatlasz-kutatások nemzetközi vonatkozásaira: nem kétséges például, hogy az 1928-ban tartott hágai általános nyelvészeti kongresszusnak a megindítandó nyelvatlasz-munkálatokra vonatkozó határozatai serkentőleg hatottak a mi nyelvatlasz-próbálkozásainknak 1929-től fellendülő debreceni szakaszára is. Itt-ott a belső fejlődés egyes mozzanatait is érdemes lett volna részletesebben megvilágítani: e tekintetben elsősorban a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből 1947-ben megjelent Mutatványra gondolok, amelynek alapelgondolását és rendeltetését annak idején Bárczi szerint is sokan félreértették.

Nagyon jól kidomborodik a bevezető tanulmányból I. ötéves tervünk döntő jelentősége a Nyelvatlasz történetében: a Tudományos Tanács e terv előkészítése során kezdett a Nyelvatlasz gyakorlati kivitelezésével komolyan foglalkozni, s ekkor vállalta a munkálatok zömét a Keleteurópai Tudományos Intézet egyik osztályaként megalakult Nyelvtudományi Munkaközösség. Csakhamar elkészültek a kérdőívek, megindultak a próbagyűjtések, sőt nyomukban — számos személyi változás ellenére — a végleges gyűjtések is, valamint ezeknek ellenőrzése. A munkálatok irányítását az Akadémia megbízásából Bárczi Géza vállalta magára.

Tanulmánya utolsó lapjain megemlékezik Bárczi akadémikus a határainkon túl élő magyarságnak nyelvföldrajzi feldolgozásáról. Örvendetes tény, hogy lényegében véve e kérdés is szerencsésen megoldást nyert: egyrészt sikerült szoros kapcsolatot létesíteni a romániai magyar nyelvatlasz-munkálatok irányítóival, másrészt pedig a mi nyelvatlasz-gyűjtésünk kiterjeszkedett Csehszlovákia magyarlakta vidékeinek annyi pontjára, hogy immár ez a sáv is többé-kevésbé arányosan illeszkedik be kutatópont-hálózatunk egészébe.

Bárczi Géza tudománytörténeti bevezetőjét — mint minden írását — körültekintés, józanság és teljes tárgyilagosság jellemzi. E tárgyilagosság Bárczit arra kötelezi, hogy nyelvatlasz-munkálataink számos hiányosságára is rámutasson: elismeri például, hogy a néprajzi szempontok az eddigi mun-

³ A román nyelvjáráskutatás úttörőjének számít a magyar Beregszászi Pál, aki már 1798-ban kitűnő megfigyeléseket közölt a szatmári románok nyelvjárásról (ld. erről az Acta Linguisticában sajtó alatt levő tanulmányom), valamint S. Micu-Klein, akinek 1801-ben befejezett román-latin (sőt részben román-latin-magyar-német) szótára igen sok erdélyi tájszót tartalmaz.

kálatok során meglehetősen háttérbe szorultak.⁴ Bírálatának tartja továbbá, hogy a nyelvtani jellegű kérdőívekre a tervezés szinte nagyobb súlyt vetett, mint a szóföldrajziakra, s hogy a szóföldrajzi kérdések majdnem csak feleannyi (kb. 180) ponton kerültek felvételezésre, mint a nyelvtaniak (kb. 350 pont). Bárczi azonban úgy véli, hogy e sajátos eljárás a magyar nyelvtudomány szükségleteinek szempontjából mégis védhető: szerinte „nyelvjárásaink főleg a hangtani megfelelések zűrzavarával adnak fel nehéz kérdéseket, alaktanuk és szóragozásánuk kevésbé tisztázott, nyelvjárástörténeti kutatásaink pedig elsősorban hangtani, továbbá alaktani, szóragozástani problémákban várnak a nyelvatlasztól komoly segítséget” (44). A normális sűrűségű szóföldrajzi atlasz mellett ezért készül egy nagyobb sűrűségű, nyelvtani célú atlasz is.

Bárczi Géza felfogásának némely részletére még az alábbiakban visszatérünk; annyi azonban már most is megállapítható, hogy a magyar kutatók minden valószínűség szerint helyesen ragadták meg a nyelvatlasz-gondolat magvát: a másutt bevált módszereket nem vitték át gépiesen egyik nyelvterületről a másikra, hanem alkotó módon továbbfejlesztették s a feldolgozandó terület sajátos viszonyaihoz, a rá vonatkozó kutatások sajátos követelményeihez alkalmazták. Tagadhatatlan ugyan, hogy vannak bizonyos általános elvek a nyelvföldrajzban éppen úgy, mint a tudomány bármely más területén, de az sem kétséges, hogy ezek az elvek csakis akkor bizonyulnak helyesnek, ha alkalmazásukban nagyfokú hajlékonyság és találékonyság nyilvánul meg. Lássuk tehát, vajon a nemzetközi gyakorlatnak sajátos magyar alkalmazása terén a nyelvatlasz munkaközössége valóban eredetiségéről, az átvett módszereknek alkotó módon való továbbfejlesztéséről tesz-e tanúságot.

3. Sever Pop, a román nyelvatlasz volt munkatársa és a nyelvföldrajzi munkálatok egyik jó áttekintésének szerzője (l. 2. jegyzetünket) minden kész vagy készülő nyelvatlasszal kapcsolatban — a munkálatok természetes rendje szerint — a következő kérdéseket veti fel: „Questionnaire” (A kérdőív), „Enquêteurs” (A gyűjtők), „Choix des localités” (A kutatópontok kiválasztása), „Choix des informateurs” (Az adatközlők kiválasztása), „Publication des matériaux” (Az anyag közzélése). A nyelvatlasz-munkának valóban ezek a kulcskérdései; nem csoda tehát, hogy kötetünkben is — bár a munkatársak a külföldi elvi jelentőségű összefoglalásokra talán sehol sem hivatkoztak! — pontosan ugyanezek a problémák domborodnak ki.

Mindenekelőtt D e m e L á s z l ó megismertet a magyar kérdőívek kialakulásával és használatuknak fő kérdéseivel. A tanulmányban közölt történeti áttekintésből jól kilálglik a fejlődés három állomása: az elsőt a Bárczi Géza szerkesztette kérdőív képviselte, 14 fogalmi körével és nagyszámú, mintegy 3000, egységesen kikérdezendő tételével (1942),⁵ a másodi-

⁴ Így történt azonban ez számos más nyelvatlasszal kapcsolatban is; Rudolf Hallig, a Lozère-i nyelvatlasz szerkesztője elvi szempontként szögezte le: „es war nicht unsere Ansicht, etwa im Sinne der Hamburger Schule Krügers, das Gegenständlich-Volkskundliche in den Vordergrund zu rücken. Wie bei den anderen Sprachatlanten, herrscht das Sprachliche vor: das Sachliche tritt erläuternd hinzu. Wio es nötig schien, sind einfache Skizzen der Gegenstände angefertigt worden, die teilweise auf den Kartenblättern erscheinen” (Hallig kéziratosa bevezető tanulmányából idézi Pop: *Dialect*. 333).

⁵ Bárczi kérdőíve terjedelem szempontjából nagyjából középhelyet foglal el a Jaberg—Jud-féle olasz nyelvatlasz (Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz) I. és III. kérdőíve közt: az I., amelyet 354 ponton kérdeztek ki, mintegy 2000 kérdést tartalmaz, a III. pedig, amely csak 30 esetben került felvételezésre, kb. 4000 kérdést.

kat a „Magyar Nyelvatlasz kérdőíve. Első rész” című kiadvány (megjelent 1950 elején), amelynek kb. 800 tételét, Bárczi kérdőívének felhasználásával, Benkő Loránd, Deme László, Lőrincze Lajos és Szabó Dénes állította össze, s végül a harmadikat „A Magyar Nyelvatlasz kérdőíve. Második rész” című publikáció (megjelent 1950 végén), amely Lőrincze Lajos és Kálmán Béla szerkesztésében kb. 700 tételt tartalmaz.⁶ Deme szemléletesen mutatja be, miben különbözik az I., ún. „nyelvtani kérdőív” a II.-tól, amelyet „szóföldrajzi kérdőívnek” szoktak nevezni, s hogyan, milyen mértékben meríthetők szóföldrajzi adatok a „nyelvtaninak” nevezett első részből is, valamint hang- és alaktani tanulságok a „szóföldrajzinak” nevezett másodikból. Valójában a tárgyköri érintkezés is jelentékeny a két kérdőív közt: az elsőről Deme ugyan azt írja, hogy hangtani, alaktani és mondatnyi célú kérdéseken kívül „a mezőgazdasági szóanyagának egy meglehetősen zárt csoportját tartalmazza” (55), de pár lappal később kiderül, hogy tulajdonképpen az I. kérdőívnek is szilárd tartalmi váza, „gondolatmenete” van, s ezt maga Deme így írja le: „Mezőn termesztett növények — esküvő, rokonság, születés, keresztnevek — időegységek — kert, gyümölcsök, főzeléklék — erdő, mező, fák, bokrok — természeti tárgyak, állatok, madarak — háziállatok, testrészek, ruházat” (68). Ha most ezzel a csoportosítással a „második szóföldrajzi kérdőív anyagát összevetjük, ott nagyjából ugyanezeket a fogalmakat látjuk, mintegy 10 tárgykörbe szedve;⁷ nem tagadható tehát, hogy bizonyos kereszteződés van a két kérdőív közt, de talán anélkül, hogy egyik a másiktól szervesen folyék.⁸

Hogy e kétféleségnek volt-e, van-e gyakorlati haszna, azt természetesen csak a kész anyag ismeretében mondhatnók meg. Egyelőre nem látszik teljesen bizonyosnak, vajon nem lett-e volna előnyösebb — az egyöntetűség megőrzése végett — Bárczi eredeti „questionnaire”-jét fejleszteni tovább, s mindenütt azt a 14 fogalmi kört kérdezni végig, amelyet ő 1942-ben a Nyelvatlasz gyűjtési feladatául tűzött ki. Ebben a kérdőívben ugyanis a „szavak úgy voltak összeválogatva, hogy a fogalmi körök bőséges föltárásán kívül lehetőleg minden fontosabb hangtani jelenségre is bőséges példatárral szolgáljanak. A felvett szavak (több mint 900) azonfelül a legfontosabb ragozási formákban is szerepeltek a kérdőívben, minden fölvevett rag, jel

⁶ A kétféle kérdőív elvi szempontból kissé emlékeztet a második, M. Bartoli és U. Pellis szerkesztette olasz nyelvatlasz (Atlante Linguistico Italiano) kérdőívére, ahol az általános szóföldrajzi kérdőív 3630 kérdéséhez 1048 kérdésből álló alaktani függelék csatlakozik; az utóbbiból 861 kérdés csupán az igeragozásra vonatkozik (Pop: Dialect. 602—3). Fontos eltérés azonban az olasz és a magyar módszer közt, hogy Olaszországban az egész általános kérdőívet minden kutatóponton felvételezték, illetve felvételezni kívánják.

⁷ A könnyebb tájékozódás végett hadd álljon itt a II. kérdőív tárgyköri csoportosítása is: „A házkörnyéki tárgyak, a házépítés és szerszámai, a ház részei, a bútortart, — természeti tárgyak és jelenségek; — a kenyér és sütése, a disznó levágása és részei, az evés és eszközei, az ételek; — a kender és feldolgozása, a ruházat; — a család és a közeli rokonság kifejezései, a csecsemő születése és használati tárgyai, az esküvő és lakodalom; — a felszabadulással frissen megismert politikai fogalmak szóanyaga; — a testi állapotok, testrészek, testi tulajdonságok, betegségek; — az eke és részei, szántás, aratás, hordás, a székér és részei, a szénakészítés; — a ló, részei és színfajtái, a járom, a szarvasmarha, a disznó, juh, kecske, tyúk, liba, kacsa, kutya, macska, méh; — a fák, az erdei és mezői apróvadak, rovarok, gyomnövények”.

⁸ Sajnos a két kérdőívből mutatványt a tanulmánykötetben nem találunk, s így az olvasónak nincs módjában az esetleges érintkezésekről közelebbit megtudni.

vagy képző legalább 5–6 példában” (21).⁹ Lehet, hogy e kérdőív erős le-
szűkítését egyrészt anyagi okok tették szükségessé, másrészt pedig az a
törekvés, hogy a munkálatok ne húzódjanak el, s a felvételezés szinkroniája
lehetőleg biztosítva legyen. Mindenesetre a jelenlegi felvételezési módszer
alapján már nem igen lehetne az anyagot olyan fogalmi kategóriákra tagolni,
aminőket például az első, Jaberg—Jud-féle olasz nyelvatlazsban látunk,
hiszen a „nyelvtani” kérdőív kutatópont-sűrűsége jóval felülmúlja a „szó-
földrajzi” kérdőív hálózatának sűrűségét, s az ebből folyó eltérések termé-
szetesen a térképezésnél még erősebben kidomborodnak majd. Inkább az
fog a két térképsorozatból kitűnni, hogy az I. és II. kérdőív felvételezésekor
a gyűjtőket a kapott utasítás szerint más-más szempontok vezették: amikor
például a gyűjtőnek az I. kérdőív alapján a *velő* szó iránt kellett érdeklődnie,
feladata nemcsak az volt, hogy megtudja a '(csont)velő' fogalomnak helyi
elnevezését, hanem elsősorban az, hogy valamilyen alakban, valamilyen
jelentésben magát a *velő* szót találja meg az illető nyelvjárásban. Hasonló-
képpen ha a gyűjtőt az *ostor* szó helyi hangváltozata érdekelte, az I. kérdőív
kikérdezésekor nem érhetette be azzal, ha *ostor* helyett a szó legközönségesebb
jelentésében *korbács* vagy *karikás* választ kapott, hanem — amennyire lehet-
séges volt — az *ostor* szó valamelyik változatát (*ustor* ~ *ostor* ~ *ostar* ~
ostòr) kellett kihalásznia a nyelvtudat szövevényéből (56). Sajnos Deme
nem jelzi eléggé — bár magától értetődő követelményről van szó, — milyen
módszerrel fog történni a válaszul kapott szó jelentéskörének, tehát az ada-
tok jelentésbeli eltéréseinek pontos feltüntetése, hiszen közismert elv, hogy
semmiféle nyelvföldrajzi felvételezés alkalmával nem szabad a szó hang-
testét jelentésétől elszakítani. Mindenesetre érdeklődéssel várjuk ennek az
új, nem f o g a l o m r a, hanem s z ó r a kérdező módszernek reális eredmé-
nyeit.

Deme első cikke még egy igen fontos részletet tartalmaz: a szerző
megpróbálja az I. kérdőív várható szóanyagát etimológiailag is kiértékelni.
Mivel csak „szógyököket” vesz figyelembe — tehát pl. az *akkor* és *aki* szava-
kat is közös gyökérszó, ti. az alá sorozza!¹⁰ — a finnugor elemek aránya
nál Tolnai Vilmos számításához képest (55%) erős csökkenést mutat (47,4%);
így is lényegesen több azonban annál az aránynál, amelyet Vermes Stefánia
a SzófSz. alapján nyert (31,8%).¹¹ A szláv szavak nagyon „kiugranak”
(19,1%, Tolnainál 10%); ezzel szemben háttérbe szorulnak német, latin és
újlatin jövevényszavaink. Az utóbbi jelenség nyilván társadalmi okokkal
magyarázható: e jövevényszórétegek inkább a polgári fejlődés kultúrszavai,

⁹ Sajnos Bárczi kérdőívének további részleteit sem Deme, sem ömaga nem ismer-
teti; mindenesetre, ha — némi rövidítés után — ez került volna feldolgozásra, aligha
eshetett volna meg, hogy fontos alaktani elemekre, pl. az 1. és 2. személyű többesszámi
személyes névmásra (*mi, ti*) egyáltalában n i n c s p é l d a a Nyelvatlasz mai anyagá-
ban! Bárczinál a 8. rész címe ez lett volna: Névmások, s ebben bizonyára a *mi, ti* névmás
is szerepelt volna.

¹⁰ Még merészebben „egyesít” Deme, amikor így nyilatkozik: „egy a *sóska* és
a *sótalan* . . . egynek számít még a *vér* és a *vörös*, vagy a *mező* és a *mezőtűláb* is, noha ezek
közt a nyelvérzék rég nem érzi már az etimológiai kapcsolatot” (69). De ha az összetéte-
leket „gyökökként” vette fel, tehát pl. *testvér* a statisztikában a. m. *test-vér* (70), akkor-
miért nem szerepel összetételként pl. az *aki* névmás is, amelyet Deme csak az az „gyök-
höz” csatol?

¹¹ Deme összehasonlításának forrásai: Tolnai, MNy. XX, 55 és Vermes St.,
NyK. LI, 435.

viszont a nyelvatlasz kérdőíve elsősorban falusi lakosságunk s különösen földművelő parasztságunk fogalom- és szókészletéhez alkalmazkodott (84. vö. Bárczi G.: A magyar nyelvatlasz munkálatai. MNyj. I, 146).

4. Az eddigi tanulmányokból kitetszett a felelet a nyelvatlasz-problematika második kérdésére is: egy vagy több gyűjtő alkalmazása hasznosabb-e? Nálunk nyilván a munka meggyorsítása érdekében történt, hogy a magyar nyelvatlasz adatainak felvételezésével kapcsolatban kezdetről fogva több gyűjtőre számítottak; atlaszunk munkaközössége gyakorlati okokból járhatatlannak ítélte tehát azt a csapást, amelyet jó félszázaddal ezelőtt a Gillieron-félé első francia nyelvatlasz jelölt ki a maga egyetlen, csupán fonetikailag iskolázott gyűjtőjével. Nem vitás, hogy nyelvatlasz-szerkesztőink alapján véve helyesen, az újabb nemzetközi fejlődés figyelembevételével jártak el: bár több gyűjtő alkalmazása ellen napjainkban is hangzanak el olykor aggodalmak,¹² sőt a feljegyzések közti ellentmondásokra jelen kötetünk számos adata is világosan utal,¹³ például az első olasz nyelvatlasz sem készülhetett volna el, ha a felvételezést nem hárman végzik, s napjainkban tájanként külön-külön gyűjtő gondoskodik a második francia nyelvatlasz adatgyűjtéséről is. Ugyancsak az újabb módszertani fejlődés vonalában maradtak nyelvatlasz-szerkesztőink akkor is, amikor a gyűjtést immár nem Edmond-típusú, tehát nyelvészeti képzetlen s a várható nyelvjárási tényeket nem ismerő gyűjtőre bízta, hanem nyelvészekre, nyelvjáráskutatókra, akik a helyi érdekességek kibányászásában mindenesetre többet tehetnek. Az persze feltétlenül kívánatos lenne, hogy minden kutatóponton kapcsolatban világosan megtudhassa az olvasó, a kérdéses kutatópontra vonatkozó adatokat a Nyelvatlasz melyik gyűjtője jegyezte le, és ki ellenőrizte. Ezeket a részleteket, sok más egyébvel együtt, nem elég a Nyelvatlasz archívumában megőrizni, hanem — legalább a térképek összefoglaló függelékében — könnyen ellenőrizhető közkinccsé kell tenni.

5. Az eddig ismertetett cikkeknel rövidebb és sajnos vázlatosabb Kázmér Miklós adaléka: A Magyar Nyelvatlasz hálózata és a kutatópontok kiválasztása (81—92). E tanulmány tárgya annyira fontos, hogy szívesen láttunk volna a kérdésről nemcsak szűkszavú, adatszerű beszámolót, hanem elmélyült, tudományos igényű s kellő nemzetközi távlatú tanulmányt is. Mindjárt a cikk elején meglehetősen furcsán hat a következő megállapítás: „Mindaddig, amíg fel nem merült egy szóföldrajzi kérdőfüzet összeállításának gondolata is, a nyelvtani kérdőfüzet kikérdezése volt a feladata a Nyelvatlasz munkálatoknak és erre a célra készült el a hálózat is” (81). Ez a vallomás azért meglepő, mert jóval messzebb megy minden korábbi nyilatkozatnál. Azt szívesen elismerjük Bárczi Géza akadémikussal együtt, hogy a hang- és alaktani tudnivalók a magyar nyelvjáráskutatás jelenlegi stádiumában különösen a nyelvatlasztól várhatók, de azt egyetlen más kutató sem emelte ki, hogy volt olyan periódus, amikor egyedül a nyelvtani kérdőfüzet felvételezése alkotta a Nyelvatlasz feladatát! Persze, bár-hogy is áll a dolog, az a fő, hogy e sajnálatos elhajlás, a kizárólagosság-

¹² S. Pop szerint „la direction générale ne peut pas remédier aux inconvénients de la pluralité d'enquêteurs, puisque la linguistique n'a pas pu arriver et n'arrivera peut-être jamais à éliminer les différences entre l'audition de diverses personnes, dont plusieurs se considèrent à juste titre comme des autorités en matière de dialectologie” (Dialect. 147).

¹³ Természetesen elsősorban a fonetikai átírás körül mutatkozó eltérésekre gondolok; erről l. Hegedűs L. cikkéről teendő megjegyzéseim.

nak efféle értelmezésén a munkálatok szerencsésen túljutottak. De Kázmér cikkében vannak egyéb meglepetések is. Amikor ugyanis a mi kutatópont-hálózatunkat összeveti a külföldi hálózatokkal, Bárczi Géza 1944-ben megjelent tanulmánya alapján csupán a nyelv t a n i kérdőívhez csatlakozó (s az eredeti 500 pontról kb. 350-re csökkent, de még mindig aránylag sűrű) hálózatot hasonlítja össze a Gilliéron-, Jaberg—Jud- és Bartoli-féle nyelv-atlasz kutatópont-hálózatával, hogy végül kijelenthesse: a Magyar Nyelv-atlasz kutatópontjainak sűrűsége „felülmúlja a külföldi nyelvatlászok hálózatát” (82).¹⁴ Ámde nem szabad felednünk, hogy a felsorolt külföldi nyelv-atlaszok — amelyeket természetesen nem lehet „a külföldi nyelvatlászok” címkével általánosítani, hiszen kívülük igen sok más is létezik! — elsősorban s z ó f ö l d r a j z i jellegűek; ha tehát egy túlnyomó részében n y e l v t a n i jellegű nyelvatlászt mérek össze egy kifejezetten s z ó f ö l d r a j z i -val, kissé abba a hibába esem, hogy nem egynemű jelenségeket hasonlítok össze egymással. Éleesebben és határozottabban kellett volna utalni arra a tényre, hogy a Magyar Nyelvatlász II. kérdőívének, amely már valóban szóföldrajzi, ponthálózata sokkal lazább: itt ugyanis csak 570 km²-re és 57 000 lakosra jut 1—1 kutatópont.¹⁵

Az utóbbi számot már több joggal lehet külföldi példákkal összevetni, s örömmel állapíthatjuk meg, hogy az első francia és az első olasz nyelv-atlasz hálózati arányánál még ez is kedvezőbb. Nagyjából egy szinten mozog a Griera-féle katalán nyelv-atlasz hálózatával (ahol kb. 600 km²-re jut 1 kutatópont, vö. A Terracher, *Revue de Linguistique Romane* I, 455), de kedvezőtlenebb a Bartoli-féle nyelv-atlasz hálózatánál, hiszen itt 310 km²-ként van egy-egy kutatópont! Általában nem ártott volna kiemelni, hogy a magyar kutatópont-hálózatot mindig csak általános nyelvatlászok és nem regionális atlaszok hálózatával szabad összevetni:¹⁶ a szlovák példára való hivatkozás¹⁷ azért nem egészen helyénvaló, mert ennek módszere nyilvánvalóan inkább a regionális és nem az általános atlaszok elveit követi. Érdeemes lett volna kitérni az új, Dauzat-féle nyelv-atlasz alapelveire is: ez általános atlaszt ígér ugyan, hiszen végeredményben az egész francia nyelvterület új felvételezésre fog kerülni, viszont ez az atlasz egyben regionális jellegű is, mivel nem egységes, az egész francia nyelvterületet átfogó térképekből, hanem regionális atlaszoknak jól összehangolt sorozatából fog állni.¹⁸

¹⁴ Az arányszámok, amelyekre Kázmér hivatkozik, a következők: Gilliéronnál 830 km²-re és 64 000 lakosra, Jaberg—Judnál 765 km²-re és 98 000 lakosra, Bartolinál 310 km²-re és 40 000 lakosra jut 1 kutatópont. A nyelv-tani kérdőív 350 pontos hálózata szerint 279 km²-re és 27 900 lakosra jut 1 kutatópont. Kázmérnak érdemes lett volna utalnia arra is, hogy a Gilliéron-féle hálózat a francia települések 5,3%-át foglalta magában, tehát körülbelül annyit, mint nálunk a II. kérdőív ponthálózata.

¹⁵ E kutatópontok kivétel nélkül azonosak az I. kérdőív kutatópontjaival; más szóval a kutatópontok közt vannak olyanok, ahol az általános kötelező I. kérdőíven kívül a II. kérdőív is kikérdezésre került (vö. a kutatópontok jegyzékével: 86—92).

¹⁶ Általános és regionális nyelvatlászok viszonyáról jó összefoglaló képet ad K. Jaberg: *Grossräumige und Kleinräumige Sprachatlanten*. *Vox Romanica* 1954, 1 kk.

¹⁷ Itt ugyanis a terv a szlovák nyelvterület minden települését felvette hálózatába.

¹⁸ Mivel a Dauzat-féle terv nyelvészeti irodalmunkban már nem igen szerepelt, hadd utaljak arra, hogy erről a 13 regionális egységre tagolt nyelv-atlaszról egyrészt A. Dauzat programcikkje (*Le Nouvel Atlas linguistique de la France par régions*, Luçon, é. n. [1942]), másrészt S. Pop összefoglalása (*Dialect. 136—151*) tájékoztat. A kutatópont-hálózat itt sem sokkal sűrűbb a Gilliéron-félenél.

Kázmér Miklós dolgozatának aránylag legjobb része a kutatópontok kiválasztását tárgyaló rövid fejezet (84—5); mivel azonban csak két-három lap jutott a Nyelvatlasz társadalmi hátterére, természetesen ismét el kell volna némi részletezés. Kissé humorosan hat, hogy a Gilliéron-féle francia nyelvatlasz adatközlőinek társadalmi hovatartozásáról és foglalkozásáról leg-alább megközelítően pontos statisztika áll rendelkezésünkre (vö. S. Pop: *Dialect.* 126 kk.), viszont a készülő Magyar Nyelvatlaszról semmi ilyesfélét nem találunk a kötetben.¹⁹ Enyhe túlzással azt mondhatnók, hogy még a katalán nyelvatlasznak nem mindig helyesen megválasztott adatközlőiről is többet tudunk,²⁰ mint a magyar atlasz legfontosabb „munkatársairól”; egyelőre csak annyi világos, hogy nálunk a földműves lakosság nyújtotta a legtöbb adatközlőt, tehát lényegében véve nyelvatlaszunk — akárcsak a románoké (Pop: *Dialect.* 723—4)²¹ — elsősorban parasztságunk nyelvállapotát tükrözi. Sajnos nem látjuk pontosan (számszerűen!), hogy az eddigi gyűjtések során a földművelő parasztság mellett milyen arányban jutott szóhoz a munkásosztály, s itt is milyen az arány a vidéki és a városi munkásság részvétele közt. Kázmér csak arra utal, hogy „társadalmi rendünk átalakulásával számos faluban a földműves lakosság kisebb-nagyobb része ipari munkás lett” (84), s hogy történtek gyűjtések bányászfalvakban is (uo.). De vajon voltak-e az adatközlők közt más foglalkozásúak is, voltak-e értelmiségiek stb.? Még a férfiak és nők arányáról sincs egyelőre biztos képünk, pedig jól emlékezünk arra, hogy a katalán nyelvatlaszon, amelyet Griera abbé a nőknek majdnem teljes kizárásával készített, mennyit mosolyogtak annak idején komoly nyelvész körökben is! Ugyancsak el kell volna némi áttekintés az adatközlőknek életkor szerinti megoszlásáról; a nemzedékekhez kötött nyelvallapokra másutt történik ugyan alkalmi utalás (vö. pl. 135), de ez a probléma jelentőségéhez mérten bizony édeskevés.

A Magyar Nyelvatlasz hálózatában, akárcsak a Jaberg—Jud-féle olasz nyelvatlaszéban, szerepel néhány város is (Debrecen, Balmazújváros stb.); nagyon kívánatos lenne azonban, hogy a városi kutatópontok hálózata a további munkálatok során némi bővülést mutasson és tájékoztatást kapjunk a városi adatközlők társadalmi helyzetéről is. Mindezen kérdésekkel kapcsolatban persze ismét egy olyan megjegyzést kell tennem, amely a gyűjtők részvételének jelzésére vonatkozó fenti megjegyzésemhez hasonló: a Nyelvatlasznak feltétlenül kell hogy legyen valamiféle formában olyan függeléke, amelyből az adatközlő személye, foglalkozása, kora stb. kutatópontonként megállapítható. Mindezek ugyanis k ö z é r d e k ű, s nagyon is az u t ó k o r r a t a r t o z ó a d a t o k, tehát semmiesetre sem szabad őket a gyűjtőfüzetekbe eltemetni!

6. A gyűjtés előfeltételeit, módszerbeli kiindulópontját tárgyaló cikkekhez tartozik még K á l m á n B é l a tanulmánya az Atlasz hangjelöléséről (93—112). Kálmán összefoglalásából kiderül, hogy a munkálatok első szakaszában kissé elhajlott a vélemény a fonológiai jelölés javára; szerencsére

¹⁹ A hiányokon némileg segít Lőrincze Lajosnak alább ismertetendő tanulmánya (l. különösen 124).

²⁰ Az „informateur intelligent”-ok keresése Katalóniában is sok veszéllyel járt; erről S. Pop: *Dialect.* 371—3.

²¹ Ugyanez az elve a Poitou-ban dolgozó J. Pignonnak is az új francia nyelvatlaszsal kapcsolatban: „Il me paraît absolument indispensable de ne questionner que des cultivateurs si l'on veut décrire le véritable parler rural” (*Le Français Moderne* XV, 18).

azonban e felfogás már a múlté. Lényegében véve a mai jelölési rendszer (Csúry Bálint kezdeményéből sarjadt: ez az átírás rendes helyesírásunkon alapul, de mellékjelek alkalmazásával finomabb fonetikai különbségek jelzését is lehetővé teszi. Kálmán a jelenleg alkalmazott átírást általában megfelelőnek tartja; javasolja azonban, hogy *kapj*, *rakj* helyett írjanak pontosabban *kap̄j*, *rak̄j*-féle alakokat, tehát jelöljék azokat a kombinatorikus hangváltozásokat is, amelyek az egész nyelvterületen kötelező érvénnyel jelentkeznek. Magunk a nyelvatlasznak minél könnyebb olvashatóságát tartjuk a legfontosabb elvnek, s ezzel kapcsolatban a mű külföldi használatára is gondolunk: az a jó, ha az adatok egymagukban is pontos fonetikai képet adnak a szó hangtestéről, s nem kell a jelölést mindenféle általános elvek szerint külön átértékelni. Éppen ezért a magunk részéről a még meglehetősen kevésbé ismert nazális magánhangzók s a *sincs. mankó*, *fonva*-féle jelöléseket (így (sűrynél!) sem tartanók mellőzendőnek.

7. A kötet egyik legtanulságosabb s módszertanilag is legértékesebb tanulmánya kétségtelenül a Lőrincze Lajosé: A magyar nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszere (113—186). Joggal mondhatjuk, hogy tulajdonképpen ez a tanulmány a kötet középpontja, hiszen összefoglalja, érdekes példákkal világítja meg egyrészt a gyűjtés folyamatának előzményeit (A kiszállások előkészítése, A munka előkészítése a kutatópontokon, Az adatközlők kiválasztása, Az adatközlők bizalmának megnyerése, Az adatközlők díjazása, Az adatközlők adatainak feljegyzése, A kérdőfüzet és a kérdések), másrészt magát a nyelvföldrajzi felvételezést (A kérdezés módszere, Az adatközlők típusai, A feljegyzés módszere, A feljegyzéskor használatos jelek), végül pedig mindazt, ami az első felvétel után az adatokkal történik (Az ellenőrző újrakérdezés, A gyűjtés utáni teendők, A befejező ellenőrzés). Mindezen mozzanatok közül egyikről-másikról az eddigi nyelvatlaszmunkálatokkal kapcsolatban is értesültünk, de ilyen rendszeres és terjedelmes áttekintés eddig nem állt rendelkezésünkre nemcsak a finnugor nyelvtudományban, de még romanisztikai téren sem, ahol pedig a nyelvatlaszmunkálatoknak mélyebb hagyományai vannak.²² Lőrincze, nagyon helyesen, felvet tanulmányában olyan kérdéseket is, amelyeket az előző cikkek már érintettek; míg azonban ott az egyes problémák inkább elméleti megvilágítást kaptak, itt mindenütt a gyakorlati alkalmazáson, a tapasztalati megfigyelésen van a főhangsúly. Mint már említettük, az adatközlők kiválasztásáról például Lőrincze lényegesen többet közöl, mint előző cikkében Kázmér Miklós (vö. 122 kk).

Lőrincze tanulmányának közepén találjuk A kérdezés módszere című fejezetet, amely nagyon fontos kérdésekre hívja fel a figyelmet. Megtudjuk például belőle, hogy a fogalomkörök szerinti kérdezés (amelyet az olasz, román stb. nyelvatlasz esetében sikerrel alkalmaztak) nálunk is sokkal könnyebben elvégezhető, mint egymással össze nem függő kérdések feltevése: éppen ezért bizonyult könnyebbnek a II. (szóföldrajzi) kérdőív ki-

²² Lőrincze tanulmánya méltán hasonlítható a romanisztika olyan klasszikus műveihez, aminő pl. G. Millardetnak, a provençal nyelvjárások nagy szakértőjének *Etude de dialectologie landaise* (Toulouse, 1910) című műve, illetve ennek 64 lapos bevezetése. „Az adatközlők bizalmának megnyerése” külön fejezet Lőrinczénél; Millardet már közel félszázaddal ezelőtt bőven tárgyalta ezt a kérdést, hiszen szerinte a gyűjtőnek a felvételezés megkezdése előtt főfe' a lata: „*apprivoiser son sujet, capter sa confiance. l'amener à un état de sincérité complète*” (i. m. XXXVII).

kérdezése. Ami a kérdés módját illeti, a természetes beszédhelyzetet legjobban a passzív megfigyelés tükrözné; sajnos a felvételezésnek ez a módja, bár kétségtelenül olykor hasznos lehet (vö. a *-nott, -nól, -nyi* ragok használatáról mondottakat: 154), bizonytalan és sok idővesztést okozna. Marad tehát az aktív módszer, vagyis hogy valamilyen módon megkérdezzük a keresett fogalom nevét. De az egyenes vagy közvetlen kérdés, vagyis a keresett fogalom köznyelvi nevének kimondása rengeteg veszéllyel jár; egyes kivételes esetektől eltekintve²³ ez a módszer nem is alkalmazandó. Marad tehát az aktív módszernek közvetett változata, azaz amikor szavakkal vagy más módon felidézzük a keresett szót, illetőleg fogalmat, de magának a szónak általában sem a köznyelvi, sem a nyelvjárási formáját nem mondjuk ki. E módszer válfajai a körülírás, a kiegészítettetés, a felsoroltatás (pl. amikor a számokat, a hét napjait, az ujjak neveit stb. kérdezzük), az utánzás (pl. ha a *fütyül* igét akarom megtudni, s ezt a kérdést téve fel: „Mit csinálok most?” valamely nótából elfütyülök egy-két ütemet) stb. Fontos módja a közvetett kérdésnek a mutatás is, végül pedig lehet használni rajzokat, képeket, bár ezek — úgy látszik — nálunk sem tették mindig a legjobb szolgálatot.²⁴

Rendkívül jelentős tényeket és módszerbeli eljárásokat közöl Lőrincze a felvételezéssel kapcsolatos generációs, vallási és más nyelvészeti különbségek megfigyeléséről. Nagyon helyes, hogy különböző jelek használatával az archaizmusok kellő megkülönböztetést nyertek; rendkívül értékesek a felekezeti különbségekkel összefüggő ejtéseltérések is, pl. Nagyöveden (Szlovákiában), bár tagadhatatlan, hogy ha a katolikus lakosság a köznyelvhez közelebb álló alakokat közölt, mint a református,²⁵ akkor ennek a felekezeti megoszlás csupán külső oka: az igazi ok feltétlenül a köznyelvvel való érintkezésnek eltérő lehetőségeiben keresendő (iskoláztatás, munkaalkalmak stb.).^{25a} Nagyon fontos lenne azt is tudni, akadtak-e másutt efféle megfigyelések, és ha igen, milyen arányban.

Legproblematikusabb talán Lőrincze tanulmányának az a fejezete, melynek címe: „Az ellenőrző újrakérdés” (179—182). Tudjuk, hogy ezzel a módszerrel gyűjtőink az ún. „impresszionista” lejegyzési módszer, az automatikus, kritika nélküli megörökítés ellen védekeznek, hiszen nem annyira egy-egy személy, mint egy-egy nyelvi közösség általános képét, a szociális

²³ Szükséges kimondani a kérdéses szót, ha meg akarjuk tudni, mit jelent pl. *násznagy, paraszt, cserény, korlát* stb. vagy ha egy-egy szó hangalakja érdekel: ha pl. a *mező* szó hangalakját akarom megtudni, meg kell kérdezni, mit neveznek bizonyos helyen *mezőnek* (150).

²⁴ Így történt ez más nyelvatlaszok esetében is. Carlo Tagliavinitől, egykori tanáromtól hallottam, hogy a román nyelvatlasz készítésekor román medvetáncoltatóknak megmutatták egy medve képét (ha jó emlékszem: fényképét) s a medvetáncoltató ezt a foglalkozásához tartozó állatot sem ismerte fel. Az ilyen eseteknek alighanem lélektani okai vannak: a kép legtöbbször bizonyos absztraháló képességet tételez fel a szemlélő részéről, s ez a képesség talán csak azoknál fejlődik ki jelentékenyebb módon, akiknek sűrűn van alkalmuk különböző kivitelű képet látni. A szemléltető rajzok körüli tapasztalatokat, bár még lélektani szempontból is nagyon érdekesek lehetnek, sajnos Lőrincze elég röviden foglalta össze (153).

²⁵ Itt a katolikusoknál a *dinnye, szalma, kisleány, tükrő* szavakat a majdnem teljesen köznyelvi (alig palócós!) *dinnye, szálmá, lánká, tükrő* alakban jegyezték fel, a reformátusoknál viszont még *gyinye, szómá, jánká, gyúlkör* volt hallható (178).

^{25a} Deme László hajlandó településtörténeti kettősségre is gondolni (szóbeli közlés).

érvényű nyelvi tényeket kívánják megragadni. Nem ártott volna azonban, ha Lőrincze e vitatott kérdés irodalmát némileg ismertette volna, hiszen e ponton a nyelvföldrajz szakértői közt meglehetősen éles harc dúl. Az első francia nyelvatlasz esetében semmiféle revízióról, ellenőrzésről nem lehetett szó: a Gilliéron-iskola teljes mértékben a „nyelvi pillanatfelvétel” bővületében élt (vö. Pop: *Dialect.* 119—120). Lényegében véve a második, tájegységekre osztott francia nyelvatlasz is a „notation impressioniste” alapján áll; megjegyzendő azonban, hogy ennek a nyelvatlasznak vannak ellenőrzéseket végző munkatársai, pl. a Landes-okat feldolgozó Lalanue,²⁶ s találunk ilyen törekvéseket már Millardet régebbi provençal gyűjtéseinek elvi részében is.²⁷ Ugyancsak az ellenőrzésnek fontossága mellett nyilatkoztak az észtt nyelvatlasz munkatársai.²⁸ Mindazonáltal egyesek napjainkig kitanának a Gilliéron-féle „notation impressioniste” mellett: a hagyományos álláspont egyik leghívebb védelmezője S. Pop (vö. *Dialect.* 146, valamint *Revue de Linguistique Romane* IX, 105), bár éppen az ő magyar hangjelöléséről Bárczi meglehetősen élesen nyilatkozott (vö. kötetünkben: 19). Mindent összevéve, az ellenőrzést hasznos munkafolyamatnak kell elismernünk, de csakis akkor, ha nem mossa el az adatközlők részvételének egyéni jellegét s bizonyos mértékben egyéni felelősségét. Mint már említettük, az adatközlők személyi adatait a nyelvatlasz függelékében is szeretnők vizontlátni; reméljük, nyelvatlaszunk minden munkatársa tisztában van azzal, milyen nehézségeket jelentett pl. Franciaországban az első nyelvatlasz adatainak későbbi ellenőrzése alkalmával az a tény, hogy E. Edmond hiányos feljegyzései következtében az adatközlők nem mindig voltak egészen pontosan azonosíthatók, sőt a kor és nem szerinti különbségek jelzésében is mutatkoznak fogyatékok.²⁹

8. Lőrincze Lajosnak általános nyelvföldrajzi szempontból is sok érdekes elvi megállapítása után nem kevésbé „elvi cikk” az Imre Samué, bár a dokumentáció ezúttal is kizárólagosan a „magyar glóbuszra” szorítkozik, s a hasonló külföldi eljárásokról és tapasztalatokról említés sem történik. Imre Samu témája: „A gyűjtött anyag nyilvántartása és az adatok térképre írása” (187—210). Cikkéből megtudjuk, hogy egyelőre a végleges térképek kidolgozásáról nincs szó, csupán az ún. munkatérképekről, melyeknek célja az, hogy a begyűlő anyagról folyamatosan tájékoztassa a kutatókat³⁰ s magukat a munkatársakat is. A munkatérképeken a kutatóterület hálózatszerűen három vízszintes és öt függőleges egyenessel — a Magyarországot átszelő hosszúsági és szélességi köröknek megfelelően — 15 parcellára (a gyűjtők nyelvén: „kockára”) van osztva, az egyes parcellák elneve-

²⁶ Vö. Lalanue: *L'enquête dans les Landes. Le Français moderne*, XV, 113: „Plus tard, en traversant le village de „mes vieux”, je ne manquerai pas de procéder à un sondage de quelque cent questions, pour vérifier la phonétique et me tranquilliser sur la valeur de mon témoin”.

²⁷ Vö. Millardet: *Étude*, XXIV.

²⁸ A. Saareste és mások véleményét idézi S. Pop: *Dialect.* 1028—9.

²⁹ Helyesen jegyzi meg S. Pop: „Il est regrettable que nous ne puissions distinguer, sur les cartes de l'Atlas, les réponses données par des personnes d'âge parfois très différent” (*Dialect.* 125).

³⁰ Az eddig felvételezett s a még felvételezendő kutatópontokról l. a XIII. táblán közölt térképet. Örvedetes, hogy a munkatérképek máris jól használható nyelvatlasz-számba mennek, hiszen a hátralevő gyűjtésekre utaló fehér jelek inkább csak a Dunántúl délnyugati részében, valamint más peremvidékeken sűrűsödnek.

zése A-tól P-ig halad, s mindegyik kockában a kutatópontok számot kapnak (a számozás kockánként újrakezdődik). E módszer segítségével a kutatópontokat valóban könnyebb megtalálni és azonosítani; véleményünk szerint efféle mértani felosztást még a végleges térképeken is lehetne alkalmazni.

A cikk magvát azonban nem a munkatérképek beosztásának problémái alkotják, hanem természetesen az a munkafolyamat, amelynek révén a kérdőfüzetek adatai a térképre kerülnek. Amint Imre Samu írja, a beírandó adatokkal kapcsolatban két vélemény kristályosodott ki. Munkatérképekre írandó „az egyik vélemény szerint lehetőleg egy, a gyűjtő megítélése szerint a község nyelvére legjellemzőbb, legfőbb alak, a másik vélemény szerint pedig minden jelentősebb adat, tehát minden olyan adat, amelyet több adatközlőtől hallott a gyűjtő, tehát szociális érvényűek” (192). Imre Samu példákat is idéz, s e példákból azt látjuk, hogy igen sokszor valóban két-három adat szerepel egymás mellett nemcsak a kérdőfüzetben, de a munkatérképen is, vö. G-9-I/19:³¹ *pórag, parlag, p̄rag*; G-9-I/103: *kúduš, kóduš, kódés, koldus*; G-9-I/242: *kamora, pájsz, spájz*; G-10-I/643: *lábbał, lábval, lábamval* stb. Amint e néhány példából kitetszik, rendszerint pontról pontra valóságos küzdelemben áll egymással a helyi fonetikai fejlődésnek megfelelő tájnyelvi alak, s az a változat, amely minden kétséget kizáróan nem autochton, hanem a köznyelv hatásáról tanúskodik. Maga Imre Samu is érzi, hogy ilyen különbségekről van szó; szerinte „ezek az adatok többnyire nem azonos értékűek. Egyik gyakoribb, általánosabb a faluban, a másik ritkább. Az egyik még élő, a másik már kihalóban van. Nem egyszer előfordul az is, hogy azt az alakot, amit kérdésére válaszként kapott a gyűjtő, az élő beszédben az adatközlő maga sem használja, beszéd közben következetesen más alakot mond” (191). A nyelvatlasz munkatársai tehát az adatok különböző értékével teljesen tisztában vannak, s ezért különböző jeleket (vö. 196—8) alkalmaznak az elavulóban levő, régies alakok, az újabb alakok, a ritka, továbbá a csak egészen öreg adatközlőktől hallható adatok jelölésére. Meglepő azonban, hogy ezen túl nem igen mennek (például férfiak és nők nyelvhasználatának különbségét sem jelölik, vö. 197—8),³² s a kérdőfüzetben az adatközlőkre vonatkozó feljegyzéseket — tudomásom szerint — nem kívánják a Nyelvatlasz használói elé tárni. Sajnos ez olyan kérdés, amelyet legalább is érdemes lenne behatóan megvitatni; nézetünk szerint a jelenlegi megoldás nem látszik egészen kielégítőnek. Ha ugyanis egy kutatóponton a köznyelvi alak (pl. *parlag, koldus, spájz, lábbał*) éles ellentétben áll az autochton, tehát a helyi nyelvjárásban gyökerező adatokkal (vö. *pórag, kúduš, kódés, pájsz, lábval, lábamval* stb.), nagyon valószínű, hogy mindezen „szociális érvényű” adatoknak egy-egy aspektusára már az adatközlő személye is világot vet: feltételezhető, hogy aki *parlagot* és *spájzot* mond, az valamely személyes okból általában szorosabb kapcsolatban áll a köznyelvvvel, mint aki szívósan ragaszkodik saját nyelvjárásához, s például az idegenes hangzású szókezdő mássalhangzócsoportokat még ma is éppen úgy feloldja (vagy egyszerűsíti), akár nyelvrokonaink s évszázadokon

³¹ Az utolsó két szám az I. kérdőfüzetre s annak 19. kérdésére utal.

³² Szinte utalni is felesleges arra a tényre, hogy közfelfogás szerint a lakóhelyükről — főleg régebben — ritkán távozó nők nyelvhasználatát általában sokkal konzervatívabbnak tartják, mint a férfiakét. E tétel igazolására konkrét példát nyújt, némi elméleti háttérrel B. Récatas: *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage*. Paris, 1934.

át a magyar nép javarésze.³³ Ismét — és a sokasodó érvek hatása alatt egyre nyomatékosabban — utalnunk kell az adatközlők egyéniségére: az adatok közti szerves összefüggés megragadhatatlanná válik, ha minden felolvad a névtelenség, a személyhez nem-köthetőség bizonytalanságában.

Volna megjegyzésünk, bár a jelen alkalommal e gondolat kifejtésére igen csekély terünk van, a térképre írás módszerének még egy másik pontjával kapcsolatban is. Úgy látszik, a nyelvAtlasz munkaközösségének tagjai adataik megörökítése közben a végtelenül óvatos Gilliéronnál sokkal merészebben járnak el: nemcsak gyűjtenek, hanem — értékelnek, tehát valósággal kommentálják az „in statu nascendi” levő anyagot. Már a munkatérképekre sem „szűz”, hanem értékelt anyag kerül, hiszen a gyűjtőnek „feljegyzései, tapasztalatai alapján kell eldöntenie . . . , hogy mit ír a munkatérképre és mit mellőz”. Eszerint a beírás, hogy ismét Imre Samu szavait idézzem, „nem egyszerűen másolás, hanem rendező értékelő munka” (192). A munkatérképek tehát úgy születnek, hogy több munkatárs — nyilván elkerülhetetlenül a saját elgondolásának érvényesítésével — külön-külön értékeli a gyűjtött anyagot, s értékelő munkájának eredményét vezeti be a térképre. Bizonyos általános utasítás persze létezik: Imre Samu tételenként mindjárt fel is sorolja, mit nem kell beírni, vagyis mi az, „ami nemcsak elmaradhat, hanem aminek el is kell maradnia”. Elmaradnak tehát például azok az adatok, amelyeket „az adatközlő beszéd közben nyilvánvalóan sohasem mond . . .” (193). De vajon az alatt a rövid idő alatt, amíg a gyűjtő egy-egy kutatópontra tartózkodik, el lehet-e jutni bármiféle bizonyossághoz a nyelvsvizsgálás tekintetében, lehet-e teljes felelősséggel azt állítani, hogy ezt vagy azt az adatközlő természetes beszédében „sohasem” mondja? Némi kételyt kelt a 2. pont is: „nem kell térképre kerülniük azoknak az adatoknak sem, amelyeket olyan adatközlőtől kapunk, akinek a válaszaiból bizonyos . . . nyelvjárási sajátosságok következetesen hiányoznak, de spontán beszélgetés közben az ő nyelvében is megvannak” (192). Ha a hiperurbanizmusok valakinél ennyire „elburjánzanak”, akkor talán egyszerűbb az ilyen adatközlőt teljesen mellőzni, bár esetleg éppen az ő „kétnyelvűsége” vethet fényt a tájnyelv és a köznyelv közti finom átmenetekre! Bevalljuk, aggodalmakat sugall a 3., 4. és 5. pont is: a 3. az egyéni jellegzetességek mellőzéséről[?] szól, vagyis egy olyan kérdésről, amely a mi felfogásunk szerint a megfigyelés tiszteletben tartásának elvével kerül ellentétbe, a 4. olyan tájszavak mellőzését írja elő, amelyet csak egy adatközlőtől hall a gyűjtő, s végül az 5. a „hangtani” jellegű kérdéseknél mindazon feleletek elhagyását követeli, amelyek nem a „hangtani” jellegű kérdést világítják meg. De — kérdezzük mi ismét — van-e csak kizárólagosan hangtani és van-e csak kizárólagosan lexikális kérdés? Miközben a *koldus* szóra kérdezek, esetleg adatok gyűlnek erre a szinonimára: *kéregető*. Az utasítás szerint ezt a szót nem kell térképre írni; sajnos még arra nézve sem látunk intézkedést, hogy legalább a kérdőponthoz fűzött jegyzetben menedéket talál-e az üldözött adat (amelynek melleleg hangtaste is van, tehát hangtani érdekességgel is szolgálhat!). E nagy szigorúság, bármennyire elv-szerű is, azért látszik rendkívül veszélyesnek, mert ily módon az érdekes adatok egész tömege sülyed ismét a megközelíthetlenségbe; igaz, hogy

³³ A szókezdő mássalhangzókkal szemben megnyilvánuló ellenállásról érdekes statisztikai összeállítást közöl Vértés E., NyK. LVI, 228—9, 231.

a nyelvatlasz adatait kicédulázzák, de — jól figyeljük meg! — nem a kérdőfüzetek teljes anyagának kicédulázásáról van szó, az alkalmilag, mellékesen gyűjtött, de esetleg nagyon érdekes „orvanyaggal” együtt, hanem csakis a térképre írt adatok kicédulázásáról. S gondoljuk csak meg, hogy még a munkatérképek sem tartalmazznak véglegesen kiértékelt és szelektált anyagot: hátra van még az ellenőrzés, valamint a munkatérképek anyagának a végleges térképezés céljaira való megrostálása, tehát csupa olyan folyamat, amely akarva, nem akarva az eredeti, spontán felvételezéstől egyre távolabb viszi a közlésre kerülő anyagot.

Nem hisszük, hogy késő lenne ebbe az egész munkafolyamatba több óvatosságot, az adatközlőknek és az adatoknak nagyobb megbecsülését beleépíteni. Senki sem kíván lehetetlent a Nyelvatlasz munkatársaitól, viszont. azt hiszem, mindenki szeretné, hogy adatközlésükből ne csak maguk a gyűjtők, hanem mindenki, aki a Nyelvatlaszt használja, minél többet tudjon kiolvasni. Az utókor kívánalmi persze kiszámíthatatlanok; legalább annyit azonban meg kell tennünk, amennyit most még megtehetünk. Azt hiszem, a kiértékelés és térképre írás problematikáján a következő két elv szemmel láthatóan is lendítene valamit előre:

1. Legalább a munkatérképekre kerüljön be minden oly adat, amely a kérdéses kutatóponton nem látszik csupán egyéni nyelvhasználatnak, hanem szociális érvényűnek tekinthető; egyszersmind nyugodjunk azonban bele abba is, hogy a Nyelvatlasz mégis inkább „parole”-, mintsem „langue”-tények rögzítésére szolgál. Félő ugyanis, hogy az „ideális helyi norma” megragadása sok esetben elérhetetlen illúzió.

2. Mindazon adatközlőkről, akik egy-egy ponton a munkatérképre is bekerülő adatokat szolgáltatták, feltétlenül kell közlés céljából olyan rövid jellemzést adni, amely a nyelvi tények társadalmi hátterére rávilágít. Az adatközlőkre vonatkozó megjegyzések szervesen egészülnének ki a Nyelvatlaszhoz csatolt magyarázó függelékben kutatópontonként mindazok nevének megemlékezésével, akik a gyűjtést, illetve az adatok ellenőrzését végezték. Nekünk nincs külön-külön nyelvatlaszunk egy-egy gyűjtő szerint, mint a románoknak, ahol van egy S. Pop-féle kötet, s egy E. Popovici szerkesztette kötet; nem szabad azonban a gyűjtők felelősségét teljesen elmosnunk, márcsak azért sem, mert ezúttal nem csupán gyűjtőkről van szó, hanem a felvételezés első kiértékelőiről is.

9. Ha mármost — Deme Lászlónak második s teljesen gyakorlati jellegű cikke után (A közös lemezlehallgatások. 211–220) — Hegedűs Lajosnak nagy szorgalomról és intervenciózus megfigyelőképességről tanúskodó tanulmányára térünk (Észközfonetika a Nyelvatlasz szolgálatában. 221–319), fenti kívánalmaink jogosultsága még inkább kidomborodik. Hegedűs ugyanis — bár előzményképpen csak igen csekély külföldi példaadásra támaszkodhatott — a kísérleti fonetika segítségével próbálta ellenőrizni és közelebb-ről leírni a magyar nyelvjárások számos sokat vitatott sajátosságát, például a diftongusokat. Hangfelvételei nyomon kísérik tehát a nyelvatlasz gyűjtők munkáját, s így sorra megtudjuk, hogy pl. a Zala megyei Pakodon L. L. (nyilván Lőrincze Lajos) és V. J. (alighanem Végh József) gyűjtött, hogy Egerarácsára nézve K. B. (= Kálmán Béla) és I. S. (= Imre Samu) gyűjtése állt Hegedűs rendelkezésére, hogy a Szabolcs-Szatmár megyei Ófehértóval kapcsolatban L. L. és I. S. megfigyeléseit vette tekintetbe stb. De vajon — kérdi majd bizonyára nem egy olvasó — ki az a P. L., akinek jegyzőköny-

vére Hegedűs a Hajdú-Bihar megyei Hosszúpályival kapcsolatban hivatkozik? Mivel ez az — olvasó számára egyelőre rejtélyes P. L. — a hosszúpályi kettőshangzókat az ugyancsak ott gyűjtő L. L.-től kissé eltérő módon jegyezte fel, a két munkatárs azonosíthatósága nem éppen felesleges kíváncsi, és szorosán összefonódik mindazzal, amit fentebb az adatok beírásáról mondtam.³⁴

Tekintettel arra, hogy Hegedűs Lajos dolgozatával más alkalommal már részletesen foglalkoztam,³⁵ ezúttal csak egy-két rövid megjegyzésre szorítkozom. Sajnálatos, hogy Hegedűs mérései — jórészt betegsége miatt — több kutatóponttal kapcsolatban túlságosan kevés példára támaszkodnak, s hogy szinte minden kutatópontra más-más szavakkal foglalkozott. Ily körülmények közt a különböző diftongus-típusokra nyert eredményeit nehéz egymással megnyugtatóan összevetni. Dolgozata azáltal is világosabb és áttekinthetőbb lett volna, ha a nyelvatlasz-kérdésekre nyert elszigetelt válaszokat — amelyek nyilván egészen különleges közlési helyzetben születtek — gondosabban elválasztotta volna a természetes beszéd folyamatából „kivágott” szavaktól. Adatai elrendezésének egyéb elveit sem látjuk mindig világosan: logikusabb lett volna először csak a hangsúlyos szótagokban levő diftongusokat vizsgálni (s itt is az egytagú szavaktól haladni a többtagúak felé), s azután térni át a 2., 3. szótagban található diftongusokra. Persze ez csak egy a sok más, egyaránt lehetséges elrendezési elv közül; mindenesetre nyelvészeti irodalmunknak nagy nyeresége lenne, ha Hegedűs Lajos szemelvényesen bemutatott hangtani megfigyeléseinek mindegyik csoportja idővel módszeres és minél gazdagabb adattömegre támaszkodó nyelvjárási monográfiává kerekednék. Nem szabad felednünk, hogy eddig jóformán egyetlen nyelvatlasz munkálatait sem kísérte ily közről nyomon a kísérleti fonetika: most éljünk az alkalommal s a példamutató úttörésen túlmenően nyújtsanak fonetikai kutatásaink a magyar nyelvtudomány különböző területeinek, köztük a magyar dialektológiának is szilárd, időtálló eredményeket.

10. Ismertetésünket nem fejezhetjük be azon óhaj kifejezése nélkül, hogy a kötet legfontosabb tanulmányait örömmel látnók rövidesen idegen nyelven; az egész kötet kritikai értékelésére bizonyára külföldi folyóiratokban is sor kerül. Hazai vonatkozásban nem kétséges, hogy e kötet tanulságos és jól elrendezett tanulmányainak elolvasása után mindenki még türelmetlenebbül várja új és fontos nyelvészeti forrásunknak, az első Magyar Nyelvatlasznak mielőbbi megjelenését.

Gáldi László

³⁴ Nem igen menthető, hogy a névrövidítések (L. L., V. J.) még a jelen kötetben sincsenek feloldva. A rövidítés helykímélés céljából természetesen nélkülözhetetlen, de az lenne kívánatos, hogy a Nyelvatlasz minden használója e nevek mögé kutatópontként könnyen azonosítható konkrét gyűjtőket képzeljen, tehát szükségszerűen egy s más tekintetben egymástól eltérő tudományos magatartást.

³⁵ Kandidátusi disszertációjáról írt opponensi véleményemben.

MEGJEGYZÉSEK DEME LÁSZLÓNAK „A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK
NÉHÁNY KÉRDÉSE” CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ*

1. A nagy hagyományokra visszatekintő magyar nyelvjáráskutatás története érdekes kettősséget mutat. Az anyag összehordása: a főként szótani és hangtani gyűjtés és közzététel, valamint a formális (közlésszerűen leíró) „feldolgozás” terén olyan eredményekkel dicsekedhetünk, amelyek európai viszonylatban is igen számottevők. Ezt a tényt még akkor is jogos büszkeséggel állapíthatjuk meg, ha jól ismerjük is a több nemzedéktől egybehordott adat-tenger mai szempontból már nagyon vegyes értékét és nem egyforma felhasználhatóságát, s ha nem is tagadhatjuk, hogy a hazai nyelvatlasz-kutatásokkal kapcsolatos évtizedes mulasztásokat csak most igyekszünk pótolni. Az anyaggal való bánásmód, az igényesebb részletfeldolgozások és szintézisek terén azonban már korántsem vagyunk ennyire elől, s még nagyobb a lemaradásunk, ha a nyelvjárássok átfogóbb elméleti problémái iránti érdeklődést tekintjük. Be kell ugyanis vallanunk, hogy az egybegyűlt hatalmas anyagot eddig általában nem tudtuk kellően megemészteni, s a nyelvjárássok általános, illetőleg a magyar nyelvjárássok különleges elméleti problémáinak részletesebb felvetéséig még jórészt nem jutottunk el. Aligha tévedünk, ha ez utóbbi tények számlájára írjuk azt, hogy az egybegyűjtött nyelvjárási anyag, sőt azon túlmenően az egész magyar nyelvjáráskutatás nem tudta eléggé megtermékenyíteni a nyelvtudományunk más részterületein folyó munkálatokat, s a kimondottan magyar nyelvészeti jellegű vagy a magyar nyelvvel is kapcsolatos munkák jelentékeny része, köztük nem egy nagy igényű, fontos tanulmány még manapság is sajnálatosan nélkülözi nyelvjárássaink értékes, sőt sok esetben döntő vallomását, s ez a tény nyilvánvalóan nem válik előnyére.

Éppen ezért örömmel kell üdvözlönnünk minden olyan tanulmányt, amely nyelvjáráskutatásunk általános, elvi kérdéseit legalábbis érinti, s kétszeresen örülnünk kell, ha az ide vágó problémákat az apróbb részletektől az átfogóbb koncepciókig valaki módszeresen fölveti, és megoldásukra vagy legalábbis megoldási lehetőségeikre rámutat. DEME LÁSZLÓ most tárgyalt munkájában ez utóbbit teszi. Tanulmányától nem lehet elvitatni sem a kezdeményezés bátorságát és nálunk sajnos újszerűségét, sem a kérdés-fölvetések és megoldási kísérletek módszeres, tudományos voltát, függetlenül attól, hogy el tudjuk-e fogadni minden megállapítását, avagy sem. Deme ki tudja vonni magát nyelvjáráskutatásunk „elméleti” bűvköréből: a nyelvjárássok osztályozásának sokat piszkált, de az eredményeket nézve eléggé improduktív területéről, s bár jórészt csak hangtani kérdésekkel foglalkozik, e kérdésekbe bele tudja sűríteni a nyelvjárássok általános problematikájának jó részét. Tág anyagismerettel gyűjti össze és használja föl a külföldi és a magyar nyelvjáráskutató irodalom korábbi termését: nem egyszer ügyesen fejleszti tovább az eddigi pozitív eredményeket, s általában meggyőző kritiká-

* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Főbizottsága 1955. május 31-i ülésén megvitatta DEME LÁSZLÓNAK „A magyar nyelvjárássok néhány kérdése” című munkáját. A vitaindító referátumot BENKŐ LORÁND, a nyelvtudományok kandidátusa tartotta. A vitában részt vettek: PAIS DEZSŐ, TAMÁS LAJOS, GÁLDI LÁSZLÓ, KÁLMÁN BÉLA és IMRE SAMU. A referátumra és a hozzászólásokra DEME LÁSZLÓ válaszolt, majd a vitát PAIS DEZSŐ elnök foglalta össze.

A főbizottság határozata értelmében a vitaindító referátumot és a szerző válaszát folyóiratunkban közöljük.

val hártja el a túlhaladott nézeteket. Természetesen nem utolsósorban érdeme a számos új, önálló észrevétel. Főbb megállapításai nem egy esetben összhangban állanak a legújabb szovjet dialektológiai eredményekkel; a legtöbb ponton érintkezik például V. M. ZSIRMUNSKIJNAK „A nyelvföldrajz néhány kérdéséről” (Voproszi jazikoznannya 1954/4, 3–25) című cikke főbb tételeivel.

Igen szépek a szerző tudománytörténeti összefoglalásai, melyekben személyek, illetőleg műfajok szerint áttekinti az újabb magyar nyelvjárási szakirodalom legjelentősebb mozzanatait. — Noha nem illik bele eléggé szervesen a tanulmányba a fonetikai rész, nézetem szerint ez a könyv legsikerültebb fejezete: a szerző ötletei, eredeti meglátásai itt sorakoznak a legnagyobb gazdagsággal. A beszédhangok összefüggéseiről, korrelatív rendszerről tett megállapításai — amellett, hogy a leíró fonetika szempontjából is igen értékesek — a hangtörténet terén: a hangváltozások megítélésében is nem egy, eddig kellően meg nem világított mozzanatra hívják fel a figyelmet. Különösen mintaszerű kidolgozású a fonetikai résznek a nazalizációs jelenségekről szóló fejezete; megcsillantja itt a szerző azt, milyen alapossággal kell a fonetikának minden kis részterületét kiművelni. Deme könyvének hangtani része, noha természetesen vannak vitatható pontjai, s némely megállapításával — mint alább ki fog tűnni — magam sem értek teljesen egyet, egészében nagy nyereségve fonetikai irodalmunknak. Nem látnám haszontalannak, ha a szerző — további csiszolások után — idegen nyelven, lehetőleg németül is megjelentethetné. — Számos ponton fejleszti tovább eddigi nyelvjárástani nézeteinket a szerzőnek a nyelvjárási beszédhangok úgynevezett szembenállásáról és realizációjáról, valamint a tendenciákról szóló mondanivalója is, bár tanulmányának ezekről a kérdésekről szóló részeiben — különösen ami a sajátos tendencia-elméletet illeti — vannak vitatható pontok is.

Deme könyvéhez érdemben hozzászólni, róla véleményt, bírálatot mondani nem könnyű dolog. Nem könnyű főleg azért, mert rendkívül dús problémafölvetése következtében minden lapja többszörösen gondolatébresztő, benne a hozzászólásra, megjegyzésre kínálkozó lehetőségek igen nagyszámúak és föltétlenül bővebb kifejtést érdemelnek. Egy viszonylag korlátozott terjedelmű közleményben erre nincs teljes lehetőség, ezért jelen esetben magam is aligha tehetek mást, minthogy megjegyzéseim számára a szerző főbb gondolatai közül kiragadok néhányat, a mű apróbb részleteire vonatkozóan pedig mozaik-szerű észrevételeket teszek, elsősorban a vitatható tételek köré csoportosítva és a könyvbeli sorrendtől többnyire függetlenül mondanivalómat. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy Deme tanulmánya — a tárgy fontosságára, valamint a szerző érdeméből felvetett, de nem egy esetben még természet-szerűleg nyitott kérdések sokaságára való tekintettel — további hozzászólásokat is kíván, melyektől nyelvészeink a nyelvjáráskutatás általánosabb problémáival való fokozott törődésük bizonyosságaképpen remélhetőleg nem is fognak elzárkózni.

2. Deme nem használta fel a magyar nyelvföldrajzi kutatások legmodernebb anyagát: a készülő nyelvatlasz gyűjtéseit, s ezt többféle szempontból is helyesen tette. Azzal is teljesen egyetérthetünk, hogy a régi anyagban csak 1900-ig ment vissza, s föltétlen megbecsüléssel kell adóznunk annak a nagyarányú gyűjtőmunkának, amellyel a mintegy öt évtized rendkívül szerteágazó anyagközléseit összeszedte.

Bár a szerző maga is rámutat, hogy e viszonylag igen vegyes értékű anyag alapján leszűrt következtetések nem járhatnak minden esetben konkrét

tanulással, s inkább módszertani szempontból figyelemreméltók [5], a tanulmány olvasóit, különösen a fiatalabb kutatókat nem árt erre a tényre még egyszer nyomatékosan figyelmeztetni. — Deme kénytelen volt olyan anyaggal dolgozni, amelynek fonetikai lejegyzésmódja sok tekintetben nem felel meg a mai kívánalmaknak; a tanulmány nem egy helyén tapasztalhatjuk, mennyire küzd a szerző a nem kielégítő feljegyzésekkel. Így „ab ovo” óvatosaknak kell lennünk még az olyan alapanyagból leszűrt részletkövetkeztetésekkel szemben is, amelyeknél maga a nyelvjárási anyag „tekintélyektől”, régebbi közismerten kiváló nyelvjáráskutatóktól származik. Könnyű lenne e tényre atlaszgyűjtések felhasználásával egész sereg példát idéznünk. A kérdés lényegének a megvilágításához azonban talán elég lesz egyetlen esetet fölemlítenünk.

A jó nyelvjárásgyűjtő hírében álló CSÚRY BILINT Szamosháti Szótárában és egyebütt a Felső-Tisza—Alsó-Szamos vidékén bizonyos típusú szavakban egyöntetűen az *é* és az *í* közt levő hangot állapít meg és jegyez föl *é* jelöléssel; ezt a nézetet és jelölésmódot azután az úgynevezett „debreceni iskola” tagjai általában minden további nélkül átvették. A nyelvatlasz-kutatások nyomán nem lehet kétségünk az iránt, hogy a kérdéses hang az említett területnek azon a viszonylag jóval nagyobb részén, ahová kutatónk eddig eljutottak, mindenütt eléggé tisztán hallható *ië* ~ *iĕ* ~ *iē* ~ *iĕ* stb. diftongus. Csak mint érdekességet jegyzem meg, hogy *e* hang *iĕ* típusú diftongus voltát már a DebrGramm. is határozottan említi, s a CSÚRY előtt e területeken gyűjtő kutatók (pl. TÖRÖS BÉLA) is felismerik. Közvetlenül a Szamosháton ugyan eddig még nem végzhettünk nyelvatlaszgyűjtő munkát, de az a tény, hogy az egész hatalmas környező területen nincs *é* hang, hanem *iĕ* van, hogy a diftongusos ejtés éppen az úgynevezett Szamosháttal szomszédos Ecsedi-láp vidékén a legerősebb, s nem utolsósorban az, hogy CSÚRY és tanítványai másutt is *é*-vel jegyezték fel az *iĕ*-t, talán éppen elég alap arra, hogy a CSÚRY-féle szamosháti *e* hangot ne vegyük teljesen készpénznek, vagy legalábbis ne építsünk reá következtetéseket. A valószínűleg hallási zavar (az *i* és *ĕ* diftongikus kapcsolatát az *i* és *ĕ* közöttiséggel felcserélés) nyomán keletkezett, majd tekintélyi alapon elterjedt, ma már — legalábbis ezen a területen — inkább hallási és feljegyzési babonának látszó *é*-t tehát Deme — saját hibáján kívül — alighanem helytelenül értékeli a köznyelvi *é*-zéssel szemben álló *i*-zés realizációjának [108], mert az valójában egy más értékelési síkba, a diftongusok realizációjának a kérdésébe tartozik, még akkor is, ha mind az *i*-zést, mind az *iĕ*-s diftongálást a „zárt tendenciá”-ba sorolnánk is [vö. 111].

A nem teljesen megbízható alapanyag általában nem ok arra, hogy rá hivatkozva a szerző átfogóbb, módszerbeli megállapításait kétségbe vonjuk; így például az előbb említett CSÚRY-féle szamosháti *é* hang valószínű nemléte alapján sem dől meg az, amit a szerző az átmeneti nyelvjárási hangok realizációjáról általában mond. De az alapanyag jellegéből folyóan eszik egy és más r é s z l e t, s mivel e részletek is a könyv tartozékai és éppúgy hathatnak, mint az átfogóbb tételek, a könyv használóinak ügyelniük kell arra, hogy a tanulmányban közölt nyelvjárási anyagot, illetőleg az ennek alapján levont fonetikai, hangtörténeti részletkövetkeztetéseket ne vegyék szentesítésnek még akkor sem, ha a szerző nem kérdőjelezi meg az adatokat, vagy nem utal külön a bizonytalan alapanyagra.

3. A tanulmány fonetikai részével kapcsolatos első megjegyzéseimet a kettőshangzókra vonatkozó tételek köré csoportosítottam.

A kettőshangzók osztályozásának fő szempontjául a korábbi külföldi és magyar fonetikák a nyomatékeloszlást vették föl. De a felosztás fő szempontjaként a nyelv függőleges irányú mozgását ajánlja, szerinte a nyomaték-eloszlás nem eléggé alkalmas a kategorizálásra [59]. Nézetem szerint a kettőshangzókat nem helyes egy fő és esetleg több mellékszempont szerint osztályozni, mint ahogy helytelen volna például a mássalhangzók felosztása körül arról vitatkozni, hogy vajon a zöngéesség, a képzés helye, a képzés módja stb. legyen-e a fő szempont. A kettőshangzókat sokféle szempont szerint lehet csoportosítani (vö. NyK. LIV, 38 kk.), s a maguk sajátos nézőpontjából e felosztások mindegyike egyformán jogosult, fokozati különbségek nélkül. Ebből következik, hogy D-ménak föltétlenül igaza van, amikor a felosztás fő alapjaként a nyomaték-eloszlást helyteleníti; de nincs egészen igaza, amikor egyetlen másik fő felosztási alappal próbálja amaszt helyettesíteni. Persze kétségtelen az, hogy a kettőshangzónak mint rendkívül bonyolult hangelemnek a jellegét bizonyos nézőpontokból igen-igen nehéz felismerni: például a nyomatékviszonyok és az időtartamviszonyok pontos megállapítása terén szinte leküzdhetetlenek az akadályok, s főként az előbbinél még az eszközfonetika sem tud mindig hathatós segítséget nyújtani. De mindez nem ok arra, hogy a kettőshangzó nyomaték- és időtartamviszonyainak a megállapítását, helyesebben az e megállapítások alapján leszűrt felosztási rendszert bármilyen más — esetleg könnyebben érzékelhető — felosztásnak alárendeljük.

A szerző többször hangsúlyozza, hogy a kettőshangzóknak a nyomaték és az időtartam összefüggése nem függvénytörvényes [60, 62 stb.]. A megállapítás lényegében helyes: mint ahogy az egyszerű magánhangzó elemekben, úgy a kettőshangzó elemekben sem jelent a nagyobb nyomaték szükségszerűen; minden esetben hosszabb időtartamot és fordítva. Mindebből azonban nem következik, hogy a nyomaték és az időtartam összefüggését teljesen meg kell tagadnunk. Ismeretes, hogy az egyszerű magánhangzó elemekkel kapcsolatosan is lépten-nyomon találkozunk a nyomaték és az időtartam szorosabb kapcsolatával, s a kettő közötti kölcsönös vonzás számos hangtani tény, illetőleg hangtörténeti fejlődményt magyaráz meg a számunkra. Több idegen nyelvnek sokszor egészen törvénytörvényes jelenségeit most nem is említve, elég ha arra utalunk, hogy az első szótag magánhangzóinak nyúlását (*csúnya, tükör, cukor, pipa* stb.) és az utolsó szótag vagy a szóvég magánhangzóinak rövidülését (*tanít > tanit; kezé > kezé, hamú > hamu, keserű > keserü* stb.) nyilvánvalóan a nyomatékviszonyok nyelvünkbeli alakulása idézte elő. Nincs semmi okunk arra, hogy ezt a magától értetődő összefüggést a kettőshangzók egyes hangelemeitől megtagadjuk; különösen nincs pedig akkor, midőn nyelvjárásaink diftongusainak a megfigyelései, sőt újabb HEGEDŰS LAJCS eszközfonetikai mérései és ezek alapján leszűrt megállapításai (vö. B. RCZI GÉZA szerk.: A magyar nyelv atlasz munkamódszere 221 kk.) is erre mutatnak. De a tételét tehát föltétlenül ki kell egészíteni azzal, hogy a magyar nyelvjárások diftongusaiban a nagyobb nyomaték meglehetősen vonzza a hosszabb, a kisebb nyomaték pedig a rövidebb időtartamot (vö. NyK. LIV, 42), noha teljesen törvénytörvényes összefüggésükről nem is lehet beszélni. Így természetesen nem föltétlenül hibáztathatók azok a kutatók (IMRE SAMU, VÉGH JÓZSEF stb.), akik általában a diftongusok nyomatékos elemén jelölték meg a nagyobb hosszúságot [62 kk.], legföljebb az általánosító, sablonizáló feljegyzésmódnáluk az, ami ma már eleve elvetendő.

Deme a leghatározottabban kétségbe vonja az emelkedő, záródó kettőshangzó-típus (*aó, eó, éé*) létezését, s minden ilyesfajta korábbi feljegyzést helytelennek tart [63, 64]. A szerző régi vitát elevenít itt fel, de azt hiszem, kategorikus állásfoglalásában nincs teljesen igaza.

Tekintsük egészen röviden át e kérdést. Arról van itt szó, hogy ha a beszélő lényegében ugyanazt a kettőshangzót némileg magasabb vagy alacsonyabb nyelvállással ejti, a nyelválláskülönbözet miatt eltolódnak-e a diftongus nyomaték- és időtartamviszonyai, avagy sem. Az eddigi gyűjtők homlokegyenest ellenkező jelölésmódokat alkalmaztak, ami arra mutat, hogy nem egyformán hallották e diftongusokban a nyomaték- és időtartamkülönbségeket. Ugyanez az ingadozás tükröződik a nyelvatlasz-gyűjtők hallásában, illetőleg feljegyzésmódjában is. — Egy igen fontos tényezőt azonban a kérdés elméleti megítélésében mindeztideig jóformán teljesen számításán kívül hagytunk: a köznyelv megfelelő hosszú monoftongusainak a nyelvjárási diftongálásra tett kétségtelenül igen erős hatását. Csupán HORGER utal egy ízben nagyon halványan és nem eléggé világosan arra, hogy az *aó* kettőshangzó ilyen feljegyzésmódjában a gyűjtőt az irodalmi nyelvi ó megléte befolyásolhatta (Nyr. XXXII, 558). — Nem új megállapítás, hogy ugyanaz a beszélő — a köznyelv hatására — egyik pillanatról a másikra váltja vagy válthatja diftongusos ejtését megfelelő köznyelvi monoftongusokkal, s hogy beszédében a teljes diftongus és a monoftongus, mint két szélső érték között a diftongusból a monoftongusba való átmenetek szinte végtelen sora észlelhető. Mármost például, amikor az *ou ~ ao* diftongusvariáns előbbi, felsőbb nyelvállással képzett változatát ejti, akkor a kettőshangzó első, *o* elemét segíti az *ou ~ ao* diftongus köznyelvi *ó* egyenértékese, amikor pedig az ejtémód alsóbb nyelvállásfok felé tolódik el, akkor a kettőshangzó második elemében feltűnő *o* hangra irányul ugyanez a hatás. Aligha férhet hozzá kétség, hogy a köznyelvi hatásra a hosszú monoftongus felé közeledő, de azt még el nem érő diftongálásokban a nyomaték- és időtartamtöbblet nem a monoftongus felé haladva egyre kevésbé hallható, észlelhető egyéb hangelemekre, hanem a monoftongus felé haladva egyre erősebben érvényesülő, a köznyelvi hosszú monoftongussal egyező hangelemekre esik, illetőleg, hogy e diftonguselemek jobban vagy kevésbé hallhatóságát elsősorban a nyomaték-, másodsorban az időtartamviszonyok megoszlása okozza. Aligha férhet hozzá kétség, hogy például az *ó*-höz erősen közel álló, *e* elemét alig észlelhetően tartalmazó *eó* diftongusnak nem az *e* elemén van a nyomaték- és az időtartamtöbblet, hanem az *ó* elemén. Az alsóbb nyelvállással ejtett záródó kettőshangzók tehát az *aó ~ aó* stb., *eó ~ eó* stb., *éé ~ éé* stb. variánsok hosszú során át jutnak el a monoftongusos *ó, ő, é* ejtémódig, amikor is a kérdéses kettőshangzók *ó, ő, é* (*ò, ö, è* stb.) elemeinek mind a nyomatéka, mind az időtartama körülbelül egyenes arányban növekszik azzal, hogy a diftongusos ejtés milyen mértékben közeledik a monoftongusoshoz. Így a nyomatékviszonyokat tekintve emelkedő, az időtartamviszonyokat tekintve pedig nyúló jellegű kettőshangzó keletkezik; ennek létét tehát az alsóbb nyelvállásfokú záródó típusban természetesen nincs okunk kétségbevonni, legfeljebb a felsőbb nyelvállásfokkal képzett *ou, öü, éü* típusban tarthatjuk valószínűtlennek az emelkedő nyúló képzésmódot. Ezek szerint, ha a nyomaték- és az időtartamviszonyok eltolódását nem is az artikuláció lejjebb csúszása okozza, mindenesetre a hangszín megváltoztatása

folytán az teszi lehetővé. — Talán szükségtelen is hozzátennünk, hogy a mondottak az alsóbb nyelvallással ejtett záródó típusban nem zárják ki szükségszerűen az eső jellegű *aɔ*, *eő*, *eé* variánst sem; a két elem közt mélyebb nyomásvölgyet mutató, a monoftongusos ejtéshez nem közeledő, nagyon erős diftongálásban ezek is meglehetnek, sőt még inkább meglehetnek természetesen az úgynevezett lebegő (=lebegő nyomatékú) variánsok is: *ao*, *eő*, *eé* (az *aɔ* és *ao* stb. közt).

Persze a köznyelvi megfelelő hosszú monoftongusok hatása a nyelvjárási diftongálásra a nyugati magyar nyelvterület nyitódó diftongusaiban is az előbbiekhöz hasonló jelleggel érvényesül vagy érvényesülhet, erről azonban szükségtelen külön szólni, annál is inkább, mert e kettőshangzó-típusban az eső, emelkedő és lebegő, valamint a nyúló és rövidülő variánsokat Deme is elismeri.

Az elmondottakból következik, hogy azok a nyelvjárásgyűjtők, akik nemcsak a nyitódó, hanem a záródó kettőshangzó-típusban is feljegyeztek emelkedő nyomatékú formákat, nem követtek el föltétlenül hibát.

A fenti kérdéskörbe kapcsolódik a szerzőnek a régi magyar diftongusok monoftongizálásáról tett hangtörténeti megjegyzése [66, 67]. Abban teljesen egyetértek vele — szemben hangtörténeti irodalmunk korábbi megállapításával (melyet BÁRCZI Hangtörténete még ma is vall) — hogy *uy* stb. típusú, tehát azonos hangokból álló diftongusokban nem nagyon hisz; egyetértek vele, mert az ilyent magam is fonetikai lehetetlenségnek tartottam, illetőleg tartom (vö. NyK. LIV, 58). De azt már nem látom valószínűnek, hogy a nyelvjárási *lú* ~ *ló* kettősséget egy korábban egymás mellett élő nyitódó és záródó *lou*, illetőleg *luó*-féle diftongusos alak külön-külön monoftongizációjából magyarázhatnók. Deme talán azért is választja ezt az utóbbi lehetőséget, mert ennek valószínűsítésével a régi magyar záródó emelkedő kettőshangzónak mint típusnak a léte kétségbe vonható. Ámde a *ló* régi magyar kettőshangzójának második eleme fgr. β -ből ered (vö. NyH. 143), amely a magyar hangtörténet határozott vallomása alapján nem *o*-vá, hanem *u*-vá vokalizálódott, s a hasonló típusú diftongusokra rendelkezésünkre álló nagyszámú nyelvtörténeti adat alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy ez az *u* a diftongus második elemében nyíltabbá nem is vált. Az ómagyarban különben sem voltak nyitódó kettőshangzók; Deme ugyan e téren rám hivatkozik, de azt hiszem, hogy korábbi nézetemet nem sikertelenül cáfoltam meg később sajátmagam (vö. NyK. LIV, 54 kk.). Legkevésbé lehettek nyitódó kettőshangzók akár az ómagyarban, akár később azokban a keleti nyelvjárásokban, ahol szintén *lú* alak keletkezett. Így a Demétől kiindulási alapként fölvetett *luó* alak igen kevésbé valószínűsíthető. Ellenben megmagyarázható a *lú* ~ *ló* kettősség azon az alapon, melyet már BALASSA pedz (MNyelvj. 122), s amit említett NyK.-beli cikkemben (61. l.) én is mint első számú lehetőséget vetek föl, tudniillik a nyomatékcseréje alapján: *lou* > *l^uo* > *ló* ~ *lou* > *l^u* > *lú*. Az ómagyarban a különböző diftongustípusok elemeinek nyomatékcseréjére különben is számos biztos példánk van (KRÄUTER: MNy. IX, 17; GOMBOCZ, Alakt. tőtípusok; BÁRCZI, Hangt. 71; stb.). Más úton, a záródó típusú ómagyar diftongusok nyomatékcseréjének a feltevése nélkül aligha juthatunk el a későbbi *ó* ~ *ú*, *ö* ~ *ü*, *é* ~ *i* nyelvjárási variánsok kielégítő magyarázatához. Mindebből nyilvánvaló, hogy a záródó kettőshangzók nyomatékcseréje, illetőleg a záródó emelkedő diftongustípus megléte az ómagyar korra vonatkozóan is éppoly nehezen vitatható el, mint mai nyelvjárásainkban.

Az úgynevezett *j*-s kettőshangzóknak (*aj, ej, áj, éj* stb.) az elmélete mind a külföldi, mind a magyar fonetikai irodalomban nagy hagyományokra tekint vissza: már XVIII. századi grammatikáink jónéhányában ezek szerepelnek a diftongusokra példaként, s újabb fonetikáink éppígy felveszik őket (pl. GOMBOCZ: ÖM. II/1 33; BIRCZI, Fon. 24; stb.). Deme szavaiból úgy látom, hogy nem nagyon hisz az ilyesféle hangkapcsolatok kettőshangzó jellegében, bár eme nézete inkább fonológiai, mint fonetikai alapú [58]. Demével föltétlenül egyetértek, sőt még tovább is megyek: nem látom be, miért kellene például az *éj* kapcsolatot akár fiziológiailag is azonosnak venni az *éj* kapcsolattal. A két hangkapcsolat második elemének képzésmódja nyilvánvalóan más és más, azonosításuk, illetőleg a *j*-t tartalmazó kapcsolatoknak is diftongusként való felfogásuk nem más, mint fonetikai babona. A magyar hangtörténet és a mai magyar nyelvjárások is bőven igazolják a füllel és fonetikai mérőeszközökkel egyaránt észlelhető különállást: a *hěj, fej, háj, vaj*-féle szavak *j*-je általában megmaradt, nem vett részt a monoftongizációban, azaz általában nem fejlődött úgy, mint a régi magyar *ěj, aěj* stb. kettőshangzók; *ěj* diftongusos mai nyelvjárásainkban (elsősorban a Tiszántúlon) a *fekěj, kevěj, měj, rostěj, ünnepěj*-féle szavaknak általában nincs *é*-s szövege, holott az *é*-s alak az *ěj* diftongusos szavakban gyakori ejtésvariáns. Az persze egészen más kérdés, hogy az *ěj* és *éj* hangkapcsolat között *l e h e t s é g e s* a történeti összefüggés: a közel álló képzésmód sok esetben lehetővé teszi, illetőleg tette az egyikből a másikba való hangfejlődést: szl. *gnoj* > m. *ganaj* ~ *ganěj* > *ganěj* > *gané* stb.

4. A fonetikai részre vonatkozóan még a következő megjegyzéseket teszem.

A szerző a magyar köznyelv és nyelvjárások alaphangjait szemléltető ábrán zárójelbe teszi az *i* és az *e* hangokat, majd alább ezt az eljárást azzal okolja meg, hogy e hangok „csak idegen nyelvekből ismeretesek” [50]. Sőt később, amikor a korábbi feljegyzéseket számbaveszi, mind a Szakadátról való *ě*, mind a Moldvából való *e* jelöléseket is kételkedéssel fogadja [56]. Erre a kételkedésre azonban nincs semmi ok. E hangok kétségtelenül megvannak a csángó terület jó részén: 1952-ben Moldvában — elsősorban Klézsén (Cleja) és Bogdánfalván (Bogdaneşti) — magam is igen sok szóban feljegyeztem mind az *i*-t mind az *ě*-t, nem is beszélve arról, hogy a csángóságnál való meglét kre már régebbi kutatóink is felhívták a figyelmet (pl. HORGER, MNyelvj. 33, 65 stb.). Az *i*-t és az *ě*-t tehát éppígy bele kell vennünk a magyar nyelvjárások alaphang-rendszerébe, mint bármelyik más, jóval ismertebb hangunkat, még akkor is, ha e hangok idegen (román) hatásra kerültek bele egyes nyelvjárásainkba. Deme hangjelölése itt különben sem pontos: nem *e*, hanem *ě* a szabatos jelölés, hiszen a kérdéses hang nem alsó, hanem középső nyelvvállású.

Deme azt mondja, hogy a mássalhangzók terén nyelvjárásaink „a köznyelvi formáktól kevés eltérést mutatnak” [57]. Ez a megállapítás viszonyításos alapon nem hibáztatható, hiszen kétségtelen tény, hogy a magyar nyelvjárások mássalhangzó-rendszere a képzésvariánsok tekintetében nem annyira színes, mint a magánhangzóké. De önmagában kissé túlságosan kategorikusnak látszik. Számításba kell ugyanis vennünk azt, hogy a mássalhangzók árnyalati eltéréseket mutató képzésváltozatai a fül számára jóval kevésbé érzékelhetők, mint a magánhangzókéi, valamint azt, ami e tényből sajnálatosan

következik: hogy korábbi gyűjtőink a magyar nyelvjárási mássalhangzók variációira nem fordítottak a magánhangzókhoz hasonló figyelmet, s a sematizálás — ma már világosan látjuk — e téren szinte veszedelmes méreteket öltött. Nem beszélve most a palatalisok és a spiransok lejegyzésével kapcsolatos számos elnagyolási eljárásról, csak arra utalok, hogy az időtartam jelölésében a korábbi bizonytalanságok tömege után még csak most kezdünk abba az állapotba kerülni, hogy — a mássalhangzók félhosszúságát már időnként feltüntetjük.

A mássalhangzók legtöbb képzésvariációjára — eddig is tudtuk — peremnyelvjárásainkban számíthatunk. Moldvában jártamban tapasztaltam, hogy a Szeret melléki székely és főként csángó mássalhangzó-rendszer az alaphangokhoz viszonyítva a szinte teljes felbomlás és ennek megfelelő nagymértékű ingadozás állapotában van. A viszonylag rövid ideig tartó gyűjtés alatt természetesen lehetetlenség volt a szinte hihetetlenül gazdag mássalhangzó-variánsokban eligazodni, képzésmódjukat pontosabban megállapítani. Csupán csak szemléltetésül említem, hogy a *zs*, *dzs*, *gy*, *dz*, valamint az *s*, *cs*, *ty*, *c* hangokat úgyszólván egyszer sem jegyeztem le a köznyelvi magyar hangrendszerhez viszonyítva tiszta artikulációjúaknak; közöttük a legkülönbözőbb átesapásokat, közbülső képzésmódokat lehetett észlelni, számtalan variációban. Például csupán a *cs*-vel összefüggésben *cs* és *s*, *cs* és *ty*, *cs* és *c* közti variánsokat írtam le, bár igen valószínű, hogy első meglepetésemben e szokatlan képzéseket nem sikerült mindig kellően apercipiálni. Azt azonban teljes bizonyossággal meg tudtam állapítani, hogy az *s* és az *sz* — amint Deme is sejti [57] — nem fölcserélődnek, hanem tökéletesen egybeesnek képzésbelileg. Trunkon (Galbeni) például inkább az *sz* felé hajlik a képzésmód: *Isz*ten *fi*zessze, *sz*okszor, *j*én *isz* 'én is', *láss*zuk 'lássuk', *sz*íjérnek 'sérnek; azaz fájnak, sérültek', *v*igaszodom 'mulatozom', *ész*küet 'esküvő', *m*esszecske 'jó messze', *v*ászárnap *esz*te stb. Szabófalván (Săbăoani) több az *s*-hez közelebb álló ejtés: *c*serésznye, *ű*sizárzár 'őszibarack', *β*áros 'város', *m*agoss 'magas', *k*apusta 'káposzta', *s*illyán 'csalán', *k*üss 'köves', *f*oglas 'foglalás', *k*ásal 'kaszál' stb.; de: *h*esszu *z* ut 'hosszú az út', *b*orszú 'borsó', *s*zilba 'szilva', *s*áriG 'sárga' stb. — Mindenesetre az bizonyos, hogy a moldvai magyarság nyelve nemcsak az általános nyelvészek számára volna számos szempontból roppant tanulságos, hanem a fonetikusoknak is valóságos kincsesbányája lehetne.

Deme több vonatkozásban foglalkozik az úgynevezett széles ejtésű hosszú *o* és *ö* (= *ō* és *ȫ*) hang kérdésével [50—1], de különben rendkívül tanulságos mondanivalójából nem jön ki elég jól az: végeredményben hisz-e az *ó* és *ō*, *ö* és *ȫ* közti fonetikai különbségben vagy nem. Itt a határozottabb állásfoglalásra — ha természetesen e kérdéssel kapcsolatosan egyáltalán lehet ilyenről szó — a lejegyzési gyakorlat, s nem utolsósorban a nyelvatlasz jelölésmódjának egységesítése érdekében volna erős szükség. Anélkül, hogy az egy idő óta vitatott kérdésben teljesen határozottan állást tudnék foglalni, csupán megjegyzem, hogy bizonyos nyelvtörténeti—nyelvjárási tények inkább az említett fonetikai különbség megléte mellett szólnak. Függetlenül attól, hogy a tiszántúli záródó kettőshangzók megőrzött r'giségek-e vagy új diftongizáció eredményei, ma általános jellegűek, azaz minden köznyelvi középső nyelvállású hosszú magánhangzó helyén ezek a kettőshangzók állanak. Ellenben a tiszántúli területen az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása alapján keletkezett

hosszú *ō* és *ö* hangok a kiejtésben sohasem váltakoznak záródó kettőshangzókkal, hanem vagy megmaradnak monoftongusoknak, vagy — ritkábban és csak bizonyos területen (vö. MNy. XLVIII, 233) — nyitódó jelleggel diftongizálódnak. Ez a tény arra mutat, hogy a zárt szótag végi *l*, *r*, *j* hatására megnyúlott *ō* és *ö* hangokat a köznyelvi *ó*, *ő*-t teki itve teljesen általános jellegű záródó diftongálás valamilyen okból nem tudta hatókörébe bevonni. Az ok eléggé valószínűen az *ó* és *ō*, illetőleg az *ő* és *ö* képzésmódja közti — bár igen csekély — különbség lehetett.

Még egy-két apróbb fonetikai megjegyzés: A szóvégi rövid vagy hosszú magánhangzó + nazális esetek számbavételével az *o*, *ó*, és *on*-féléken kívül föl kell venni az *onn* típust is. A magyar nyelvterület jó részén ugyanis a locativusi, superessivusi, modalis stb. funkciójú *-n* határozóragos alakokban a nazálisos magánhangzós ejtésmóddal nem a rövid, hanem a hosszú *n*-es forma váltakozik: *asztalo* ~ *asztalonn* stb. — Az *r*-t nem sorolnám a zárhangok csoportjába: képzésében a zár- és résmozzanatok váltogatják egymást, ami a két nagy kategória között, de mindkettőtől külön jelöli ki a hang helyét.

5. Most térjünk át annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogyan szemléli a szerző a nyelvjárások hangtani jelenségeit, milyen utakat, módokat keres e jelenségek észlelésére, bemutatására, törvényszerűségeik megállapítására. Mielőtt nézetének végső megformulázásáról, az úgynevezett tendenciaelméletéről szólnánk, több olyan — Demétől is részletesen tárgyalt — kérdést kell érintenünk, amely úgy is, mint részlet, úgy is, mint a végeredményhez vezető úton egy-egy láncszem, figyelmet, sőt megvitátást érdemel.

Amióta csak a nyelvjárás jelenségek leírásával, kutatásával a nyelv-tudomány foglalkozik, a viszonyítás kérdése mindig központi problémája volt. A mi kutatóink a viszonyítást szinte kivétel nélkül az egységes magyar nyelvtípus alapján próbálták megoldani, azaz a nyelvjárás jelenségeket a „köznyelv”-hez vagy az „irodalmi nyelv”-hez való hasonlítás alapján mutatták be, jórészt nem az egyezéseket, hanem a különbözőségeket előtérbe helyezve. Deme ezen a már kitaposott úton halad tovább, de mégis újszerűen, mert ő az első, aki ennek a viszonyításnak az elméletét és gyakorlati semáit részletesen kifejti, illetőleg kidolgozza.

Főlöslges volna itt felsorolni azokat a veszélyeket, amelyekkel a nyelvjárás jelenségeknek az egységes nyelvtípuson keresztüli szemlélése és bemutatása együttjár. E veszélyek — melyeknek középpontjában a nyelvtörténeti tényekkel igen sok esetben való ellentétbe kerülés áll — egyrészt túlon túl ismereteseek, másrészt a tendenciáknál úgyis visszatérünk még rájuk. Elvileg tehát teljesen egyetérthetünk AVANYESZOVVAL, aki KUZNYECOV „Orosz dialektológia” című tankönyvének bírálata során konkrét példákön mutatja be, milyen visszasságokat szülhet az a módszer, amely a nyelvtörténeti tények figyelmen kívül hagyásával, pusztán az irodalmi nyelvhez való viszonyítás alapján szemléli a nyelvjárásokat (Szovjetszkaja Knyiga 1952/6, 92—102). — Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy a nyelvjárás és az egységes nyelvi jelenségek egymáshoz való viszonyítása mindenfajta vizsgálati típusban már eleve helytelen volna; az egységes nyelvtípus kialakulásának és sok más kérdésnek a kidolgozásában ez a módszer természetesen nélkülözhetetlen. Még csak azt sem jelenti, hogy az „egyes” nyelvjárások jelenségeinek bemutatásában ne fordulhatnánk hozzá, hiszen — ha minden körülményt számbaveszünk — föltétlenül igazat kell adnunk Demének abban, hogy e módszer, mint munkahipotézis jobb híján nélkülöz-

hetetlen. Nélkülözhetetlen, mert a nyelvjárások önmagunkon belüli, egymáshoz való viszonyításában rajta kívül nincs más mérőeszközünk, összehasonlítási alapunk. Be kell tehát látnunk, hogy egy-egy nyelvjárási „egység” jelenségeinek a leíró vizsgálatában máig sem tudtunk jobban célravezető módszert kialakítani, s amíg ilyenmel nem rendelkezünk, addig kétségkívül azon kell munkálkodnunk, hogy e végeredményben hagyományos eljárás-módot minél jobban t ö k é l e t e s í t s ü k.

Deme — mint említettem — jóval többet tesz a nyelvjárási jelenségek ilyenfajta viszonyításos bemutatásának módszerbeli fejlesztése érdekében, mint talán elődei együttvéve. Részletesen kidolgozza az egységes nyelvtípushoz (nála : köznyelvhez) való viszonyítás sémáit, aprólékosan szétválasztja az egyes jelenségeken belüli részjelenségeket. Noha e sémák összege — a tendenciákat most ide nem számítva — lényegesen bonyolultabb képet ad egy-egy nyelvjárási „egység”-ről, mint amilyen képet a korábbi kutatóktól kaptunk, ez a bonyolult kép föltétlenül t ö b b e t é r, mert igazabb, mert a nyelvvalóságos bonyolultságát tükrözi.

Egy lényeges mozzanata azonban véleményem szerint még nincs teljesen tisztázva az egységes nyelvtípushoz való hasonlítás alapján Demétől kidolgozott eljárás módnak. Látszólag terminológiai kérdésről van itt szó — valószínűleg többről. Amikor a szerző az egységes nyelvtípus egy-egy fonémjének a nyelvjárási megterheltségét vizsgálja, a hasonlítási alapul „középarányosul” fölvetett egységes nyelvtípus nála általában a *köznyelv* nevet viseli, csak egyszerűen ugrik be az *irodalmi nyelv*, illetőleg az *irodalmi helyesírás* kifejezés (pl. az *ly* megterheltségének tárgyalásakor). Jól tudjuk, milyen terminológiai zűrzavar uralkodik nálunk a *nemzeti nyelv*, *köznyelv*, *irodalmi nyelv*, *nyelvjárás*, *tájn nyelv*, *népnyelv* stb. stb. kifejezések körül. Távol áll tőlem, hogy e kérdés taglalásába most belebocsátkozzam : csupán azt jelzem, hogy a továbbiakban *nemzeti nyelv*-nek az egységes (=viszonylag egységes), nyelvjárások fölé kiterjeszkedett nyelvtípust nevezem, megmaradva e terminus technicus hagyományos — már a XVIII. században kialakult — magyar értelmezése mellett ; a *köznyelv*-et a nemzeti nyelv b e s z é l t változatának legfontosabb, legáltalánosabb típusaként, az *irodalmi nyelv*-et pedig a nemzeti nyelv í r o t t változatának az igényesebb írásbeliségben (szépirodalom, tudományos irodalom stb.) kicsiszolt típusaként értelmezem. Deme a *köznyelv*-et úgy határozza meg, mint a nemzeti nyelv (nála ez magyar viszonylatban egyenlő az egész magyar nyelvvel az egységes nyelvtípus kialakulása óta) fő formáját [84], amiből — legalábbis számomra — nem derül ki teljes világossággal, hogy az egységes nyelvtípus egészét érti-e rajta, vagy csak annak beszélt változatát. Pedig e kérdést a nyelvjárási jelenségeknek a nemzeti nyelvi jelenségeken keresztül való bemutatása során föltétlenül tisztázni kell, mert itt azután igazán nem mindegy, hogy a nemzeti nyelv beszélt vagy írott változatához akarunk-e viszonyítani, vagy esetleg mindkettőhöz egyszerre.

Azt hiszem, senki számára nem lehet kétséges, hogy — a tőlem előbb használt meghatározásoknál maradva — a köznyelv és az irodalmi nyelv között hangtanilag is lényeges differenciák vannak, még akkor is, ha mindkettő azonos főtípus egy-egy megjelenési formája. A köznyelv számtalan hangtani ingadozását az irodalmi nyelv az egységes magyar helyesírás segítségével jórészt ki tudja küszöbölni ; nemcsak a közismert *i, ú, ű ~ i, u, ü ; ë ~ e, ě ~ ö, l ~ j* (*jászol ~ jászolj* stb.), geminációs (*erősebb ~ erősebb* stb.) köznyelvi ingadozások hatalmas tömegére gondolok itt, hanem arra a száz

meg száz apróbb, elszigetelt köznyelvi kettősségre, amelyet irodalmi helyesírásunk, illetőleg rajta keresztül irodalmi nyelvünk többnyire egységesen, vagy legalábbis a köznyelvnél jóval egységesebben tud megoldani. Olyan fonetikai aprómunkában, mint amilyen a nyelvjárások hangtani jelenségeinek a fölmérése, nem lehet állást nem foglalnunk abban az irányban, hogy a nemzeti nyelv melyik típusához viszonyítunk, melyik típusát vesszük a nyelvjárások szempontjából „relatív nulla fok”-nak. Azt hiszem, nem lehet kétséges, hogy ez a nyelvtípus csakis az irodalmi nyelv lehet, a köznyelv viszonylagos heterogénése ugyanis jóval kevésbé nyújt szilárd alapot az egybevetésre, sőt számos esetben szinte leküzdhetetlen akadályt jelent az egységes sémájú viszonyításban. Ezért nem tartom szerencsésnek, hogy Deme általában a köznyelvet emlegeti mint „relatív nulla fok”-ot, akár az egész egységes nyelvtípus, akár annak beszélt részlege helyében használja is ezt a terminus technicust, s nem tartom megnyugtatónak azt az eljárás-módot, hogy a köznyelv úgynevezett kettősségeinél lazítja (pl. *ē ~ ō*) vagy teljesen más síkra viszi (pl. *ly; í, ú, ű*) a hasonlítást. Véleményem szerint — ha szilárd és egységes alapon akarunk állni — határozottan ki kell mondanunk, hogy a hangtani viszonyítási alap minden esetben az egységes magyar helyesírás által szabályozott magyar irodalmi nyelv. Így sem kerülünk el természetesen minden nehézséget (pl. *ē ~ ō* viszonylatban), de a zavaró mozzanatokat mindenesetre nagy mértékben lecsökkentjük. — Az irodalmi nyelv viszonyítási alapként való felhasználását természetesen nem háríthatja el az a tény, hogy a nyelvjárások általában beszélt nyelvtípusok, szemben az irodalmi nyelvnek — legalábbis elsődlegesen — írott voltával, az egységes nyelvtípus bármelyik részlegének alapulvétele ugyanis végeredményben jobb híján elfogadott önkényes technikai eljárás — Deme szavaival élve: mankó — ; s nyilván az a legjobb „mankó”, amelyik a járást, az előrejutást legjobban segíti.

Amikor a nyelvjárások hangtani jelenségeinek vizsgálatában, bemutatásában — jobb híján — elismerjük a mai irodalmi nyelvhez hasonlítás alapján való eljárás-módot, természetesen utalunk kell arra, hogy ugyanez — a történetiséggel sok esetben ellenkező — eljárás-mód jóval kevésbé alkalmas a nyelvjárások hangtani jelenségeinek diakronisztikus, fejlődésükben való vizsgálatára. Ha tehát igényt tartunk arra, hogy akár régi, akár mai nyelvjárás anyagunk a hangtörténeti fejlődés szempontjából is minden esetben megbízható megvilágítást nyerjen, akkor a történeti nyelvjáráskutatás más útját-módját is fel kell használnunk a vizsgálatban, még akkor is, ha ezek az utak ma még kevésbé kitaposottak. Vagyis egy-egy nyelvjárás „egység” hangtörténeti fejlődéseinek a felderítéséhez vizsgálat alá kell fognunk a kérdéses területre lokalizálható minden rendű és rangú nyelvemléket, a szomszédos területekkel való mai összefüggéseket, a jövevényszavakból helyi viszonylatban leszűrhető tanulságokat stb. Csak így kerülhetők el azok a nyelvtörténetileg nyugtalanító egybeesések, amelyek a különböző indítékú és irányú hangváltásoknak, a megőrződésnek és a változásnak stb. stb. az irodalmi nyelvhez viszonyított, mechanikus egybekapcsolásból keletkeznek: *tik, lik, lapis, sipka, hasigat, kódís; sitét, fil, tiker, hivös, igyefogyott* [94] stb.

6. Az egyes hangtani jelenségeknek nem teljesen különálló, hanem csoportonkénti, azonos típusonkénti vizsgálata mind a külföldi, mind a hazai hangtörténeti és nyelvjárástani irodalomban régóta közönséges és természetes eljárás-mód. Újabban az azonos típusú, összefüggőbb törvényszerűségeket

mutató hangtani fejlődményeket és azoknak eredményeit külföldön is, nálunk is gyakran nevezik *tendenciáknak*, bár kétségtelen, hogy magának a szónak a használata igen sok nyelvésznél csak ötletszerű, csak időnként felbukkanó, s hogy — amint Deme kimutatja — sokszor még ugyanazon személynél is többértelmű. Nálunk tudtommal legrégebb idő óta BÁRCZI GÉZA nevez bizonyos szabályos, átfogóbb hangtani fejlődéseket *tendenciáknak*. Újabban BÁRCZI a tendenciákról többek között ezeket mondja: „a hangváltozások két csoportra oszlanak: 1. képzettársulási zavaron alapuló hangváltozásokra (pl. hasonulás, elhasonulás, hangátvetés, továbbá analógia); 2. hangfejlődési tendenciákra, melyeket szabályos hangváltozásoknak (régében hangtörvényeknek) is szoktak nevezni” (Magyar hangtörténet 7). Számunkra most mellékes, hogy az említett két hangváltozás-típust éppen történeti szempontból ajánlatos-e teljesen külön választanunk vagy sem; a lényeges az, hogy BÁRCZI az egyes tendenciák tárgyalásánál többször figyelmeztet arra, hogy a tendencia körébe tartozó különböző változások közt nem lehet mindig szorosabb összefüggéseket keresni, azok sem térben, sem időben, sem kiindulási módjukban nem föltétlenül azonosak vagy kapcsolatosak egymással, legföljebb a nyelvközösség egészében vagy nagy részében azonos az a potenciális készség, amely születésüket és terjedésüket lehetővé teszi (i. m. 27, 35 stb.).

Deme a tendencia mibenlétének meghatározására bő teret szentel, mint műszót és mint nyelvi törvényszerűséget ismételten nagy gondal körülírja, magyarázza. Számos meghatározása vagy meghatározásszerű utalása közül emeljük ki a következő — összefoglaló jellegű — nézetét: „... a tendenciák leíró szempontú meghatározását — amely szerint a tendenciák a nyelvjárás általános jellemző sajátosságai, melyek az egyes jelenségek mögött mint közös törvények húzódnak meg, s melyeknek így az egyes szabályos hangmegfelelések csak mintegy megnyilvánulási formái — most kiegészíthetjük történeti oldalról is. A tendencia — történeti oldalról — a nyelvjárásnak az a sajátossága, amely fejlődése során a lehetőségek közül következetesen az egyik fajtának érvényesülését teszi lehetővé illetőleg szükségessé, akár a hang megőrzése, akár közvetlen megváltoztatása, akár közös előzményből olyanná fejlesztése útján” [136]. A tendencia tehát Deménél — ellentétben a korábbi, önmagukban sem egyöntetű nézetekkel — új értelmezést kap: lényegében az egyes nyelvjárásoknak mint viszonylag zárt vagy legalábbis korábban zárt nyelvi rendszereknek, egységeknek belső fejlődési törvényeivel azonos.

Örülünk kell annak, hogy a szerző a nagy nyelvi törvényszerűségek kutatása, a nyelv belső fejlődési törvényeinek feltárása útján igyekszik előre haladni, hiszen ennek az útnak a végigjárása a nyelvtudomány elsőrendű feladata. Annak a ténynek készséges elismerése, sőt nagyra értékelése mellett, hogy a szerzőnek a tendenciák új értelmezése körül sok nagyon ötletes, hasznos és továbbfejleszthető gondolata van, nem hallgathatom el e tendenciamelet egyes tételeivel szembeni bizonyos kételyeimet. Vegyük ezeket sorra.

7. Deme a tendenciákat a mai egységes magyar nyelvtípushoz való hasonlítás alapján, az úgynevezett szembenállásonkénti elemzés eredményeinek az összesítése során nyeri. Ez a tény már önmagában kétségessé teszi, hogy a leíró hasonlítás által nyert tendenciák minden esetben megnyugtató egységbe kerüljenek a valódi nyelvtörténeti fejleményekkel. Igaz, Deme azzal a kétségtelenül nem minden alap nélküli, ötletes fogással, hogy a hangoknak eredetibb alakjukban való megőrződését a tendenciák szempontjából

lényegében azonos értékűnek veszi a hangváltozásokkal, sok mindent megold ezen a téren. Így kerülhetnek például a nemzeti nyelvi *odu*, *pagácsa*, *mostoha* alakokkal szemben egyaránt a nyílt tendencia megnyilvánulásai közé a nyj. *adu*, *pagácsa*, *mastaha* alakok (nyílt *a*-zások); függetlenül attól, hogy a tényleges hangfejlődés bennük más és más: az *adu*-ban kétszeres (< m. *udu* ~ vog. *unt*- stb.), a *pagácsa*-ban egyszeres (< szl. *pogača*) nyíltabbá válás van, míg a *mastaha* *a*-ja valószínűleg megőrződés (< szl. *maštecha*). A megőrződéses *mastaha* alaknak a nyílt tendenciába való fölvétele és az *adu*, *pagácsa* alakokkal való rokonítása megokolt lehet annyiban, hogy *a*-ja nyilván a kérdéses területen nagy mértékben végbement *o* > *a* fejlődmények: (*udu* >) *odu* > *adu*, *pagácsa* > *pagácsa* stb. miatt maradt meg *a*-nak. De némileg nyugtalanító az, hogy a *mostoha* alak — mivel megegyezik a szó nemzeti nyelvi hangalakjával — nem szerepelhet a zárt tendencia (zárt *o*-zás) esetei között, legfeljebb a nyílt *a*-zás ellentett példáiban, azaz a benne végbement *a* > *o* fejlődés a köznyelvi relatív nulla fokhoz való hasonlítás miatt elsikkad. Hasonló eseteket természetesen tömegével lehet sorolni: a *csuda* mint zárt *u*-zás szerepelhet, de mint nyílt *o*-zás nem, holott benne nyilvánvaló a nyíltabbá válás (< szl. *čudo*); a *fil* mint illabialis *i*-zés szerepelhet, mint labialis *ü*-zés nem, holott benne nyilvánvaló a labializáció (~ vog. *pil'* stb.); stb. — De lehetnek e téren nagyobb kilengések is. A nemzeti nyelvi *nyugalom*, *parancsol*, *bazsalikom* alakokkal szemben a nyj. *nyugalom*, *poroncsol*, *bozsolikom* alakokat — a Deme-féle sémák szerint — egyaránt a zárt tendencia megnyilvánulásának (zárt *o*-zásnak) kell vennünk. Ez nyelvtörténetileg igaz a *bozsolikom*-nál (< lat. *basilicum*), esetleg elfogadható lehet a megőrződött *o*-jú *poroncsol*-nál (< szl. *poročiti*); de ellenkezik a nyelvtörténeti tényekkel a *nyugalom*-nál (< R. *nyugulm*, vö. HB. stb.), itt ugyanis világosan nyíltabbá válás történt, s csak a nemzeti nyelvi *nyugalom* hangalak miatt vagyunk kénytelenek a zárt tendenciánál feltüntetni; a nyílt *o*-zásnál — sajnos — még csak ellentett példaként sem szerepelhet. Hasonló esetek természetesen itt is nagy számmal adódhatnak: az *ë*-s alakok például mind a zárt tendencia képviselői, s az úgynevezett nyílt *e*-zésnél még ellentett példakként sem szerepelhetnek, noha valóságosan jó részük *i*-ből vált nyíltabbá.

Mindezzel korántsem akarom elvitatni azt, hogy például a *nyugalom* a *nyugalom*-mal szemben vagy az *ëgy* az *egy*-gyel szemben lényegében zártabb fokot képvisel, s így van bizonyos jogosultsága arra, hogy a zárt tendencia esetei közt szerepeljen. Csak arra akarok rámutatni, hogy „a köznyelvi állapot relatív nulla foká”-hoz való hasonlítás alapján nyert tendenciák — bármennyire hangsúlyozza is a szerző, hogy tükrözői a nyelvtörténeti folyamatoknak — sajátos merevségüknél, kötöttségüknél fogva nem minden irányban fejezik ki híven a valóságos nyelvtörténeti fejlődéseket, sőt ezek érzékelhetését sokszor háttérbe szorítják.

Ami a hangok megőrződésének és a kérdéses hangot létrehozó változásoknak a minden esetben való azonosítását illeti — bár tudjuk: van bizonyos nyelvtörténeti alapja —, nem látom olyan eleve magától értetődőnek, mint Deme. Eltekintve attól, hogy a változás és változatlanosság e l l e n t é t é n e k teljes kiküszöbölése nem egészen megnyugtató, különösen vitathatóvá teszi ezt az eljárásmodot a szerző ama elképzelése, mely szerint ennek az eljárásmodnak az alapja az, hogy az egyes hangok megmaradásai és a kérdéses hangot létrehozó fejlődések területileg, illetőleg nyelvjárási rendszerekként egybeesnek. Ilyeneket mond: „... kiténik ugyanis, hogy általánosságban

ott maradt meg pl. az *i* hang *i*-nek, ahol más esetekben az *ë* zártabbá, *i*-vé vált; s hogy ugyanezekben a nyelvjáráásokban a diftongus is a két lehetséges közül a zártabbá monoftongizálódott. Hasonlóan egybeesik az *ë* megőrzése, az *i*-nek *ë*-vé való nyiltabbá válása és a diftongusnak a nyiltabb egyeshangzóba való fejlődése.” [135.] A legtöbb jelenség történetét — különösen a lokalizálhatóság tekintetében — még nem ismerjük kielégítően, éppen ezért az esetek többségében pro és contra egyaránt nehéz nyilatkozni a kérdésben. Amely jelenségeknél a történeti fejlődmények úgy-ahogy tisztázva vannak területileg is, az egybeesés elmélete nem áll túlságosan szilárd alapon. Tudjuk például, hogy az *ly*-lyel szemben az *l*-ek nem teljesen azon a területen (vagy ha tetszik: nyelvjárási rendszerben) őrződtek meg, mint ahol (vagy amelyben) a korábbi *ly*-ek *l*-lé depalatalizálódtak; stb. stb. Még kevésbé igazolható persze az általános egybeesés akkor, ha egyszerre több — a tendenciák alapján összevont — jelenséget tekintünk. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyos megmaradások és fejlődések között területi egybeesések egyáltalán nincsenek; magától értetődően vannak ilyenek, de — a nyelv természetének teljesen megfelelően — az ellenkező eseteket sem kell sokáig kersegnünk. Éppen ezért e téren is ajánlatos tartózkodnunk a kategorikus kijelentéstől, az általánosítástól, s főként attól, hogy ezekre további tételeket építsünk.

8. Deme a tendenciák mibenlétéről többek között ezeket mondja: „... mi tendenciának — egyelőre leíró szempontból — a nyelvjárásnak azokat az általános jellemző sajátosságait nevezzük, amelyek az egyes jelenségek mögött mint közös törvényszerűségek húzódnak meg, amelyeknek így az egyes szabályos hangmegfelelések csak részei, tagjai, mintegy megnyilvánulási formái” [102]. Később: „A tendenciát mindig az jellemzi, hogy tényezői egymással összefüggenek, a tendencia több jelenség közös oka, több jelenség mögött meghúzódó egyetlen közös törekvés” [110]. Eme idézetekből is eléggé kitűnik az, hogy a szerző felfogásában a tendenciák a legszorosabb egységbe kovácsolják a beléjük tartozó jelenségeket: e jelenségek egyetlen nagy közös nyelvi törvényszerűségnek legfeljebb különböző megnyilvánulási formái, szoros egységbe fonódásuk folytán azonban nincs még csak viszonylag önálló, külön életük, viszonylagos függetlenségük sem. Így például a nemzeti nyelvi szóalakokkal szemben egy fokkal nyiltabb magánhangzójú formák — bármelyik magánhangzóról legyen is szó — a közös nagy törvényszerűség: a nyílt tendencia keretén belül a legszorosabban összetartoznak; s mivel a nyelvi állapot nem lehet másként felfognunk, mint korábbi nyelvi folyamat eredményét, vagy nyiltabbá válással, vagy a nyíltabb fok megőrződésével alakultak.

Nézzük meg, valóban ajánlatos-e a különböző hangokkal kapcsolatos jelenségeknek az úgynevezett tendencián belüli szoros összetartozásáról minden fenntartás nélkül beszélni. Vegyünk egy-két konkrét példát. Vajon a közép-erdélyi, mezőszéki terület nyelvjárárásában meglevő nyílt *a*-zó alakok: *malam*, *gabana*, *akas* stb. milyen kapcsolatban lehetnek a palóc—északnyugat-dunántúli nyílt *ó*-zó alakokkal: *savanyó*, *ocsó*, *odó* stb., amikor mind keletkezésük körülményei (a hangváltozás indítéka és természete), mind a valóságos történeti fejlődés időbeli lefolyása, mind a fejlődés (vagy ha tetszik: állapot) területi vonatkozásai egyelőre különbségeket mutatnak? Ugyanezt a kérdést tehetjük föl természetesen a nyílt tendencia minden más tagjánál: vajon mi az összefüggés például a nyílt *é*-zés: *méhel*, *késér*, *kégyó* stb. és a nyílt *æ*-zés: *tæræk*, *cæræm*, *kæsæræm* stb. között? Stb. stb. — De nemcsak különböző hangokkal kapcsolatban jön elénk a tendencia keretén belül összehozott

jelenségek közti különbözőség, hanem igen gyakran ugyanannál a hangnál is. Hogy ismét csak a mezőségi *a*-zás példájánál maradjunk: A *malam*, *gabana*, *akas* stb. szóalakok mellett élnek ebben a nyelvjárásban ilyen szóalakok is: *patak*, *parancsol*, *tanya* stb. Igaz, hogy ezek — a sajátos köznyelvcentrikus szemléletmód miatt — nem úgynevezett nyílt *a*-zások; de a zárt *o*-zással szemben mint ellentett példák szerepelhetnek, azaz közvetve mégis csak a nyílt tendencia keretébe tartoznak (valóságos hangtörténetükről nem is beszélve). Már most lehet-e azt mondani, hogy a *malam*-féle és a *patak*-féle alakok szoros összefüggésben vannak egymással, amikor jól tudjuk: hogy az előbbieket keletkezési körülményei (asszimilációs indítékú, függő hangváltozások) mások, mint az utóbbiaké (melyek a hangkörnyezettől független változások); hogy időrendileg több évszázados különbség van köztük; hogy területileg egészen más vonatkozásokat mutatnak?

Történetileg mi közös ezekben a felsorolt és még bőven felsorolható jelenségekben? Egy közös mozzanat van: a hangváltozás iránya ugyanaz. Leíró szempontból mi közös bennük? A hangok nyíltak, illetőleg a köznyelvi alakoknál nyíltabbak. Ha a történeti és leíró szempont Demétől is hangoztatott egységbe hozását komolyan vesszük, vajon teljesen megnyugtató-e egy ilyen meglehetősen mechanikus azonosság (a hangváltozás irányának, illetőleg a hang viszonyítás útján nyert jellegének azonossága) alapján szorosan összekapcsolni több lényeges mozzanatban eltérő jelenségeket; azt mondani róluk, hogy keletkezési okuk azonos, egyazon nyelvi törvényszerűség szüleményei, közös folyamat eredményei és közös állapot vetületei? — Nézetem szerint a túlságosan kategorikus kijelentésektől itt is óvakodnunk kellene. A hangtani jelenségeket természetesen lehet így csoportosítanunk, mert van rá bizonyos közös ok. Egyes így csoportosított jelenségek között szorosabb összefüggéseket is fel lehet, sőt fel kell tennünk. Aligha mondhatnánk például, hogy a mezőségi nyílt *a*-zás, nyílt *e*-zés és nyílt *æ*-zés közt nincs a legszorosabb összefüggés (folyamatukban azonos indítékú: asszimilációs változások, körülbelül azonos időben és azonos területen mentek végbe; állapotukban a nyílt hangok uralmát jelentik). De ez még nem jelenti azt, hogy az azonos tendenciába sorolt jelenségek közt minden esetben, teljesen általánosítva fel kell tennünk ugyanezt a szoros összefüggést; mert így elsősorban nyelvtörténeti szempontból sok esetben kellően nem igazolható azonosításokhoz lyukadhatunk ki. Azt hiszem, a tendenciák tagjai közti összefüggések terén jobb megmaradni a korábban már említett, BÁRCZI-féle óvatos fogalmazásnál. Amit BÁRCZI bizonyos hangváltozások iránt a nyelvközösségben élő potenciális készségről mond, azt szintén elfogadhatjuk: a tendenciák alá tartozó egyes jelenségek szoros vagy kevésbé szoros összefüggéseiről vallott nézetünkön ez persze nem változtat.

Itt utalok a szerzőnek arra a megjegyzésére, amelyet HORGERnek a nyílt *e*-k keletkezéséről szóló magyarázatával kapcsolatban tesz. Deme helyteleníti azt, hogy HORGER az $\ddot{e} > e$ változást „átfogó ok helyett apró közvetlen okokra” viszi vissza, és „nem hozza kapcsolatba a többi nyíltabbávalással, hogy valami közös, nagyobb törvényszerűséget keressen benne, hanem lépésről-lépésre próbálja megmagyarázni minden esetét” [20]. (HORGER tudniillik hasonlóságot tesz fel.) Majd alább ezt a módszertani jellegű megjegyzést fűzi Deme a kérdéshez: „Hol előre, hol hátra ható asszimilációval, analógiával és hasonló alkalmi változásokkal azonban törvényszerű jelenségeknek ... aligha adhatjuk magyarázatát” [20].

Ami a hangváltások indító okát illeti, a merev tétel kimondását itt sem láthatjuk célravezetőnek: igen sok esetben nem ismerjük az indító okot, de bizony nem kis számban lehet földeríteni olyan, később nagyobb erővel kibontakozó, átfogóbb jellegű, „törvényszerű” hangváltásokat, amelyek végső fokozatig apró okokra (hasonulás, analógia stb.) mennek vissza. Idézem PAIS DEZSŐT: „A hangok nem mint eldarabolt elemek szerepelnek, s nem mint ilyenek változnak, hanem mint egy szervezetnek: a szónak, mondatnak, beszédnek, egy bizonyos — valameddig — állandó formát öltött nyelvrendszernek a tagjai. Így magától értetődik, hogy egy-egy hang igen gyakran — sőt alighanem a leggyakrabban — nem függetlenül változik, hanem a szó keretében foglalt többi hangoknak társulások (pl. hasonító, elhasonító) hatása alatt.” (MNY. XLVI, 105.)

Véleményem szerint — jelen esetben — nemcsak mint módszert nem lehet hibáztatni HORGER eljárását, hanem az is nyilvánvaló, hogy a kérdéses $\ddot{e} > e$ változás magyarázatában sem jár végzetesen eltévelyedett úton. Nem áll ugyanis egészen az, hogy ő e jelenséget nem hozza kapcsolatba a többi nyíltabbá válással: igenis nemcsak egy főcím alatt, de a legszorosabban egybefoglalva együtt tárgyalja, sőt teljesen azonos asszimilatorikus indítékúnak tartja az $o > a$ és $\ddot{o} > \ddot{a}$ fejlődésekkel, időrendi és területi összefüggéseikre is rámutatva (MNYelvj. 73; Deme szerint 72). Ennél többet aligha tehet; nem említi ugyan kapcsolatát például az Árpád-kori általános nyíltabbá válással; de ez nem is hiba, mert ez az összefüggés — azon kívül, hogy a hangváltás iránya történetesen egybeesik — nagyon is bizonytalan.

9. A tendenciát Deme mint egy-egy nyelvjárási „egység” hangtörténeti fejlődésének általános, szinte kizárólagos jellemzőjét tekinti. Többek között ilyeneket mond: „A tendencia... működésében a nyelvjárásnak azon törekvése, hogy a fejlődés többirányú lehetőségei közül következetesen az egyiket válassza (pl. labialitás); állapotyszerűen pedig a nyelvjárásnak az a sajátossága, hogy a többféle szinkrón lehetőség közül következetesen az egyik található meg benne (pl. labialitás)” [133]. E tétel szükségszerűen hozza magával, hogy Deme a nyelvjárásokon belül bizonyos egységeket, rendszereket tesz fel, amelyek — mint hangsúlyozza — részei csupán a nagyobb egésznek, de mégis csak egymástól elkülönülő típusok. E rendszereknek a magva, góca nézete szerint ma is jól kitapintható, ha az egyik gócot a másiktól átmeneti sávok választják is el [140, 164] stb. Még zártabb rendszereknek veszi a nyelvjárásokat időben visszafelé menve, noha az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy itt is utal keveredésük lehetőségére [84, 164 stb.]. A régen jobban, ma már kevésbé zárt, egységes részrendszereket szerinte bizonyos tendenciák jellemzik: ezek a tendenciák — mint az iménti idézetből látható — egy-egy nyelvjárásban teljesen következetesen érvényesültek valamikor mint folyamatok és állapotok, és — a keveredéseket leszámítva — k ö v e t e s e n érvényesülnek ma is mint állapotok. Még két idézet: „A nyelvjárásokról feltehetjük, hogy valamikor, a népi nyelvek korszakában, tiszta tendenciákat mutattak — bár e korszak emlékei, a kódok sem erre vallanak; azt azonban semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ma szinte egyetlen nyelvjárás sem mutat tiszta tendenciákat” [164]; „minden nyelvjárásban vannak kivételek vagyis olyan jelenségek, amelyek a nyelvjárás zárt rendszerébe nem illenek bele. A nyelvjárásokban azonban rendszerint azok kivételek, amik más nyelvjárásokban törvényszerűek. Az ilyen kivételeket nem a nyelvjárásból magából szoktuk magyarázni — minthogy rendszerint

nem is lehet —, hanem abból a nyelvjárásból, amelyben törvényszerűek” [140]. Mint ez utóbbi idézetből és a szerzőnek e problémához fűzött egyéb megjegyzéseiből nyilvánvaló, ő az egyes nyelvjárási rendszerekből a tendenciákat tekintve „kilógó”, „rendhagyók”-nak látszó jelenségeket más nyelvjárá sok ráhatásának tulajdonítja; azaz ha például bizonyos hangtani jelenségekben nyíltság, másokban zártság jelentkezik ma vagy régebben egy-egy „nyelvjárás”-ban, akkor ez a rendet, a nyelvjárástípus eredeti tisztaságát megbontó tény csak keveredés eredménye lehet.

A szerzőnek ezekkel a röviden ismertetett nézeteivel nem tudok minden ponton egyetérteni. Későbbre hagyva annak a kérdésnek a tárgyalását, mennyire lehet a mai magyar nyelvjáráscokban egymástól viszonylag elkülönülő nagyobb vagy kisebb egységket, típusokat megkülönböztetni, most csupán arról szóljunk néhány szót, lehet-e, jogos-e a régi magyar nyelvjárásokat úgy szemlélni, mint amelyek a maiaknál is zártabb, viszonylag egységes nyelvi rendszerek, típusok voltak, mint amelyek a magyar nyelv egészében a maiaknál nagyobb autonómiával bírtak. A régi magyar nyelvjárástípusoknak ilyen szemlélmódját sem külső (történeti), sem belső (nyelvi) tények nem támogatják. A törzsi korszakban éppen úgy adva voltak a feltételek a magyar nyelv „nyelvjárási”-nak (ha szabad ezt a szót mai értelemben használni a későbbinél minden bizonnyal jóval csekélyebb nyelvi különbségek érzékeltetésére) egymással való keveredésére, mint később, a letelapulás utáni korban, amikor — jól tudjuk — nálunk nemigen kedveztek a történeti körülmények egy-egy területre és vele kapcsolatos nyelvtípus nagyobb arányú és gyorsabb differenciációjának. A hatalmas arányokban kibontakozó középkor végi és újkor eleji népmozgalmak éppen elég biztosítékai voltak annak, hogy a nyelvi keveredést ne mondhassuk kisebbnek akár a XIII., akár a XVI. század táján, mint később. Sőt éppen a XVIII. század közepétől áll be a magyar nyelvterületen a népmozgalom viszonylagos stagnálása, s tart jóformán századunk elejéig. Az egységes nyelvtípus, a magyar nemzeti nyelv egyre erőteljesebb kibontakozása a nyelvjárásook közti keveredés viszonylatában szinte a legújabb időkig nem volt számottevő tényező: a nyelvjárásook a nemzeti nyelv kialakulása után is lényegében korábbi fejlődési vonalukon haladnak tovább, egyes jelenségek enyhe differenciációja, sőt új nyelvjárási jelenségek keletkezése éppúgy tart a nemzeti nyelv korában is, mint előbb. Csak viszonylag újabb időkben — persze a gazdasági, társadalmi, kulturális körülményektől függően korábban vagy később, erősebben vagy gyengébben — bontja meg, kezdi ki a nemzeti nyelv a nyelvjárásokat, s hat a nyelvjárásook összefonódása, kiegyenlítődése terén — lényegében csak közvetve — azzal, hogy a nyelvjárásook ugyanazon normához közelednek. — E kétségtelenül igen fontos kérdések természetesen részletesebb kifejtést igényelnének; erre azonban most nincs mód. Előbbi néhány, nagyon is vázaltszerű megjegyzéssel csak arra akartam legalábbis utalni, hogy az a nézet, mely szerint az egyes magyar nyelvjárástípusok korábban a mainál nagyobb autonómiával bírtak, határaik élesebbek voltak; korábbi önállóságukat, zárt rendszer voltukat csak később veszítették el; korábbi statikus jellegű állapotukból, elzártágukból idővel — akár a nemzeti nyelv kialakulása, akár más tényezők hatása alatt — dinamikus mozgásba, keveredésbe csaptak át; — nem áll elég szilárd alapon.

A következő kérdésre: hogy a korábban zártabb nyelvjárástípusokban következetesen érvényesültek-e a tendenciák, illetőleg, hogy a korábbi nyelvjárástípusokat éppen a kizárólagos érvényű tendenciák jellemezték vagy

jellemezheték-e; az előbbieken már lényegében megfeleltünk. E nemleges feleletet azonban nem árt egy-két dologgal kiegészíteni. Demének teljesen igaza van abban, hogy más a hangtani jelenségeknek szavakban való keletkezése és más a jelenségeknek szavakban való földrajzi terjedése. Így nyelvjárásainkban nagyon sok olyan jelenségnek vannak meg legalábbis a nyomai, amelyek nem abban a nyelvjárási rendszerben keletkeztek, csak oda egyes szavak terjedésével behatoltak (vö. ZSIRMUNSKIJ : i. h. 23). Ez annyit jelent, hogy ha egy-egy nyelvjárási rendszerben annak hangtani jellegétől (hatetszik : tendenciáitól) elütő jelenségekre találunk, azok a kérdéses nyelvjárásban más nyelvjárásokból való jövevények is lehetnek. — Valóban — senki sem tagadhatja —, ezzel mindenkor számolnunk kell. De ez nem jelentheti azt, hogy minden ilyen, a tendenciák szempontjából rendhagyónak, kivételesnek látszó jelenséget okvetlenül más nyelvjárási rendszerből kell magyaráznunk, hogy egy nyelvjárási rendszeren belül ellenkező tendenciába tartozó jelenségek nem keletkezhetek. Ismerjük és nemcsak elvileg tartjuk magától értetődőnek, de gyakorlati tapasztalatból is teljesen igaznak azt, amit PAIS az úgynevezett változási reciprocitásról mond (MNY. XLVI, 103). E nézet lényege az, hogy a hangtörténeti változásoknak általában — kisebb-nagyobb számban — az ellenkezője is be szokott következni, vagyis ahol például valamely hang egy fokkal nyitabbá válik, ott a változási folyamat tartama alatt, a nyelvérzék zavara következtében az ellenkező: záródási folyamat is bekövetkezik. Az *ly* hang történetét vizsgálva magam is számos ilyen mozzanat nyomára bukkantam. Nem kell tehát — hogy úgy mondjam — föltétlenül a szomszédba mennünk azért, hogy egymással ellenkező tendenciába tartozó jelenségeket megmagyarázzunk.

De különben is, elég egy pillantást vetnünk nyelvjárásaink mai, illetőleg — már amennyire ismeretes — történeti helyzetére, hogy meggyőződünk: nem kell, sőt sok esetben nem is lehet más-más nyelvjárási rendszerből magyaráznunk az együtt élő, de egymással ellenkező tendenciába tartozó jelenségeket. A tucatszámra sorolható példákból ragadjunk ki csupán egyet: a palóc *ā* hang kérdését. A nemzeti nyelvi *á* hanggal szembeni labialis *ā*-zás: *hārom*, *tārs*, *jārkāl* stb. a magyar nyelvterület északi vidékein olyan nyelvjárástípusban jelentkezik, amely nemzeti nyelvi *a*-val szemben *ā*-t (*ākār*), *ō*-vel szemben sokszor *ē*-t (*sētēt*), *ü*-vel szemben sokszor *i*-t (*fil*) stb. mutat, azaz a tendenciák nyelvére lefordítva: illabialis jellegű. Az *ā* hangról Deme ezeket mondja: „... az illabiális tendencia megnyilvánulása, mégpedig annak igen erős, központi erősségű tagja; az illabiális tendencia pedig az illető *ā*-zó nyelvjárásoknak jellemző sajátossága, fejlődésük belső törvénye.” Mármost Deme tendencia-elmélete szerint azt kellene hinnünk, hogy az *ā* nem ebben a nyelvjárástípusban keletkezett, hanem más típusból hatolt be ide. Ez azonban több szempontból is erősen vitatható lenne. Először is aligha tudnánk megjelölni azt a nyelvjárástípust, ahonnan az áthatolás megtörtént. Másodszor és főként: az *ā* keletkezése el sem igen választható az *ā*-tól: területi egyezéseik, sajátágosan taszító jellegű fonetikai viszonyuk (amely szóban *ā* van az első szótagban, ott az *ā* zártabb: *pār*, de *mādār*) és még más, most nem részletezhető körülmények arra mutatnak, hogy az *ō* keletkezése a függő hangváltozások tipikus és törvényszerűvé vált esete: az illabiális hangok elhasonulásának eredménye.

I). Néhány kisebb részletmegjegyzés a tanulmánynak a tendenciákat tárgyaló fejezeteihez:

Ha a *szalma* > *szóma* fejlődést részeire akarjuk bontani, akkor nem ezt a sort kell felvennünk: *l* hatására létrejövő zárt *o*-zás (*szolma*), *l* hatására létrejövő nyúlás (*szólma*), majd az *l* kiesése (*szóma*) [106]; hanem a fejlődés nagyon valószínűen az *l* vokalizálódásával indult (ennek reciprocumai a *Toud* > *Told*-féle alakulások): *szalma* > *szayma* > *szóma*.

A *rúzs*a alak olyan nyelvjárásokban is él, ahol nyitódó diftongusok sohasem voltak (hasonlóan a *lú* is): *ruzsza* alakból magyarázni itt bajos [111]. A más nyelvjárástípusból (nyugatról) vándorlás feltevése pedig itt még kevésbé lenne meggyőző.

Azt a tényt, hogy nyelvünk a szóeleji torlódásokat újabban inkább tűri, mint régebben [139], én nem annyira, vagy legalábbis nem kizárólagosan a szóbelseji torlódások megszorodásának tulajdonítanám, hanem a nyelvünkbe egyre nagyobb számban beáramló szóeleji torlódások jövevényszavaknak, vagy legalábbis ezeket sem hagynám ki a számításból.

Az *alszok*, *örzi* alakokat — ha az egységes nyelvi típushoz való hasonlítás alapján állunk — nem lehet a két mássalhangzó közti magánhangzó hiányára példaként megadni [156]: az *aluszok* és *örzi* ~ *örözi* stb. alakok ugyanis aligha tekinthetők köznyelveknek, még kevésbé irodalmi nyelveknek.

A *lasponya* alakot — ha komolyan vesszük a nyelvtörténetet — nem lehet a hangátvetéses alakok közé számítani (vö. MNy. XLVIII, 203).

11. Mielőtt a tendenciákhoz, mint a nyelvjárások tipizálásában felhasználható tényezőkhöz visszatérnénk, magáról a nyelvjárás kérdéséről kell pár szót ejtenünk.

A nyelvjárásokat kétféle viszonyítás alapján lehet megközelítenünk: 1. a nemzeti nyelvhez mint a nyelv bármilyen rétegei fölé nőtt vagy fölött álló egységes nyelvtípushoz; 2. belső, egymáshoz való viszonyítás alapján; természetesen egyik síkon sem elválasztva egymástól a kérdés diakron és szinkron vonatkozásait.

Azt még senki sem vonta eddig komolyan kétségbe, hogy a nemzeti nyelvvel szemben a nyelvjárások más típusú nyelvi kategóriát képviselnek, jöllehet mind történeti fejlődésükben, mind mindenkori helyzetükben azzal lényegében egybefonódnak. Történeti szempontból a nemzeti nyelv és a nyelvjárások egybefonódottságát biztosítja a közös eredet, de más-más típusú voltukra rámutat az, hogy a nemzeti nyelvvel szemben a nyelvjárások alacsonyabb, elmaradottabb fejlődési fokot képviselnek: bár alapul szolgáltak a nemzeti nyelv kialakulásához, önmagukon belül az egységesülési folyamat nem indult meg bennük, hanem korábbi területi differenciáltságukat még akkor is megőrizték, ha saját belső törvényeiknek megfelelően — az egységes nyelvtípus fejlődésével azonos vagy attól elütő módon — tovább is fejlődtek. Leíró szempontból mind összefonódottságukat, mind különbségeiket azok a tények jellemzik, amelyek az előbb említett történeti fejlődés logikus következményei: közös eredetű folytán hangtanukban, szókinésükben és nyelvtani szerkezetükben egyaránt kisebb vagy nagyobb egyezéseket mutatnak; de míg a nemzeti nyelv a hatókörébe tartozó területen belül viszonylag egységes nyelvtípus, addig a nyelvjárások a nemzeti nyelvtől átfogott területen önmagukon belül területileg differenciáltak, olyan helyi beszédváltozatok, amelyek a kérdéses terület minden egyes pontján valamennyire, legalábbis bizonyos sajátságokban eltérnek nemcsak a nemzeti nyelvtől, de önmaguktól is.

Az elmondottak alapján világos, hogy a nyelvnek és a nyelvjárásnak mint különböző típusú nyelvi kategóriáknak egymástól való szétválasztásá-

ban nem érthetünk egyet azzal a nyelvjárásban már korán lábrakapott, s nálunk először alaposabban BALASSÁTÓL kifejtett nézettel, mely szerint a szétválasztást a többé vagy kevésbé hasonlóság, más szóval: a kölesönös megértés vagy meg nem értés alapján lehet elvégezni. Ha Deme. szavait jól értelmezem, a nyelvek és nyelvjárások közti különbséget ő a hangállomány, a szókészlet és a nyelvtani rendszer strukturális különbségének mértékében látja [140—1], ami más tálalásban, de lényegében — az a gyanúm — ugyanaz, mint a megértéses elmélet. — Én ezzel szemben annak a nézetnek a pártján állok, hogy az egyes nyelvrendszereknek, nyelvtípusoknak az önálló nyelv vagy a nyelvjárás kategóriájába sorolásánál — legalábbis a nemzeti nyelvek kialakulásának korától kezdve, s manapság mégis kibb — nem indulhatunk ki a strukturális egyezések vagy különbözőségek mértékéből, mert ez az alap — amellet, hogy elfordítja figyelmünket az egységes nyelvtípus kérdéséről — nagyon is ingatagnak látszik. Ha általánosan, minden nyelvre és nyelvjárásra alkalmazható elhatárolást akarunk, olyat, amely a történeti fejlődésnek és a belőle keletkezett mai helyzetnek egyaránt megfelel, akkor a nyelvek és nyelvjárások szétválasztásában az egységes, nemzeti nyelvtípusnak központi helyet kell elfoglalnia: a nemzeti nyelvek korában a nyelv fogalmát azonosnak kell vennünk magával a nemzeti nyelvvel, nyelvjárásoknak pedig azt a területileg differenciált nyelvtípust kell tartanunk, amely fölé a nemzeti nyelv kiterjeszkedett, amelyet a nemzeti nyelv átfogott. Így például egymással mellérendeltségi, az olasz nemzeti nyelvvel alárendeltségi viszonyban levő nyelvjárásnak kell tekintenünk a mai sicilianót és piemontesét, holott a strukturális különbségek alapján joggal külön nyelveknek is felfoghatnók őket; nyelvjárásoknak kell tartanunk, mert közös nemzeti nyelv fogja át őket. Ezzel szemben egymással mellérendeltségi viszonyban álló nyelveknek kell tekintenünk például a csehet és a szlovákot, jóllehet strukturális különbségeik alapján egymás nyelvjárásainak foghatnók fel őket; nyelveknek kell tekintenünk, mert nincs fölöttük átfogó, egységes nyelvtípus. — Föltétlenül komplikálja persze a kérdést az, hogy mint a nyelvjárások és a nemzeti nyelv közé a fejlődésben közbeesett és részben máig fennmaradt nyelvtípusokkal, bizonyos provinciális köz- és irodalmi nyelvekkel föltétlenül számolnunk kell. E kérdések boncolgatása azonban már túl messze vezetne tárgykörünktől.

Visszatérve mármost a nyelvjárásokhoz, nézzük meg, hogyan állunk a nyelvjárásoknak belső (a nemzeti nyelvnek mint más jellegű nyelvtípusnak a leválasztása utáni), egymáshoz való viszonyítása terén. Azt szintén még soha senki nem vonta komolyan kétségbe, hogy a nyelvjárásokon, mint a nemzeti nyelvtől eltérő nyelvtípuson belül táji különbségek vannak; nem is vonhatta, mert a nemzeti nyelvvel szemben a nyelvjárásokat éppen a táji, területi differenciáltság jellemzi. Arról azonban már évtizedek óta folyik a vita, hogy a területi differenciáltság azt jelenti-e, hogy egy-egy nyelv nyelvjárásai föloszthatók-e külön-külön egységekre, típusokra, avagy sem. Évtizedek óta folyik a vita — ezt hozzátehetjük: — még olyan nyelvekre vonatkozóan is, amelyekben a sajátos történeti viszonyok következtében a nyelvjárásai különbségek sokkalta nagyobbak, s az egyes típusok sokkalta jobban kirajzolódnak; mint nálunk. A vita és annak — jórészt a más és más nézőpontok miatt — lényegében máig eldöntetlen, sőt mondhatnánk meddő volta túlon túl ismeretes ahhoz, hogy mozzanatait újból felelevenítsük. Annyi azonban bizonyos, hogy amikor a kérdésről beszélünk, tanácsos az előbb említett két dolgot; egyrészt

a táji különbségek, másrészt az úgynevezett nyelvjárási „egységek” vagy „típusok” kérdését egymástól elhatárolni.

A nyelvjárások egymás közötti viszonyán belül annak a ténynek a felismerése a döntő, hogy a nyelvjárásokra általában a hangtani, szókészletbeli és nyelvtani szerkezeti kisebb-nagyobb területi különbözőségek jellemzők; egészen más kérdés aztán az, hogy a sorozatos és fokozatos belső eltérések láncolatából, szövevényéből milyen kritériumok alapján, ki, hogyan von el egységeket, típusokat. Természetesen az sem válik a nyelvjárások létének tagadó-jává, aki az egyes nyelvjárások egymástól való megkülönböztethetetlenségét vallja (HORGER), vagy aki nem lát alapot arra, hogy történetesen a magyarban a nyelvterületet nyelvjárásonként különböző részekre szabdalja. Hogy a Demétől idézett példánknál maradjunk [7], amikor GYARMATHI Nyelvmesterében fölveti, hogy a magyarban nincs dialektus, ezzel még nem vonja kétségbe a táji, nyelvjárási különbségeket; művében számtalan helyet találunk, ahol kifejezetten utal e különbségekre, sőt az első kötetben a tájanként különbözőképpen ejtett szavaknak egyik legkorábbi felsorolását adja nyelvjárási irodalmunkban, székely, vármegyebéli (= nem székely erdélyi, valamint partiumi) és magyarországi típusokat megkülönböztetve. GYARMATHINAK a magyar dialektusokra tett megjegyzése tehát nem a magyar nyelvjárási különbségek tagadásából fakad, hanem nyilvánvalóan abból, hogy nem ismer a magyar nyelvterületen olyan vidéket, melynek nyelvéllapota a nyugati nyelvek nyelvjárásaihoz hasonló elkülönítésre adna alkalmat.

E kérdések boncolgatása közben elérkeztünk a számunkra legegésőbb és legizgatóbb problémához: mennyiben van nyelvi alap, és milyen módszerbeli lehetőségek adódhatnak a régi és a mai magyar nyelvjárásoknak mint külön részeknek, egységeknek egymástól való elhatárolására, osztályozására vagy tipizálására. Egészében úgy érezzük, nincs még előttünk olyan megbízható, egységes anyag, és nincsenek olyan alapos részletmunkálatok, hogy e kérdésben viszonylag biztosat lehessen mondani. Az mindenesetre ma már jól látható, hogy a magyar nyelvjárásoknak BALASSÁTÓL kidolgozott és napjainkig jobban helyettesített felosztása sem a módszer, sem az eredmények szempontjából nem megnyugtató; gyakorlati szempontból kénytelenek vagyunk ugyan számolni vele, de — PAULNAK a nyelvjárások osztályozásáról mondott szavaihoz (Prinzipien⁵ 43) kapcsolódva — nem hisszük azt, hogy felhasználásakor a valóságot tükrözhetnénk. Nyilván világosabban fogunk látni a kérdésben, ha egyrészt a magyar nyelvatlasz anyaga összegyűl, másrészt néhány kimondottan nyelvjárástörténeti monográfia elkészül. Mindezek ellenére most kényszerítve vagyunk e problémakör egy-két vonatkozását mégis felvetnünk, mivel Deme László tendencia-elmélete a magyar nyelvjárások területileg egybefolyó, láncolatszerűen, lépcsőzetesen összefonódott jelenségeket mutató részrendszereiben újfajta, a korábbi (mint mondoztuk: nem kielégítő) megoldásoktól elütő eligazodási mód lehetőségeivel biztat, amellet pedig az egyes nyelvjárási „egységek” jellemzésére is sémákat szolgáltat. Eddig a tendenciák részletkérdéseivel foglalkoztunk; a továbbiakban egészében kell megnéznünk, mennyiben használhatók fel a tendenciák a nyelvjárástípusok egymástól való elkülönítésére, és mennyiben jellemzésükre, leírásukra.

12. Deme három olyan fő magánhangzó-problémát lát, amely döntően jellemző lehet egy-egy nyelvjárástípusra: a nyelvműködést (zárt és nyílt tendencia), az ajakműködést (labiális és illabiális tendencia) és az időtartamot

(hosszú magánhangzós és rövid magánhangzós tendencia) [163—4]. E kétségtelenül helyesen kiválasztott szempontokra támaszkodva a szerző úgy gondolja, hogy „ezek kombinációinak vizsgálata végeredményben biztosítja a nyelvjárásterület felosztásának lehetőségét és az osztályozás (tipizálás) egységét” [163]. Csak helyeselni tudjuk, hogy az említett tendenciák matematikai kombinációit (zárt — illabiális — hosszú magánhangzós, zárt — illabiális — rövid magánhangzós stb. típus) mint mai nyelvjárás csoportokat Deme önmagától elveti; ilyen alapon ugyanis a nyelvjárásokat megfosztanánk területiségüktől, mivel a valóságban meg nem levő típusokat területileg elhelyezni nem lehetne. Ezért a szerző abban bizakodik, hogy a tendenciák országos képének felvázolása, majd ezek összegezése után bizonyos tendencia-gócok fognak kikristályosodni, amelyek azonosíthatók lesznek az egyes nyelvjárásterületek gócaival, s e gócok körül kirajzolódó átmeneti sávok révén egyik nyelvjárás a másiktól el fog különülni [164—5]. Mivel ilyen szempontok szerint mai nyelvjárásainkat eddig még senki sem tipizálta, a nyelvatlasz anyagán elvégezhető ilyen természetű munkálatok előtt bajos volna eme elmélettel kapcsolatban akár pro, akár contra határozottan állást foglalni. Az ötlet mindenestre jelentősnek és az eddigi osztályozási „módszerek”-kel szemben elvileg föltétlenül sokkal jobbnak tűnik föl. Nagy kérdés azonban, mennyiben fognak ezek a tendencia-gócok — éppen a tendenciák kihüvelyezésének egy s más, korábban tárgyalt bizonytalansága, valamint a tendenciák kevertsege következtében — a valóságban kikristályosodni, s még inkább kérdéses, mennyiben fognak a különböző tendencia-gócok (a nyelv- és ajakműködés szerinti, valamint az időtartammal kapcsolatos tendenciák gócai) úgy egybeesni, hogy a nyelvjárási gócok szilárd alapon megállapítást nyerhessenek. Mindez azonban már a jövő kérdése.

A régi magyar nyelvjárások területi gócainak a megállapítása nyilvánvalóan az előbb említetténel is sokkalta nehezebb feladat lesz, hiszen régi nyelvjárásainkra vonatkozóan nyelvemlékeinkből — sajnos — soha sem fogunk tudni olyan nyelvi és területi szempontból egyaránt megbízható alpanyagot kihámozni, mint amilyent mai nyelvjárásainkra vonatkozóan a nyelvatlasztól remélhetünk. Ha Deme tendencia-elmélete meg tud szabadulni bizonyos merevségeitől, valószínűleg komoly segítséget fog tudni nyújtani az e téren való előrehaladásban is.

A szerző nézeteinek a kelteténél sokszor kissé merevebb volta a tanulmányának elején levő tudománytörténeti részben is megmutatkozik. HORGERnek és LAZICZIUSnak a munkálkodásáról szólva nehezményezi, hogy az említett szerzők nyelvjárástörténeti fejtegetéseikben az egyes jelenségek történetére helyezik a súlypontot, és hogy nem „az egyes nyelvjárási rendszerek konkrét történeti vizsgálatát” végezték el [pl. 21]. Korántsem akarom azt mondani, hogy akár HORGER, akár LAZICZIUS jelenségvizsgáló módszere minden szempontból kifogástalan. De meg kell gondolnunk, hogy a Deme felvetette „egyes nyelvjárási rendszerek” még az ő tendencia-elméletében sem kristályosodtak ki oly világosan, hogy konkrétan vizsgálni lehessen őket. Vajon milyen sikere lehetne akárcsak manapság is egy olyan „konkrét történeti” vizsgálatnak, amely például a Deme említette nyílt — illabiális — hosszú magánhangzós vagy valamelyik más nyelvjárási „rendszer”, esetleg a tendenciák összesítése alapján ma jd kijelölhető, de még ma sem ismert nyelvjárási „gócot” tűzné ki tárgyául? Úgy vélem, HORGER és LAZICZIUS jelenségvizsgáló módszere nemcsak saját korukban, de ma sem tekinthető elavultnak; van

tudniillik e módszernek egy igen nagy pozitívuma : azt vizsgálja a nyelvben, ami abban mai eszközeinkkel teljes biztossággal megfogható, ami abban a nyelvtudomány eddig kipróbált módszereivel kitapintható. E módszer természetesen abban a pillanatban túlhaladottnak fog bizonyulni, amikor a Demétől vagy mástól ajánlott újabb módszerek a konkrét nyelvi vizsgálatok terén kipróbálást, gyakorlati igazolást nyernek.

13. Amikor arra a kérdésre keresünk feleletet, mennyire alkalmasak a tendenciákba tömörített vagy tendenciákon kívül eső szembenállásokra alapított sémák egy-egy nyelvjárás tüzetes leírására, valamint mennyire alkalmasak a tendenciák szerinti összefoglalások egy-egy nyelvjárás rövid jellemzésére, újra csak vissza kell térnünk a nyelvjárások területi problémáihoz. Jól tudjuk, a szó szoros értelmében vett nyelvi (nyelvjárási) egység nemcsak egy-egy kisebb-nagyobb terület nyelvjárásában nincs, de még ugyanannak a helységnek, ugyanannak a családnak, sőt ugyanannak a beszélőnek a nyelvében sem számolhatunk teljes joggal ilyenekkel. Mégis, a tapasztalatok azt mutatják, hogy a *h e l y s é g* (föltéve, ha nem túlságosan nagy és településtörténetileg eléggé homogén) benszülött lakosságának nyelve az a legnagyobb nyelvközösség, amellyel mint viszonylagos „egység”-gel még számolhatunk. A helységen kívül kerülve — érthető okokból — ugrásszerűen bomlik a nyelvi egység, s a különbségek nagyjából a távolsággal egyenes arányban nőnek.

Mindezt azért említem, mert úgy látom, hogy egy-egy helység „nyelvjárása”-ban vonhatjuk meg azt a határt, amelyen belül a Deme-féle sémák a nyelvjárás tüzetes leírására viszonylag jól alkalmazhatók. A szerző a Komárom megyei Dad község nyelvjárásának bemutatását sémái alapján jól — sőt az eddigi leírásoknál sokkalta rendszeresebben — megoldotta. (Más kérdés, mennyiben tudta a történetiséget tükrözni.) De aligha lehet vitás, hogy tágabb nyelvi egységgel : több helységnyi, járásnyi, megyényi területtel (ezeket természetesen csak a területiség fokozatos nagyságának érzékeltetésére említem így), már nem tudott volna ilyen jól elbánni : a helységenként sokszor más és más szembenállások teljesen összekuszáltak volna az egy helységnél még elég világos képet ; a tüzetes leírásból a terület nagyságával eléggé egyenes arányban mind nagyobb és nagyobb káosz kerekedett volna, s a kuszáltságon nem sokat enyhített volna az egyes helységek nevének feltüntetése az eltérő jellegű szóalakok mellett.

A tendenciák alapján való rövidebb jellemzéssel is körülbelül ez a helyzet. Nézetem szerint ezek is főként kisebb, viszonylag homogénebb nyelvjárási típusoknál alkalmazhatók. Dad rövid jellemzését például viszonylag jól meg lehet adni, s a szerző ezt meg is cselekszi. De nyilván ő sem gondolja komolyan, csak szükségből teszi, amikor például ezt mondja : „a dunántúli nyelvjárás : északon erősen, délen közepesen zárt ; gyengén labiális ; erősen rövidmagánhangzós” [165]. Itt „a dunántúli nyelvjárás” a BALASSA-féle felosztást jelenti, tehát a tendenciák szerinti jellemzéssel egy már előre kész keretet tölt ki a szerző. De különben is, könnyű volna az ilyen jellemzésnek nemcsak az elnagyoltságára, hanem a valóságot meg nem közelíthető voltára egész tömeg példát felsorolni. Hogyan illenek bele például a dunántúli nyelvjárás iménti jellemzésébe az itt élő nagyon nyílt és nagyon általános *e-k*, a szigetközi *á-k*, a Duna melléki hosszúságok stb., hogy csak egy-egy ellenpéldát említsünk a jellemzés főbb mozzanataival kapcsolatban? Hogyan lehetne a tendenciák alapján röviden vagy akár hosszasan is jellemezni például a BALASSA-féle északkeleti nyelvjárást, vagy hogy BALASSÁHOZ ne ragasz-

kodjunk, a magyar nyelvterületnek azt a részét, amely Debrecen, Nyíregyháza stb. körzetében fekszik? Azért említem e vidéket, mert itt a tendenciák sajtóságos kevertsege különösen jól észlelhető, s nem egy vonatkozásban élénken szemlélteti, hogy ellenkező tendenciák nemcsak külső ráhatás eredményeként, hanem belső fejlődés következtében is jelen lehetnek ugyanabban a nyelvjárástípusban.

14. Befejezésül még két dolgot szeretnék röviden megemlíteni.

Deme László könyve nehéz, bonyolult elvi és gyakorlati kérdéseket vet fel, amelyeket első vagy második nékihuzakodásra sok esetben nem lehet kellő biztossággal megítélni. Nemcsak azzal vagyok tisztában tehát, hogy e problémák körül hozzászólásom után is számos vitatható pont maradt még, hanem azzal is, hogy a tőlem felvetett — esetleg a szerző megállapításaival némileg ellentétes — nézetekben nem kevesebb a vitatható pont, mint amennyit én láttam Deme művében.

Hozzászólásom nagy részét a szerzővel való vitázás tölti ki, s ez a célt tekintve — úgy hiszem — természetes is. A vitás pontok előtérbe helyezése azonban egyrészt nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a tanulmányban igen-igen sok olyan rész van, ahol a szerzővel teljesen egyet lehet érteni; másrészt és főként nem befolyásolhatja kedvezőtlenül a szerző egész munkájának értékelését. DEME LÁSZLÓ tanulmányát — ez nem frázis, hanem őszinte szó: — egészében hatalmas szellemi teljesítménynek és a magyar nyelvjárás-kutatás eddigi legjobb eredményének tartom, s meg vagyok győződve, hogy igen sok elméleti és gyakorlati megállapítása kedvező hatást fog gyakorolni nyelvjárás-kutatásunk további fejlődésére. Hozzászólásomnak viszonylag nagyobb terjedelmével is ezt a jó munka iránti őszinte megbecsülésemet óhajtottam érzékeltetni.

Benkő Loránd

NÉHÁNY REFLEXIÓ BENKŐ LORÁNDNAK „A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK NÉHÁNY KÉRDÉSE” CÍMŰ MUNKÁMRÓL ÍRT BÍRÁLATÁRA

BENKŐ LORÁNDnak itt elhangzott beható, részletes és igen tanulságos bírálatából jól esik az elismerő szó, s nem kevésbé maga az a tény, hogy vita-indítónak szánt, de sajátosan mind ez ideig visszhang nélkül maradt munkámmal most ilyen komolyan foglalkozott. Mikor 1952–53 telén munkámat írtam, bizony ilyesféle magas színvonalú és alkotó viták lebegtek eredményként a szemem előtt; s milyen jót tett volna azóta írt, s kandidátusi disszertációnak benyújtott következő, a most tárgyaltra építő munkámnak is néhány olyan komoly ellenvetés és figyelmeztetés elgondolásom gyöngéire, mint amilyeneket most itt e szerényen „megjegyzések” nevet viselő színvonalas bírálatban is kaptam. Tanulmányom bevezetőjében [5] annak idején nem frázisként írtam azt — amit most Benkő is hangsúlyozott —, hogy munkám vitáirat, lényegében első kísérlet a tudományos magyar dialektológia megteremtésére. — Talán a BÁRCZI GÉZA kezdeményezésére most történeti nyelvjárás-kutatással foglalkozó ifjú gárda lesz az, amely hamarosan nemcsak bekapcsolódik majd e vita folytatásába, hanem új részleteredményeivel tovább is viszi a stúdiumot, meg is oldja az általam csak felvetett kérdéseket, vagy némely tételemet megcáfolja és újjal cseréli fel.

De most nem az a feladatomban, hogy a jövőről beszéljek és másokat buzdítsak munkára. Ebben a válaszban a saját munkámról kell beszélnem azokhoz a kérdésekhez kapcsolódva, amelyeket Benkő az imént fölvetett. Talán furcsán hat majd, mégis nélkülözhetetlen az, hogy a továbbiakban ne csak tárgyalt munkámról beszéljek, amelyet a bíráló és a jelenlevők már olvashattak; hanem nem ritkán hivatkozzam egy másikra is, amelyet ez a közönség nem ismerhet még. „Nyelvatlaszunk funkciója és anyagközlési problémái” címen ugyanis azóta 1954 tavaszán bevégeztem, 1954. őszén pedig kandidátusi disszertációnak benyújtottam egy újabb, körülbelül az előbbihez hasonló terjedelmű tanulmányt; sajnálom, hogy ez még nem kerülhetett megtárgyalásra. Ebben az írásomban — a nyelvatlasz szerkesztési munkájában alkalmazni akarva korábbi dolgozatomban eredményeit — sok ponton tovább kellett mennem a kutatásban, kiegészítenem, részleteznem, itt-ott módosítanom eredetileg olykor kifejtetlen vagy éppen elnagyolt tételeimet; s talán jóval több véletlennél, hogy nem is egyszer éppen azokon a pontokon vittem magamtól is tovább a vizsgálatok fonalát, ahol első, most tárgyalt munkámban Benkő labilisnak, kidolgozatlanak érzi még a megfogalmazást és az eredményt. Nem lenne helyes persze itt azzal foglalkoznom, hogy elkövetkező kandidátusi vitámnak elébe vágva most e második dolgozatomban ismertessem. Csak azokon a pontokon nyúlnék anyagához, amelyekben mégiscsak innen vehetem Benkő észrevételeire legkönnyebben s leginkább készen a választ.

I. A fonetikai részhez

Dolgozatomban fonetikai részét Benkő figyelemre méltónak tartja, s hasznosnak látná idegen nyelven való megjelölését is [501*]. Ez talán valóban hasznos és megoldható is lenne; a magam részéről szívesen végrehajtanám még rajta azokat a módosításokat és kiegészítéseket, amelyek az idegen nyelvi közlés esetén kívánatosak.

Néhány megjegyzés a részletekre:

1. A diftongusok nyitódó vagy záródó jellege (ami eléggé egybevág az öblösség szerinti felosztással is, vö. BENKŐ: NyK. LIV, 39—40) szerintem nem egyetlen, de mégis legfőbb alapja a diftongusok felosztásának. Benkő ezt nem helyesli; ő minden kritériumot egyszerre venne számba [503*]. — Ha a diftongusok jellemzéséhez keresünk szempontokat, ez a módszer csak helyeselhető. De a felosztás nem helyettesíthető jellemzéssel; s még a jellemzésben is vannak fontosabb és mellékesebb jegyek. Az én megfigyelésem szerint pedig ami a magyar nyelvjárások diftongusaiban nyelvjárásonként konstans, az a diftongusnak zártsági tendenciája. Persze ebbe a vizsgálatba általában a nemzeti nyelv középső nyelvállású hosszú fonémáinak realizálódásait vesszük bele: az ó, ő és é hangnak megfelelő diftongust. A nyugati nyelvjárást azután jellemezhetjük azzal, hogy diftongusai nyitódóak, a Debrecen környéki meg azzal, hogy a fenti fonémáknak megfelelő diftongusai záródóak: itt ingadozással nem kell számolnunk. Ez a jellemzés rámutat belsőleg azonos, egymás közt pedig ellentétes állandó sajátságokra. Ám ha a nyugati és a debreceni nyelvjárások jellemeznénk s az említett keletit is annak, akkor nemcsak hogy kirekesztenők a nyugaton közismerten jelentkező (s

* A zárójelbe tett pusztán számok BENKŐ LORÁND bírálatainak lapszámjai.

Bánkó szerint az említett keletiben is meglevő vagy lehetséges; [504]) emelkedő nyomatékú, vagyis nyomaték-átcsapásos formákat; hanem egyben ezzel a jellemzéssel el is mosnánk azt a belsőleg azonos, de egymás közt ellentétes fő sajátságot, amely mind jellemzési, mind szétválasztási eszköznek igen jól megfelelt az előbbieken. S meggondolandó itt még nemcsak az, hogy a záródás szerinti jellemzés „certa”, de a nyomatékkal való „semper incertus”; hanem az is, hogy a nyomatékátcsapás gyakori és természetes nemcsak egy-egy nyelvjáráson, hanem egy-egy beszélő nyelvhasználatán belül is, éppúgy, mint az elemek nyelvmagassági foka szerinti ingadozás [vö. 504]; viszont a zártsági irány szerinti ilyesféle átcsapásokról és ingadozásokról eddig nem tudunk. — S egyébként is: az Ecsedi lóp környékének Bánkó említette kettős diftongus-rendszerére (vö. MNy. XLVIII, [233]) mi jellemzőbb: az-e, hogy eső nyomatékú az elsődleges (az *ó, ő, é*-nek megfelelő) és a másodlagos (a nyújtó *l, r, j* előtti) típus egyaránt; vagy pedig az-e, hogy az első csoport záródó, a második pedig nyitódó jellegű tagokat tartalmaz?!

Más kérdés a diftongusokkal kapcsolatban: az *qó* típusúak, azaz az emelkedő nyomatékú záródók létének vagy nem létének kérdése. Bánkó felhoz erre az én érveléssel szemben néhány gyakorlatilag talán létező vagy lehető példát; ezeket azonban nem tudom döntő és elvi értékű bizonyítéknak tartani. Maga is főleg arra az esetre hivatkozik, amikor már a köznyelv felé való törekvés szül egészen átmeneti, mondhatnám ad hoc értékű diftongus-formákat: a köznyelvi *ó* hatására tartja elképzelhetőnek az *qó* típusnak születését [504]. Ezt nem tartom eleve kizártnak; de bizonyítéknak sem. Sőt, ahogyan ő érvelését felépíti, szinte az én megfigyeléseimet erősíti vele. Mert az *ő* mondataiból is az derül ki, hogy eső nyitódó (*uo* típusú), emelkedő nyitódó (*yo* típusú) és eső záródó (*ou* típusú) diftongus köznyelvi hatástól függetlenül, spontán fejlődés eredményeként bárhol, bármikor és bármilyen élettartamban alakulhat, mint természetes, mondhatnám szabad kategória a nyelvben; ám a negyedik, az emelkedő záródó (*qó*) típus csak átmeneti helyzetekben, átmeneti értékkel, asszociatív hatás alatt. Az előző három közül tehát bármelyik lehet egy-egy nyelvjárásnak konstáns diftongus-típusa; a negyedik viszont — ha van — csak olyan bomló diftongusrendszerek bomlási termékeként keletkezhet, amelyekben az *ou ~ aq* az eredeti, az *ó* a jövevény új szélső érték, s a kettő közt a — nem is spontán — átmeneti jelenségek légiója kavargog; e légióban egyik — kérészéletű — tagként az említett negyedik típus is. Nem hibáztatható tehát az, aki ilyesfélét följegyez [505]; ám az már kérdéses, hogy van-e csak egyetlen olyan nyelvjárásunk is, ahol valóban ez az átmeneti értékű ad hoc bomlási termék lenne a konstáns főtípus.

Hogy pedig ez a felfogás a hajdani *lou > ló ~ lú* kettősségre mégis, szerintem is jobb magyarázatot ad, mint amelyik mellé én a munkámban álltam, az nem annyira bizonyítékot ad e típusnak tartós létezése mellett, mint inkább csak további megvizsgálandó feladatot, mely körülbelül így hangzik: Ma az emelkedő nyomatékú záródó diftongus a köznyelv felé tendálásnak ad hoc értékű terméke. Vajon a korábbi monoftongizálódásokor egy ilyesféle, hasonlóan csak átmeneti értékű jelenség milyen külső erőnek a terméke lehetett?

2. A bomlási termékeknek a szerves fejlődményekkel egyenrangú besorolása még egy ponton aggasztana a hangtanban: a csángó *i* és *ĕ* kérdésében is. E hangokat azért vettem fel csak zárójelben a magyar nyelvjárási hangkészlet ábrázolásába, mivel jelölésük a csángóból is zavaros-

nak, a nyiltabb *e* helyett pusztá nyomdatechnikai változatnak tűnt (pl. MNy. XXXVIII, 301). Benkő most megerősíti létüket [506]; ám még most sem világos számomra létüknél is nagyobb problémájuk: értékük kérdése; noha ez nálam zárójelbe tételüknek az előbb említettél nem súlytalanabb oka volt. Ne feledjük: a csángó nemcsak hogy peremnyelvjárás, hanem sziget, mégpedig nyelvsziget, mely igen erős román hatás alatt áll, s rendszerében Benkő szerint is „a szinte teljes felbomlás és ennek megfelelő nagymértékű ingadozás állapotában van” [507]. Ha Benkő még többet közreadna gyűjtéséből, talán világosabbá válnék számunkra: szerves jelenségek-e az említett magánhangzók és a később említett mássalhangzó-változatok is; vagy csak jövevény szavakban élő jövevény jelenségek; vagy esetleg meg sem honosult ad hoc elemek; esetleg éppen valamiféle kétnyelvűség tényei. Ennek gondos vizsgálata nélkül nem dönthetünk ügyükben. Mert ha — tegyük most fel — valamelyik északkeleti nyelvjárásunk valamelyik vele szomszédos szlovák nyelvjárásból mondjuk a másodéles hangsúlyozást átvénné, illetőleg megtartaná a szlovákból eredető szavakban; de még ha egész rendszerére, illetőleg bilingvitasának magyar változatára kiterjesztené is: vajon ezt vehetnénk-e a többi területével egyenrangú magyar nyelvjárási jelenségnek?!

3. Még egy fonetikai megjegyzésre reflektálnék: a széles ejtésű hosszú magánhangzók kérdésére. Benkő nem látja világosan: végeredményben hiszem-e, hogy ezek különböznek a szokásos hosszúaktól, vagy sem [507]. Megvallva: nem hiszem, de tagadni sem merem. Sajnos helyszíni tapasztalataim nincsenek vele, mivel a Nyelvatlasz gyűjtőgárdájából sajnálatos módon kiestem. De nem is arról akartam munkámban beszélni, hogy vannak-e ezek vagy sem, s hogy fonematikus értékű különbségeket hordozhatnak-e vagy sem. Csak arra akartam rámutatni — s ez talán sikerült is —, hogy a rövid, a széles ejtésű hosszú, és a szokásos hosszú magánhangzó egymáshoz való viszonya s következésképpen jelölésmódja, nem sematizálható annyira egyszerűen egyharmad fokos nyelvmagassági különbséggé, ahogyan BÁRCZI újabb munkáiban bemutatja (vö. Fonetika 26, 39).

II. Az elvi és módszertani kérdésekből

Benkő igen helyesen emeli ki azt, amit én is hangsúlyoztam bevezetőmben: hogy eredményeim és megállapításaim — már csak nyelvjárási anyagom minőségi rétegzettsége és megbízhatatlansága miatt is — sokkal inkább elméleti és módszertani, semmint konkrét nyelvjárási értékűek [502]. Bírálataiban így is tekinti és nagyrészt e szempontból taglalja mondanivalómat. Hadd ragadjam itt ki hozzászólásának e vonatkozásaiból azt, amit én elméletileg talán még jobban is elmélyítenék; meg amit ő másképpen lát, mint én, amit viszont én továbbra is másképpen látok, mint ő.

1. Először a köznyelvhez való hasonlítás kérdését. Ez elméletemben is, gyakorlatomban is — úgy látom — némileg rugalmasabb, mint Benkő felfogásában. Számára éppen ezért problémát jelent az, hogy itt a *köznyelv* megjelölés mit takar pontosabban: a beszélt, vagy pedig az írott, sőt: a helyesírásban rögzített formát-e [509]. Kétségtelen: a kettő között vannak különbségek, sőt szerintem a kettő nem is teljesen egy eredetű; ezt kifejtem a „Nyelvünk a reformkorban” c. kötet egyik cikkében [51. lap]. De ezek a

különbségek mégsem akkorák, hogy ezek miatt mereven döntenünk kelljen valamelyik mellett a másik kizárásával. Sőt : hasonlító módszerünk alighanem akkor válnék mereven metafizikussá és metafizikusan merevvé, ha azt a — szerintem semmi esetre sem lényeges eltérést, sőt nem is eltérést, hanem pusztán csak — ingadozást, amely a kettő között, de még mindig a kettőt egységesként összefogó egyetlen főtípuson belül van, teljes mértékben kikapcsolná. Hiszen éppen ez az egyik biztosítéka annak, amit Benkő is kíván : a tendenciák szerinti vizsgálat merevsége feloldásának [vö. 521].

Nézzük csak : mikről is van itten szó! Mostani eljárásomban a *sër* az illabiális, a *sör* a labiális tendencia megnyilvánulásának esetei között szerepel. Ha a helyesírási szabályzat lenne a hasonlítási alap, a *sër* illabiális példa maradna, a *sör* azonban megszűnnék labiális példa lenni, illetőleg átkerülne az illabialitás ellenpéldájának éppúgy, mint ahogyan most mondjuk az *öröm* az. Ámde a *sër* és az *erëm* között mégis csak van bizonyos különbség. A *sër*, mint hajdan a főtípusnak változatként elismert tagja, nemcsak köznyelvi az *erëm* alaknál, hanem területileg is elterjedtebb. Az *erëm* jóformán csak a leg-szélsőségesebb, legerősebb illabiális területeken jelentkezik ; a *sër* viszont nem igényel a nyelvjárástól s nem is jellemez benne olyan erős fokú illabialitást, mint az előbbi. A köznyelvben is ingadozók — most ne tekintsük a helyesírási szabályzatnak nemcsak regisztratív, hanem ezzel egyenlő mértékben egyben normatív munkáját — nem véletlenül ingadozók a köznyelvben! Ne feledjük el történetüket : ők többnyire mint nagy területnek szélesen elterjedt alakjai szivódtak fel egyenrangú változatokként a főtípusba ugyanakkor, amikor a szűkebb területen élő, területi elterjedtségükben sem egyenlő, tehát szélsőségesebben labiális vagy illabiális változatok nem kerültek egyenrangú ingadozóként ellentett párjuk mellé. Az *embör* és az *börtön* és a *börtön* a főtípus történetét vizsgálva közösen egy kategória a tekintetben, hogy két változatuk területileg nem volt egyenlő rangú s így a főtípuson belül sem lett egyenlő értékű ; a *vödör* és a *vödör* pedig az előbbiektől elkülönítendő másik kategória, amelyiket az jellemez, hogy tagjainak a főtípuson belüli egyenrangú ingadozása területi és történeti egyenrangúságukra alapul és mutat vissza. S ebből következik : az a nyelvjárási, amelyik a köznyelvi ingadozók kérdését a köznyelvinél egyoldalúbban és egyértelműbben oldja meg a labiális vagy az illabiális alak javára, az a köznyelvnél már labiálisabb, illetőleg illabiálisabb, hiszen az ellentett alakot változatként sem tűri meg ; de korántsem olyan szélsőségesen labiális vagy illabiális — ha csak ennyiben különbözik a köznyelvi állapottól — mint azok a nyelvjárások, amelyekben nemcsak a köznyelvi ingadozók válnak egyértelműen ilyené vagy olyaná, hanem a köznyelvben egyértelműek is ellentett megoldással szerepelnek. — A köznyelvi ingadozók tehát nem nehézséget jelentenek [így 510], hanem éppen reálisan megfogható kategóriát.

Mert — hadd ismételjem meg, amit dolgozatomban is, meg azóta másutt is (vö. Nyelvművelésünk főbb kérdései [31, 206]; Nyelvünk a reformkorban [52]) hangsúlyoztam — a köznyelvhez viszonyítás a magyarban nem pusztán szükséges rossz. Ne vitassuk most, hogy milyen úton, de alighanem elfogadhatjuk tényként, bármilyen történeti megokolással is, hogy köznyelvünk — itt most ez a főtípus egyszerűsített neve — különösen szerencsés középarányosa szélsőséges nyelvjárásainknak, s nyelvjárásainknak általában is ; s ezért gyakran a vele való összehasonlítás egyben a valóságos történeti alap figyelembe vétele.

Hadd utaljak egy példára. A névszótövek kérdését meg lehetne tárgyalni az egyes nyelvjárásokban akár szigorúan és strukturalista módon leíró, akár pedig szigorúan és a nyelvjárásra korlátozottan történeti módszerrel. De mindkettőből megdöbbenő eredmények következnének olykor. Egyes nyugati területeken például leíró szempontból egyalakú változatlan tövű lenne ez: *bagu, bagut, baguk, baguja* ('bagoly') stb.; minőségi hangváltással kombinált *l*-tövű ez: *tengü, tengüt*; de *tengölök, tengöle* ('tengely') stb.; két lépcsőfokos, de pusztán minőségi hangváltó tövű ez: *biru, birut*; de: *biraja* stb.; minőségi és mennyiségi hangváltásos ez: *házo, házát* stb.; két lépcsőfokos minőségi hangváltó lenne ez: *függjö, függjít* stb.; nyilván mássalhangzó előtti *l*-kieséses lenne leíró szempontból ez a sor: *hílok, hísz, híl, hílunk, hítok, hínak*; és így tovább, nem is beszélve az olyanokról, mint a *lölök ~ lölköt*. Hogy a nyelvjáráshoz vezető történeti tőtípus-vizsgálat egyik-másiknál mit eredményezne, azt meg különösen nehéz most felmérnem. — A leíró magya:ázat mellett a történeti igazságot is az közelíti meg ezeknél a legjobban, ha az eredeti, a köznyelvben ma is érvényes tőtípus szerint soroljuk őket ide vagy oda, s annak megfelelően vizsgáljuk a bennük mutatkozó hangtani jelenségeket, illetőleg történetileg nézve: a bennük lefolyt hangtani változásokat (jó példa erre: VÉGH: A békési népnyelv névszótövei. DebrD. 26. uő: A derecskei népnyelv ige-tövei... DebrD. 11. sz.).

2. Néhány szót a módszernek egy más vonatkozásáról. Benkő figyelmeztet arra, hogy az ilyen köznyelvhez hasonlító vizsgálat végeredményben nem az egyetlen eszköz a nyelvjárás vizsgálatára, s különösen nem az a történeti elemzésre [510]. Figyelmeztet arra, hogy pl. a jelenségtörténeti vizsgálat nem elvetendő módszer, nem olyan megbélyegzendő, mint ahogyan az az én megfogalmazásomból látszanék [515]. — Mindkét megállapítása kétségtelenül helyes. Válaszom elején említett újabb munkám összefoglalójában a történeti nyelvjárásvizsgálatnak magam is már 7 vagy 8 munkatípusát jelölöm meg, egyiket sem helyezve egyértelműen a többi fölé; s ezek között szerepel a történeti jelenségmonográfia is.

Még ki nem nyomtatott kandidátusi téziseimből idézem: „A történeti adatok nyelvjárásos feldolgozásakor különválaszthatjuk egyelőre lokalizálásuk és tipizálásuk kérdését. Tipizálhatjuk, azaz helyhez nem kötött nyelvjárásanulmányokká dolgozhatjuk fel a nagyobb szövegemlékeket, pl. a kódexeket. Ha ismerjük a szerző születési helyét (pl. egyes ősnymotatványoknál), e nyelvjárástípus helyhez is köthető külső érvekkel. Ha nem, maga a nyelvállapot egyelőre nem lehet a helyhezkötés alapja, mert a kódexek korabeli és a mai nyelvjárások területi azonosságát nem tehetjük fel. — Helyhez kötni inkább az ismert keletkezési helyű oklevelek, levelek stb. sajtáságait lehet, ha ezek nem adnak is egyelőre monográfiát. Ezekhez, ha elegendő mennyiségben és sűrűségben lesznek majd, már inkább köthetjük az ismeretlen keletkezési helyű, monografikusan addigra már feldolgozott kódexek nyelvjárását.

A mai nyelvjárásokat történetileg vizsgálva segítségül vehetjük az általános jelenségtörténetet. Itt még igen sok jelenség — akár helyhez nem kötött — történetének kidolgozása hátra van. Amiről lehet, arról még jobb olyasféle történeti jelenségföldrajzi, illetőleg földrajzi jelenségtörténeti monográfiát készíteni, amilyen Benkőé az *ly ~ l* kérdésről. Igen fontos a jelenségek és tendenciák mai elterjedésének megismerése is: ehhez az Atlasz segít jelentős mértékben hozzá. Ezek együtt gyakran ki-

adják a nyelvjárásnak mint nyelvtípusnak történetét : a jelenségek keveredése, ellentétes tendenciáknak azonos helyen való felbukkanása olykor az általános jelenségtörténet, máskor a nyelvjárás földrajzi környezete alapján érthető meg, lokalizált emlékek nélkül is.”

Egyébként idézett dolgozatomnak jó kétharmad része éppen ilyen történeti jelenségvizsgálatokból áll : ezek közül szemelvény a $j > gy \sim ty$ változásról nemrégiben közölt cikkem is (MNy. L. 23). — Ámde más a jelenségtörténeti módszer pl. Benkőnél az *ly* tárgyalásakor (vö. tőle : A magyar *ly* hang története), s egészen más HORGERNÉL (vö. főleg : A magyar nyelvjárások). Hogy mennyiben, azt most nem részletezem, de talán fölösleges is lenne.

Ami a változás és változatlanság összevonását illeti : Benkő e kettőt ellentétesnek érzi[5. 2], én azonban csak egy magasabb törekvés két külön megnyilvánulási formájának. — Ő kifogásolja azt is, hogy az eredetileg nyíltabbá válással keletkezett *csoda* alak nem szerepel a nyílt *o*-zás példái közt [uo.]. Ez véletlenül szerepelhet, mert a köznyelvben ingadozó (vö. az előbbi pontot) ; de ha nem szerepelhetne is : a zártság ellenpéldái közt feltétlen ott lenne, s a zártság ellenpéldái szerinte elismerten is nyíltsági példák egyben.

3. Bírálataiban Benkő tanulságosan fejtegeti a nyelv és nyelvjárás elhatárolásának szempontjait[508]. A magam véleményét, úgy látom, dolgozatomban nem fejtettem ki eléggé világosan, s így ő, félreértve ezt, a „megérthetőség” kritériumát tulajdonítja nekem. Ez pedig nem felel meg elgondolásomnak. A kettő közötti különbség ismervei közt én említettem azt is, hogy a nyelvjárásokban közösek a fejlődés belső törvényei, míg az önálló nyelvekben nem, vagy nem feltétlenül és nem intézményesen. A fejlődés belső törvényeinek intézményes azonosságát ugyanis a nyelvi fejlődés nemzeti korszakában az biztosítja, hogy a nyelvjárásokat egy közös főtípus foglalja egybe, fogja át, s ez befolyásolja fejlődésüket. Hogy e főtípus hatása meddig terjed, annak vizsgálata pedig pontosan azokra az eredményekre vezet, amelyekre Benkő is jut, s amit egészen elnagyoltan így lehetne megfogalmazni : az egy nemzeti irodalmi nyelvtől egybefogott változatok egy nyelv nyelvjárásai, bármennyire különbözőek is ; két külön nemzeti irodalmi nyelv és a hozzájuk tartozó változatok viszont két külön nemzeti nyelvet alkotnak, ha változataikban vagy főtípusaikban mégannyira hasonlítanak is egymásra (vö. még : Nyelvünk a reformkorban 4).

Itt kell megemlítenem azt, ami a fenti megfogalmazás terminológiájából úgyszólván kiderül : hogy Benkőnek a nemzeti nyelvről adott definíciójával[509] nem értek egyet. De meghatározásai jók, a köztünk levő eltérés csak terminológiai, ha elvi értékű is, — így ezt most nem vitatnám (kifejtve l. Felsőoktatási Szemle 1954/6, 276).

Arról sem nyitnék most bővebb vitát, hogy nyelvjárások mint területileg viszonylag rögzíthető s valamennyire körülhatárolható egységek vannak-e vagy nincsenek (vö. 518-20). Szóban forgó dolgozatomban felsorakoztattam minden érvet és megfontolást ; a többi csak a nyelvatlasz gyakorlati eredményei dönthetik el. Ez mutatja majd meg, hogy vannak-e egy-egy falunál nagyobb, nem homogén, de mégis területileg valamiképpen megfogható nyelvjárási egységek. — Addig még csak azt a gyakorlati kérdést tenném fel, hogy — ha nyelvjárások valamiképpen mégiscsak n m lennének — mi egyéb magyarázná azt, hogy akár a laikus, akár a nyelvész, nem éppen falvanként hanem jóval nagyobb területenként ismer rá beszédéről a palóc, az ormánsági, a békési és a többi területek szülöttjére.

III. A tendenciák szerinti vizsgálat kérdéseiről

Bankó igen nagy kétségekkel fogadja mindazt, amit dolgozatomban a tendenciákról s a tendenciák szerinti vizsgálatról elmondok [510-től végig]. Így fogadta ezt, mint lektor, BÁRCZI GÉZA is. Kétségeik jogosak: a nyelv-atlasz megjelenéséig és alapos feldolgozásáig mindez nem több teóriánál, elméletnél. Különösen jogosak kétségeik az iránt a sok helyütt merev és túlzottan határozott megfogalmazás iránt, amelyre munkám írásakor itt-ott a felfedezés öröme ragadott. Második dolgozatomban a további vizsgálatok magamtól is arra készítettek, hogy a tendenciákat sokkal jobban tagjaikra, sőt még tagjaikat is részjelenségeikre bontsam; hogy jobban megvizsgáljam a tagok, sőt a részjelenségek közti összefüggések kérdését is.

1. Így értem el például odáig, hogy az állandó hangszín-realizációkat el kellett választanom a megterheltségi kérdésektől. Magyarul mondva: azt látom, hogy a dunántúli igen nyílt *ä* hang nyíltsága, és mondjuk az *a*-nak e területen az *o*-val szemben mutatkozó megterheltségi többlete — bár nyíltság mind a kettő — két külön kérdés, és csak igen nagy óvatossággal — vagy még így sem — kapcsolható egybe. A palóc nyelvjárás jellemzésében tehát — még meg kell vizsgálnunk: miért is — nem lehet a megterheltségi többletből adódó tendenciák vizsgálatával azonos kategóriába vonni a realizációs értékű labiális hosszú *ä* hangot. — S hasonlóan el kellett választanom a függetlenektől az asszociatív eredetű megterheltségi többleteket: vizsgálódásaim arra vezettek, hogy pl. az *l* előtti *ö*-zés nem vonható minden óvatosság nélkül egy kalap alá a független *ö*-zéssel; s hasonlóan némileg elválasztandó a független zárt *o*-zástól mind az *l* előtti, mind az *á* előtti, mind az *á* utáni asszociatív zárt *o*-zás. Persze az ilyen elválasztott realizációs vagy asszociatív jelenségek nem hagyandók és nem is hagyhatók figyelmen kívül az adott nyelvjárás jellemzésekor, leírásakor; ám tendenciáinak számbavétele során vallomásuk korántsem egyértékű a független megterheltségi többleteket összefoglaló tendenciákéval.

Amit nálam a vizsgálatok mutattak meg, arra Bankót a gyakorlat vezette rá. A BALASSA-féle anyagra alapított, mutatványnak, mégpedig csak módszeres példának szánt és szükségszerűen igen elnagyolt jellemzésemet a dunántúli nyelvjárásról, három kiragadott ellentétel támadja: az igen nyílt *ä* hangszín említésével, a szigetközi *ä* előtti illabiális *ä*-val, meg a Duna melléki hosszúságokkal [522]. Persze nem akarom — mondom: nem is komolynak szánt — jellemzésemet most megvédeni; ám arra talán érdemes rámutatnom, hogy a három ellenpélda közül az első, a nyílt *ä* hangszín, realizációs jelenség; a második, az *ä* előtti *ä*-zás, asszociatív; részben a harmadik is az; s az utóbbi kettő egyébként is csak peremén él a dunántúli nyelvjárásnak: az egyik átmenet az elismerten eléggé illabiális palócba, a másik az időtartam szempontjából eléggé kiegyensúlyozott Duna-Tisza közibe; azaz a három ellentételnek mindegyike a tendenciáktól már kényszerűen elválasztott jelenség; kettejük meg abba a kategóriába esik, amelyet a nyelvjárás-területeknek általam — s talán nemcsak általam — feltételezett *m a g v á v a l* szemben már korábban így határoztam meg: széles átmeneti sáv a szomszédos területnek hasonlóan átmeneti pereme felé. — Persze Bankónél ezek kiragadott példák, nyilván hozhatott volna súlyosabb ellentételeket is. De talán mégis több pusztá véletlenél, hogy a legfeltűnőbb ellentmondások, a

legkézenfekvőbb ellenvetések mennyire könnyen és a dolgok természetéből adódóan háríthatók el.

2. Beszéljünk most a tendenciákról és érvényesülésükről egy kicsit bővebben is. Benkő több helyen — és joggal — helytelenítve idézi merev és eléggé kizárólagos megfogalmazásaimat a tendenciákról és érvényesülésükről. Mondom : a felfedezés öröme néha túlzásokba ragadhatott. De nem ragadja-e itt őt ugyanúgy az ellenkező túlzásba, a tagadás túlzásába a gyenge pontok felfedezésének lendülete? — Benkőnek igaza van : ha én néhol arról beszélek, hogy a tendenciák a jelenben vagy a múltban valahol következete sen érvényesülnek vagy érvényesültek [vö. 515], akkor olyan megfogalmazást használok, amely nem kis mértékben eltorzítja a valóságot. De ha a következőt tessék a GOMBOCZ meghatározta értelemben vesszük, akkor ez a veszély alaposan csökken. A tendenciák érvényesülése valóban nem teljes, nem következetes és nyilván soha és sehol nem is volt az. De vannak olyan területek, ahol egyes tendenciák érvényesülése mégis viszonylag következetesen törvénytelen yszérű annyiban, hogy benne bizvást nyalábokba foghatók az azonos típusú jelenségek, s akár belső fejlődéssel, akár külső hatással (ezekről még később), viszonylag könnyen megmagyarázhatók a látszólag, de nem történetileg ellentmondó jelenségek is.

Hogy a tendenciák érvényesülése miért nem következetes egyik nyelv-járásunkban sem, arra Benkő szép érveléssel mutat rá : a keveredések, a népmozgalmak, a feudalizmusnak igen laza területi osztódottsága, újabban a köznyelvnek egyre erősebb hatása, éppen elegendő magyarázat erre [516]. S mégis : éppen ez az érvelése győz meg még inkább engem a tendenciák létezéséről, erejéről és szívósságáról. Mert az előbbi körülmények említése ugyan bebizonyítja, hogy a nyelvjárási keveredésnek egész történetünk során igen nagy volt a szerepe, s hogy a mai nyelvjárások területileg nem régóta szilárdak, vagy még most sem szilárdak és soha nem is voltak azok ; de nem bizonyítja, hogy a viszonylag nyugodtabb helyeken és időkben a tendenciák ne működtek volna vagy ne igyekeztek volna működni, s nem magyarázza meg azt sem, hogy a kódexekben mégiscsak viszonylag jól, az ősnymotatványokban és korai misszilisekben pedig olykor egészen jól nyalábokba fogható jelenségcsoportok találkozása honnan való ; s hogy miért van a mai — bármennyire nem szigorúan körülhatárolt — nyelvjárás-területeknek mégis viszonylag megfoghatóan ilyen vagy olyan jellege. Sőt, mondom, engem a fent felsorolt fejlődésgátló körülmények említése éppen arról győz meg, hogy tendenciák vannak, sőt nagyon is életerősek, hiszen ennyi minden ellenhatással szemben is mégiscsak mindig tudtak érvényesülni valamennyire, ha távolról sem következetesen.

Persze a tendenciák, amelyek egyes esetekből összetevődő jelenségek összefogott nyalábjai, elsősorban mindig az a d o t t n y e l v j á r á s r e n d s z e r é n belül vizsgálándók, s csak azután országos összesítésükben. De az országos összesítésnek éppúgy a tendenciákat alkotó jelenségek, sőt az ezeket alkotó részjelenségek, meg az ezeket hordozó egyes esetek vizsgálatán kell alapulniuk, ahogyan egy nyelvjárásán belül is ez a helyes módszer. Ezért lenne nehéz hirtelenjében válaszolnom Benkőnek arra a kérdésre, hogy mi köze a Királyhágón túli *malam* típusú alakoknak a dunántúli és palóc *savanyó-félék*hez [513]. Mert a két példa két külön rendszerbe tartozik, két külön terület nyílt jelenségei közé, s így ennyire közvetlenül aligha kapcsolható egymáshoz. Hogy a dunántúli részleges nyílt *a*-zásnak és a Királyhágón túli

erős nyílt *a*-zásnak mi a köze egymáshoz, arra már valamivel könnyebb feleletet adni; többször említett újabb munkámban ezt meg is próbáltam, s később még kitérek rá. De a módszertani tétel talán így is világos. S ha a palatalizáció vizsgálatát, amelyet az *ly* hanggal kapcsolatban (vö. id. munkáját) oly mintaszerűen végzett el, kiterjesztené Benkő a továbbiakban az *ny*, a *gy* és a *ty* hangra is, nyilván ehhez hasonlóan járna el: nem a székely *gyák* ('diák'), az ormánysági *nyól* és a palóc *emelyi* közt keresne közvetlen kapcsolatot, hanem a palóc *i* előtti *ly*-ezéshez kapcsolná az ottani *i* előtti *ny*-ezést, *gy*-zést, *ty*-zést; a másutt jelentkező paradigmikus *l* ~ *ly* váltakozáshoz a hasonlóan paradigmikus *n* ~ *ny* váltakozást; s az ismét máshova rögzíthető (bármilyen) magánhangzó előtti *ly*-ezéshez a *gyug*, *nyól* típusú alakokat, figyelve területi egybevágásukat és széttartásukat is; — ahogyan ezt említett újabb munkámban magam is próbáltam. Mert a tendenciának, akár ugyanannak, területenként más-más lehet a tényezőszáma, a központi erősségű tagja, az ereje és az iránya; s ha ez azután nagy óvatossággal országos képbe foglalható is, végeredményben mégis mindig elsősorban egy-egy konkrét területen fogható meg, vagy legalábbis ott keresendő.

3. Benkő egyoldalúnak tartja dolgozatomban azt, hogy a tendenciával ellentétes jelenséget a nyelvjárásban főleg beszűrődéssel magyaráznom, jövevény jelenségként szomszédos területről [516]. Kifogását helytállónak tartom. Említett második dolgozatomhoz végzett további kutatásaim magamtól is rávezettek e magyarázatnak egyoldalú voltára. A beszűrődés fontos tétel, de az adott nyelvjárás fő tendenciáival ellenkező jelenségek magyarázatára korántsem az egyetlen. Vannak maradványok, csökevények, vannak megállások sőt visszaszorulások, s végül oldalági vagy ellentett fejlődmények belső erőből is. — Hadd idézzem itt emlegetett dolgozatomból a nagymoni nyelvjárás történetére vonatkozó részt, illetőleg kivonatossan ennek lényegét. Nagymonban GÁLFFY „zártabbá válást” és „nyíltabbá válást” talál, sőt „labializációra” és „delabializációra” utaló alakokat is egymás mellett (MNépn. II, 188). A kép az első pillantásra kusza, ellentétes tendenciák keveredését mutatja. De a behatóbb vizsgálat talán tisztáz némely dolgokat. Kiderül, hogy — az asszociatív, s így elkülönítendő *á* utáni zártabb *a*-zást nem tekintve — a zártabb alakok mindenütt hangsúlyos, a nyíltabbak pedig hangsúlytalan helyzetben jelentkeznek; s hasonló a megoszlása a labialitás szerinti ellentmondásnak is: a labiális alakok hangsúlyos, az illabiálisak hangsúlytalan helyzetben tűnnek elő. Mivel pedig vizsgálataim — s nem is csak az enyémekek (vö. pl. LOSONCZI: NyÉrt. I, 8) — általában arra mutatnak, hogy a nyíltság is, meg a labializáció is a tővég felől terjedt a szó eleje felé, kézenfekvő az a magyarázat, hogy a nyelvjárás — minden külső hatás nélkül, a maga erejéből — a tővégeken és a hangsúlytalan szótagokban a köznyelvinél is jóval erősebben érvényre juttatta a nyílt és az illabiális tendenciát ugyanakkor, mikor hangsúlyos helyzetekben a köznyelvinél is erősebben megőrizte a zártságot és a (korábban ugyancsak a tővégek felől jött) labialitást. Nem ellentmondás ez, nem is ellentétes fejlődés, hanem pusztán más út, a tendenciák másfajta működése, mint pl. a köznyelvben: Nagymonban a nyíltság és az illabialitás inkább a tővégekre terjeszkedett ki, de oda eléggé teljesen; s így kevesebb ereje maradt a hangsúlyos helyzetekbe behatolni. — Más, tőle nem is messze eső területeken ez a behatolás is megtörtént, mégpedig az itteninél jobban, vagy éppen szinte teljesen (vö. MNépn. I, 119; HORGER: A magyar nyelvjárások 73).

Mikor azonban elismerem és hangsúlyozom a belső fejlődés figyelembevételének fontosságát, újból kiemelem a földrajzi környezet vizsgálatának, azaz a keveredéses vagy átszivárgásos eredetű jövevény jelenségek szemmel tartásának jelentőségét is. Mert a nagymoni példa csak egyik típus; a másik — és nem is ritkább — például a koloni. Itt a belső fejlődéssel való operálás ARANYNÁL olyan strukturalista magyarázatot szül, mely a hangrendszer megterheltségének immanens arányosságát véve kiindulási alapul, a nyílt *ő*-zést a zárt *í*-zés ellensúlyozására alakult jelenségnek tartja (A koloni nyelvjárás 31). Pedig egy pillantás a térképre — s még inkább majd a nyelvAtlasz térképlapjaira — sokkal valószínűbb magyarázatot sugall: az észak-dunántúli és a nyugati palóc nyelvjárás összeshözgellésétől nem messze fekvő Kolon olyan keverékterületen van, amelyben nemcsak a zárt *í*-zés és a nyílt *ő*-zés mond egymásnak ellene, hanem sok egyéb is: sajátosságai közt a zárt *í*-zés mellett észak-dunántúli eredetű a bizonyos fokú zárt *ú*-zás, az *á* utáni zárt *o*-zás, az *l* előtti gyenge *ő*-zés, a gyenge labiális *ü*-zés, a szokásosnál nyíltabb *ɛ* hang; viszont a nyílt *ő*-zés mellett palóc sajátosság benne a nyílt *ó*-zás, az *ly* fonéma megléte, az illabiális *á* és *ā* labiális *ā* fonéma használata, a gyenge illabiális *i*-zés és *í*-zés, a palatális magas nyelvállású magánhangzóknak a dentális mássalhangzókat palatalizáló hatása.

A tendenciák viszonylagos tisztasága vagy kevertsége, s az utóbbi esetben e kevert állapot kialakulásának magyarázata tehát mindig attól függ, hogy mely területet vizsgáljuk, s hogy mit mondanak azon a tények, a földrajzi környezet, a belső fejlődmények stb. Mert a tendenciák szerinti elemzés a valóság vizsgálatát nem sémákkal helyettesíteni akarja, hanem megkönnyíteni. S ha a Benkőtől példának említett Debrecen és Nyíregyháza közti területen ellentétes tendenciák keverednek [523], hát a leírásnak akkor ezt kell tükröznie; ám az így adódó kép még mindig nem a tendenciák nem léteire bizonyíték, csak arra, hogy a nyelvben működő erők hatásának nincsenek olyan jól megvont adminisztratív határai, mint például a járásoknak, vagy a szántóföldek egyes parcelláinak. — Hogy azután az adott helyzetben és területen az esetleg tarkának mutatkozó kép tarkasága honnét ered: azt megint az előbb említett és azokhoz hasonló módszerekkel kell megpróbálnunk merevség és elfogultság nélkül felderíteni.

4. Hadd térjek most még egyszer vissza a „nagy” és az „apró” fejlődés, azaz a tendenciák és az egyes esetek kapcsolatának néhány kérdésére. Benkő kifogásolja bírálatában Horgerrel kapcsolatos észrevételeimet, s rámutat arra, hogy a nyílt *e*-zés keletkezésének HORGER-féle többszörösen asszimilációs magyarázata legalábbis védhető [515]. Magam is így látom ma már; sőt ilyesfélével magyarázom a nyílt *a*-zásnak különböző fokait említett újabb dolgozatomban magam is. Elgondolásom szerint az az illeszkedési törekvés, amely a köznyelvben és egyes nyelvjárásokban a *hajás*, *vajas* típusú alakokat szülte, de a *bajos*, *ganajos* típusra már nem tudott kiterjedni, másutt a szó belseje felé fordult, s előre ható irányban *katalikus*, *lakadalom* típusú eseteket hozott létre; majd ezzel erősítve önmagát ellentett irányú hatással *lamha*, *mastan* típusúakat is eredményezett, ez utóbbiakkal együtt rántva néhány hangsúlyos tagjában korábban *o*-s, bár második tagjában nem *a*-s esetet is, ezzel néhány *alló*-féle alakot eredményezve. Az első típus ma a köznyelvi állapot, a második meg pl. a dunántúli gyenge *a*-zás. — Másutt, ahol a nyelvállás szerinti illeszkedés nem torpant meg, a *hajás* típus megoldási formája kiterjedhetett a *bajas*, *ganajas* típusra is, majd általában — most már nem is

asszimiláció-, hanem rendszerszerűen — a tövégi magánhangzóra, a tövükben nem *a*-t tartalmazó szavakban is. E kiterjedésének — ugyancsak a nyelvállás szerinti illeszkedés törekvése alapján — legtovább a tövükben *o*-t tartalmazók álltak ellen: e fejlődési fázis bizonyos helyeken meg is kövült. De ahol ezt az ellenállást meg tudta törni az *a* terjedése, ott teljes hangsúlytalan *a*-zás jött létre: e fejlődési fázisnak is van fellelhető kövülete. Ám a fejlődés még ennél tovább is mehetett: visszahathatott most már az *o*-s szótövekre is, a hangsúlytalan mellett a hangsúlyos, azaz *a* kettőt összevéve a viszonylag teljes *a*-zást teremtve meg: a nyelvjárásokban e fokra is van példa.

Asszimilációkkal, illeszkedésekkel, ezeknek olykori irányváltoztatásaival tehát magam is számolok. A különbség az, hogy én ezt nem a jelenség *o k á n a k* tartom, csak keletkezése *m ó d j á n a k*; s ezen felül azt is kutatom: mi lehetett az *o k a* annak, hogy mindezek az elvileg bárhol lehetséges asszimilációk, illeszkedések, irányváltoztatások stb. éppen ott akadtak el, ahol a nyelvjárás más tekintetben is inkább zártabb mint nyíltabb megoldásokat választott; viszont ott meg végbementek, ahol a nyelvjárás egyéb tekintetben is gyakran választotta a lehetségesek közül éppen a nyíltabb megoldásokat. A tendenciák szerinti vizsgálat ugyanis szerintem nem helyettesíteni van hivatva az aprólékos jelenségvizsgálatot, csak összefogni eredményeit és megmagyarázni a gyakran több mint gyanús egybevételeket. HORGER hajlandó lenne a jelenségleírást magyarázatnak, a lefolyás módjának felderítését az okok kinyomozásának venni; magam általánosabb érvényű vallomásokat is szeretnék olykor kicsikarni a nyelvből.

Igen érdekes elvi kérdést vet fel Benkőnek az *l* hang nyújtó és zártabbá tevő hatásával kapcsolatos ellentéte [518]; s felfogását egyéb területekről ismerve azt hiszem végül sem fogunk egyetérteni. Hogy a *szalma* ~ *szóma* megfelelőes történetileg nem *szolma* > *szóma*, hanem *szauma* > *szouma* > *szóma* úton alakult ki, azaz hogy az *l*-nek bizonyos helyzetekben vokalizálódásával kell számolnunk (így már LOSONCZI: NyK. L, 248; vö. BÁRCZI: Ht. 88), azt magam is vallom, sőt idézett új dolgozatomban ezzel magyarázom az *l*-nek ma ismeretes nyújtó, zártabbá tevő és labializáló hatását egyaránt. Ám ami történetileg szilárd igazság, az leíró szempontból és rendszertanilag gyakran nem feltétlenül az. Disszertációmnak nemrég közzétett mutatóanyagfejezetében a *j* > *gy* ~ *ty* változásról kimutattam, hogy történetileg nem *j* > *gy* fejlődés, hanem részben *-rj-* (> *-rny-*) > *-rgy-*, részben meg *-ly-* > *-gy-* változások eredménye; mégis mai formájában már nemesak mint leíró és rendszertani megfelelést, hanem mint *h a t ó e r ő t*, mint *h a n g v á l t o z á s i t ö r v é n y t* is *j* > *gy* ~ *ty* formában kell nyilvántartanunk (MNy. L, 30, 32). S nem ez az egyetlen eset, hogy valami történetileg sem úgy igaz, ahogyan a valóságban kialakult, hanem úgy, ahogyan *á t a l a k u l t*, amivé a fejlődés során *l e t t*. Ilyen az *l*-nek említett háromféle hatása is. Mert az igaz, hogy az *l* hangnak nyújtó, zártabbá tevő és labializáló hatása eredetileg nem volt; de a fejlődés folyamán *l e t t*, s ma már *v a n*, s mint hatóerő *m ű k ö d i k* is. S így ma már történetileg is ez az igazság, rendszertanilag is ez a fejlődési sor, annak ellenére, hogy genetikusan az *l*-nek mindehhez valóban semmi köze sincsen, mert e funkciók a vokalizálódásával és az *így* alakult diftongusok különféle fejlődésével keletkezett *ó ~ ol*, *ó ~ al*, *ú ~ ol*, *ő ~ el*, *ő ~ öl* stb. megfelelésekből vonódtak el és tapadtak hozzá; de már elvonódtak, már hozzá tapadtak; s az ide tartozó újabb esetek már

régóta nem diftonguson keresztül fejlődnek ki, hanem az *l*-nek már hozzá tapadt ilyen vagy olyan hatása alatt.

S még egy-két szót végül az olyan apróbb kérdésekről, amelyek a bírálatban is csak mellékesen vetődtek föl. A hangfejlődési reciprokumok szerepét, amire Békó figyelmeztet [517], magam is sokra becsülöm: említett munkámban pl. az *l* betoldását csak kiesésével, a hiátus kitöltését csak keletkezésével legszorosabb egységben láttam vizsgálhatónak. — A *tik*, a *lapis* és a *sítét* [510], ami a tendenciák felfedezésének első hevében valóban nem kellő megokolással vonódott nálam egybe, mostani munkámban már jóval óvatosabban kapcsolódik egymáshoz. — Sok részletet említhetnék még, de talán ez is eléggé mutatja: milyen helytállók s mennyire fontosak lehetnek egy alapos bírálatnak még apróbb megjegyzései is; s mennyire megfogadhatók anélkül, hogy az eredeti koncepciót felborítanák, vagy akár csak erősebben még is ingatnák.

Végsőnek a szóeleji mássalhangzótorlódás meghonosodásának történetére térnék még vissza. Békó arra figyelmeztet, hogy ebben része lehetett a tömegével beáramló ilyen típusú idegen szavaknak is [518]. Persze, hogy volt részük. Én csak azt kívántam bírált munkámban, meg másutt is (NyK. LIV, 27, 34) hangsúlyozni, hogy ez a beáramlás nem volt minden belső előzmény nélkül; s arra figyelmeztetni, hogy a torlódásos kezdetű szavak tömegesebb beáramlása egymagában aligha lett volna elég a korábban igen erős feloldási törekvés megtörésére; de nem is kellett ezt egyedül végeznie, hiszen megkezdték ennek bomlasztását más, ennél sokkal belsőbb és szervesebb erők is.

*

Békónak szép és alapos bírálatából látszólag talán keveset fogadtam meg. De hát nem beszéltem arról, amivel egyetérték benne; s egyébként is: a bírálónak sokszor nem is az a törekvése, hogy az eredeti tétel helyére egyenest az övé kerüljön. A jó ellenvetés akkor is célt ér, ha itt-ott nem fogadják is el, mert rámutat arra: hol vannak még rések és hézagok a kezdeményben, hol hagynak még kétséget a magyarázatok, mit kell még jobban megokolni vagy bővebben megvizsgálni. A jó ellenvetés további munkára ösztönöz; s a munka az egyetlen, amely az igazsághoz közelebb visz, még ha olykor kerülőkön vagy éppen tévutakon át is.

Deme László

KOZOCSA SÁNDOR: A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1953.
BP. MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ 1954. 207 l.

Kozocsa Sándor 1932 óta évenként állítja össze a magyar irodalom bibliográfiáját. Ez a szorgalmas tevékenység, melyre eddig nem túlságosan gyakran figyeltek fel, komoly hasznót jelent a magyar irodalom művelői — írók, irodalomtörténészek, kritikusok — számára. Egy év szépirodalmi kritikái, irodalomtörténeti termésének szakszerű feltárása szinte teljes képet ad kultúránk e fontos szektorának helyzetéről, fejlődéséről. A Kozocsa-féle irodalmi bibliográfiák tehát dokumentum jellegűek és nem utolsó sorban azért jelentősek, mert szinte ajándékképpen adják napjaink kritikusai és a jövő irodalomtörténészei számára a nyersanyagot korunk irodalmi, kritikai és

irodalomtörténeti munkásságának megismeréséhez. Kozocsa ez irányú bibliográfiai tevékenysége sajnos ma még nem talált követőkre, pedig egy ismeretág évi termésének rendszeres feltárása a tudományág művelői és a tudománytörténet kutatói számára egyaránt szinte nélkülözhetetlen segédeszközöt jelent. A múltbeli kezdeményezések sajnos elakadtak.

Akarva-akaratlanul — de úgy hiszem inkább akaratlanul — túlságos merevséggel érvényesült az az elv, hogy az évi irodalmi termés számontartása a szakbeosztású, az irodalmi termékek azonosítását elősegítő nemzeti bibliográfia és folyóiratrepertorium feladata; a tudományos kutatás segédeszközét jelentő szakbibliográfia pedig természeténél fogva retrospektív, összefoglaló bibliográfia.

Ennek az elvnek alkalmazásába bele is lehetne nyugodni, ha retrospektív, összefoglaló szakbibliográfiai irodalmunk kellő mértékben gazdagodna megfelelő színvonalú összeállításokkal. A régi kezdeményezések azonban e téren is nagyrészt elakadtak. Túlságosan szerények lennének, ha Borzsák István kitűnő klasszika-filológiai, anner—Jakabffi archeológiai, Genthon István regisztráló jellegű művészettörténeti bibliográfiája, a magyar történeti bibliográfia meglévő kötetei minden igényünket kielégítené.

Annál öröndetesebb, hogy magyar irodalomkutatásunk igényeit ki tudjuk elégíteni.

A kérdés azonban, amelyet Kozocsa Sándor évi bibliográfiájával kapcsolatban fel kell vetnünk az, hogy vajon valóban kielégíti-e ez a könyvészet a vele szemben támasztott igényeket?

Már maga a tény, hogy a bibliográfia egy év termését összefoglaló könyvészet, arra mutat, hogy igényeink kielégítéséről eleve le kell mondanunk. Az ismertetett műveket azon belül, hogy valamennyien a magyar irodalom termékei, vagy a magyar irodalommal foglalkoznak, egyedül az kapcsolja össze, hogy ugyanazon évben jelentek meg. A fejlődést, a történelmi szempont semmibevevését jelentené e kapcsolat fontosságát lebecsülni. Az évi termést összefoglaló szakbibliográfiának megvan a maga kétségtelen fontossága, de ha arra gondolunk, hogy egy-egy kérdés irodalmának összefoglaló bibliográfiáját sok esetben még mindig mint aránylag legújabb összeállítás Pintér Jenő „Magyar irodalomtörténete” tartalmazza, vagy ha arra gondolunk, hogy Gulyás Pálnak, Szinnyi: Magyar írók élete c. műve mellett ma is nélkülözhetetlen bio-bibliográfiája a D betűnél abbamaradt, úgy kétségtelenül éreznünk kell az összefoglaló jellegű; hosszabb periódust felölelő irodalmi szakbibliográfia hiányát.

Ma abban a mozaikban, melynek összeállítása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy egy íróra vonatkozó, vagy egy irodalomelméleti, irodalomtörténeti kérdésre vonatkozó bibliográfiát összeállítsunk, Kozocsa évi bibliográfiái kétségtelenül fontos kövek szerepét töltik be. Ha rendelkeznénk hosszabb periódust felölelő szakbibliográfiával, ez a bibelódés megtakarítható volna és ez kétségtelenül hozzájárulna irodalom és irodalomtörténet oktatásunk színvonalának emeléséhez.

Ez a mozaikkő-jelleg korlátozza Kozocsa Sándor bibliográfiájának használhatóságát. A felszabadulásunk óta eltelt tíz esztendő termését összefoglaló bibliográfia legalább részben pótolhatná ezt a hiányt.

A bibliográfia használhatóságát az anyag teljes és pontos feltárása mellett annak beosztása, tagolása biztosítja. A bibliográfiakészítési munkának ez a része emeli a regisztráló munkát rendszerező, tudományos tevékenységgé.

A bibliográfia beosztását nem csupán a feldolgozott anyag természete, hanem az olvasók, ill. a bibliográfia felhasználóinak igényei szabják meg. Kozocsa Sándor bibliográfiájának beosztása nyilván a könnyebb áttekinthetőség megkönnyítése céljából négy részre tagolódik. Az első, általános rész az irodalomelméleti és átfogóbb, nem egy íróra, vagy műre korlátozódó kritikai irodalmat dolgozza fel. A második rész a gyűjteményeket és az azokra vonatkozó irodalmat regisztrálja. A legterjedelmesebb harmadik fejezet egyes írók műveit és a rájuk vonatkozó irodalmat dolgozza fel az írók betűrendjében. Utolsó fejezete az irodalmi zeneművek évi bibliográfiája.

Az évi termést összefogó bibliográfiával szemben, ha azt kiegészíti — mint jelen esetben is — a gondos névmutató és az általános rész tárgy-mutatója, nagyobb igényeket nem is lehet támasztani. A regisztrálás teljességre törekszik és ezt a célt sikerült elérnie az önmagának megszabott határok között. Ezt a feldolgozott hírlapok és folyóiratok nagy száma is bizonyítja.

Ezek a határok azonban éppen a tudományos kutatás, a magyar irodalom művelésének számontartása szempontjából meglehetősen szűkreszabottak. Ha a magyar irodalom termékeinek, az irodalomelméleti, kritikai és irodalomtörténeti munkálatoknak regisztrálását csupán a magyar nyelven, Magyarországon megjelent könyvekre és folyóiratokra korlátozza egy bibliográfia, mint ahogy ezt Kozocsa bibliográfiája általában teszi, úgy az teljessé nehezen válik.

A Szovjetunióban és a szomszédos népi demokráciákban élő magyarság irodalmi termésének együttes nyilvántartása olyan feladat, melyet helyettünk senki sem fog elvégezni. A népi demokráciákban élő magyarságnak van könyvkiadása, vannak folyóiratai, irodalmi alkotások születnek, elveket, eszméket, tényeket tisztázó vitákat folytatnak. A regisztrálás tehát elvégzendő feladat és a magyar irodalom évi bibliográfiájában ennek a számbavételnek meg kellene történnie. Ma, az ennek előfeltételét jelentő együttműködésre, minden lehetőség adva van. Mementóként áll előttünk a tény, hogy a múltban kisebbségi sorban élő elnyomott magyarság irodalmi termésének feltárása éppen ilyen együttes regisztrálás hiányában nehézségekbe ütközött. Nem sokat segít a nehézségen, hogy György Lajos jóvoltából az erdélyi magyar irodalom töredékes bibliográfiája — bár nehezen hozzáférhető — rendelkezésünkre áll.

A magyar irodalom idegennyelvű bibliográfiájának gondozása is hazai feladat lenne. A magyar irodalom és annak problémái iránt külföldön az érdeklődés állandóan fokozódik. A Szovjetunióban, a népi demokratikus államokban, haladó nyugati könyvkiadóknál és folyóiratokban állandóan növekvő számban jelennek meg fordítások, irodalmi problémáinkat, fejlődésünket figyelemmel kísérő tanulmányok. Ezeknek csak töredékét dolgozza fel Kozocsa bibliográfiája. Ennek az irodalomnak évi regisztrálása annál fontosabb feladat, mert előbb-utóbb — és inkább előbb, mint utóbb — le kell raknunk a magyar irodalom idegen nyelvű bibliográfiájának alapjait is. Apponyi Sándor, Kertbeny, Kont Ignác, Gragger Róbert töredékes, bár sok esetben igen értékes kezdeményezéseit teljes egészéig kifejleszteni nem csekély jelentőségű feladat, melynek megoldását sokban megkönnyítené a magyar irodalom idegen nyelvű bibliográfiájának évi összeállítása, amely végeredményben nem választható el a magyar irodalom bibliográfiájától.

Az évi regisztráló bibliográfiával szemben, mely így önmagát időbeli, térbeli és nyelvi határok közé szorítja nem is támaszthatók azok az igények, amelyeket ma már joggal támasztunk a tudományos szakbibliográfiával

szemben. Az anyag bibliográfiai feldolgozásától, rendszerezésétől ma már joggal várjuk el, hogy rendszeres, kritikai útmutatást adjon az ismeretág napról-napra növekvő irodalmában. Kosáry Domokos történeti bibliográfiájának két kötete jól sikerült kísérlet ennek megvalósítására. A bibliográfiai munka mindinkább a tudományág sajátos problémáinak megfelelően a regisztrálás helyett, tudományosan rendszerező, feltáró tevékenységgé válik. Ennek a követelménynek egy évi bibliográfia nehezen tud megfelelni. Kozocsa Sándor eddigi bibliográfiai tevékenysége azonban reményt nyújt ahhoz, hogy előbb-utóbb mégiscsak napvilágot lát a magyar irodalom összefoglaló, kritikai bibliográfiai feldolgozása.

Addig is, míg ez valóra válik, a hiányt legalább részben pótlandó nem ártott volna, ha a bibliográfia általános részéhez készített betűrendes mutatóhoz, egy rendszerező, probléma-csoportosító mutató is járulna. Ez esetben világosabban, szembeötlőbben rajzolódna ki irodalmi életünknek képe.

Mint ahogy a bibliográfia mozaikkő-jellegű, ugyanúgy a feltárt anyag is összefüggéseitől meglehetősen megfosztva tükrözi hazánk irodalmának és irodalomelméleti munkásságának képét.

Néhány jellemző tény, fejlődésünk néhány karakterisztikus jele így is szinte számszerű bizonyítékot kap a bibliográfia révén. Mutatja a bibliográfia például azt, hogy haladó hagyományaink valóban élők. A bibliográfia feltárja, hogy 1953-ban többek között Janus Pannonius, Bulassi Bálint, Zrinyi, Tótfalusi Kis Miklós, Bessenyei, Bacsányi, Csokonai, Vörösmarty, Katona József, Kölcsey, Petőfi, Arany, Szigligeti, Jókai, Mikszáth, Tömörkény, Ady, Móricz Zsigmond, József Attila művei jelentek meg új kiadásban. Ezek közül a kiadások közül kiemelkedő jelentőségűek a nagy filológiai apparátussal készülő kritikai kiadások mint pl. Arany János, Bacsányi János, Móricz Zsigmond, József Attila összes műveinek kiadásai.

Petőfi műveinek négy kiadását regisztrálja a bibliográfia. 81 Petőfivel foglalkozó cikket és tanulmányt sorol fel, köztük Illyés Gyula Petőfi könyvének új, 3-ik kiadását. A Móricz Zsigmond-irodalom számszerűleg is kiugró. Móricznak 19 műve jelent meg az év folyamán. Két bibliográfia tárja fel írói munkásságát, egy könyv — a Móricz Virágé — és 85 cikk és könyvismertetés foglalkozott irodalmunk e nagy alakjával. Csokonai születésének 180-ik évfordulója alkalmából válogatott versei és az „Özvegy Karnyóné” jelentek meg. 45 cikk foglalkozott az év folyamán Csokonaival. Eötvös József-ről Sótér István két könyve, Mikszáthról Király István könyve és a könyv kapcsán és egyéb alkalmából mintegy 20 cikk jelent meg. Arany János összes műveinek két újabb kötete mellett, válogatott műveinek négy kötete, népdalgyűjteménye és a Toldi trilógia jelent meg 1953 folyamán. 38 Arany Jánossal foglalkozó cikket tart nyilván a bibliográfia. Vörösmartyval 15 cikk foglalkozik.

Ady Endre összes verseinek 13-ik kiadása mellett 1953-ban mintegy 22 cikket sorol fel a bibliográfia. József Attila legelőbb hagyományaink közé tartozik. Összes és válogatott művei mellett fordításai, idegen nyelven megjelent művei, Fövény Lászlóné életrajza, József Jolán regénye és mintegy 20 cikk és könyvismertetés szerepel a bibliográfiában.

A rendszerező összeállítás hiánya nehézzé teszi annak megállapítását, hogy a mai magyar irodalom hány terméke, hány új regény, elbeszélés-gyűjtemény, verskötet jelent meg az év folyamán. A termés bő volt, erről a bibliográfia terjedelmes harmadik része tanúskodik.

Bizonyítja a bibliográfia azt a közismert tényt is, hogy kritikai irodalmunk még nem eléggé fejlett. Amilyen örvendetes az irodalmi termés mennyiségének állandó növekedése, minőségének folytonos javulása, olyan elgondolkoztató e termés visszahangjának gyengesége. Nemcsak a kritikai folyóirat hiányát érezzük; a bibliográfia világosan megmutatja, hogy irodalmi, irodalomtörténeti és általában elméleti folyóirataink kritikai rovatai nem törekednek teljességre, s szinte ötletszerűen közölnek könyvismertetések. Néhány kiragadott példa ez állítás bizonyítására: Szauder József Bessenyei könyvét a megjelenés évében mindössze a „Könyvtáros” a „Tanácsok Lapja” és a békéscsabai napilap, a „Viharsarok Népe” ismertette. Tamási Áron önéletrajzi regényét a „Bölcső és bagoly”-t a „Béke és Szabadság” és a szekszárdi napilap, a „Tolnai Napló” ismertette. Tamásinak ez évben megjelent másik műve a „Hazai Tükör” még rosszabbul járt. Erről csupán az „Esti Budapest” emlékezett meg. Hegedűs Géza regénye „A fekete ember históriája” csak az „Irodalmi Újság”-ban kapott kritikát. A Hunyady Sándor elbeszéléseiből összeállított kötetet („Havasi legelőn”), melyhez Bóka László írt bevezető tanulmányt, csupán a „Magyar Nemzet” és az „Irodalmi Újság” méltatta. Feltűnő jelenség, hogy a példaként említett könyvek közül csupán Szamler könyvéről közölt ismertetést, a jelentősebb irodalmi alkotásoknál indokoltan teljességre törekvő „Könyvtáros”. Ez azt jelenti, hogy a könyvtárosok figyelmét nem hívták fel a művekre, azok erényeire és hibáira, így azoknak az olvasókhöz való eljuttatását a spontaneitásra bízták.

E néhány valóban kiragadott könyv visszhangjának sorsa — a könyveket szándékosan nem az év utolsó hónapjaiban megjelent könyvek közül választottam ki — mindenesetre arra figyelmeztet, hogy szélesebbkörű, felkészültebb kritikai tevékenységre van szükség.

Kozocsa Sándor bibliográfiája mindenesetre megbízható alapot nyújt irodalmi életünk részletes elemzésére. Ez könyvének egyik legnagyobb érdeme. Későbbi, de már nehezen halasztható feladat ennek az elemzésnek teljes elvégzéséhez a rendszerező, az irodalomkutatás határterületeire is kiterjedő könyvészeti segédeszköz megalkotása.

Szentmihályi János

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI
VII. 3—4. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

Az I. Osztály Vezetőségének beszámolója (Az Osztályvezetőség nevében felolvasta Szabolcsi Bence osztályelnök).....	195
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Bárczi Géza</i>	213
<i>Tamás Lajos</i>	214
<i>Iorgu Iordan</i>	216
<i>Tolnai Gábor</i>	216
<i>Andrej Mráz</i>	220
<i>Pais Dezső</i>	221
<i>Szabolcsi Bence</i> válasza.....	221
<i>Kodály Zoltán</i> : Szentirmaytól Bartókiig.....	223
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Szabolcsi Bence</i>	228
<i>Bartha Dénes</i>	230
<i>Knieszsa István</i> : A magyar állami és jogi terminológia eredete.....	237
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Eckhart Ferenc</i>	244
<i>Hadrovics László</i>	246
<i>Harmatta János</i>	249
<i>Perényi József</i>	254
<i>Varga Endre</i>	258
<i>Gáldi László</i>	259
<i>Pais Dezső</i>	260
<i>Knieszsa István</i> válasza.....	263
<i>Pais Dezső</i> elnöki zárószava.....	265
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Petőfi világirodalmi jelentőségéhez.....	267
H o z z á s z ó l á s o k :	
<i>Andrej Mráz</i>	347
<i>Zöldhelyi Zsuzsa</i>	348
<i>Sötér István</i>	351
<i>Pándi Pál</i>	355
<i>Szalatnai Rezső</i>	359
<i>Turóczi-Trostler József</i> válasza.....	361
<i>Tolnai Gábor</i> elnöki zárószava.....	367

Ara : 63,— Ft